

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
ЕУРАЗИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ**

**«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ, БІЛІМІ ЖӘНЕ
ӨНДІРІСІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛАР»
Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының
МАТЕРИАЛДАРЫ
2022 жылдың 25 қарашасы**

**МАТЕРИАЛЫ
Международной научно-практической конференции
«ИННОВАЦИИ В НАУКЕ, ОБРАЗОВАНИИ
И ПРОИЗВОДСТВЕ КАЗАХСТАНА»
25 ноября 2022 года**

**MATERIALS
Of International Scientific and Practical Conference
"INNOVATIONS IN SCIENCE, EDUCATION AND
PRODUCTION OF KAZAKHSTAN"
November 25, 2022**

Алматы

**УДК 01(063)
БК 72
Э 40**

Редакционная коллегия

Савельева В.А., Кенжебекова Г.У., Исабеков Ж.Н., Беймбетова А.Е., Полегенько И.Г., Торгаева Ш.А., Базанова И.А., Батырбекова Б.К., Кондыбаева М.Е.

«Қазақстанның ғылымы, білімі және өндірісіндегі инновациялар» = Innovations in Science, Education and Production of Kazakhstan = «Инновации в науке, образовании и производстве Казахстана»: Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары (25 қараша 2022 жыл). - Алматы: ЕТУ, 2022. - Том 2. – 404б. қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-08-2963-3

В сборнике представлены материалы Международной научно-практической конференции **«ИННОВАЦИИ В НАУКЕ, ОБРАЗОВАНИИ И ПРОИЗВОДСТВЕ КАЗАХСТАНА»**, в котором рассматриваются актуальные вопросы: концепция модернизации методов поддержки программ развития логистики; информационно - образовательная миссия вузов в развитии сферы ресторанного сервиса и туризма; IT технологии в производстве и бизнесе; актуальные проблемы науки и практики в различных отраслях юриспруденции; особенности преподавания гуманитарных наук в условиях цифровизации современного общества; инновационные технологии в инженерии; инновационные подходы развития экономики и управления в эпоху цифровой трансформации.

Сборник адресован специалистам в области IT технологии в производстве и бизнесе, инженерии, логистики, индустрии гостеприимства, туризма, экономики, в различных отраслях юриспруденции, преподавания гуманитарных наук, а также преподавателям вузов и колледжей, научным работникам, студентам, магистрантам и докторантам технологических, инженерных, юридических, экономических специальностей.

Организационный комитет не несет ответственности за предоставленную авторами информацию.

**УДК 01(063)
БК 72**

ISBN 978-601-08-2963-3

КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРУ КОМИТЕТИ

Иманов Е.К. – ЕТУ ректорды м.а.;

Савельева В.А. – PhD докторы, Академиялық және ғылыми қызмет жөніндегі проректор, төрайым;

Кенжебекова Г.У. – т.ғ.к., Ғылым департаментінің директоры, төрайымның орынбасары;

Исабеков Ж.Н. - PhD докторы, «Инжиниринг» факультетінің деканы;

Беймбетова А.Е. – э.ғ.к., «Экономика, бизнес және басқару» факультетінің деканы;

Полегенько И.Г. – т.ғ.к., қауымдастырылған профессор, «ИТ» факультетінің деканы м.а.;

Торғаева Ш.А. – э.ғ.м., «Базалық және тілдік білім беру» факультетінің деканы;

Базанова И.А. – т.ғ.д., профессор, «Логистика және туризм» факультетінің деканы;

Батырбекова Б.К. – з.ғ.м., «Құқық» факультетінің деканы м.а.;

Қондыбаева М.Е. – т.ғ.м., ғылым департаментінің бас маманы, тех.хатшы.

ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ КОМИТЕТ КОНФЕРЕНЦИИ

Иманов Е.К. – и.о. ректора ЕТУ;

Савельева В.А. –доктор PhD, проректор по академическим и научной деятельности, председатель;

Кенжебекова Г.У. – т.ғ.к., директор департамента науки, заместитель председателя;

Исабеков Ж.Н. - доктор PhD, декан факультета «Инжиниринг»;

Беймбетова А.Е. – к.э.н., декан факультета «Экономика, бизнес и управление»;

Полегенько И.Г. – к.т.н., ассоц. профессор, и.о. декана факультета «ИТ»;

Торғаева Ш.А. – м.э.н., декан факультета «Базовая и языковая подготовка»;

Базанова И.А. – д.т.н., профессор, декан факультета «Логистика и туризм»;

Батырбекова Б.К. – м.ю.н., и.о. декана факультета «Право»;

Кондыбаева М.Е. – м.т.н., главный специалист департамента науки, тех.секретарь.

ORGANIZING COMMITTEE OF THE CONFERENCE

Imanov E. – acting rector of ETU;

Savelyeva V. – Doctor PhD, vice-rector for academic and scientific activities, Chairman;

Kenzhebekova G. – candidate of science, Director of the Department of Science, Vice-Chairman;

Isabekov Zh. - Doctor PhD, Dean of the Faculty of Engineering;

Beimbetova A. – candidate of economics science, Dean of the Faculty of Economics, Business and Management;

Polegenko I. - candidate of technical science, assoc. professor, acting Dean of the Faculty of IT;

Torgaeva Sh. – master, Dean of the Faculty “Basic and Language Training”;

Bazanov I. – Dr. of eng., Professor, Dean of the Faculty of Logistics and Tourism;

Batyrbekova B. – master, acting Dean of the Faculty of Law;

Kondybaeva M. – master, Chief Specialist of the Department of Science, Technical Secretary.

**КОНФЕРЕНЦИЯ ҚАТЫСУШЫЛАРЫНА ҚҰТТЫҚТАУ СӨЗ/
ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО УЧАСТНИКАМ КОНФЕРЕНЦИИ:**

Иманов Ерлан Қанатұлы

Еуразия технологиялық университетінің ректорының міндетін атқарушы/ Исполняющий обязанности ректора Евразийского технологического университета

Құрметті қонақтар, әріптестер және білім алушылар!

«Қазақстанның ғылымы, білімі және өндірісіндегі инновациялар» атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияда қош көрдік.

Еуразиялық технологиялық университет – қарқынды дамып келе жатқан университет. Бәсекеге қабілеттілікті күшейту мақсатында нарықта сұранысқа ие жоғары сапалы білім беру бағдарламаларын әзірлеу – университет алдында тұрған басты және маңызды міндет. Университет белсенді реформалық режимде. Университеттің миссиясы – өзін және қоршаған әлемді жақсы жаққа өзгертуге қабілетті еркін және шығармашыл жеке тұлғаны қалыптастыру үшін шабыттандыратын академиялық орта құру.

Конференция қатысушыларына жемісті жұмыс тілеймін.

Уважаемые гости, коллеги и обучающиеся!

Приветствую всех участников Международной научно-практической конференции, **«Инновации в науке, образовании и производстве Казахстана».**

Евразийский технологический университет является динамично развивающимся университетом. Разработка качественных, востребованных на рынке образовательных программ с целью усиления конкурентоспособности, является первостепенной и важной задачей стоящей перед университетом. Университет находится в режиме активных реформ. Миссией университета является создание вдохновляющей академической среды для формирования свободных и креативных личностей, способных изменить себя и окружающий мир к лучшему.

Желаю участникам конференции плодотворной работы.

Савельева Виктория Вячеславовна

Академиялық және ғылыми қызмет жөніндегі проректор (ЕТУ)/
Проректор по академической и научной деятельности (ЕТУ)/
Vice rector (ETU)

Әкімбекова Ғалия Үйсімбекқызы

Экономика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ агроөнеркәсіптік экономика және ауыл шаруашылығы аумақтарын дамыту институты Басқарма төрағасының ғылым және енгізу жөніндегі орынбасары /

д.э.н, профессор, заместитель Председателя правления по науке и внедрению Казахского Института экономики АПК и развития сельскохозяйственных территорий /

Doctor of Economics, Professor, Deputy Chairman of the Board for Science and Implementation of the Kazakh Institute of Agro-Industrial Economics and Development of Agricultural Territories

Баятова Светлана

«UNIWORK» ЖШС директоры, бизнес әкімшілігі саласындағы MBA/
Директор ТОО «UNIWORK», MBA в области Бизнес администрирования/
Director of UNIWORK LLP, MBA in the field Business Administration

Stefan Vöth

Техника ғылымдарының докторы, атындағы Жоғарғы техникалық мектебінің профессоры/

Доктор технических наук, профессор Высшей технической школы Георга Агриколы/
Doctor of engineering, professor of Technische Hochschule Georg Agricola

Менліғазиева Ақерке Есенгелдіқызы

Алматы қалалық адвокаттар алқасының адвокаты, құқық магистрі /
Адвокат Алматинской городской коллегии адвокатов, магистр права /
Lawyer of the Almaty City College of Advocates, master of law

Lovbacker Frida Anna Beatrice,

аға менеджер RMC, Тайланд (Дубайдағы кеңсе өкілі)
старший менеджер Компании RMC, Тайланд (представитель офиса в Дубаи)
Senior Manager RMC, Thailand (office representative in Dubai)

Шабаловская Елена Владимировна,

«Қазақстандық білім беру саяхаттары кеңесі» ЖШС (КСЕТ) директоры
директор ТОО «Kazakhstan Council for Educational Travel» (КСЕТ)
Director Kazakhstan Council for Educational Travel LLP (КСЕТ)

Масырова Римма Рамазановна

п.ғ.д., Еуразия технологиялық университетінің профессоры
д.п.н., профессор Евразийского технологического университета
Doctor of Pediatric Sciences, Professor of the Eurasian Technological University

Боканова Алия Абылғазиевна

т.ғ.д., «Инжиниринг» факультетінің профессоры
д.т.н., профессор факультета "Инжиниринг"
Doctor of Technical Sciences, professor of the faculty "Engineering"

Камардин Алексей Иванович

ф.-м.ғ.к., Конструкторлық бюросы және тәжірибелік өндірісі бар ғылыми-техникалық
Орталық, Ташкент қ., Өзбекстан Республикасы
к.ф.-м.н., Научно-технический центр с конструкторским бюро и опытным производством
г. Ташкент, Республика Узбекистан
Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Sci-entific and Technical Center with a
design bureau and pilot production, Tashkent, Republic of Uzbekistan

Симонов Александр Алексеевич

ф.-м.ғ.к., Конструкторлық бюросы және тәжірибелік өндірісі бар ғылыми-техникалық
Орталық, Ташкент қ., Өзбекстан Республикасы
к.ф.-м.н., Научно-технический центр с конструкторским бюро и опытным производством
г. Ташкент, Республика Узбекистан
Candidate of Physical and Mathe-matical Sciences, Sci-entific and Technical Center with a
design bureau and pilot production, Tashkent, Republic of Uzbekistan

**"ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ ДӘУІРІНДЕГІ ЭКОНОМИКА МЕН
МЕНЕДЖМЕНТТІҢ ДАМУЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ " СЕКЦИЯСЫ**

**СЕКЦИЯ «ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ И
УПРАВЛЕНИЯ В ЭПОХУ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ»**

**SECTION " INNOVATIVE APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF
ECONOMICS AND MANAGEMENT IN THE ERA OF DIGITAL TRANSFORMATION "**

УДК 339.137

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОЛОЖЕНИЯ КАЗАХСТАНА
ПО ГЛОБАЛЬНЫМ ИНДИКАТОРАМ РАЗВИТИЯ**

Иманбердиев Б.Д., д.э.н., профессор

Евразийский технологический университет, г. Алматы, Казахстан

Любая страна осуществляет свою деятельность через процесс обмена и приобретения части национального продукта на мировом рынке, и тем самым она постоянно включена в кругооборот мирового рынка в качестве его агента. Важность использования глобальной информации, составляющей основу мировой экономической навигации, с ростом процессов глобализации неуклонно растет, возрастает ее значимость для проведения национальных прогнозов развития и определения конкурентных позиций на мировом рынке, проведения форсайт исследований и разработке стратегии и тактики социально-экономического развития на перспективу. Наличие измерителей мировой экономической навигации позволяет странам мира реализовывать оптимальные траектории национального развития на основе ситуационного анализа и принятия когнитивных решений по коррекции стратегического курса развития страны. С этих позиций анализ индикаторов развития стран мира актуальна и особенно важна при выявлении позитивных тенденций развития экономики Нового Казахстана. Ниже в таблице 1 приведено сравнение по всем важнейшим глобальным индикаторам развития. Для сравнения выбраны страны – лидеры по степени близости значений ВВП развитых стран за 2021 год.

Таблица 1 - Индикаторы развития стран – лидеров выбранных в качестве сравнения.

Число изучаемых стран	Годы	Индекс	Место стран в глобальных рейтингах																	
			Казахстан		Португалия		Финляндия		ОАЭ		Дания		Австрия		Ирландия		Швейцария		Южная Корея	
			место	балл	место	балл	место	балл	место	балл	место	балл	место	балл	место	балл	место	балл	место	балл
141	2019	Индекс конкурентности	55	62,9	34	70,4	11	80,2	25	75	10	81,2	21	76,6	24	75,1	5	82,3	13	79,6
189	2020	Индекс человеческого развития	51	0,825	38	0,864	11	0,938	31	0,89	10	0,94	18	0,922	2	0,955	2	0,955	23	0,916
32	2021	Инновационный индекс	83	24,7	29	42,1	9	56,9	30	42,1	10	55,3	16	50,2	22	48,5	1	64,6	6	57,8

80	2021	Индекс восприятия коррупции	102	37	32	62	1	88	24	69	1	88	13	74	13	74	7	84	32	62
14	2021	ВВП млрд. долл. США	190,8	249,9	299,15	358,9	397,1	477,1	498,5	812,9	1798,5									
		Место в списке стран по ВВП	55	49	45	41	35	30	25	20	10									

Из таблицы 1 следует, что Казахстан в мировом рейтинге отстает от ближайшей страны – лидера Португалии по всем индексам, а по инновационному индексу и по индексу восприятия коррупции в 1,7 раза; от занимающего в списке ВВП 45 место Финляндии по индексу конкурентоспособности в 1,3 раза, по инновационному индексу 2,3 раза, по индексу восприятия коррупции 2,4 раза.

Индекс восприятия коррупции представляет собой сводный индикатор, рассчитываемый на основе данных, полученных из экспертных источников, представляемых международными организациями. Все источники измеряют общую степень распространенности коррупции (частотность и/или объем взяток) в государственном и экономическом секторах и включают оценку множества стран. Источники оценивают уровень восприятия коррупции экспертами, как живущими в конкретной стране, так и за рубежом, и представляют собою набор опросов предпринимателей, аналитиков по оценке коммерческих рисков и специалистов по конкретным странам из различных международных организаций.

Из приведенных в таблице индикаторов важнейшим является индекс глобальной конкурентоспособности. Этот индекс составлен из 113 переменных, которые детально характеризуют конкурентоспособность стран мира, находящихся на разных уровнях экономического развития. Совокупность переменных на две трети состоит из результатов глобального опроса руководителей компаний, а на одну треть из общедоступных источников (статистические данные и результаты исследований, осуществляемых на регулярной основе международными организациями). Все переменные объединены в 12 контрольных показателей, определяющих национальную конкурентоспособность: 1 – институты, 2 – инфраструктура, 3 - информационно-коммуникационные технологии, 4 - макроэкономическая стабильность, 5 – здравоохранение, 6 – образование, 7 – эффективность рынка товаров и услуг, 8 - эффективность рынка труда, 9 – развитость финансового рынка, 10 – размер рынка, 11 – развитость и динамичность бизнеса, 12 – инновационный потенциал.

Таблица 2 - Субиндексы и факторы глобальной конкурентоспособности.

Субиндексы и факторы глобальной конкурентоспособности		Стадии развития экономик
	Базовые условия развития 1.Институты 2.Инфраструктура 3.ИКТ (Информационно-коммуникационные технологии) 4.Макроэкономическая стабильность 5.Здоровье 6.Образование	Факторно-ориентированные на создание благоприятных условий. Ориентированные на человеческий капитал
	Усилители эффективности развития 7.Рынок товаров 8.Рынок труда 9.Финансовая система 10.Размер рынка	Ориентированные на эффективность рынка
	Инновационное развитие 11.Динамичность бизнеса 12.Инновационный потенциал	Инновационно-ориентированные

Каждая из двенадцати составляющих конкурентоспособности представляют подсистему, находящихся в органической взаимосвязи и оказывают влияние друг на друга, при этом слабая сторона в одной сфере зачастую негативно влияет на другие сферы. Например, сложно будет добиться высокого показателя в сфере инновации (12-ая составляющая), без достаточно образованной и хорошо подготовленной рабочей силы (5-ая и 6-ая составляющие), без надлежащего уровня финансирования (9-ая составляющая) научно-исследовательских работ и без эффективного рынка товаров, который предоставляет возможности продвижения инновации на рынке (7-ая составляющая). Все двенадцать составляющих агрегируют в единый итоговый индекс конкурентоспособности, а также по каждой из 12 составляющих даются детализованные интерпретации, позволяющие понять, какие именно сферы необходимо улучшать в отдельно взятой стране [1].

Все вышеописанные составляющие ИГК имеют определенной значение для всех экономик, однако, они будут влиять на них по-разному: метод, который был бы оптимальным для повышения конкурентоспособности в Камбодже, отличается от того, который будет лучшим для Франции. Это связано с тем, что Камбоджа и Франция находятся на разных этапах развития.

Как и экономическая теория об этапах развития, ИГК предполагает, что рост экономик, находящихся на 1-ой стадии развития, зависят от базовых факторов, а страны конкурируют за счет обеспеченности ресурсами, в основном, неквалифицированной рабочей силой и полезными ископаемыми. Сохранение конкурентоспособности на этой стадии развития экономики зависит в основном от стабильного функционирования государственных и частных институтов (1-ая составляющая), хорошо развитой инфраструктуры (2-ая составляющая), информационно-коммуникационных технологий (3-я составляющая), макроэкономической стабильности, а также от состояния здоровья рабочей силы, имеющей, по крайней мере, базовое образование (5-ая и 6-ая составляющие).

По мере повышения конкурентоспособности наблюдается дальнейший экономический рост. Страны создают предпосылки и переходят к следующей стадии, где экономический рост зависит от эффективности. Повышение уровня конкурентоспособности, на этом этапе, в большей мере зависят от качества образования и профессиональной подготовки, эффективного рынка товаров и услуг (7-ая составляющая), хорошо функционирующего рынка труда (8-ая составляющая), развитости финансового рынка (9-ая составляющая), способности использовать существующие технологии и размеров внутреннего и внешнего рынков (10-ая составляющая).

Когда страны переходят к инновационному этапу развития экономики, компании конкурируют за счет новой или уникальной продукции, услуг, моделей или процессов. На инновационной стадии страны и компании должны конкурировать за счет новых технологий (12-ая составляющая), производя новые разнообразные товары, и за счет высоко развитых производственных процессов или бизнес-моделей (11-ая составляющая).

Исходя из выше описанного, все составляющие сгруппированы в три субиндекса, каждый из которых является наиболее важным на определенной стадии развития экономики. Субиндекс «базовые условия развития» объединяет составляющие, имеющие решающее значение для стран на факторной стадии.

Субиндекс «усилители эффективности развития» включают те составляющие, которые критичны для стран на этапе становления эффективной экономики.

Субиндекс «инновационного развития» охватывает те составляющие, которые доминантны и критичны для инновационно-ориентированных стран.

Страны, экономика которых пребывает между двумя из любых трех стадий, считаются странами с «переходной экономикой».

Согласно классификатора развития стран мира, Казахстан входит в число стран модернизационного транзита, осуществляющих переход от стадии ориентированной на эффективность на стадию инновационного развития.

Конкуренция инновационно – ориентированных стран между собой привела к отдельному составлению глобального индекса инновации, который охватывает 82 переменных детально характеризующих инновационное развитие стран мира [2]. Индекс рассчитывается как взвешенная сумма оценок двух групп показателей, объединенных в семь блоков:

1. Располагаемые ресурсы и условия для проведения инновации:
  - институты;
  - человеческий капитал и исследования;

- инфраструктура;
  - развитие внутреннего рынка;
  - развитие бизнеса.
2. Достигнутые практические результаты осуществления инновации:
- развитие технологии и экономики знаний;
  - результаты творческой деятельности.

Таким образом, итоговый Индекс представляет собой соотношение затрат и эффекта, что позволяет объективно оценить эффективность усилий по развитию инновации в стране.

Для оценки дальнейшего развития экономики Нового Казахстана рассмотрим параметры факторов глобальной конкурентоспособности ряда стран мира, находящиеся выше Казахстана по рейтингу ИГК. Выбор стран-реперов проведем через интервалы в 6-10 пунктов. Интервальные значения могут служить гипотетическими дистанциями на траектории национального развития и будут отображать параметры и структуру факторов конкурентоспособности желательную на определенном временном интервале будущего. В качестве стран-реперов используем следующие страны: Индонезия, Таиланд, Словения, Италия, Австрия, Дания и Сингапур, соответственно занимающих – 50, 40, 35, 30, 21, 10 и 1 места в глобальном рейтинге конкурентоспособности. Чтобы достичь Казахстану промежуточную цель на уровне современного Таиланда, предстоит сократить уровень отставания в развитии финансового рынка, имеется разрыв в уровне инновационного потенциала, которые сдерживают рост эффективности и конкурентоспособности национальной экономики на глобальном уровне.

Сравнительный анализ на уровне субиндексов свидетельствует, что если значения субиндексов «Базовые требования развития» и «Усилители эффективности развития» в основном находятся в пределах допустимой реализации, то по факторам «финансовая система» и «инновационный потенциал» предстоит осуществить большие усилия на преодоление отставаний. Так, для достижения уровня развития современной Италии предстоит в два раза повысить уровень инновационного потенциала и в 2,3 раза повысить качество финансовой системы нашей страны (Таблица 3).

Проблема инновационного отставания Казахстана заключается в том, что страна выделяет не достаточно средств на инновационное развитие, хотя развитие интеллектуального потенциала по индексу IG составляет 94 единиц, и по этому параметру ее можно отнести к перспективным среднеразвитым странам в плане интеллектуального развития.

Системные причины инновационного отставания Казахстана по нашему мнению, заключаются в следующем:

- отсутствие инновационных традиций, нет научных систем и лабораторий мирового уровня, способных генерировать новые идеи;
- нет технополисов и технопарков, способных довести прорывные идеи до технологии;
- нет инжиниринговых систем, способных обеспечить продвижение национальных инновационных технологий, товаров и услуг на мировой рынок;
- нет инновационного маркетинга и менеджмента, способного организовать на мировом уровне рекламу, монтаж, сервис и утилизацию инновационного продукта, как того требуют правила и обычаи мирового высокотехнологического бизнеса.

Таблица 3 - Соотношения факторов конкурентоспособности стран-реперов за 2019 год

Основные факторы глобальной конкурентоспособности	Страны-реперы															
	Сингапур		Дания		Австрия		Италия		Словения		Таиланд		Индонезия		Казахстан	
	место	баллы	место	баллы	место	баллы	место	баллы	место	баллы	место	баллы	место	баллы	место	баллы
1.Институты	2	80	7	77	14	74	48	59	33	63	67	55	51	58	64	56
2.Инфраструктура	1	95	15	87	10	89	18	84	33	78	71	68	72	68	67	68
3.ИКТ	5	87	9	83	50	66	53	64	40	69	62	60	72	55	44	68
4.Макроэкономическая стабильность	38	10	1	10	1	10	63	85	1	10	43	90	54	90	60	86
5.Здравоохранение	1	10	29	93	15	95	6	10	36	90	38	89	96	71	95	71
6.Образование	1	79	3	86	16	79	42	70	26	75	73	62	65	64	57	67
7.Рынок товаров	2	81	12	67	17	66	31	62	30	62	84	53	49	58	62	56
8.Рынок труда	1	81	3	78	29	67	90	57	41	64	46	63	85	58	25	68
9.Финансовая система	2	91	11	87	30	75	48	68	61	64	16	85	58	64	10	53
10.Размер рынка	27	72	55	60	43	65	12	79	82	48	18	76	7	82	45	63
11.Динамичность бизнеса	1	76	3	80	30	69	43	66	26	70	21	72	29	70	35	67
12.Инновационный потенциал	13	75	11	76	14	74	22	66	26	58	50	44	74	38	95	32
Рейтинг ИГК	1	85	10	81	21	77	30	72	35	70	40	68	50	65	55	63

Резюмируя выше проведенный анализ, можно утверждать, что если страна сумеет по восприятию коррупции осуществить героическую модернизацию, как это было жестко осуществлено в странах Юго – Восточной Азии, то шансы и возможности для конкурентного развития Казахстана имеются:

1. По мере роста инновационной экономики в мире, Казахстан может в расширяющихся масштабах освоить всю нишу как поставщик сырья и полуфабрикатов;
2. По мере роста участия в реализации мировых высокотехнологических переделов повышать технологический уровень и культуру организации работ;
3. Активизировать участие в создании новых высокотехнологичных товаров и услуг;
4. Начать самостоятельную разработку абсолютно новых товаров и услуг, продвижение их на мировой рынок.

Для этого у страны есть мощная сырьевая база, развитая промышленная индустрия, высокий уровень интеллектуальных ресурсов, прогрессивное руководство страны и всенародная вера в успех будущего развития.

Использованная литература

1. http://www3.weforum.org/docs/WEP_The_Global_Competitiveness_Report_2019.pdf.
2. «Global Innovation Index 2019: Greatening Healthy lives – The Future of Medical Innovation»: <http://www.globalinnovationindex.org/Home>

УДК 338. 22. 01

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ-ДРАЙВЕР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА НОВОГО КАЗАХСТАНА

Азаматова А.Б., к.э.н., асс.профессор

Евразийский технологический университет, г. Алматы, Казахстан

В условиях современного развития общества, в связи с усилением роли человеческого капитала и превращением его в главный ресурс развития мировой экономики, повышается значимость образования и его качества. Экономические и социальные показатели государства напрямую зависят от высокого уровня образованности т.е. интеллектуального потенциала нации и народа.

Человеческий капитал – это фактор экономического развития, которому присущ интенсивный характер роста производительности, а также развитие социума и семьи в самом общем его понимании, включая образование, знания, интеллектуальный потенциал, охрану труда и среды обитания, обеспечение соответствующего качества жизни и сопутствующих факторов, таких как безопасность, здравоохранение, образование, социальная защита и правовые гарантии. Все эти факторы в совокупности должны обеспечить качественную трудовую деятельность, что, в конечном итоге, сказывается на эффективности и рациональном функционировании человеческого капитала в целом и является ключевым фактором экономического роста государства.

Иначе говоря, человеческий капитал – это интеллектуальный и образовательный уровень, а также высокое качество жизни человека как необходимые условия для улучшения производительности труда. Инновационность и переход на цифровизацию экономики напрямую зависят от качества человеческого капитала.

Улучшение качества человеческого капитала является одним из ключевых приоритетов стратегия развития Нового Казахстана. В Послании Президента РК К.К. Токаева к народу Казахстана 1 сентября 2022 году «СПРАВЕДЛИВОЕ ГОСУДАРСТВО. ЕДИНАЯ НАЦИЯ. БЛАГОПОЛУЧНОЕ ОБЩЕСТВО» было уделено значительное внимание развитию человеческого капитала [1].

В частности было отмечено следующее: этот процесс несомненно является сложной проблемой, вместе с тем он отметил конкретные пути их решения. Это макроэкономическая стабильность, диверсификация экономики, цифровизация, развитие малого и среднего бизнеса, человеческого капитала, обеспечение верховенства закона.

Базовая цель нашей экономической политики остается неизменной – качественный и инклюзивный рост благосостояния наших граждан. Однако ощутимого прогресса в этих вопросах до сих пор нет. Очевидно, нужны новые подходы.

На наш взгляд в этом вопросе надо отдать должное внимание интенсивному развитию сферы образования, продолжать реформы в этой стезе, так как качество образования играет решающую роль в повышении потенциала нации. В послании отмечено, что по мере повышения качества отечественных вузов будет возрастать и стоимость обучения в них. Поэтому государство планирует выделять образовательные гранты, которые в зависимости от результатов ЕНТ и иных показателей будут дифференцированы по размеру – от 30 до 100%. Будут предоставляться и льготные кредиты на обучение под 2-3% годовых [1].

Предполагаемые меры, следует ожидать, что высшее образование станет более доступным и повысят взаимную ответственность в сфере партнерства. Для решения этой проблемы нужно активно внедрять механизм государственно-частного партнерства с вузами.

«Наша задача» - сделать образование центральным звеном новой модели экономического роста. Учебные программы необходимо нацелить на развитие способностей

критического мышления и навыков самостоятельного поиска информации. Наряду с этим нужно уделить большое внимание сфере развития It, финансовой грамотности воспитанию патриотизма молодежи».

Кроме этого значительное внимание уделено полному переходу на трехязычное образование. В этих целях обновлены профессиональные стандарты в соответствии с требованиями рынка труда и передовым мировым опытом обучения на производстве. Высшее образование является определяющим фактором качества профессиональных и интеллектуальных показателей человеческого капитала.

Казахстанская система высшего профессионального образования сегодня находится на этапе вхождения в общее академическое европейское пространство, это требует её модернизации и адекватных процессу глобализации изменений в структуре, средствах и методах управления с целью инновационной ориентации образовательного процесса. Одной из основных задач Болонского процесса является обеспечение качества образования, это предполагает совершенствование подходов к управлению образовательными системами и широко внедряется в практику обучения.

Настоятельной необходимостью и велением времени в современных условиях реформирования и диверсификации системы высшего профессионального образования особая роль отводится формированию и развитию системы научно-методической работы в вузе. От её организации, формирования, функционирования и доступности для каждого руководителя, преподавателя, методиста в колоссальной мере зависит уровень целостного образовательного процесса в вузе. К научно-методической работе относят практически все виды деятельности коллектива вуза, его структур, каждого преподавателя, которые направлены на повышение качества подготовки выпускаемых специалистов. Совершенствование образовательного процесса и его контроля, подготовка кадров с высшим и послевузовским образованием посредством создания необходимых условий для освоения образовательных программ. Они направлены на профессиональное становление и развитие личности на основе национальных и общечеловеческих ценностей, достижений науки и практики, повышение квалификации преподавателей и активное участие в научно-исследовательской работе и в грантовых проектах МОН РК.

Анализ научной литературы и педагогической практики, изучение запросов образовательных учреждений и общества к профессиональной подготовке современных выпускников вузов с учетом особенностей протекания инновационных процессов в образовании показывает необходимость обращения особого внимания на следующие немаловажные факторы при подготовке выпускников:

-Рост потребности общества в кадрах, способных к профессиональной самоорганизации в инновационных условиях высшего образования, и соответственно, уделения внимания готовности преподавателей к решению и внедрению инновационных методов и технологий обучения;

-Ориентация современной науки на компетентностное образование, реализация в вузах инновационных образовательных программ;

-Развитие способности студентов к критическому и креативному мышлению и навыкам самостоятельного поиска информации, умения ориентироваться в огромном мире информационного поля сети Интернет.

Инновационные технологии в вузе (т.е. технологии, основанные на нововведениях) – это, прежде всего, условия повышения качества образования, следовательно, возможность повысить конкурентоспособность вуза на рынке образовательных услуг. Для повышения качества образования необходимы инновационные формы и методы обучения, востребованные временем. С этой позиции университет «ЕТУ» реализует собственную стратегию, направленную на улучшение качества преподавания и усвоения материала студентами посредством внедрения новых технологий, а именно:

- Привлечение известных ученых и предпринимателей, политологов и политиков, других известных и успешных личностей в виде гостевых лекций и круглых столов;

-Написание выпускных работ в виде проектов;

-Обмен студентов в рамках мобильных программ;

-Курсы повышения квалификации преподавателей;

-Курсы изучения английского языка по всем уровням и др.

-Активное привлечение студентов к разработке и созданию бизнес проектов (стартап)

-Участие студентов в работе международных конференций, олимпиадах и других научных мероприятиях организованных ВУЗом

Время требует необходимость поворота к совершенно новому типу и новым формам организации образовательного процесса, для которого главным является формирование креативно мыслящей личности умеющей работать в команде.

Креативное образование нацелено на развитие постоянной потребности в созидании, поиска нового, в накоплении интеллектуального потенциала и реализации его на практике. С этой позиции модернизация национальной системы образования, как стратегически важной сферы жизни общества, предполагает формирование уже в базовом образовании востребованных знаний и инновационного креативного поведения с акцентом на их массовость, что является одним из основных направлений в стратегии Евразийского Технологического Университета.

Таким образом, становится главным преобразующим инновационная функция, которая приводит к усилению внимания к вопросам компетенции выпускников, практического применения ими знаний, полученных в процессе обучения, и сохранению преемственности на всех уровнях образования, а также актуализирует проблему научно- методической компетентности преподавателя вуза путем непрерывного повышения профессиональной квалификации.

Современные реалии развития общества и тенденции в мировой экономике диктуют довольно жесткие нормативы по подготовке и развитию человеческого капитала, одной из основных в которой является сфера образования. Учитывая все эти факторы университет «ЕТУ» постоянно развивает и улучшает свои программы по повышению качества учебного процесса, преподавательского состава и внедряет современные инновационные проекты и иные инструменты по улучшению качества человеческого капитала.

Использованная литература

1. «Послание Президента Республики Казахстан К. К. Токаева народу Казахстана: СПРАВЕДЛИВОЕ ГОСУДАРСТВО. ЕДИНАЯ НАЦИЯ. БЛАГОПОЛУЧНОЕ ОБЩЕСТВО // 1 сентября 2022 г. <<https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130>>».

ӘОЖ 368.1

ӨНДІРІСТЕГІ ЖАЗАТАЙЫМ ОҚИҒАЛАРДАН САҚТАНДЫРУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Джумагулова Н.Г. магистр, ғылыми хатшы

Абдрахманова Н.Б. магистрант, аға ғылыми қызметкер

«Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің Еңбекті қорғау жөніндегі республикалық ғылыми-зерттеу институты» ШЖҚ РМК, Астана қаласы, Қазақстан

Қазақстан Республикасында соңғы жылдары өндірістегі жазатайым оқиғалардан және кәсіптік аурулардан әлеуметтік сақтандыру жүйесін жетілдіру бойынша жұмыстар жүргізілуде. Әлеуметтік-экономикалық қатынастардың қазіргі заманғы дамуы тәуекелдерді бейтараптандырудың сенімді тетігі ретінде сақтандырусыз мүмкін емес. Өндірістік міндеттерді орындау кезінде жәбірленушілердің мүдделерін қорғау кезінде сақтандыру ерекше рөл атқарады. Адами капитал кәсіпорындар экономикасын да, ел экономикасын да дамытудың қуатты драйвері болып табылады.

Шет елдерде өндірістегі жазатайым оқиғалардан және кәсіптік аурулардан сақтандыру, әдетте, оларда қабылданған заңдарға сәйкес міндетті болып табылады. Сонымен қатар, мемлекеттің сақтандырудың осы түрін ұйымдастыруға қатысу дәрежесі әртүрлі.

Германияда өндірістегі жазатайым оқиғалар мен кәсіптік аурулардан әлеуметтік сақтандыру моделінің тарихы өте үлкен. Сақтандыру жүйесі экономикалық қызметтің үш бағытын қамтиды және 110-ға жуық сақтандыру ұйымдары бар: 35 өнеркәсіптік, 20-дан астам

ауылшаруашылық, 50-ден астам муниципалды, олар мемлекеттік қызметшілерді, белгілі бір кәсібі жоқ адамдарды, студенттерді, мектеп оқушыларын, балабақша тәрбиеленушілерін мемлекеттік бюджет есебінен сақтандырады. Оларға мүшелік, сирек жағдайларды қоспағанда, міндетті болып табылады, бұл сақтандыруға сараланған тәсілді оңтайландыруға және халықтың әртүрлі топтарын сақтандырумен кеңірек қамтуға және әлеуметтік сақтандырудың міндетті принципін іске асыруға ықпал етеді [1].

Көптеген сақтандыру ұйымдары мемлекеттің бақылауымен әрекет етеді, оларға өзін-өзі басқару құқығы берілген заңды тұлғалар ретінде сипаттауға болатынын айта кету керек.

Ұйымдастырушылық және басқарушылық жағынан жүйе сақтандырудың басқа түрлерімен байланысты. Сақтандыру ұйымының нысаны көп жағдайда ең тиімді және экономикалық тұрғыдан тиімді басқару қажеттілігімен белгіленеді және анықталады.

Сонымен қатар, қаржыландыру сақтандырудың басқа түрлерінен ерекшеленеді. Бұл ұйымдар мемлекеттік бюджеттен және мемлекеттік қаржы органдарының жоспарларынан тәуелсіз. Сақтандыру сыйлықақыларын тек жұмыс берушілер өткен жылғы шығындарды өтеу әдісі бойынша төлейді және сақтандыру тәуекелдері бойынша сараланады.

Жазатайым оқиғаларға байланысты қызметтердің барлық кешенін бір ұйымға шоғырландыру сақтандырушыларға жарақаттану мен кәсіптік аурулардың тиімді профилактикасын жүргізуге мүмкіндік береді.

Неміс жүйесін ұйымдастырудың негізгі қағидаттары оның жұмыс берушінің жауапкершілігін сақтандыру жүйесінің тиісті қоғамдық-құқықтық міндетіне ауыстыру арқылы іске асырылатын өндірісте зардап шеккендерді жан-жақты әлеуметтік қорғауды қамтамасыз етудегі негізділігі болып табылады.

Зиянды өтеудің келесі ерекшелігі бар: жәбірленуші қасақана қоспағанда, оның тарапынан қауіпсіздік техникасы айқын бұзылған жағдайларда да ешқандай шығыстарды көтермейді. Сақтандыру жәрдемақыларымен қамтамасыз ету мұнда жалпы қағидат ретінде қарастырылады және кінәлілік мәселесі қызметкер-жұмыс беруші аясынан тыс шығарылады. Өтеу сақтандыру қатынастарының ресми расталуына және сақтандырушының жұмыс берушісінің хабарламасына қарамастан жүзеге асырылады, бұл сақтандырылушылардың құқықтарын неғұрлым сенімді және тиімді қорғауды қамтамасыз етеді. Оңалтуды арнайы ережелердің күшіне енетін арнайы мекемелер болып табылатын мамандандырылған клиникалар жүзеге асырады.

Германиядан айырмашылығы, Швецияның жазатайым оқиғалардан сақтандыру негізі мемлекеттік бюджеттен және кәсіпкерлерге салық салу арқылы қаржыландырылатын мемлекеттік жүйе болып табылады. Жүйе 4,2 млн. адамды қамтиды және келесі қағидаттарға негізделген:

- міндеттемелер;
- сақтандырудың жалпы жүйесіне толықтырулар;
- экономикалық тетік - өтелетін шығындарды өтеу (моральдық залал қосымша сақтандыру жүйелері арқылы өтеледі - ұжымдық шарт бойынша);
- жұмыскердің жоғалтқан табысының өтемақысы.

Сақтандыру субъектілері барлық экономикалық белсенді халық болып табылады: жұмыскерлер, жұмыс берушілер, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар, өндірістік практикасы бар орта және жоғары білім беру жүйесінің оқушылары.

Еңбек нарығының басым бөлігі 3,3 млн. адамды қамтитын және әлеуметтік әріптестер - жұмыс берушілер ұйымдары мен кәсіподақтар арасындағы ұжымдық шарттарға негізделген сақтандырудың қосалқы жүйесін қолданады. Швецияда кәсіподақ қозғалысы айтарлықтай дамыған, 5 ірі кәсіподақ жұмыс істейді.

Сонымен қатар, 400 мыңға жуық адамды қамтитын жеке сақтандыру және 900 мың адамды қамтитын ұжымдық еңбек сипаты (спортшылар және т. б.) басым жұмысшылар санаттарын топтық сақтандыру қолданылады [2].

Көмекші ұжымдық сақтандыру бағдарламасы өтемақы туралы талап қою кезінде «кінәнің болмауы» қағидаты бойынша жұмыс істейді. Бұл жүйенің қызметі заңнамамен реттелмейді және заң тұрғысынан оның болуы міндетті емес, бірақ мұндай жүйе жұмыс берушілер мен кәсіподақтар арасындағы тиімді серіктестік негізінде жұмыс істейді.

Швеция заңнамасының негізгі қағидасы-барлық сақтандырылған адамдардың барлық ерекшеліктерімен қабылданады деген ереже. Бұл қағида денсаулыққа қатысты мәселелерді бағалауда айтарлықтай қиындықтарға әкелуі мүмкін, өйткені Швецияда кәсіби аурулардың

ресми қабылданған тізімі жоқ. Сондықтан аурудың нақты себептерін растаудан тұратын ауруларды кәсіби деп жіктеудің қиындығы өте қиын іс және сәйкесінше Швед жүйесінің кемшілігі болып табылады [3].

Еңбек қауіпсіздігі мен гигиенасын қамтамасыз етуге арналған шығындар кәсіпорындарда өнімнің өзіндік құнына қосылады.

Декларацияланатын жазатайым оқиғалардың деңгейіне әсер ететін маңызды факторлардың бірі кәсіптік залалды өтеу жүйесінен және тиісінше жалпы жәрдемақы төлеу жүйесінен алынатын төлемдерді автоматты түрде келісу жүйесі болып табылады.

Қазіргі уақытта Швецияда зардап шеккендердің өтініштерін қарау тәртібі қатаңдау үрдісіне ие. Егер жарақат алған жұмыскер шығындарды өз бетінше толтырмаса (сақтандыру жағдайына дейін қызметкердің табысынан бірнеше есе артық өтем алынып тасталса) материалдық өтем қамтамасыз етіледі.

Финляндияда жазатайым оқиғалардан сақтандыруды кәсіподақтармен, жұмыс берушілермен, әлеуметтік қамсыздандыру және денсаулық сақтау министрлігімен ынтымақтасатын өндірістегі жазатайым оқиғалардан және кәсіптік аурулардан сақтандыру ұйымдарының Федерациясы үйлестіретін 16 мемлекеттік емес компания жүзеге асырады. Бұл қызмет саласын бақылауды Парламент жүзеге асырады.

Мемлекет 16 компанияның кез-келгені банкроттыққа ұшыраған жағдайда да, олардың міндеттемелерін қабылдай отырып, өндірісте зардап шеккендерді әлеуметтік қорғауға кепілдік береді (прецедент болған жоқ). Федерация заңнаманы бұзатын сақтандыру компаниясынан лицензия алуға құқылы.

Бельгияда сақтандыру жүйесі екі ішкі жүйеге бөлінеді: тиісті мемлекеттік қор басқаратын жазатайым оқиғалардан сақтандыру және кәсіптік аурулардан сақтандыру.

Жазатайым оқиғалардан сақтандыруды негізінен ТЖК Одағына біріктірілген 19 жеке компания жүзеге асырады, олардың қызметін ұйымдастыру және бақылау принципі фин моделіне ұқсас.

Одақ сол қызмет түрлері үшін бірдей сақтандыру тарифтерін белгілеу бойынша үйлестіру мақсатында құрылды. Экономикалық қызметтің 900-ге жуық түрі (еуропалық кодификацияға сәйкес) және шамамен бірдей тарифтер бар [2].

Кәсіпорынға экономикалық қызметтің осы түрі үшін тарифтің Базалық шамасы ұсынылады және еңбек қауіпсіздігі мен гигиенасының жай-күйін ескере отырып, жеке сақтандыру тарифі белгіленеді.

Жеке тарифті белгілеу кезінде жарақат алу динамикасы және оның ауырлық дәрежесі ескерілетінін атап өткен жөн. Сақтандыру компаниялары кәсіпорындағы қауіпсіздік пен еңбек гигиенасының жай-күйін зерттейді және көп көңіл бөлетін алдын алу шараларын жүзеге асыруды ұсына алады.

Кәсіптік аурулардан сақтандыруды мемлекеттік қор жүзеге асырады.

Данияда мемлекет қаржыландыратын және басқаратын жалпы әлеуметтік заңнама бар, сонымен қатар жұмыс берушілер қаржыландыратын және мемлекеттік органдар басқаратын жазатайым оқиғалардан өтемақы схемасы бар.

Жалпы заңнамамен салыстырғанда бұл схеманың келесі ерекшеліктері бар. Схема тек өнеркәсіп және сауда жұмыскерлерін қамтиды; схеманы тек жұмыс берушілер қаржыландырады (жазатайым оқиғалар кәсіптік тәуекелдер ретінде қарастырылады, олардың салдары үшін өтемақы - жұмыс берушілердің үстеме шығындарының бөлігі ретінде, бұл кәсіпкерді банкроттықтан қорғаудың кепілі және сонымен бірге зардап шеккендерге кепілдіктер береді); қаржылық тұрғыдан алғанда, схема тек жеке сақтандыру принциптерінде қолданылады.

Жеке сақтандыру схемасын қолдау қажеттілігі туралы мәселені қарастыру кезінде жұмыс беруші төлейтін жарналарға әсер ететін еңбек жағдайларын жақсарту арқылы өндірістік жарақат алу қаупін азайту принципіне үлкен мән беріледі. Сақтандыру компаниялары жұмыс берушілерге жарналар мөлшері мен еңбекті қорғау жөніндегі іс-шаралардың арақатынасы туралы ақпараттық қолдау көрсетеді.

Жазатайым оқиғалардан сақтандыру туралы Заң жалпы әлеуметтік заңнаманың бөлігі болып табылады, бірақ ол одан екі маңызды тармақпен ерекшеленеді: 1) заң бүкіл халықты қамтымайды, тек жалдамалы жұмысшыларды ғана қамтиды; 2) бүкіл халыққа салық салу есебінен емес, жұмыс берушілер есебінен қаржыландырылады және ұлттық негізде емес, жеке меншік негізде әрекет етеді. сақтандыру.

Мысалы, Францияда 1200 кәсіби тәуекелден тұратын тізім жасалды, олардың біреуі әрбір өндірісті оның негізгі қызметіне сәйкес жіктейді. Мұндай жіктеу ұқсас тәуекелдері бар өндіріске тән элементтерді анықтауға мүмкіндік береді.

Жарна тарифі әрбір кәсіпорын бойынша жеке белгіленеді. Бір кәсіпорынға кіретін және географиялық тұрғыдан бөлінген өндірістердің тарифтері әртүрлі, бірақ бір кәсіпорынға тиесілі барлық өндірістерге қолданылатын тарифті белгілеу әдістері тұтастай алғанда кәсіпорын қызметкерлерінің жалпы санына байланысты.

Белгілі бір өндірістің тәуекел құны жазатайым оқиғалар үшін өтемақы төлемдерінің жалпы сомасына тең.

Минималды қателіктермен болашақ тәуекелдерді сақтандыру үшін өткен жұмыстарға талдау жүргізуге мүмкіндік беретін статистикалық деректер базасы бар ірі кәсіпорындар үшін жарналар тарифі олардың нақты тәуекелдеріне сәйкес түзетіледі. Шағын кәсіпорындар үшін барлық өндірістер үшін бірдей деңгейдегі тарифтерді мұндай даралау қолданылмайды.

Француз жүйесі ең күрделі жүйелердің бірі болып саналады, бірақ ол жалпы әлеуметтік сақтандыру жүйесінің бөлігі ретінде жазатайым оқиғалардан сақтандыру схемасын енгізу принциптерін белгілейді. Сақтандырудың осы түріндегі сақтандыру сыйлықақыларының мөлшері өндірістегі жазатайым оқиғалардың алдын алу үшін жеткілікті қаражатты қамтамасыз етуге және сонымен бірге өндірістегі жазатайым оқиғалар қаупімен байланысты негізгі шығындарды қамтамасыз етуге тиіс. 1946 жылдан бастап Францияның жұмыс берушілері төлейтін жарналар осы жағдайлар мен аурулар үшін өтемақы шығындарын жабады [3].

Жапонияның жазатайым оқиғалардан сақтандыру жүйесі Үкіметтің бақылауында, ол жұмыс берушілерден кәсіпорындағы барлық жұмысшыларға жылына төленетін жалпы жалақыны сыйлықақы мөлшерлемесіне көбейту арқылы есептелетін сыйлықақыларды жинайды. Ставка өткен жылғы жазатайым оқиғалардың деңгейін және басқа факторларды ескере отырып, кәсіпорындардың әрбір санаты үшін анықталады. Бағалау жүйесі әр түрлі салалар үшін сыйлықақы мөлшерлемесін анықтауда қолданылады [4].

1997 жылдан бастап бағалау жүйесі арқылы анықталған жарналарды ұлғайту немесе төмендету бойынша арнайы айрықша шаралар өз қызметкерлерінің қауіпсіздігі мен денсаулығын қорғау бойынша арнайы іс-шараларды енгізген шағын және орта кәсіпорындарға қабылданады.

Әрбір әлеуметтік бағдарланған мемлекет өз азаматтарына жазатайым оқиға немесе кәсіптік ауру үшін өтемақы төлеуге кепілдік береді, бұл ретте өтемақы жүйелері елден елге өзгереді. Голландияда бұл өтемақыларды жалпы әлеуметтік заңнама арқылы еңбек жарақаттары туралы арнайы заңдарсыз қамтамасыз етеді. Мұндай жүйе Норвегияда бар, бірақ онда әлеуметтік қамсыздандырудың жалпы схемасынан алынған жәрдемақылар медициналық расталған мүгедектік пен еңбек жарақаттары үшін арнайы өтемақы төлемдерімен толықтырылады. Әлемдік тәжірибе әлеуметтік сақтандырудың ұйымдық-құқықтық нысандарының әртүрлілігін көрсетеді. Осы жүйелерге басшылықты ұйымдастыру тәсілдері мемлекеттің қатысу дәрежесіне байланысты өзгереді (толық мемлекеттік бақылаудан бастап осы бірлестіктер мен кәсіподақтардың мүшелері тікелей басшылық ететін сақтандыру мекемелеріне дейін). Барлық жағдайларда заңнамада белгіленген жүйелер мемлекеттің қорғауында болады. Бұл мемлекеттің өзін-өзі басқаратын жүйелерге қатысуы жүйелерді тек мемлекет басқаратын немесе тек өзін-өзі басқару негізінде пайда болатын жағымсыз құбылыстарды азайтуға мүмкіндік беретіндігімен түсіндіріледі [3].

Осылайша, өндірістегі жазатайым оқиғалардан әлеуметтік сақтандырудың қазақстандық жүйесін жетілдіру шеңберінде шет елдердің көпжылдық, уақытпен негізделген тәжірибесін егжей-тегжейлі зерделеу қажет екенін атап өткен жөн. Шет елдердің тәжірибесі қазақстандық нормативтік-құқықтық базаны одан әрі әзірлеу кезінде шетелдік жүйелердің барлық жағымды тұстары мен үздік дәстүрлерін қолдануға мүмкіндік береді.

Мақалада «Қауіпсіз еңбектің экономикалық проблемалары және Қазақстан Республикасындағы сақтандыру тетігін институционалдық қайта құру» тақырыбында ғылыми-техникалық бағдарламаны іске асыру барысында алынған ғылыми зерттеулердің нәтижелері келтірілген (ЖТН: BR11965728).

Қолданылған әдібиеттер

1. Абрамов С.В., Куделина Л.А., Мелехин А.И. Өндірістегі жазатайым оқиғалар мен кәсіптік аурулардан әлеуметтік сақтандырудың германдық моделі. // Вестник ФСС, 2001. - № 3.

2. Збышко Б.Г. Өндірістегі жазатайым оқиғалардан және кәсіптік аурулардан сақтандыруды жетілдіру жолдары // Еңбекті қорғау жөніндегі маманның анықтамалығы. -2003, № 11.

3. Өндірістегі жазатайым оқиғалардан және кәсіптік аурулардан міндетті әлеуметтік сақтандыру. Оқу құралы / ред. В. Н. Говоркова. -М.: НЦ ЭНАС, 2003. -160 б.

4. Филев В. И. Ресейдегі және шет елдердегі әлеуметтік сақтандыру. Практикалық нұсқаулық. -М.: Интел-Синтез, 1997. -176 б.

ӘОЖ 333

ЭКОНОМИКАНЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ НЕГІЗГІ КӨЗІ: ҰЙЫМДА ПЕРСОНАЛДЫ ҒЫҒАЛАНДЫРУ

Қаиркеш А.О., студент

*Ғылыми жетекші: Азаматова А.Б., э.ғ.к., қауымд.профессор
Еуразия технологиялық университеті Алматы, қ, Қазақстан*

Мемлекеттің экономикасын, нарықтағы жағдайын көтеретін, халықаралық деңгейде бой көрсетіп, әлемдік ұсыныстарға өз жүйесін енгізетін ол сол елдің ішіндегі кішігірім кәсіпорындар мен ұйымдар. Неге? Себебі, қандайда болмасын мемлекет үшін тауар өндіру, өңдеу немесе қызмет көрсету басты назар алатын іс болып табылады. Мемлекет бойынша әлемдік нарықта дес бермей келе жатқан ірі компанияларды алып қарайтын болсақ, оларда кезінде өз жолдарын шағын кәсіппен бастаған ұйымдар болатын. Ал қазір қандай деген сұраққа жауап берейікші. Қазір ешбір компаниямен өзін салыстыруға келмейтін, цифорланған инновациялық корпорация қатарында.

Әрбір жеке ұйым немесе үлкен корпорация, компания үшін жұмыс орынның тұрақтылығы мен алға жылжуы үлкен мән берерлік дүние. Оның болашаққа деген көзқарасы, алға нақты бір уақытпен қойылған стратегиялық мақсаты басты назар аударатыны айдан анық. Сондықтанда қандайда бір кәсіпорын үшін ең маңызды істі қолға алып, оның себеп-салдарын анықтау негізгі жұмыс.

Компания үшін ең негізгі қажеттілік қатарынан табылатын ол ұйым ішіндегі ауызбіршілік пен қызметкерлердің біріге жұмыс атқаруында. Себебі, ешбір кәсіпорын немесе кішігірім топ персоналдардың көмегінсіз, күшінсіз бірде-бір жұмысты атқара алмайды және ол жұмысты бастай алмайды. Ал оның дамуы мен іске асуы тікелей компания мен қызметкерлердің үйлесімі арқылы орын алады. Персонал үшін басты қағида оның сол ұйымдағы атмосфераны жағымды қабылдауы мен қалыптастыруында. Яғни, корпорацияда жасалынған әрбір іс-әрекет персонал жағдайын жақсарту мен жақсы деңгейде болуын бақылау тиіс. Бүгінгі таңдағы біз үшін өзектілік, персонал жүйесін негіздей отыра экономикамызға әсерін беретіндей, өзгерістерді енгізетіндей, ауқымды инновациялық ұйымдарды қалыптастыру.

Қазір кәсіпорын арасында персонал үшін арнайы жұмыстар жоқ емес баршылық. Бірақ, «Неге сол іс-шаралар арқасында шет едік жүйелермен теңесетіндей нәтиже бермейміз? Неге біз дәл сол корпорациялар жасай алған үлкен жетістіктерге қол жеткізе алмаймыз?» - деген сұрақты қоюмыз қажет. Егер алға жоспарлы стратегиялық нық қадамды мақсат қойсақ, қызметкер тарапынан жаңа идея тудыратындай мотивациялық жігер берсек. Болашақ әрбір компания қатарындағы маман үшін барлық жағдайларды қалыптастырып, персоналды іріктеу жүйесін қатаң түрде қарастырсақ үлкен нәтиже беретіні анық.

Қарапайым түрде ұйым ішіндегі әрбір іс-шараны алып қарайтын болсақ, персонал бағытында үлкен мүмкіндік беретін бірегейлік жұмыстар бәсең тартуда. Оған не себеп деп ойлайсыз? Егер шет елдерден Франция мемлекетін алып қарасақ, ол жақтағы заң бойынша, 10-нан астам қызметкері бар кез-келген француз ұйымы жалақы қорының кем дегенде 1,6%-ын әртүрлі деңгейдегі жұмысшылардың біліктілігін арттыруға жұмсауға міндетті деп саналады. Осыған қарап, Француз халқының бірнеше жұмыстарды аз уақыт аралығында тез әрі тиянақты атқаратынына көз жеткізе аламыз. [1]

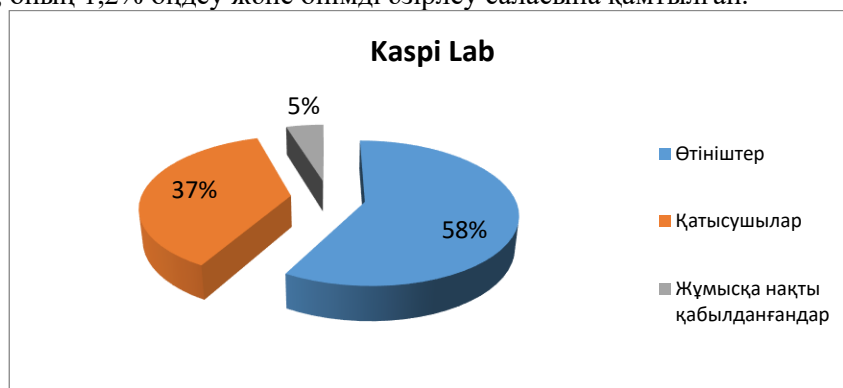
Компания болғансоң сол ұжымның ішіндегі теңдікті ұстау, өзара бақталастықты оңтайлы шешу және ең бастысы адам ресурстарын жақсы бағытта пайдалану әрбір басшының қолынан

келе бермейтін іс. Неге кейбір әлемге аты танылған көшбасшының жұмыстары соңына дейін аяқ алмайды? Себеп, кәсіпорын ішіндегі қызметкерлердің сипатын, сол тұлғаның қандай жұмыстарды атқара алатындығын көре алмауда. Кез-келген басшы немесе лидер болашақ ұжымның жағдайын, қызметкердің шамасын әрі істей алатын күш жігерінің шегін білуі тиіс. Сонда ғана көшбасшы мен қызметкер арасында үйлесімділік пайда болып, жұмыс өз нәтижесін жоғарғы қарқынмен көрсетеді. Бұл теориялық тұрғыда ғана емес іс жүзінде де нәтижесін көрсеткен бастау. Мысалы алсақ, Корея мен Жапон елдерінде персоналды іріктеу және оны жұмысқа алу ситуациялық тұрғыда өтіледі. Әр қызметкер жұмысқа орналаспастан бұрын арнайы проблеммалық мәселе беріледі және оны қызметкер белгілі бір уақыт аралығында шешуі тиіс. Оның тек шешімін тауып қоймай, сол проблемманың қайталанбауына дәлел ретінде стратегиялық жоспар құру басты назар беретін жүйе болып еңген.[2]

Соңғы мысалмен АҚШ мемлекетін алсақ, Америкада қызметкерлерді іріктеу несімен ерекшелінеді? Ол жақта көбінесе болашақ маманның жұмысты үйренетініне емес, жұмысты қалай меңгеріп келгеніне қарап қортынды жасайды. Сол себептенде Америка елдері үшін болашақ маман иесінің қандай жоғарғы оқу орнында оқығандығы және қандай саланы бітіргендігі маңызды. Сонымен қатар, жұмысқа орналасу барысында арнайы сынақ мерзімі кезінде әрбір бөлімге бір білікті бақылаушы менеджер тағайындайды. Ол сол уақыт аралығында әр кандидаттың ұжымға деген көзқарасын, топтық жұмыстарда басқа ұйым мүшелерімен тіл табыса шеше алатындығын бақылайды.[3]

Ендігі кезекте мемлекетіміздегі енді осы жүйелерді енгізіп жатқан ауқымды корпорация жайлы айтып өтсек. Қазіргі таңда, біздің елімізде де қызмет көрсету жағынан алдыңғы қатардағы, сұранысқа ие компанияларда жетерлік, соның бірі - АҚ «Kaspi bank». Қазіргі таңда, компания беделі өскен сайын, қызметкерлерге деген талаптарда жоғарылай түскен. Осыған орай корпорацияда персоналды іріктеуге деген тәжірибе мен сынақтар көбейгенін байқай аламыз.

2019 жылы карантин барысында мемлекетімізде 60%-қа жуық қызметкерлер өз жұмысын жоғалтып жатса, Kaspi bank қызметкер қабылдап еліміздегі жұмыссыздар күшін азайтуға ат салысқан. 2020 жылы «Kaspi Lab» корпоративтік университеттік бағдарламасы арнайы әзірленіп, Қазақстандық университеттердің үздік түлектерін жұмысқа қабылдап, оларды курстық жүйеге дайындады. Оның ішінде жыл соңы қортындысы бойынша 10 мыңнан астам өтініш қабылданғандығы жайлы мәлімет беріліп, 820 студент осы бағдарлама бойынша компанияға дайын маман түрінде қабылданған. Өткен жылмен салыстырғанда қызметкер саны 9 мыңға көбейіп, оның 1,2% өңдеу және өнімді әзірлеу саласына қамтылған.

Сурет - «Kaspi Lab» - бағдарламасы бойынша қорытынды көрсеткіш

Соңғы мәліметтер бойынша персоналды қабылдау, оларды лауазымдық жұмысқа даярлау және жеткізу жөніндегі алдыңғы қатардағы компания Kaspi bank болып жарияланған болатын. Осыған орай компания өзінің қызметкерлеріне деген цифрлық жүйелерді тегін түрде, әрі қолжетімді бағытта ұсынған. Әрбір офистағы немесе қашықтықта жұмыс жасайтын компания мүшесіне арнайы платформа берілген, ол жүйе қызметкер үшін ақпаратты білу, бөлісу және оқыту жөнінде назар алады. Қазіргі таңда, персоналға деген жағдай жоғары деңгейде болғанан кейін, банк үшін де қызметкердің саны мен сапасын арттыру маңызды жұмыстардың бірі. Сондықтан, персоналды жұмысқа қабылдау оны даярлау бірнеше бөлімдерден тұратын, шыдамдылықты қажет ететін іріктеу. Мысалы, дәл осы Kaspi bank жүйесінде персонал үшін жұмысқа қабылдау қалай өтетіндігін қарастырсақ. Ең бірінші бөлімге

цифрлық тесттік жүйе енгізілген. Яғни, адамның ойлау қабілетін, болашаққа деген көз қарасын бағдарлау. Екінші, арнайы уақыт аралығында берілетін оқыту жүйесі мен оқу барысындағы біліктілікті тексеру сынағы. Үшінші, осы екі бөлімнің қортындысы арқылы қызмет көрсету, ситуациядан шығу жолдарын қарастыру және ең соңғы қортынды бөлім компания мүшелерімен, болашақ басшыларыңмен ой алмасып, өзіңнің сол мүшелікке керек қызметкер екенінді дәлелдеу.

Егер сен болашақ жас маман немесе жоғары оқу орнын тамамдаған білікті маман болсаң, мемлекетіміздің инновациялық жетістікке жетуі үшін төмендегідей ұсыныстарды қабылдау маңызды: әр маман болашағының өзгеруіне, дамуына тек өзі ғана әсер ете алады және оны дамыған мемлекеттерде жүзеге асырмай, өз еліміз Қазақстанда дамыту әр тұлғаның міндетті. Сонымен қатар, болашақ қызметкер үшін іріктеу жұмысын қолға алып оң бағытта дамытсақ нарықтағы өз нәтижесін, беделін көрсете алатын корпорация қатарына кіреміз. Егер біз білімді, білікті азаматтар мен азаматшалар болсақ, ел экономикасы мен инновациясын жоғарғы деңгейде көтере алатын қайталанбас маман болатынымыз сөзсіз.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Персоналдық басқару, Франция жүйелі бөлім, easyfrancepass.com
2. Оңтүстік Корея және Жапония мемлекеттеріндегі персоналды басқару жүйесі, 2020 маусым, en.ppt-online.org
3. Американдық басқару моделі, 20.06.2019, meet-usa.com
4. Болашақ мамандығы: Kaspi Lab-да дата-аналитиктерді қалай дайындайды және қызметкерлік ұсыныстар. 2019 Қаңтар, 08., lab.kaspi.kz

UDC 336.67

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE DIGITAL ECONOMY

*Sadvakassova K., PhD student, Sabidullina A., PhD student.
Scientific supervisor: Nurmagambetova A.Z., C.E.S., Associate Professor, PhD
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

Introduction. Nowadays, one of the main strategic directions in the field of information technology is the digitalization of the economy based on the methods and means of innovative technology, which in turn is an integral part of the modern new economy of our republic.

In the conditions of the pandemic, the processes of digital transformation in various sectors of the economy have developed rapidly and have shown themselves to be necessary processes in the development of any branch of the economy. The main types and types of digital services such as blockchain technologies, cryptocurrencies and its processing technologies, electronic money, electronic business and others are mainly aimed at improving the quality, efficiency and reliability of information services provided based on big data such as BigData. In addition, in the digital economy, when processing big data and making decisions based on it, more attention is paid to innovative technologies using modern methods of data mining.

The digital economy is a worldwide network of economic activities, commercial transactions and professional interactions that are supported by information and communication technologies (ICT). It can be briefly described as an economy based on digital technologies. In its early days, the digital economy was sometimes called the Internet economy, the new economy, or the web economy because of its dependence on internet connectivity. However, economists and business leaders argue that the digital economy is more developed and complex than the Internet economy, which, according to one definition, simply means economic value derived from the Internet. In the international sense, the digital economy is a network, systemically organized spatial structure of relations between economic entities. It includes the sector of creation and use of new information, technologies and products, telecommunications services, electronic business, electronic commerce, electronic markets, remote services and other components. The digital economy reflects the transition from the third industrial Revolution to the fourth industrial Revolution.

Results and discussion. Competition in the main digital markets often takes a rather characteristic form. Firstly, competition between business models or platforms is usually more important than competition in a business model. In other words, the dominance or even monopoly of Internet platforms almost always brings business success. Secondly, digital markets are often characterized by a strong network effect and economies of scale, which reinforce this feature of competition due to a dominant position. Thirdly, many digital markets are two-sided, so at least two groups of users benefit from using the digital platform. For example, search engines are used both by individuals to access information on the Internet and by advertisers to access viewers. Fourth, digital markets are characterized by high rates of investment and innovation, which lead to rapid technological progress in the industry. Competition in digital markets has historically often been cyclical. A successful firm can acquire significant market power, but this dominance may be vulnerable to the next cycle of innovation. The digital economy permeates all aspects of society, including how people interact, the economic landscape, the skills needed to get a good job, and even political decision-making. The developing digital economy has the potential to generate new scientific research and breakthroughs, fueling jobs and economic growth. To date, there is no single understanding of such a phenomenon as the "digital" economy in the world, but there are many definitions. Thus, some scientists define the digital (electronic) economy as an economy, the characteristic feature of which is the maximum satisfaction of the needs of all its participants through the use of information, including personal information. This becomes possible thanks to the development of information and communication and financial technologies, as well as the availability of infrastructure, together providing the possibility of full-fledged interaction in the hybrid world of all participants in economic activity: subjects and objects of the process of creation, distribution, exchange and consumption of goods and services. According to the definition of the World Bank, the digital economy is a system of economic, social and cultural relations based on the use of digital information and communication technologies (Figure 1).

Figure 1 - Innovation Potential Indicator

Some scientists distinguish three basic components of the digital economy: infrastructure, including hardware, software, telecommunications, etc.; electronic business operations, covering the business process implemented through computer networks within the framework of virtual interactions between virtual market entities; e-commerce, which implies the supply of goods via the Internet and is currently the most a large segment of the digital economy. The main features of the digital economy are determined by the following:

- economic activity focuses on the platforms of the "digital" economy;
- personalized service models;
- direct interaction between producers and consumers;
- spreading the sharing economy;
- the significant role of the contribution of individual participants.

The term "digital economy" is widely used both in theory and in practice, but there is no consensus on its interpretation. According to the well-known statements formulated by Stan Kaplan in his methods of risk analysis, 50% of the problems in the world arise from situations when the same words are used to denote different concepts, and the same number appears because the same concepts

are interpreted in different words. This conclusion is also characteristic of the digital economy, where the term "digital economy" is often widely used by journalists and specialists in relation to various areas of digitalization in order to attract attention to the digital topic, as a result of which the pace of semantic changes is constantly increasing and, as a result, there is a risk of blurring the boundaries of a new sphere of knowledge, loss of its identity and investment attractiveness (Figure 2).

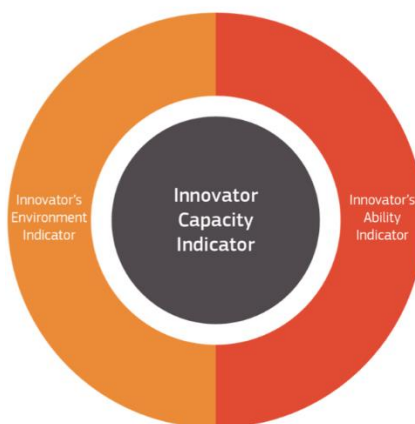

Figure 2 - Innovator Capacity Indicator

The digital economy is an activity directly related to the development of digital computer technologies, which includes online services, electronic payments, online commerce, crowdfunding, and so on. Usually, the main elements of the digital economy are called e-commerce, Internet banking, electronic payments, online advertising, as well as Internet games.

Thanks to the development and introduction of information technologies into our lives today, in many cases we can do without an intermediary. For example, if we want to eat, but do not want to cook, we can arrange online food delivery at home, if we need to transfer money to a friend, we do not need to go to a branch of a credit institution – we can make a transfer through a mobile bank, if we need to register a vehicle, we can also do it online – through portal of Public services. We can do this and much more only thanks to the fact that we have a computer and Internet access.

Advantages of the digital economy. The digital economy, namely the emergence of new opportunities, certainly has a positive impact on human life.

Thanks to the development of digital technologies, consumers can get the services they need faster, save money by buying products in online stores at lower prices. So, the electronic version of the book will cost you several times cheaper than its printed counterpart, on wholesale purchase on the Internet, by agreeing with other consumers, you will save more than by shopping in offline outlets. After all, a consumer can even start a business online, become an entrepreneur without leaving home.

Other advantages of the development of the digital economy include the World Bank in its review "Digital Dividends":

- labor productivity growth;
- improving the competitiveness of companies;
- reduction of production costs;
- creation of new jobs;
- overcoming poverty and social inequality.

And these are just a few examples of how the digital economy has a positive impact on our lives, giving many opportunities to the average user, and thereby expanding the possibilities of the market itself.

The introduction of "numbers" and e-commerce, however, carries a number of disadvantages for humanity, including:

- o the risk of cyber threats associated with the problem of personal data protection (the problem of fraud can be partially solved by the introduction of so-called digital literacy);
- o "digital slavery" (using data on millions of people to control their behavior);
- o an increase in unemployment in the labor market, as the risk of the disappearance of some professions and even industries will increase (for example, many experts seriously believe that the banking system will disappear within the next ten years). This will become possible due to the further

spread of information technology and its products, such as: stores with electronic cash registers, bots serving customers, self-driving cars and other things);

o "digital divide" (a gap in digital education, in terms of access to digital services and products, and, as a result, a gap in the level of well-being of people in the same country or in different countries).

The digital economy is not about the generation and sale of personal data, not about data centers and broadband, not about the creation of information products, not about the giants of the IT industry and not even about Internet commerce. What is the "digital economy"? This question is really extremely complex: this phenomenon is extremely voluminous, multifaceted and concerns (to a greater or lesser extent) all aspects of human life. That is why the task of giving an exhaustive, concise and operational definition turns out to be practically insoluble.

If you think about it, then a similar problem exists in relation to any field of natural science: try to give an exhaustive, concise and operational definition of physics, philosophy or philology. According to the German philosopher Gottfried Wilhelm Leibniz, mathematics is "the science of possible worlds." In real life, we cannot use either such a poetic definition or an exhaustive three-page definition.

How is this issue solved? Most of these concepts are acquired intuitively, through consideration and subconscious classification of hundreds of examples. Such an "umbrella" understanding is enough for us for everyday needs. To solve specific specific tasks, groups of subject experts form highly specialized definitions that are not intended to be understood by a wide audience. In most cases, it turns out to be a super-task to develop a consistent and satisfactory definition of an ordinary economy or economic activity. Digital economy is a concept from the same category as mathematics. The problem is that it "fell" on humanity overnight, without giving us time to realize the subject of our disputes and research.

There is an undeniable trend towards digitalization of all types of activities. In a sense, it can be considered as a continuation of the trend:

technologization → mechanization → pipelining → digitalization

Most experts put a sign of identity between digitalization / digital transformation / digitalization / industry 4.0 and the digital economy, thereby reducing the entire understanding of the digital economy to the sum of information and communication technologies and completely losing the entire economic component of the revolution that is happening around us.

Without a doubt, digitalization is an absolutely necessary component of the digital economy, its infrastructure and instrumental base. But the digital economy, since we want to talk about the economy, is a more complex concept.

Conclusion. A huge variety of modern information and communication technologies make up the infrastructure tools of the digital economy. Digitalization of economic activity (processes of creation, distribution, exchange, consumption and disposal of goods and services) is bearing fruit for both large and small companies, the state and even individuals. The active introduction of digital tools (digital transformation or digitalization) has been taking place in all industries around the world for more than twenty years. But if earlier this happened spontaneously and uncontrollably, now large companies and states have realized the need for a structured approach. The development and implementation of digitalization strategies is a priority for most large companies today, regardless of industry affiliation, business specifics or legislative regulation.

Information and communication technologies as a class includes a huge number of tools and developments: from various state sensors to theories justifying the areas of optimal application of a particular software architecture. When talking about the digital economy, it is necessary to pay attention to several defining technologies: clouds, distributed computing, big data and the Internet of Things. The second most important group of technologies includes blockchain, digital twins, augmented reality, additive manufacturing, robots and cognitive technologies. And we should immediately pay special attention to the fact that technologies such as centralized storage and data processing centers, broadband Internet access and others, which many companies and experts focus on, have very little impact on the development of the digital economy.

The most important and defining technology is the digital platform. We will talk about its importance from the point of view of economics, business and ideology later, but now we will emphasize the fact that the platform as a software product accumulates all the other necessary technologies, providing a huge number of users with access to information, high-quality planning

services, analytics and, most importantly, access to the market (to customers, to manufacturers, to service organizations, and so on).

References

1. G20 leaders adopted a declaration on the digital economy. June 28, 2019. The website of the Federal State Unitary Enterprise "International News Agency "Russia Today"". [electronic resource]. URL: <https://ria.ru/20190628/1556007543.html>. (Accessed 1.07. 2019).
2. OECD Digital Economy Outlook 2017, Paris: OECD Publishing, 2017. DOI: 10.1787/4657a930-ru.
3. Digital Economy: 2019: a brief statistical collection / G. I. Abdrakhmanova, K. O. Vishnevsky, L. M. Gokhberg, et al.; Nats. research. uni-t "Higher School of Economics". – М.: HSE, 2019. – 96 p.
4. Otakuzieva Z.M. The role and development of the information economy. Collection of articles of the international scientific and practical conference. 1-volume. May 21-22, 2015, 550-554s.
5. Digital 2019. Global digital yearbook. Essential digital data for every country in the world. [electronic resource]. URL: <https://wearesocial.com/global-digital-report-2019>. (Accessed 10.09. 2019).
6. Smith S. Ways of transformation of the role and place of banks in the digital economy. Materials of the IX Forum of Economists. Under the general editorship of Candidate of Economics, IFMR, December 20, 2017.-pp.15-21.

ӨОЖ 665.7

ҚР ЕКІНШІ ДЕҢГЕЙЛІ БАНКТЕРДЕГІ ИННОВАЦИЯЛАР

Асқарұлы Р., студент

Ғылыми жетекшісі: Бекбосынова А.С., қаржы магистрі, аға оқытушы
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Қазақстан экономикасы ғылыми білімге, инновациялық технологияларға және жоғары білікті өндіргіш күштерге негізделуге тиіс. Атап айтқанда, бұл табиғи ресурстарды жаңа игеруге, оларды республикада барынша қайта өңдеуге, жаңа жұмыс орындарын құруға, ауқымды ғылыми технологияларды барынша кеңінен енгізуге негізделген жеке тұлғаның шығармашылық қабілеті мен белсенділігін талап етпейтін шикізаттық экономикадан "қайта өңдеу және өндіру" экономикасына көшуді білдіреді [1]. "Инновация" термині, көптеген теоретиктердің пікірінше, XV ғасырдың бірінші ғасырында "қайта туылу" немесе "заттарды жасаудың жаңа тәсілі" ұғымын білдіретін ағылшын тіліндегі "инновация" сөзінен шыққан [2].

Инновация - бұл ғылыми-техникалық зерттеулер, өндіріс, маркетинг және басқару сияқты әрекеттерді қамтитын инновациялық процестің, инновациялық қызметтің нәтижесі. Инновация мен жаңа ашылулардың арасындағы айырмашылық оның тиімді қызметі арқылы пайдалы инновациялық әсердің іске асырылуын бағалау болып табылады. Егер жаңалықтың экономикалық және әлеуметтік мәні болмаса, онда бұл инновация емес, өйткені инновация өндіріске енгізілген белгілі бір тиімділікке негізделгені дәлелденді.

Банктік инновация - бұл, біздің ойымызша, Банктің ғылыми-техникалық прогрестің жетістіктерін және өзінің бәсекеге қабілеттілігін сақтау, клиенттерді өз мақсаттарына жету жолында ұстау мақсатында оның клиенттерінің талаптарын ескере отырып, жаңа немесе Инновациялық қызметтер мен өнімдерді немесе банк операцияларын әзірлеуі. Банк қызметі біздің елімізде қабылданған Қазақстан Республикасының заңдарымен және нормативтік құқықтық актілерімен, халықаралық келісімдермен және Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің нормативтік құқықтық актілерімен реттеледі. Банк қызметі - бұл елдің заңнамасында белгіленген банктік және басқа операцияларды жүзеге асыру. Банк қызметінің функциялары мен қағидаттары банктік операцияларды жүзеге асырумен айқындалады, олар елдегі қолданыстағы заңдармен және оларға лицензиялармен айқындалады.

Қазіргі уақытта екінші деңгейдегі қазақстандық банктер жеке және заңды тұлғаларға арналған консалтингтік және ақпараттық қызметтер саласына ерекше назар аударады. Сонымен

қатар, әлемнің көптеген елдерінде мұндай іс-шаралар Банк практикасында кеңінен қолданылады, яғни олар банк қызметінің ажырамас бөлігіне айналды. Қызметтің бұл түрі несиелеуді және ұқсас операцияларды жүргізуді, активтер мен міндеттемелердің өсуін сипаттамайды, олар тек қосымша ақша немесе комиссия түрінде алынған төлемдер немесе шағын пайда көзі болып табылады. Консалтингтік қызметтер шетелде кәсіби қызметтің жоғары бағаланатын түрі болып саналады. Шетелдік банктік тәжірибеде дәстүрлі емес қызметтерді ұсырудан түсетін кірістің орташа мәні, мысалы, консалтинг, барлық банктік кірістің 15-28% құрайды. Бүгінгі таңда нарықтық экономикасы дамыған көптеген мемлекеттердің екінші деңгейлі банктері өз клиенттеріне тек банк саласында ғана емес, сонымен қатар заңгерлік, бухгалтерлік, аудиторлық, аналитикалық қызметтерді де ұсынады.

Банк мамандары қаржылық жоспарлау, бақылау, кәсіпорынның шаруашылық қызметіне бухгалтерлік бағалау жасау, өнімнің өзіндік құнын есептеу, баға белгілеу, инвестицияларға сараптамалық бағалау жүргізу және т. б. мәселелері бойынша кеңес береді. Сонымен бірге олар кәсіпорынның бизнес-стратегиясына, кәсіпорындарды қайта құрылымдауға, капитал көлемін ұлғайтуға және т. б. жаһандық маңызы бар мақсаттарға қол жеткізу бойынша кеңес береді.

Халыққа көрсетілетін қызметтерді кеңейтудің барлық кезеңдерінде кешенді автоматтандыру, яғни банктің төлеушіге шот беруі туралы ақпаратты штрих-кодтауды пайдалану және шотқа түскен төлемдер мен кейінгі төлемдерді өңдеу операцияларын кеңінен қолданып жатыр. Штрих - код технологиясын енгізу бастамасын коммуналдық қызметтер, энергияны қайта өңдеу және байланыс қызметтерін ұсынатын кәсіпорындар ұсынды. Штрих-кодты генерациялау арқылы төлемдерді қабылдаудың келесі артықшылықтары бар:

- барлық ақпаратты төлем құжатына автоматтандырылған түрде енгізу клиенттерді қабылдау уақытын қысқартады;
- төлемдерді қабылдайтын ұйымға ақша аудару жылдамдығын және оларды өңдеуге кететін уақытты азайту;
- төлемдерді қабылдау кезінде туындайтын ірі сомалардың санын азайтады, сондай-ақ олардың қайдан келгені белгісіз сомалардың санын азайтады;
- қызметтерді жеткізушіге, жеткізуші кәсіпорындарға қажетті төлемдер туралы ақпаратты электрондық түрде ұсыну;
- қызметкерлердің еңбек өнімділігін арттыру;
- клиенттерге қызмет көрсетудің жақсартылған сапасы.

Төлемдерді қабылдаудың жаңа жүйесі оларды онлайн қабылдауды қамтиды. Қазірдің өзінде мобильді операторлардың қызметтері мен спутниктік теледидарды пайдаланғаны үшін төлемдер көптеген қазақстандық банктердің банкоматтары арқылы онлайн жүзеге асырылады. Халықаралық карталарды ұстаушылар ұялы телефонды пайдалана отырып, "мобильді банк" қызметін пайдалану туралы Банкпен шарт жасасқаннан кейін, онлайн банкке бармай-ақ картадағы қаражат есебінен төлемдер төлей отырып, ұялы телефонды пайдалана отырып, картаға ұялы телефонды пайдалана отырып, автоматты түрде картаға ұялы телефонды пайдалана отырып және SMS арқылы картамен жасалған барлық транзакциялардың тізімін ала отырып, баланс туралы арнайы сұрау жіберу, тосқауыл қою (карта жоғалған немесе алдау орын алған кезде) және т.б. әрекетке әкелуі мүмкін.

Жеке тұлғалардың ақша аудару операциялары банктік қызметтің кең таралған түрі болып табылады. Бүгінгі таңда қазақстандық ақша аударымдары нарығы қарқынды дамып келе жатқан нарықтардың бірі болып табылады, ақша аударымдары бойынша операцияларды отандық банктер бірнеше жылдан бері жүзеге асырып келеді [5].

Клиент интернет жүйесіне қосылған компьютер арқылы жүйені банктік операцияларды жүргізу және қызмет түрлерін немесе интернет-банкингті қолдану үшін кеңінен қолдана алады. Интернет-банкингтің даму перспективаларына сүйене отырып, отандық банктер Интернет арқылы іске асырылуы мүмкін қызметтер мен өнімдердің жаңа түрлерін әзірлеуге және енгізуге ұмтылады. Банктің электрондық қызметтері - бұл Банктік карталар мен электрондық ақша жүйесін қолдана отырып ұсынылатын қаржылық қызметтер, сондай-ақ Қордың құндылықтарымен айырбастау операцияларын жүзеге асыруда қаржылық делдал ретінде әрекет ететін банк мекемелерінің электрондық қызметтері. Бүгінде Қазақстанның банк нарығы елеулі өзгерістерге ұшырап, соңғы жылдары қарқынды дамып келе жатқан банк нарығына айналды. Бір жағынан, жетекші қазақстандық банктер халықаралық төлем жүйелерімен белсенді ынтымақтасады, екінші жағынан, олар өздерінің электрондық жүйелерін құра отырып, бәсекелестікке қосылды.

Электрондық қолма - қол ақшасыз есеп айырысу жүйесі - бұл банк пен клиент арасындағы төлем операцияларын жеделдетуге, сондай-ақ олардың орындалуын бақылауға арналған есеп айырысу жүйесі. Мұнда есеп айырысу операцияларын жеделдету құжаттардың орналасқан жерін қағаз түрінде, олардың электрондық байланыс арналары арқылы банкке жеткізілетін электрондық үлгілерін және төлем құжаттарын автоматты түрде өңдеу нәтижесінде пайда болады.

Интернет-банкинг - бұл клиенттерге банкке бармай-ақ интернет-жүйені пайдалану арқылы банк операцияларын пайдалануға мүмкіндік беретін банктің электрондық қызметі. Интернет-Банкинг жүйесі - бұл сіздің банктік шотыңызды әлемнің кез келген нүктесінен Интернет арқылы нақты уақыт режимінде (онлайн) ыңғайлы уақытта басқаруға арналған банктік қызмет.

Қазақстандағы электрондық төлемдер нарығының дамуы мен перспективалары бүгінде электрондық терминалдық құрылғылардың санының өсуімен және кеңінен қолдануымен сипатталады. Дәстүрлі банкоматтар мен терминалдардан басқа, қолма-қол ақшаны қабылдау, Интернет, Wap, ұялы телефондар, өзіне-өзі қызмет көрсету терминалдары және т.б. жиі кездеседі. Клиенттер әр түрлі терминалдық құрылғылар мен төлем құралдары арқылы қызметтің бір түрін ғана жүзеге асыра алады.

Бұл мақалада "Еуразиялық банк" АҚ инновациялық технологиялары қарастырылған. Еуразиялық банк жеке және заңды тұлғаларға қызмет көрсетеді. Мысалы, жеке тұлғаларға мынадай несиелер түрлерін онлайн рәсімдеуге болады: "тауарларды алуға арналған кредиттер"; "жалақыға арналған кредит"; "жай автомобиль"; "эксклюзивті автомобиль"; "тұтынушылық кредит". Ал заңды тұлғаларға келесідей несиелер түрлерін банкке бармай-ақ рәсімдеу мүмкіндігі бар: "Еуразиялық мерзім"; "Еуразиялық старт"; "Бизнес Авто"; "Еуразиялық келісімшарт"; "аванстық овердрафт"; "ақшалай кепіл". Сонымен қатар, Еуразиялық банкте депозитті де онлайн ашу мүмкіндігі бар. Ал заңды тұлғалар үшін мынадай жаңа қызмет түрлері енгізіледі және пайдаланылады: "Клиент Банкі"; Интернет-клиент "қол қою жүйесі"; "классика"; "корпоративтік бақылау"; "тең қатынастар"; "қашықтан басқару"; "қашықтан қарау". Бұл жаңа инновациялық қызметтер клиенттерге арналған, сонымен қатар клиенттердің уақытын үнемдеу үшін және жаңа клиенттерді тарту үшін жасалып жатқан қызметтер. Бұл жаңа қызмет түрлері енгізілгенмен, банкте әлі де көптеген процестер автоматтандырылмаған және клиенттер онлайн қолдана алмайтын қызмет түрлері бар. Сондықтан банкке әлі де осы бағытта жұмыс істеу керек.

Банктер инновациялар мен өзгерістерді енгізу үшін инженерлік жүйені, IT-технологияларды пайдалануы тиіс. Инновациялық инжиниринг - бұл ұйымның тиімділігін арттыру үшін белгілі бір инновациялық өзгерістерді қолдануға байланысты жұмыстар жиынтығы. Бірақ, тек инновациялық инжиниргті қолдану аздық болады, яғни банкте инновациялық қызметті шығару үшін, қаржы мамандары және клиенттердің сұранысы ескерілу керек.

Жоғарыда жазылғандарды ескере отырып, "Еуразиялық банк" АҚ-на болашақта іске асырылуы мүмкін инновациялық технологиялардың бірнеше түрі ұсынылады:

1. Банктің клиенттік қалауы мен бөлімшелерінің экономикасын жақсарту мақсатында бейнемагнитофон жүйесін енгізу;

2. бейнеконтактлік Орталық қызметкерінің көмегімен авторизациялауға ғана емес, сонымен қатар қажетті құжаттарды алу және оларды алу үшін тәулік бойы клиенттік қолжетімділік кіріспе принтерде, қызмет көрсететін бейне есік қоңырауларын енгізу (банк картасының көмегімен ашу және жабу);

3. банк клиенттеріне өздерін қызықтыратын ақпаратты алуға ғана емес, сонымен қатар қызметкерлердің уақыты мен уақытын үнемдей отырып, құжаттың белгілі бір бөлігін толтыруға мүмкіндік беретін интерактивті витриналарды енгізу;

4. келушілер барлығымен таныса алатын банк бөлімдерінде Microsoft Surface сенсорлық кестесін орнату өнім түрлері және шарттарды салыстырыңыз;

5. Яндекс, WM электрондық төлем жүйелерін құру интернет-банкингті жақсарту тәсілдері ретінде RuPay бағдарламасын пайдалана отырып, мобильді операторлар арқылы электрондық жүйелерді дамыту. Ұялы байланыс желілерінде Keeper-Mobyle, GSM-Keeper бағдарламаларын енгізу.

Ұсынылған қызмет түрлері енгізілсе, "Еуразиялық банк" АҚ клиенттер саны және қызмет көрсету сапасы жоғарлайды деп айтуға болады.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Карпова С.В. Инновационный маркетинг. Учебник / Отв. - С.В. Карпова. - М.: Юрайт, 2016. - 458 с
2. Есенғазиев Б.К. Инновациялық менеджмент. // Оқуқұралы - Алматы, 2010. -356 б.
3. Әлинов М.Ш. Инновациялық менеджмент: Оқуқұралы. Алматы: «Бастау», 2012
4. Тінәсілов М.Д. Инновационная экономика в странах центральной Азии. Алматы, 2012
5. Искаков Ұ.М. Банк ісі: Оқулық: Экономика, 2013. -776 б.
8. Хамитов Н.Н. Банковское дело. Курс лекций. Алматы, «Экономика» 2005 г.

ӘОЖ 657.1.011.56

БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТІҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ДАМУ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ

Тлеумбекова А.Б., Қаржауова А.С, студенттер
Ғылыми жетекші: Чимгентбаева Г.К., э.ғ.к., доцент

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университетінің, Тараз қ., Қазақстан

Қазақстанның нарықтық экономикаға кірігуі бірқатар маңызды міндеттерді айқындады, олардың негізгілерінің бірі есеп пен есептіліктің халықаралық танылған қағидаттары мен әдістерін енгізу арқылы Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік жүйесін реформалау болып табылады. Жария мүдделі ұйымдардың есептілігін ХҚЕС-ке трансформациялау реформаның бастапқы қадамы болды, екі жүйені бірізділікпен үйлестіру және кейіннен тұтастай мемлекеттің активтері мен міндеттемелерінің шоғырландырылған балансын қалыптастыру жөніндегі негізгі қорытынды қадамға көшу мақсатында екінші және неғұрлым ауқымды ХҚЕС енгізу алда тұр. Соңғы онжылдықта Қазақстанда бухгалтерлік есеп пен есептілік саласында елеулі өзгерістер болды. Бұл өзгерістердің негізгі бағыты-мүдделі пайдаланушылар үшін шаруашылық жүргізуші субъектілердің қаржылық жағдайы мен қаржылық нәтижелері туралы пайдалы ақпарат қалыптастыруды қамтамасыз ету.

Қаржылық есептілік ақпараттық сипатта болды. Шаруашылық жүргізуші субъектілер бухгалтерлік есеп пен есептілікте нарықтық экономика жағдайларына бағдарланған активтер мен міндеттемелерді бағалау тәсілдерін пайдаланады. Бухгалтерлік есеп үшін көптеген жаңа технологиялар қолданылады. Ірі шаруашылық жүргізуші субъектілер (мұнай, газ, электр энергетикасы, металлургия, автомобиль жасау, химия өнеркәсібі, банк секторы) шоғырландырылған қаржылық есептілікті дайындайды. Аудиторлық қызмет көрсету нарығы дами бастады. Бухгалтерлік кәсіптің беделі артып, аудиторлық мамандық пайда болды. Республикалық бухгалтерлер қауымдастығы, Қазақстанның аудиторлар палатасы сияқты бірқатар кәсіби қоғамдық бірлестіктер құрылып, олар Халықаралық бухгалтерлер федерациясының мүшесі болды. Қазақстан үшін Ұлттық бухгалтерлік есеп жүйесін реформалау ҚЕХС-ті негізгі құрал ретінде қабылдаумен байланысты. Бұл нақты қаржылық жағдай туралы бухгалтерлік ақпаратты және шаруашылық жүргізуші субъектілер қызметінің қаржылық нәтижелерін пайдалану қажеттілігіне байланысты. Қазіргі уақытта ҚЕХС-бұл оның негізінде экономикалық шешімдер қабылдауға мүмкіндік беретін бухгалтерлік ақпаратқа қойылатын талаптардың әмбебап және сапалы жүйесі. ҚЕХС енгізу қазақстандық экономиканың дамудың сапалы жаңа деңгейіне көшуіне ықпал ететін болады, оның басты құндылықтары қолайлы инвестициялық ахуал, қаржылық есептіліктің ашықтығы, қаржылық жағдайдың және компаниялар қызметі нәтижелерінің айқындығы болады. ҚЕХС қолданған кезде жаңа қаржы құралдары пайда болады, активтерде бақылау капиталға тікелей қатысумен қамтамасыз етілген компаниялардың инвестициялары мен міндеттемелері көрсетіледі. ҚЕХС халықаралық танымалдығы соңғы жылдары күрт өсті, стандарттар 100-ден астам мемлекеттерде нормативтік актілер ретінде қабылданды. Осыған байланысты ҚЕХС қолдану жекелеген мемлекеттердің әлемдік экономикаға интеграциясының элементі ретінде қарастырылады.

ҚСХҚЕС - ке көшу ел Президенті белгілеген міндеттердің бірі-мемлекет активтерін басқарудың ашық және ашық жүйесін құру мүмкіндігімен байланысты объективті қажеттілік болып табылады. ҚСХҚЕС-ті зерделеу және оларды мемлекеттік мекемелерде енгізу мүмкіндіктері мен тәсілдерін талдау, ҚСХҚЕС талаптарын ескере отырып, мемлекеттік

мекемелер үшін бухгалтерлік есеп шоттарының жоспарын әзірлеу мемлекеттік сектордың активтері мен міндеттемелерінің теңгерімін жасауға мүмкіндік береді. Осыған байланысты мемлекеттік сектор үшін бірыңғай есепке алу саясаты және ҚСХҚЕС ескере отырып, мемлекеттік мекемелерде есепке алу және есептілік бойынша талаптарды белгілейтін нормативтік құқықтық актілер әзірленуде.

Еншілес кәсіпорындары бар кәсіпорын өзінің бухгалтерлік есебіне өзінің басқа еншілес кәсіпорындарының есептерін қамтитын шоғырландырылған (жиынтық) есептілікті жасайды және ұсынады. Бұл ретте заңды тұлға болып табылатын және бас кәсіпорын тарапынан ағымдағы, инвестициялық және қаржылық қызмет мәселелерінде стратегиялық саясатты айқындауға тұрақты құқықты жүзеге асыратын кәсіпорын еншілес кәсіпорын деп түсінілуі керек.

Сондай-ақ ұйымның қаржылық нәтижелерін есептеу моделі (нұсқалары) әзірленуі тиіс. Инфляцияның әртүрлі қарқынына сүйене отырып, қаржылық есептілік деректерін түзету рәсімдері белгіленген. Мүлік пен міндеттемелердің жекелеген түрлерін бағалау тәсілдері жолға қойылды: қаржылық есептіліктің ашықтығын (жариялылығын) қамтамасыз ететін негіз қалаушы тәсілдерді қалыптастыратын құралдар құрылды.

Осы шарттардың мазмұны бухгалтерлік есепті нормативтік реттеуді есепке алу процесінен бухгалтерлік (қаржылық) есептілікке қайта бағдарлау мәселелерінің шешімін айқындайды. Бухгалтерлік есепті әдіснамалық қамтамасыз ету Ұйымның өзін қолданыстағы заңнаманы және кәсіби құрылымдардың ұсыныстары аясында оны дамыту стратегиясын ескере отырып, басқару есебінің моделін анықтауды ұсына отырып, қаржылық есептілікті ұйымдастыруға қайта бағытталуы керек.

ҚЕХС-қа көшу компаниялар үшін жаңа мүмкіндіктер ашып қана қоймай, айтарлықтай қиындықтарға тап болады. Соңғы уақытқа дейін ҚЕХС-қа көшу қиын болды, өйткені ҚЕХС-қа ауысатын компаниялар үшін ҚЕХС-қа сәйкес әрдайым есеп беру үшін ҚЕХС бойынша бастапқы есептілікті ұсыну қажет болатын ерекше жағдайлар болған жоқ.

ҚЕХС-қа көшу қолайлы инвестициялық ахуалдың түйінді құндылықтары, қаржылық есептіліктің ашықтығы, компаниялар қызметінің ашықтығы, компаниялар қызметінің қаржылық жай-күйі мен нәтижелерінің көрсетілуінің анықтығы болған кезде Қазақстан экономикасын дамудың сапалы жаңа деңгейіне ауыстырады.

ҚЕХС қолданған кезде жаңа қаржы құралдары пайда болады, активтерде бақылау капиталға тікелей қатысумен қамтамасыз етілген компаниялардың инвестициялары мен міндеттемелері көрсетіледі. ҚЕХС бойынша жасалған есептілікте пайдаланушылардың қажеттіліктеріне бағытталған жеткілікті бай ақпарат бар. Бұл тәсіл өте маңызды.

Қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттары (ХҚЕС) бухгалтерлік есептің ымыралы және жеткілікті жалпы нұсқаларының жиынтығын білдіреді. ҚЕХС ұсынымдық сипатта болады, яғни қабылдау үшін міндетті болып табылмайды.

Бухгалтерлік есепті жүргізудің Елеулі тәсілдері ұйымның есепті жылдағы бухгалтерлік есептілігінің құрамына кіретін түсіндірме жазбада ашылуға жатады. Аралық бухгалтерлік есеп, егер соңғысында есеп саясатын ашқан өткен жылғы жылдық бухгалтерлік есептілік жасалған кезден бастап өзгерістер болмаса, ұйымның есеп саясаты туралы ақпаратты қамтымауы мүмкін.

Ұйымның қаржылық жағдайына, ақша қаражатының қозғалысына немесе қаржылық нәтижелеріне елеулі әсер еткен немесе ықпал ете алатын есеп саясатының өзгерістері бухгалтерлік есептілікте оқшауланған ашуға жатады. Олар туралы ақпарат есеп саясатының өзгеру себебін қамтуы тиіс; ақшалай мәндегі өзгерістердің салдарын бағалау (есепті жылға және есепті жыл үшін бухгалтерлік есептілікке енгізілген әрбір өзге кезеңге қатысты); есепті жыл үшін бухгалтерлік есептілікке енгізілген есепті кезеңнің алдындағы тиісті кезеңдердің деректерін түзетуге нұсқау.

Есепіден кейінгі жылға есеп саясатының өзгерістері ұйымның бухгалтерлік есептілігіне түсіндірме жазбада көрсетіледі.

Кәсіпорын есеп саясатын «Кәсіпорынның есеп саясаты» ережесінде көрсетілген ерекше жағдайларда ғана өзгерте алады.

Бұл шарттар:

1. Қазақстан Республикасының заңнамасын немесе бухгалтерлік есеп бойынша нормативтік актілерді өзгерту;

2. Ұйымның бухгалтерлік есепті жүргізудің жаңа тәсілдерін әзірлеуі. Бухгалтерлік есепті жүргізудің жаңа әдісін қолдану ұйымның есебі мен есептілігінде шаруашылық қызмет

фактілерін неғұрлым сенімді ұсынуды немесе ақпараттың анықтық дәрежесін төмендетпей бухгалтерлік процестің күрделілігін төмендетуді білдіреді;

3. Қызмет жағдайларының елеулі өзгеруі. Ұйымның қызмет жағдайының айтарлықтай өзгеруі қайта ұйымдастырумен, меншік иелерінің өзгеруімен, қызмет түрлерінің өзгеруімен, өндірісті қайта құрылымдаумен, қызмет көлемінің едәуір кеңеюімен немесе азаюымен және т. б. байланысты болуы мүмкін.

Есеп саясатын өзгерту негізді болуға және есеп саясаты үшін көзделген тәртіппен ресімделуге тиіс. Есеп саясатына өзгеріс ол бекітілген жылдан кейінгі жылдың 1 қаңтарынан (қаржы жылының басынан) бастап енгізілуге тиіс. Ұйымның қаржылық жағдайына, ақша қаражатының қозғалысына немесе қызметінің қаржылық нәтижелеріне елеулі әсер еткен немесе әсер етуі мүмкін Есеп саясаты өзгерісінің салдары ақшалай түрде бағаланады. Бағалау бухгалтерлік есепті жүргізудің өзгертілген тәсілін қолдану күніне ұйыммен салыстырылған деректер негізінде жүргізіледі.

Қазақстан Республикасы заңнамасының немесе бухгалтерлік есеп жөніндегі нормативтік актілердің өзгеруінен туындаған есепке алу саясаты өзгеруінің салдары тиісті заңнамада немесе нормативтік актіде көзделген тәртіппен бухгалтерлік есеп пен есептілікте көрсетіледі. Егер тиісті заңнама немесе нормативтік акт есеп саясаты өзгерісінің салдарларын көрсету тәртібін көздеме, онда олар есеп беру алдындағы кезеңдерге қатысты осы салдарлардың ақшалай көрінісінде бағалау жеткілікті дәлдікпен жүргізілмейтін жағдайларды қоспағанда, кем дегенде екі жыл үшін сандық көрсеткіштерді ұсыну талабын негізге ала отырып, бухгалтерлік есеп пен есептілікте көрсетіледі. Есеп саясатын өзгерту салдарларын көрсету есепті кезең үшін бухгалтерлік есептілікке енгізілген есепті кезеңнің алдындағы кезең үшін тиісті деректерді түзетуді білдіреді. Көрсетілген түзетулер бухгалтерлік есептілікте көрсетіледі. Бұл ретте ешқандай есеп жазбалары жүргізілмейді.

Әдетте, халықаралық бухгалтерлік есеп стандарттары - бұл әр түрлі елдердің бухгалтерлік есеп жүйелерін қанағаттандыруға арналған бухгалтерлік есеп стандарттарының тізімі. Мұндай стандарттарды әзірлеудің негізгі мақсаты-экономикалық шешім қабылдаушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру.

Компанияның барлық қызметкерлері оның жұмысына қызығушылық танытуы керек. Мұның бәрі әрбір жеке қызметкер үшін де, жалпы компания үшін де ескерілуі керек. Бұл ретте олар персоналды басқарудың автоматтандырылған жүйесін пайдаланады. Бұл сіз үшін оңтайлы жұмыс жағдайларын жасау арқылы жасалады және ол үшін оның кәсіби және бейімделу қабілеттерін, оның ішінде мансаптық перспективаларды ескеру қажет. Мұндай тәжірибені басқару қызметкерлерін автоматтандыруға байланысты:

- кез-келген түрдегі жылдам және икемді есеп;
- өңдеу жылдамдығы;
- ақпаратты жедел іздеу және сақтау;
- бірегей мәліметтер базасы;
- авто есеп және т. б.

Персоналды басқару мектебінің бірқатар бағдарламалары бар.

Өтініш парақтары негізінен бағдарламашының қызметіне жүгінбестен, экономикалық мәселелерді шешуге бағытталған. Microsoft Excel электрондық кестелермен жұмыс істеуге арналған, сондықтан біз ақпаратты кесте түрінде өңдеуді жиі ұсынамыз. Бір уақытта бірнеше тапсырманы орындайтын арнайы кестелерді құру кезінде. Бұл бағдарламаның тиімділігін қамтамасыз етеді, өйткені олар жақын арада өзгеруі мүмкін.

Қаржылық есептер-бұл ақпаратқа деген жалпы қажеттіліктерін ескере отырып, пайдаланушылардың кең тобына жылына кемінде бір рет ұсынылатын жалпы қаржылық есептер.

Бұл ретте жай ғана пайдалану жазбаларды (хат-хабарларды) енгізуді, айналым қалдықтарын, шот карточкаларын, бас кітапты алуды, кассаны, банкті жүргізуді, төлем құжаттарын басып шығаруды, салық органдары үшін есептер беруді білдіреді. «1С: Бухгалтерия» бағдарламасы, мұнда оның артықшылығы-оны қарапайым және күрделі есеп үшін де қолдануға болады. Бағдарламаның мүмкіндіктері талдамалық есепке алуды жүргізу кезінде толық ашылады.

Жыл сайын осы бағдарламаның нұсқалары бухгалтерлік есеп құрылымын теңшеу мүмкіндіктерін кеңейте отырып толықтырылады.

Сонымен қатар, бұл бағдарлама бір компьютерде бірнеше компания үшін бухгалтерлік есепті жүргізуге мүмкіндік береді, олардың есебі компьютер каталогының (каталогының) көмегімен жүзеге асырылады.

«1С: Бухгалтерия» көмегімен жұмысты әртүрлі компьютерлерде жұмыс істейтін бірнеше бухгалтерлер арасында бөлуге болады.

«1С бағдарламасын» қолдануға болады:

- ведомостар мен дербес шоттар мұрағатын жүргізуде;
- уақыттық төлем кезінде табельдік деректерді автоматты есепке алу;
- әртүрлі бухгалтерлік және қаржылық жүйелерге құжаттарды қалыптастыруда.

Алдыңғы бағдарлама сияқты, "1С: Кәсіпорын 8.3" конфигурациясы жалақыны есептеу кезінде туындайтын әртүрлі аспектілерді көрсететін көптеген параметрлерді қамтиды. Олардың көпшілігін кез-келген уақытта өзгертуге болады, бірақ болашақта ештеңені өзгертпеу үшін бағдарламамен жұмыс жасамас бұрын қажетті параметрлерді көрсету ұсынылады. Одан әрі барлық ұйымдар «1С: Кәсіпорын 8.3» көшеді. Осы уақытқа дейін кәсіпорындар, фирмалар «1С: Кәсіпорын 7.7» бағдарламасын кеңінен қолданды, бірақ бұл бағдарламаны неғұрлым жетілдірілген – «1С: Кәсіпорын 8.3» алмастырды. Қазірдің өзінде көптеген ұйымдар «1С: Кәсіпорын 8.0» бағдарламасы бойынша бухгалтерлік есепті жүзеге асырады.

Біздің республикамызда «1С: бухгалтерия 8.3» Қазақстан үшін ілгерілеуінің табыстылығы осы қолданбалы шешімнің сенімділігі мен тиімділігін дәлелдейді, ол көптеген бухгалтерлердің сүйікті есеп құралына айналды.

Уақыт бір орында тұрмайды-1С платформасының технологиялық мүмкіндіктері жетілдірілуде, «1С: Кәсіпорын 8.0» орнына неғұрлым заманауи, өнімді «1С: Кәсіпорын 8.1,8.2,8.3» платформасы келді. Сонымен қатар, біздің бухгалтерлік заңнамамыз да өзгеруде, 2018 жылғы ақпанда «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» ҚР Заңы қабылданды, ол көптеген жылдарға қазақстандық кәсіпорындарда бухгалтерлік есепті жүргізу тәртібін айқындады.

Инновациялық технологияларды қолданатындығын көрсетеді, бұл кәсіпорынның тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыруға әкеледі. Мұның бәрі жұмыс тиімділігін арттыру және кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін өз қызметінде

Кейбір елдердің заңнамасы шағын бизнес үшін ақша кезеңінің әдісін пайдалануға жол береді, Қазақстан Республикасында кезең әдісін пайдалану қазіргі уақытта барлық кәсіпорындар үшін міндетті болып табылады. Есеп элементтерінің кейбір ерекшеліктеріне және олардың функцияларына назар аударайық.

Осылайша, төленуге жататын ақша немесе ақша баламаларының сомасымен есептеледі. сатып алудың нақты құны-бұл активтерді олар үшін төленген ақша мөлшерінде немесе олардың баламалары немесе сатып алу кезінде қарсы қалпына келтірудің әділ уақытша құны. Қазақ есебінде сатып алуға нақты шығындар деп активті құру кезінде сатып алуға нақты төленген немесе есептелген ақша негізінде айқындалатын бастапқы шығындар түсініледі.

Міндеттемелер әдеттегі бизнес барысында міндеттемелерді орындау үшін күтуге болатын ақы төленбейтін ақша сомасымен немесе ақшалай баламалармен есепке алынады. Ақшалай күн әдісін пайдаланған кезде активтер, егер сол немесе ұқсас активтер қазіргі уақытта сатып алынған болса, төленуі тиіс ақшалай күн мөлшерінде тіркеледі.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Бухгалтерлік есеп [Мәтін]: Оқу құралы / Сұлтанова Б.Б.; Байдаулетов М.Б.; Арыстамбаева А.З.; Жүнісова Г.Е.- Алматы: Қазақ университеті, 2017.- 216б.
2. Бухгалтерлік есеп және аудит негіздері [Мәтін]: Оқу құралы / Б. Оразбекұлы.- Алматы: Экономика, 2015.- 409 б.
3. Бухгалтерлік есеп [Мәтін]: Оқу құралы / Сұлтанова Б.Б.; Байдаулетов М.Б.; Арыстамбаева А.З.; Жүнісова Г.Е.- Алматы: Қазақ университеті, 2017.- 216б.
4. Бухгалтерлік есепті компьютерлендіру [Мәтін]: Оқу құралы / Г.А. Алимбекова, Г.Е. Жунисова.- Алматы: Қазақ университеті, 2017.- 170б.
5. 1С:Бухгалтерия 8.3 [Текст]: Учебник / С.А. Исакова.- Алматы: Альманах, 2016.- 307с.
6. 1С:Предприятие 8.2 [Текст]: Учебное пособие / С.А. Исакова, С.Д. Баймедетов.- Алматы: Альманах, 2016.- 143с.

БАНКТЕН АВТОКӨЛІКТІ НЕСИЕГЕ АЛУ: САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Асқарұлы Р., студент

Ғылыми жетекшісі: Жантаева А.А., PhD, қауымд.профессоры

Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Отандық автомобильдерді халыққа қолжетімді ету үшін Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігі жеңілдікпен несие беру бағдарламасын енгізген. Президенттің тапсырмасы бойынша несие бағдарламасын қаржыландыруға 100 млрд теңге бөлінді.

Жеңілдетілген автонесиенің сыйақы мөлшері – 4 процент, қаржыландыру мерзімі 7 жылдан аспайды. Несие көлемі 10 млн теңге болады, яғни Қазақстанда шығарылған көліктің құны 15 млн теңгеден аспауы керек. Бұл бағдарлама бойынша бастапқы жарна көзделмеген. Дегенмен, автокөліктің құны 10 млн теңгеден асатын болса, несиеге өтініш білдіруші азамат жетіспейтін ақшаны өз қаражаты есебінен толтырады.

Қазір осы бағдарламаға қатысатын 4 банк таңдап алынған. Олар: «Халық банк», «Банк ЦентрКредит», «Форте банк» және «Еуразиялық банк». «Бұлардың қатары әлі де кеңеюі мүмкін. Қазір өнеркәсіпті дамыту қоры басқа банктердің де өтініштерін қарастырып жатыр. Ол өтініштер мақұлданса, өтініш қабылдайтын банктер саны көбейеді. Бұл бағдарламаның ерекшелігі бар. Бір азамат мұндай несие 2 жылда бір-ақ рет ала алады.

Жеңілдетілген автонесиені рәсімдеу үшін Қазақстан Республикасының азаматы болуы керек. Клиенттің жасы 21-ден асуы қажет. Тұрақты айлық табысы ресми дәлелденуі міндетті. Әрбір екінші деңгейлі банк өз клиентін жеке қарайтынын білген дұрыс. Оның ішінде тұтынушының несие тарихы, табыс көзі және тағы да басқа шарттар міндетті түрде қаралады.

Бір қарағанда, бөлінген 100 миллиард ғажайып сома болып көрінуі мүмкін. Сарапшылардың айтуы бойынша, шындығында, бір қазақстандыққа орта есеппен 10 миллион теңге бөлінетінін ескерсек, бұл бағдарлама 10 мыңға жуық көлікке ғана жетеді. Ал, Қазақстандағы көліктерге деген сұранысқа келсек, былтыр нарықта 120 мың жаңа көлік, оған қоса 600 мыңдай ескі көлік сатылған.

Автонесие алушыларға қойылған талаптар:

- Бағдарлама арқылы көлік алуға өтініш берген кезде жасыңыз 21-ге толған, ал қарыз мерзімі аяқталған кезде 68-ден аспаған болуы керек;
- Жоба бойынша тек отандық жеңіл автокөлікті ала аласыз;
- Жылдық сыйақы мөлшерлемесі – жылына 4 пайыз;
- Несие 5 немесе 7 жылға рәсімдей аласыз.

Банктер қандай шарттар ұсынады?

Отандық жеңіл автокөлікті несиелеу бағдарламасын екінші деңгейлі банктер әртүрлі пайызбен ұсынады. Мысалы, «Халық банктен» автонесие алар болсаңыз, автокөліктің шекті құны 15 000 000 теңгеден көп болмауы керек.

• Жалақысын осы банк картасы арқылы алатын азаматтар құны 5 000 000 теңгеге дейінгі көлікті бастапқы жарнасыз ала алады. Ал басқа клиенттер үшін 20 пайыздан бастап беріледі.

• Құжаттар тізімі: өтініш иесінің және қосарлы заемшының (ол қатысқан жағдайда) жеке куәлігі.

«Сбербанкте» берілетін несиенің максималды сомасы – 13 500 000 теңге.

- Бастапқы жарна 10 пайыздан басталады;
- Қажетті құжат – жеке куәлік қана.

«Банк ЦентрКредит» АҚ жаңа автомобиль сатып алу бойынша ең жоғары сома ұсынып отырған бірегей банк: 25 млн теңге. Бастапқы жарнасы 10 пайыздан басталады. Банктің ресми сайтында «Клиент қолданыстағы автокөлігін бастапқы жарна ретінде бере алады. Автосалон банкке қолданыстағы автокөліктің бастапқы жарнаны төлеу ретінде берілгенін құжат жүзінде растайды» деп көрсетілген. ЦентрКредит банкінің басқалардан тағы бір ерекшелігі – қосымша комиссия бар:

- Қарызды ұйымдастырғаны үшін – қарыз сомасының 2 пайызы.

• Қажетті құжаттар тізбесі – клиенттің жеке тұлғасын куәландыратын құжат – түпнұсқасы.

ВТБ Банктің көпшілікке ұсынатын несиесі сомасы – 2 250 000 теңге мен 13 500 000 теңге аралығында.

- Бастапқы жарнасы 10 пайыздан басталады.
- Несие мерзімі – 84 айға дейін.

4 пайызбен автокөлік несиесін алғысы келетін Forte Bank клиенттері үшін бастапқы жарна 5 пайыздан басталады.

- Несие сомасы – 1 млн теңгеден 15 млн теңгеге дейін.

Eurasian Bank-тің бастапқы жарнасы 10 пайыздан басталады. Несие бергені үшін комиссия ұсталынбайды.

- Несие сомасы – 450 мың теңгеден 13 500 000 теңгеге дейін;
- Сақтандыру және автотранспортты кепілге қоюды рәсімдеу бойынша шығындарды клиент өзі төлейді.

Несие бағдарламасы бойынша сатып алуға болатын көліктер тізімі:

KIA – Ceed, Cerato, Optima, Picanto, Rio, Sorento, Soul, Sportage, Stinger, Seltos;

Škoda – Octavia, Rapid, Superb, Kodiaq;

Hyundai – Accent, Creta, Tucson, Elantra, Sonata, Santa Fe;

Chevrolet – Damas DLX, Nexia, Cobalt, Malibu, Trailblazer, Equinox, Tracker, Niva;

LADA – LADA 4*4 21310, Granta, XRay, Vesta, Largus, 4*4 21214;

УАЗ – 220695-04, Patriot, Hunter, 390995, 374195-05;

Ravon – Nexia R3;

JAC – S3, S5, S7, J7.

Бағдарламаның жасаушылар клиенттерге ыңғайлы болу үшін биылдан бастап банктегі кезеңізді онлайн қарап отыру мүмкіндігін қосты. Ол үшін өтініш берген банктің ресми сайтына кіріп, ЖСН нөмірі арқылы кезекте нешінші тұрғаныңызды бақылай аласыз. Қазірше бұл мүмкіндікті «Халық банк», «Сбербанк» және «ВТБ банк» арқылы өтініш бергендер ғана пайдалана алатынын айта кеткен жөн. Жеңілдетілген автонесие алуға берілген кредиттік өтініштердің берілуіне байланысты электронды кезек жаңартылып отырады.

Кесте - Зерттеу негіздері мен нәтижелері

Комфорт – аз төлемдер		Даму Микро – жаңа автокөліктер	
Пайыз мөлшерлемесі	20%-дан	Пайыз мөлшерлемесі	20%-дан
Бастапқы жарна	30%-дан	Бастапқы жарна	20%-дан
Несиелеу мерзімі	60 ай	Несиелеу мерзімі	12-84 ай
Жеңілдік кезеңі	24 немесе 36	Жеңілдік кезеңі	Жоқ
Мерімнен бұрын өтеу	Шектеусіз	Мерімнен бұрын өтеу	Шектеусіз

Қорытынды: Егер автокөлікті банк кепілге қойса, бұл оны сатып алуға немесе сатуға болмайтынын білдірмейді. Кепілге қойылған автокөліктермен жасалатын мәмілелердің схемалары бұрыннан бар және азаматтар оларды сәтті пайдаланады. Кепілге қойылған автокөлікпен мәміле жасасқан кезде сізге түсіну керек ең басты нәрсе - бұл банктің несиелік балансында.

Егер сіз мәмілеге келіссеңіз, онда оны автомобиль кепілге салынған банк бөлімшесінде өткізген дұрыс. Бірінші нұсқада сатушы банкке өзінің автонесиесін мерзімінен бұрын төлейтіні туралы хабарлауы керек. Автокөлік барлық ережелерге сәйкес сатып алынуы үшін мәмілеге нотариусты шақырған жөн. Кепілдендірілген автокөлік иесі мәмілені құжаттауға қатысты барлық мәселелер бойынша несиелік ұйыммен (банкпен) және нотариуспен келіседі.

Кепілге салынған автокөлікті банкте сатып алу тәртібі келесідей: тараптар нотариуста куәландырылған сату-сатып алу шартына қол қояды, содан кейін сатып алушы сатып алу үшін төлем жасайды, содан кейін сатушы несиені толығымен өтейді, қажетті соманы банктің

кассасына салады. Банк жылжымалы мүлікке кепілдіктер туралы хабарламалар тізіліміне хабарлама енгізу арқылы автомобильдегі барлық кепілдерді босатуы керек.

Екінші нұсқада банк алдымен сатушының банкке осы автомобиль үшін қарызының қалған сомасы мөлшерінде талап ету құқығын беруді мақұлдайды. Содан кейін сатып алушы мен сатушы нотариуста куәландырылған сатып алу-сату шартына қол қояды. Егер автомобиль құны банкке қарыз сомасынан асып кетсе, сатып алушы сатушыға бұл айырмашылықты төлейді. Барлық құжаттарды толтырғаннан кейін банк жылжымалы мүлік кепілі туралы хабарламаны тіркеу журналына сатушыдан кепілдікті алып тастау және сол автокөлік үшін, бірақ сатып алушы үшін жаңа кепілдің пайда болуы туралы хабарлама ұсынады.

Қазақстан автоөнеркәсібі қаңтар-тамыз аралығында 68,6 мың автокөлік шығарды. Бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 24,7%-ке артық.

2022 жылдың тамыз айында елімізде 9 мың автокөлік шығарылды. Бұл өткен жылдың тамыз айымен салыстырғанда 14,8%-ке артық.

Ең көп автомобильдер маусымда (11,2 мың), одан кейін мамырда (9,9 мың) және бұған дейін аталған тамызда шығарылған. Яғни, халықтың әлеуметтік жағдайы көтерілді.

Пайдаланған әдебиеттер

1. <https://kz.kursiv.media/kk/tag/avtok-lik/>
2. <https://aikyn.kz/220833/avtonesie-armanga-zhetkize-me/>
3. <https://syрboyi.kz/akparat/zhengildetilgen-avtonesie-berw-bastaldy-94555/>

ӨОЖ 351.72

БИРЖАДА ЖҰМЫС: ТАРИХ АҚПАРАТТАРЫНА СҮЙЕНЕ ОТЫРЫП, ИНВЕСТИЦИЯ ЖАСАУ

Ерланұлы Д., студент

*Ғылыми жетекші: Абсеметова Д.А., аға оқытушы
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан*

Көп адамдардың ойынша, адамның IQ-ы жоғары болған сайын, инвесторлар қандай да бір нарықта, көп қаражатқа ие болады деген ұғым бар. Ақылды инвесторлар олар кімдер және белсенді, пассивті инвесторлардың айырмашылығы қандай. Осы сұрақтарға, алдыңғы уақытта өтіп кеткен информацияларға қарай отырып, түсіндіремін.

Енді негізгі сұраққа жауап беріп көрейік: «ақылды инвестор» тұжырымдамасының мәні неде? Ол интеллектуалды мінез-құлық туралы түсінікте IQ-ға ешқандай қатысы жоқ екенін анық білеміз. Ақылды инвестор – шыдамды, тәртіпті және әрқашан үйренуге дайын инвестор. Сонымен қатар, бұл өз эмоцияларын басқара алатын және болашақ туралы ойлай алатын инвестор. Мұндай «парасаттылық» интеллект, мінездің ең керемет қасиеті деп санаймын.

Фактілер жоғары IQ және жоғары білім туралы диплом әлі инвесторды ақылға қонымды етпейтінін көрсетеді. 1998 жылы, Long-Term Capital Management хедж-қоры (LTCM), оны бүкіл математиктер, компьютер ғалымдары және тіпті экономика саласындағы екі нобель сыйлығының лауреаттары басқарды, бірнеше апта ішінде 2 миллиардтан астам доллар жоғалтты, бұл облигациялар нарығы "қалыпты" күйге оралады. Бірақ нарық барған сайын "қалыптан тыс" әрекет етуді жалғастырды және қор сонша қарызға ие болды, оның күйреуі әлемдік қаржы жүйесін құлатып жібере жаздады.

Енді біраз тарих жайлы айтсақ, 1720 жылдың көктемі, Сэр Исаак Ньютон - "Оңтүстік теңіз компаниясы" акционерлерінің бірі болды. Бұл компанияның акциялары ыстық нан ретінде сатылады. Қор нарығындағы жағдай бақылаудан шығып жатқанын түсінген ұлы ғалым, аспан денелерінің барысын есептеуге болатынын айтты, бірақ инвесторлардың ойын емес. Ньютон 100% пайда (7000 Фунт) алу арқылы өз акцияларынан құтылды. Бірақ бір айдан кейін, барлығының ынта-жігеріне беріліп, бұл акцияларды жоғары бағамен сатып алды – және 20 000 фунт жоғалтты. Өмірінің соңына дейін Ньютон өзінің қатысуымен тіпті бақытсыз компанияның атын айтуға тыйым салды. Ньютонды ақылға қонымды инвестор деп атауға болмайды. Біреудің ықпалына түсіп, ол өз қаражатынан айырылды.

Қысқасы, инвесторлар ақпараттарды білмегендіктен шығынға ұшырамайды. Қарапайым, Сэр Исаак Ньютон сияқты, олар әрқашан эмоцияларын жеңе алмайды және онсыз сәтті инвестициялау мүмкін емес. Ақыл-ойды қалай тәрбиелеу керектігін, эмоцияларды тежеуді және қор нарығының қисынсыз әсеріне бой алдырмауды үйренуді білуіміз қажет. Қаржылық апаттар шежіресі: Енді біз соңғы жылдардағы қаржы нарығындағы маңызды оқиғаларды тізімдейміз.

1. Ұлы депрессиядан кейінгі қор нарығының ең үлкен құлдырауы. 2000 жылдың наурызынан 2002 жылдың қазанына дейін американдық компаниялардың акцияларының құны 50,2% - ға төмендеді (7 7,4 трлн).

2. 1990 жылдардағы ең "ыстық" компаниялардың акциялар бағасының апатты құлдырауы: AOL, Cisco, JDS Uniphase, Lucent және Qualcomm – сонымен қатар жүздеген интернет-компаниялардың шығынға ұшырауы.

3. АҚШ-тың бірнеше ірі корпорацияларының, соның ішінде Enron, Tyco және Xerox басшыларын үлкен қаржылық айла-шарғы жасады деп айыптау.

4. Conseco, Global crossing және WorldCom сияқты танымал және беделді компаниялардың банкроттығы.

5. Аудиторлық фирмалар клиенттерге инвесторларды адастыруға көмектесу үшін бухгалтерлік есепті бұрмалайды және тіпті жазбаларды жояды деген мәлімдемелер.

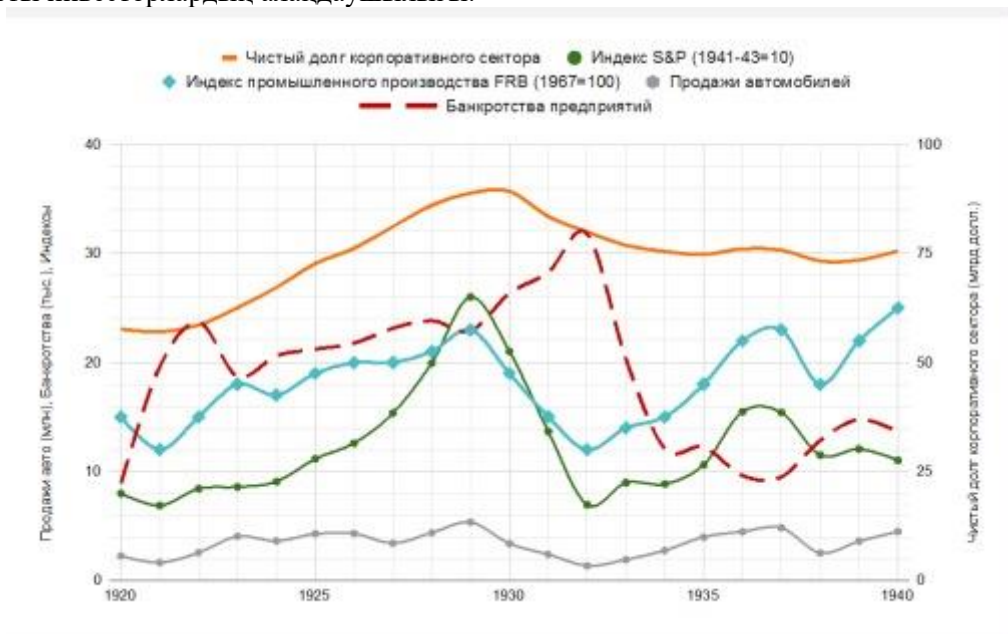
6. Жетекші компаниялардың жоғары басшыларына жеке шоттарға жүздеген миллион доллар айып тағылды.

7. Белгілі бір компаниялардың акцияларын көпшілік алдында жоғары бағалайтын Уолл-стрит қаржылық талдаушылары жеке әңгімелерде оларды қажетсіз деп атайтынын мойындау.

8. Сарапшылардың ескертулері, тіпті құбыжық құлдырауынан кейін де артық бағаланған қор нарығы құлдырай береді.

9. Инвесторларды акциялардан басқа кез-келген тартымды қаржы құралдарынан айыратын пайыздық мөлшерлемелердің үздіксіз төмендеуі.

10. Жаһандық терроризм мен Таяу Шығыстағы соғыстың күтпеген салдарымен байланысты инвесторлардың алаңдаушылығы.

Сурет - АҚШ-тағы бизнес көрсеткіштері, 1920-1940 жж.

Жоғары технологиялық компаниялар мен дот-комдардың акцияларына құмар болуға мүмкіндік бергендердің көпшілігі бұл салалар жылдан жылға, мүмкін мәңгілікке өсетінін алға тартқан жарнамаларға сенді. Онда билік еткен атмосфера туралы бірнеше фактілерді келтірейік. 1999 жылдың ортасында жылдың алғашқы бес айында 117,3% пайда тапқаннан кейін, Monument Internet Fund инвестициялық қорының портфолио менеджері Александр Ченг оның Қоры алдағы үш-бес жыл ішінде жылына 50% пайда алады және келесі 20 жыл ішінде орташа есеппен 35% пайда алады деп болжады. 1999 жылы Amerindo Technology Fund

құнының 248,9% - ға өсуінен кейін осы қордың портфолио менеджері Альберто Вилар Интернеттің қор нарығының мәңгілік қозғалтқышы екеніне күмәнданғандардың барлығын мазақ етті. "Бұл секторда жұмыс істемейтін адам оқиғалардың құйрығында қалады. Ол ескі арбамен сүйретіліп жүретін болады, мен керемет Porsche алатын боламын". 2000 жылдың ақпанында хедж-қор менеджері Джеймс Крамер интернет-компаниялардың акциялары "бүгінде сатып алуға тұрарлық жалғыз акциялар" деп мәлімдеді. Тек "жаңа әлем жеңімпаздары", ол бұл акциялар деп атады, нарықтағы жағдайға қарамастан бағаны көтереді. Крамер тіпті Грэмді сынға алды: "Интернет дәуірі басталғанға дейін қолданылған барлық кестелерді, формулаларды және оқулықтарды ойдан шығару керек. Егер біз Грэм мен Доддтың кеңестерін ұстанатын болсақ, онда біздің қорда бір тиын болмас еді". Сарапшылар деп аталатындардың барлығы "Бизнестің өсуінің айқын перспективалары инвесторларға пайдаға кепілдік бермейді" деген дұрыс ескертуін елемеді. Қай саланың басқаларға қарағанда тезірек өсетінін болжау, егер басқа инвесторлардың көпшілігі де болжаса, маңызды емес. Іс жүзінде әрбір инвестор белгілі бір сала ең жақсы деп шешіп, оған инвестиция салу керек болған кезде, компаниялардың акцияларының құны соншалықты жоғары болады, сондықтан болашақ пайда құлдыраудан басқа ештеңе қалмайды. Қазір ешкім жоғары технологиялық салалар ең перспективті деп айқайламайды. Бірақ біз мұқият есте ұстауымыз керек: бүгінде денсаулық сақтау, энергетика, жылжымайтын мүлік немесе Алтын – бұл "верняк" деп сендіретіндер, сайып келгенде, жоғары технологиялық компаниялардың инвесторларымен бірдей жағдайға тап болады.

Инвесторларды 2 топқа бөлеміз: Белсенді инвесторлар және пассивті инвесторлар. Белсенді инвестор дегеніміз кім? Белсенді, бастамашыл инвесторлар сақтықпен салымшылармен салыстырғанда жоғары пайда тапқысы келеді (және үміттенеді). Бірақ, ең алдымен, олар өздерінің әрекеттері күтілетін нәтижеге әкелмейтініне көз жеткізуі керек. Уолл-стритке жігерлі, табиғи дарынды және білімді инвесторлар тек шашырау үшін келеді, өйткені олардың мақсатсыз пайдаланған артықшылықтары кемшіліктерге айналады. Сондықтан агрессивті инвестор, ең алдымен, қандай іс – әрекет табысқа әкелетінін және қайсысы керісінше екенін түсінуі маңызды. Ең алдымен, инвесторлар мен алыпсатарлар көбінесе нарықтағы орташа деңгейден жоғары пайда табуға тырысатын бірнеше әдістерді қарастырылады.

1. Нарықты қадағалау. Нарықтан кейін акциялар нарық өскен кезде сатып алынады және нарық төмендеген кезде сатылады. Инвестициялар объектісі ретінде жалпы қор нарығына қарағанда "өзін-өзі ұстайтын" акцияларды таңдаған жөн. Бірнеше кәсіпқойлар қысқа сатылымға жиі жүгінеді, яғни қарызға алынған акцияларды сатады. Мақсат - бағаның төмендеуі арқылы пайда табу, яғни акцияларды жоғары бағамен сатудан, содан кейін оларды төмен бағамен сатып алудан. (Қараңыз The Wall Street Journal журналынан жоғарыдағы дәйексөз: кәсіпқойлықтың жоқтығына қарамастан, тіпті шағын инвесторлар да қысқа сатылымдар арқылы тағдырды азғырады.)

2. Ағымдағы көрсеткіштер бойынша акцияларды таңдау. Инвесторлар акцияларды ағымдағы көрсеткіштерге сүйене отырып сатып алады, яғни өз есептерінде кірістің өсуін және басқа да оң нәтижелерді көрсететін немесе болжайтын компаниялардың акцияларын таңдайды.

3. Болашаққа бағытталған акцияларды таңдау. Инвесторлар бұрын компанияның жоғары кірістерін көрсеткен компаниялардың акцияларын таңдайды және болашаққа оң динамиканы қарастырады. Кейде инвесторлар компаниялардың акцияларын ерекше, бірақ перспективті етіп таңдайды. (Әдетте бұл компьютерлік индустрия, фармацевтика және электроника сияқты жоғары технологиялық салалардың жаңа перспективті технологиялар мен өнімдерді дамытатын компаниялары.)

Пассивті инвестор дегеніміз кім? Олар, қорғаныс позициясын ұстанатын инвесторлар, ең алдымен, өз инвестицияларын сақтауға және инвестицияларды басқарудағы қиындықтардан аулақ болуға бағытталған. Пассивті инвестициялаудың мақсаты-кірісті біртіндеп арттыру. Инвестор белгілі заңдылыққа назар аудара отырып, мүмкіндігінше ұзақ уақыт бойы қаржы құралдарын (акциялар, облигациялар, пайлар және т.б.) иеленуге тырысады: ұзақ мерзімді перспективада нарық әрдайым өсіп отырады және жалпы оң кіріске ие. Басқаша айтқанда, инвестор buy and hold — "сатып алу және ұстау" принципін ұстанады және нарықты басып озуға тырыспайды.

Қорытынды: Кез келген адам өз қаражатын акцияларға, облигацияларға сала турып, пайда көре алады. Бірақ, әр инвестор нарықтағы орташа пайдадан көп табатына күмәнім бар. Қазіргі уақытта мен белсенді инвесторлар қатарына қосылу үшін білім алып, жұмысы жасап жатырмын. Қорытындылай келе, ұзақ уақыт бойы нарықтағы орташа деңгеймен салыстырғанда жоғары пайда алудың нақты мүмкіндігі тек арнайы стратегиямен қамтамасыз етілуі мүмкін. Бұл стратегия ойластырылған және тиімді және қор нарығының қатысушылары арасында танымал болмауы керек.

Пайдаланған әдебиеттер

1. «Разумный инвестор: Полное руководство по стоимостному инвестированию» Бенджамин Грэм. 1949ж.
2. <https://neftegaz.ru/news/finance/333964-velikaya-depressiya-v-ssha-1929-1933-godov-tyazhelyy-amerikanskiy-krizis/>
3. <https://econ.wikireading.ru/hrA12iLNe9>
4. <https://iq.hse.ru/news/177793697.html>

UDK 681.3

THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE MODERN ECONOMY

Demeuov D.A., undergraduate

*Scientific adviser: Kunurkulzhaeva G.T., Candidate of Economics, Associate Professor
Aktobe Regional University named after K. Zhubanov, Aktobe, Republic of Kazakhstan*

Throughout the history of human civilization, material objects have remained the main subject of labor. The economic power of a state was measured by its material resources. Currently, the situation is changing and information resources are being added. Active information resources are the part of national resources that consists of information available for automated search, storage and processing. Note that the main properties of good information are relevance, reliability, completeness, adequacy, and availability. Information technologies in the field of Economics are used just to process data into reliable, operational information for decision-making using hardware and software, in order to achieve optimal market parameters of the management object. You can give a textbook account of how Rothschild made a fortune on the defeat of Napoleon at Waterloo on June 18, 1815. Rothschild knew about Napoleon's defeat, although everyone else was sure of the opposite. And then he immediately began to sell his shares on the stock exchange. After him, everyone started selling. As a result, the securities fell to almost zero. At this point, Rothschild's agents bought up the shares at the lowest price. This is a vivid example of competent use of up-to-date information.

With the advent of personal computers and the spread of the Internet, the speed and volume of information received has increased dramatically. In this regard, the boundaries of the modern office have significantly expanded due to the success in the development of wireless technologies. As a result of the development of wireless technologies such as Wi-Fi, 3G, 4G, as well as the promising generation of mobile communication 5G, you can connect to the Internet almost everywhere. And the Internet, in turn, is a repository of knowledge, a learning tool, a business tool, and much more. Active connection of consumers to the Internet caused the development of e-business. The fields of application of e-business are significant, such as: e-Commerce, banking operations, insurance operations, purchase and sale of various products, operations on the stock exchange, IP telephony, etc.

The fact that part of the time that we used to spend in front of the TV screen, now we and the new generation spend in front of computer monitors. On the Internet, it becomes possible to view the broadcast of a football match, news programs, TV series, etc. In this regard, we can talk about the upcoming convergence of television and the Internet. Expensive TV advertising becomes available on the Internet in the form of banners placing advertising information on the most frequently visited servers.

If you're not online, you're not in business. These words of bill gates have not caused any objections for a long time. Indeed, today a successful business has become impossible without the presence of the site on the Internet. And also in a country where the first person has a personal blog,

the company's lack of its own online diaries becomes a bad idea. All these information resources allow the company to talk about the life of the company and its products. A corporate blog can be a powerful tool for boosting sales and therefore achieving maximum profit for the firm.

Thanks to computers, we can talk about large functioning databases and the development of new software. Thanks to all this, it became easier to keep reports and calculate the model, thereby saving a significant amount of time.

Computer and software knowledge is required not only for entrepreneurs and managers, but also for all people. Especially programs such as text editors, image editors, spreadsheets, databases, and others, including application programs.

But we must not forget about information security. The term "security" in the law of the Republic of Kazakhstan "on national security" is defined as "the state of protection of vital interests of the individual, society, and the state from internal and external threats". Information security as an integral part of the economic security of business activities includes:

- a) a comprehensive program to ensure the security of enterprise information resources;
- b) an economically sound technological security system that ensures the proper level of security, availability, reliability of information systems and information security.

Along with encryption, the following security mechanisms are implemented:

- a) digital (electronic signature);
- b) access control;
- c) ensuring data integrity;
- d) providing authentication.

The domestic IT market has been developing dynamically over the past few years, according to experts, its growth exceeds 10% per year. At the same time, the information security sector is developing even faster - by more than 25% per year.

Thus, the main thing is not only to use the available information correctly, but also to provide high-quality protection of this information in all available ways.

Currently, digitalization is a strategic development priority in many countries. According to the forecasts of leading world experts, in 2020, a quarter of the world economy will be digital, and the introduction of digitalization technologies that allow the state, business and society to interact effectively is becoming an increasingly large-scale and dynamic process.

More than 15 countries are implementing national digitalization programs: Denmark, Norway, Great Britain, Canada, Germany, Saudi Arabia, India, Russia, China, South Korea, Malaysia, Singapore, Australia, New Zealand and Kazakhstan.

China's Internet plus program integrates digital industries with traditional ones. Singapore is creating a "Smart economy", Canada is creating an ICT hub in Toronto, South Korea's "Creative economy" program focuses on human capital development, entrepreneurship and dissemination of ICT achievements, and Denmark focuses on digitalization of the public sector.

As we can see, different countries set different priorities in the field of digital transformation.

Kazakhstan has developed the "Digital Kazakhstan" program, which should become the basis for the rapid growth of technologies in the country and reorientation to the electronic format of providing services.

As the developers of the concept, the goals of the government program "Digital Kazakhstan" are accelerating the pace of economic development and improving the quality of life of the population through the use of digital technologies in the medium term and the creation of conditions for transition of economy on a fundamentally new path of development, ensuring the creation of the digital economy of the future in the long term.

The main movement is expected in two directions: movement along two development vectors - digitalization of the existing economy, that is, ensuring a pragmatic start consisting of specific projects in the real sector, launching projects on digitalization and technological re-equipment of existing sectors of the economy, state structures, and development of digital infrastructure.

The second direction is the creation of the digital industry of the future - ensuring long-term sustainability, launching the digital transformation of the country by increasing the level of human capital development, building institutions for innovative development and generally progressive development of the digital ecosystem.

Kazakhstan does not start from scratch. In the 90s, the state program for accelerated industrial and innovative development was launched, the Bolashak international education program was initiated, and the formation of e-government was launched in 2005. In addition, a number of elements

of the innovation ecosystem have already been created in Kazakhstan, the special economic zone "Alatau", "Nazarbayev University" is functioning, and the international Technopark Astana Hub has been launched.

In his address to the people of Kazakhstan in 2018, the Head of state stressed that the development of the digital industry will provide an impetus to all other industries. In this regard, the Head of state set the task of developing new industries that are created using digital technologies.

The state program is implemented in five key areas:

Digitalization of economic sectors-transformation of traditional sectors of the economy of Kazakhstan through the use and implementation of digital technologies;

Transition to the digital state-transformation of approaches to service delivery and interaction of the state with citizens and businesses, anticipating the needs of;

Implementation of the digital silk road - development of high-speed and secure infrastructure for data transmission, storage and processing, both within the country and for the implementation of transit potential;

Human capital development-transformations that encompass the creation of a so-called creative society;

Creating an innovation ecosystem - creating conditions for the development of technological entrepreneurship and innovation with stable links between business, science and the state.

Digitalization is significantly ahead of the existing system of production requirements for the composition of professions employed in the labor market. The digital economy requires the population to have digital skills to enjoy its benefits.

Currently, the level of computer (digital) literacy of the population is 76.2% - this is a good indicator. But in order to achieve the set goals, it is necessary to improve it not only in quantitative and qualitative terms.

To do this, in training specialists for the digital economy, it is necessary to focus primarily on skills in analyzing information and developing creative thinking, rather than on memorizing facts and formulas.

For the development of technical and professional, higher and postgraduate education in order to bring industry and education closer together, measures are envisaged to create departments of higher educational institutions of information and communication technologies at enterprises, as well as competence centers on the basis of higher educational institutions of the country.

1. Secondary education. At the moment, the Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan is already implementing a number of initiatives. For example, in grades 3-4, the subject "Information and communication technologies" was introduced, which forms the General basic knowledge of working with modern information technologies for their effective use in school and everyday life.

2. Technical and professional, higher and postgraduate education. According to the Ministry of education and science, the subject "Information and communication technologies" was introduced on the basis of three specialties, which forms students' basic knowledge of the use of information and communication technologies in practice within the chosen profession.

It is also planned to update educational programs based on professional standards and labor market requirements in new areas of demand, such as data Analytics, robotics, nanotechnology, as well as to train highly qualified developers in such technologies as artificial intelligence, the Internet of things, blockchain, BIM technologies, etc.

To date, training of ICT specialists for economic sectors in Kazakhstan is conducted in 89 higher educational institutions in 11 specialties and in 318 organizations of technical and professional education in 5 specialties.

3. The ecosystem of startups. An important and necessary condition is the presence of technology entrepreneurs as a class, the development of a system of "orders" for technology projects, where customers are large local and international companies, and performers are students.

Today, technology clusters are being formed for the development of startups and innovations in places where technical entrepreneurs, engineers, inventors and investors actively interact. Technological diversification, which accompanies the successful implementation of such projects at the state level, ensures high rates of economic development and the development of human capital.

To do this, the creation of Astana Hub was initiated, which has already started its work. Since the beginning of 2018, a selection of startups that will undergo acceleration (a period of accelerated development) on its basis has been underway. If in 2018 it was planned to bring 33 startups to the

level of ready-made companies, then by 2022 - about 300 companies. Three R&D laboratories (Research and Development) will also be opened with partners of the Zerde holding, major international IT companies. They will allow you to carry out a full cycle of both research and preparatory work to launch new products or technologies into industrial production.

The creation of an innovation ecosystem is the creation of conditions for the development of technological entrepreneurship and innovation with stable horizontal links between business, the scientific sphere and the state. The state will act as a catalyst for the ecosystem, able to generate, adapt and implement innovations in production.

The implementation of the program involves attracting funding in the amount of 141 billion tenge from the national budget. It is also expected to attract more than 169 billion tenge from quasi-public sector entities.

The beneficiaries of the program will be the entire population, business and government agencies, as it affects all spheres of life; it is expected that by 2022, 300 thousand jobs will be created through digitalization.

In 2019, the world radio conference adopted a new generation of 5G mobile communication standards. Depending on the adopted standards, the authorized body will work on the implementation of 5G technologies in Kazakhstan.

According to international experts, during the global economic crisis from 2007 to 2011, when other industries were stagnating, the number of jobs in the ICT industry in the countries of the Organization for economic development and cooperation grew, contributing to the global economy.

The peculiarity of the industry is that ICTs are an essential part of modern business, contributing to the achievement of results and positive economic indicators for other sectors of the national economy. On the other hand, the introduction of information technologies requires effective measures to ensure cybersecurity.

According to the concept of "Digital Kazakhstan", in order to form a competitive ICT industry, the state's efforts will be aimed at creating a favorable ecosystem of entrepreneurship in this industry. These include stimulating demand for ICT in priority and other sectors of the economy, removing barriers to the export of information technology goods and services, and forming and developing a number of qualified ICT companies. A roadmap for the development of the ICT industry will be developed and approved.

The formation of the ecosystem also includes stimulating the access of domestic IT companies to venture financing, providing grants for the development and commercialization of promising domestic innovative technologies, tax and other preferences.

Digitalization has an impact on all sectors and will lead to a change in the structure of the economy of Kazakhstan as a whole by diversifying and unlocking the potential of non-resource industries, stimulating start-up activity and opening up new industries.

References

1. State Program "Digital Kazakhstan". Approved by the decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 12, 2017 No. 827. 71
2. Aubakirova G. M. Digital transformation of the economy of Kazakhstan// Problems of management theory and practice, Moscow, Russia, no. 2, 2019, P. 18-26.
3. action Plan for the implementation Of the concept of cybersecurity ("Cybersecurity of Kazakhstan") until 2022. Approved by the decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated October 28, 2017 No. 676.
4. Law of the Republic of Kazakhstan dated may 24, 2018 156-VI "on amendments and additions to certain legislative acts of the Republic of Kazakhstan on improving the regulation of business activities".
5. Yudina T. N. Digitalization in the context of the interconnectedness of the Eurasian economic Union and the silk road Economic belt. 2016. No. 4.
6. Yudina T. N., Tushkanov I. M. Digital economy through the prism of the philosophy of economy and political economy // Philosophy of economy. 2017. № 1.
7. Yudina T. N. Understanding the digital economy //Modernity: economic algorithms and practices: collection of articles / edited by Yu. M. Osipov. M.; Tambov: Publishing house of TSU named After G. R. Derzhavin, 2016.

8. Uberization of everything. How the business model of Uber and Airbnb is changing traditional industries and which other companies have followed in the footsteps of the network giants. [Electronic source]

<http://www.therunet.com/articles/5942-uberizatsiya-vsego>

9. Digitalization of living space has become a megatrend of our time. Interview with M. Romanov [Electronic source]

<http://sk.ru/news/b/articles/archive/2015/10/27/cifrovizaciya-zhiznennogo-prostranstva-stalamegatrendom-nashego-vremeni.aspx>

10. Kupriyanovsky V. P., Namiot D. E., Sinyagov S. A., Dobrynin A. P. about works on digital economy // Modern information technologies and it education. 2016. Volume 12. No. 1.

11. Katasonov V. Yu. Digital Finance. Cryptocurrencies and the electronic economy. Freedom or concentration camp? Moscow: Knizhny Mir, 2017.

12. Sneys-Snepe M. A., Namiot D. E. On Open Source Smart City Platform: How to Get It? // Modern information technologies and it education. 2016. Volume 12. No. 1.

ӘОЖ 378

ЖЫЛЫЖАЙ КЕШЕНДЕРІН ҚАШЫҚТЫҚТАН БАСҚАРУДЫҢ АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕСІН ЗЕРТТЕУ

Аханқызы А, магистрант

Ғылыми жетекші: Байшоланова Қ.С. т.ғ.к., доцент

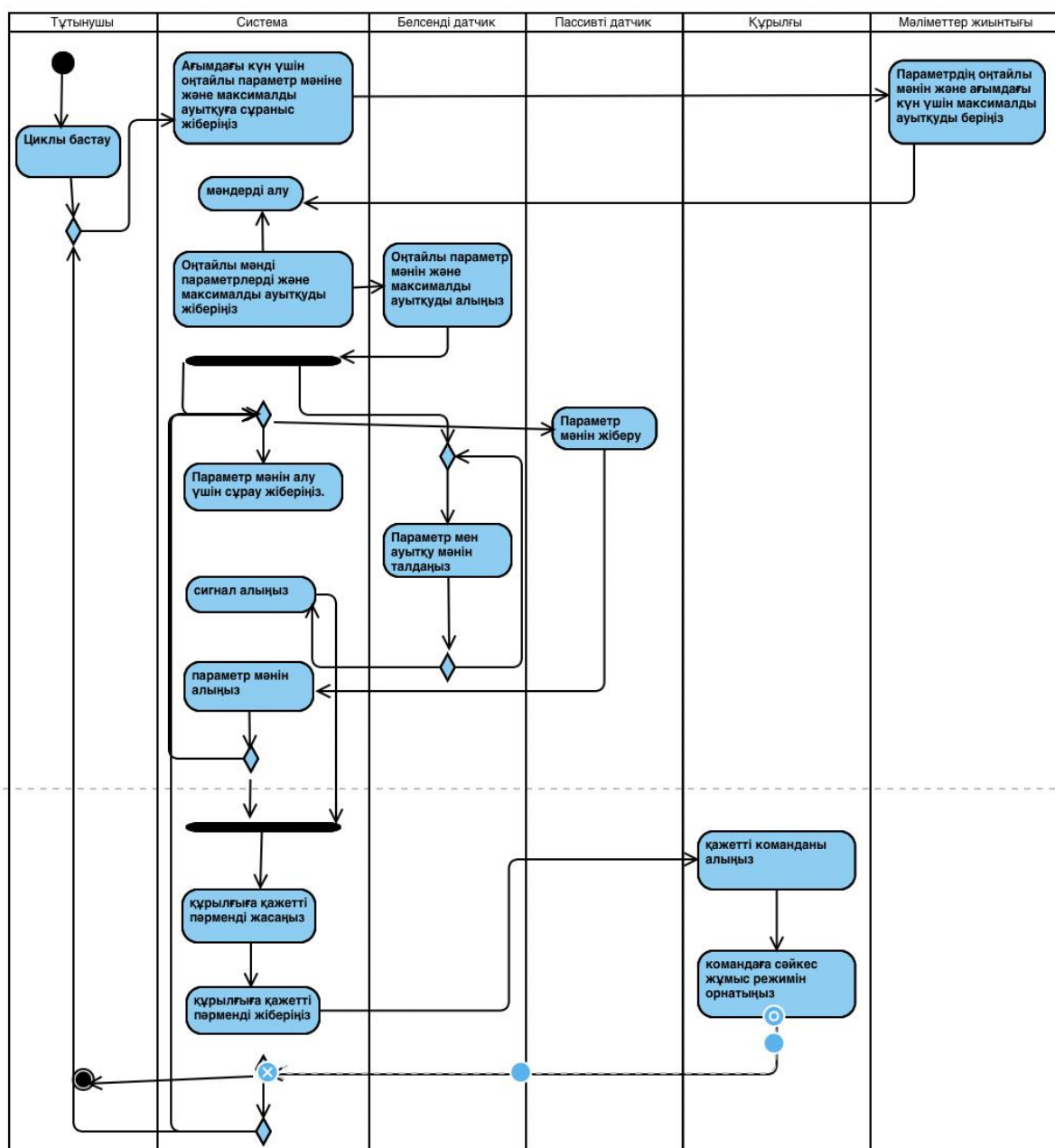
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Алматы қ., Қазақстан

Қазіргі уақытта жаһандық азық-түлік өндірісі мен ауыл шаруашылығы 2050 жылға қарай болжамды 9,6 миллиард адам (Чауразия, 2020), өсіп келе жатқан урбанизация, шектеулі егістік жерлер және климаттың өзгеруінен туындаған экстремалды ауа-райы жағдайларына байланысты қиындықтарға тап болуда. Нәтижесінде болашақта тиімділік пен өндірісті арттыру, тамақтануды жақсарту, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету және СОvid-19 сияқты дағдарыстармен күресу үшін бау-бақша шаруашылығында жаңа зерттеу технологияларын қолдану керек. Бүгінгі күні Жылыжай технологиясының жетістіктері температура, жарық қарқындылығы және СО2 концентрациясы сияқты ішкі климаттың өсу факторларын түзету арқылы өсімдіктерді оңтайлы өндіру үшін ғылыми негізделген шешімдерді итермеледі. Жылыжайлар-бұл климатта және өсу мүмкін емес маусымдарда дақылдарды өндіруге мүмкіндік беретін ауылшаруашылық өсуінің маңызды компоненттерін басқаруға арналған құрылымдар. Жылыжайлар басқа ауылшаруашылық кәсіпорындарымен салыстырғанда көп энергия жұмсайды; осылайша, ауылшаруашылық жылыжайларында энергияны тұтынуды азайту өнеркәсіптің тұрақты дамуының негізгі мақсаты ретінде анықталды. Автоматты жылыжай жүйесі жылыжайды басқару жүйелері үшін сенсорлар мен жетектердің кең ауқымын пайдалана отырып, адамның өзара әрекеттесуін қажет етпейтін бақылау және басқару мүмкіндіктерін қамтамасыз етеді.

Соңғы онжылдықтарда көптеген зерттеушілер энергия шығындары мен тұтынуды азайтуды ескере отырып, тамаша шешім табу үшін парниктік парниктік жүйелерді басқару технологиясына қызығушылық танытты (Sahdev et al., 2017). Екінші жағынан, басқа зерттеушілер құрылыстағы дизайн тенденцияларына, геометрияға, климатты басқарудың әртүрлі жүйелеріне және ауылшаруашылық жылыжай кеңістігіндегі климатқа қойылатын талаптарға назар аударады (Syed and hachem, 2019). Тағы бір жарияланған жұмыс қатал климатта, сондай-ақ құрғақ және ыстық аймақтарда ауылшаруашылық жылыжайларын жобалау мәселесін зерттейді (Гани және басқалар., 2019), тропикалық және қалалық орта (McCartney, L. and Iefsrud, M., 2018a). Авторлар (Iddio et al., 2020); энергияны үнемдеу және модельдеу бойынша кеңестер береді. Зерттеудің осы саласының тенденциялары дәл егіншілікке қол жеткізу үшін парниктік газдарды заманауи тұрақты өсірудегі технологиялық жетістіктерді қамтиды (Achour et al., 2021). Дегенмен, жылыжай қазіргі заманғы ауыл шаруашылығы әдістемелеріндегі негізгі тақырыптардың бірі болып қала береді, мұнда басқару және бақылау әдістемесі энергия шығыны мен тұтынуды азайта отырып, жоғары өнімділікке қол жеткізу үшін зерттеудің негізгі бағыты болып саналады.

Бұл мақала жылыжайды жобалау мәселелерін, сондай-ақ жылыжай ортасын бақылаудың жаңа технологияларын және өсіру орны мен түріне байланысты жылыжай климатын басқару жүйелерінің әртүрлілігіне қатысты сымсыз шлюздерді терең зерттейді. Сонымен қатар, бұл жұмыс теплинер инженерлеріне, зерттеушілерге және фермерлерге төмен шығындар мен энергиямен жоғары өнімділікке қол жеткізуге көмектесуге тырысады. Суретте көрсетілгендей. 1, Бұл шолу үш бөлімге бөлінген. Бірінші бөлімде геометрияның әртүрлі критерийлері, екінші бөлімде ішкі климатты бақылаудың әртүрлі әдістері, ал соңғы бөлімде жылыжай ортасын басқарудың әртүрлі жүйелері талқыланды.

Көптеген элементтер жылыжайдың қоршаған ортасына әсер етеді, соның ішінде қаптау материалының табиғаты мен сапасы, ауаны баптау, жылыжай құрылымы (дизайн, бағдар және өлшем), өсімдік шатыры және булану (Бернингер, 1989). Жылыжайдың микроклиматы орналасқан жеріне байланысты өзгереді; жылыжай өндірісіне әсер ететін маңызды экологиялық факторлар (Ponce et al., 2014): (i) күн сәулесінің қарқындылығы мен ұзақтығы.

Сурет 1 - Жылыжай белсенділік диаграммасы

Егіннің түрі, мөлшері және климаттық бақылау әдісі ең алдымен жылыжайдың геометриясы мен өлшемдерін анықтайды. Жылыжайлар ішінде өсірілген өсімдіктер үшін

тамаша климаттық жағдайларды қамтамасыз етуі керек. Жел, жаңбыр, қар және дақылдар жылыжайларға ең аз әсер етуі керек (Фон Забельтиц, 1998). Жылыжайдың бағыты мен пішіні күн радиациясының берілуіне және күн биіктігіне айтарлықтай әсер етеді (Syed and hachem, 2019; Von Elsner et al., 2000).

Жылыжайлар-бұл өте күрделі, сызықты емес тұрғын үй жүйелері, олардың мінез-құлқы уақыт өте келе әртүрлі кедергілерге байланысты өзгереді, олардың көпшілігі ауа-райына байланысты. Электр энергиясының, судың, СО₂ және басқа факторлардың құны сияқты ішкі және сыртқы мүдделі тараптарды біріктіру және дақылдардың сау дамуы үшін жылыжай ортасына қажетті өзгерістер енгізу және осылайша суретте көрсетілгендей тиімді жұмыс істеу үшін неғұрлым күрделі және интеллектуалды әдістер қажет. 7. Ақылды сандық

17-ден 27 °С-қа дейінгі температура өсімдіктердің өсуі үшін өте қолайлы. Жылуды қажет ететін қондырғылар үшін орташа түнгі температура 50-80 пайыз салыстырмалы ылғалдылықта 15-18, 5 °С құрайды. Қараша, желтоқсан және қаңтар айларында кем дегенде 500-550 сағат күн сәулесі қажет.

Дүние жүзіндегі фермерлер суару жүйелерін кеңінен пайдаланады, соған байланысты әртүрлі көздерден суды көп тұтыну үлкен алаңдаушылық тудырады. Бұл суару ауыл шаруашылығында суды пайдалану тиімділігін арттыруға көбірек назар аударуды қажет етеді. Суару әдістері суды үнемдеу қабілетіне қарай дәстүрлі немесе заманауи болып жіктеледі. Дәстүрлі жер үсті суару әдісі зондтау немесе бақылау әрекетінсіз гравитациялық ағын негізінде суды топырақ бетіне қолданады және таратады.

Осы әдеби шолуға сәйкес, жүргізілген жұмыс ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жобалар парниктік мәдениеттер секторына үлкен қызығушылық тудырғанын көрсетті. Құрылымдық инженерия тұрғысынан жылыжай өндірушілерінің экономикалық жағдайларын қанағаттандыру үшін ауылшаруашылық жылыжай құрылымын таңдау әрқашан дизайнер үшін проблема болып табылады. Жылыжай пішіні мен жабын материалын таңдау Оқиға күн энергиясы әсер ететін қажетті жылыжай профилімен анықталады.

Қорытынды. Бұл мақалада құрылымдық сипаттамалары, микроклиматты бақылау және энергияны басқару тұрғысынан парниктік газдардың халықаралық дамуы туралы әдебиеттерге шолу берілген. Бұл мақаланың негізгі мақсаты-парниктік технологияға қызығушылық танытқандарға климаттың өзгеруі нәтижесінде әлемде кездесетін мәселелерді (су, энергия, азық-түлік экожүйесі) шешуге көмектесу. Жабын материалдары жылыжайдың шығу түріне және орналасқан жеріне байланысты таңдалуы керек.

Пайдаланған әдебиттер

1. Гоггос V. и др. Качественно-эволюционное проектирование агентов контроля парниковой среды Вычислительный. Электрон. Агрлик. (2000)

2. Гулем М.и др. Технологии проектирования и охлаждения теплиц для устойчивого выращивания продуктов питания в жарком климате: обзор текущей практики и будущего состояния. Биосиста. англ. (2019)

3. Гани С.и др. Проблемы проектирования сельскохозяйственных теплиц в жарких и засушливых средах – Обзор. J.E.i.A., Окружающая среда, Продукты питания (2019)

4. Getoff H. Контроль выбросов парниковых газов путем радиационно-индуцированного образования полезных продуктов. Использование СО₂. Радиат. Физика. Хим. (2006)

5. Гарсия М.Л. и др. Климатические эффекты двух систем охлаждения в теплицах в районе Средиземноморья: внешнее мобильное затенение и противотуманная система Биосиста. англ. (2011)

6. Фабрицио Е.Меры по сокращению энергопотребления при отоплении сельскохозяйственных теплиц: оболочка, системы и сбор солнечной энергии Энергетическое строительство. (2012)

7. Эль-Маглани В.М. и др. Оптимальное проектирование и ориентация теплиц для максимального улавливания солнечной энергии в Северо-Тропическом регионе Энергетические разговоры. Манаг. (2015)

8. Эдвардс Р. и др. Передача солнечной радиации в крупнопролетной теплице Восток-Запад: II. Различия между прямыми и диффузными компонентами падающего излучения Дж. Агрлик. англ. Рес.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙДЫ СТАТИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ

Жолшы А., Еркінқызы А., студенттер
Ғылыми жетекшісі: Иматаева Ә.Е., аға оқытушы
Нархоз Университеті, Алматы қ., Қазақстан

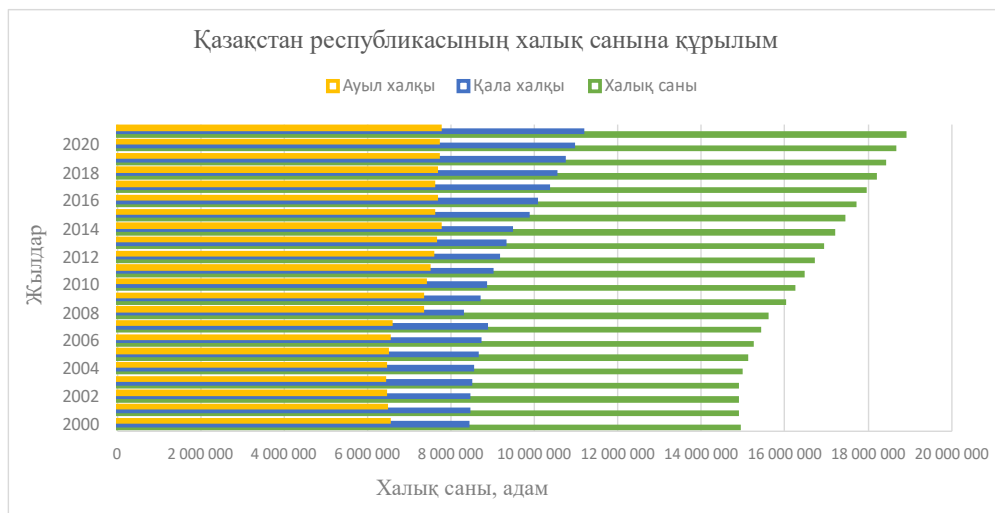
Тақырыптың өзектілігі: Демография – халықтың немесе этникалық топтың сандық құрамы мен құрылымын, аумаққа бөлінуін, табиғи қозғалыс динамикасын зерттейтін әлеуметтік ғылым саласы. Демография саласы адамның жынысы, жасы, отбасылық жағдайы және этникалық шығу тегі бойынша сондай – ақ, осы популяцияның туу, өлу және миграция коэффициенттерінің өзгеру статистикасын зерттейді.[1]

Мемлекеттің экономикасының дамуы, мәдениетінің сақталып, болашақ ұрпаққа тарих қалдыруы тікелей адамзатқа байланысты. Әр мемлекет үшін жаңа буын социологиялық ресурстардың дамуына үлес қосып қана қоймай, саясаттың басты қозғаушысы және экономикалық дамудың негізгі көзі.

Халық санын ұлғайту үшін әр мемлекеттің міндеттерінің бірі, әрбір отбасының әл ауқатын жақсартуға үлесін қосу. Демографияның өсуіне көптеген факторлар әсер етеді. Айтып өтсек, халықтың өмір сүру деңгейі, әлеуметтік жағдайы, экономика, медициналық көмектің сапасы, жұмыспен қамту, психологиялық факторлар және төңкеріс/соғыс жағдайлары тығыз байланысты.

Мемлекетіміздің Ұлттық Статистика бюросы мәліметтері бойынша жасалған зерттеу жұмысында қазіргі Қазақстандағы демографиялық жағдайды талдау үшін, демографияның негізгі көрсеткіштеріне сүйене отырып статистикалық талдау жүргіземіз. Олар: құрылымдық, графиктік, динамикалық, корреляциялық – регрессиялық талдау, болжам және кластерлік талдау.

Зерттеуіміздегі ең басты көрсеткіші, 2000 – 2021 жылдар аралығындағы Қазақстан Республикасының халық санына құрылымдық талдау.

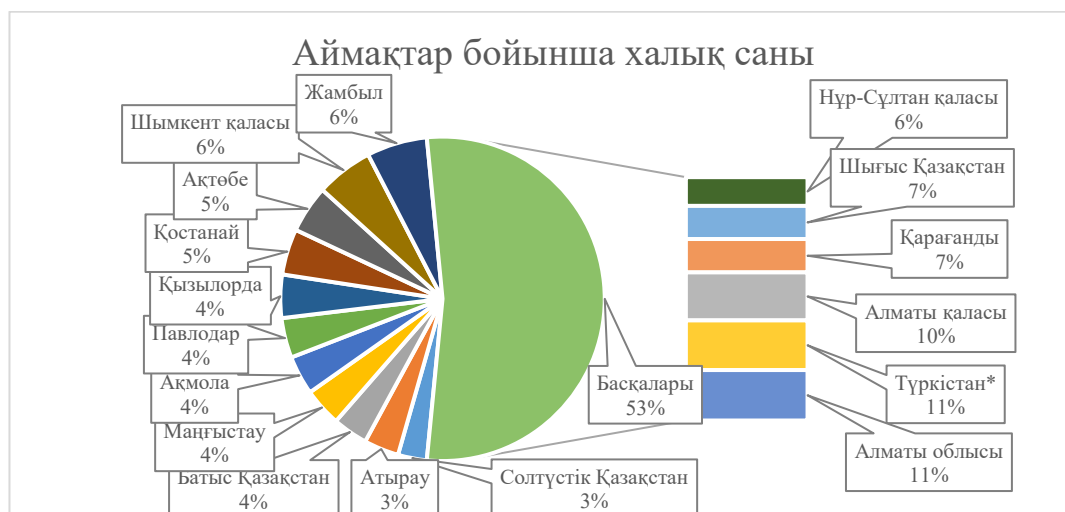

1 сурет – ҚР халық санының құрылымы
Ескерту: [22] әдебиет негізінде автормен жинақталған

Графиктен көріп тұрғанымыздай, халық саны жылдан жылға көбейіп қана отырмай, оның компоненттері, яғни қала халқы мен ауыл халқы да өсу тенденциясын ұстанып отырды. Мәселен, қала халқы 2008 жылы 2007 жылдан қарағанда, 567 мың адамға қысқарған. Ал, ауыл халқын зерттеу кезінде, 2000-2007 жылдар аралығында бірқалыпты өсу коэффициентін көрсетсе, 2008 жылы 741 мың адамға өскен. Себебі 2008 жылы елімізде ауыл шаруашылығын дамыту үшін мемлекеттік бюджеттен 3,1 млрд теңге бөлініп, арнайы жобалар жасалды.

Осындай жобалардың аясында, 2008 жылы ауыл аймаққа жастар жұмыс істеу мақсатында көшіп барды.

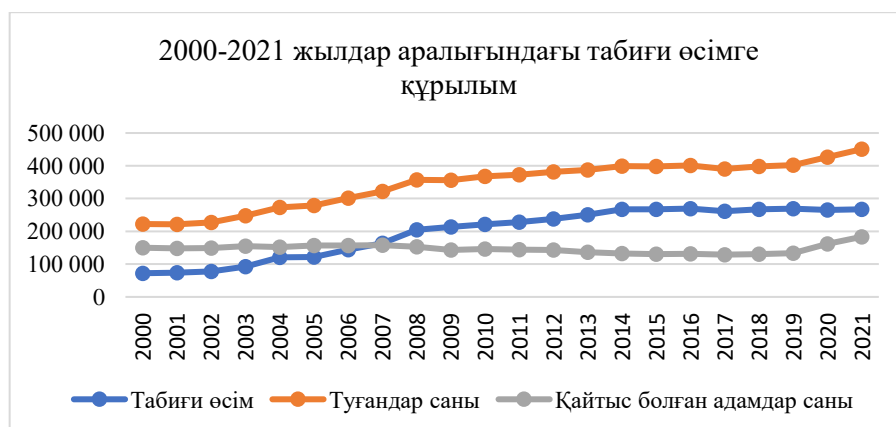
Ал, енді аймақтар бойынша халық санын, яғни тығыздығын қарастырамыз. Төмендегі 2 суретте еліміздің әр облысы бойынша халық саны, үлес салмағы бойынша жіктеу жасалынған.

2 сурет – ймақтар бойынша халық саны
Ескерту: [22] әдебиет негізінде автормен жинақталған

Қазақстан аймағы бойынша халықтың орналасу тығыздығы қарастырылды. Графиктегі мәліметтерге сүйенсек, халық санының 53% Нұр - Сұлтан , Шығыс Қазақстан, Қарағанды, Алматы қалалары мен Түркістан және Алматы облысына тиесілі болса , қалған 47% - ы 14 аймақта өмір сүреді. Халық саны аз орналасқан аймақ Солтүстік Қазақстан жеріне, атап айтқанда 3% (543 735 адам) құрайды.

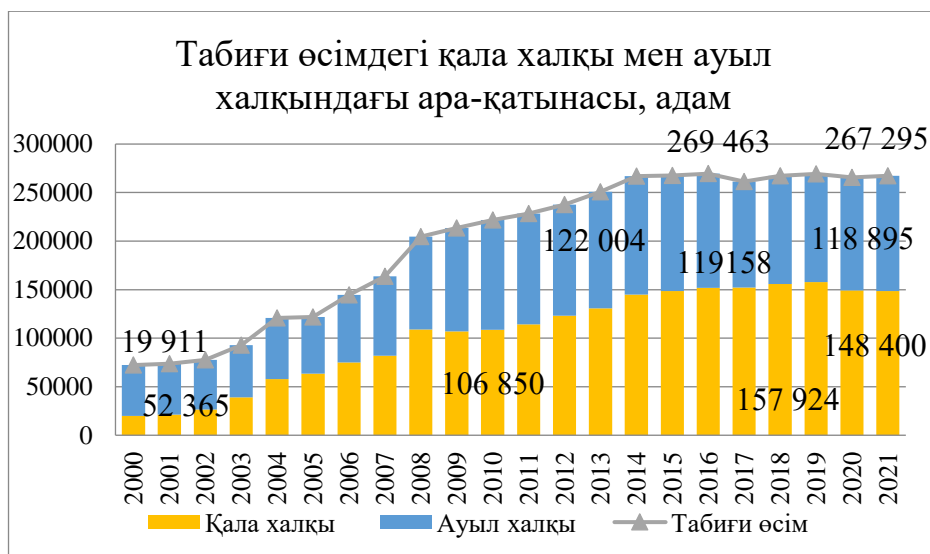
Халық тығыз орналасқан аймақтардағы көрсеткіш 1184411 – 2077967 млн адам аралығында. Аймақтар бойынша халықтың орналасуына еңбекпен қамтуға, туу көрсеткіштері секілді негізгі факторлар әсер етеді. Аймақтар бойынша тіркелген неке санын кластерге бөліп қарастыратын боламыз.

3 сурет – Табиғи өсімнің құрылымы
Ескерту: [22] әдебиет негізінде автормен жинақталған

Демографияның негізгі компоненттерінің бірі – табиғи өсім. Графиктен көріп тұрғанымыздай, 2000 – 2021 жылдар аралығында табиғи өсімнің құрылымы берілген. Бейнеленген графикте, туғандар саны 21 жыл ішінде 230 мыңға көбейді, ал қайтыс болған адамдар саны 149 мыңнан 183 мыңға дейін көтерілгенін байқауға болады. Бірақ, бүкіл әлемдік пандемияға дейінгі көрсеткішті алатын болсақ, 2019 жылы өлі – жітім саны бұрынғы көрсеткіштен гөрі 16 мыңға азайған болатын. Жалпы, табиғи өсім осы жылдар аралығындағы

карқынды түрде өсіп отырды, нақты айтар болсақ 3,5 есеге. Аса үлкен серпіліс 2007 жылдан 2008 жылға қараған жыл. Яғни, бұл кезде табиғи өсім 41 мың адамға өскенін көре аламыз.

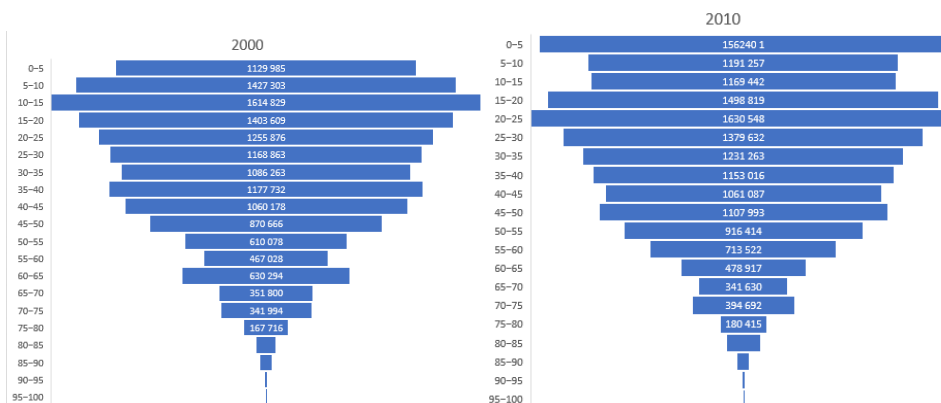

4 сурет – Табиғи өсімдегі қала халқы мен ауыл халқының ара қатынасы
Ескерту: [22] әдебиет негізінде автормен жинақталған

Табиғи өсімдегі қала халқы мен ауыл халқындағы ара-қатынасын графиктен бейнелеп тұрмыз. Табиғи өсімдегі қала халқы үлесінде 2000 жылы 19 911 адам болса, 20 жылдан кейін осы көрсеткіш шамамен 7,5 есе көбейіп, 148 400 адамды құрады.

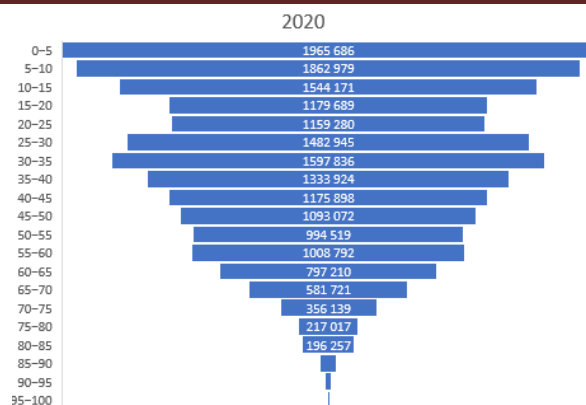
Ал, ауыл халқындағы табиғи өсім жылдан жылға көбейіп, 2014 жылы 122 004 адаммен шыңға жетті. Келесі жылдары стогнация қалпында болғанын айтуға болады. 2021 жылғы көрсеткіште 118 895 мың адамды құраған. Табиғи өсім алдыңғы графиктерден көргеніміздей ең үлкен шыңы 2016 жылғы мәліметте 269 463 адамға тең болып, соңғы жылы осы көрсеткіштен 2 мыңға ғана азайған.

Келесі кезекте, 3 он жылдықтағы еліміздегі халықтың жас пирамидасын қарастыратын боламыз.

5 сурет – 2000-2010 жж. халықтың жас пирамидасы
Ескерту: [22] әдебиет негізінде автормен жинақталған

Халықтың жас пирамидасының едәуір өзгерісі 2010 жылы болған. Бұл жақта, басымдылықпен 0 – 5 жасындағы сәбилер мен 20-25 жасындағы жастардың ықпалы көрініп тұр. Ал, 2000 жылғы пирамидада 10 – 15 жастағы балалар, 15 – 20 жастағы жасөспірімдер, 35 – 40 жастағы орта жас буындары мен 60 – 65 жастағы яғни, зейнет жасындағы қарт – қариялардың бөліністері арасында жалпы теңгерімді байқасақ болады.

6 сурет – 2020 жж. халықтың жас пирамидасы
Ескерту: [22] әдебиет негізінде автормен жинақталған

2020 жылғы мәліметтерге назар аударсақ, 0 – 5 жасындағы сәбилер саны 2010 жылғы тенденцияны ұстанып келсе, 5 – 10 жастағы балалар және 30-35 жастағы жастар буыны өкілдерінің саны жоғары болды.

Көріп тұрғанымыздай, 0 – 5 жасындағы сәбилер саны әр 10 жылдықта шамамен 400 мыңға көбейіп тұрған. 25 – 30 жастағы жастар саны соңғы 20 жылдықта 314 мың адамға көбейсе, 30 – 35 жастағы адам саны дәл осындай тенденцияны сақтай отырып, 500 мыңға көбейгенін айтуға болады. Тек стогнация қалпында тұрған 40 – 45 жасындағы орта жас өкілдері бір деңгейде тұр. Соңғы жылдардағы жақсы тенденция алған 50 – 55 жастағы орта буын өкілдері 20 жылдықта 300 мыңға өскен. Орташа шамамен әр он жылдық сайын 300 мыңға өсіп келген 55 – 60 жасындағы кісілердің саны бір жағынан қуантса, екінші жағынан бірнеше жылдан кейін еліміздің егде жастағы адамдарының көбеюі, халықтың қартаюуына алып келуі мүмкін.

7 сурет – ҚР ажырасу мен некелесу
Ескерту: [22] әдебиет негізінде автормен жинақталған

Халықтың тағы бір демографиялық көрсеткіштерінің бірі – неке мен ажырасу. Зерттеу объектісіндегі жылдары некелер саны 1,5 есеге яғни, 90 мыңнан 140 мыңға дейін көбейген болатын. Некелесудің ең үлкен көрсеткіші 2013 жылы тіркелген. Бұл кезде 168 447 неке акті тіркелген. Ал, демографиялық салғырттықтың бір бөлігі яғни, ажырасу жылдан жылға көбейіп, тек пандемия кезінде ғана құлдырау процессіне енді. 2000 жылғы көрсеткіште 27 391 адам тіркелсе, 2019 жылы осы көрсеткіштен 2 есе көбейіп, яғни 59 796 АХАЖ бөліміне шағымын білдіріп, ажырасу болған. Соңғы жылдың мәліметтері бойынша, некелер саны 140 256 бірлікті құрап, ал ажырасулар болса 19 280 тіркелген.

Төмендегі графикте экономикалық белсенді халық, яғни жұмыспен қамтылған халықпен жұмыссыз халық арасындағы жіктемені көрсек болады.

8 сурет – Экономикалық белсенді халық
Ескерту: [22] әдебиет негізінде автормен жинақталған

Бұл жақта, аңғарып тұрғанымыздай, 2001 жылы жұмыспен қамтылған халықтың үлесі 89 % құраса, соңғы 2021 жылы бұл көрсеткіш 94,9 % алғанын көруге болады. Ал, жұмыссыз халықтың ең аз тіркелген жылы 2019 жыл. Бұл кездегі көрсеткіш, небәрі 440 мың адамды құрап, жұмыссыздық коэффициенті 4,7 % алғанын көруге болады.

Сыртқы көші – қонға келетін болсақ, бұл жақта иммигрант пен эмигрант ұғымдары бар екені мәлім.

9 сурет – Сыртқы көші – қон
Ескерту: [22] әдебиет негізінде автормен жинақталған

Санақтың алғашқы жылы эмигранттар 155 719 мың адам шамасында болса, келесі 20 жылдықта олардың саны 5 есеге төмендегенін байқаса болады. 2002 жылдан 2003 жылға қараған жылы эмигранттар саны шамамен 47 мыңға азайып, 73 890 адамды құраған болатын. Бастапқы жылы иммигранттар, 47 442 адамды құраса, 2005 жылы ел аумағына кірген адамдар саны 74 807 адамды құрап, сәйкесінше бұл көрсеткіш ең үлкен көрсеткішті көрсетті. 2021 жылғы мәліметтерімізге көз салсақ, иммигранттар 10 982 адамды құраса, эмигранттар 32 209 адам статистикалық көрсеткіште тіркеліп тұр.

Еліміздің демографиялық жағдайдың жақсаруы деп халықтың жағдайын жақсарту деп түсінеміз. Ал, бұл өте күрделі және жауапты мәселе. Мемлекетімізге жаңадан өзгерістер енгізіп, халықтың өмір сүру сапасын жақсарту мақсатында біздің тараптан қарастырылған ұсыныстарға келсек:

1. Демографияның жоғарлауы ең бірінші халықтың денсаулығына байланысты болғандықтан, медицина мамандарының білімін одан әрі арттырған жөн. Ол үшін 3 – жылда бір рет біліктілік аттестациясын өткізіп, білімін тексеріп ұлғайтуымыз қажет. Медицина мамандарын елімізге қайта оралу шартымен шетелге 1,5 жылға яғни, 3 семестрге медицинасы дамыған елдерге біліктілікті алмастыру, жақсарту мақсатында жіберу.

2. Қазіргі уақытта еңбек жасын қысқарту мәселесін ұсынғымыз келіп тұр. Яғни, әйел адамдарға 55 жастан ал, ерлерге 58 жастан бастап жұмыстан босату. Жоспардың мақсаты еңбек

жасын төмендетсек мамандығымен жұмыс таба алмай жүрген адамдарға жақсы мүмкіндіктер беру. 56 – 59 жасында зейнетақыға шығарып, демалыс уақыттарын көбейтіп, күйзелістерін азайтсақ, орташа өмір сүрудің ұзақтылығы өсуі әбден мүмкін. Өйткені, экологиялық жағдай, тұрмыстық жағдайдың күйзелістері сияқты факторлардың зардабынан өмір сүрудің ұзақтылығы төмендеп кеткен.

3. Ел аумағында тұрып жатқан Қазақстан азаматтылығы бар әр адам жоғарғы білім алуына үмітті. Біз өз тарапымыздан қолжетімді оқу ақысын бекіту. Мысалы, бұндай кадамды дамыған елдердің арасына кіретін, олардың ішінде Германия, Испания, Швейцария, Скандинав түбегінде орналасқан мемлекеттер қолданады. Бұл өз кезегінде:

- Елдің экономикалық дамуы, білімді мамандардың көбейуі.
- Республика аумағынан, яғни эмигранттардың шетел мемлекеттеріне білім қуалау үрдісінің санын азайту.

- Жұмыссыздық деңгейінің төмендеуіне алып келеді.

Зерттеу жұмысымыздың қолға алу шарасындағы мәселелерінің бірі бұл миграция. Миграция тенденцияларын көргеніміздей, республика аумағынан халықтың кетуі аландарлық жағдай. Көбіне Ресей, Канада, АҚШ азаматтары келісім – шарт мерзімі аяқталған соң, елдеріне қайтып оралу жағдайларын аңғарсақ, екінші бөлігінде ҚР азаматтары, оның ішінде жас мамандардың технологиялық – инфрақұрылым сапасына көңілі толмауына байланысты және жұмыс берушінің жұмыс тәжірибесінің сұрауымен қатар, жалақының аздығы салдарынан миграцияға ұшырауда. Көші – қон саясатын түзеу барысында жас мамандарға арнайы жалақы деңгейін бекіту. Жалақы деңгейін бастапқы кезде 175 000 – 250 000 теңге аралығында болуы. Осы арқылы еліміздегі эмигранттар санының азаюы байқалады, әрі білікті мамандардың көбеюі, елге экономикалық біртұтастық пен қосымша табыс алып келетіні сөзсіз.

Экономикалық жағдайды жақсарту. Ірі және шағын кәсіпорындарды дамыту, жеке кәсіпкерлерді қолдау шараларын қолдану. Жеке кәсіпкерлікті қолдау барысында бірінші халықтың бизнес саласында сауатты болғаны дұрыс. Сондықтан, жоғарғы оқу орындарында 4 жыл оқу ішінде бизнесті бастауға, оны оры қарай дамытуға байланысты оқу бағдарламасының қосылуы және де табысты жеке кәсіпкерлерді шақырып вебинар өткізу бойынша жаңа жобалар құру. Оқу барысының соңғы жылында әрбір студент өз шамасына қарай шағын кәсіп ашып, мемлекеттен қолдау ретінде инвестиция құю. Бұл, жаңа жоба арқылы біз студенттердің оқу бітіре салысымен жұмыспен қамтуымен және де ел экономикасын жақсартуға үлес қосамыз.

Осы ұсыныстардың көмегімен еліміздің тұрмыс деңгейі көтеріліп, табиғи өсім артып және де халықтың өсуі байқалатынына сенеміз.

Ұлттың ұлт болып сақталуының басты көрсеткіші халық санының өсуі болғандықтан, отбасы нық құрылмаса ұрпақта жалғаспайды, мемлекеттің дамуыда болмайды. Сондықтан да, демографиялық сауаттылық, оны оңтайлы жүргізу әрбір елге маңызды.

Пайдаланған әдебиет

1) Демография <https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%8F>

2) Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросы <https://stat.gov.kz/>

ӘОЖ 519.23

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ НЕКЕЛЕСУДІҢ ЖАЛПЫ КОЭФФИЦИЕНТІНЕ СТАТИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ ЖАСАУ

Рахимжан Г., студент

*Ғылыми жетекші: Ә. Е. Иматаева, аға оқытушы, магистр
«Нархоз» Университеті, Алматы қ., Қазақстан*

Некеге тұру некеге тұрушы ер мен әйелдің ерікті қалауымен болады және де олар неке жасына жету керек. Егер де неке күш қолдану, зорлық-зомбылық, алдау, қорқыту жолдарымен қиылған болса, онда неке жарамсыз деп есептеледі. Некелесу келісімін некені тіркеу рәсімінде ең алдымен жас жұбайлардың арқайсысынан өздерінен жеке және ауызша сұрайды, соңында

қол қояды. Соның өзінде де ата-ананың рұқсаты талап етілмейді. Бірақта негізінен ата-ананың ақ батасын алып, кеңесіп , ойын біліп , некеге тұрғанжөн. Отбасыны құру үшін неке жасында болу маңызды. Бірақ кейбір жағдайларда (мерзімнен бұрын жүктілік, әскерге кету, алып қашу) АХАТоргандары оны 2 жасқа төмен қысқарта алады. Төмендегі 1-кестеде Қазақстан Республикасы бойынша неке туралы мәлімет берілген. Көрсеткіш ретінде 2002 жылдан 2022 жыл аралығындағы ҚР-дағы некелесудің жалпы коэффициенті көрсетілген.

1 кесте - Некелесу динамикасы

№	Жылдар	ҚР-дағы некелесудің жалпы коэффициенті, промилле	№	Жылдар	ҚР-дағы некелесудің жалпы коэффициенті, промилле
1	2002	6,55	11	2012	9,69
2	2003	7,12	12	2013	9,81
3	2004	7,41	13	2014	9,89
4	2005	7,64	14	2015	9,22
5	2006	8,12	15	2016	8,48
6	2007	8,96	16	2017	7,96
7	2008	9,45	17	2018	7,86
8	2009	8,65	18	2019	7,54
9	2010	8,75	19	2020	7,54
10	2011	8,97	20	2021	6,87

Төмендегі статистикалық талдау жұмыстарында ҚР-дағы некелесудің жалпы коэффициентіне және оған әсер ететін факторларға талдау жұмыстары жасалды. Талдау жұмыстарын жасау үшін R және Ексел бағдарламалары қолданылды. Сипаттамалық статистикалық талдаумен қатар оларды таралу қалыптылығын тексердік.

1 сурет - Некелесу коэффициенті

Ең алдымен таңдап алынған құбылыстың динамикасы, даму үрдісі бойынша қысқаша сипаттама беретін болсақ.Кестеден көріп отырғанымыздай бірқалыпты өсіп немесе кеміп тұр дей алмаймыз. 2007 және 2011-12 жылдары занды некеге тұрғандардың көрсеткіші әлде қайда көп.

Осы алынған мәлімет бойынша сипаттамалық статистика көрсеткіштерін есептейміз. Және Excel, R бағдарламаларын қолданамыз.

y	
Вариация коэффициенті	12,12794781
Среднее	8,324
Стандартная ошибка	0,225737854
Медиана	8,3
Мода	7,54
Стандартное отклонение	1,009530375
Дисперсия выборки	1,019151579
Экссесс	-1,089697466
Асимметричность	-0,008294152
Интервал	3,34
Минимум	6,55
Максимум	9,89
Сумма	166,48
Счет	20
Уровень надежности(95,0%)	0,472474759

2 сурет - Сипаттама статистикалық талдау

```

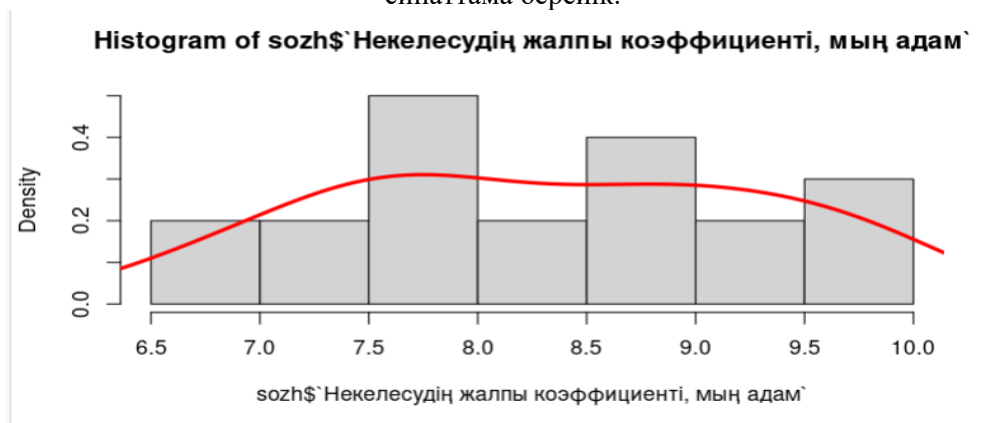
1
2 library(psych)
3 describe(sozh$`Некелесудің жалпы коэффициенті, мың адам`)
4
3:58 (Top Level)
R 4.1.3 · /cloud/project/
>
>
> describe(sozh$`Некелесудің жалпы коэффициенті, мың адам`)
vars n mean sd median trimmed mad min max range skew kurtosis se
X1 1 20 8.32 1.01 8.3 8.34 1.13 6.55 9.89 3.34 -0.01 -1.3 0.23
>
>
>

```

3 сурет - Сипаттама статистикалық талдау(R бағдарламасы)

Қатардың орташасы 8,32 ті құрайды, оны осында тұрған сандардың қосындысын осындағы сандар санына бөлу арқылы шығарамыз. Және осы сандарды өсу немесе кему ретімен қойған кезде қақ ортасындағысан 8,3 болады, ол қатардың жартысы 8,3 тен үлкен жартысы кіші екенін білдіреді. Қатардың модасы 7,54 болып табылады, яғни ең көп қайталанатын сан 7,54 болып саналады. Вариация коэффициентін стандартты ауытқуды қатардың орташасына бөліп, жүзге көбейту арқылы есептейміз, ол 33пайыздан төмен болуы керек. Көріп отырғанымыздай бізде 12 пайыз, яғни есептеулер жүргізуге болады. Диспериямәні аз болса, көрсеткіштер бір-біріне жақын болады. Тапсырмада дисперсия (sd)1,01 екенін көріп тұрмыз. Бұл көрсеткіштер бір-біріне жақын дегенді білдіреді. Дисперсиядан түбірге алатын болсақ стандартты ауытқу шығады. Триммед қатар орташасын есептеудің бір жолы деп қарастыруға болады. Оны есептеу үшін қатардың белгілі бір пайызының орташасын есептеу керек. Яғни біздің есепте 8,34 бұл қатардың 45 пайызының орташасы. Интервал қатары (range) 3,34 максимум мен минимум айырмасы. Орташа қателігі (se) 0,23.

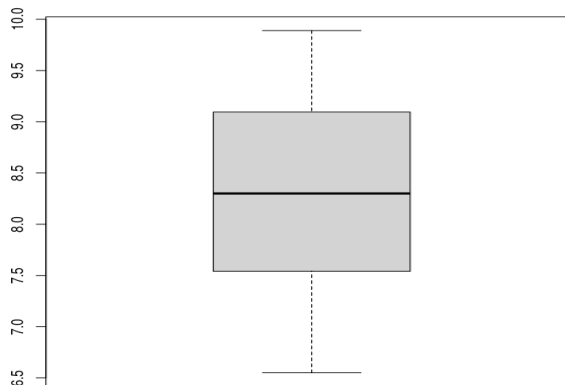
Асимметрия коэффициентін, эксцесс көрсеткіштерін пайдаланып, таралу формасына сипаттама берейік.

4 сурет - Асимметрия диаграммасы

Асимметрия коэффициенті шаманың таралуындағы симметрияның сақталмауын көрсетеді. Асимметрия көрсеткіші (skew) $-0,008$ болып тұр. Яғни біздегі таралу формасы солға қарай асимметриялы таралу болып саналады. Және көрсеткішті 0-ге жуықтай алмаймыз, Себебі, 0-ге жуықтап симметриялы таралу деп қорытынды жасау үшін мода, медиана, математикалық күтілім бір-біріне тең болуы керек. Біздегі көрсеткіштер әр түрлі. Оны графиктен байқауымызға болады. Эксцесс (kurtosis) дәрежесі сандардың өзгеру дәрежесін сипаттайды. Бізде $-1,09$ ды құрайды. 0 ден кіші болған соң төбесі жазыңқы және қалыпты таралудан төмен.

Алынған мәліметтер жиынтығының таралуын boxplot диаграммасын қолданып, сипаттаймыз.


```
> summary(sozh$`Некелесудің жалпы коэффициенті, мың адам`)  
  Min. 1st Qu.  Median    Mean 3rd Qu.   Max.     
 6.550  7.540   8.300   8.324  9.033  9.890  
>
```

5 сурет - Box plot диаграммасы

(boxplot) кестесінен төменгі мұртшасы, жоғарғы мұртшасынан 1,5 бірлікке көп екенін көреміз. Бұл көрсеткіштердің жоғарғы мұртшаға қарай ығысқанын көрсетеді, яғни осы аралықтағы жоғары көрсеткіштер жиналған. Медиана мен орташасы бір біріне өте жақын болып тұрғандықтан медиана сызығы дәл центрге сызылған.

Таралу қалыптылығын барлық тәсілдерді қолданып тексереміз.

```
> shapiro.test(sozh$`Некелесудің жалпы коэффициенті, мың адам`)  
  
Shapiro-Wilk normality test  
  
data: sozh$`Некелесудің жалпы коэффициенті, мың адам`  
W = 0.96152, p-value = 0.5746
```

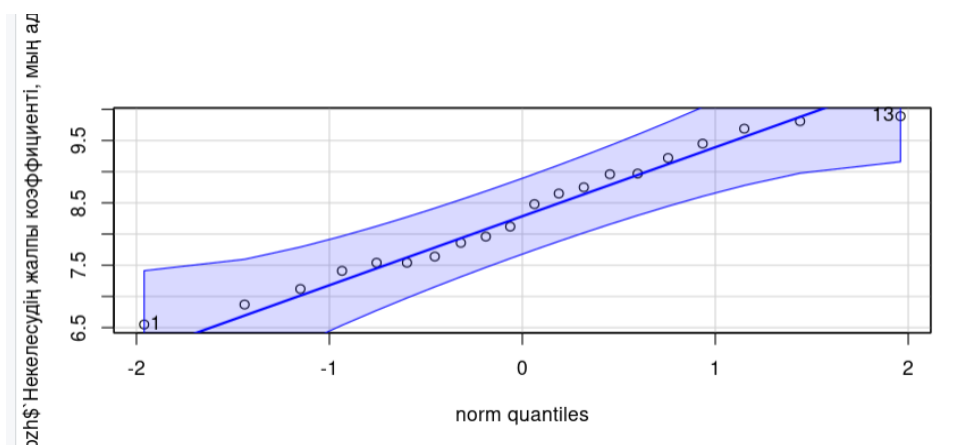
6.1 сурет - Таралу қалыптылығын тексеру

Shapiro тестінің нәтижесіне сүйенсек 0,57-ні көрсетті, яғни 0,05 тен үлкен болғандықтан қалыпты таралу болып саналады.

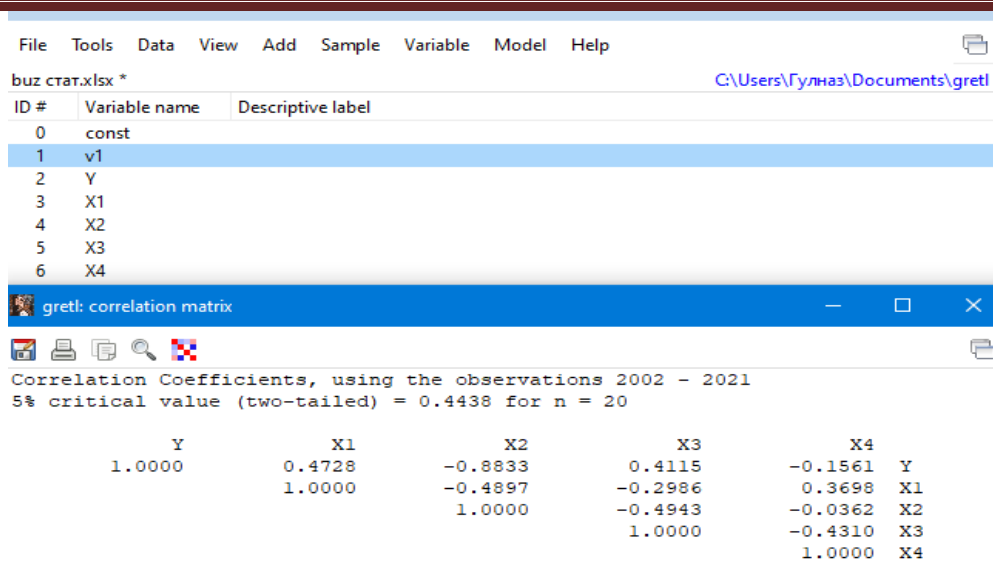
```
> library(nortest)  
> library(nortest)  
> ad.test(sozh$`Некелесудің жалпы коэффициенті, мың адам`)  
  
Anderson-Darling normality test  
  
data: sozh$`Некелесудің жалпы коэффициенті, мың адам`  
A = 0.25033, p-value = 0.7076  
  
> cvm.test(sozh$`Некелесудің жалпы коэффициенті, мың адам`)  
  
Cramer-von Mises normality test  
  
data: sozh$`Некелесудің жалпы коэффициенті, мың адам`  
W = 0.038781, p-value = 0.6866  
  
> lillie.test(sozh$`Некелесудің жалпы коэффициенті, мың адам`)  
  
Lilliefors (Kolmogorov-Smirnov) normality test  
  
data: sozh$`Некелесудің жалпы коэффициенті, мың адам`  
D = 0.10097, p-value = 0.8561  
< |
```

6.2 сурет - Таралу қалыптылығын тексеру

Бақылау нәтижесіне қарап біздегі таралу қалыпты деп айта аламыз. Себебі, жоғарыда айтылғандай барлығы 0,05 тен үлкен.

Факторлар арасындағы байланыс тығыздығын корреляция-регрессия әдістері арқылы анықтаймыз. Оны табу үшін Gretl және Ексел бағдарламасы қолданылды.

7 сурет - Gretl, excel бағдарламаларындағы корреляция

Некелесудің жалпы коэффициенті, промилле (Y), тіркелген қылмыстар саны (x1), жұмыссыз тіркелген халықтың саны, мың адам (x2), барлық ағындар бойынша көші-қон айырымы, адам (x3), ең төменгі жалақы, теңге (x4) факторлары алынды, Некелесудің жалпы коэффициенті, промилле (Y), тіркелген қылмыстар саны (x1) факторларының арасында орташа байланыс бар себебі $r=0,47$ ні көрсетіп тұр. Бұл 2 неке қиылғанда шамамен 1 қылмыс тіркеледі дегенді білдіреді. Некелесудің жалпы коэффициенті, промилле (Y), жұмыссыз тіркелген халықтың саны, мың адам (x2) факторларының арасында кері орташа байланыс бар себебі $r=-0,48$ ге тең. Бұл көрсеткішті сипаттасақ 2 некелесу факторы орын алса, 1 адам жұмыссыз қалады деуге болады.

Қорытынды. Отбасы – адам үшін ең жақын элеуметтік орта. Отбасы белгілі дәстүрлердің, жағымды өнегелердің мұралар мен салт-дәстүрлердің сақтаушысы. Отбасында бала алғаш рет өмірмен және қоршаған ортамен танысып, мінез-құлық нормаларын игереді. Отбасы баланың азамат болып өсуіне негіз болады.

Қазақстан Республикасындағы некелесудің жалпы коэффициенті графикте қалыпты таралу болып саналады, себебі, бұл көрсеткіштер жыл санап бірінғай артып немесе кеміп жатқан жоқ. Қазіргі кезде заңды түрде некелесетіндердің саны азаюда, ең үлкен көрсеткішті 2014 жылы 9890 көрсеткен. Одан бері 7-8 жыл өтсе де осы көрсеткіш қайталанбаған. Қазіргі күнде көптеген отбасылар азаматтық некеде өмір сүреді. Ол заңды түрде некеде тұрмай азаматтар мен азаматшалар бір-бірімен отау құрып, шаңырақ астында өмір сүре береді. Ал бұл кестеде тек нақты некеде отырғандар ғана көрсетілген.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Жедел ақпарат: Ұлттық Статистика Бюросы ҚР-дағы некелесу көрсеткіштері [//www.stat.gov.kz/](http://www.stat.gov.kz/)
2. Мақсат А., Айдос К. \Мақала \Некенің нендей шарттары бар? <https://islam.kz/kk/questions/januya/neke>
3. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің төрағасының 2016 жылғы 28 қыркүйектегі № 219 бұйрығы.
4. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2016 жылғы 28 қазанда № 14380 болып тіркелді. \Неке (ерлі-зайыптылық) және некені (ерлі-зайыптылықты) бұзу көрсеткіштерін есептеу әдістемесін бекіту туралы.

РАЗРАБОТКА И ВНЕДРЕНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ В ЛОГИСТИЧЕСКИХ ФИРМАХ НА ПРИМЕРЕ ПРЕДПРИЯТИЯ

Панкратова А.Е., магистрант

*Научный руководитель: Конырбеков М.Ж., доктор PhD, ассоц.профессор
Университета «Туран», г.Алматы, Казахстан*

Маркетинговые услуги – довольно широкое понятие, включающее в себя непосредственно рекламные кампании и различные работы по укреплению репутации или анализу рынка. Как бы то ни было, каждый их вариант будет полезен практически любому бизнесу, независимо от стадии развития или сферы деятельности. Маркетинговая составляющая, сможет помочь выявление ключевых факторов, оказывающих влияние на производимый продукт или оказываемую услугу — воздействующих как изнутри предприятия, так и снаружи. Грамотно выстроенная, она позволяет предугадать и предотвратить риски и воспользоваться внешними возможностями для развития, сохранив внутренние ресурсы [1].

Цель исследования - определить роль и содержание маркетинга на рынке транспортно-логистических услуг в экономике, дать оценку маркетинговому анализу и его затратам и ценообразованию, внести стратегически важные предложения, уделяя внимание его отдельным функциям и особенностям.

Для реализации цели определены следующие задачи:

- анализ мировых стандартов формирования тарифов на транспортно-логистические услуги в глобальной логистике;
- обосновать необходимость внедрения предлагаемой стратегии на предприятие;
- обоснование затрат и ценообразования на логистические услуги ТОО «Pro Logistic Kazakhstan»; рассмотрение маркетинговых мер по оптимизации стоимости транспортно-логистических услуг и ценообразования предприятия, выработка рекомендаций для предприятия.

Логистика представляет собой науку, изучающую планирование, управление и контроль складирования, доставки, перемещения материальных потоков в процессе доставки, переработки и доведения готовой продукции до покупателя. Главной задачей логистики в маркетинге является планирование оптимального территориального (или географического) размещения требуемых материалов и сырья для обеспечения потребностей в них и для бесперебойной работы организаций и применение актуальных стратегии на рынке продаж логистических услуг [2].

Импорт и экспорт являются ключевыми компонентами для многих прибыльных предприятий. Международные перевозки и не только могут открыть перед нами большие возможности как для бизнеса, так и для других отраслей.

Транспортно-экспедиционная деятельность или ТЭД это, своего рода, деятельность в области перевозок, которая охватывает весь комплекс операций и услуг по доставке товара от производителя продукции к потребителю (Рисунок 1).

На рисунке 1 мы видим, что под ТЭД понимается особый вид специализированной деятельности по организации доставки грузов и выполнению сопутствующих этому услуг, осуществляемой экспедитором для грузовладельца по договору, предусматривающему экспедиторское вознаграждение - комиссию. Одна из основных задач ТЭД в современных условиях является поиск наиболее эффективного для заказчика варианта доставки груза на одном или нескольких видах транспорта. Предоставляемый покупателю информационный сервис характеризуется совокупностью различного рода информации о предлагаемых товарах и сопровождающих их услугах, а также системой средств и методов, обеспечивающих оперативный доступ покупателя к необходимой ему информации [3].

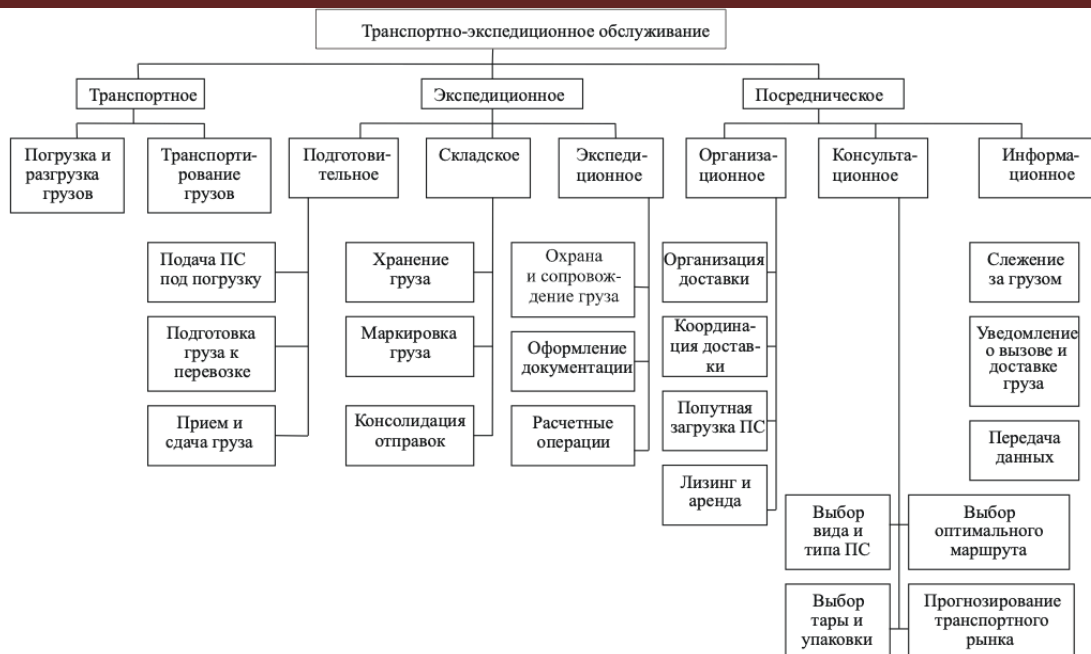

Рисунок 1 - Комплекс операций и услуг по доставке товара от производителя продукции к потребителю

Системы информационного сервиса адресуются покупателю, который для системы является внешним элементом. Прежде всего это относится к рекламе, в которой находят отражение не только информация о товаре, но и цены, условия покупки, а также сведения об условиях оплаты, о системе предоставляемых льгот, скидок и кредитов, системе транспортировки, гарантиях и др. Важнейшим видом рекламной деятельности является создание и доведение до потенциальных покупателей различных ценников, каталогов и прейскурантов. Сюда следует отнести и такой вид рекламы, как реклама по факсам, телеканалам и в сети Интернет. Традиционные задачи информационного сервиса решаются и на более высоком уровне с применением современных средств компьютеризации информационных технологий. Транспортно-экспедиционные услуги можно разделить на три группы: непосредственно транспортные услуги, погрузочно-разгрузочные работы и экспедиционные услуги. К транспортно-экспедиционным услугам относятся также: дополнительные услуги по выбору вида транспорта, информирование отправителя и получателя о ходе транспортировки, оформление документов, кратковременное хранение грузов [4].

По месту выполнения различают услуги, предоставляемые:

- на складе грузоотправителя (экспедитора);
- на станции отправления;
- в пути следования;
- на станции назначения

По времени выполнения различают услуги, предоставляемые:

- до приема груза к перевозке;
- в процессе (после) приема груза к перевозке;
- в процессе перевозки;
- до выдачи груза;
- в процессе выдачи груза;
- после выдачи груза.

Экспедитор играет роль связующего звена между перевозчиком и грузоотправителем для поиска различных транспортных решений и получает прибыль, организуя пакет услуг по доставке. В качестве агента экспедиторы, как правило, обладают большей гибкостью к изменениям рынка, поскольку инвестиции в физическую инфраструктуру гораздо меньше, чем у судоходных или авиационных компаний. В Азии рынок является конкурентным, поскольку услуги, предоставляемые экспедиторами, кажутся одинаковыми или похожими друг на друга,

наряду с растущим числом новых участников. В моем примере мы рассмотрели пример транспортно – экспедиторской фирмы и то , как изменение маркетинговой стратегии повлияет на улучшение ее деятельности в целом [5].

Pro Logistic Kazakhstan — транспортно-экспедиторская компания, успешно работающая на рынке с 2003 года. Проанализировав деятельность данной компании Я поняла что, основное направление деятельности компании – оказание комплексного сервиса по перевозке грузов в международном сообщении с использованием собственного и привлеченного железнодорожного транспорта. Является официальным экспедитором, заключившим прямые договора с РЖД, КТЖ, БЧ, ЛДЗ, ТРК, ЛГ. Заключены долгосрочные контракты с собственниками различного железнодорожного подвижного состава. Имеет собственную сеть представительств на территории Казахстана, Узбекистана, Афганистана, Туркменистана, Таджикистана, Кыргызстана, России, Белоруссии, Латвии, Литвы, Эстонии. Имеет многолетние партнерские отношения с экспедиторами Грузии, Азербайджана, Китая, Украины, и других стран ближнего и дальнего зарубежья [10].

Ключевыми конкурентами компании является : Pone Express, Trans Line , DHL Logistics , Kuehne & Nagel и другие .

Портрет потенциального клиента . Потенциальным клиентом является компании либо клиенты которые могут оплатить расходы на перевозку и расходы связанные с использованием вагонам .

В условиях рыночной экономики, поскольку основной и конечной целью хозяйственной деятельности предприятия является получение дохода, все внимание следует уделить анализу этого показателя. Анализ рассматривает промежуточные этапы основного экономического положения предприятия, которые подвержены значительным колебаниям. Эти этапы были использованы в год первого открытия предприятия, т.е. по итогам годовой деятельности 2010 г., периода деятельности предприятия в центральный период кризиса, годовой результативности 2013 г. и последней годовой результативности 2018 г. Анализ финансового состояния предприятия требует доходов и расходов Итоговые показатели представлены в таблице 2.

Доход от реализации продукции или услуг включается в отчет о финансовых результатах, налоге на добавленную стоимость, акцизах и т.д. вычитаются налоги и обязательные платежи, а также стоимость возвращенных товаров, торговые и ценовые вычеты.

Из данных, приведенных в таблице, итоговый отчет о реализации продукции или услуг общества с ограниченной ответственностью « Pro Logistic Kazakhstan » за 2010 год сравнивается с итоговым отчетом за этот год.220745,1Мы видим рост тенге [12].

Купить товар–выручка от продаж и себестоимость проданных товаров или услуг147853223,1увеличен на тенге. Валовой доход представляет собой финансовый результат реализации продукции и представляет собой разницу между доходом от реализации продукции или услуг в результате основной деятельности и себестоимостью реализованных товаров и услуг. Впервые в истории предприятия проведено обследование валового доходаПо сравнению с прошлым годом, годом его открытия в Казахстане728 увеличено на тенге (таблица 2):

Динамика производственно-хозяйственной деятельности предприятия Pro Logistic Kazakhstan

Показатели	Отчет за 2018 г	Проект 2019 г	Проект 2020 г
Произведенная продукция, тыс. ден. ед.	1500	1700	2300
Среднегодовая стоимость основных производственных фондов, тыс. ден. ед.	950	1000	1200
Среднесписочная численность работников, чел.	600	895	856
Примечание - составлено автором на основании источника [10].			

Мы видим , что анализ внутренних причин сводится к установлению и устранению фактов: невыполнения оперативного плана выпуска продукции в объеме и номенклатуре, невыполнения графиков отгрузки товаров, предусмотренных договорами с потребителями, нарушений сроков оплаты отгруженной продукции покупателями [11].

Для контроля за своевременностью и полной оплатой отгруженной продукции финансовые службы предприятий должны вести специальную картотеку прохождения платежных документов от сдачи их в банк на инкассо до фактического поступления денег на счет предприятия.

Исходя из полученных данных можем найти, такой показатель как, фондообеспеченность. Фондообеспеченность показывает, сколько денежных единиц, вложенных в основные фонды, приходится на одного работника.

Показатель фондообеспеченности компании Pro Logistic Kazakhstan равен:

по отчетным данным:

$$\text{Фосн} = 650 / 200 = 3,25 \text{ тыс. ден. ед./чел.};$$

по проектным данным:

$$\text{Фосн} = 800 / 185 = 4,32 \text{ тыс. ден. ед./чел.};$$

коэффициент роста:

$$\text{Кр} = 4,32 / 3,25 = 1,329 \text{ (132,9\%)}.$$

Фондообеспеченность по проекту должна увеличиться на 32,9%. Таким образом, планируется существенно повысить эффективность использования основных производственных фондов на предприятии [11].

Влияние на объем работ изменения численности работников (Ч)

$$\text{Vp1} = \text{Ч19} * \text{Д19} * \text{Пдн19} = 32 * 227 * 3260 = 23\,680\,640 \text{ тг}$$

$$\text{Vp2} = \text{Ч20} * \text{Д19} * \text{Пдн19} = 32 * 227 * 3260 = 23\,680\,640 \text{ тг}$$

$$\Delta \text{V(Ч)} = \text{Vp2} - \text{Vp1} = 23\,680\,640 - 23\,680\,640 = 0$$

Число работников не изменилось следовательно влияние факторов со стороны численности нет. Влияние на объем работ изменения количества отработанных дней (Д).

$$\text{Vp2} = \text{Ч20} * \text{Д19} * \text{Пдн19} = 32 * 227 * 3260 = 23\,680\,640 \text{ тг}$$

$$\text{Vp3} = \text{Ч20} * \text{Д20} * \text{Пдн19} = 32 * 225 * 3260 = 23\,472\,000 \text{ тг}$$

$$\Delta \text{V(Д)} = \text{Vp3} - \text{Vp2} = 23\,472\,000 - 23\,680\,640 = -208\,640 \text{ тг.}$$

Влияние на объем работ изменения среднедневной выработки (Пдн)

$$\text{Vp3} = \text{Ч20} * \text{Д20} * \text{Пдн19} = 32 * 225 * 3260 = 23\,472\,000 \text{ тг}$$

$$\text{Vp4} = \text{Ч20} * \text{Д20} * \text{Пдн20} = 32 * 225 * 2960 = 21\,312\,000 \text{ тг}$$

$$\Delta \text{V(Пдн)} = \text{Vp4} - \text{Vp3} = 21\,312\,000 - 23\,472\,000 = -2\,160\,000 \text{ тг}$$

Проверка арифметической точности.

$$\Delta \text{V(Ч)} + \Delta \text{V(Д)} + \Delta \text{V(Пдн)} = \Delta \text{V} = 0 + (-208\,640) + (-2\,160\,000) = -2\,368\,640$$

$$-2\,368\,640 = -2\,368\,640$$

Под влиянием всех факторов материалоемкость изменилась в 1,012 раз или возросла на 1,2%. В результате увеличения стоимости израсходованных материалов на 55 тыс тг. материалоемкость изменилась в 1,026 раз или возросла на 2,6%. Под влиянием увеличения объема выполненных работ на 27 тыс тг материалоемкость изменилась в 0,989 раз или уменьшилась на 1,1%.

Самым влияющим фактором оказался фактор роста израсходованных кодов на перевозку. Резерв для улучшения работы предприятия которого, мы рассмотрели – это сокращение расходов на использование кодов, т.е. компании Pro Logistic Kazakhstan нужно снизить расход выданных кодов на перевозку [7].

Для выявления правильной маркетинговой стратегии нами был выполнен SWOT анализ.

Сильные стороны предприятия

- Имеет собственный подвижной парк
- Имеет хорошую долю на рынке
- Следит за работоспособностью коллектива
- Поиск новых поставщиков

Риски

- Потеря имеющийся доли рынка
- Потеря прибыли
- Убытки

Возможности

- Открытие новых направлений
- Заключение большего количества договоров как с партнерами так и с поставщиками

Слабые стороны

- Аренда складского помещения , которое не окупается
- Маленькое количество персонала
- Не возможность быстрого реагирования на ситуации на рынке
- Отсутствие добросовестных партнёров и поставщиков услуг
- Утечка кадров

Предлагаю в данной компании применить комбинированную стратегию . Мной предлагается стратегия ориентации на клиентов т .к компания хочет увеличить объёмы выполненных работ . Я бы так же хотела предложить стратегию интенсивного роста . На данном эта развития предприятия она поможет максимально и интенсивно использовать ресурс быстро подстраиваться под изменения рынка .

Использованная литература

1. Тулембаева А.Н. Логистика. Учебник. Алматы: Казахский университет, 2014. – 246 с.
2. Алесинская ТВ Базовая логистика. Функциональные области управления логистикой / Таганрог: Изд-во ТТИ УФУ, 2017.–246 с.
3. Дэниел Л. Уордлоу, Дональд Ф. Вуд, Джеймс Джонсон, Пол Р. Мерфи. Современная логистика. - М.: Уильямс, 2005.–298 с.
4. А.Муратова. Логистика. Документация в логистике: основные направления оптимизации, 2017. –97–101 с.
5. Курганов В. Логистика. Транспорт и складирование в цепи поставок – М.: Книжный мир, 2012. – 482 с.
6. Никифоров В. Логистика. Транспорт и складирование в цепях поставок. – М.: ГроссМедиа, 2008. – 192 с.
7. Резер СМ, Логистика. Словарь терминов. М: ВИНТИ РАН, 2017. - 279 с.
8. Родкина Т.А. Направление информационной логистики в составе научной школы логистики ГУУ. Управление. 2015. Т. 3. № 2. – С.50–55.
9. Моисеева Н.К. Экономические основы логистики: Учебник. - М74М.: ИНФРА-М, 2008. –С. 275-281.
- 10.Смехов А.А. Учебник. Введение в логистику. – М.: Транспорт и управление, 2010. – 257 с.
- 11.Д. Бауэрсокс, Д. Клосс, Логистика. Интегрированная цепочка поставок, 2008, –349 с.
- 12.В.В. Дыбская, Е.И. Зайцев, В.И. Сергеев, А.Н. Стерлигова, Логистика, 2008. – 469 с.
- 13.Проблемы и перспективы развития логистики в Казахстане; Библиографическая запись: Киздарбекова М.Ж. 2017. – 12 с.
- 14.Welcome Pack, личная папка для новых сотрудников « Pro Logistic Kazakhstan », 2018. – 86 с.
- 15.Устав ТОО Pro Logistic Kazakhstan , Паспорт предприятия, 2018. - 119 с.
- 16.Контактный сайт ТОО Pro Logistic Kazakhstan . // [Электронный ресурс] URL: <http://www.frk-alhokair.kz>, -2018.
- 17.Бухгалтерский отчет и отчет ТОО « Pro Logistic Kazakhstan », 2018, –97 стр.

ӨОЖ 339.16

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ЭЛЕКТРОНДЫҚ БИЗНЕС

Баярова А., студент

*Ғылыми жетекші: Боранбай А.А., аға оқытушысы
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан*

Қазіргі заманғы коммуникация құралдарының соңғы жылдардағы қарқынды дамуы Дүниежүзілік ақпараттық магистральдың пайда болуына алып келеді және қазіргі уақытта "Цифрлық мәдениет" деп аталатын адам қызметінің түбегейлі жаңа түрін құруға негіз қалайды. Осы процестердің әсерінен ақпаратпен жұмыс істеудің көптеген дәстүрлі әдістері объективті түрде түбегейлі өзгерістерге ұшырайды. Үшінші мыңжылдықтың басы адамзат үшін Дүниежүзілік компьютерлік желінің орасан зор мүмкіндіктерін түсіну және оларды экономика

мен халықаралық бизнестің әртүрлі салаларында пайдалану кезеңіне айналады. Бір сөзбен айтқанда, "біз Интернет экономикасы немесе цифрлық әлем экономикасы, электрондық бизнес дәуірі деп аталатын жаңа экономиканың табалдырығында тұрмыз".

Бүкіл әлемдегі Интернет-аудиторияның жыл сайынғы қарқынды өсуі оның сипаттамаларын — пайдаланушылар санын, олардың ұлттық-демографиялық құрамын, жасын, әлеуметтік мәртебесін талдаудың объективті қиындықтарын анықтайды. Мұндай зерттеулердің негізгі қиындығы-Интернеттегі статистика "адам факторы" бойынша емес, желіге қосылған компьютерлердің IP-мекен — жайлары бойынша, дәлірек айтсақ, олардың өзара байланыстарының саны, сипаты мен уақыты бойынша жүргізіледі. Сондықтан, тиісті тақырыптағы бірқатар жарияланымдарда әр түрлі және қарама — қайшы деректер бар, олардың негізінде Сіз тек жалпы трендті орната аласыз-Интернет қолданушыларының саны үнемі өсіп келеді және олардың құрамы әр түрлі болады. Comscore компаниясының әлемдік Интернет аудиториясының жағдайы туралы соңғы есебіне сәйкес, 2008 жылдың желтоқсанында бүкіл әлем бойынша желі қолданушыларының саны 1 миллиард адамға жетті. Сондай-ақ, зерттеу барлық әлемдік елдер арасында интернет пайдаланушылардың ең көп саны Қытайдың үлесіне тиетінін хабарлады: 180 миллион адам немесе жаһандық желінің әлемдік аудиториясының 18% (бестен бір бөлігі). Бұл көрсеткіш бойынша екінші орынды АҚШ 16,2% үлесімен алады, одан кейін Жапония-6%, Германия — 3,7% және Ұлыбритания — 3,6%.

Интернеттің ақпараттық жүйесінің тез өсуі оның орталықтандырылмаған табиғатымен түсіндіріледі. Шаруашылық жүргізуші субъектілердің ешқайсысы Интернеттің иесі болып табылмайды және оны басқара алмайды. Орталықтандырылмаған телекоммуникациялық инфрақұрылымды құру және қаржыландыру бірқатар инвестициялық тәуекелдерді әртараптандырады және әдетте ірі телефон компанияларына тиесілі дәстүрлі орталықтандырылған телекоммуникациялық бизнес жүйелерінен айтарлықтай ерекшеленеді. Шын мәнінде, бұл жаңа, виртуалды, яғни тек электронды кеңістікте, әлемде пайда болу туралы. Қазірдің өзінде Интернет жаңа типтегі ғаламдық ақпараттық инфрақұрылымның прототипіне айналатыны анық. Мұндай инфрақұрылым жеке фирмалардың жергілікті бизнес тәжірибесіне айтарлықтай әсер етеді. Шын мәнінде, бұл ақпараттық-коммуникациялық технологиялар кез-келген кәсіпорынның қызметі үшін төрт негізгі процеске әсер етеді: инновация, өндіріс, алмасу және қызмет көрсету. Айта кету керек, бүгінде ғалымдар мен мамандар арасында "электрондық коммерция" ұғымына адам қызметінің нақты қандай салаларын енгізу керектігі туралы консенсус жоқ. Бірқатар авторлар электрондық коммерцияны Интернет арқылы сатып алумен анықтайды.

Дүниежүзілік сауда ұйымы шеңберінде" электрондық сауда " термині телекоммуникациялық желілер арқылы тауарлар мен қызметтерді өндіру, маркетинг, логистика және тікелей сату ретінде түсіндіріледі. "Азия Тынық мұхиты экономикалық ынтымақтастығы" халықаралық экономикалық ұйымы (АТЭС) осы терминнің мағынасына өз нұсқасын береді: "электрондық сауда" бұл мәмілелер мәтіндік, дыбыстық және визуалды деректерді қоса алғанда, цифрлық ақпаратты беруге және өңдеуге байланысты болған жағдайда, ұйымдар да, жеке тұлғалар да тартылатын коммерциялық мәмілелерге жатады, ашық желілерге шығатын ашық (мысалы, Интернет) немесе жабық желілерден алынған.

Электрондық коммерцияның ең көп кездесетін анықтамаларының бірі келесідей: электрондық коммерция-бұл іскери серіктестер арасындағы электрондық байланыс құралдары арқылы қолданыстағы байланыстарға негізделген тауарлар мен қызметтердің алмасуы. Бұл мақалада дәл осы термин қолданылады, ал "электрондық бизнес" және "электрондық сауда" ұғымдары синоним болып саналады.

Электрондық бизнес, электрондық коммерция және жаңа нарықтық өзара әрекеттесу түрлері қазіргі уақытта бизнес-процестерді автоматтандырудан және Интернет арқылы тауарлар мен қызметтерді сатудан әлдеқайда көп нәрсені білдіреді. Бұл бұрын қол жетпейтін көптеген жаңа мүмкіндіктердің пайда болуы, олардың ішінде: өзін-өзі басқару және өзін-өзі ұйымдастыру қағидаттарына негізделген операцияларды оңтайландыру, бизнес-серіктестермен функционалдық қатынастар құру (шығындарды азайтатын және инновацияларды енгізуді жеделдететін қатынастар), қызмет көрсету сапасын арттыру, тұтынушылардың толық қанағаттануы және т. б. Техникалық-экономикалық жоспардың күрделілігіне қарамастан, Қазақстандық компаниялардың саны артып келеді Интернет-коммерция қолданылатын құралдар тізіміне. Сонымен қатар, көптеген фирмалар Интернетті өз қызметінің барлық

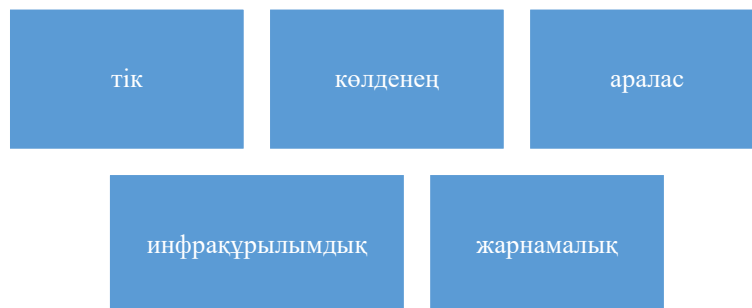
кезеңдерінде қолданады, "көптеген компаниялар үшін мәселе Интернетті пайдалану керек пе, жоқ па, оған қандай бюджет бөлу керек және оны қалай бөлу керек".

Интернет пайдаланушылар санының жарылғыш өсуі, бірінші кезекте, шетелде, әлеуетті клиенттермен өзара іс-қимылда жаңа мүмкіндіктер ашты және интерактивті маркетингті сапалы жаңа деңгейге шығарды. Екінші жағынан, бұл Интернет пен электрондық коммерция ақпарат көзі және сауда жасау үшін дүкендер ретінде бұқаралық ақпарат құралдарын толығымен алмастыратын уақыт келеді деген көптеген жарияланымдарға әкелді.

Қазіргі уақытта бизнесте Интернетті пайдаланудың екі негізгі бағыты бар: 1) байланыс құралы, анықтамалық ақпарат көзі, электрондық желілерден тыс шаруашылық қызметті жүргізу үшін жарнама және маркетинг құралы ретінде және 2) желілік экономика қағидаттарына негізделген электрондық бизнесті жүргізу құралы ретінде. Электрондық бизнес экономиканың әртүрлі секторларында және әртүрлі елдерде әртүрлі қарқынмен дамып келеді. Көптеген қызметтер, мысалы, қаржылық қызметтер, бүгінде электронды түрде жаппай ұсынылуы мүмкін, бірақ бүкіл бизнесті "электронды рельстерге" ауыстыру кейбір мәселелерді шешудің қиындығына байланысты, атап айтқанда, коммерциялық құпияны қамтамасыз ету үшін қажетті цифрлық қолтаңбаларды танумен байланысты. Электрондық бизнестің мақсаты белгілі бір экономикалық және инфрақұрылымдық ортадағы кәсіпорындардың белгілі бір түрінің қажеттіліктерін қанағаттандыру болып табылады. Ең алдымен, электронды бизнеске электронды кәсіпорындар қажет. Батыс кәсіпорындары соңғы онжылдықты бизнес-процестерді автоматтандыруға арнады. Сонымен қатар Интернет дамыды. Бір сәттен бастап ол компаниялардың электрондық жүйелерін бір-бірімен байланыстыруға мүмкіндік берді.

Төмен нарықтық кедергілерге және кең әмбебаптандыруға байланысты B2C модельдеріндегі бәсекелестік әдетте орасан зор, тұрақты брендтерді қалыптастыру және адал клиенттерді ұстап қалу мәселелері өте күрделі, бұл агрессивті маркетинг пен жарнаманың жоғары шығындарына, баға соғыстарына және ықтимал жоғары болса да, бірақ жарқыраған нақты қаржылық нәтижелерден алыс.

Жалпы алғанда, қазіргі уақытта іске асырылатын бизнес-модельдерді келесі түрлерге бөлуге болады:

1 сурет - Бизнес-модельдің түрлері

Электрондық бизнестің отандық секторында тәжірибеде жұмыс істейтін жауаптар мен дайын шешімдерден гөрі проблемалар мен сұрақтар көп.

Батыста желіде сатып алу үшін есеп айырысу әдісі;

— екіншіден, саудагерлердің де, халықтың да банк жүйесіне деген сенімсіздігі, оның ішінде банктер ұсынатын есеп айырысу карточкаларын қолдана отырып есеп айырысу жүйелеріне де қатысты.

Сауда өз тарапынан сатып алушылардың карточка бойынша төлемді растаудан немесе клиенттің тауарды қабылдаудан бас тартуынан қорқады, ал оны жеткізу шығындары қазірдің өзінде жүзеге асырылды.

Екінші жағынан, коммерциялық банктер мен электрондық есеп айырысу жүйелерінің менеджерлері әлі күнге дейін көптеген пайдаланушылар арасында дәстүрлі сауда желілерінде карточкалармен төлем жасаудан гөрі желіде карточкаларды қолдану арқылы есеп айырысу қауіпті деген пікірді өзгерте алмайды.

АУДИТ ЭКСПОРТНО-ИМПОРТНЫХ ОПЕРАЦИЙ

Қайыңбай Ж.Б., студент

*Научный руководитель: Макишева Ж.А., к.э.н., ассоц. профессор
Евразийский технологический университет, г. Алматы, Казахстан*

В настоящее время в связи с происходящими интеграционными процессами управления национальной экономикой Казахстана достаточно актуальным является изучение вопросов в области международных экономических отношений. Внешнеэкономическая деятельность Казахстана реализуется как на уровне государства, так и на уровне отдельных хозяйствующих субъектов. Рациональная внешнеэкономическая политика государства может привести к повышению темпов роста национального дохода, ускорению научно-технического прогресса, повышению концентрации производства и эффективности капитальных вложений.

Одним из передовых направлений развития аудиторской деятельности в этой области стала многовекторная модель цифровой трансформации информации и их отражение в финансовой отчетности хозяйствующих субъектов.

Цифровизация стала процессом нового этапа эволюции аудита, которая требует от компаний введения корректив и инвестирования средств в новые системы и технологии анализа данных, чтобы раскрыть весь потенциал предпринимательской деятельности и лучше понимать потребности рынков, на которых они функционируют.

Цифровая трансформация компаний влечет за собой изменения в задачах, стоящих перед специалистами по аудиту. Использование автоматизации для обработки расширяет сетевое взаимодействие и повышает прозрачность, в результате обеспечивая заинтересованным лицам более высокую степень уверенности.

Методологической основой исследования послужили: законодательные акты, регулирующие аудиторскую деятельность в Республике Казахстан; труды отечественных и зарубежных экономистов, бухгалтеров, аудиторов; законодательная основа организации бухгалтерского учета и его отраслевых особенностей; практические материалы деятельности аудиторских организаций в РК.

При разработке и решении поставленных задач использованы следующие методы научного исследования: наблюдение, логический анализ и синтез, группировка, сравнение, обобщение, системный анализ.

Наиболее важным объектом аудита в эпоху развития инновационных технологий в экономике, с которым сталкивается сегодня аудитор – это применение цифровых технологий во ВЭД, в частности это касается операций в иностранной валюте. Активы и обязательства, выраженные в иностранной валюте, в бухгалтерском учете в соответствии с МСФО 21-«Операции в иностранной валюте» подразделяются на две группы:

- подлежащие регулярной переоценке
- подлежащие переоценке на момент (дату) принятия к бухгалтерскому учёту.

К первым относятся денежные средства в иностранной валюте, средства на расчётных счетах, денежные и платёжные документы, краткосрочные ценные бумаги. Переоценка этих активов и обязательств производится на дату свершения операций и отчётную дату. К второй группе активов и обязательств относятся основные средства, нематериальные активы, запасы, затраты, товары, капитал.

Серьёзным фактором искажения бухгалтерской отчётности и налоговых деклараций выступает порядок отражения в бухгалтерском учёте момента перехода прав собственности на импортируемые и экспортируемые товары, исключение влияния этого вида риска может быть осуществлено путём однозначного фиксирования этого пункта в контракте.

Казахстанские организации при осуществлении экспортных и импортных операций могут привлекать посредников, заключая с ними договоры поручения. Неточное определение условий договоров, разделения полномочий между доверителями и поверенными, между комитетом и комиссионером создают проблемы участия в валютных расчётах посредников и возмещения в бюджет сторонами посреднических договоров.

Специфические особенности аудита экспортно-импортных операций свидетельствуют о необходимости их обособленного учёта, организации системы бухгалтерского учёта,

позволяющей обеспечить реальное существование активов и обязательств компании в иностранной валюте, подтверждение прав и обязанностей компании на определённую дату по отношению к активам и обязанностям в иностранной валюте, полноту отражения всех операций по внешнеэкономической деятельности, отражение активов и обязательств по надлежащей стоимости, соблюдение принципа временной определённости, а также раскрытие в приложениях к отчётности всех существенных факторов осуществления экспортно-импортных сделок.

Плодотворное проведение аудиторской проверки позволяет предприятию получить профессиональное мнение и минимизировать экономические риски, непосредственно связанные с совершением внешнеэкономической деятельности. Профессиональное суждение аудитора о достоверности отчётности имеет существенный вес для руководства проверяемых компаний при принятии ими управленческих решений.

При аудите экспортно-импортных операций аудитор должен руководствоваться нормами, установленными профессиональными аудиторскими объединениями, членом которого он является, но в настоящее время из-за динамичности экономических процессов наблюдается отставание регулирующих инструментов от настоящих реалий.

В качестве составляющих внешней информации выделяют информацию: о деятельности аудируемого лица; о действующей на момент проверки нормативно правовой базе; о внешней среде в которой протекает деятельность аудируемого лица, о процессе аудиторской деятельности и прочую информацию. Эта информация проходит несколько этапов обработки, которые выражаются в систематизации и выявлении существенной информации, оценки её достоверности, анализе и сопоставлении противоречивости.

Результатом обработки информации является формирование независимого мнения аудитора о достоверности финансовой отчетности аудируемого субъекта для принятия эффективных, оптимальных управленческих решений для повышения его доходности.

Поскольку аудиторская деятельность тесно связана с получением, накоплением, хранением, обработкой и использованием различных информационных потоков, то возникает вопрос, связанной с оперативной обработкой полученной информации для анализа финансового состояния объекта аудита и представления аудиторского заключения заинтересованным лицам. Поэтому, ценность современных методов получения и обработки информации заключается в их скорости и надёжности.

Для ускорения выполнения аудиторских задач, в аудите стали активно применяться инновационные цифровые технологии, которые позволяют своевременно обрабатывать бухгалтерскую информацию для представления достоверного аудиторского заключения с минимальными рисками.

Приведем некоторые инновационные технологии и их роль в аудите:

1. Методы искусственного интеллекта (ИИ) позволяют специалистам аудиторских организаций смотреть на анализируемые данные с помощью расширенного распознавания образов и использовать эту функциональность для анализа и извлечения необходимой информации из неструктурированных данных, таких как контракты, счета-фактуры и изображения, для получения дополнительных аудиторских доказательств; анализа больших массивов, данных для выявления, оценки и реагирования на риски существенных искажений вследствие мошенничества. Данный метод позволит аудитору провести контроль своевременности постановки на учет активов, обязательств, капитала, доходов и расходов, в том числе связанных с иностранной валютой.

2. Сквозной (end-to-end) аудит, что включает в себя его применение в области чтения и интерпретации документов, а также повышает скорость и точность анализа. Применение данного метода позволит аудитору избежать ошибок при проверке бухгалтерских документов и снизит уровень аудиторского риска по ним.

3. Технология Big data, в котором заложены принципы лингвистического анализа, который позволяет анализировать текстовые документы и веб-страницы, понимать контекст и содержание, в том числе заложённую эмоциональную окраску. Данная технология позволяет аудитору свободно ориентироваться в большом потоке информации и выделить необходимую для анализа и аудита информацию.

4. Дроны, беспилотные летательные аппараты, которые пилотируются дистанционно, используются для оказания помощи в проведении инвентаризации. Такой метод является

одним из бесспорно новых инновационных методов в аудите при сборе аудиторских доказательств, помогающий аудиту сократить время аудиторской проверки.

5. Блокчейн - инструмент цифровизации аудита и бухгалтерского учёта для упрощения контроля своих внутренних процессов. Данная технология безусловно поможет аудитору оценить систему внутрихозяйственного контроля, которая является основным звеном в системе управления.

Таким образом, активное развитие цифровой технологии в аудите может привести к следующим изменениям:

- непрерывный цифровой аудит позволит предприятиям, занимающимся ВЭД ускорить процесс обработки данных и получения аудиторских доказательств;
- переход от выборочного наблюдения конкретных учётных операций к проверке всего массива без потери качества и с минимальным риском существенного искажения;
- «умные» контракты и использование электронной подписи позволит сократить временные и трудовые затраты на выполнение условий договоров;
- облачное хранение всех данных организации позволит сэкономить средства аудиторской организации получить своевременно необходимую информацию;
- исключение фактов коррупции, растрат и неподтвержденных расходов и обеспечение полной прозрачности информации в режиме онлайн.

Таким образом, процедуры аудита ВЭД, в частности экспортно-импортных операций, способы их проведения и методы сбора аудиторских доказательств всегда динамичны и неразрывно связаны с уровнем развития цифровой технологии. Но вне зависимости от этого, охват объектов аудита и аудиторское заключение зависят прямо пропорционально зависят от компетентности аудитора в аудируемой области.

Использованная литература

1. Цифровизация аудита – это часть более широкого процесса трансформации, охватившего весь бизнес [Электронный ресурс]: портал. - EY Global - Великобритания., 2019 .- Режим доступа: https://www.ey.com/ru_kz/digital-audit/audit-digitization-transformative-age
2. К.А. Кирдасинова, Ш.Ш. Турмаханбетова, П. Михайи. Особенности управления внешнеэкономической деятельностью / К.А. Кирдасинова, Ш.Ш. Турмаханбетова, П. Михайи // Вестник КарГУ, 2017
3. М.К. Сулейменов Право внешнеэкономической деятельности в системе права /М.К.Сулейменов//[Электронныйресурс]:портал https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30002469&pos=5;-104#pos=5;-104, Алматы, 2022
4. Львова Г. Н. Направления развития аудита в условиях цифровизации экономики / Львова Галина Николаевна // Сборник Международной научно-практической конференции, Вестник Московского университета имени С. Ю. Витте. Серия 1: Экономика и управление, - Рязань, 2020, стр 98-103.
5. МСФО 21- «Влияние изменений валютных курсов» [Электронный ресурс]: портал. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30003563

УДК 339

ОПТИМИЗАЦИЯ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ КОМПАНИИ (НА ПРИМЕРЕ ТОО «SPECIA»)

Нұрбердиев Ж., студент

Научный руководитель: Кенжебаева Г.Б., старший

Евразийский технологический университет, г.Алматы, Казахстан

Определение бизнес-процесса и оптимизации. Под бизнес-процессом (Б-П) понимают совокупность действий, выполнение которых приводит к достижению желаемого результата. Каждый БП имеют конкретную цель, регламент и последовательность выполняемых действий. Определены участники и установлен прогнозируемый результат. Оптимизацией бизнес-процессов в компании называют пересмотр последовательности этапов с целью сокращения

времени выполнения, снижение затрат и внедрение действий, направленных на достижение поставленных перед бизнесом задач. Для среднего и крупного бизнеса количество активных бизнес-процессов может исчисляться сотнями. Оптимизация каждого из них гарантированно принесет положительный результат. Оптимизация и совершенствование бизнес-процессов тесно связаны друг с другом, однако, следует понимать разницу между этими понятиями. Так, совершенствование (оптимизация) бизнес-процессов определяется как концепция стратегического планирования, направленная на частичное изменение бизнес-процессов с целью повышения эффективности и способствования роста бизнеса [Грущенко, 2010]. В отличие от оптимизации, реинжиниринг бизнес-процессов включает в себя полный редизайн бизнес-процессов после тщательного анализа [Абдикеев, 2008]. Основой BPR является переработка процессов, особенно тех, которые помогают в развитии бизнес-ценности организации, а ИТ используется как простой инструмент, который помогает в автоматизации процессов

До определенного момента компания может и обойтись без оптимизации, но есть ряд сигналов, которые прямо говорят о необходимости модернизации бизнеса:

- увеличивается штат сотрудников;
- увеличивается количество управленческих уровней;
- растет количество структурных единиц;
- появляются географически удаленные подразделения;
- нет единой информационной системы компании.

Основные признаки необходимости проведения оптимизации бизнес процессов компании:

- медленное принятие решений, нет четкой структуры участников процесса;
- выполнение рутинных рабочих задач занимает много времени, сил, требуется множество согласований, служебных звонков и заявлений;
- у персонала существенно растет психологическое напряжение вследствие непонимания кто и за что отвечает;
- увеличивается итоговая стоимость продукта или услуги, выступающих результатом выполнения бизнес-процесса.

Вышеперечисленные признаки свойственны многим крупным компаниям и их можно считать типичными.

Реинжиниринг или оптимизация бизнес-процессов?

При **оптимизации бизнес-процессов** происходит комплексное внедрение новых технологий, помогающих моделировать и проводить изменения в уже действующей организационной структуре компании. В ходе оптимизации компания пересматривает работу каждого структурного подразделения, модернизирует и улучшает процесс. Оптимизация может быть консультативной, технологической и финансовой.

Реинжиниринг подразумевает отказ от действующих методов и бизнес-процессов. Процедура реинжиниринга используется в случаях, когда происходит полная модернизация структуры компании, внедряется корпоративная ИТ-система или меняется технология производства. В ходе реинжиниринга пересматривается количество подразделений, штат сотрудников, управленческая концепция и т.д. Основной риск реинжиниринга - высокая вероятность остановки производственного процесса, которая может быть продиктована необходимостью его полного реформатирования. Реинжиниринг используется тогда, когда оптимизация не даёт положительных результатов и необходимо внедрять кардинальные изменения.

Способы оптимизации. Оптимизация бизнес-процессов компании осуществляется 3-мя способами, которые напрямую связаны с методами описания этих бизнес процессов:

- **Текстовый.** Оптимизация предполагает создание регламентирующих документов и новых стандартов предприятия, в которых словами будет описана четкая очередность всех процессов и действий, проходящих в компании, либо создание такой документации. Этот метод подходит лишь для мелкого бизнеса.
- **Табличный.** Все критерии Б-П описываются в полях таблиц в различных табличных редакторах. Это более структурированный метод, но для крупного бизнеса он не подходит.
- **Графический или блок-схемный.** Это самый практичный метод построения Б-П, который можно реализовать с помощью BPM-систем, работающих по нотации BPMN. Способ предполагает гибкое управление и быстрое масштабирование при необходимости.

Результаты оптимизации Б-П для компании

Для каждого бизнеса результат индивидуален, однако можно отметить общие цели:

- сокращение времени выполнения Б-П;
- улучшение взаимодействия между подразделениями или структурными единицами;
- внедрение четкого регламента действий для каждого процесса;
- улучшение финансовых показателей за счет снижения операционных затрат;
- возможность оперативного масштабирования бизнеса;
- переход на процессное управление компанией;
- рост качества итогового продукта, который является результатом успешного Б-П.

Результаты оптимизации для сотрудников

Приступая к оптимизации Б-П, нужно быть готовым к тому, что далеко не весь персонал с энтузиазмом отнесется к инновациям, внедрение которых может повлечь за собой сокращение рабочих мест в компании. Важно понимать, что оптимизация не ставит перед собой задачу увольнения сотрудников, а преследует цель перераспределить рабочие места и обязанности таким образом, чтобы в выигрыше был весь бизнес.

В процессе оптимизации Б-П за каждым сотрудником будет закреплена четкая последовательность действий и сроки выполнения. Сотрудникам, которые работают продуктивно и помогают получать компании прибыль этот процесс поможет упростить работу. Автоматизация рутинных задач позволит заняться более интеллектуальной и продуктивной работой, которая непосредственно влияет на уровень дохода.

Шесть сигм

Шесть сигм - это методология ВРІ, которая направлена на выявление и устранение причин ошибок, дефектов или сбоев в бизнес-процессах для достижения прорывных улучшений в качестве, производительности процесса, и удовлетворенности клиентов [Нэв, 2002].

Шесть Сигм были разработаны на основе статистического мышления и методов, направленных на сокращение сбоев процесса [Хенслей и Даби, 2005].

Motorola является первым примером компании, которая приняла концепцию SixSigma для снижения стоимости качества в 1980-х годах [Хэндэрсон и Эванс, 2000]. Впоследствии он был принят многими крупными компаниями, такими как GeneralElectric(GE), AmericanExpress, Ford и т. д.

Сила «Шесть сигм», в отличие от других методологий, достигает измеримых и поддающихся количественной оценке финансовых результатов. Методика обеспечивает конструктивный подход для измерения и анализа операционных процессов, чтобы точно определить, как и почему возникают дефекты, и затем предпринять шаги для устранения этих коренных причин [Хаммер, 2002].

Методология Шесть сигм DMAIC состоит из пяти этапов: определение, измерение, анализ, улучшение, контроль. Данную методологию можно рассматривать как дорожную карту для решения проблем и улучшения продукта / процесса.

Хотя представленная ниже методология DMAIC может показаться линейной и явно определенной, следует отметить, что может потребоваться итеративный подход - особенно для черных поясов и зеленых поясов, которые новы к инструментам и методам, составляющим DMAIC. Например, можно обнаружить, что при анализе ваших данных (этап анализа) не собрано достаточно данных, чтобы изолировать основную причину проблемы. На этом этапе можно переходить на этап измерения. Кроме того, предварительное знание инструментов и методов необходимо для определения того, какие инструменты полезны в каждой фазе. Соответствующее применение инструментов становится более критичным для эффективности, чем правильность, и не нужно постоянно использовать все инструменты.

Таблица 1 - Методология DMAIC

DMAIC Этапы фазы	Используемые инструменты
D – Define - определить фазу: определить цели проекта и клиентские (внутренние и внешние) результаты..	
Определение клиентов и требований (СТQ) Разработка отчета о проблемах, цели и	Устав проекта График процесса

<p>преимущества Определить участника, владельца процесса и команду Определить ресурсы Оценка ключевой организационной поддержки Разработка плана проекта и этапов Разработка карты процесса высокого уровня</p>	<p>Диаграмма SIPOC Анализ заинтересованных сторон Структура разбивки DMAIC Определения CTQ Голос собрания клиентов</p>
Define-Определение	
M – MeasurePhase- этап измерения: измерить процесс для определения текущей производительности; количественно определить проблему.	
<p>Определение дефектов, возможностей, единиц измерения и показателей Подробная карта процесса соответствующих областей Разработка плана сбора данных Проверка системы измерения Сбор данных Определение возможности процесса и базового уровня Sigma</p>	<p>График процесса План сбора данных / пример Бенчмаркинг Анализ измерительной системы / GageR&R Расчет процесса Sigma</p>
Measure-Измерение	
A – AnalyzePhase- анализ: проанализировать и определить причину (причины) дефектов.	
<p>Определение целей производительности Определение шагов процесса создания ценности / отсутствия стоимости Определение источников изменения Определение корневой причины</p>	<p>Гистограмма Диаграмма Парето Временная серия / график выполнения Участок рассеяния Регрессивный анализ Причины и последствия / схема Fishbone Обзор и анализ карты процессов Статистический анализ Тестирование гипотез (непрерывное и дискретное)</p>
Analyze- анализ	
I – ImprovePhase- улучшить этап: улучшить процесс, устраняя дефекты.	
<p>Выполнение проекта Разработка потенциальных решений Определение рабочих допусков потенциальной системы Оценка режимов отказа потенциальных решений Подтверждение потенциала улучшения путем исследований Правильное / повторное оценивание потенциального решения</p>	<p>Мозговой штурм Проверка ошибок Проектирование экспериментов Матрица Пью QFD Анализ отказов и эффектов (FMEA) Программное обеспечение для моделирования</p>
Improve-Оптимизация	
C – ControlPhase- фаза управления(контроля): контроль будущих характеристик процесса.	
<p>Определение и проверка системы мониторинга и контроля Разработка стандартов и процедур Осуществлять контроль статистических</p>	<p>Расчет процесса Sigma Контрольные диаграммы (переменная и атрибут) Расчет экономии и затрат</p>

процессов Определение возможности процесса Разработка плана переноса, передача обслуживания владельцу процесса Проверка преимуществ, экономия затрат / избежание, рост прибыли Закрывать проект, завершить документацию	Контрольный план
Control-Контроль	

Концепция «Шесть сигм» продолжает оставаться одной из самых успешных инициатив по улучшению качества. В настоящее время он по-прежнему сильно возрастает по важности, особенно в области финансовых и медицинских услуг. Основная концепция, которая коренится в понимании истинных потребностей клиентов, делает методологию подходящей для использования в услугах по повышению удовлетворенности клиентов [Schroederetal., 2008].

Lean (Бережливое производство)

Основная идея концепции Lean заключается в том, чтобы максимизировать ценность клиента и минимизировать потери. Lean создаёт большую ценность для клиентов с меньшим количеством ресурсов [Джеймс, 2011].

Бедная организация понимает ценность клиента и фокусирует свои ключевые процессы на постоянном ее увеличении. Конечная цель - обеспечить идеальную ценность для клиента благодаря совершенному процессу создания ценности, который имеет нулевые отходы. Чтобы достичь этого, бережливое мышление меняет ориентацию руководства на оптимизацию отдельных технологий, активов и вертикальных отделов для оптимизации потока продуктов и услуг через целые потоки создания ценности, которые текут по горизонтали между технологиями, активами и отделами для клиентов

Использованная литература

1. Аренков И.А. (2006) Бенчмаркинг и маркетинговые решения / И.А. Аренков, Е.Г.
2. Абдикеев Н.М. (2008) Реинжиниринг бизнес-процессов. Полный курс MBA: Учебник / . – М.: ЭКСМО, – 592 с.
3. Ансофф И. (2009) Стратегический менеджмент. – СПб: Питер, 344с.
4. Баронов, В. В., Круглов, М.Г. (2007) Всеобщее управление качеством. Менеджмент систем качества [Текст] - М.: Деловая книга, - 287 [92]
5. Белова М.А., Каменнова М.С., Крохин В.В. (2005) Анализ и моделирование бизнес-процессов: Сб. практ. заданий. М.: Высшая школа экономики.
6. Багиев, Г.Л. (1996) Бенчмаркинг в разработке стратегий маркетинга / Г.Л. Ба-гиев, И.А. Аренков, М.В. Мартынова // Маркетинг в системе управления предпринимательством. – Киев, – С. 22–34.

UDK 378.1

HOSPITALITY HUMAN RESOURCE MANAGEMENT SYSTEM: TECHNOLOGICAL ADVANCES IN RECRUITING

Ziyada Nazkerim Ertazakyy

Scientific adviser: Krylova V.S., Ph.D., professor

Al – Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Every business in today's world works to attain its objectives utilizing various methods and resources, and its sustainability and strengthening are unquestionably the top priorities. The recent pandemic-related events have compelled every management team to reinvent their firms' identities and values, and the tourism business manager has kept up with this cycle.

Services and human resources are equally vital to the tourism industry as recreational resources. Each travel agency's employees plays a critical role in ensuring success because employee

performance directly affects service quality. Each travel agency sets high criteria and demands for its staff in order to ensure that they uphold the company's principles first and foremost.

The digitalization of tourism ecosystems and the development of novel tourism development strategies are two of the five approaches the UN has identified for the change of tourism in the wake of the COVID-19 pandemic. Investment in digital skills is becoming more and more important, and this includes using cutting-edge technologies to run tourism businesses. As a result, the use of HR technology in human management is becoming more and more important.

HR technology is used by the tourist industry's human resources to attract, hire, keep talent, manage employees, and optimize. The use of HR technologies in the travel industry enables managers to engage with staff members more effectively and easily while also gathering and delivering information.

Technology has altered how HR departments connect with employees, store documents, and evaluate employee performance up until this point. HR technology can improve HR procedures when applied properly. Effective HR practices will increase benefits and reduce issues.

Managers, employees, HR professionals, IT, and activities divisions all leverage HR innovations in tourism businesses in a variety of ways to enhance teamwork. Implementing HR innovations in a company enables managers to collect and communicate data as well as treat employees more effectively and productively.

Computerizing some corporate processes can significantly reduce the amount of managerial work and free up directors to focus more time and effort on other areas of business. Additionally, HR technology provides managers with the responsive tools they need to make better decisions regarding their workforce.

Technology staff management can be done in groups, according to such criteria as the scale in use, the purpose and source of the creation of the technology itself. A classification of this kind is common in the management of staff in tourism businesses. Therefore, they are divided into 3 groups:

1) Professional. Technologies of this kind require a professional approach. Tourist companies cannot arrange such kind of processes; therefore they cooperate with consulting agencies. In general, IT companies are actively involved in such partnerships, providing services for the creation of personnel management technology. Since travel companies do not have staff with IT specialists, they indicate their needs and the technology will be created accordingly. However, such cooperation is very expensive, and this is a big disadvantage. Also, such technologies do not guarantee universality, which leads to narrow application.

2) Traditional technologies. It is known from the name, that such technologies are used not only in tourism but also in other areas. They are convenient because they can be used in any organizational structure. According to the legislation in tourism, traditional technologies are enshrined in management. To give a general example, the personnel accounting system is used in every organization. This kind of technology is common all over the world.

3) Innovative technologies.

In other words, innovative technologies can be described as modern technologies. In general, they are designed to solve personal problems, using the high professionalism of specialists not only in IT spheres, but also in Human Resources Management.

To develop this kind of technology could require a lot of resources like:

- the high qualified HR specialists;
- the value of tourism enterprises for organizational culture;
- problems in personnel management;
- direction in solving these problems;
- modern trends and improvements in the IT field.

According to this classification, HR technologies have become more common, the following technologies are used in today's markets:

A. Outsourcing. A striking example of Professional technology. It is translated as "using the resources of others». More precisely, the transfer of some functions that cannot be performed with the organization to a second person. These individuals can be consulting companies like IT companies. This kind of cooperation is widespread in tourism in Kazakhstan.

If we consider the outsourcing process, it goes in the following steps:

1) The tourism organization submits an application to create a platform for personnel management. The application must indicate the following points:

- The functions that can be performed through the platform are usually tracking wages, the activity and attendance of an employee's place of work, working hours, employee data, and so on.
- The values of the company, the requirements for the work of the employee
- Functions that determine the employee's employment.

2) Then the second side of the IT company accepts the order and signs an agreement on payment, time for order fulfillment, and so on.

B. Outstaffing. This is an HR-technology, where a travel organization uses the services of specialist software for personnel management. This technology is convenient because you can hire staff for short-term purposes. For example, a tourist organization needs an IT specialist to automate the personnel management system. Outstaffing is applied in the following order:

- the travel company will make a request for a specialist of the second party;
- the second party will send a specialist, while both parties agree on the time and functions to be performed by the specialist;
- at the same time, the specialist remains an employee of his company and simultaneously works in both places.

The process of automating the management of tourist enterprises is used far away not only in hotels –I is applied in almost any travel company, especially if this organization consists of many employees. In order not to "inflate" the staff, travel agencies that implement the automation system use the services of a provider. In such cases, most often the provider himself makes a choice for important personnel, enrolls him in the personal staff of the company, then these specialists practically work at the travel company.

Outstaffing is very useful when you need to save on your own personnel department or when employees are unloaded. Travel companies are using this offer to recruit a great professional with huge salaries, such as a highly qualified corporate shopper.

In fact, at the beginning, the outstaffing technology was formed as a personnel development, allowing absolute compliance with the country's legislation. A future highly paid professional is enrolled in the provider's staff, and sells products or offers of the actual employer to collective buyers. Almost all travel agencies use outstaffing to reduce administrative risks and losses associated with employees.

C. Personnel leasing

Personal leasing is the renting of workers from another organization for a movement organization. This idea came from Western techniques for HR-the board and is applied in our nation as well.

This type of relationship is useful to all travel industry associations. The client takes care of creation issues without recruiting staff, and, along these lines, he doesn't have to make lasting positions, close work agreements and bear the weight of social commitments emerging from work relations. The middle person organization gets an expense for the administrations. Laborers have occupations and are paid for their work.

The quintessence of staff rent for a movement organization is the division of the business' usefulness between two organizations - the first gives an extent of work, the second goes in the process of childbirth relations with representatives. The interfacing join is a respective understanding between the organizations.

There are various reasons why a business may decide to rent staff as opposed to recruiting them straightforwardly. Here is some of them:

Enrollment costs are decreased, permitting the HR group to zero in on center issues and help with hierarchical methodology. Contingent upon the kind of work, some PEOs have a pool of representatives who might be accessible to move begun immediately.

It eliminates the authoritative part of overseeing finance, assessment and announcing necessities. As such, the renting association handles things like W-2 structures, answering to the Internal Revenue Service (IRS), pay organization, covering annual duty, and so forth.

D. Crowdstaffing. The term comes from two English words (crowd and staffing). Crowdstaffing means that people who are loyal to the brand work in your organization. They do not usually work with cash, but they do have many benefits. This could be VIP status, the opportunity to get involved in discovering and testing new customer items, and the opportunity to gain restrictions and rewards that regular buyers cannot access.

So why do travel agencies need staffing? This has two purposes, without delay. The first is quite normal. It is in the investment funds of teachers' expenses. Such people do not have to pay

compensation and the restrictions and reward arrangements for their own items do not matter how cheap they are for the organization. The following explanations are much more authentic. Cloud workers act as brand evangelists.

Demonstrating evangelism is not just about encouraging customers to use specific items, but in a very exciting way, basically as compact as they are for the benefit of the organization. It is an unshakable brand. Every well-known brand has such a customer. Obviously, for any organization, it helps in the immediate love and devotion of the object to the basic course of the business.

Even unknown organisms have not yet been created, so it is a bit difficult to explain the staff of a pure crowd. Perhaps in large organizations in South Asia, staff is generally normal. Some of the methods found in European and American associations. In the United States, it is common to hire retirees who have worked in this association. They can work both in the field of promotion and in the field of executive staff. These representatives can spread an active initial personal research on an organization's objects, train new employees, and provide participation to the organization.

This is why it is so common to hire a deputy who is a fan of the brand and has the characteristics of a general buyer of an organization's items. This is also an incredible example of a large number of staff. Such substitutes can participate in new items and administrative controls. They can also help the body by distinguishing the body's shortcomings and thus enhancing the quality of the body. This is the whole mystery. Of course, not everything is as confusing as I suspected in the first point of reference. The mission is very simple and surprisingly attractive. It can help you grow your customer base. Likewise, this is a decent way to earn unquestionable profits without spending too much cash on your products or government promotion.

There are digital innovation in HR recruiting and management, recommended for tourism enterprises. Headhunter (hh.ru) is the biggest Russian web enlistment organization creating business in Russia, Belarus, Kazakhstan. More than 350 thousand organizations are Clients of HeadHunter. The broad information base of occupation searchers on hh.ru contains in excess of 50 million resumes, and the normal every day number of opportunities surpasses 691 thousand. As indicated by SimilarWeb, HeadHunter positions third on the planet in prevalence among work and representative hunt entryways.

The biggest resource of the organization is the site hh.ru. An enormous enlisting stage HH.kz posts data about empty situations in many settlements in Kazakhstan. Just in Almaty, the biggest city of the country, there are around 10 thousand opening, in the capital Nur-Sultan – up to 5 thousand. Simultaneously, a choice of positions is accessible not just in the urban communities determined in the pursuit, yet additionally in adjoining ones. The greatest number of solicitations (very nearly a fourth of all) are in the "Business" segment.

In the see of by far most of advertisements, compensations are shown, the capacity to go to the business' site in a single tick is executed. There are numerous articles on HH about the subtleties of work in the Republic of Kazakhstan, exhortation in adjusting to new groups and planning for interviews. There are free versatile applications for Android and iOS.

LinkedIn. LinkedIn is the biggest online business-centered site for experts. It is utilized by 500 million individuals in 200 nations.

A very much planned profile on this website permits the client to make an expert online brand that makes the way for new freedoms.

LinkedIn has more than 600 million profiles. This implies that you approach a limitless number of organization associations and occupations. LinkedIn serves numerous capacities nowadays, from getting another line of work to assisting you with keeping up your own image.

The use of HR technology in hotels has been defined as methods for personnel management. Methods like recruiting, selection stages and employee adaptation in hospitality require innovation to work effectively. Worldwide hotel chains use innovations like networking and digitalization in recruiting, which is an example for the hospitality industry in our country.

Based on the results of methodological research among tourism workers, the demands for modern trends in personnel management technology have been identified. Digitizing employee data for tracking and calculating payroll simplifies HR processes. In its queue of modern platforms when hiring workers, like HeadHunter and LinkedIn are leading. They are convenient in that they send feedback from the employer quickly. Also, they are the best at presenting a company for job advertisements. Hotels and travel businesses use them as a tool for HR branding, which in turn attracts potential job candidates.

References

1. Chanda Ashok, Strategic Human Resource Technologies: Keys to Managing
2. Gromova O.N., Mishin V.M., Svistunov V.M. Organizatsiya upravleniye personalom [Organization of managerial work], 2000
3. Lawler Edward E, Ulrich Dave, Fitz-enzJac, Madden v James C, Human Resources Business Outsourcing: Transforming how HR gets its work done, 2004
4. Analytica po LinkedIn v Kazakhstane [Analytics by LinkedIn in Kazakhstan], 2021. – URL: Аналитика по LinkedIn в Казахстане - Linked Promo (linked-promo.com),
5. April Len, What is Crowdstaffing?, 2015. – URL: What Is Crowdstaffing? - Business 2 Community
6. Thomas James Norman, Natasa Christodoulidou, Marcus A. Rothenberger, Technology outsourcing in human resource activities in hospitality, 2021.
7. Headhunter, 2021. – URL: HeadHunter — Википедия (wikipedia.org)

УДК 338.364

ПРИМЕНЕНИЕ ИНОВАЦИОННОГО ПОДХОДА В МОДЕРНИЗАЦИИ МАШИНЫ НЕПРЕРЫВНОГО ЛИТЬЯ ЗАГОТОВКИ И ЕГО ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ

Валентир В.И., магистрант

Научный руководитель: Кунуркульжаева Г.Т., к.э.н., доцент

АРУ Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, г.Актобе, Казахстан

Современная концепция построения электропривода и систем автоматизации машины непрерывного литья заготовки (далее МНЛЗ) основана на трехуровневом иерархическом принципе.

1) На нижнем уровне, где находятся исполнительные механизмы, в том числе силовой электропривод и датчики, происходит сбор и обработка информации, а также отработка управляющих воздействий.

2) На среднем уровне – базисном – решается задача локальной автоматизации, обеспечивается регулирование и блокировки, формируются управляющие системы для нижнего уровня.

3) На верхнем уровне реализуются задачи управления МНЛЗ в целом.

На базисном и среднем уровнях в зоне тянущих клетей реализуется следующее:

- измерение общей длины слитка, отливаемого на ручье;
- управление электроприводами тянуще-правильного механизма;
- измерение и регулирование скорости вытягивания слитка;
- контроль и индикация начала и конца слитка на ручье;
- контроль охлаждения оборудования;
- управление заведением и выдачей затравки.

Параметры работы МНЛЗ контролируются на всех этапах. Для предупреждения аварийных ситуаций система автоматизации должна своевременно и достоверно в каждый момент времени считывать и анализировать информацию, выдавая задание на контролируемый параметр.

Одним из самых распространенных видов аварии на машине непрерывного литья заготовки является разрыв «корочки». Зачастую разрыв происходит из-за соединения «корочки» заготовки к стенке кристаллизатора. Зависание происходит из-за действия сил трения между стенками кристаллизатора и поверхностью слитка. Во время разрыва происходит мгновенное снижение уровня металла кристаллизатора и возникает сильный пар. Одновременно при разрыве жидкий металл разливается, что приводит к вынужденной остановке машины и потере плавки. Температура жидкого металла составляет более 1500 °С. Экономические потери в случае прорыва корочки могут достигать 7 млн тенге (восстановление оборудования и потери производства) [1].

Очевидно, что несвоевременное управление скоростью вытягивания усугубит ситуацию при зависании и однозначно приведет к аварии. Помимо прорыва, излишне высокая скорость вытягивания может привести к образованию раздутия (выпуклости) или пор. Раздутие представляет собой бочкообразность поперечного сечения. Поры представляют собой углубления или полые пространства на поверхности заготовки.

Следовательно, скорость необходимо менять в целях поддержания определенного напряжения в оболочке слитка [2]. Именно для изменения скорости в довольно широких пределах МНЛЗ оснащены электроприводами. Асинхронные двигатели не сразу вытеснили двигатели постоянного тока: сфера их применения ограничена высокими пусковыми токами и трудностями в регулировании скорости. Именно с появлением частотных преобразователей, которые обеспечивают мягкий пуск, ограничивают пусковые токи и позволяют осуществлять точную регулировку скорости, асинхронные двигатели стали самыми распространенными машинами.

Проведя анализ существующей системы электропривода, было принято решение оставить индивидуальный электропривод и систему ПЧ – АД. Однако принцип функционирования электропривода предложено изменить: реализовать многоосевую конфигурацию на базе системы управления SIMOTION D.

SIMOTION D это многофункциональный модуль управления на базе приводов SINAMICS S120. Применяется для синхронизации большого количества приводов и имеет полный набор функций ПЛК и Motion Control, а также имеет обеспечение привода SINAMICS. Система позиционируется как система управления перемещением, но благодаря встроенному ПЛК она может управлять и другими параметрами. [3]

Для структурного анализа необходимо определить долю калькуляционной статьи на полную себестоимость. Определение доли затрат в общей структуре на примере затрат на сырье и материалы отобрано в таблице 1.

Таблица 1 – Структура базовой себестоимости 1 т стали

Статья калькуляции	Сумма, тенге	%
Задано в производство (с учетом брака, отхода, добавочных материалов)	162199,52	67,07
Энергозатраты и затраты на топливо	57560,37	23,80
Прочие затраты по переделу	22078	9,13
Полная цеховая себестоимость	241826,13	100,00

Результаты, представленные в таблице 1, для наглядности приведем в виде диаграммы (рисунок 1).

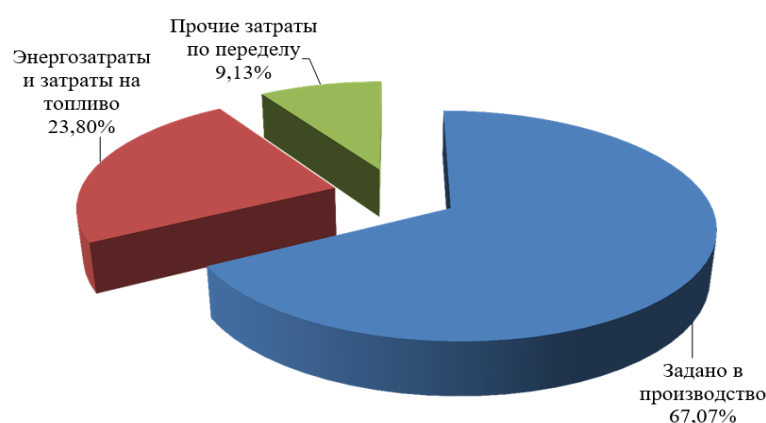

Рисунок 1 – Структура базовой себестоимости 1 т стали

Согласно диаграмме большую долю себестоимости составляет сырье и материалы, а значит, производство стали является материалоемким. Так же довольно большую часть от общей себестоимости составляют затраты на топливо. [4]

Была разработана система автоматизации скорости вытягивания непрерывно литой заготовки на основе технологии SIMOTION D от компании Siemens.

Самым важным преимуществом предложенной системы управления является возможность рекуперации энергии в сеть, что позволит экономить часть электроэнергии при торможении.

Вторым преимуществом предложенной системы является возможность гибкой настройки автоматического регулирования скорости вытягивания заготовки за счет единого модуля управления D435. Показания с термопар в зоне вторичного охлаждения и системы определения уровня металла в промежуточном ковше позволяют тянущим клетям работать в автоматическом режиме, снижая или увеличивая скорость разлива, когда это возможно. Автоматическое поддержание скорости вытягивания приводит к уменьшению брака и увеличению выхода годного продукта, а также уменьшает время простоев на 5 ч.

К прочим преимуществам можно отнести компактность системы (компактное конструктивное исполнение позволяет сократить объем электрошкафа). Также модульная конструкция позволяет быстро и просто заменять вышедшие из строя модули: оплата производится только за тот модуль, в котором нуждается система на данный момент. Данное преимущество позволит сократить время проведения ремонтных работ (на 5 ч меньше для текущих и на 5 ч меньше для капитальных ремонтных работ). [5]

Для реализации данной системы необходимо составить перечень изделий с указанием их количества и стоимости (таблица 2).

Таблица 2 – Перечень изделий, необходимых для модернизации

Наименование	Количество, шт	Стои мость ед., тг	Су мма, тг
Модуль управления SIMOTION D435	1	1315363	1315363
Активный модуль питания 6SL313-7TE23-6AA3	3	1390557	4171671
Сетевой дроссель 6SN1111-0AA00-0CA1	3	247919	743757
Сетевой фильтр 6SL3000-0FE23-6AA0	3	419083	1257249
Модуль двигателя 6SL3121-1TE21-8AA4	17	964726	16400342
Дроссель двигателя 6SE7022-6ES87-1FE0	17	197001	3349017
Итого, C_{об}			27237399

Далее необходимо рассчитать капитальные затраты для установки необходимого оборудования, которые включают в себя: стоимость оборудования, затраты на запасные части, транспортные расходы, заготовительно-складские расходы, затраты на комплектацию оборудования, стоимость монтажа и стоимость демонтажа. Посчитать капитальные затраты можно по формуле (1):

$$K_d = C_{об} + 3_{з.ч.} + T_p + 3_c + 3_k + M + D + C_{ост}, \quad (1)$$

где C_{об} – стоимость устанавливаемого оборудования, тг;

3_{з.ч.} – затраты на запасные части, тг;

T_р – транспортные расходы, тг;

3_с – заготовительно-складские расходы, тг;

3_к – затраты на комплектацию оборудования, тг;

M – стоимость монтажа, тг;

D – стоимость демонтажа, тг;

C_{ост} – остаточная стоимость; C_{ост} = 0.

Таблица 3 – Смета капитальных затрат

Перечень затрат	Сумма, тг.
Оборудование	27237399
Затраты на запасные части	2723742
Транспортные расходы	2396891
Заготовительно-складские расходы	970739
Затраты на комплектацию оборудования	1498056
Монтаж	3482682
Демонтаж	139307
Итого, K_д	38448816

Срок окупаемости капитальных затрат определим по формуле (2):

$$PP = \frac{K_d}{\Delta\Pi_q}, \quad (2)$$

где K_d – капитальные затраты, млн.тг;

$\Delta\Pi_q$ – чистая прибыль, млн.тг;

Срок окупаемости капитальных затрат на установку и монтаж нового оборудования (двигателя и преобразователя частоты) составляет:

$$PP = \frac{38,4}{23,5} = 1,63 \text{ г.}$$

Рассчитав срок окупаемости капитальных затрат можно определить экономическую эффективность внедрения инновационной технологии.

Срок окупаемости равен 1 году и 7 месяцам. Данный показатель является приемлемым, т.к. капитальные затраты существенны. Срок эксплуатации системы, предложенной в техническом решении, около 20 лет.

На основе проведенных расчетов можно сделать вывод о целесообразности реализации предложенного технического решения, так как оно приведет к следующим результатам:

- 1) Годовой объем производства стали вырос на 0,2%;
- 2) Удельная себестоимость стали снизилась на 16,52 тг.;
- 3) Валовая прибыль выросла на 23,583 млн.тг.;
- 4) Необходимые капитальные вложения 38,451 млн.тг.

Таким образом, инновационная технология, предложенная в рамках данной статьи включает в себя замену старого оборудования на более современное. Результаты исследования показывают, что смена оборудования значительно уменьшит расходы на обслуживание и ремонт текущего электрооборудования и электроэнергию.

Использованная литература

1. Белов М.П. Автоматизированный электропривод типовых производственных механизмов технологических комплексов: учебники для вузов / М.П. Белов, В.А. Новиков, Л.Н. Рассудов. – М: Изд. Центр «Академия», 2007.
2. Системы управления электроприводов: учебник для студ. высш. учеб. заведений / В. М. Терехов, о. И. Осипов; под ред. В. М. Терехова. - 2-е ИЗД., стер. - М. : Издательский центр «Академия», 2006 - 304 с.
3. Аксенов В.П. Программная взаимная синхронизация скорости валов механически несвязанных электродвигателей // Научный вестник ДГМА. 2017. – С. 71 – 77.
4. Экономическая эффективность технических решений: учебное пособие / С.Г. Баранчикова [и др.]; под общ. ред. проф. И. В. Ершовой.- Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2016.- 140 с.
5. Экономика организации (предприятия): учебное пособие / Т.К. Руткаускас [и др.]; под общ. ред. д-ра экон. наук, проф. Т. К. Руткаускас. – 2-е изд., перераб. и доп. – Екатеринбург: Изд-во УМЦ УПИ, 2018 – 260 с.

УДК 339.138

ЦИФРОВОЙ-МАРКЕТИНГ КАК ИНСТРУМЕНТ ПРОДВИЖЕНИЯ ПРОДУКЦИИ НА РЫНКЕ

*Мукашева К.Е., магистрант
Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан*

Одним из самых больших изменений в человеческом взаимодействии является распространение социальных сетей. Реальные социальные отношения были перенесены в

виртуальный мир, что привело к созданию онлайн-сообществ, объединяющих людей со всего мира. Этот переход в цифровое измерение позволяет людям обмениваться знаниями, развлекать друг друга и способствовать диалогу между различными культурами [1].

В современный период методы маркетинга, которые традиционно использовались и используются бизнесом (печатная реклама, прямая почтовая рассылка, реклама на радио и многие другие), постепенно исчезают и заменяются цифровыми технологиями. Теперь успех любого бизнеса во многом зависит от того, насколько эффективно он будет применять цифровой маркетинг, который представляет собой совершенно инновационный подход к потребителю; новую тактику, стратегию понимания его поведения, как в сети, так и на рынке [2].

Цифровой маркетинг - это общий термин, используемый для обозначения целевого и интерактивного маркетинга продуктов и услуг, который использует цифровые технологии для привлечения потенциальных клиентов и удержания их в качестве потребителей. Основными целями цифрового маркетинга являются продвижение бренда и рост продаж с помощью различных техник. Цифровой маркетинг включает в себя широкий спектр маркетинговых тактик для продвижения товаров, услуг и брендов. Помимо мобильных технологий, традиционные методы цифрового маркетинга на телевидении и радио используют Интернет в качестве основного коммуникационного посредника.

Маркетологи, которые могут создать доверие (подлинное взаимодействие) и авторитет (достоверный контент), имеют преимущество перед конкурентами.

В цифровую эпоху маркетинг фокусируется не на впечатлениях, а на вовлеченности. Показатели вовлеченности позволяют брендам лучше понять своих клиентов, а клиентам - лучше понять свои любимые бренды.

Цифровые маркетологи отвечают за повышение узнаваемости бренда и привлечение потенциальных клиентов через все цифровые каналы - как бесплатные, так и платные - имеющиеся в распоряжении компании. К таким каналам относятся социальные сети, собственный сайт компании, рейтинги поисковых систем, электронная почта, дисплейная реклама и блог компании. Цифровой маркетолог фокусируется на различных ключевых показателях эффективности (КПИ) для каждого канала, чтобы правильно измерить эффективность компании по каждому из них. Цифровой маркетинг сегодня осуществляется в рамках многих маркетинговых ролей. В небольших компаниях один специалист может одновременно владеть многими из описанных выше тактик цифрового маркетинга. В более крупных компаниях этими тактиками занимаются несколько специалистов, каждый из которых фокусируется только на одном или двух цифровых каналах бренда. Вот несколько примеров таких специалистов [3]:

Контент-маркетолог, например, может создать серию постов в блоге, которые послужат для привлечения потенциальных клиентов. Маркетолог компании по социальным сетям может затем помочь продвинуть эти посты в блоге с помощью платных и органических постов на аккаунтах компании в социальных сетях. Возможно, маркетолог по электронной почте создаст кампанию по рассылке писем, чтобы отправить тем, кто скачал электронную книгу, дополнительную информацию о компании.

Ниже перечислены некоторые из наиболее распространенных тактик цифрового маркетинга и задействованные каналы (рис. 1).

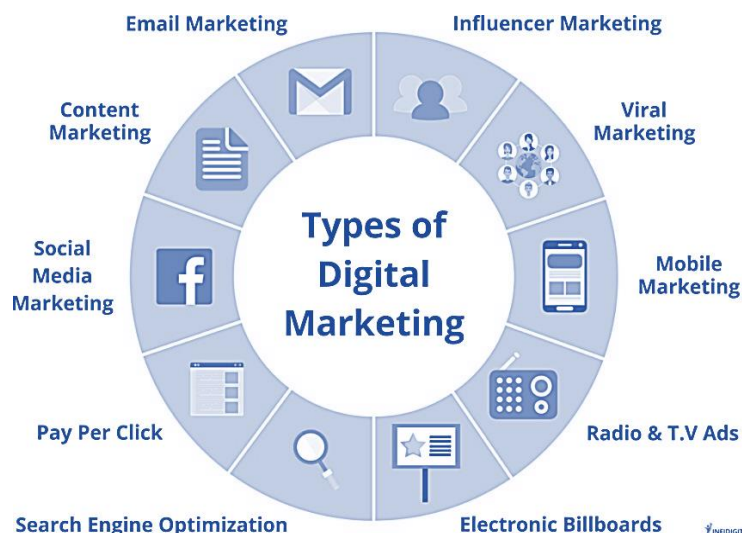

Рисунок 1 - Виды цифрового маркетинга [4]

- Поисковая оптимизация (SEO): это процесс оптимизации веб-сайта для повышения его рейтинга на страницах результатов поисковых систем, что увеличивает количество органического (или бесплатного) трафика, получаемого вашим сайтом. К каналам, которые выигрывают от SEO, относятся веб-сайты, блоги и инфографика.

- Маркетинг в социальных сетях: эта практика способствует продвижению вашего бренда и вашего контента в социальных сетях для повышения узнаваемости бренда, привлечения трафика и создания потенциальных клиентов для вашего бизнеса. Каналы, которые вы можете использовать в маркетинге социальных медиа, включают Facebook, Twitter, LinkedIn, Instagram, Pinterest и Google .

- Контент-маркетинг: означает создание и продвижение контентных активов с целью повышения узнаваемости бренда, роста трафика, генерации клиентов. Каналы, которые могут играть роль в вашей стратегии контент-маркетинга, включают посты в блогах, электронные книги, онлайн – брошюры и т.д.

- Партнерский маркетинг: это вид рекламы, основанной на результатах, когда вы получаете комиссионные за продвижение чужих товаров и услуг на своем сайте. Каналы партнерского маркетинга включают: размещение видеорекламы через партнерскую программу YouTube, и размещение партнерских ссылок в ваших аккаунтах в социальных сетях.

- Нативная реклама: относится к рекламе, которая в основном зависит от содержания и размещается на платформе рядом с другим, неоплачиваемым контентом. Хорошим примером являются спонсируемые посты BuzzFeed, но многие также считают "нативной" рекламу в социальных сетях - рекламу в Facebook и Instagram. Нативная реклама ориентирована на определенные ценности для аудитории и имеет для нее образовательное, информационное и медийное значение. Такая реклама отличается от обычной рекламы, поэтому аудитория относится к ней положительно и с ее помощью также избегает баннерной слепоты. По сравнению с традиционными баннерами, у нативной рекламы на 18% выше намерение совершить покупку в Интернете. Исследования показали, что 52% потребителей намерены совершить покупку после просмотра нативной рекламы и 34% после просмотра обычной рекламы. Большинство тех, кто уже купил рекламируемый продукт (71%), ответили, что начали отождествлять себя с брендом после просмотра нативной рекламы [8].

Как видите, преимущества нативной рекламы весьма значительны. Однако прежде чем начать использовать этот инструмент для продвижения ресурса, необходимо ознакомиться с его недостатками. Так, она слабо, по сравнению с баннерной рекламой, может адаптироваться к расширению требований и увеличению объема решаемых задач. Как и любой другой проект, нативная реклама начинается с идеи, затем идет утверждение и заканчивается запуском. Однако, в отличие от баннерной рекламы, ее реализация занимает гораздо больше времени, и иногда, пока она запущена, она может потерять свою актуальность.

- Автоматизация маркетинга: относится к программному обеспечению, которое служит для автоматизации основных маркетинговых операций. Многие маркетинговые отделы могут автоматизировать повторяющиеся задачи, которые в противном случае они выполняли бы вручную, например, рассылки по электронной почте, планирование постов в социальных сетях, обновление списков контактов, рабочие процессы по возвращению потенциальных клиентов, отслеживание кампаний и отчетность.

- Pay-Per-Click (PPC): PPC - это метод привлечения трафика на ваш сайт путем оплаты издателю каждый раз, когда на ваше объявление нажимают. Одним из наиболее распространенных типов PPC является Google AdWords, который позволяет вам платить за первые места на страницах результатов поисковых систем Google по цене "за клик" размещенных вами ссылок. Другие каналы, где вы можете использовать PPC, включают в себя платные объявления в Facebook, Promoted Tweets в Twitter, Sponsored Messages в LinkedIn.

- Маркетинг электронной почты: компании используют маркетинг электронной почты как способ общения со своей аудиторией. Электронная почта часто используется для продвижения контента, скидок и мероприятий, а также для направления людей на сайт компании. Типы электронных писем, которые вы можете отправить в рамках маркетинговой кампании по электронной почте, включают рассылку подписки на блог, последующие письма посетителям сайта, которые что-то скачали, приветственные письма клиентам, праздничные акции для участников программы лояльности, советы или подобные серии писем для воспитания клиентов.

- Входящий маркетинг: относится к подходу "полного туннеля" к привлечению, вовлечению и восхищению клиентов с помощью онлайн-контента. Вы можете использовать все перечисленные выше тактики цифрового маркетинга в рамках стратегии входящего маркетинга.

- Онлайн PR - это практика обеспечения заслуженного освещения в Интернете с помощью цифровых публикаций, блогов и других веб-сайтов, основанных на контенте. Это очень похоже на традиционный PR, но в онлайн-пространстве. Каналы, которые вы можете использовать для максимизации своих PR-усилий, включают: привлечение репортеров через социальные сети, привлечение онлайн-отзывов о вашей компании, привлечение комментариев на вашем личном сайте или блоге [5].

Основным преимуществом цифрового маркетинга является, во-первых, возможность точного получения и измерения результатов и эффективности. Во-вторых, с помощью цифровых инструментов можно довольно быстро охватить одним рекламным впечатлением более тысячи пользователей из разных стран мира, а также получить от них информацию и быстро ее проанализировать. И, наконец, цифровые технологии могут быть использованы большим количеством пользователей в мире, особенно через всемирную сеть, они позволяют гибко реагировать на целевую аудиторию интернет-пользователей [6].

Однако не во всех случаях тот или иной канал является эффективным. Искусство маркетинга заключается в том, чтобы уметь применять каналы цифрового маркетинга. Например, контекстная реклама будет эффективна, когда стоит задача продвинуть бренд среди небольшой целевой аудитории. Эффект даст использование контекстной рекламы также среди потенциальных потребителей, у которых этот вид рекламы так популярен. Если компания производит продукт, потребителями которого являются продвинутые молодые люди, то для охвата значительного их числа целесообразно использовать преимущества социальной сети, мобильных приложений, интернет-рекламы и вирусного контента. Таким образом, обладая уникальными возможностями, цифровизация создала целый ряд преимуществ цифрового маркетинга [1].

Эффективность цифрового маркетинга во многом зависит от умелого использования его инструментов. Одним из эффективных инструментов является SMM или социальный маркетинг. Огромная активная аудитория, характерная для социальной сети, позволяет использовать ее для продвижения своего бренда, расширения аудитории и осуществления активных продаж. С помощью SMM можно найти лояльную аудиторию и повысить ее активность, получая при этом обратную связь. Традиционным инструментом, позволяющим отправлять информацию о продукте по электронной почте конкретному человеку или группе пользователей, является Email. Но следует отметить, что эффективность использования данного инструмента во многом зависит от того, насколько грамотно он используется. Следует отметить, что в современный период фирмы наиболее активно используют такие инструменты

цифрового маркетинга, как маркетинг влияния, контекстная реклама, таргетированная реклама, реклама в мобильных приложениях. Так, например, для того чтобы повлиять на пользователей и привлечь их внимание к компании и ее продукту, они используют человека - авторитета или успешную компанию, которая не является ее конкурентом [7].

Контекстная реклама корректирует содержание рекламы в Интернете в соответствии с контекстом содержания страницы, а также предпочтениями пользователя. Например, если рекламной сети каким-то образом стало известно, что вы недавно искали информацию о кухонной мебели, а в данный момент вы посещаете сайт известных мебельных компаний, система может прийти к выводу, что вам будет небезынтересно взглянуть на рекламное предложение с аксессуарами для кухонной мебели.

Таргетированная реклама также является передовым инструментом цифрового маркетинга. Этот инструмент относится к 283 перспективному направлению продвижения товаров в социальных сетях, таких как ВКонтакте, Facebook и Instagram. С помощью данного вида рекламы распространяются рекламные объявления, состоящие из текстовой и графической информации, направленные на целевую аудиторию, заинтересованную в продвигаемом товаре или услуге. Далее пользователи сами начинают распространять заинтересовавшие их видеоролики или рекламные ссылки, отправляя их своим друзьям или просто размещая на своей странице в социальной сети [8].

Таким образом, применение цифровых технологий в сфере маркетинга раскроет обширные возможности и перспективы в удержании и сохранении постоянных клиентов путем формирования долговременных партнерских отношений с ними. Также позволит привлечь новых потенциальных потребителей за счет повышения их положительного и доверительного отношения к товарам и услугам, обеспечения персонального подхода к каждому клиенту и гибкого реагирования на перемены в его предпочтениях. Выявленные в статье достоинства цифрового маркетинга станут основными направлениями развития клиентоориентированного подхода в усилении конкурентоспособности и эффективном продвижении собственного бренда на рынке.

Использованная литература

1. Степанов, А. И. Современные методы digital-маркетинга в продвижении банковских организаций // Карельский научный журнал, №2(23)/ 2018, с.120 – 124.
2. Голубева, М. А. Развитие концепции маркетинга взаимоотношений в условиях цифровой экономики // Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета, №5-1(119)/ 2019, с. 118-125.
3. Абдуллаев, А.М., Курпаяниди, К.И., Толибов, И.С. Актуальные вопросы активизации финансовых факторов развития предпринимательства в Узбекистане // Казахстанский научный журнал, №3(4)/ 2019, с.49-58.
4. Цифровой маркетинг. Он-лайн доступ: <https://www.nielit.gov.in/aurangabad/content/digital-marketing> (дата обращения: 12.11.2022).
5. Курпаяниди, К.И. К проблеме ведения бизнеса в условиях цифровой экономики// Международный научный журнал Теоретическая и прикладная наука, №9(89)/ 2020, с. 1-7.
6. Еременко, Ю. А. Инструментарий реализации маркетинговых интернет-технологий в бизнесе // Модели, системы, сети в экономике, технике, природе и обществе, №3(23)/ 2017, с.41 – 50.
7. Годин, В. В., Терехова, А.Е. Цифровая реклама как инструмент продвижения товара или услуги. Опыт реализации проектов // Е – Менеджмент, т.2., №3/ 2019, с.13-21.
8. Нативная реклама — эффективный инструмент будущего. Он-лайн доступ: https://dzen.ru/media/molodost_bz/nativnaia-reklama--effektivnyi-instrument-buduscego-5e5d21ca871f331bddd07e22 (дата обращения: 13.11.2022).

БИЗНЕС СУБЪЕКТІЛЕРІНІҢ ЕСЕБІ ЖӘНЕ ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫ ЦИФРЛАНДЫРУ

Серікова А., Қуантаева А., студенттер

*Ғылыми жетекшісі: Жантаева А. Ә. PhD, қауымд. профессор
Еуразиялық технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан*

Қаржылық есептілік бұл кәсіпорынның қызметі туралы үнемі жинақталатын және ұзақ уақыт бойы қол жетімді ақпараттың ерекше түрі екендігімен айқындалады. Қаржылық есептілік - бұл ұйымның мүліктік және қаржылық жағдайы туралы, сонымен бірге оның шаруашылық қызметінің нәтижелері туралы деректердің бірыңғай жүйесі, ол сыртқы және ішкі пайдаланушыларға ұйымның қаржылық жағдайы туралы жалпыланған ақпаратты, пайдаланушылардың белгілі бір іскерлік шешімдер қабылдауы үшін ыңғайлы және түсінікті нысанда ұсыну мақсатында Қаржылық есеп деректері негізінде жасалады.

Есеп беру бухгалтерлік есеп жүйесінің соңғы элементін білдіреді. Қаржылық есептіліктің барлық элементтері есепті кезеңдегі кәсіпорынның шарттары мен нәтижелерін сипаттайтын экономикалық көрсеткіштер жүйесі түрінде бір - бірімен тығыз байланысты.

Қазіргі жағдайда шағын кәсіпорын экономиканың тұрақты өсуінің және оның үздіксіз өзгерістерге бейімделуінің негізгі факторы ретінде бизнес субъектісі болып табылады. Бизнес субъектілерінің есебін жүргізу мен есеп берудің негізгі мәселелері заңнамадағы қайшылықтармен және оның тұрақсыздығымен байланысты.

Бұл зерттеудің мақсаты шағын бизнес (жеке кәсіпкерлік) кәсіпорындарында есеп жүргізудің ерекшеліктерін, әдістемелік және ұйымдастырушылық тәсілдерін көрсету және негіздеу болып табылады.

Жеке кәсіпкерлік субъектілерінің санаттарына жатқызу шарттары бойынша қызметкерлердің орташа жылдық саны мен орташа жылдық табысы 1-кестеде көрсетілген.

Кесте 1 - Субъектілерді шағын кәсіпкерлік санатына жатқызу шарттары

Субъектілердің санаты	Шағын кәсіпкерлік субъектілері	Орта кәсіпкерлік субъектілері	Ірі кәсіпкерлік субъектілері
Қызметкерлердің орташа саны	100 адамнан аспайды	101 ден 250 000 адамға дейін	250 000 адамнан астам
Жылдық орташа табыс (еселенген ТАК)	300 000 адамнан аспайды	300 000 адамнан жоғары бірақ 3 000 000 адамнан аспайды	3 000 000 адамнан жоғары

Кәсіпкерлік субъектілерін санаттарға жатқызу мынадай мақсаттар үшін пайдаланылады:

- мемлекеттік статистика;
- мемлекеттік қолдау көрсету;
- ҚР заңнамасының өзге де нормаларын қолдану ережесі.

Кәсіпорындарды шағын бизнеске жатқызу шарттары «Жеке кәсіпкерлік туралы» ҚР Заңына сәйкес белгіленеді, жеке кәсіпкерлік субъектісі болып табылатын заңды тұлға Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасында көзделген ұйымдық-құқықтық нысанда, кәсіпкерлік нысанында құрылады [1].

Бұл ретте есептік саясатты бекіткен субъектінің уәкілетті органдарының шешімі бойынша шағын кәсіпкерлік субъектілері ҚЕХС немесе ҚЕХС (IAS) және ҚЕХС (IFRS) толық нұсқасына сәйкес қаржылық есептілік жасауға құқылы.

Шағын кәсіпкерлік субъектілерінің шоттардың үлгілік жоспары негізінде шоттардың жұмыс жоспарын жасауға құқығы бар. Мұндай шоттар жоспары жеңілдетілген болады және ұйымның бухгалтерлік есеп процесінде пайдаланатын шоттарды ғана қамтуы мүмкін [2].

Шағын кәсіпорындардағы бухгалтерлік есепті келесідей жүйелендіруге болады:

- бастапқы құжаттама;
- бухгалтерлік есеп;

– есеп беру.

Қазіргі уақытта бастапқы құжаттардың міндетті салалық нысандары жоқ. Шағын кәсіпкерлік субъектілері бастапқы құжаттардың үлгілік нысандарын пайдаланады және «ҚР Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» Заңына сәйкес дербес әзірлеуге құқылы [3].

Шағын кәсіпкерлік субъектілері үшін шағын кәсіпорындарда есеп жүргізудің және бухгалтерлік (қаржылық) есептілікті қалыптастырудың оңайлатылған екі нысаны қолданылады:

- оңайлатылған нысан;
- автоматтандырылған (компьютерлік) нысан - 1С: Бухгалтерия.

Бухгалтерлік есептің жеңілдетілген түрі келесі нұсқалары бар:

– бухгалтерлік есеп регистрлерін қолдана отырып жүргізілетін бухгалтерлік есеп нысаны;

– бухгалтерлік есептің қарапайым түрі (шаруашылық операцияларды есепке алу кітабын пайдалану);

- кірістер мен шығыстарды есепке алу кітабын арқылы жүргізілетін қарапайым нысан.

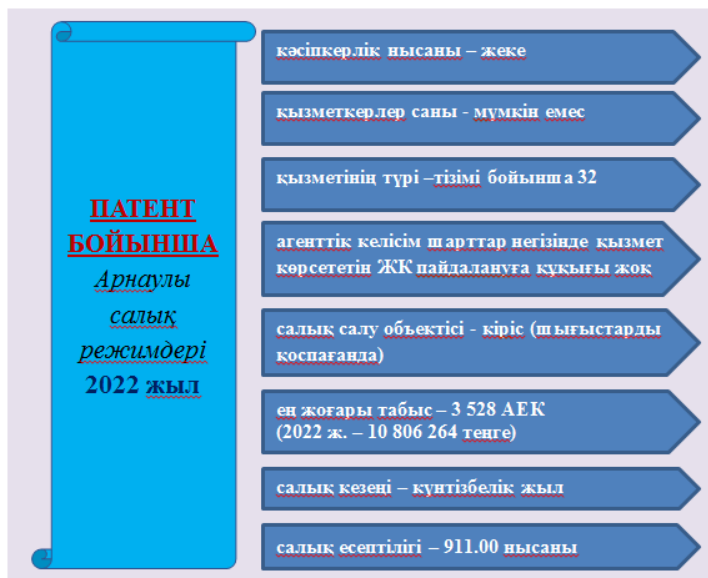
Шағын кәсіпкерлік субъектілері үшін ҚР СК салық салудың ерекше тәртібін, сондай-ақ жекелеген салықтар мен алымдарды төлеу жөніндегі міндеттен босатуды көздейтін арнайы салық салу режимдері белгіленген. Қаржылық есептіліктің құрамын анықтайтын және тек шағын бизнес үшін қарастырылған бірқатар ерекшеліктер бар [4].

Арнайы салық режимдеріне мыналар жатады:

– патент бойынша - белгілі бір қызметті жүргізуге патентті шектеулі мерзімге сатып алу;

– жеңілдетілген декларация - бірден екі салық салу объектісін таңдау – «кірістер» және «шығыстарды шегергендегі кірістер»;

- арнайы мобильді қосымшаның көмегімен [5].

Сурет 1 - Патент бойынша арнаулы салық режимі

ЖК тіркеу кезінде патент құны 3 жұмыс күнің ішінде есептеледі, ал патентті ұзарту (бір күнтізбелік жыл аралығында 1 айдан 12 айға дейінгі), алдыңғы патенттің қолданылу мерзімі аяқталғанға дейін жалпыға бірдей белгіленген тәртіп бойынша ұзартылады.

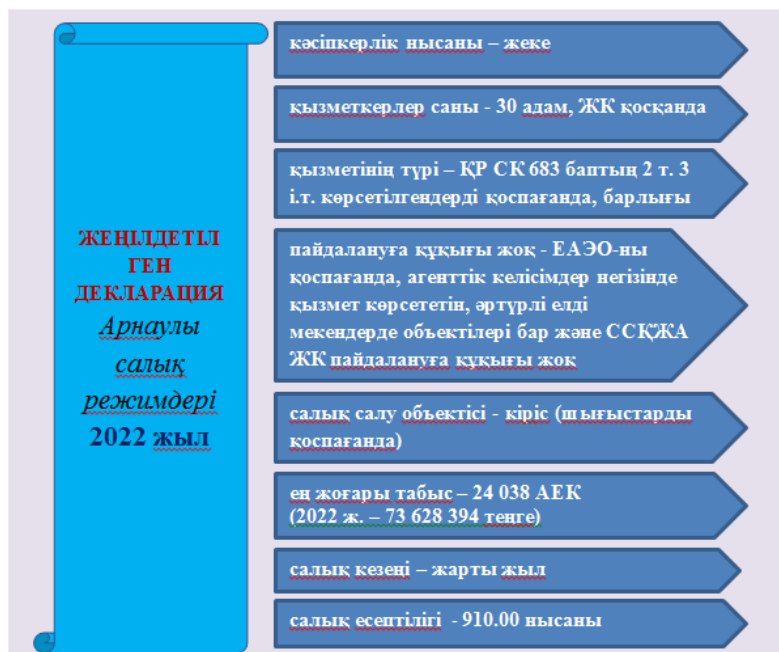
Шағын бизнес субъектілері үшін оңайлатылған декларация жартыжылдықта ұсынылады. Салық мөлшеріне келетін болсақ, Патент бойынша арнайы салық режимдерінде ЖТС сомасы ағымдағы кезеңде алынған табыс сомасынан 1% есептеледі. ЖТС төлеу ай сайын есепті айдан кейінгі айдың 25 күнінен кешіктірілмей төленеді, ал салық декларациясы кезең аяқталғаннан кейін 1 ші жартыжылдықта 15 тамызға дейін, 2 ші жартыжылдықта 15 ақпанға дейін ұсынылады.

МЗЖ (міндетті зейнетақы жарнасы) қызметкерлер үшін 10% құрайды, 2023 жылға дейін (ЕТЖ дан төмен емес және 50 ЕТЖ жоғары емес, төменгі шегі 6 000 теңге, жоғарғы шегі 300 000 теңге) есептеледі.

ӘА (әлеуметтік аударым) алынған табыс сомасынан 3,5% (ЕТЖ дан төмен емес және 7 еселенген ЕТЖ жоғары емес, төменгі шегі 2 100 теңге жоғарғы шегі 14 700 теңге) есептеледі.

МӘМСЖ (міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жарналары) ЕТЖ $\frac{1}{4}$ нен 5%, яғни 4 200 теңге есептеледі.

Ескерте кететін бір жайт, жеңілдетілген декларация негізінде ЖТС қолдану шарттары сақталған жағдайда 2023 жылға дейінгі табыстан ЖТС төлеуден босатылды.

Сурет 2 - Жеңілдетілген арнаулы салық режимі

Жеңілдетілген декларация бойынша салық режимдерінде ЖТС сомасы ағымдағы кезеңде алынған табыс сомасынан өзі үшін 1,5 %, қызметкерлер үшін 10% есептеледі.

Әлеуметтік салық табыс сомасынан 1,5% есептеліп, әлеуметтік аударым шегеріледі.

ЖТС төлеу ай сайын есепті айдан кейінгі айдың 25 күнінен кешіктірілмей төленеді, ал салық декларациясы кезең аяқталғаннан кейін 1 ші жартыжылдықта 15 тамызға дейін, 2 ші жартыжылдықта 15 ақпанға дейін ұсынылады.

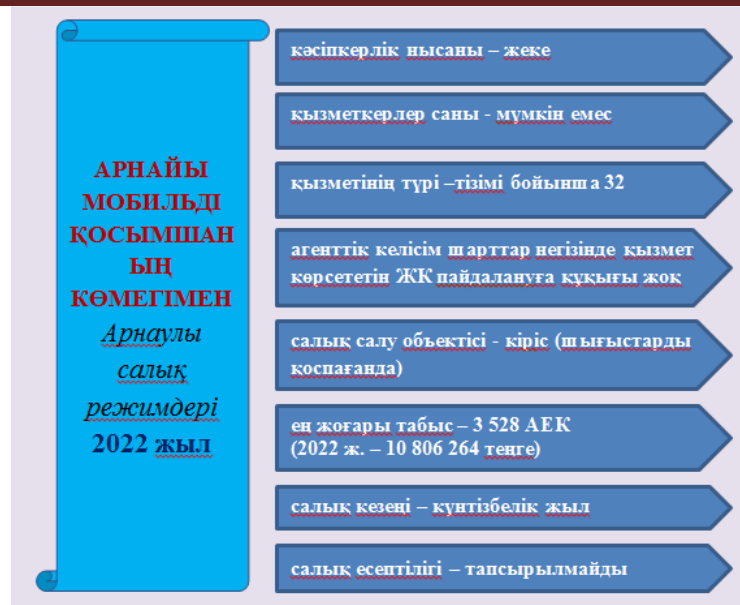
МЗЖ (міндетті зейнетақы жарнасы) өзі үшін 10%, қызметкерлер үшін 10% (жоғарғы шегі 300 000 теңге 50 ЕТЖ жоғары емес) аударылады.

ӘА (әлеуметтік аударым) алынған табыс сомасынан өзі үшін де қызметкерлер үшін 3,5% (ЕТЖ дан төмен емес және 7 еселенген ЕТЖ жоғары емес, төменгі шегі 2 100, теңге жоғарғы шегі 14 700 теңге) есептеледі.

МӘМСЖ (міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жарналары) өзі үшін ЕТЖ $\frac{1}{4}$ нен 5%, яғни 4 200 теңге, ал қызметкерлері үшін 2% жоғарғы шегі 1 200 теңгеден, қызметкерлері үшін 3% жоғарғы шегі 1 800 теңгеден МӘМСЖ (Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесіне) есептеледі.

Ескерте кететін бір жайт, жеңілдетілген декларация негізінде ЖТС қолдану шарттары сақталған жағдайда 2023 жылға дейінгі табыстан ЖТС төлеуден босатылды.

Сурет 3 - Арнайы мобильдік қосымша бойынша салық режимі

Арнайы мобильдік қосымша бойынша салық режимдерінде ЖТС сомасы ағымдағы кезеңде алынған табыс сомасынан 1% есептеледі.

МЗЖ (міндетті зейнетақы жарнасы) алынған табыс сомасынан 10%, (төменгі шегі 6 000 теңге төменгі шегі 300 000 теңге ЕТЖ төмен емес 50 ЕТЖ жоғары емес) аударылады.

ӘА (әлеуметтік аударым) алынған табыс сомасынан 3,5% (ЕТЖ дан төмен емес және 7 еселенген ЕТЖ жоғары емес, төменгі шегі 2 100 теңге жоғарғы шегі 14 700 теңге) есептеледі.

МӘМСЖ (міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жарналары) өзі үшін ЕТЖ $\frac{1}{4}$ нен 5%, яғни 4 200 теңге) есептеледі.

Арнайы салық режимдері белгілі бір салалар үшін, сондай-ақ шағын кәсіпкерлікті ынталандыру үшін қолайлы жағдайлар жасайды, өйткені олар салық жүктемесін айтарлықтай төмендетеді.

Бүгінгі таңда Қазақстанда шағын және орта бизнесті қолдау барысында нормативтік-құқықтық базасы әзірленді және даму институттары құрылды. Алайда, шағын бизнес саласында қаржылық есептілікті ұйымдастыруға, бухгалтерлік есеп жүргізуге әсер ететін бірқатар ерекшеліктер мен кемшіліктер бар. Мемлекет шағын және орта бизнес субъектілерін сақтауға және қолдауға көмектесетін барлық жағдайларды жасайтынына қарамастан, ұсынылған шаралардың тиімділігі аз. Алайда, жүргізіліп жатқан саясатты сақтау және кәсіпкерлер үшін қолайлы климат құру жөніндегі болашақ іс-шараларды жүргізу және оны қорғау қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы Үкіметінің басым міндеттерінің бірі болуға тиіс.

Пайдаланған әдебиеттер

1 Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ Кәсіпкерлік Кодексі (өзгерістермен және толықтырулармен 01.04.2021 ж. жағдай бойынша)

2 ҚР ҚМ Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2007 жылғы 23 мамырдағы № 185 «Бухгалтерлік есеп шоттарының үлгілік жоспарын бекіту туралы 02.10.2018 жылғы № 877 бұйрығына өзгеріс енгізу туралы» бұйрығы.

3 Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі 2015 жылғы 29 қазан, №375-VЗРК.

4 «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі (Салық кодексі) ҚР Заңы 2020 жылғы 10 желтоқсан № 382-VI.

5 Назарова В. Л. Бухгалтерлік есеп: бастапқы құжаттан есептілікке дейін: оқу құралы. - Алматы: Экономика, 2016.-232с.

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ НА РЫНОК ТРУДА В КАЗАХСТАНЕ

Наурызбекова М., Власова Д., студенты

Научный руководитель Кунуркульжаева Г.Т., к.э.н., доцент

Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, г.Актобе, Казахстан

В нынешнее время всем известно, что современный мир полон больших возможностей. Каждый день в мире создается множество инноваций в разных сферах деятельности. Можно уверенно сказать, что XXI век является эпохой процветания новых технологий и цифровизации.

Цифровизацией считается процесс перехода старой системы деятельности на новые способы производства, которые основаны на информационных технологиях. Появление цифровизации способствовало развитию экономики многих стран, в том числе и Казахстану. Одной из наиболее значимых сфер экономики Республики Казахстан является рынок труда. Благодаря современным технологиям, за последние 20 лет рынок труда значительно изменился в лучшую сторону.

Рынком труда называется совокупность вакансий, присутствующих в конкретный момент на предприятиях. Иными словами, под понятием "трудовой рынок" следует понимать комплекс хозяйственных связей купли-продажи рабочей силы, где происходит обмен труда на заработную плату.

Функции рынка труда играют немаловажную роль в трудовой жизни общества. С экономической точки зрения труд - главный производственный ресурс.

Существуют 2 важные функции рынка труда:

- Социальная функция - ее суть выражается в том, чтобы обеспечить средний показатель доходов и благосостояния людей.

- Экономическая функция - это функция, которая характеризуется правильным распределением, регулированием и использованием труда. [1]

Важно отметить, что каждая новая инновация направлена на удовлетворение потребностей людей. При этом, переход на новые цифровые технологии в сфере рынка труда имеет как положительные, так и отрицательные стороны.

Среди основных положительных сторон цифровизации, которые повлияли на рынок труда Казахстана можно выделить:

- значительное повышение производительности труда;
- повышение заработной платы работников, которые взаимодействуют с цифровыми технологиями;
- появление профессий, ранее не существовавших на рынке труда;
- открытие новых рабочих мест, вакансий;
- предоставление возможности для реализации потенциала работников - экономия времени за счет автоматизации;
- улучшение показателей экономики страны;
- разработка приложений, с помощью которых можно найти подходящую работу за короткие сроки;
- банковские услуги, благодаря которым можно получить заработную плату, не выходя из дома [2].

Говоря о влиянии цифровизации на рынок труда, нельзя не упомянуть цифровую грамотность населения, которая все еще показывает не очень оптимистичные результаты.

Так в 2022 году средний показатель составил 83%. При этом самый низкий показатель не достигает и 75%. Эти данные говорят о том, что не все регионы страны имеют возможность использовать весь потенциал Интернета, что в свою очередь, препятствует получению образования и дополнительных навыков, а также ограничивает места поиска работы. [3]

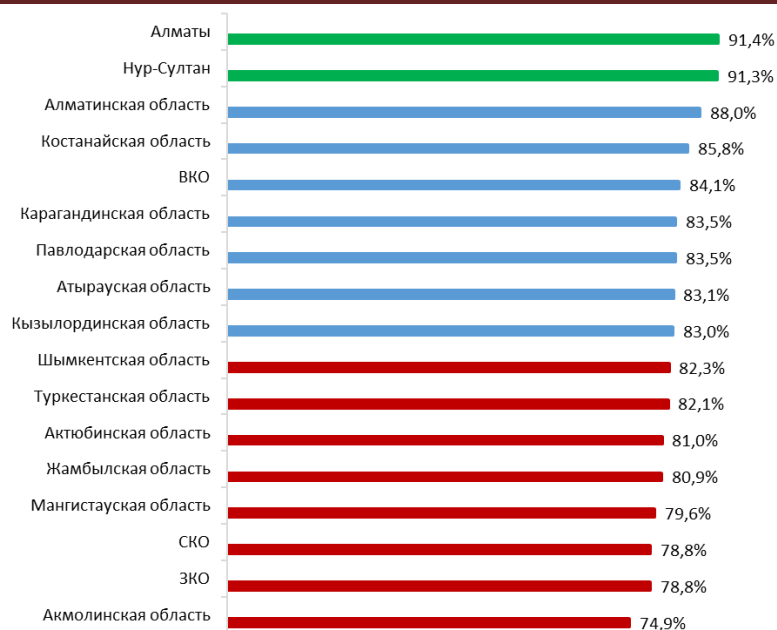

Рисунок 1 - Уровень цифровой грамотности населения РК, 2022г.

Очевидно, что процесс цифровизации не возможен без инновационного развития. Опираясь на данные рейтинга по уровню развития инноваций за 2021 год, можно заметить, что из более чем 130 стран Казахстан занимает лишь 79 место. В то время, как показатели в области инноваций по регионам, предоставленные Бюро статистики АСПИР РК выглядят еще менее обнадеживающе.

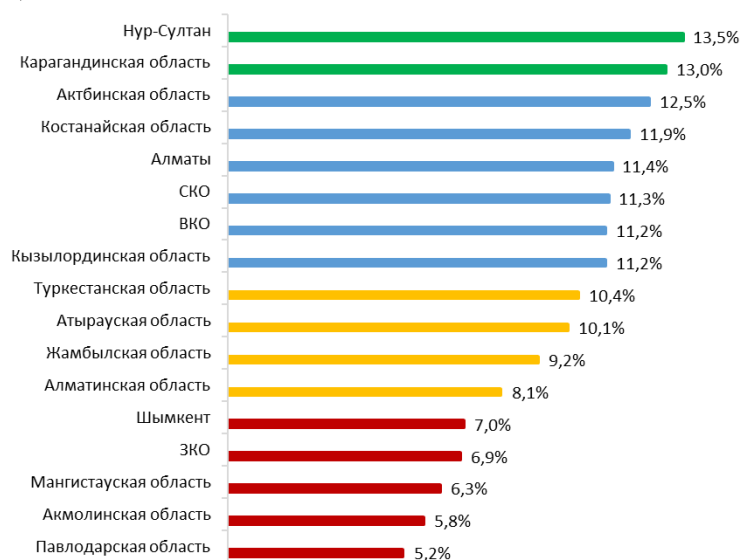

Рисунок 2 - Уровень инновационной активности регионов РК, 2021г.

Из вышеприведенного графика, можно заметить, что даже самый высокий показатель превышает лишь 13%, в то время, как наименьший находится на уровне 5,2%. Что касается среднего уровня инновационной активности, то показатель не достигает и 10%, находясь на уровне 9,7% [4].

До начала Covid-19 Казахстан использовал не все возможности цифровизации. Когда страна была на стадии трансформации, именно пандемия дала особую мотивацию к большим изменениям, в том числе и изменениям на рынке труда. Некоторые предприниматели именно в этот период решились на создание нового бизнеса. Главными результатами этих новшеств стали: программа электронной коммерции (e-commerce), программа для вычисления больших данных (Big Data) и программа облачных вычислений (cloud computing).

Теперь компьютеры выполняют самостоятельно те же функции, что когда-то выполняли люди. Из-за уменьшения затрат человеческих ресурсов наблюдается рост производительности

труда. За счет улучшения производительности труда предприятия постепенно перейдут на расширение производства. Таким образом, могут быть созданы новые рабочие места.

С помощью современных технологий, при появлении новых профессий, получать образование становится более доступно. Благодаря интернет-ресурсам, каждый человек имеет возможность: заняться саморазвитием, выучить иностранные языки, освоить полезные навыки, пройти онлайн-курсы дополнительных профессий и получить сертификат.

Рынок труда - это быстроизменяющаяся сфера деятельности. Через каждые десятилетия появляются специалисты, о которых раньше никто не слышал. Среди таких профессий в Казахстане выделяют:

- аналитик данных - человек, у которого работа без компьютерных технологий невозможна. Он занимается полным изучением данных всей имеющейся информации и подготавливает презентации, графики и анализы для вебинаров и совещаний;

- разработчик программного обеспечения. Он помогает цифровизации развивает и дополняет ее. Всё что мы видим на компьютерах и телефонах создано именно им. Также он отвечает за бесперебойную работу приложений;

- эксперт по кибербезопасности. Его работа заключается в защите данных. Такому специалисту следует владеть достаточно большим количеством навыков, чтобы избежать утечки данных;

- маркетолог. Он занимается продвижением продукции компании. В его задачи входит: изучение рынка, поведения потребителей, выбор ниши для продукции, проведение рассылки в социальных сетях, создание чат-ботов;

- SEO-специалист. Это человек, который стремится повысить рейтинг интернет-страницы в поисковых системах. Для этого они находят популярные слова, используемые в поисковиках и вставляют их на веб-сайты. Тем самым они помогают поисковым системам находить эти сайты и отбирать их;

- SMM-менеджер. Профессионал, который занимается продвижением бренда в социальных сетях. Он несет ответственность за ответы в комментариях и создание контента. [5]

Большинство новых профессий не требуют постоянного присутствия в организации, что позволяет работать из дома по более гибкому графику. Такая возможность привела к так называемым «самозанятым». Самозанятые – это люди, осуществляющие трудовую деятельность самостоятельно или же без заключения трудового договора с работодателем, а также отчисляющие специальный налог.

Опираясь на статистику, можно заметить, что численность самозанятых в прошедшем 2021 году превышает 2 миллиона человек. Несмотря на стабильный рост числа самозанятого населения, еще 10 лет назад их численность приближалась к 3 миллионам. Следует также отметить, что большая доля самозанятых это мужчины, их численность практически достигает 55%. Вполне вероятно, что это связано с тем, что мужчины больше готовы к риску нежели женщины.

Что касается статистики по регионам Казахстана, здесь можно заметить, что наибольшее число самозанятых приходится на Туркестанскую область, где их численность значительно превышает 300 тыс. человек, в то время как в столице и городах республиканского значения их число варьируется от 67 до 130 тыс. человек. Наименьшие показатели у Атырауской (38,8 тыс. чел) и Мангистауской (15,5 тыс. чел) областей.

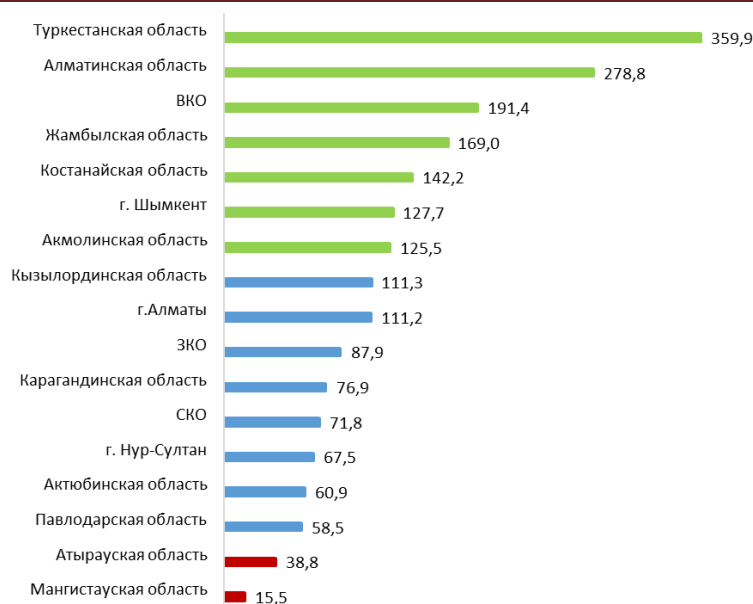

Рисунок 3 - Самостоятельно занятое население РК по регионам, 2021г., (тыс. чел.)

Самозанятое население больше всего заинтересовано в сфере услуг, где занято более 1 миллиона человек. Второе место занимает сельское, лесное и рыбное хозяйство с численностью самозанятых в более полмиллиона человек. Оставшаяся доля самозанятых в основном занята в промышленной отрасли и строительстве [6].

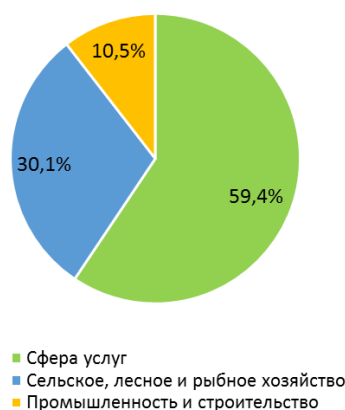

Рисунок 4 - Самостоятельно занятые по сферам деятельности, 2021 г.

Эти профессии высоко востребованы в настоящее время. В основном, чтобы обладать навыками данных специальностей нужно обучаться азам IT-технологий.

Как уже было сказано ранее, цифровизация имеет и отрицательные стороны. Развитие технологий на рынке труда приводит не только к появлению новых профессий, но и к исчезновению некоторых старых. Научные изобретения облегчают труд людей, а технологии постепенно заменяют человеческий труд. Таким образом, предприятиям становится выгоднее использовать результаты цифровизации, нежели платить заработную плату рабочим.

Одним из очевидным примером исчезнувшей профессии является ямщики. Их задача заключалась в быстрой перевозке писем, грузов, посылок. Через определенное время мир перестал нуждаться в их помощи, в особенности, когда появились железные дороги. Еще одним примером является работа фонарщика. Каждый день после захода солнца, когда на улице становилось темно, им приходилось подбираться к каждому фонарю с помощью лестницы и поджигать их спичками. Сейчас же этот процесс достиг большого прогресса.

К исчезнувшим профессиям также следует отнести сотрудников бумажных газет и журналов, телефонисток, колесников, машинисток и других [7].

Эксперты утверждают, что через 10 лет в Казахстане появится 240 новых профессий, около ста специальностей будут подвержены трансформации.

Таким образом, можно сделать вывод, что за короткий промежуток времени своей Независимости, Казахстан сделал большие шаги к развитию цифровизации. В настоящее время в период, когда совершенствование технологий достигает заметных результатов, нашему современному государству важно «не отставать» от конкурентов. Рынок труда - это важная сфера экономики, которая играет ключевую роль в улучшении государства. Именно благодаря внедрению новых технологий развитие экономики Республики Казахстан значительно ускорится.

Использованная литература

1. Дигилина О.Б., Тесленко И.Б. Трансформация рынка труда в условиях цифровизации // Вестник РГГУ: Сер.: Экономика. Управление. Право. 2019. №4.
2. Г.И. Абдрахманова, К.О. Вишневецкий, Г.Л. Волкова, Л.М. Гохберг [и др.]. Индикаторы цифровой экономики: 2018: стат. сб. М.: НИУ ВШЭ, 2018.
3. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан - <https://stat.gov.kz/>
4. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан - <https://stat.gov.kz/official/industry/23/statistic/6>
5. [https://forbes.kz/process/resources/kak covid-19 izmenil ryinok truda i stoit li jdat povyisheniya_zarplat/](https://forbes.kz/process/resources/kak-covid-19-izmenil-ryinok-truda-i-stoit-li-jdat-povysheniya-zarplat/)
6. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан - <https://stat.gov.kz/official/industry/25/statistic/6>
7. <https://edunews.ru/professii/rating/ischeznuvshie.html>

УДК 338.2

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К РАБОТЕ С КЛЮЧЕВЫМИ КЛИЕНТАМИ КОМПАНИИ SEMA INTERNATIONAL TRADE

Акабек-Заде Д., магистрант

Научный руководитель: Кренгауз И.Н., к.э.н., асоц. профессор

Университет «Туран», г. Алматы, Казахстан

Кризисы – неизбежное для экономики явление. При этом объектами кризиса, как показывает глобальный опыт экономического развития, могут быть не только страны, но и отдельные предприятия. Оказавшись в кризисной ситуации, коммерческие организации могут или полностью потерять возможность закупать и продавать продукцию или оказывать услуги, или же будут вынуждены повышать стоимость продукции и услуг на рынке, где из-за экономических шоков снижается спрос. Это, в свою очередь, приведет к потере прибыли и сокращению жизненного цикла предприятий.

Важным аспектом деятельности любой компании в кризисной ситуации является поиск, внедрение и/или углубление инновационных подходов к ведению бизнеса [3]. Для того, чтобы использовать данный механизм, сначала необходимо проанализировать хозяйственную деятельность компании, выявив, таким образом, наиболее перспективные направления, которые следует развивать, используя инновационные подходы. Это может быть импорт или экспорт, инновационные продукты, услуги или развитие, углубление коммерческих отношений с действующими клиентами. В данной статье мы рассмотрим как раз последний пункт – отношения с действующими клиентами, ранжирование их по важности для бизнеса, определение ключевых клиентов компании и разработку инновационных подходов для работы с ключевыми клиентами компании [1].

Ужесточившаяся конкуренция во всех сегментах экономики и ограниченность финансовых ресурсов трансформировали практически все современные бизнес-процессы: от цепочки поставок и логистики до оптимизации бюджетов на маркетинг. В этих условиях все больше компаний осознают принципиальную важность работы с ключевыми клиентами, однако специализированного отдела с фокусом на такой работе в большинстве компаний нет. Следовательно, и узкие профильные специальности (в частности, КАМ или Key Account

Manager) в Казахстане не развиты. Инструменты и методы, стратегические и тактические шаги по формированию работы с ключевыми клиентами и их удержанию применяются редко или не применяются вовсе.

Актуальность выбранной темы состоит в том, чтобы подтвердить или опровергнуть гипотезу о том, что работа с ключевыми клиентами может обеспечить финансовую стабильность компании в кризисные времена. Для этого необходимо изучить механизмы работы с ключевыми клиентами компании, определить и проанализировать инновационные.

Цель данной научной публикации состоит в том, чтобы исследовать инновационные подходы к работе с ключевыми клиентами.

Задачи исследования:

- рассмотреть роль и содержание работы с ключевыми клиентами на мировом рынке и, в частности, строительной компании Sema International Trade;
- дать оценку инструментам и методам такой работы;
- оценить результативность существующих механизмов, оценить потенциал их внедрения рынок, выделить и проанализировать инновационные подходы;
- проанализировать работу с ключевыми клиентами в строительстве, роль и механизмы работы с ключевыми клиентами в обеспечении финансовой стабильности и конкурентоспособности компании.

Объект исследования - компания Sema International Trade.

Предмет исследования - инновационные подходы к работе с ключевыми клиентами.

Sema International Trade - является крупным реализатором фурнитуры, оконных ручек, замков, зацепов на рынке Казахстана. Новые компании, работающие на том же рынке с тем же товарами и услугами, не представляют никакой опасности для ТОО «Sema International Trade», так как компания за долгие годы сформировала определенный имидж и имеет базу клиентов, в том числе крупных.

ТОО «Sema International Trade» было создано и зарегистрировано в ноябре 2007 года как строительная компания, с неограниченным, согласно учредительным документами, сроком деятельности. За годы существования ТОО «Sema International Trade» расширило сферу деятельности: открыло производство пластиковых окон и дверей, пластмассовой посуды и фурнитуры. Компания действует на основании ГК и ТК РК, закона, регламентирующего работу обществ с ограниченной ответственностью, а также собственного Устава [5].

Отрасль показывает стабильный рост: несмотря на пандемию, снижение деловой активности и сокращение расходов, в 2020 году строительная отрасль составила основу экономической активности Казахстана. Рост в отрасли произошел на 11,2%. Объем введенного жилья вырос на 16,8% и составил 15,3 млн. м². В 2020 году инвестиции из республиканского и местных бюджетов в жилищное строительство составили 406,2 млрд. тенге. В 2019-ом показатель был – 244,8 млрд. тенге. Таким образом, за год приток бюджетных средств в жилищное строительство вырос на 66%.

Компания Sema International Trade предоставляет широкий спектр услуг в строительной сфере. Компания занимает порядка 30% рынка фурнитуры, оконных ручек, замков, зацепов.

Миссия компании, согласно внутренним документам и регламентами, состоит в том, чтобы предлагать своим клиентам продукты и услуги (материалы и установку) по выгодной цене, вне зависимости от каких-либо внешних факторов. Слоган компании звучит следующим образом: “Работаем в спокойные времена. Работаем в кризис. На тех же условиях, что бы ни случилось”. Стратегию взаимодействия с клиентами в компании называют конкурентной и клиентоориентированной. Итог проведенного нами анализа деятельности Sema International Trade приведен в таблице 1.

Таблица 1 - SWOT-анализ деятельности Sema International Trade

SWOT-анализ деятельности Sema International Trade	
Сильные стороны	Слабые стороны
<ul style="list-style-type: none"> ● Положительная репутация на рынке на протяжении 15 лет; ● Предоставление современного офиса и склада; ● Сплоченный коллектив ● Большой ассортимент продукции ● Система мотивации сотрудников; ● Ценовая конкуренция. ● Наличие собственного производства 	<ul style="list-style-type: none"> ● Дистрибуция; ● Слабая рекламная активность ● Нехватка кадров с высоким профессиональным уровнем; ● Отсутствие стимулирования сотрудников за повышение степени лояльности клиента
Возможности	Угрозы
<ul style="list-style-type: none"> ● Открытие дилерской сети в неохваченных регионах РК; ● Открытие новых центров продаж по городам РК; ● Формирование сети магазинов; ● Масштабное развитие бизнеса фурнитуры и оконных конструкций ● Увеличение объема заказов товаров; ● Обмен опытом с производителем; ● Продажа товаров на новые рынки в условиях геополитического кризиса. 	<ul style="list-style-type: none"> ● Изменения валютного курса; ● Геополитическая ситуация в мире; ● Политическая ситуация в стране; ● Законы, ограничивающие сферу вашего бизнеса; ● Ценовой демпинг; ● Ужесточение таможенного законодательства; ● Рост цен на сырье; ● Удорожание логистических услуг.
Примечание: составлено автором на основе источника [4]	

Клиентскую среду предприятия можно разделить на четыре основных типа:

1. Частные заказы физических лиц. Нерегулярные обращения (находят в социальных сетях или поисковых системах по соответствующим запросам), небольшие чеки. Заказывают комплектующие для ремонта: окна, двери и т.д.

2. Лояльные частные заказы физических лиц. Не систематические, но по потребности регулярные заказы комплектующих для ремонта с небольшими чеками. Это аудитория повторной покупки, вернувшаяся из-за удовлетворительного обслуживания, качества, стоимости продуктов и услуг.

3. Заказы юридических лиц. Нерегулярные обращения (находят в социальных сетях или поисковых системах по соответствующим запросам), достаточно большие чеки. Заказывают комплектующие для ремонта: окна, двери и т.д. Кроме этого, заказывают услуги по промышленному ремонту и строительству.

4. Постоянные заказы юридических лиц. Регулярные обращения (находят в социальных сетях или поисковых системах по соответствующим запросам), достаточно большие чеки. Заказывают комплектующие для ремонта: окна, двери и т.д. Кроме этого, заказывают услуги по промышленному ремонту и строительству.

Ключевыми клиентами являются представители последней группы: юридические лица, которые регулярно заказывают товары или услуги компании. В портфеле компании они занимают более 40%.

Проанализируем инновационные подходы к работе с ключевыми клиентами Sema International Trade.

Стратегия работы с клиентами в компании Sema International Trade заключается в том, чтобы обеспечить приток заказов от действующих клиентов на регулярной основе (смотри таблицу 2).

К традиционным методам такой работы можно отнести:

- Скидки и специальные акции для действующих клиентов (например, определенный набор бесплатных услуг при заказе материалов на определенную сумму);
- Постоянную поддержку коммуникации с действующими клиентами (регулярный обзвон, рассылка новостей и предложений по электронной почте);
- Анкетирование действующих клиентов с целью выявления удовлетворенности качеством оказанных услуг или продуктов.

К инновационным методам работы с клиентами при этом можно отнести следующие :

- Программы мотивации для продавцов фурнитуры;
- Спонсорские отраслевые онлайн и офлайн мероприятия;
- Таргетированную рекламу в социальных медиа;
- Контекстную рекламу в поисковых системах;
- Партнерские программы, участвуя в которых клиент получает бонусы и скидки за свои рекомендации;
- Заморозку цены, вне зависимости от внешних условий;
- Работу с лидерами мнений.

Таблица 2 - Методы работы с клиентами в компании Sema International Trade

Методы работы с клиентами в компании Sema International Trade	
Метод	Этап внедрения
Скидки и специальные акции	Используется
Постоянная поддержка коммуникации	Используется
Анкетирование действующих клиентов	Не используется
Программы мотивации для продавцов фурнитуры	Не используется
Спонсорские отраслевые онлайн и офлайн-мероприятия	Не используется
Таргетированная реклама в социальных медиа	Используется
Контекстная реклама в поисковых системах	Не используется
Партнерские программы	Не используется
Заморозка цены	Не используется
Работа с лидерами мнений	Не используется
Примечание: составлено автором на основе источников [1] [4]	

Использование инновационных методов работы с ключевыми клиентами компании дает ей неоспоримое качественное преимущество на рынке, создает и дает возможность поддерживать лояльность клиентов, а значит обеспечивает постоянный финансовый поток, что позволяет вести хозяйственную и производственную деятельность стабильно, даже, несмотря на внешние факторы, такие как геополитические кризисы или финансовые кризисы национальной экономики [2].

В ходе работы над настоящей статьей были проанализированы существующие методы работы с клиентами, внедренные для их удержания, создания и поддержки лояльного отношения к компании, а также ряд методов, используемых в конкурентной среде, как в Казахстане, так и в мировой практике, применимых к сфере деятельности компании.

Среди инновационных методов работы с ключевыми клиентами компании, которые в компании Sema International Trade ранее не использовались, можно обратить внимание на такой метод, как заморозка стоимость товаров или услуг для ключевых клиентов. То есть вне

зависимости от того, как меняется конъюнктура рынка, – например, цепочки поставок, – цена для ключевого клиента при определенных регулярных объемах заказа остается прежней. Это создает прочную связь между компанией и клиентом и обеспечивает лояльность последнего. Довольно часто случается так, что компания, использующая этот метод, не теряет клиента после выхода из кризиса, даже если новая бизнес-среда предлагает более выгодные и конкурентные условия.

Руководство компании Sema International Trade приняло к рассмотрению рекомендации автора настоящей публикации. Предложенные инновационные методы, такие как заморозка цены, организация спонсорских мероприятий, создание партнерских программ, запуск контекстной рекламы и работы с лидерами мнений, по словам руководства компании, будут полностью, или частично внедрены в ближайший год.

Использованная литература

1. Секреты работы с ключевыми клиентами: <https://class365.ru/crm/kluchevye-klienty/>
2. "Микротренды, меняющие мир прямо сейчас", *Марк Пенн, Мередит Файнман*
3. Стивен Шиффман Управление ключевыми клиентами. Эффективное сотрудничество, стратегическое партнерство и рост продаж
4. Собственный анализ деятельности компании Sema International Trade и конкурентов
5. Внутренние документы Sema International Trade

ӨОЖ 34. 342.5

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БІЛІК ПЕН БИЗНЕСТІҢ ӨЗАРА ІС ҚИМЫЛЫНЫҢ БАҒЫТТАРЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Алдабосын С., магистрант

Ғылыми жетекші: Оспанова Ж.Б., з.ғ.к., профессор

Еуразиялық технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Бәсекеге қабілетті нарықтық экономиканы қалыптастырудың тиімді шарты мемлекеттік билік құрылымдарымен бизнес иелерінің конструктивті өзара тығыз қарым қатынасы. Мұндай қарым қатынастың сипаты, әдістері, нысандары нарықтық қатынастардың ұлттық ерекшеліктеріне байланысты едәуір ерекшеленеді. Солай бола тұра, мемлекет жалпы ұлттық мүдделермен байланысты әлеуметтік қызметті орындаудан босатылмайды. Сонда бизнес қоғамдық құндылықтардың өсуінің, дамуының қайнар көзі, факторы болып саналады.

Қазіргі таңда мемлекеттік жекеменшік әріптестік мемлекет пен бизнес субъектілерінің арасындағы өзара қарым қатынастың жаңа нысаны.

Мемлекет пен бизнестің ынтымақтастығының әртүрлі жобасын жасаудың маңызды сұрақтары мен мүмкіндіктерін ғалымдар да кеңінен зерттеген. Жалпы мемлекет пен бизнестің ынтымақтастығының әртүрлі нысанына талдау жасау, әсіресе ресейлік жағдайда бизнес пен мемлекеттің ынтымақтастығы мен мұндай ынтымақтастықты саяси және құқықтық тұрғыда түсіндіруге көңіл бөлінген. Рожкованың (2008) жүргізген зерттеулерінің нәтижесі үлкен қызығушылықты туғызады. Зерттеуші әртүрлі әлеуметтік –экономикалық жағынан әртүрлі деңгейде дамыған елдердегі мемлекет пен бизнес ынтымақтастығының басым бағыттарын анықтауға тырысқан. Мәліметтерді талдауға мемлекет пен бизнес ынтымақтастығына байланысты 915 жобаны кездейсоқ таңдау жолымен алған. Осы зерттеу негізінде елдің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі мен мемлекет пен бизнес ынтымақтастығының даму қарқынымен тікелей өзара байланыс бар екендігін көрсеткен [1.153-162.б.б]. Келесі авторлар (Вертакова, Ершова и Плотников, 2013) адами капитал дамыту мен жұмыспен қамту саласында мемлекет пен бизнес ынтымақтастығының тиімділігін зерттеген және осы салада мемлекет пен бизнес өзінің мүдделерін бір уақытта қанағаттандыра алады деп тұжырымдайды [2. 349-3516].

Thomas F. Remington (2017) Томас жоспарлы экономикадан нарыққа көшкен мемлекеттердегі ынтымақтастыққа көшудің өзіндік қиындықтары мен Ресейдегі дуалдық білім берудегі мемлекет пен бизнес құрылымдарының ынтымақтастығының өзіндік ерекшеліктеріне тоқталған [3.796].

Ал отандық зерттеушілердің бірқатар еңбектері мемлекеттік-жеке меншік әріптестігін құқықтық аспектісін зерттеуге арналған. Олар: Братус, Ешимова Д Капышева, т.б.

Бүгінгі күнге дейін мемлекет пен бизнестің ынтымақтастығы ұғымының нақты анықтамасы жоқ. Мемлекет пен бизнес әріптестігінің әртүрлі анықтамаларын нормативтік құқықтық әдебиеттерден табуға болады. Мысалы: мемлекет пен бизнес құрылымдарының ұзақ мерзімді қоғамдық маңызды міндеттерді өзара тиімді жағдайда шешуге бағытталған ынтымақтастығына OECD (Экономикалық даму мен ынтымақтастық ұйымы (қысқ. ОЭСР, ағылш. Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) мынадай анықтама береді:

«...мемлекет пен бір немесе одан да көп жеке серіктестердің (олар оператор немесе қаржыландырушы ролінде де болуы мүмкін) жеке серіктестер мемлекеттің мақсатына сәйкес келетіндей және өзіне табыс табу мақсатымен қызмет көрсету. Сәйкесінше жеке серіктестер қызметті мемлекеттің талаптарына сәйкес көрсету және жеке сектордың табыс табу мақсаты мен мемлекеттің мақсаттары өзара сәйкес келетіндей етіп жүзеге асырады [4. 56].

Мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің табысты тәжірибесіне келетін болсақ, сарапшылардың басым көпшілігі Ұлыбританияға біріншілікті береді. Бірақ көп жағдайда табысқа жетудің басты көзі - лауазымды тұлғаларды қатал қысқартудан бастаған Маргарет Тэтчерді реформалауын ұмытып кетеді. Ұлыбритания жобаларды жалпы саны бойынша да, мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің қолданылатын салалардың қатарында да көш бастап келеді. Атап айтқанда, бұл елде жеке меншік түрмелер алғаш пайда болды. Әрине, ағылшын басшылығының құпиясын түсіну қызықты болар еді, ол 1979 жылы премьер-министр қызметін атқарған Маргарет Тэтчердің билігінен басталды.

Билікке келгенде, Тэтчер бюрократиямен күресуге кірісті. Бірнеше мың лауазымды мемлекеттік лауазымды тұлғалар қысқарды және жалақылар шенеуніктерге күрт көтерілді (50%). Мемлекеттік қызметте ешқандай менеджмент жоқ екендігі анықталды. Нәтижесінде министрліктерден арнайы мекемелерге мемлекеттік қызмет бойынша қызмет көрсету және қадағалау функцияларын бөлу туралы шешім қабылданды. Мақсаты министрлерге мемлекеттік басқару мақсаттарын қою мен оны іс жүзіне асырудан бөлекетеу болатын. Реформа барлық ведомстволар «шығындарды есепке алу» болып табылады: олардың басшылары мақсаттарға, бюджетке және оны пайдалану үшін кең өкілеттіктерге ие болды. Олар сондай-ақ жеке сектордағы менеджерлерді жалдауға кірісті, олар өздерінің жалақыларын және бонустарын көтерді. Егер жеке меншік ұйымдар қызметті жақсы көрсетсе, мемлекеттік агенствоны қысқартатын болды.

Келісімшарттық қатынастар барлық жерлерге еніп, агенттіктерді құру сәтті болды. Еңбек басқармалары, атап айтқанда, мемлекеттік шығыстарды қысқартуға және мемлекеттік қызметшілердің тиімділігін арттыруға ынталы болды, ал келесі премьер-министр Джон Мейроп азаматтардың құқықтары туралы Хартияны қабылдады, оның мәні мемлекеттік ведомстволар клиенттерге қызмет көрсету стандарттарын шығарып, олардың орындалуына қатысты міндеттемелерді қабылдауы тиіс еді. Майордың тағы бір басты жетістігі 1992 жылы басталған Private Finance Initiative (PFI) бағдарламасы болды, оған мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің барлық заманауи нысандарын енгізу дәстүрге айналды. Бұл бастаманың басты идеясы стандартталған келісімшарттар негізінде жобалардың толық өмірлік циклына жауапты болатын жеке сектордың атқарушы фирмаларын тарту болып табылады. Алдымен жеке инвесторлар PFI-ға қатысудан қорқады, бірақ біртіндеп бейімделді, мемлекет пен жеке компаниялар арасындағы ынтымақтастық жемісті болды. Егер жеке меншік секторды қаржыландырған жағдайда (ең кемі 10 млн. доллар) ең тиімділігі бар жобаны жүзеге асыратын болса, ол «Жеке қаржы бастамасы» аясында ұйымдастырылады деп есептеледі. Шенеуніктер санын қысқартудан және тиімділікті арттырудан басқа, мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің енгізудің проблемалық аспектілеріде орын алды. Көптеген сарапшылардың айтуынша, мемлекеттік қызметке өмір бойы тағайындалуды жою мемлекеттік қызметшілерді азайтты [5].

Мемлекеттік жеке әріптестік саласында елімізді басқа мемлекеттермен салыстырғанда мемлекет пен бизнес субъектілерінің арасында өзара жақсы байланысын көрсететін едәуір тәжірибесі бар. Қазақстанның барлық аймақтарында 2020 жылы 1 қаңтардан бері мемлекеттік жеке әріптестік жөнінде 1,6 трлн. тенгеге 717 шарт жасалды. Қазақстан Республикасында 2015 жылы 31 қазанда «Мемлекеттік және жекешелік әріптестік туралы» заң қабылданды. Осы

заңның 8-бабына сәйкес мемлекеттік және жеке әріптестік туралы жоба дегеніміз ҚР-ның бюджет заңнамасы бойынша белгілі бір шектеулі уақытта аяқталатын сипатта іске асырылатын мемлекеттік жеке әріптестікті іске асыру шараларының жиынтығы [6]. Сондай-ақ мемлекеттік және жеке әріптестік мемлекеттік әріптеспен жеке әріптестің арасындағы қарым-қатынастың бір нысаны екендігі анықталды.

Мемлекеттік және жеке әріптестік дамуына байланысты елімізде Қазақстан Республикасының үкіметінің 17 шілде 2008 жылғы «Концессия мәселелері бойынша арнайы ұйымдарды құру туралы» №693 қаулысымен «Мемлекеттік жеке әріптестіктің қазақстандық орталығы» құрылды. Бұл ұйымның жалғыз құрылтайшысы ҚР-ның үкіметі. Әлеуметтік инфрақұрылымға мемлекеттік жеке әріптестікке жобаларды іске асыру арқылы инвестиция тарту мақсатында мемлекеттік және жеке әріптестікті дамыту институты құрылды.

Қазақстандағы мемлекеттік және жеке әріптестік басты орталық ретінде өз алаңында мемлекет, бизнес және қаржылық институттарды біріктіреді.

Қазақстандағы мемлекеттік және жеке әріптестік орталығының қызметінің негізгі түрлері:

1. Мемлекеттік және жеке әріптестік саласында заңнамаларды жетілдіру.
2. Мемлекеттік және жеке әріптестік мәселелері бойынша инвесторларға ақпараттар, кеңестер беру.
3. Үкімет үшін мемлекеттік және жеке әріптестікті, бюджеттік жобаларды сараптау, бағалау.
4. Мемлекеттік және жеке сектордағы ұйымдар үшін әдістемелік және ақпараттық қолдау көрсету.
5. Мемлекеттік және жеке әріптестік жобаларының конкурстық құжаттарын дайындауды, сондай-ақ мемлекеттік және жеке әріптестік субъектілері арасындағы келіссөздерде ақпараттық қызмет көрсетуді қамтитын ақыл кеңестер беріп сүйемелдеу.

Мемлекеттік жеке әріптестіктің келесідей нысандары бар:

1. **Келісім шарттар** қоғамға қажетті және пайдалы қызмет түрлерін жүзеге асыратын мемлекет пен жеке компанияның арасында жасалатын әкімшілік шарт ретінде. Бізде жұмыстарды орындау, қоғамдық қызмет көрсету, басқару, мемлекет қажеттілігі үшін өнімдерді жеткізу, техникалық қызмет көрсетуге арналған шарттар кеңінен тараған. Әкімшілік шарттық қарым қатынастарда меншік құқығы жеке әріптестікке берілмейді, шығындарды және тәуекелді мемлекет толық өзі жауапкершілікте болады.

2. **Аренда дәстүрлі нысанда (жалдау шарты) және лизинг нысанында.**

Белгілі бір шарттарда жеке әріптестікке мемлекеттік мүлікті уақытша пайдалануға беруді ерекше талап ретінде көрсетеді. Жалдаудың дәстүрлі шарттары жалға берілген мүліктің меншік иесіне қайтарылатыны белгілі, бірақ мүлікке билік ету құқығы жеке әріптестікке берілмейді. Жалдау шартында арнайы көрсетілген жағдайда жалға берілген мүлік болашақта сатып алу құқығымен аяқталуы мүмкін. Лизинг шартын жасаған жағдайда лизинг алушы мемлекеттен мүлікті сатып алу құқығы болады.

3. **Концессия** (концессиялық келісім) – мемлекет пен жеке әріптестік арасындағы қатынастардың ерекше нысаны [7]. Мемлекет әріптестік шеңберінде концессиялық шарттың пәні болып табылатын мүліктің толық меншік иесі болып қалады. Концессия объектісін дұрыс қалыптастыру үшін жеке әріптестікке белгілі бір уақыт ішінде өкілеттіктерді орындау бекітілген. Мемлекеттік меншікті пайдаланғаны үшін концессионер концессиялық шартқа көрсетілген тәртіпте ақы төлейді.

Тәжірибеде барлық уақытта қоғамның қызығушылық тудыратын маңызды әлеуметтік қызметтер-тұрғындарға коммуналдық қызмет көрсету, қоғамдық қажетті жұмыстар, құрылыс, әлеуметтік және экономикалық инфрақұрылым объектілерін салу қызметтері жатады. Концессиялық келісім бойынша мемлекеттің жеке әріптестігі қоғамның талаптарына бағынуға, қызметтердің сапалы орындалуына, пайдаланушыларға кемсітпей қарау, қызметтердің қол жетімділігі, бірдей қызметтер үшін тарифтерді бірдей етіп бекітуге міндетті. Қоғамға залал келтіру қаупі бар жағдайлар шартта көзделмеген шара қолдануға заңды негіз болып саналады. Қоғамның мүддесін қорғау мақсатында концессиялық келісімде концессионер алдында мемлекеттік биліктің артықшылықтары, біржақты құқықтары көзделген. Концессия кәсіби басқару және жеке инвестиция салуға мұқтаж инфрақұрылымдық салаларда кеңінен тараған.

Әріптестіктің кеңінен тараған формасы бірлескен кәсіпорын. Осы кәсіпорынның әртүрлілігіне және бірлескен капиталдың құрылымы мен сипатына қарай акционерлік қоғам немесе үлестік қатысудағы бірлескен кәсіпорын болып табылады [8]. Акционерлік қоғамда акционерлер ретінде мемлекеттік органдары және жеке инвесторлар болады. Жеке әріптестіктің дербес әкімшілік, шаруашылық шешімдерді қабылдаудағы мүмкіндіктері акционерлік қоғамдағы үлесімен анықталады. Тараптардың тәуекелдері акционерлік қоғамдағы үлесіне байланысты бөлінеді. Бірлескен кәсіпорынның маңызды ерекшелігі мұнда мемлекет әрдайым әкімшілік-шаруашылық, инвестициялық және өндірістік қызметтеріне қатысып отырады. Жеке әріптестер үшін шешімдер қабылдау дербестігі және еркіндігі концессияға қарағанда шектеулі.

Әріптестікте бұл өте маңызды тараптардың біреуінің пайдасына жарғылық капитал құрылымының өзгеруі тек инвесторлар арасында акцияларды қайта бөлуді білдіреді; бұл оның ұлғаюына әкелмейді, өйткені қаражат және жұмыс орындарының саны негізгі өсуіне алып келмейді. Мемлекеттің қатысуымен акционерлік қоғамды мемлекет меншігіне алған жағдайда акцияларды сатып алу маңызды ағымдағы айырбас бағамы және бастапқыда жеке инвестор салған капиталға байланысты емес. Сонымен қатар, әлемдік тәжірибеге сәйкес, концессиялық кәсіпорынды мемлекет меншігіне алған жағдайда мемлекет оның орнын толтыруға міндетті концессионерге салынған капиталдың құнын, сондай-ақ жіберіп алған пайда үшін өтемақы төлеуге міндетті. Мемлекеттік жеке әріптестік жобаларын іске асыру тәжірибесі мыналарды бөліп көрсетуге мүмкіндік береді олардың әрқайсысына тән ұйымдық, қаржылық нысандарға қатысты нақты серіктестік модельдері (1-кесте).

Кесте 1 - Мемлекеттік жеке әріптестіктің негізгі моделдерінің сипаттамасы
(әдебиеттердің негізінде автормен жасалған)

Модель	Меншік	Басқарма	Қаржыландыру
Оператор	Жеке/мемлекеттік	Жеке	жеке
Кооперация	Жеке/мемлекеттік	Жеке/мемлекеттік	Жеке/мемлекеттік
Концессия	мемлекеттік	Жеке/мемлекеттік	Жеке/мемлекеттік
Шарт	Жеке/мемлекеттік	Жеке	Жеке
лизинг	Жеке	Жеке/мемлекеттік	Жеке/мемлекеттік

Әріптестіктің пәні болып табылатын қандайда бір салада қызмет түрлерінің негізгі моделдерін мемлекет анықтап таңдайды. Негізгі моделдердің таза түрлері көбінесе кездеспейді, аралас формалары жиі кездеседі. Солай бола тұра, инфрақұрылымдық салаларда жеке моделдер басым, әлемдік тәжірибе көрсеткендей емес. Сонымен оператор моделі қалдықтарды қайта өңдеу салаларында кеңінен тараған. Бұл мемлекетте қадағалай функциясының сақталуы барысында мемлекет пен жеке әріптестік арасында жауапкершіліктің бөлінуімен сипатталады.

Кооперация моделі нақты қызметтер көрсетілген салаларда қолданылады, өйткені салық салу, амортизациялық аударымдарды жекелеген объектілері ету қиянға соғады. Әріптестік мемлекет пен жеке әріптестің бәрлескен жобалық компаниясы арқылы жүзеге асырылады.

Концессиялық модель ұзақ мерзімді жобаны жүзеге асыратын салаларда, сондай-ақ меншік құқығы мемлекеттен жеке әріптестікке ауысқан жағдайларда саяси немесе заңды себептермен алынып тасталады.

Инвестициялар бірінші кезекте өндірістік шығындарды төмендетуге бағытталған энергетикалық секторда келісімшарттық модель қолданылады. Ағымдағы шығындарды төмендетуден алынған үнем, инвестициялық шығындардан көбінесе нақтыдан асып түседі.

Лизингтік модель қоғамдық ғимараттарды салуда жиі қолданылады. Лизинг нысандарының жергілікті өзін-өзі басқару органдарының жеке кәсіпкерлікпен әріптестікпен тәжірибесі жинақталған.

Соңғы кезде мемлекет пен бизнестің әріптестігінің әртүрлі нысандары кеңінен дамуда. Сонымен, егер концессия шарттары бұрын болған болса

орталықтандырылған жылумен жабдықтауды қамтамасыз ететін автомобиль жолдарын, автотұрақтарды салуда қолданылған, бірақ қазір олар қорғаныс, білім беру, кабельді теледидар,

қалалық қоғамдық көліктердің кейбір түрлеріде кең таралуда. Осындай шарттар бойынша жеке бизнес ауруханаларды, мектептерді және басқа да қоғамдық объектілерді салады, содан кейін басқарады. Мемлекеттік жеке әріптестік жобаларын жүзеге асыру кезінде оның ұйымдастырушылық-құқықтық шеңберінде мемлекеттік органдар мен жеке бизнес кәсіпорындар арасындағы ынтымақтастықтың түрлі модельдерін қамтыды. Олар жеке әріптестікке берілген меншік құқығы көлеміне, тараптардың инвестициялық міндеттемелеріне, принциптеріне байланысты серіктестер арасындағы тәуекелдерді бөлу, жұмысты орындау үшін жауапкершілік, соның ішінде. құрылыста, пайдалануда, басқаруда сараланады.

Бизнеспен әріптестің қатынастарын мемлекеттік реттеудің ерекшелігі жеке сектордағы кәсіпорындармен қарым қатынасты кеңейту белгілі бір дәрежеде анықталады.

Нақты бағдарламаларды, жалпы шаруашылық процестерді іске асыру үшін әріптестіктің жалпы мемлекеттік деңгейін қамтитындығы ескерілетіндігі маңызды, бірақ еліміздің аймақтық деңгейіне және жергілікті билік органдарына тарайды.

Біріншіден, бұл қаржылық ағындарды қоғамның ең терең буындарының пайдасына қайта бөлуге байланысты. Екіншіден, әріптестік қатынастар аясын ұйымдар шеңберінің кеңеюіне тиісті бағдарламалар әзірлеу мен жүзеге асыруға тікелей ықпал етеді. Азаматтық қоғамның мемлекеттің қоғамдық-құқықтық қатынастарды ұйымдастыруына және қоғамдық мүдделерді тиімді жүзеге асыруға әсері артып келеді. Мемлекеттік қызметтерді көрсетуде мемлекеттің тікелей қатысуын азайту арқылы бюджет қаражатын үнемдеу маңызды мүмкіндіктер ашылуда.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Рожкова. Организационные основы управления проектами государственно-частного партнерства. // Проблемы современной экономики. 2015. № 1 (35). С. 153-162.
2. Ершов Д. Л. Организация мониторинга реализации стратегического партнерства в здравоохранении // Проблемы современной экономики. 2013. № 4 (48). С. 349-351.
3. Яковлев А.А., Ремингтон Т.Ф., Маркес И., Базавлюк В.Н. Государственно-частное партнерство в среднем профессиональном образовании: на примере фирм в России и Китае. 2017. 79 б
4. OECD Organisation for Economic Co-operation and Development (2008) 56.
5. Варнавский В.Г. Партнерство государства и частного сектора. М.2013.С. 28-32.
6. Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 31 қазандағы № 379-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz>.
7. Сосна С.А. Концессионное соглашение — новый вид договора в российском праве // Журнал российского права, 2002. www.concession.ru
8. Шарингер Л. Новая модель инвестиционного партнерства государства и частного сектора // Мир перемен. 2004, № 2. С. 13.

ӘОЖ 665.7

COVID-19 БАНКТІК ИННОВАЦИЯЛАРДЫҢ ДАМУЫНА ӘСЕРІ

Бекбосинова А.С., қаржы магистрі, аға оқытушы
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Соңғы 20 жылда банк секторы мобильді және интернетке енудің, сондай-ақ клиенттердің технологияларды білуіне байланысты жеделдетілген қарқынмен өсті, бұл банктерге заманауи технологияларды жылдам қабылдауға мүмкіндік берді. Коммерциялық банктер инновациялық қызметтің негізгі субъектілерінің бірі болып табылады. Мұндай инновация - бұл бизнес-модельдердің, ұйымдастырушылық, функционалдық және операциялық инновациялардың өзара байланысының бір түрі, өнімді жасау және енгізу жолында мүлдем жаңа қызметтер. Сондықтан банк секторындағы инновациялардың түрлерін анықтау қажет, оларға ақпараттық технологиялар (ең алдымен банк карталары, Интернет-банкінг, мобильді банкінг), өнімдер (ипотека, жедел несиелеу, лизинг) және менеджмент (мониторинг және бақылау) [1]. Мұндай трансформациялар коммерциялық банктердің дамуы үшін өте маңызды, әсіресе қалыптасқан бәсекелестік жағдайында және нарықтағы ықтимал дағдарыстық жағдайлар кезінде, соның бірден бір дәлелі - COVID-19 пандемиясы.

COVID-19 пандемиясы және кең таралған эпидемиологиялық шектеулерден туындаған әлемдік экономикадағы одан кейінгі дағдарыс жағдайында банктік қызметтер мен қызметтерді цифрландыру әсіресе банк секторы үшін сұранысқа ие болып отыр.

Коронавирустық індет банк саласына қатты әсер етті. Бірақ COVID дағдарысы цифрлық технологияларды қабылдауды бәсеңдетпеді, керісінше, ілгерлетті. COVID-19 экономиканың барлық салаларына, соның ішінде банк саласында инновациялардың тез дамуын ынталандырды. Сонымен қатар, банктерді цифрландыру процестері артып, тарихтағы ең жоғары көрсеткіштерге жетті.

Көптеген инновациялар дүниежүзіндегі өзгерген ортаға банктердің жылдам жауабы болды. Олар несиелер бойынша төлемеу дағдарысын еңсеру үшін контактісіз төлемдер жүйесін, клиенттермен өзара әрекеттестіктің цифрлық арналарын әзірлеуге мәжбүр болды. Банк қызметкерлерінің көпшілігінің қашықтан жұмыс істеуге көшуі сала үшін ауыр соққы болды: бұрын-соңды қаржы секторында қашықтан жұмыс істеуді мұндай ауқымда пайдалану әдетке айналған емес.

Инновацияларға деген қажеттілік пен сұраныс бұрынғыдан да жоғарлады. Ал көптеген банктер үшін басты мәселе - олардың үнемі өзгеріп отыратын орта мен жаңа сын-қатерлерге тез жауап беру қабілеті. Сондықтан пандемия аяқталғаннан кейін бизнестің тұрақтылығын қамтамасыз ету және оны дамыту жолдарын іздеу ұзақ мерзімді негізгі міндеттерге айналды. Қазіргі уақытта банктер дәстүрлі операцияларын цифрландыру қажеттілігі туындап тұр. Өйткені бүгін инновацияларды қолданбаған компаниялар, пайдасынан айырылады. Сонымен қатар, дәстүрлі банктер экономикадағы салмағын жоғалтуда: 2009 жылдан 2021 жылға дейін олардың АҚШ ЖІӨ-дегі үлесі 4,6%-дан 3,85%-ға дейін төмендеді [2]. Сонымен қатар финтех компаниялары мен балама қаржылық ойыншылар тұтынушыларды жаулап алуды және олардың капиталдандыруын арттыруды жалғастыруда. Цифрландыру қажеттілікке айналды, бірақ процестерді цифрландырудың өзі банк қызметтерінің саралануын қамтамасыз ете алмайды және кірістердің өсуіне қолдау көрсете алмайды. Осыған байланысты банктерге қандай операциялар мен ұсыныстардың инновациялары клиенттер үшін ең көп құндылықты тудыратынын шығармашылықпен қайта қарастыруға тура келеді. Банктер қызметтер мен клиент сегменттері бойынша дәстүрлі көзқарастарды қайта қарап қана қоймайды, сонымен қатар жаңа бірлескен бизнес үлгілерін ашуда. Барған сайын олар өз технологиясын жаңа өнім және әлеуетті жаңа табыс көзі ретінде көреді.

Сонымен қатар, банктік технологиялардың функционалдығына және тиімділігіне жоғары талаптарды тек бизнес қана емес, сонымен қатар олардың тиімділігіне сенімді адамдар да, яғни клиенттер қояды. Клиенттердің бұл ынтасы банктер үшін бірегей мүмкіндік. Сол мүмкіндікті қолдану банктер үшін жаңа табыс көзі бола алады.

Клиенттер бүгін несиелік ұйымдарға тек қаржыларын басқаруға бермейді. Олар банк арқылы күнделікті ұсақ-түйек мәселелерді шешу үшін қолданылатын көптеген қызметтерге қол жеткізе алады. Ал бұл банк бизнесі үшін клиенттерге бағдарлау рөлін күшейту, клиенттерді тартуды дамыту дегенді білдіреді. Accenture дүние жүзіндегі 670 банк басшылары арасында сауалнама жүргізді және олардың 86%-ы клиенттердің өзара әрекеттесуін кеңейтудің және олардың үміттеріне сәйкес қызметтерді жекелендірудің маңыздылығын атап өтті [3].

Клиентке назар аударуды қолданушыларды жаңа банктік қосымша интерфейсін әзірлеуге тарту сияқты мысалдармен көрсетуге болады. Дәл осындай қадамның көмегімен Батыс Еуропалық банктердің бірі өз клиенттеріне жұмыста олардың мүдделерін ескеруге ұмтылуын көрсетті. Сондықтан банктік инновацияны шығару кезінде клиенттер де қатысу қажет. Өйткені бұл өнімдерді олар тұтынады. Цифрлық трансформация кезінде клиенттердің үміттерін жүзеге асыра алатын банктер жетістікке жете алады. Әңгіме тек жаңа қызметтер туралы ғана емес, сонымен қатар өзара әрекеттесу арналарында технологияларды кеңінен қолдану туралы болып отыр: банкпен өзара әрекеттесу үшін Facebook Messenger және WhatsApp қолданбаларын пайдалану, жеке консультациялар үшін банк мамандарымен бейнеконференция арқылы байланыс. Болашақта 5G және толықтырылған шындық технологиялары банктерге қашықтан биометриялық сәйкестендіруді, виртуалды кассирлерді және басқа да көптеген қызметтерді дамытуға мүмкіндік береді.

COVID-19 пандемиясы тұтынушылардың мінез-құлқын да өзгертіп, оларды жаңа құралдар мен технологияларды қарастыруға және қабылдауға итермелейді. Егер 2019 жылы банк клиенттерінің шамамен 67%-ы банк кеңселеріне жеке баруды жөн көрсе, қазіргі банктермен жүзеге асырылатын цифрлық трансформация тенденциялары, клиенттердің мінез-

күлкіндағы өзгерістер филиалдардың жабылу санының артуына әкелетінін көрсетеді, яғни нәтижесінде, банктік қызметтерді әмбебаптандыру өседі [3].

Интернет-банкинг және мобильді қосымшалар арқылы банктік қызмет көрсетудің іс жүзінде жалғыз онлайн үлгісіне көшу болды. Бұл болжамды түрлендіру болды, өйткені банктер клиенттермен өзара әрекеттесуінің барлығын дерлік цифрландырды.

Цифрлық трансформация банк саласындағы бизнес үлгілерін өзгерте бастады. Осылайша, көптеген Банк басшылары заңды тұлғаларға қызмет көрсету саласындағы банк қызметі болашақта ВааS (Bank as a Service) сервистік платформасының бір бөлігіне айналады деп есептейді. Қалыптасқан схемаға қайшы, қызмет көрсету кезінде банктің қызметі қатаң түрде орталықтандырылған түрде қамтамасыз етіледі – ВааS концепциясына сәйкес клиенттің (клиенттің) инфрақұрылымы заманауи цифрлық технологияларды қолдану арқылы банктің инфрақұрылымымен біріктіріледі. Банктің қызмет көрсету тұжырымдамасында банк клиентке өзінің қаржылық инфрақұрылымын (бэк-офисі) пайдалануға береді деп айтуға болады. «Банк қызмет көрсету ретінде» бизнеске банкті өзіне толық бейімдей отырып, бизнес-процестеріне барлық қажетті қаржы құралдарын біріктіруге мүмкіндік береді. Классикалық «банктік клиент» жүйесінің орнына компания қызметкерлері өздерінің процестерінде өздеріне таныс ақпараттық жүйелерге енгізілген құралдарды алады.

Ал банк жетекшілері өздерінің банктік бизнес модельдерін байланыс қызметтерін, азық-түлік жеткізуді, нарықты қамтитын цифрлық экожүйеге айналдыруға және банкті осы платформалардың орталығына айналдыруға тырысуда [4]. Керемет мысал ретінде өз клиенттеріне қаржылық қызметтерді ғана емес, сонымен қатар өзінің бірыңғай цифрлық платформасының бөлігі ретінде онлайн кинотеатры, азық-түлік жеткізу және т.б. бар Caspi Bank айтуға болады. Бұл тәсіл банк ұсынатын қызметтердің санын көбейтуге мүмкіндік береді, ал клиент бір платформа аясында әртүрлі қызметтерді пайдалануының арқасында Банкке деген адалдығы артады.

Сонымен қатар, COVID-19 банктердің цифрлық дамуындағы жасанды интеллектке (ЖИ) деген сұранысты ұлғайтты. Ол банктерге қол еңбегін алмастырып қана қоймай, қызметкерлерді тиімдірек және тиімді пайдалану үшін жаңа тәжірибелер жасауға көмектеседі. ЖИ құралдарын қазір бүкіл әлем бойынша банктердің 29%-ы сәтті пайдаланады [3]. Бірақ жеке операциялардың ғана емес, сонымен қатар бизнес-процестердің тиімділігін арттыру үшін осы технологияларды қолдануды кеңейту қажет. Сонымен қатар, ЖИ банк индустриясында да, банктер мен клиенттер арасында да ынтымақтастықты дамытатын құралға айналуға.

Жақын болашақта жасанды интеллектті қолдану сценарийлері жалпы алғанда түсінікті болса, COVID-19 пандемиясынан кейін банктер өз қызметкерлерінің өзара әрекеттестігі мен жасанды интеллект үлгілерін әзірлеуге мәжбүр болады. Бұл адамдар мен технологияның өзара әрекеттесуінің «командалық» стилі іске қосылатынын білдіреді. Табиғи тілді өңдеу (NLP), кескінді тану және машиналық оқыту (ML) сияқты технологиялар мәтінді немесе сөйлеуді түсіну үшін ғана емес, сонымен қатар адам қарым-қатынасының контекстін түсіру үшін де қолданылатын болады [5].

Мысалы, бір канадалық банкте өзінің ЖИ жүйелері беретін несиелерді мақұлдау немесе бас тарту туралы шешімді негіздеу құралы бар. ЖИ моделі тұғынушылар мен реттеуші органдарға қабылданған шешімнің әділдігіне, бейтараптығына және ашықтығына сендіруге бағытталған.

Инновация банк ісін дамытудың мерзімді шарасы емес, үздіксіз процесс болуы керек. Пандемия өзгерістерге дереу жауап беруге дайын және инновациялық әлеуеті ғана емес, сонымен қатар бүгінгі күні бизнестің болуының алғышарты болып табылатын «инновациялық ДНҚ-сы» бар банктердің артықшылыққа ие екенін көрсетті.

Сонымен қатар, ковид бантердің интернет қосымшаларын қайта дамытуға және ондағы көрсетілетін қызмет түрлерін көбейтуге кірісті. Банктер суперқосымшалардың құрылысын белсенді түрде талқылауда: олар банктің 2019 жылдан 2021 жылға дейін жылдық есептерінде айтылу саны 640%-ға өсті [6]. Superapps бір интерфейсте клиент үшін көптеген құнды мүмкіндіктерді біріктіреді. Банктік қосымшалар күрделі құрылымға ие, бірақ клиенттің күнделікті назарында бірнеше негізгі функциялар қолданылады: балансты тексеру, шоттарды төлеу, транзакцияларды қарау. Осы себепті, мобильді банкинг кез келген басқа платформаға біріктіруден 4-5 API ғана алыс.

Сонымен қатар, нағыз супер қолданбалардың тізімі әлі қысқа: оған, мысалы, AliPay, Amazon, PayTM (Үндістан), Какао (Оңтүстік Корея) және т.б. Қазір банктер қиын таңдау

жасауы керек: олар өздерінің супер қолданбасын алға жылжыту үшін күресу керек пе, басқалармен серіктестік орнату керек пе, әлде бұл жарыстан тыс қалу керек пе.

Осылайша, банктік инновацияларды қолдану және енгізу перспективалары үшін өте маңызды:

- заманауи ақпараттық технологияларды дамыту шеңберінде бірегей банктік өнімдер мен қызметтерді құру және қолдану;

- клиенттердің банктік инновацияларға сұранысын арттыру мақсатында соңғы тұтынушыға жаңа өнімдер мен қызметтер туралы толық ақпарат беру;

- виртуалды телекоммуникациялық қаржылық технологияларды қолдану;

- ақпараттың және оны беру арналарының қауіпсіздік деңгейін арттыру;

- Интернет желісін немесе арнайы әлеуметтік желіні пайдалану арқылы банктік өнімдер мен қызметтерді енгізу;

- инновациялық қызметті дамыту саласында банк қызметкерлерінің біліктілік деңгейін қандай да бір жолмен арттыру;

- жаңа технологияларды қолдануға қабілетті нақты компаниялармен өзара әрекеттесу және қажет болған жағдайда банк мекемелерін бірегей перспективалық жобалармен (стартаптар) қамтамасыз етеді.

Банктік инновацияларды дамытудың мұндай нұсқалары инновациялық процестерді жүзеге асырудың оңтайлы механизмін жасайды, қолданылатын технологиялардың, өнімдер мен қызметтердің қолжетімділігі мен сапа деңгейін арттырады, ең бастысы, экономиканың банк секторының шетелдік инновациялық технологияларымен салыстырғандағы отандық банктік инновациялардың бәсекелестігін арыттыру мүмкіндігін береді.

Қорыта келгенде, COVID-19 банктік инновациялардың дамуына оң әсер етті және цифрландыру процесін тездетті. Сонымен қатар, клиенттердің талаптары мен сұраныстарын қанағаттандырды.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Флигинских Т.Н., Тарасова Т.Ю. Факторы, определяющие развитие инноваций в виде новых банковских продуктов // Креативная экономика. – 2016. – Т. 10. – № 10. – С. 1157–1168. – DOI: 10.18334/ce.10.10.36906 (дата обращения: 08.02.2020).

2. <https://www.worldbank.org/en/access-to-information>

3. Accenture Technology Vision for Banking 2020 /<https://www.accenture.com/us-en/insights/banking/coronavirus-technology-vision-banking-2020>

4. tadviser Internet resource The Bank-as-a-Service model allows you to integrate banking directly into the ERP system. How does it work? / [Electronic resource] // Mode of access: [https://www.tadviser.ru/index.php/Статья:Bankas-a-Service_\(BaaS,_bank-as-a-service\)](https://www.tadviser.ru/index.php/Статья:Bankas-a-Service_(BaaS,_bank-as-a-service))

5. Accenture Technology Vision for Banking 2021 / <https://www.accenture.com/us-en/insights/banking/coronavirus-technology-vision-banking-2021>

6. Accenture Technology Vision for Banking 2022 / <https://www.accenture.com/us-en/insights/banking/coronavirus-technology-vision-banking-2022>

УДК 330

РЕГУЛИРОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЕСТЕСТВЕННЫХ МОНОПОЛИЙ В КАЗАХСТАНЕ

Ким А., Гвоздева Т., студентки

*Научный руководитель: Бижанова Б.М., к.э.н., ассоц. профессор
Евразийский технологический университет, г. Алматы, Казахстан*

Естественные монополии имеют значимую роль в формировании любого государства, т.к они обеспечивают получение гражданами различных средств первой необходимости, такие как: вода, газ, электричество. От их правильной и скоординированной работы зависят условия жизни людей.

Естественная монополия – это товарный рынок, условия, при которых удовлетворение спроса эффективнее в условиях отсутствия конкуренции в силу научно-технических

особенностей производства. Товары, производимые субъектами естественной монополии не могут быть заменены в потреблении другими товарами, в результате спрос на этом рынке в существенно меньшей степени зависимости от изменения цены на этот товар, чем спрос на другие виды товаров [1].

Продукция естественных монополий обладает высокой социальной значимостью, поэтому эффективность государственного регулирования этих отраслей напрямую зависит от функционирования экономики в целом. По степени развития естественных монополий в стране, можно судить о состоянии экономики в государстве.

Следует отметить, что на современных условиях в мире не существует универсального метода государственного регулирования естественной монополии, т.к. каждый метод имеет как преимущества, так и недостатки, выбор зависит от ряда факторов, главным из которых является уровень социально-экономического развития страны.

Монополия - это рыночная структура, при которой крупная компания осуществляет контроль над производством и сбытом одного или нескольких видов товара, продукции, т.е. монополист на рынке обладает исключительным правом производства, торговли и других видов деятельности. При монополии на рынке отсутствует конкуренция и функционирует только одна фирма-монополист. Фирма-монополист производит уникальную, не имеющую аналогов продукцию и защищена от выхода на рынок других компаний.

На практике выделяют следующие виды монополий:

- естественная монополия;
- искусственная монополия;
- открытая монополия;
- государственная (закрытая) монополия.

Естественной монополией обладают собственники и другие хозяйствующие субъекты, имеющие в своем распоряжении редкие и свободно не воспроизводимые элементы производства, пригодные для возделывания и выращивания чая, виноградников).

Примерами естественной монополии являются системы водоснабжения, электроснабжения, газоснабжения, железнодорожные перевозки. Искусственная монополия обычно создается при объединении нескольких предприятий.

Открытая монополия – это рынок единственного поставщика. При открытой монополии существует временная ситуация, которая образуется в результате появления новой технологии или продукта в период, пока конкуренты не освоили данную технологию и производство данного продукта.

Государственная (закрытая) монополия – это монополия, которая создана с помощью законодательных барьеров.

Таким образом, государственная (закрытая) монополия защищена от конкурентов законодательством.[2]

Казахтелеком – один из ведущих компаний- монополий в Казахстане, в которой частные инициативы и конкуренция были изменены на государственный монополизм, в результате чего страдают потребители и формирование экономики Казахстана.

Особенностью коронавирусного кризиса является тот факт, что в отличие от подавляющего большинства прочих секторов экономики, телекоммуникационные рынки во всем мире приобрели большой толчок к росту, ибо карантинные меры отчетливо усилили использование интернета и телекоммуникационной связи.

Согласно годовому отчету Казахтелеком за 2020 год, телекоммуникационный рынок Казахстана в этот затруднительный год вырос незамедлительно на 14,5%. При этом доля КТ на рынке в этот год выросла с 63,9% до 64,6%, а в 2021 году до 66,6%, т.е. в целом, в 2020 году КТ рос лучше, чем другие, особенно с учетом того, что услуги от фиксированной телефонии снизились на 5,5%.[3] Подобное уменьшение доходов от фиксированной телефонии является хорошим трендом в последние годы, ибо все больше людей и бизнеса воздерживаются от фиксированных телефонов и переходят на мобильную связь.

В разрезе сегментов телекоммуникационного рынка доли КТ выглядят следующим образом:

Таблица 1 - Годовой отчет компании за 2020 год [3]

Фиксированная телефония	82,6%
Мобильный рынок	70,6%
Фиксированный интернет	68,3%
Операторский бизнес	53,4%
Платное ТВ	40%
Услуги в области информационно-коммуникационных технологий	32%
Суммарная доля КТ на телекоммуникационном рынке	64,6%

Таким образом, на сегодня в первых трех сегментах рынка Казактелеком занимает преобладающее (монопольное) положение. Если смотреть глубже — по отдельным видам деятельности, то монополия данной госкомпании на рынке еще шире. Важно отметить, что до 2019 года доля КТ на мобильном рынке была очень маленькой и абсолютно не росла (если не падала). Впрочем, спустя получения контроля над Kcell и Tele2/Altel итоговая доля КТ на рынке выросла на более чем в два раза.

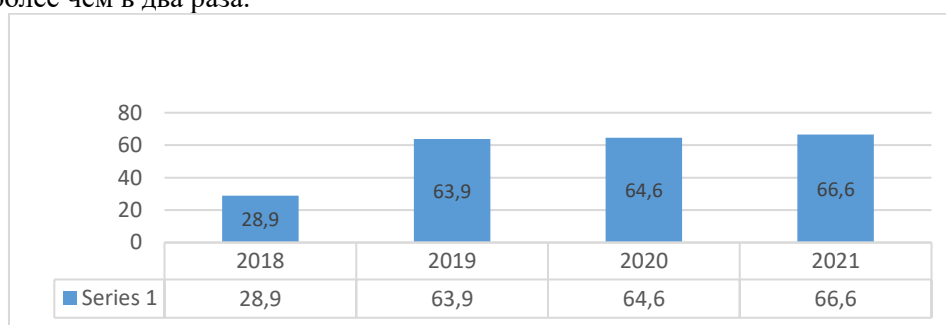

Рисунок 1 - Динамика рыночной доли ГК АО «Казактелеком» [3]

В рейтинге Глобального индекса конкурентоспособности Всемирного экономического форума за 2018–2019 годы виден позитивный тренд. По индикатору "Степень доминирования на рынке" Казахстан занял 84-е место в 2018 году, 70-е место в 2019 году. В Агентстве по защите и развитию конкуренции по этому поводу говорят, что улучшение произошло благодаря работе "по демонаполизации высококонцентрированных отраслей" [4].

Согласно анализу более 70 товарных рынков, проведенному ранее антимонопольным ведомством, наиболее высокая концентрация монопольных структур наблюдается в базовых отраслях экономики. Опираясь на эти данные, можно отметить, что в стране только 4,3% товарных рынков в плане монополизации отличаются умеренной концентрацией, остальные 95,7% – это рынки с высокой концентрацией монополий и олигополий [5].

Другими словами, почти вся экономика РК находится в руках таких структур. Наибольшее число олигопольных рынков приходится на долю топливно-энергетического комплекса – 48,5%, промышленности – 17,6%, АПК – 16,2%. Финансовый сектор в этой структурной «пирамиде» занимает 8,8%, другие секторы – 8,8% [5].

Напомним, в соответствии с поручением Главы государства Счетным комитетом проведены аудиты в большинстве крупных структур квазигоссектора, в т.ч в компаниях: «Қазақстан темір жолы», «Самрук-Энерго», «Қазақтелеком», «Актауский международный морской торговый порт», «Тау-Кен Самрук», «Samruk-Kazyna Construction», «Объединенная химическая компания», НК «КазМунайГаз», «Казатомпром» и др.

По итогам аудита установлено, что только в отчетном периоде выявлено около 60 системных проблем и недостатков: финансовых нарушений на сумму 41 млрд тенге, фактов неэффективного управления активами – на 340 млрд тенге. При этом отмечается, что процессы трансформации квазигоссектора не стали залогом качественных изменений и эффективности группы компаний, призванных сыграть ключевую роль в модернизации и диверсификации национальной экономики. Приватизация по итогам исполнения Комплексного плана на 2016–2020 годы обеспечена только на 62% [5].

Монополия характеризуется наличием одного-единственного продавца конкретного товара или вида услуг на рынке. Как с точки зрения количества товаров на рынке, так и с

учётом других важных аспектов монополия представляет собой самую крайнюю форму несовершенной конкуренции.

Органы регулирования естественных монополий осуществляют контроль за действиями, которые осуществляются с участием или в отношении субъектов естественных монополий и которые могут иметь своим результатом ущемление интересов потребителей товара, в отношении которого применяется регулирование в соответствии с законом. Система государственного антимонопольного регулирования формируется во все странах, где экономика строится на рыночных принципах.

Деятельность учреждений сферы государственных монополий находится под жестким контролем антимонопольных органов, а порядок утверждения тарифов устанавливается в строгом соответствии с ценовой и антимонопольной политикой.

Таким образом, в РК регулирование монополистической деятельности производится государственным антимонопольным комитетом, который находится под контролем правительства, его существование необходимо как для сдерживания и ограничения монополистической деятельности на территории РК, так и для ее развития.

Использованная литература

1. <https://orendor.ru/sovety/chto-takoe-estestvennaya-monopoliya-i-kakovy-ee-glavnye-priznaki.html>
2. <https://www.audit-it.ru/terms/agreements/monopoliya.html>
3. <https://exclusive.kz/expertiza/obshhestvo/125502/>
4. <https://baigenews.kz/chto-delat-s-monopoliyami-128107/>
5. <https://kazpravda.kz/n/pochti-vsya-ekonomika-kazahstana-nahoditsya-v-rukah-oligopolnyh-i-monopolnyh-struktur-ekspert/>

УДК 06.56.31

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОРГАНИЧЕСКОМ СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Джумашова А.А., докторант

Нурсейтова Г.Б., к.э.н., старший преподаватель

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Органическое сельское хозяйство – инновационная сельскохозяйственная система, способствующая повышению устойчивости сельского хозяйства.

Органическое производство в Казахстане возникло и получило дальнейшее развитие в начале 2000-х гг., как ориентированное на рынки стран Европейского Союза. Органическая сельскохозяйственная продукция, поставляемая на экспорт, включает зерновые культуры (пшеница, ячмень, овес, рожь, гречневая крупа), масличные культуры (лен масличный, соевые бобы, горчица, рапс, семена подсолнечника) и бобовые культуры (чечевица, бобы, горох). Большинство органических земель расположено в Костанайской, Акмолинской, Северо-Казахстанской областях, а также в Актюбинской и Алматинской областях. В период с 2009 года по 2018 годы, по данным FiBL-IFOAM, происходит значительный рост количества производителей органической продовольственной продукции – с 8 до 63. В 2019 году в Казахстане осуществляло свою деятельность всего 41 производителей органических сельскохозяйственных культур, несмотря на увеличение площади органических земель (с 192 133 га до 294 289 га).

Прирост органических сельскохозяйственных угодий в Казахстане с 2009г. по 2019г. составил 160 727 га или 120,3%. (Рис.1) В 2020 году наблюдается сокращение площади органических сельскохозяйственных земель с 229 463 га (2019) до 114 886 га, то есть на 49,9%, в целом за 10 лет уменьшение на 41,4%.

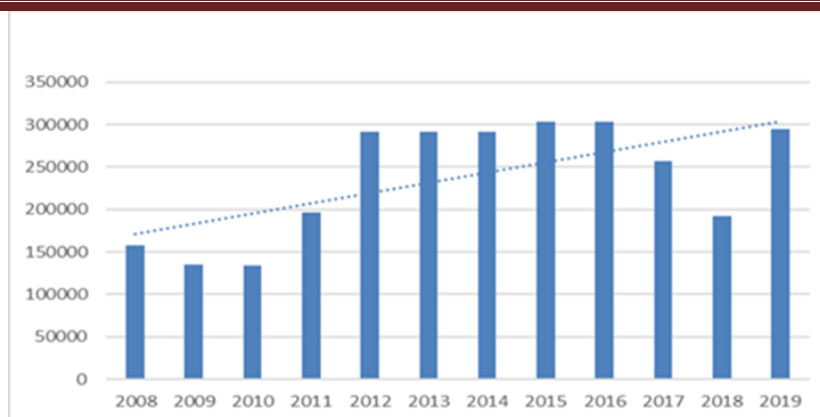

Рисунок 1 - Площадь органических сельскохозяйственных земель в Казахстане, га
(составлено по данным Исследовательского института органического сельского хозяйства (FiBL) 2021 (<https://statistics.fibl.org/data.html>))

В соответствии с определением IFOAM органическое земледелие сочетает в себе традиционные методы ведения хозяйства, инновационные технологии и современные научно-технические разработки.

К основным традиционным методам (технологиям) органического сельского хозяйства относятся:

- применение органических удобрений (компост, навоз, сидеральные удобрения, микробные удобрения, минеральные удобрения (растительная зола, известь, каменная мука);
- использование биологических средств защиты растений;
- мульчирование, севооборот, смешанные посевы и покровные культуры.

С 2015 года казахстанскими научно-исследовательскими организациями проводятся исследования в области органического сельского хозяйства. Так, Костанайским научно-исследовательским институтом сельского хозяйства, Казахским научно-исследовательским институтом земледелия и растениеводства, ТОО «Научно-производственный центр зернового хозяйства им. А.И. Бараева» в 2017 году разработаны технологии органического земледелия, в частности определены эффективные приемы обработки почвы, приемы удобрения и защиты растений, системы севооборотов. Однако отсутствие заинтересованности бизнес-сообществ и национальной системы обучения и консультирования производителей органической продукции (обучающих курсов, семинаров и консультационных центров для фермеров) являются сдерживающими факторами внедрения указанных разработок. [1]

Несмотря на исследовательский потенциал в Казахстане не развито собственное производство биологических удобрений и средств защиты растений. Для сравнения, в Армении совместное армяно-норвежское предприятие ЗАО «Орвако» производит вермикомпост (биогумус) и другие органические удобрения; другая компания ООО «Джи Эл Геолайф» изготавливает микробиологическое удобрение Азофобактерин (АФ), которое повышает плодородие почвы и урожайность растений. В Беларуси налажено производство органических микроудобрений (компании ООО «Аргентум Групп», ООО «Биовермтехно», ОДО «Радмедтех» и др.). В России производятся биоудобрения компаниями ООО «Группа компаний АгроПлюс», ЧТУП «ПРАСАДБАЙ», ООО «Экохарвест», ООО «Life Force Group», ООО «РИЧМАН-Минерал», а также биопрепараты следующих компаний – «БТУ-центр», ООО «ЕврохимТрейдинг Рус», ООО «Бионоватик» (Bionovatic), ООО ПО «Сиббиофарм», «ИТАЛПОЛЛИНА С.П.А.». [1] Компания Bionovatic выпускает биопрепараты для полевых культур: зерновые, подсолнечник, кукуруза, соя, рапс, рис. Имеется собственная научно – исследовательская лаборатория, опытно – экспериментальный цех, и сеть лабораторий в отраслевых НИИ и вузах страны, при этом экспертами отрасли текущая производственная мощность предприятия оценивается как одна из крупнейших в мире. [2]

В связи с вышеизложенным, в первую очередь целесообразна государственная финансовая поддержка проведения научных исследований в области органического производства Казахстана. Например, в рамках государственной поддержки производства органической продукции в США расходы из федерального бюджета на научные исследования в

области органического сельского хозяйства преобладают над остальными мерами поддержки (компенсация до 50 % затрат на сертификацию, консультации, маркетинг).

Законодательством Республики Казахстан предусмотрено субсидирование стоимости удобрений (за исключением органических), что является сдерживающим фактором развития органического сельского хозяйства и отечественного производства промышленных органических удобрений. Поэтому введение субсидирования стоимости органических промышленных удобрений является необходимой мерой для дальнейшего развития отрасли.

На сегодняшний день стремительное развитие цифровых технологий открывает новые возможности для сельскохозяйственного производства. В сельском хозяйстве выделяют следующие виды цифровых технологий: Интернет вещей, блокчейн, большие данные, облачные вычисления, искусственный интеллект, роботизация, автоматизация, точное земледелие, дроны и датчики.

Рассмотрим несколько видов цифровых технологий в сельском хозяйстве:

Точное сельское хозяйство является примером применения Интернета вещей (далее – IoT) в сельском хозяйстве. Использование систем наведения при посадке и внесении удобрений может привести к экономии затрат на семена, удобрения и тракторное топливо, и уменьшить рабочие часы в поле. Например, в рамках трехлетнего исследовательского партнерства компаний Bosch и Bayer (2017-2020гг.) были разработаны технологии умного распыления, позволяющего эффективно использовать пестициды. [3]

Сельскохозяйственные роботы или «агроботы» рассматриваются как ключевая тенденция, которая будет глубоко влиять на сельское хозяйство в будущем. К примеру, команда «Naïo Technologies» разработала сельскохозяйственный робот для улучшения условий труда и повышения рентабельности для фермеров. Робот «Dino weeding» позволяет овощеводам управлять прополкой урожая с высокой точностью, помогая им экономить время в течение всего сезона. Он очень эффективен для прополки овощей, которые выращиваются в полевых условиях, как на приподнятых грядках, так и рядами, таких как салат, морковь, лук и др. [4]

Применение информационных систем на базе геоинформационных технологий (ГИС-технологий) является одним из наиболее перспективных направлений повышения эффективности управления сельскохозяйственным производством. Данные технологии позволяют решать такие задачи, как информационная поддержка принятия решений, планирование агротехнических операций, мониторинг агротехнических операций и состояния посевов.

Для обеспечения руководителей комплексом необходимой для принятия управленческих решений информации на платформе ГИС создается база данных, содержащая [5]:

- цифровую модель местности, на которой осуществляются агротехнические операции;
- сведения о дистанционном зондировании;
- информацию о свойствах и характеристиках почв;
- карты посевов по годам;
- историю обработки полей и т.д.

Сельскохозяйственными БПЛА могут выполняться анализ состояния почвы с помощью камер и датчиков, посадка семян, мониторинг состояния урожая, обработка урожая, прогноз урожайности. Наиболее активно используются сельскохозяйственные беспилотники в США, Китае, Японии, Бразилии, странах ЕС и др. Среди крупнейших игроков мирового рынка БПЛА, ориентирующихся на сельское хозяйство, можно выделить компании AeroVironment Inc, AgEagle, DJI, Yamaha и др. [3]

Развитие использования цифровых технологий в Казахстане осложняется следующими факторами [6]:

- 1) относительно низкий уровень развития интернет-инфраструктуры.
- 2) недостаточный уровень цифровой грамотности населения.
- 3) относительно высокая потребность в квалифицированных специалистах.
- 4) решение вопроса обеспечения кибербезопасности.

Проблемными вопросами цифровизация сельского хозяйства в странах с переходной экономикой являются слаборазвитая техническая инфраструктура, дороговизна технологий, низкий уровень компьютерной грамотности, цифровых навыков и ограниченный доступ к услугам. [7]

Также выделяют в качестве проблем использования цифровых технологий: не информированность потребителей о возможностях цифровых технологий, отсутствие денежных средств на приобретение и отсутствие государственных проектов для поддержки малого бизнеса по приобретению IT-продукции и услуг. Автор предлагает создать определенные службы или развивать существующие (информационно-консультационные службы в сельском хозяйстве), что позволит оптимизировать данные цифровых массивов в части сельскохозяйственной техники [8].

Государственной программой Цифровой Казахстан были предусмотрены различные направления цифровизации сельского хозяйства в республике. В Государственной программе развития АПК РК были включены в меры по цифровизации АПК три основных направления: автоматизация процессов, внедрение элементов точного земледелия и SMART-ферм и организация внедрения проектов. Так, автоматизацией должны были быть охвачены процессы: субсидирование и другие меры государственной поддержки, прослеживаемость животноводческой и растениеводческой продукции; торговля в АПК; мониторинг и учет земельных ресурсов; учет зерновых расписок; кредитование и страхование СХТП; др.

Для организации автоматизации государственных услуг, процессов и внедрения элементов точного земледелия и SMART-ферм предусмотрен проектный подход с формированием проектной инфраструктуры "Е-АПК". Целью отраслевой программы «Е-АПК» являлось применение наилучших доступных инструментов цифровизации бизнес-процессов, обеспечивающих повышение производительности труда и экспорта переработанной продукции АПК в 2,5 раза в 2022 г. по сравнению с 2017 годом. Определены целевые индикаторы до 2022 года по 2 направлениям: 100 % автоматизация процессов и государственных услуг и по уровню внедрения элементов точного сельского хозяйства создание не менее 20 цифровых ферм и 4000 продвинутых ферм [9].

В зависимости от используемых элементов точного сельского хозяйства, Министерство сельского хозяйства РК определило три уровня цифровизации АПК в Казахстане:

— Базовый - обычная ферма с традиционным подходом к ведению хозяйства. Из технологий базовой ферме достаточно использовать электронные карты полей и почвенный анализ.

— Продвинутый - частично автоматизированные фермы, использующие датчики расхода ГСМ, GPS-трекеры, метеостанции, электронную карту сорняков и ПО для управления бизнес-процессами.

— Цифровые фермы, работающие за счет новых инструментов и технологий, почти без участия человека.

Основу программы цифрового развития Е-АПК составили (таблица 1):

№ п/п	Меры, направленные на повышение эффективности бизнес-процессов
1	Разработка единой платформы для онлайн получения информации обо всех мерах господдержки, онлайн консультаций специалистов
2	Осуществление в онлайн режиме мониторинга заявок на получение кредитов и субсидий, лизинга, и получения земельных участков
3	Онлайн системы значительно упростят поиск инвесторов, поиск и аренду техники, семян, и даже поиск специалистов аграрной отрасли
4	Формирование карты почвенных проб, карантинных и ветеринарных объектов.
5	Запланировано осуществить электронный онлайн мониторинг сельхозпродукции в хранилищах, управление параметрами хранилищ, поиск и бронирование транспортировки продукции, а также система онлайн продаж.

В целом программа Е-АПК охватывает 224 инвестиционные программы развития разных отраслей сельского хозяйства [10].

В настоящее время субсидирование осуществляется путем формирования электронных заявок на субсидирование АПК Казахстана на платформе «Субсидирование агропромышленного комплекса» - <https://subsidies.qoldau.kz>, где содержится информация о планах финансирования по каждому виду субсидии, получателях субсидий с 2018 года, статистике по всем субсидиям АПК.

В целях укрепления позиций экспорта на зарубежных рынках и повышения доверия потребителей к отечественной органической продукции необходимо внедрение системы прослеживаемости органических продуктов на основе цифровых технологий (блокчейн). Национальным проектом по развитию агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021 - 2025 годы предусмотрено внедрение и содержание системы прослеживаемости в АПК в период 2022-2025 годы.

В соответствии с Концепцией развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021-2030 годы будет продолжена автоматизация государственных услуг и мер господдержки, в том числе выдачи субсидий и кредитов, разрешительных документов, внедрение системы прослеживаемости АПК, предоставления земельных участков, внедрение мер господдержки по повышению уровня цифровизации фермеров.

В мировой практике специально созданные платформы для обучения и обмена знаниями между фермерами позволяют активизировать сетевые контакты и обмен опытом, знаниями между фермерами, и повысить эффективность коротких цепочек поставок органической продукции (например, проект «Система максимизации органического производства» Maximising Organic Production System), внедренная Ирландско-Европейским инновационным партнерством в сельском хозяйстве (EIP-AGRI) в 2018 году).

Таким образом, использование информационно-коммуникационных технологий является важным условием эффективного функционирования органического производства, в частности для оптимизации производственных процессов и контроля качества органической продукции.

В целях развития цифровизации сельского хозяйства необходимо совершенствование инфраструктуры, нормативного регулирования в секторе исследований и подготовки специалистов, соответствующей системы государственной поддержки, а также стимулов к предпринимательской и научно-исследовательской деятельности в агропромышленном секторе страны.

Использованная литература

1. Акопян, А. и др. Органическое сельское хозяйство в странах Евразийского экономического союза: текущее состояние и перспективы, Международный банк реконструкции и развития/ Всемирный банк, Евразийский центр по продовольственной безопасности, 2020, 100 с.
2. Bionovatic возвращает России мировое лидерство в биотехнологиях. URL: <https://soz.bio/bionovatic-vozvrashtaet-rossii-mirovoe-liderstv/> (дата обращения: 22.03.2021).
3. Обзор цифровых технологий для агропромышленного комплекса: от ГИС до интернета вещей. URL: [URL:ntegral-russia.ru/2020/07/30/tsifrovaya-platforma-razvitiya-agropromyshlennogo-kompleksa-kontseptsiya-i-osnovnye-tezisy/](http://ntegral-russia.ru/2020/07/30/tsifrovaya-platforma-razvitiya-agropromyshlennogo-kompleksa-kontseptsiya-i-osnovnye-tezisy/) (дата обращения: 23.10.2022).
4. Анищенко, А.Н. Цифровая экономика XXI века и АПК: взгляд с позиций развитых и развивающихся стран // Проблемы рыночной экономики, №4/2019. с.28-38.
5. Батырова, А.М. Применение географических информационных систем в сфере АПК. URL: <http://novainfo.ru/article/8683> (дата обращения: 19.12.2020).
6. Альшанская, А., Садыков, Б. Цифровизация и формирование цифровой культуры в Казахстане // Научный журнал "Казахстан-Спектр", №3/2018 (85), с. 12-13
7. ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ НА СЛУЖБЕ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И СЕЛЬСКИХ РАЙОНОВ СПРАВОЧНЫЙ ДОКУМЕНТ // <http://www.fao.org/> URL: <http://www.fao.org/3/ca4887ru/ca4887ru.pdf> (дата обращения: 07.12.2020).
8. Ковалева, И.В. ЦИФРОВИЗАЦИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА КАК СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ЭЛЕМЕНТ УПРАВЛЕНИЯ ОТРАСЛЬЮ // Экономика и бизнес: теория и практика. 2019, с.1, URL: <http://www.fao.org/3/ca4887ru/ca4887ru.pdf> (дата обращения: 07.12.2022).
9. В МСХ РК Ознакомили С Программой «Е-АПК», 04/10/2018 // foodindustry.kz URL: <https://foodindustry.kz/v-msh-rk-oznakomili-s-programmoj-e-apk/> (дата обращения: 19.12.2020).
10. Программа цифровизации сельского хозяйства: Е-АПК. Государственная программа цифрового развития сельскохозяйственной сферы Казахстана // terrapoint.kz URL: http://terrapoint.kz/news/section/programma_tsifrovizatsii_selskogo_khozyaystva_e_apk/ (дата обращения: 19.12.2020).

УДК 338.2

СТАРТАПЫ: МИРОВОЙ ОПЫТ И РАЗВИТИЕ В КАЗАХСТАНЕ

*Есембек А.С., Седельникова С.Е., Акылбекова Ж.Б., студенты
Научный руководитель: Бижанова Б.М., к.э.н., ассоц. профессор
Евразийский технологический университет, г. Алматы, Казахстан*

Startup — новая инновационная компания или бизнес, который при успешной реализации растёт намного быстрее крупных корпораций.

Цель стартапов - окупить вложенные инвестиции и получить прибыль.

В современных условиях стартапы превосходят по скорости развития масштабные корпорации, т. к. у стартапов есть существенные преимущества: инновационность, гибкость и перспективность по сравнению с крупными корпорациями. На данном этапе корпорации существенно проигрывают стартапам из-за того, что являются менее гибкими и не имеют возможности найти новые возможности для роста и расширения из-за масштабности операционных процессов.

Главным преимуществом стартапов является их инновационность. Т.к. инновации играют большую роль в развитии экономики в условиях глобальной конкуренции среди остальных стран.

Казахстан стремительно растет как самостоятельно, так и в сотрудничестве с другими государствами Евразийского экономического союза, в направлении развития сотрудничества по «Новому шелковому пути». Некоторые из проектов осуществляются в совместной деятельности с Россией и Белоруссией. Программы развития основываются, в т. ч. и на активном стимулировании стартапов.

Программы поддержки стартапов в Казахстане имеют разнообразные направления и разные цели, основной идеей при этом остается повышение конкурентоспособности страны в системе мировой экономики.

Кроме глобальных программ в Казахстане работает несколько систем поддержки. Конкурс социального предпринимательства, прошедший в прошлом году и отобравший лучшие стартапы в области образования, экологии и обеспечения равных возможностей. Работает в Казахстане специальная экономическая зона «Парк инновационных технологий», резидентами которой стали уже более 30 компаний. [1]

В результате исследования проведен онлайн опрос среди более 70 стартапов, функционирующих на территории Казахстана. Опрос был организован дочерней компанией Tech Hub МФЦА. Основной целью опроса является выявление корпораций, которые по мнению стартап-проектов, занимают лидирующие позиции по осуществлению инновационных решений на территории Казахстана.

В результате опроса компании Tech Hub МФЦА выявлены следующие лидеры среди компаний по внедрению инновационных решений:

Таблица 1 - Топ-10 инновационных корпорации Казахстана [2]

Kaspi	78%
ChocoFamily	29%
Beeline	24%
BIGroupe	20%
Калеса	20%
ERG	15%
FREEDOM	11%
HalykBank	9%
Magnum	9%
JusanBank	7%

По данному рейтингу можно понять, что лидерами стали Kaspi.kz, ChocoFamily, Beeline, BI Group и «Колеса».

Из всех лидирующих корпорация особо выделить можно компанию Kaspi.kz, которая набрала целых 78%. В 2020 году компания стала одной из самых быстрорастущих IT-

финансовых организаций Европы и Евразии, и ведущим игроком на финансовом рынке Казахстана [2].

Также проведен опрос по стартап-экосистем за 2020 год, в котором важно отметить, что среди действующих малых предприятий 70,7%, или 232,5 тысяч — это компании в возрасте до 10 лет включительно.

Таким образом, можно сделать вывод, что все 232,5 тысяч упомянутых компаний являются потенциальными стартапами. По результатам опроса аналитиков, сравним показатели Казахстана с мировыми показателями по уровню развития стартапов:

Таблица 2 - Глобальный рейтинг стартап-экосистем за 2020 год [3]

Место	Страна	Оценка
1	США	123,2
2	Великобритания	24
3	Израиль	19,4
4	Канада	17,7
5	Германия	13,8
6	Нидерланды	13,1
7	Австралия	12
8	Швейцария	11,3
9	Испания	10,2
10	Швеция	10,8
17	Россия	8,5
29	Украина	5,1
57	Армения	1,8
63	Беларусь	1
70	Азербайджан	0,54
86	Казахстан	0,23

В результате опроса выяснилось, что лидерами по стартап-экосистемам стали США, Великобритания, Израиль, Канада и Германия.

В глобальном рейтинге стартап-экосистем 2020 года Казахстан занял 86-е место среди 100 стран.

Казахстан в 2020 году находился в плачевном состоянии и проигрывал многим конкурентам опроса. Можно сказать, что республика вошла в 15 отстающих стран по развитию стартап-экосистем. Также следует отметить, что Казахстан опустился на 17 строчек по сравнению с 2019 годом, что говорит о плохих показателях и внезапных ухудшениях ситуаций в стране. [3]

В результате рэнкинга проекта по мониторингу Ranking.kz, можно рассмотреть уровень развития стартапов Казахстана по сравнению с другими странами мира:

Таблица 3 - Рейтинг стран стартап-экосистем за 2022 год [4]

Место	Страна	Место	Страна
1	США	50	Украина
2	Великобритания	54	Вьетнам
3	Израиль	60	Армения
4	Канада	61	Нигерия
5	Швеция	62	Кения
6	Германия	70	Беларусь
7	Сингапур	73	Грузия
8	Австралия	74	Казахстан
9	Франция	75	Албания
10	Китай	76	Пакистан
29	Россия	77	Ливан
46	Турция	100	Кыргызстан

По данному рейтингу можно понять, что лидерами стали: США, Великобритания, Израиль, Канада и Швеция. Казахстан занял 74 место среди остальных 100 участников, что показывает низкий уровень развития по сравнению с другими странами. Но также важно отметить, что несмотря на низкие показатели, республике удалось подняться на 12 строчек в мировом рейтинге по стартап-экосистеме с 2020 года. Что говорит об улучшении ситуаций в стране и возможном росте в дальнейшем [4].

Несмотря на то, что в 2020 году Казахстан находился на 86 месте, а в 2022 году вырос до 74 места, означает о его несомненном развитии в инновационной деятельности.

Тем не менее, следует отметить, что на рынке присутствуют кейсы успешного взаимодействия стартапов с крупными корпорациями: крупнейший строительно-инновационный холдинг VI Group и стартап Smart Remont, один из крупнейших банков Казахстана Sberbank и стартап Zan.Bar, eco center bank и стартап Webkassa оказывающий услуги онлайн-кассы [2].

В заключении, при выборе Astana Hub можно получить данные преимущества для развития своей IT-компании:

1. Налоговые льготы. Участники освобождаются от уплаты корпоративного подоходного налога, индивидуального-подоходного налога и налога на добавленную стоимость.

2. Упрощенный визовый режим. Astana Hub дает возможность получить упрощенный визовый и рабочую визу сроком на пять лет для иностранных участников технопарка и компаний, где работают нерезиденты.

3. Широкий круг контактов. В комьюнити технопарка - более 500 компаний, которые благодаря комьюнити-чатам и работе в одном пространстве имеют возможность постоянно обмениваться идеями, проектами и т.д. В Astana Hub компании получают колоссальный опыт и общение с большим количеством мотивированных единомышленников.

4. Обучение. В технопарке имеется множество бесплатных программ поддержки молодых компаний и специалистов, в которых могут участвовать все желающие развиваться в IT-сфере.

Все участники международного технопарка IT-стартапов Astana Hub получают налоговые преференции, которые освобождают участников от уплаты таких налогов, как: КПП, НДС, НДС, на импорт товаров, налог на роялти, ИПН и социальный налог за нерезидентов. Подобная мера господдержки позволяет IT-компаниям реинвестировать сэкономленные средства в развитие своих проектов.

Среди недостатков в компании Astana Hub можно выделить то, что получения разрешения на привлечение иностранной рабочей силы нет необходимости.

Но, при найме иностранного сотрудника компания уплачивает налоговый сбор в размере от 171 до 855 МРП за разрешение, из-за чего начинающие стартапы, возможно, не захотят принимать иностранного квалифицированного и опытного сотрудника. Следовательно, успешная работа компании зависит от: квалификации сотрудников компании, топ - менеджеров, разумности их политики.

Также в недостатки входит то, что Astana Hub не предоставляет начинающим компаниям оборудования для старта работы и присутствует бюрократизм, в связи с чем идет замедление работы, требуется большие финансовые, человеческие и временные затраты на внедрение каких-либо новшеств и изменений.

Помимо этого, зарплата для стартап-трекера может составлять 5-7 долларов за консультацию, это очень мало в данное время, что снижает мотивацию сотрудников работать. [5]

Таким образом, развитие стартап-проектов начинает набирать обороты в государстве. Например, можно взять лидера среди компаний по внедрению инновационных решений Kaspi.kz, т. к. ее чистая прибыль растет с каждым годом, что свидетельствует об успешности данной компании.

Но, несмотря на начало развития стартап-проектов в Казахстане, в стране имеются различные проблемы, которые требуют незамедлительного решения со стороны Atana Hub.

Использованная литература

1. <https://viafuture.ru/katalog-idej/startapy-kazahstana>
2. <https://kapital.kz/business/100140/startapy-pomogut-uvelichit-dolyu-innovatsiy-v-vvp-do-7-k-2026-godu.html>

3. <https://kapital.kz/business/95270/v-global-nom-reytinge-startap-ekosistem-kazakhstan-na-86-m-meste.html>
4. <http://ranking.kz/ru/a/reviews/problemy-razvitiya-startap-ekosistemy-rk-2022>
5. <https://astanahub.com/ru/blog/kakie-preimushchestva-dlia-startapov-daet-astana-hub?locale=ru>

УДК 336.7

ПРИМЕНЕНИЕ СКОРИНГОВЫХ СИСТЕМ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ ДЛЯ БАНКОВ ВТОРОГО УРОВНЯ

Есенаман Д.Д., магистрант

Научные руководители: Алимжанова Л.М., к.т.н., профессор

Сарбасова А.К., к.физ.-мат.наук, доцент

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

Введение. Скоринговые технологии используются в разных сферах. Впервые их использовали в банковском секторе для оценивания платежеспособности заемщика, позже скоринг начался использоваться и в других сферах деятельности. Название скоринг происходит от английского слова – «score» (счет). Скоринг – система для оценивания клиентов, в основе которой заложены статистические методы. Это компьютерная программа, куда вводятся данные потенциального клиента. В результате, которой предоставляется ответ выдавать ли кредит или нет [1]. Существует 4 вида скоринга:

Application-scoring (в переводе с английского – «скоринг заявки, обращения») - оценка платежеспособности заемщика при выделении кредита. Это самый распространенный вид скоринга. В этом виде скоринга собирается анкетные данные заемщика, обрабатывается программой и выдает результат: отказ или одобрение кредита.

Collection scoring – вид скоринга на стадии работы с невозвращенными займами. Определяется приоритетные действия сотрудников банка для возврата «непогашенных» займов, от предупреждения до передачи дела коллекторскому агенству. Считается, в процессе такой обработки обычно 40% клиентов забывают погасить кредит [3].

Behavioral-scoring, «скоринг поведения» - оценивание наиболее вероятных действий заемщика. Система прогнозирует изменение платежеспособности заемщика, корректируется установленные для него кредитные лимиты.

Fraud scoring – статистическая оценка вероятности мошеннических действий заемщика [3].

Методы исследования. Метод применения скоринговой системы страховых компаний в БВУ приводит к оценке надежности заемщика и потенциальных рисков банка. Основные факторы для моделирования рисков:

- количество просроченных платежей,
- частота нарушений,
- оформление ипотеки, автокредита.

С помощью инновационных технологии составляется общее представление о водителе на дороге используя телематических устройств. Процесс работы телематического устройства изображен на рисунке 1.

Рисунок 1 – Процесс работы телематических устройств

Телематическое устройство устанавливается в OBD-разъем автомобиля. Устройство фиксирует показатели вождения, используя акселерометр и одомер. Показатели передаются на обработку через спутник по каналу сотовой связи. Данные обрабатываются через скоринговую

модель и передаются Страховщику. По результатам скоринга клиенту присваивается определенное количество баллов.

Оборудование отслеживает и передает оператору массив информации: среднюю скорость движения, склонность к резкому торможению и опасным маневрам, количество поездок, дорожные инциденты [4]. По итогам автомобилисту присваивается балл, который будет использоваться в кредитовании заемщика в банке. Этим способом банк оценивает заемщиков как «безаварийных» водителей. Убедившись, что водитель бережет свою машину и предпочитает не нарушать ПДД, система принятия решения присваивает балл, что приводит к увеличению возможности кредитования [5]. С помощью применения скоринговых систем страхования можно определить уровень рискованности клиента. Если клиент менее рискованный, то это означает человек более гарантированный чтобы компенсировать кредит.

Социальные сети содержат в себя большое количество информации, что позволяет получать данные о поведении клиентов, определить рискованный ли человек или нет. Для проведения скоринга опираясь на социальные сети клиента будут использованы инструменты для сверки заемщика и его профиля в социальной сети, парсинг профилей социальной сети, получение данных об активности пользователя через API, а также, само хранилище данных.

Увеличение дохода БВУ (банк второго уровня) напрямую зависит от качества управления кредитными рисками. Потеря основной суммы займа, процентов, являющиеся основным заработком банка включает в себе кредитные риски. Потери в итоге приводят к нарушению потока денежных средств, дестабилизации финансового состояния, к банкротству, непогошению задолженности перед банком. Скоринг определяет кто получит кредит, особенности выдаваемого кредита, является ли клиент мошенником. Таким образом, скоринговые системы позволяют снизить уровень рисков без потери доходности, определив насколько проблематично работа банка с определенным заемщиком, определение значения кредитного лимита, и вернет ли заемщик долг или нет. Набравший пороговый балл, потенциально может получить запрашиваемую сумму [6].

Банки используют несколько скоринговых карт, так как они зависят от кредитных продуктов. Например для денежных кредитов используется одна карта, а для автокредитования абсолютно другая. По мнению экспертов можно использовать единую карту, но этот метод неудобно пользователю. Моделей тоже несколько, для разных категорий лиц применяются различные модели даже на одной скоринговой карте [3].

Модель кредитного скоринга — подразумевает собой инструментом управления рисками, который оценивает кредитоспособность соискателя кредита путем оценки ее вероятность дефолта на основе исторических данных. Он использует числовые инструменты для ранжирования случаев с использованием данных, интегрированных в единую значение, которое пытается измерить риск или кредитоспособность [1]. Скоринг пришел в страховую сферу из БВУ (банк второго уровня), где кредитоспособность заемщиков проверяется с помощью набора показателей. Страховые компании эффективно используют скоринг для оценки опасности, а также в других массовых защитах [7]. В отличие от традиционных методов оценки, скоринг позволяет потребовать во внимание личностные характеристики клиента — данные ГАИ и ГИБДД, информацию о характере штрафов, обязательствах, сроках рассрочки, кредитной истории, особенностях инвестирования в мобильную связь, информацию о круге контактов и многое другое.

Обсуждение и результаты. После подачи заявки на получения кредит, программа обработав данные, выставляет скоринговый балл — от его значения зависит вероятность одобрения займа. Скоринговые системы используются не только в банках, но и в БКИ (бюро кредитных историй), в страховых и лизинговых компаниях. Применение скоринговых систем страховых компаний приводит к снижению риска потери доходности.

Система принятия решения о выдаче кредита работая по этой блок схеме будет получать от определенной страховой компании скоринг которое эффективно будет влият на кредитование заемщика, что дает оценить надежность клиента [8].

Скоринговая система — начальный этап проверки. Проверка отслеживает, насколько заемщик платежеспособен, есть ли в его кредитной истории погрешности, брал ли он раньше кредиты. Добавив страховую скоринговую систему в скоринговую систему БВУ, приводит к оцениванию заемщика на застрахованность. Если программа отказывает на получения кредит по скорингу, можно попытаться снова обратиться в банковское отделение, увеличив доход или снизив [9].

Рисунок 2 – Блок схема системы принятия решения

Блок схема работы СПР (рисунок – 2), при интеграции банковского скоринга со скорингом страховых компаний. При вводе ИИН клиента система обращается в следующие источники данных:

Проверка ЧС (черный список) – имеется во всех банках. В массив ЧС заносят клиентов с плохой кредитной историей, нарушивших условия кредитования. При наличии клиента в ЧС, клиенту отказывается кредитование.

Проверка анкетных данных – возраст, пол, семейное положение, сфера деятельности, недвижимости и т.д.

Проверка по отчету ГЦВП (государственный центр по выплата пенсий) – проверка по отчету от пенсионного фонда: официальная заработная плата, стаж работы.

Проверка по отчету КБ (кредитное бюро) – от по всем кредитам, просрочкам.

Скоринг определенной компании будет проходить после проверки личности на мошенничество. И после скоринга страховой компаний передаются данные в основной банковский скоринг. Присваивается скоринговый балл и СПР выводит ответ: одобрение или отказ.

К приоритетным источникам информации входит кредитная история, подтверждение дохода заемщика, депозиты и данные ГЦВП (Государственный центр по выплата пенсий) о социальных отчислениях.

Исполнительный директор кредитного бюро Асем Нургалиева в своем интервью в 2019 году в журнале «Капитал.kz» говорит: «Также используются данные о различных ограничениях из государственных баз. Например, присутствие человека в списках с запретом на выезд, в базе должников по налогам».

Принятие решения только по скорингу бывает разве что в случае когда кредит очень маленький и не на большой срок. Банки проверяют клиента в несколько этапов.

При всем нужно отметить, если у клиента задолженность в других банках, то положительная информация от страховой компаний не поможет в одобрении кредитной заявки [10].

Чтобы не получить отказ по скорингу, следует своевременно погашать кредиты, коммунальные услуги, погашать штрафы, налоговую задолженность, исправно платить алименты.

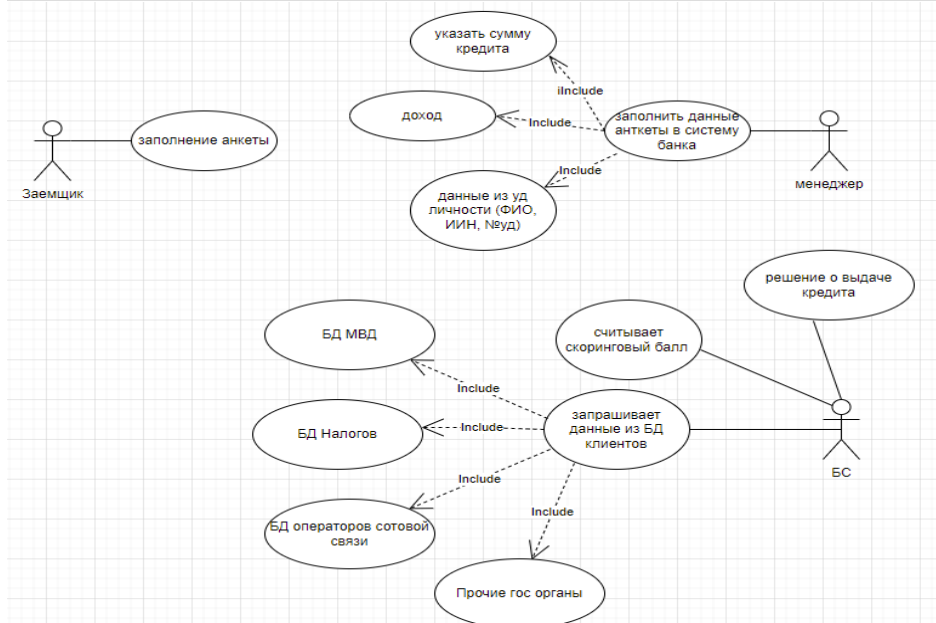

Рисунок 3 - Use Case диаграмма системы принятия решения

Скоринговый балл – неконстантная величина, она способна меняться со временем [11]. При каждом обращении к скоринговой системе необходимо пересчитывать оценочный показатель и соответственно пересматривать решение. Следует отбросить порог, для определения благонадежности клиента.

Выводы. В статье рассмотрены основные виды и принципиальные отличия скоринговых моделей. Преимущества и метод использования страхового скоринга в БВУ, которое приводит к оценке надежности заемщика и потенциальных рисков банка. Сумма набранных конкретным клиентом баллов и составляет его скоринговую оценку: если она преодолела «планку», то кредит будет одобрен, если нет – то система откажет клиенту. Скоринговые модели требуют периодического обновления, поэтому их необходимо регулярно проверять и обновлять. Коррекция системы расчетов в СПР требует обязательной корректировки при изменении экономических условий.

Так как обычно, скоринговые системы опираются на кредитную историю, которой у молодых заемщиков отсутствует, данные страховых компаний и социальных сетей смогут оценить кредитоспособность клиента. Исходя из этого данные страховых компаний и социальных сетей повышает эффективность социальных сетей.

Чтобы увеличить шанс получения кредита, нужно подчеркивать свою платежеспособность, удалить со страницы информацию обозначающую обратное.

Использованная литература

1. Волкова, Е.С., Гисин В.Б., Соловьев В.И. Современные подходы к применению методов интеллектуального анализа данных в задаче кредитного скоринга. – М. : Издво Прометей, 2019. – С. 64–67.
2. Бондал, К. Капитал. Центр деловой информации. Банковский скоринг изменился. – 2019. – С. 5. [Электронный ресурс]. – URL: <https://kapital.kz/amp/finance/75898/bankovskiy-skoring-izmenilsya.html>
3. Сохарева, Е. Nur.kz. Кто принимает решение об одобрении кредита, и почему его могут не выдать в Казахстане. – С. 1. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.nur.kz/nurfin/banks/1920024-kto-prinimaet-reshenie-ob-odobrenii-kredita-i-pochemu-ego-mogut-ne-vydat-v-kazahstane/>
4. Федорова, Г. Н. Разработка модулей программного обеспечения для компьютерных систем : Учебник / Г. Н. Федорова. – М. : Академия, 2019. – 285 с.
5. Агальцов, В. П. Математические методы в программировании. – М.: Форум, 2020. – 240 с.
6. Анашкина, Н. В. Технологии и методы программирования / Н.В. Анашкина, Н.Н. Петухова, В.Ю. Смольянинов. - М.: Academia, 2018. – 298 с.

7. Иванова, Г. С. Технология программирования. М.: КноРус, 2021. – 348 с.
8. Улитина, Е.В. Применение метода анализа иерархий при согласовании результатов оценки [Текст] / С.В. Харитонов, Е.В. Улитина, В.В. Дик // Прикладная информатика. – 6 (42). – 2017. – С. 110-113.
9. Ковалев, М., Корженевская, В. Методика построения банковской скоринговой модели для оценки кредитоспособности физических лиц [Текст] // Банки Казахстана. – 1. –2008. – С. 43–46.
10. Канцедал, С. А. Алгоритмизация и программирование / С.А. Канцедал. - М.: Форум, Инфра-М, 2021. – 322 с.
11. Заботина, Н. Н. Проектирование информационных систем. – М.: Дрофа, 2020. – 336 с.

ӨОЖ 33

ҚР ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫҢ БАКРОТТЫЛЫҒЫ: АЛҒЫШАРТТАРЫ, ТАЛДАУ ЖӘНЕ БОЛЖАУ

Асқарұлы Р., студент

Ғылыми жетекші: Анесова А.Г., аға оқытушы

Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Кіріспе. Жеке тұлғаның банкроттылығы туралы - жақында жаңа заң қабылданды. Заңның басты мақсаты – банктегі қарызы уақытынан асып пайызы өсіп кеткен, күн көрісі төмендеп баспанасынан айыру алдында тұрған отбасыларды сақтау. Банкроттылық туралы заң аясының шығуының басты себебі: еліміз бойынша жастардың емес жас отбасылардың арасындағы суицид белең алууда. Суицидке итермелеп жатқан кредиттің көптігі, банктің қысымы, айлықтың жетіспеушілігі, тойды кредитке жасап, дүние-мүлікті алуы [1].

Банкроттылық туралы заңдар бұған дейінде болған, олар кәсіпкерлерге бизнесмендерге байланысты өзіндік шектеулері бар.

Зерттеу шарттары мен әдістері. Бұл жеке тұлғаларға арналған банкроттылық заң аясы қалай болмақ? Нәтижесі қуанта аладыма? Қандай шарттары бар?

Бұл заң – қарызын өтей алмай, жанұясын асырай алмай жүрген адамдарға жаңа өмір сыйлау. Банкроттылық процесі басталса жеке тұлғаның банк алдындағы өсімі өспейді – пайыз қосылмайды. Тығырыққа тірелген, банкротқа ұшыраған адам үшін бұл "қарыз шыңырауынан" шығар жалғыз жолы.

2020-2021 жылдарға зерттеу жүргізсек кредиттің төлей алмаудың соңы адамдар қоғамға қауіп төндіріп, зұлымдық шеңберіне кірумен аяқталуда. Мысалы: алдыңғы жылдың аяғында Алматыдағы атыста 20 қыркүйек күні Ақбұлақта Д. есімді азамат үйден шығару туралы сот шешімін орындатуға келген сот орындаушыларына, учаскелік полиция инспекторлары мен төтенше жағдай департаменті қызметкерлеріне оқ атқан. Атыстан бес адам - екі полиция қызметкері, бір сот орындаушы және үйдің жаңа иесі мен оның досы қаза болған. Тағы бір оқиға Алматыда бес бірдей адамның қазасымен аяқталған қанды оқиға, сонымен қатар жылдың аяғында үш бірдей баласымен 9-қабаттан құлап, көз жұмған әйел. Отбасылық дағдарыстың нәтижелері адам сенгісіз [2].

Қаңтар оқиғасы еліміз бойынша көптеген шығын әкелді. Шығын - 112 млрд.тг құрайды. Бұл дегеніміз, халық кредит алып ашқан бизнестердің жұмысы тоқтап, жеке тұлғалардың жұмыссыз қалып нәтижесінде кредит мерзімін төлей алмай банкротқа ұшырауына әкелді. Сол себепті Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев жыл басында еліміздегі әлеуметтік-экономикалық жағдайға қатысты өткізген кеңесте «Жеке тұлғалардың банкроттығы туралы» заң қабылдау қажеттігін көтерді. Президенттің пәрменінен кейін шұғыл іске кіріскен Қаржы министрлігі заң жобасын әзірлеп, оны 2 ақпан күні қоғамның талқысына салу үшін ашық нормативтік-құқықтық актілер порталына орналастырған болатын. Борышкерді банкрот деп тану негіздері, тәртібі мен рәсімдері Азаматтық кодексте де, «Банкроттық туралы» заңда да көзделген. «Бүгінде азаматтардың едәуір бөлігінің қаржылық жағдайы нашарлаған. Оның әр түрлі себептері бар: жұмысынан айырылып қалу, денсаулығына байланысты жұмысқа

жарамсыздық, экономикалық құлдырау аясында әл-ауқат деңгейінің төмендеуі және коронавирус инфекциясына қатысты карантиндік іс-шараларды енгізу т.б. [3]

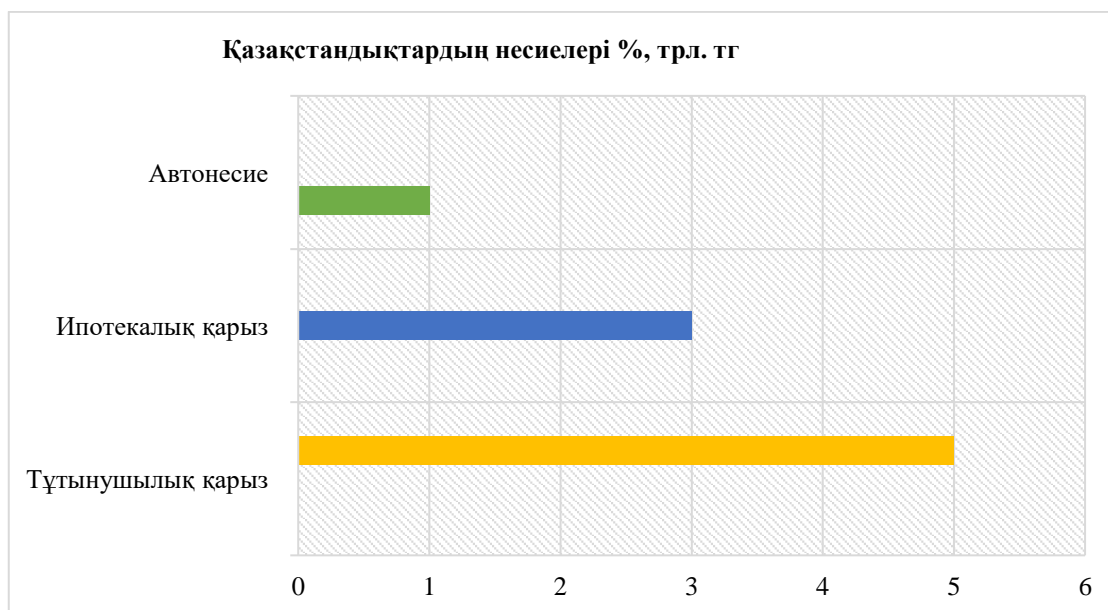
Зерттеу нәтижелері. Соңғы зерттеулер бойынша жеке тұлғалар алған микрокредиттер өсімі 145 пайызға жетіп, төлеу мерзімі кешіктірілген қарыз 332 пайызға артқан.

Сурет 1 – Жеке тұлғалар алған кредит 2021 жыл [5]

Өзге елдерде бұл заң қабылданып, өз нәтижесін көрсетіп жатыр. Америка Құрама Штатында борышкердің банкроттылығы кемі 3-4 ай мерзім, бұл уақытта жеке тұлғаның барлық қарызы кешірілмейді. Келесі мемлекетіміз Ұлыбританияда банкрот болға жеке тұлғаға қойылған өзіндік шарттары бар: олар, биржада, коммерциялық құрылымдарда, жылжымайтын мүлік агентігінде, заңға қатысты қауымдастықтардан шектетіледі. Жапонияда дәл солай. Ал, аустралияда артық қарызы шамамен 3,5 мың долларды құраса болды банкрот болып танылады, барлық мүлкі кредит берушілерге өтеді. Бұл заңды қолданып келе жатқандарына 4-5 жыл болып қалды.

Біздің Қазақстанда бұл заңның 2014 жылдан бастап қолданылу фактісі біздің Тұңғыш Президентімізбен талқыланды. 2015 жылы Конгресс арнайы заң әзірледі. Үкімет бұл үлкен шығындарға әкелуі мүмкін деп санайды және жеке тұлғалар туралы заңды қолдана отырып, несиелерді жабатын адамдардың саны артады. 2016 жылы үкімет Қарсы тұрды және үкімет сүзгісінен өтпеді. Алайда, несие көлемі күн сайын өсіп келеді, оның ішінде қызыл тізімге енгізілген жеке тұлғалардың саны көп, олар алты ай ішінде бір рет несиелерін төлей алмайды. Қазіргі уақытта қазақстандықтардың тек 15% - ында ғана несие жоқ [4].

Сурет 2 – Қазақстандықтардың несиелері 2021 жылы %, трл. тг. [5]

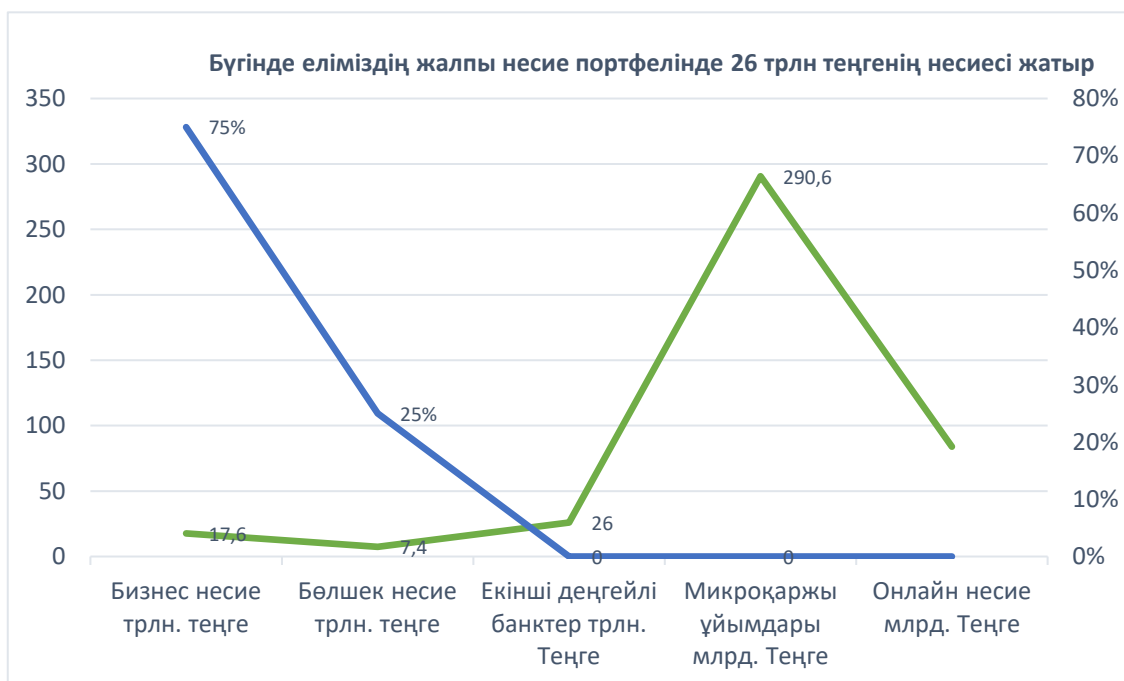
Бөлшек несие алғандар саны 43% тауарды көп алады. Нәтижесінде тұтынушылық қарыз 5 триллион теңгеден, Ипотекалық қарыз мөлшері 3 триллион теңгені құрайды. Ал пайызбен көлік

алған Қазақстандықтардың саны - 65%- ға артып Автонесие мөлшері 1 трилион теңгеден асқан. Қазақстандықтардың несиелері %, трл, тг. (Диаграмма-2).

Зерттеу бөлімі және талқылау: 2022 жылғы 12 қаңдардағы мәжілісте президент халықтың кредиті көп алып жатқанына назар аударды. Несие сомасы бизнес-несие көлемінен асып түсті. Бұл қаржы нарықтарының құлдырауына және әлеуметтік тұрақсыздыққа әкеледі. Ұлттық банкпен келісімге қол қою арқылы артық қарызды болдырмау үшін Қасым Зоматокаев 2022 жылғы 2 ақпандағы "жеке тұлғалардың банкроттығы туралы заңды" қарады. 23 жылдың 2022 ақпанына дейін оны Парламент қараған қоғам талқылады. Заң жобасы борышкерлерді 2 санатқа бөлуді қарастырады. Мүлкі жоқ және 5 миллион теңгеге дейін қарызы бар адамдар, олардың ісін сотқа жеткізбей реттеуге болады;

1. Берешегі 5 миллионнасып кеткендер кіреді. Олар қарызды алтайдан артық төлей алмаса өзін банкрот деп жариялай алады. Бұл кезеңде сот жеке тұлға туралы ақпараттарды жарты жыл қарастырады. Егер шын мәнінде табыс көзі жоқ деп анықталса, онда қарызы толық кешіріледі. Кейбір жағдайда жеке тұлғаның атында жылжымайтын мүлік болса соны сату арқылы қарызын жапқызу қарастырылған.

Сондай-ақ, заң мүліктің бір бөлігін сату немесе жалға беру, үйді арзанға ауыстыру, автокөлікті арзанға ауыстыру, үлкен қарызға байланысты жұмысқа орналастыру сияқты талаптарды белгілейді. Қазақстан 55 миллион несиелік келісімге қол қойды. Алматы несиелік берушілер саны бойынша алдыңғы орында. Бүгінде еліміздің жалпы кредиттік қоржыны 26 трлн теңгені құрайды. Оның ішінде:

Сурет 3 – Бүгінде еліміздің жалпы несиелік портфелінде 26 трлн теңгенің несиелік жатыр 2020-2021 жыл [5]

Бизнес несиелері – 17,6 трлн теңге (75%);

Бөлшек несиелері – 7,4 трлн теңге (25%).

26 трлн теңге несиелік:

20,2 трлн теңгесін екінші деңгейлі банктер;

290,6 млрд теңгесін микроқаржы ұйымдары;

4,4 трлн теңгесін өзге қаржы ұйымдары берген, ал

84 млрд теңгесі – онлайн несиелері.

Ипотека қарыздары бойынша да негізгі үлеске осы үш қала ие:

- Алматы – 24 пайыз;
- Нұр-Сұлтан – 27 пайыз;
- Шымкент – 4 пайыз.

Мысалы, көрші Ресейде азаматтық банкроттық туралы заң 2015 жылдан бастап күшіне енеді. Жеке тұлғалар төрелік соттың шешімі бойынша ғана банкрот деп танылады. Бұл

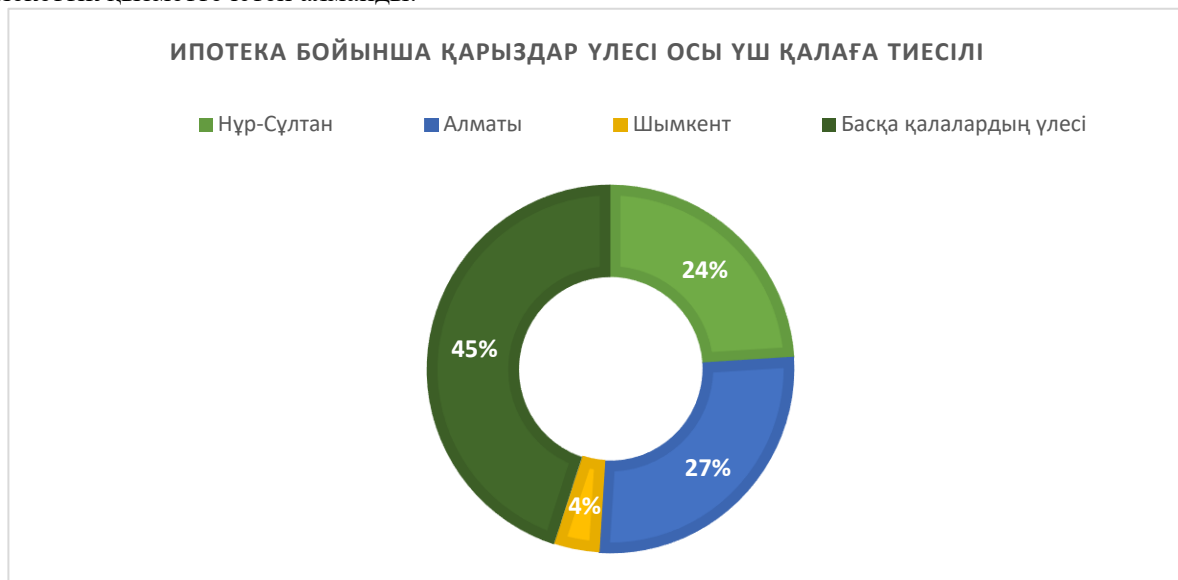
жағдайда үш ай ішінде несие төлемеген және несие беруші алдындағы қарызы 500 мың рубльден (шамамен 3 миллион теңге) асатын жеке тұлғалар банкротқа ұшырайды. Алайда банкроттық рәсімін бастау оңай емес. Өтініш бергеннен кейін қарызды төлей алмайтындығыңызды дәлелдеу үшін сізге көптеген дәлелдер қажет болады.

Өткен жылдың қыркүйегінде Ресей азаматтық банкроттық рәсімін жеңілдетті. Яғни соттан тыс банкроттық орын алды. Оның оң және теріс жақтары да бар. Қарыздың мөлшері 50 000-нан 500 000 рубльге дейін, ал борышкердің ресми кірісі болмауы керек.

Канадалықтар қарыздардан құтылу үшін барлық мүлкін банкроттық туралы іс басқарушысына береді. Банкроттық туралы өтініш беру процедурасы елдің әр провинциясында әр түрлі. Кейбір аудандарда азаматтар өмір сүру үшін қажет нәрсені қалдыра алады. Мысалы, киім, жиһаз, тұрмыстық заттар, автомобильдер, үйлер, мұрагерлер, сақтандыру және т. б.

Америка Құрама Штаттарында банкроттық институттары 19 ғасырдың соңында пайда болды. Жеке тұлға өзін банкрот деп жариялауы үшін борышкердің табысы заңда көзделген деңгейден төмен болуы керек (әр штатта өз көрсеткіштері бар). Банкроттық рәсімі шеңберінде борышкердің мүлкі сатылады. Алайда, шығаруға тыйым салынған активтер де бар. Америкада адамның барлық қарыздары кешірілмейді. Мысалы, алимент, студенттік несие, айыппұлдар және кейбір салықтар, мас күйінде көлік жүргізу салдарынан денсаулыққа келтірілген зиянды төлеу. Американдықтар әр 8 жыл сайын банкрот болып табылады.

Халықаралық практикада банкрот болған адамға қойылатын шектеулер аз емес. Атап айтқанда, мұндай адамдар басқа елге шыға алмайды, коммерциялық қызметпен немесе мемлекеттік қызметте істей алмайды.

Сурет 4 – Ипотека бойынша қарыздар үлесі осы үш қалаға тиесілі 2021 жыл[5]

Қорытынды. Бұл заң жобасы негізінде жеке тұлғаларға қойылған шарттар: 3 жылға дейін басқа мемлекетке шыға алмайды, егер денсаулығына байланысты ем қабылдау керек жағдайда және жақын адамы басқа мемлекетте болып өмірден өткен жағдайда жерлеу рәсіміне рұқсат беріліп шекарадан шыға алады. Банкрот деп танылған тұлға 5 жылға дейін ешқандай кредит ала алмайды, ешкімге кепіл болып кредит алып бере алмайды. Банкрот болып танылған соң өсімпұл, пайыз, айыппұл бәрі тоқтатылады. Кредиторларда мазаламайды. Егерде осы аралықта банкрот деп танылған тұлғаның кредит алынғандығы дәлелденсе, кредит рәсімдеген банкте, жеке тұлғаға сот аясында жазаланылады. Бірақ, жеке тұлғалардың банкрот деп танылған жағдайда ата-аналардың алимент төлеуі және бөгде адамның өміріне, денсаулығына тигізген залал бойынша қарыздары есептен шығарылуға жатпайды. «Банкрот болып танылған жеке тұлғалардың қарыздары шегерілгенімен олар бұрын мемлекеттік қызметте болса, лауазымы бойынша қызмет етуден шектеледі. Бұл мәселер әлі де талқыланады, әлі де толықтырулармен өзгерітер енгізіледі. Заң жобасында қаралған тармақтардың бәрін бірдей тізіп қарастыру мүмкін емес. Маңызды көзге ілінген тармақтардың бірі – төлем қабілетінің орындалу мерзімін қалпына келтіру. Бұл мүмкіндікті пайдаланғысы келетін жеке тұлғаларға мынадай шаралар

ұсынылады: шартты орындау мерзімі өзгереді, яғни төлемді кейінге қалдырып, бөліп төлеуге мүмкіндік алады; қарызының бір бөлігі кешірілуі мүмкін, мысалы, айыппұл, өсімпұл қарыздары; займды пайдаланғаны үшін сыйақының пайыздық ставкасы төмендетіледі; займды пайдаланудың жалпы мерзімі ұзартыла отырып қазіргі төлем мөлшері азайтылады.

Жеке банкроттық үш түрлі процедураны негізделеді. Олар қарыз мөлшері мен несиені төлеу мерзімі бойынша ерекшеленеді.

Бірінші кезекте азамат сот арқылы берешекті төлеу жолын белгілеп алады. Бірнеше талаптар бар: несие сомасы 5 миллион теңгеден кем болуы тиіс, борышкер мен кредитордың келісімі талап етіледі, сондай-ақ азамат тұрақты табысының болуын растауы тиіс.

Егер азамат өзінің тұрақты табысын анықтай алмаса, жеке банкроттық рәсіміне кірісу ұсынылады.

Бұл сот бақылауынан тыс жасалуы мүмкін.

Құжаттарды алғаннан кейін деректердің талаптарға сәйкестігіне, яғни мүліктің жоқтығына, мерзімдердің сақталуына және т. б. автоматты түрде тексеру жүргізіледі.

Азаматтар банкроттық туралы соттан тыс өтінішті электрондық үкімет порталы арқылы немесе азаматтық алуға өтінішті электрондық түрде береді.

Үшінші нұсқа сот арқылы жеке банкроттықты тануды қамтиды. Бұл 1600-ден астам өтелмеген міндеттемелерге (4,9 млн теңге) қатысты. Бұл процесте борышкердің мүлкі аукционда сатылады. Аукционнан алынған қаражат белгіленген тәртіппен кредиторлардың берешегін өтеуге жіберіледі.

Егер борышкер кепілде тұрған үйде тұрса, онда оны қарыз алушы сот арқылы банкрот деп тану процесінде ғана тарта алады. Егер адам тұратын үй кепіл нысаны болмаса, онда ол ұсталып, талап етілуі мүмкін. Егер борышкердің мінез-құлқында заң бұзушылық белгілері болмаса, қалған өтелмеген сома есептен шығарылады.

Пайдаланған әдебиеттер

1. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000067>
2. https://www.inform.kz/kz/zheke-tulganyn-bankrottygy-turaly-zannyn-kandastarga-katysy-bar-ma_a3903331
3. Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлік. Нормативтік актілер жиынтығы. – Алматы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 19.12.2001ж. «Заңды тұлғаларды мемлекеттік тіркеу»
4. <https://www.nationalbank.kz/ru>
5. Қазақстан Республикасының «Банкроттық туралы» Заңы.

УДК 338.2

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДОВ ИНТЕРНЕТ ПРОДВИЖЕНИЯ НА РЫНКЕ B2C УСЛУГ (НА ПРИМЕРЕ TOO «ORCHESTRA.KZ»)

Жакупова Н., магистрант

Научный руководитель: Кренгауз И.Н., к.э.н., ассоц.профессор

Университет «Туран», г.Алматы, Казахстан

Актуальность данного исследования обусловлена значимой ролью в жизни и бизнес-процессах социальных сетей. Пользовательские потребности не ограничиваются личным общением. Социальные сети широко используются и в процессе ведения бизнеса. Степень изученности данной проблемы явно недостаточна, что придает. Она нуждается в дальнейших исследованиях также в связи с необходимостью диджитализации. В рамках данной работы изучаются следующие основные аспекты: структура, тренды и основные проблемы современного рынка маркетинговых коммуникаций; субъекты данного рынка, их основные бизнес-модели, трансформация деятельности субъектов (рекламодателей, рекламных агентств, средств распространения рекламы и пр.) в условиях возрастания значения digital; особенности функционирования современного рекламного рынка, интернет-индустрии.

Цель –исследование методов интернет продвижения на рынке B2C услуг.

Объект исследования- ТОО «ORCHESTRA.KZ»

Предмет исследования- методы интернет продвижения услуг.

ТОО «ORCHESTRA.KZ» развивает сеть детских магазинов ORCHESTRA и Reima в Казахстане. ORCHESTRA — один из мировых лидеров по производству высококачественной детской одежды. Продукция марки представлена по всему миру. На сегодняшний день это более 780 магазинов в 50 странах. В ее магазинах только модная французская одежда, обувь, и аксессуары для детей от 0 до 14 лет.

Миссия компании - помощь родителям в развития стиля и вкуса у детей. Цель компании - стать №1 на рынке по продаже детской одежды. Ценности компании – забота, экспертность, честность и легкость.

На Казахстанском рынке бренд ORCHESTRA представлен с 25 октября 2006 года компанией «Altynbass». На сегодняшний день открыто в лучших торговых комплексах 15 магазинов в городах Алматы, Астана, Шымкент и Актау.

История создания бренда ORCHESTRA. Торговая марка ORCHESTRA была создана в июле 1996 года супружеской парой Шанталь и Пьер Местр во Франции, г. Монпелье. Название марки имеет значение на всех языках мира, вызывает ассоциацию с гармонично играющей музыкальной группой. Эмблемой марки является медведь, выпускающий мыльные пузыри у входа в каждый магазин. [1,с.1]

ORCHESTRA – отшивает одежду по коллекциям в соответствии с разными тематиками.

Для коллекций ORCHESTRA характерно:

- практичные вещи в «витаминных» цветах;
- креативные и разноцветные модные товары;
- веселая, живая, свежая и аппетитная одежда;
- высокий уровень качества;
- отвечает всем требованиям комфорта и практичности;
- безопасность (гипоаллергенность и натуральные ткани).

Нами был проведен анализ рынка детской одежды, обуви и аксессуаров, для того, чтобы оценить текущую ситуацию(смотри рисунок 1).

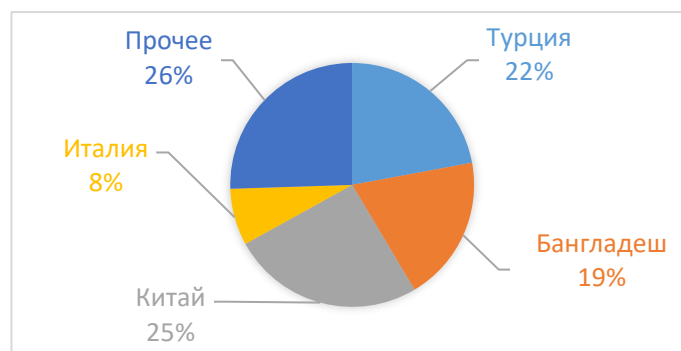

Рисунок 1 - Структура импорта детской одежды в Казахстан странами производителями в 2021 г

Примечание: составлено автором на основе отчетных данных ТОО «ORCHESTRA.KZ»

Рынок детской одежды и обуви Республики Казахстан является одним из наиболее перспективных направлений импорта финской, российской, узбекской, польской, белорусской, турецкой, китайской продукции (смотри рисунок 2).

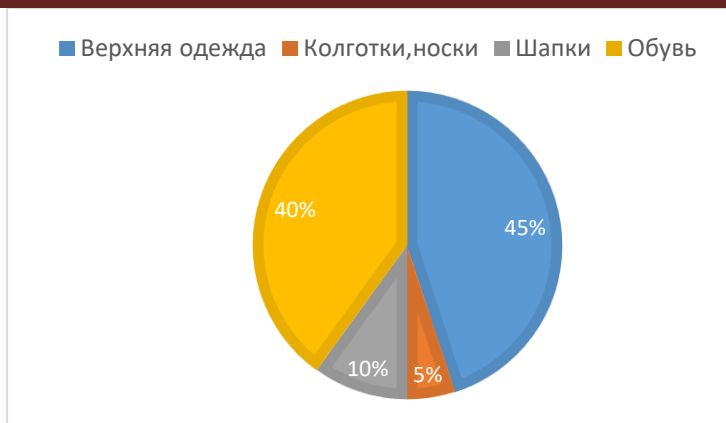

Рисунок 2 - Виды импортируемой детской одежды в Республику Казахстан за 2022 г. (осенний и зимний сезон)

Примечание: составлено автором на основе отчетных данных ТОО «ORCHESTRA.KZ»

Для завершеного анализа рынка, нужно посмотреть какую долю рынка занимает ТОО «ORCHESTRA.KZ» в Республики Казахстан на 2021-2022 г. (смотри рисунок 3).

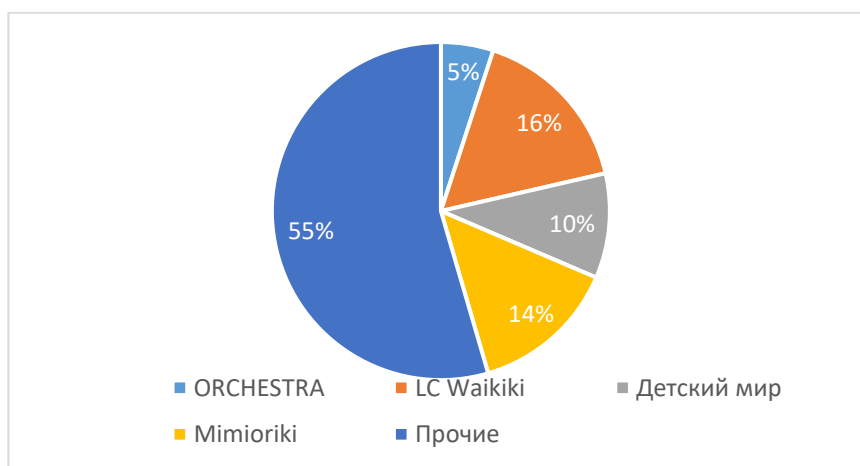

Рисунок 3 - Доля рынка, занимаемая ТОО «ORCHESTRA.KZ» в Республики Казахстан на 2021-2022 г.

Примечание: составлено автором на основе отчетных данных ТОО «ORCHESTRA.KZ»

Ключевыми факторами роста рынка детской одежды является рост численности населения и уровня доходов. В Казахстане проживают 5 623 387 детей в возрасте от 0 до 17 лет, что составляет около 31% населения страны. По данным Казахстанской Ассоциации Индустрии детских товаров, доля затрат семей на детские товары составляет в среднем 34% от ежемесячного дохода (11% - одежда, 14%-питание и уход, 9% - развлечения).

Рассчитаем фондоотдачу предприятия. Фондоотдача – это объём валовой или товарной продукции по отношению к стоимости основных фондов предприятия. Фондоотдача показывает, сколько продукции производит предприятие на каждую вложенную единицу стоимости основных фондов.

по отчетным данным:

$$Ф_0 = 1000 / 650 = 1,53 \text{ ден. ед./ден. ед.};$$

по проектным данным:

$$Ф_0 = 1200 / 800 = 1,5 \text{ ден. ед./ден. ед.};$$

коэффициент роста данного показателя составляет:

$$К_p = 1,53 / 1,5 = 1,02 = 102 \%$$

$$Ф_0 = 1300 / 700 = 2,57$$

$$Ф_0 = 2,57$$

$$К_p = 2,57 / 2,57 = 100 \%$$

Из полученных коэффициентов видим, что фондоотдача уменьшилась к 2021 году на 2%.

Обратный фондоотдаче показатель - фондоёмкость.

Данный показатель равен:

по отчетным данным:

$F_e = 620/1200 = 0,52$ ден. ед./ден. ед.;

по проектным данным:

$F_e = 900/1500 = 0,6$ ден. ед./ден. ед.;

коэффициент роста:

$K_p = 0,52/0,6 = 0,7 = 70\%$

Фондоёмкость должна снизиться на 70% в 2022 году.

Исходя из предоставленной нами информации, мы можем составить портрет клиента ТОО «ORCHESTRA.KZ».

Общие характеристики:

- Семейный статус: замужем
- Дети: есть (желательно несколько)
- Место проживания: Алматы, Астана, Шымкент, Актау
- Уровень дохода: 250.000 тг и выше
- Увлечение: любит готовить, играть в шахматы

Ценности и цели:

- Самое главное в жизни – это семья
- Уважает чужое время, желает, чтобы уважали и ее время тоже
- Предпочитает спокойное интеллектуальное общение

Покупательское поведение:

- Готова тратить 100,000 тг на одежду для детей каждый месяц
- Хочет получать услуги цена = качество
- Доверяет рекомендациям подруг, и проверенным собеседницам в форумах, либо

комментариям в Инстаграм

Каналы:

- Следит за блогами о моде, здоровье
- Активно пользуется Инстаграм
- Сидит на форуме BabyClub
- Ищет вдохновение и образы в Pinterest

Боли и сложности:

- Ограничена по времени
- Всегда есть вероятность, что не с кем будет оставить детей в нужное время
- Сложно планировать свой график.

На основе вышеизложенного нами был проведен SWOT анализ деятельности ТОО «ORCHESTRA.KZ» (смотри таблицу 1).

Таблица 1- SWOT анализ деятельности ТОО «ORCHESTRA.KZ»

<p>Сильные стороны:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Широкий ассортимент одежды и обуви - Скидки и акции - Ресурсы (тренинги для сотрудников, мерчендайзинг, инстаграм аккаунт) - Дружный коллектив - Узнаваемость компании 	<p>Слабые стороны:</p> <ul style="list-style-type: none"> -Отсутствие ходовых размеров по скидкам -Дорогая аренда в ТРЦ -Огромная конкуренция -Дорогие товары -Отсутствие маркетингового отдела
<p>Угрозы:</p> <ul style="list-style-type: none"> -Задержка поставки актуального сезонного товара -Курс валюты и девальвация -Карантинные ограничения -Геополитическая ситуация -Увеличение количества конкурентов 	<p>Возможности:</p> <ul style="list-style-type: none"> -Рекламные объявления в ТРЦ -Обучение и мотивирование персонал -Слаженная работа маркетингового отдела, отдела продаж, ЦС -Открытие магазинов по всему Казахстану

Рассмотрим методы продвижения - приемы и инструменты маркетинга, применяемые для достижения маркетинговой цели - продвижения. Продвижением можно считать любую форму передачи и распространения информации, с помощью которых фирма сообщает и убеждает, а также напоминает о товарах, услугах, идеях, общественной деятельности или других действиях, оказывающих влияние на общество. Однако, среди множества методов, в маркетинге есть четко описанные и постоянно практикуемые методы коммуникации, с помощью которых осуществляется маркетинговое продвижение. Методы продвижения являются составной частью разработанной и правильной реализуемой политики продвижения товара, или коммуникационной политики фирмы или бренда.

К традиционным маркетинговым методам продвижения относят любой из методов продвижения:

- реклама;
- личная продажа (персональная продажа);
- общественные связи;
- стимулирование сбыта.

Не секрет, что при построении и использовании для осуществления распределения и продажи разветвленных маркетинговых каналов, залогом успешных продаж является и продвижение на всех уровнях маркетингового канала. Торговый маркетинг, стремясь управлять маркетинговым каналом, расширяет методы продвижения на стимулирование торговых посредников;

Комплекс методов продвижения - применение одновременно нескольких методов продвижения, таких как: реклама, личные продажи и стимулирование и управление процессом продажи, прямой маркетинг, стимулирование сбыта и т.п.

Реклама - метод продвижения, основанный на распространение платных информационных сообщений, передаваемые через СМИ. Данный метод продвижения позволяет осуществить большой охват аудитории и имеет низкую стоимость одного целевого контакта. Недостаток данного метода продвижения - отсутствие обратной связи и трудность в персонификации информационного обращения.

Личная продажа - метод продвижения, в основе которого лежит устное представление товара, информирование и убеждение в необходимости совершения покупки, сделанные в ходе беседы, с целью совершения продажи. Главный недостаток персональной продажи - высокие издержки.

Общественные связи - неличный и не оплачиваемый напрямую метод продвижения, стимулирования спроса на товар, услугу, посредством распространения о них коммерчески важных сведений через массовые способы коммуникации. Недостаток данного метода коммуникации - метод не подразумевает непосредственное общение с целью продажи, только информирование и вовлечение;

Стимулирование сбыта - метод продвижения, основанный на маркетинговой деятельности, стимулирующей покупку товара потребителем. Недостаток данного метода продвижения - кратковременность побудительных мер поощрения покупки или продажи товара, услуги.

Стимулирование торговых посредников - комплекс мер, направленный на повышение эффективности взаимодействия с участниками маркетингового канала от производителя до покупателя продукции и метод продвижения товара и услуги по маркетинговому каналу. [3,с.126]

Для того, чтобы продвинуть компанию ТОО «ORCHESTRA.KZ» нами представлены предложены следующие методы продвижения:

- Организация и проведение специальных акций, предложений и скидок.
- Распространение рекламной информации с помощью ATL (наружная реклама) и BTL (ивент маркетинг, конкурсы, лотереи, промоушен).
- Увеличение трафика с помощью SEO, таргетирования, партнерства, социальных сетей, блогов, форумов.
- Создание «клубной карты» для B2B компаний.

Эти методы продвижения помогут компании выйти на новый уровень. Все приведенные методы продвижений запомнятся людям, что позволит увеличить количество потенциальных клиентов [5,с.30].

Таким образом, реклама — ключевой элемент продвижения бренда и как справедливо принято говорить, двигатель торговли. Простой, надежный и эффективный. С его помощью, можно быстро охватить целевую аудиторию и донести необходимую информацию.

По сути, любой носитель информации с именем компании является рекламой. Визитки, бланки, наклейки — все это является рекламой. Если раньше, реклама была ограничена традиционными каналами информации — ТВ, радио и печатный издания, то сегодня — реклама в интернете стала более популярной [6,с.366].

С помощью интернет-технологий можно быстро находить по всему Миру и охватывать рекламой подходящую аудиторию. Ключевое слово здесь — подходящую: по возрасту, полу, образованию, доходу, личным и профессиональным интересам и другим параметрам.

Без рекламы, сегодня не обходится ни один серьезный бизнес. Вопрос в том, что это за реклама? Работает ли она? Привлекает внимание аудитории? Выполняют они нужное действие после просмотра?

Ключевым элементом рекламы помимо подбора аудитории, для которой будет показана реклама, является ее контент или содержание.

Часто бывает так, что реклама красивая, её все знают и обсуждают, но она не работает — не приводит к конечной цели. Причина — неправильно разработанная реклама.

Использованная литература

1. Сайт компании ORCHESTRA.KZ. Он-лайн доступ: <https://orchestra.kz/>
2. Васильев, Г.А. Основы рекламы учебное пособие, 2006, - 719с.
3. Вирин, Ф.Ю. Интернет-маркетинг. Полный сборник практических инструментов, 2010. -126 с.
4. Герасимюк, Т., Соломович, Т. Интернет как среда и инструмент реализации паблик рилейшнз, № 5 / 2002, с.153-159
5. Голик, В.С. Некоторые аспекты использования интернет маркетинга // В.С. Голик, №2 / 2008, с.27-37
6. Григорьев, М.Н. Маркетинг учебное пособие для студ.вузов, 2006. – 366 с.
7. Дамир Халилов «SMM в b2b». Он-лайн доступ: <http://www.youtube.com/watch?v=AWn0-zrI-NA&noredirect=1>
8. Джоббер, Д. Принципы и практика маркетинга учебное пособие, 2000. – с. 194

УДК 334.012

АНАЛИЗ ВИДОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Кадырова Д.Т., Гайнидинова С.Ю., студенты

*Научный руководитель: Бижанова Б.М. к.э.н., ассоц профессор
Евразийский технологический университет, г. Алматы, Казахстан*

Предпринимательство – это самостоятельный, хозяйственный, инициативный вид деятельности, осуществляемый на свой риск, направлен на получение прибыли от продажи товаров, оказания услуг, выполнения работ, владения имуществом. Предприниматель – это человек, цель которого является нахождение новых методов выгодного применения ресурсов и снижения убытков. [1]

В статье рассматривается предпринимательство и его виды на территории Казахстана, его особые черты, качества и недостатки.

Целью исследования является выявление особых черт предпринимательской деятельности на территории Республики Казахстан, в связи с этим поставлены соответствующие исследовательские задачи:

- 1) определить уровень развития предпринимательства в Казахстане;
- 2) раскрыть сущность, формы и особенности предпринимательской деятельности;

3) выявить проблемы развития предпринимательства в Казахстане.

Главные нюансы предпринимательской деятельности: предпринимательство как особая форма экономической деятельности может быть реализована как в государственном, так и в частном секторах экономики. В соответствии с этим различают две формы:

а) государственное - форма хозяйственной деятельности от имени предприятия, созданная государственными органами, уполномоченными на управление государственным имуществом либо органами местного самоуправления;

б) частное - форма экономической деятельности от имени компании или предпринимателя.

Любая из этих форм имеет свои особенности, но главные принципы их реализации в основном схожи. В обоих случаях выполнение такой деятельности требует стремления к максимизации прибыли и минимизации убытков. Предпринимательство как форма рабочей деятельности, направленной на получение прибыли (предпринимательского дохода), предполагает следующие условия:

- 1) выполнение конкретных производственных функций, т. е. изготовление продукции;
- 2) осуществление посреднических функций, то есть оказание услуг, связанных с продвижением товаров на рынке и их передачей в надлежащей форме от непосредственного производителя товаров их потребителю. [2]

Рисунок 1 – На 1 января 2020 года количество зарегистрированных субъектов малого и среднего бизнеса составило - 1 694 672 субъектов. [3]

Рисунок 2 - Структура сектора малого и среднего предпринимательства [4]

В данном анализе исследуется количество действующих малых и средних предприятий в октябре 2020 года. По результатам анализа можно сделать вывод, что Алматы является лидером по количеству действующих субъектов малого и среднего бизнеса. На количество малых и средних предприятий влияют такие факторы, как географическое положение, уровень деловой активности и численность населения. Также существует множество других факторов, а это означает, что уровень всех этих факторов хорошо развит в таких городах как Алматы, Нур-Султан, а также в городах Туркестанской области. В данной таблице показано, что такие области как Северо-Казахстанская, Павлодарская, Ақмолинская, Кызылординская, Атырауская

обладают малым количеством субъектов. Этот показатель подтверждает, что в данных областях имеются проблемы с развитием малого и среднего бизнеса.

По структуре сектора малого и среднего предпринимательства можно сделать вывод, что подавляющее большинство предприятий в Казахстане являются индивидуальными предпринимателями, а именно, индивидуальное предпринимательство – это самостоятельная и индивидуальная деятельность граждан. Также структура сектора малого и среднего предпринимательства показывает, что меньше всего лиц среднего юридического предпринимательства, при этом показатель юридических лиц малого предпринимательства занимает второе место после индивидуальных предпринимателей. Эта структура иллюстрирует, что средний бизнес значительно отстает от малого бизнеса из-за того, что доля юридических лиц среднего бизнеса составляет всего 0,2% от всего сектора малого и среднего бизнеса, а доля юридических лиц малого бизнеса целых 19,7%. Также, согласно структуре сектора МСБ процент в общем составляет 16,1% от всего предпринимательства. [5]

Предпринимательская деятельность является рискованной. Данный признак является основным отличием предпринимательства от хозяйственной деятельности периода административно-плановой экономики. Можно предостеречь убытки предпринимательской деятельности путем заключения страхового договора. Существуют следующие виды предпринимательства:

Производственное предпринимательство – определяется как вид предпринимательства, при котором предприниматель самостоятельно производит товары или услуги используя для этого приобретенные ресурсы. Продажа данных товаров используется для увеличения экономического роста предприятия. Производственное предпринимательство является затратным и сложным видом предпринимательства используя большое количество материальных и финансовых ресурсов. Предприниматель должен определить какие товары и услуги он будет выпускать, прежде чем заниматься данным предпринимательством.

Финансовое предпринимательство – это значительная форма коммерческого предпринимательства, т.к. в качестве товара купли-продажи являются: национальная денежная единица; валюта; ценные бумаги. Главной идеей финансовой предпринимательской операции является то, что предприниматель может приобрести основной фактор предпринимательской деятельности в виде денежных средств за определенную стоимость у владельца денежных средств.

В кредитном предпринимательстве предприниматель применяет денежные вклады, тем самым выплачивая владельцам вкладов и исходя из этого получает вознаграждение в виде депозитного процента вместе с дальнейшим возвратом вклада. Денежные средства, которые были получены, выдаются в долг потребителям кредитов под кредитный процент вместе с дальнейшим возвратом долга. Данный долг выдается под очередной процент, который превышает депозитный. У предпринимателей – кредиторов источником дохода (прибыли) является разница депозитного и кредитного процентов. Системой организации финансово – кредитного предпринимательства являются: валютные биржи, финансовые компании и коммерческие банки.

Коммерческое предпринимательство – это один из видов предпринимательства, сущность которого являются товарно-денежные отношения и торгово-обменные операции. Коммерческое предпринимательство отличается от производственного тем, что предприниматель выступает в роли торговца. Главной особенностью коммерческого предпринимательства является экономические связи с оптовыми и частичными потребителями. В данном предпринимательстве задействованы почти все факторы и ресурсы, но не в больших масштабах.

Посредничество представляет собой деятельность, в которой предприниматель сам не принимает участие в производстве и не является продавцом данного товара, а выступает в роли посредника, который участвует в процессе товарного обмена и товарно-денежных операциях. Посредник – это физическое или юридическое лицо, которое показывает интересы производителя или потребителя, но не является ими. Данная предпринимательская является рискованной, по причине того, что посредник сразу учитывает степень риска и прописывает в договоре уровень цен. Главная задача посредника является привлечь две стороны во взаимную сделку, т.к оказывает услуги обеим из сторон.

Страховое предпринимательство состоит в том, что предприниматель с соблюдением закона и договора гарантирует покупателю возмещение ущерба в результате потери за

определенную денежную сумму при подписании страхового договора. Данное предпринимательство является одной из самой рискованной деятельностью. Такое предпринимательство дает гарантию потребителям (физическим и юридическим лицам, фирмам, организациям) приобрести компенсацию при наступлении тяжелых обстоятельств в их деятельности. [6]

Существуют три группы проблем, в наибольшей мере сдерживающих развитие малого бизнеса, создание новых малых предприятий:

— организационные проблемы (регистрация, юридическое оформление предприятия, открытие счета в банке и др.);

— материально-финансовые проблемы (формирование капитала для регистрации предприятия, формирование стартового капитала для обеспечения функционирования предприятия, налаживание связей с поставщиками сырья и сбыта продукции);

— факторы внешней среды и конъюнктуры рынка (низкая платежеспособность, снижение спроса на продукцию, налоговый пресс, недостаток финансовых средств и нестабильность законодательства). Одной из основных проблем развития предпринимательской деятельности, является низкая квалификация рабочего персонала в Казахстане.

Большинство предприятий часто сталкиваются с недостаточным количеством высоко квалифицированных специалистов. В условиях конкуренции, хороших специалистов получают компании с большими бюджетами, т.е. это те, кто могут обеспечить работнику более высокую заработную плату, и социальный пакет. [7]

Таким образом, предпринимательство играет очень важную роль в экономической жизни государства; существуют разные виды предпринимательской деятельности, которые отличаются друг от друга по разнообразным признакам. Рассмотренные показатели демонстрируют, что в секторе малого и среднего бизнеса доминирует часть малого предпринимательства. Анализ субъектов малого и среднего бизнеса показывают, что для его успешного развития необходимо вмешательство государства в данный сектор экономики.

Использованная литература

1. <https://econ.wikireading.ru/29917>
2. [Дружинин Л. Конкурентная среда выдавливает интеллигентов из экономики // Конкуренция и рынок. — 2015. — 28.](#)
3. https://gender.stat.gov.kz/page/frontend/detail?id=106&slug=1-2018&cat_id=6&lang=ru
4. <https://articlekz.com/article/15307>
5. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34784930#pos=12;341
6. <http://www.yurplus.ru/vidi.htm/>
7. <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2148>

УДК 330

ВЛИЯНИЕ КОНКУРЕНЦИИ НА РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Осман Д.М., Ремизова Д.В., студенты

*Научный руководитель: Бижанова Б.М., к.э.н., ассоц профессор
Евразийский технологический университет, г.Алматы, Казахстан*

Введение: Конкурентоспособность, играя роль системного фактора в экономике, определяет основные характеристики рыночной экономики. Отказываясь от неэффективных домашних связей, конкурентоспособность предопределяет создание производства и выступает механизмом регулирования отраслевых отношений. Действуя как метод финансового контроля, помогает постоянно совершенствоваться, устанавливая критерии эффективности [1].

Основная часть: В статье показано влияние конкуренции на формирование предпринимательства, ее особые качества и недостатки, ее прогрессивное положение и тенденции формирования.

Целью исследования является показать, насколько важны предпринимательство и конкурентоспособность в условиях рыночной экономики, увидеть их формирование в Республике Казахстан, в связи с этим поставлены соответствующие исследовательские задачи:

- 1) определить влияние конкуренции на развитие предпринимательства в Казахстане;
- 2) выделить основные формы предпринимательской деятельности;
- 3) выявить факторы современной преимущественно технологической конкурентоспособности;
- 4) провести анализ текущего состояния конкурентной среды и принимаемых мер по развитию конкуренции.

Основные аспекты предпринимательской деятельности: предпринимательство как особая форма экономической деятельности может быть реализована как в государственном, так и в частном секторах экономики. В соответствии с этим различают две формы:

- а) государственное - форма хозяйственной деятельности от имени предприятия, созданная государственными органами, уполномоченными на управление государственным имуществом либо органами местного самоуправления;
- б) частное - форма экономической деятельности от имени компании или предпринимателя.

Любая из этих форм имеет свои особенности, но главные принципы их реализации в основном схожи. В обоих случаях выполнение такой деятельности требует стремления к максимизации прибыли и минимизации убытков. Предпринимательство как форма рабочей деятельности, направленной на получение прибыли (предпринимательского дохода), предполагает следующие условия:

- 1) выполнение конкретных производственных функций, т. е. изготовление продукции;
- 2) осуществление посреднических функций, то есть оказание услуг, связанных с продвижением товаров на рынке и их передачей в надлежащей форме от непосредственного производителя товаров их потребителю [2].

Таблица 1 – Изменение позиций Казахстана по уровню конкурентоспособности за период 2020-2021 гг. [3]

Принципы	2019	2020	2021	Изменение (2020–2021)
Общий рейтинг	56	61	66	-5
Качество институтов	75	80	81	-1
Инфраструктура	68	71	76	-5
Макроэкономическая стабильность	10	25	74	-49
Здоровье и начальное образование	86	94	81	13
Высшее образование и профессиональная подготовка	51	57	59	-2
Эффективность рынка товаров и услуг	44	63	80	-17
Эффективность рынка труда		15	12	3
Развитость финансового рынка	-	80	97	-17
Технологический уровень	66	77	75	2
Размер рынка	—	56	55	1
Конкурентоспособность компаний	72	85	86	-1
Инновационный потенциал	70	75	62	13

Таблица 2 - Изменение позиций Казахстана по 3 блокам конкурентоспособности, за период 2020-2021 гг, [3]

Блоки	Стадия развития	2019	2020	2021	Изменение (2020–2021)
Базовые условия	1	51	66	74	-8
Эффективность	2	56	58	64	-6
Инновации	3	74	84	77	7

Предпринимательство и конкуренция являются двумя основными фундаментальными понятиями рыночной экономики. Взаимосвязь и взаимодействие конкуренции и предпринимательства представляет собой нейтральный процесс, который выражается во взаимостимулирующем развитии любого из этих явлений. Конкурентное воздействие стимулирует появление всевозможных бизнес-структур, поддерживающих формирование самой конкуренции, ее форм и методов [3].

Конкуренция определяет форму отраслевого рынка, формируя специфические характеристики конкурентоспособности отрасли, выражающиеся в создании технико-экономических и организационных возможностей для организации производства и реализации качественной продукции, отвечающей требованиям конкретных групп потребителей.

В предпринимательстве принято различать ценовые и неценовые факторы, а также соответствующие им виды конкуренции для того, чтобы обойти конкурентов.

Ценовая конкуренция – форма конкуренции, основанная на низкой цене (себестоимости) предлагаемого товара или услуги.

Крайней формой ценовой конкуренции являются «ценовые войны» — вытеснение конкурентов путем последовательного снижения цен из-за финансовых трудностей конкурентов, предлагающих аналогичные товары по более высоким ценам.

Широко распространена неценовая конкуренция, где решающую роль играют качество продукции, дизайн, упаковка, собственный уникальный стиль, регулярное сервисное обслуживание, нерыночные методы воздействия на потребителя, которые косвенно связаны с ценой либо вовсе не связаны.

Рисунок 1 – Казахстан в сравнении со странами переходной стадии развития и инновационными странами [4]

Численность индивидуальных предпринимателей преобладает в Алматы - 117,1 тыс.- на 7,9% больше, чем год назад. В Астане 83,3 тыс. ИП, еще 66,4 тыс. - в Восточно-Казахстанской области. На долю трех вышеназванных регионов приходится 31,1% от общего числа частных предпринимателей в Казахстане [5].

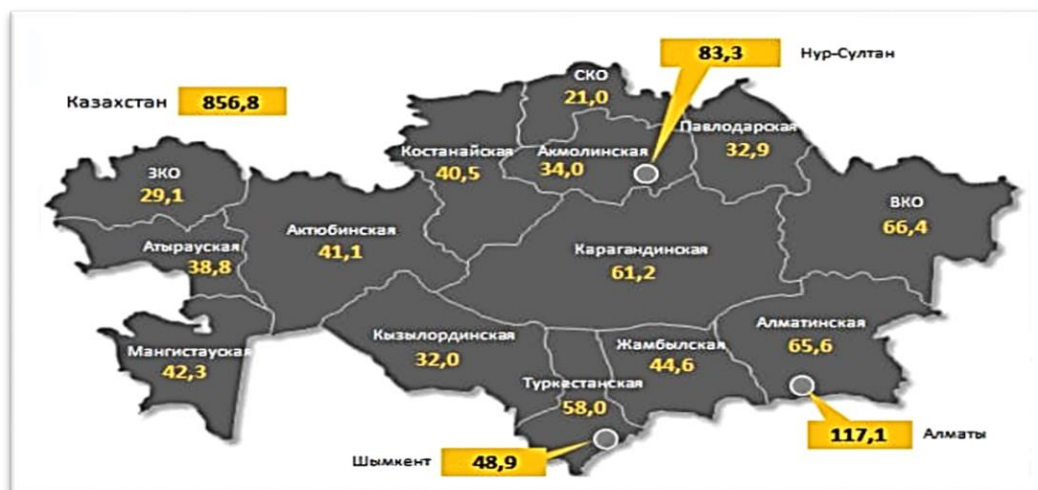

Рисунок 2 – Индивидуальные предприниматели по регионам. Сентябрь (тыс. шт.). [5]

По итогам второго квартала 2020 года произошло усиление конкуренции среди предприятий всех отраслей. Об этом свидетельствуют результаты проведенного Национальным банком обследования предприятий реального сектора экономики. В ежеквартальном исследовании приняли участие около 2,5 тыс. предприятий горно-перерабатывающей промышленности, строительства, торговли и транспорта. Торговля остается сектором, наиболее затронутым рыночной конкуренцией: 39,6% предприятий называют конкуренцию барьером для развития бизнеса, а 12,2% - в горнодобывающей промышленности. В других отраслях этот показатель колеблется от 22% до 30% [6].

Главным препятствием для ведения бизнеса для многих предприятий стало состояние экономики Казахстана. Доля предприятий, демонстрирующих этот фактор, превысила 36% во всех рассматриваемых отраслях. Валовой внутренний продукт Казахстана в январе-июне снизился на 1,8% [7].

Сфера услуг больше всего пострадала от чрезвычайного положения и введения ограничительных карантинных мер. Еще одним препятствием для ведения бизнеса является снижение спроса на продукцию. «Во 2 квартале тенденция снижения спроса на продукцию предприятий, начавшаяся в 1 квартале текущего года, продолжилась во всех рассматриваемых отраслях, наименьшее снижение наблюдалось в обрабатывающей промышленности.

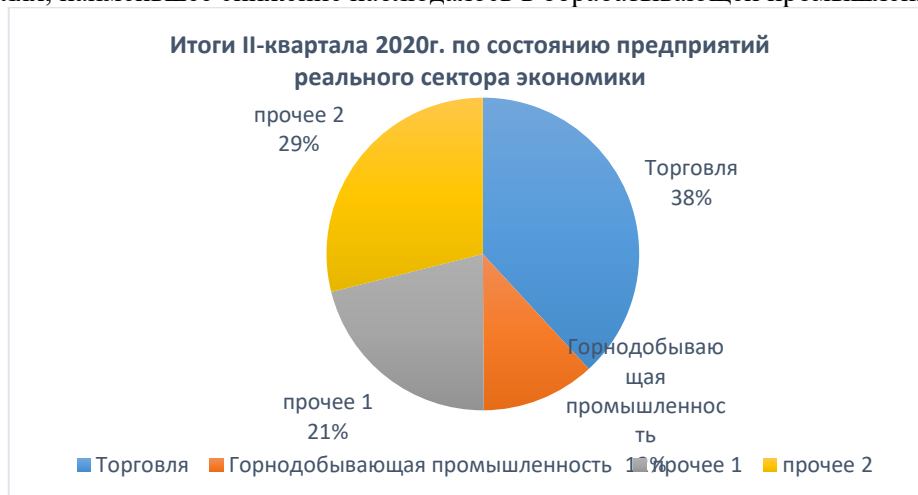

Рисунок 3 - Результаты опроса предприятий реального сектора экономики, проведенного Национальным банком [6]

Конкурентное преимущество является важной экономической категорией в стратегическом управлении компаниями, роль и значение которой, возрастает с развитием рыночных отношений. Следовательно, конкуренция:

- 1) стимулирует предприятия к внедрению новых идей;
- 2) выводит на рынок инновации более эффективных компаний;

3) способствует уходу с рынка компаний, которые менее эффективны.

Таким образом конкуренция - это соперничество между участниками экономических отношений за ограниченные ресурсы, которая выступает движущей силой в экономике. На этот процесс оказывают влияние детерминанты национального спроса, характер и сила влияния которых способны модифицировать условия конкурентной среды.

Результаты проведенных анализов состояния конкуренции в период с 2018 по 2022 годы показывают, что в базовых отраслях экономики Казахстана присутствует высокий уровень концентрации рыночной власти (низкий уровень конкуренции). Чтобы Казахстану войти в список 30 развитых стран, необходимо создание развитой рыночной экономики, при котором конкуренция является ключевым условием в данном направлении.

Использованная литература

1. Юданов А.Ю.. Конкуренция: теория и практика: Учебно-практ. пособ. — 2-е изд., испр. и доп. — М.: Ассоциация авторов и издателей «Тандем», изд-во «Гном-пресс». — 2018. — С.38.
2. Дружинин Л. Конкурентная среда выдавливает интеллигентов из экономики // Конкуренция и рынок. — 2015. — 28 .
3. https://economy.kz/ru/Novosti_instituta/id=5227/arch=2019_12 – Институт экономических исследований.
4. <https://atameken.kz/ru/services/10-global-nyj-indeks-konkurentosposobnosti> - Национальная палата предпринимателей Республики Казахстан // Глобальный индекс конкурентоспособности.
5. Алшанов Р. Новый экономический курс Казахстана. Цифры и факты. Инновационная экономика // Казахстанская правда. — 2018. — 37–38.
6. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000938#z254>
7. <https://kz.kursiv.media/2020-08-20/v-kazahstane-rastet-konkurenciya-v-sfere-torgovli/>

УДК 338.2

СТАРТАПЫ: МИРОВОЙ ОПЫТ И РАЗВИТИЕ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Риндик Л.Д., Вишнякова Б.А.,

*Научный руководитель: Бижанова Б.М., к.э.н., ассоц. профессор
Евразийский технологический университет, г. Алматы, Казахстан*

Введение. Казахстан активно развивается как самостоятельно, так и в рамках интеграции с другими государствами Евразийского экономического союза, в направлении развития сотрудничества по «Новому шелковому пути». Некоторые проекты реализуются в сотрудничестве с Россией и Белоруссией. Программы развития основываются в т.ч. и на активном стимулировании стартапов.

В Казахстане работает несколько систем поддержки меньшего масштаба. Среди них можно назвать Конкурс социального предпринимательства, прошедший в прошлом году и отобравший лучшие стартапы в области образования, экологии и обеспечения равных возможностей. Активно работают бизнес-ангелы и их ассоциации. Работает в Казахстане специальная экономическая зона «Парк инновационных технологий», резидентами которой стали уже более 30 компаний.

Для стартапа всегда нужны инвесторы. Инвесторы могут быть как частными, так и институциональными (венчурные фонды, фонды прямого инвестирования). Когда речь идет о значительных инвестициях, инвесторы чаще всего претендуют на долю в предприятии. В ряде случаев дополнительным условием может быть наличие соинвестора. В тоже время, стартапы могут начинаться без инвесторов. В качестве инвестиций могут использоваться заемные деньги, полученные в банке. Этот источник является высокорисковым для стартап-команды. Банки рассчитывают на фиксированный процент вознаграждения от выданных денежных средств, и уплата ежемесячных платежей по погашению кредита не зависит от прибыли стартапа.

1. Развитие стартап-проектов в Казахстане

Стартап - простыми словами, это бизнес, который ранее никогда не существовал. Идея любого стартапа заключается в новизне, новом продукте, новой технологии, в том, чего раньше не было в мире. Часто путают бизнес с нуля со стартапами. Отличие стартапа от бизнеса в том, что это абсолютно новая услуга или товар, которой ранее не существовало. Стартап отличается от обычного бизнеса тем, что практически сразу имеет инвесторов. Инвесторы вкладывают деньги в компанию только в самом начале её зарождения [1].

Финансирование инновационных стартапов и бизнес-идей всегда было сложным процессом из-за недостаточного опыта, дефицита финансов и больших рисков. Отсутствие финансов приводило к закрытию множества проектов. Однако, из-за развития информационных технологий и переходу мира к цифровой экономике возникли новые возможности для преодоления данных трудностей. Одной из таких цифровых информационных платформ, позволяющих активизировать инвестиционные потоки в реализацию проектов стал краудфандинг. Краудфандинг — это метод финансирования проекта путем привлечения большого количества небольших денег от большого числа людей, как правило, через Интернет, т.е. - это массовый сбор денег для стартап-проектов.

Рассматривая ситуацию казахстанского краудфандинга, можно привести пример таких площадок, как Startuper.kz, Startticket.kz, Gostart.kz и i6.kz, которые по разным причинам закрылись, так и не получив популярности среди краудфандеров. Причинами провала работы данных площадок стали [2]:

- отсутствие соответствующей законодательной базы. Например, в Великобритании был принят нормативный акт 2012 года «Порядок инвестирования в посевные проекты» (Seed Enterprise Investment Scheme или SEIS), в США разработан федеральный закон от 5 апреля 2012 года «О приоритетном запуске бизнес-стартапов» (Jumpstart Out Businesses Startups Act, или JOBS Act);

- низкий уровень грамотности населения в электронных финансовых операциях и системах платежей;

- недоверие населения к данным платформам из-за негативного опыта финансовых мошенничеств в начале девяностых годов;

- неэффективный маркетинг и работа со СМИ.

Малый и средний бизнес, играет важную роль в социально-экономической и политической жизни Казахстана. Он обеспечивает постоянную занятость жителей села, снижает безработицу, формирует налоговую базу и пополняет местный бюджет.

По данным Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан, по состоянию на 1 января 2019 г. в РК зарегистрировано 1.666 тыс. субъектов МСБ, из которых 34,8% являются активно действующими, а 376 тыс. субъектов МСБ не ведут активную деятельность (рис.1) [3].

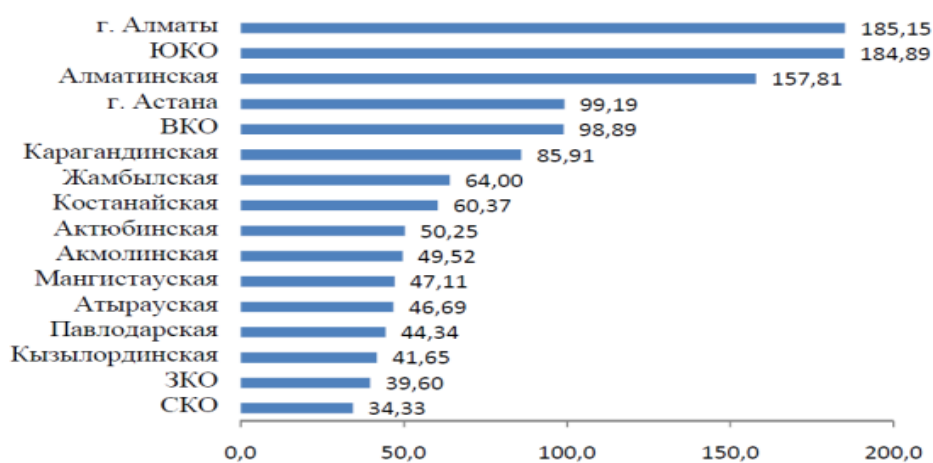

Рисунок 1 - Данные МСБ по Республике Казахстан

Региональная разбивка активных субъектов МСБ выглядит так: наибольшее количество размещено в г. Алматы (185,15 тыс. ед.), в Южно-Казахстанской области (ЮКО) (184,89 тыс.

ед.) и Алматинской области (157,81 тыс. ед.), а наименьшее - в Северо-Казахстанской области (СКО) (34,33 тыс. ед.), Западно-Казахстанской области (ЗКО) (39,6 тыс. ед.) и Кызылординской (41,65 тыс. ед.) области.

2. Анализ получения инвестирования в стартап проекты в Казахстане

Основная популярная модель инвестирования — это участие в уставном капитале путем его увеличения. Именно доля в уставном капитале позволяет инвестору претендовать на прибыль [4].

В 2019 г. был открыт венчурный фонд, который предоставляет шанс иностранным инвесторам вкладываться в Казахские стартап проекты. Согласно программе «Start up Kazakhstan» инвестирование получили более 26 проектов, каждый из которых получили до 31 000\$.

2021 год стал рекордным годом для венчурного финансирования по всему миру. Согласно исследованию Crunchbase, за три квартала этого года стартапам со всего мира удалось привлечь около \$454 млрд. Тогда как за весь 2020 год общий объем венчурных инвестиций составил \$332 млрд. В Казахстане — первая десятка стартапов по объему инвестиций привлекла почти \$8 млн [4].

Одним из инструментов получения поддержки в стартап проекты в Казахстане являются «Инновационные гранты», предоставляются они по трем основным направлениям:

1. Инновационные гранты на коммерциализацию.
2. Инновационные гранты на технологическое развитие действующих предприятий.
3. Инновационные гранты на технологическое развитие отраслей.

С 2011 по 2019 годы было выдано 356 грантов на 18 663,3 млн. тенге [5].

В Казахстане можно получить безвозмездный грант. Ранее такие гранты выдавал Национальный инновационный фонд, сейчас его может выдать правопреемник НАТР или ТОО «Центр коммерциализации технологий», созданный при Министерстве образования и науки страны. Такое финансирование чаще всего незначительно по размеру и предусмотрено для запуска стартапов с высокой вероятностью отдачи для экономики. С 2020 года НАТР на грантовой основе финансирует исключительно производственные стартапы [6].

Но не редко случается так, что многим компаниям не удается получить инвестирования. В подобных ситуациях в качестве инвестиции стартап проекты могут использоваться заемные деньги, полученные в банке. Такой вид получения инвестиции является довольно рискованный для стартап-компаний. Банки берут в расчет фиксированный процент вознаграждения от предоставленных денежных средств, и выплата ежемесячных платежей по погашению кредита не как не зависит от прибыли стартап проекта. В качестве реализации исполнения обязательств заемщиков банк не возьмет программное обеспечение, а будет ожидать от стартап компании предоставления в залог недвижимости или быстро реализуемого движимой собственности, которой легко реализовать в случае неисполнения заемщиком обязательств по возвращению ссуды и уплате вознаграждения.

3. Международный опыт развитие стартап-проектов

США – имеет значительный венчурный капитал, с целью поддержания многообещающих стартап-компаний. Это благоприятная площадка для стартап проектов, стремящихся к активному росту.

Компания-единорог— компания-стартап, получившая рыночную оценку стоимости в размере свыше 1 миллиарда долларов США [7].

С 2017 по 2022 год Forbes вместе с компанией True Bridge Capital Partners активно инвестируют в быстро растущие перспективные стартап проекты так называемые «Единороги», которые в свою очередь оцениваются в 1 млрд долларов США.

Одной из таких крупных компаний является «Airbnb». Охватывает отрасль рынка жилья вовремя путешествий. Привлеченные инвестиции стартапа составили 4,4 млрд. долларов США. [ ]

Airbnb — это торговая площадка, предназначенная для соединения путешественников с комнатами, квартирами, домами и уникальными номерами и развлечениями по всему миру. Он помогает составлять списки, открывать и бронировать отличительные места и облегчает бронирование и финансовые транзакции [9].

Китайские «Единороги» начали свой активный рост в 2019 когда каждые 4 дня в стране образовывался очередной «миллиардник», а в 2020 году количество вышедших на рынок стартап

проектов составило 172 инвестиционные компании, что почти в два раза больше, чем на рынке США. []

Общая сумма инвестированного капитала составляет 43,82 миллиарда юаней. Из 172 сделанных инвестиций 2020 года наиболее активными в августе были здравоохранение (43 инвестиции), корпоративные услуги (42) и технологическое оборудование (29). Индустрия развлечений и потребительские технологии и образование также показали хорошие результаты.

Стартап-компания Lepu Biotech - охватывает отрасль биомедицины и цифрового здоровья. Привлеченные инвестиции составили 1 291 млрд. юаней.

Lepu Biotech, основанная в 2018 году, специализируется на разработке платформы для лечения опухолей. Нацеленная на иммунотерапию опухолей, компания разработала свою платформу вокруг препаратов PD-1 и PD-L1, а также основных комбинированных препаратов (онколитического вируса и ADC).

Технология Shukun вошла в стадию клинического использования во многих ведущих больницах Китая и получила много положительных отзывов медиков, таких как [10] :

- Больница Пекинского медицинского колледжа
- Пекинская больница дружбы
- Пекинская больница Анчжэнь
- Больница Фувай
- Шанхайская больница Жуйцзинь
- Госпиталь Пекинского университета
- Госпиталь Сицзин

Заключение. В данной статье рассмотрены стартап-проекты и их развитие как в Казахстане, так и за рубежом. Приведена статистика малого и среднего бизнеса в Казахстане. Малый и средний бизнес играет важную роль в социально-экономической и политической жизни Казахстана, т.е.: обеспечивает постоянную занятость жителей села, снижает безработицу, формирует налоговую базу и пополняет местный бюджет.

С появлением в 2019 году венчурного фонда, количество активно реализуемых стартап проектов возросло. С увеличением количества стартап проектов возрастает количество рабочих мест и происходит активное развитие экономики Казахстана, в т.ч. следует отметить успешно реализованные стартапы, которые помогают улучшить условия жизни в стране. Одним из таких примеров является стартап «JETсистема бесстанционной краткосрочной аренды электросамокатов». Таким образом благодаря развитию инвестиционных программ в Казахстане у многих предпринимателей появляются шансы реализации собственных продуктов на отечественном рынке, но данные статистики показывают, что из десяти проектов на рынке появляются только 2-3, несмотря на то, что до 2019 года подобная статистика была ещё низким уровне. В Казахстане не созданы достаточные условия для реализации отечественных стартапов, например таких как в США и Китае. В этих целях для реализации данных стартапов необходимо увеличить эффективность иностранных инвестиций, а так же количество грантов для развития стартапов и усовершенствовать условия кредитования в банках.

Использованная литература

1. Предпринимательское образование и его влияние на развитие стартап-движения - Г.К. Дамбаулова, Д.Д. Мнайдаров <https://cyberleninka.ru>
2. <https://cyberleninka.ru/article/n/kraudplatformy-kak-alternativnyy-istochnik-finansirovaniya-innovatsionnyh-proektov/viewer>
3. <https://stat.gov.kz>
4. Статистика привлечения венчурных инвестиций в Казахстанские стартап проекты <https://lsm.kz/startapy-v-kazahstane-snova-poluchili-finansirovanie>
5. «Инновационные гранты» и способы их получения в Казахстане <https://www.gov.kz>
6. Способы и методы получения безвозмездных грантов в Казахстане <https://online.zakon.kz>
7. Понятие компании «Единорога» [https://ru.wikipedia.org/wiki/Единорог_\(экономика\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Единорог_(экономика))
8. Сайт компании «Airbnb» <https://airbnb.com/>
9. Сайт компании «Lepu Biotech» <https://en.lepumedical.com/>

ASSESSMENT OF THE COMPETITIVENESS OF AN INDUSTRIAL ENTERPRISE IN KAZAKHSTAN

Tursunova A.R., master`s student

Scientific adviser: Dinara Yermekbayeva - Ph.D, associate professor

Kenzhegali Sagadiyev University of International Business, Almaty, Kazakhstan

Competitiveness is the main criterion for its effectiveness in the era of globalization and internationalization of the economy. It becomes necessary to study the patterns of functioning of competition, identify factors that affect the increase in the level of competitiveness of subjects, ways to manage competitiveness and methods for assessing it, when it is recognized that competition is a mechanism that drives the market economy in modern conditions.

The World Economic Forum (WEF) rating seems to be the most comprehensive and objective for assessing the competitiveness of states. The Swiss organization WEF is an independent international organization dedicated to improving the state of world relations, solving regional, global and sectoral problems with the involvement of business, political and scientific leaders. This ranking is designed to cover a wide range of factors affecting the business climate, and includes a detailed overview of the strengths and weaknesses of countries' competitiveness, which makes it possible to identify priority areas for formulating economic development policies and key reforms. In this report, country rankings are compiled on the basis of two indices: the Global Competitiveness Index and the Business Competitiveness Index.

Singapore, the USA and Hong Kong take the leading positions in the published report of the WEF for 2019. European countries continue to dominate the first half of the ranking among the most competitive economies. Germany, which is now considered to be the “locomotive of the eurozone”, drops four places to seventh place, while the Netherlands (4th place) moves up two places, Switzerland (5th place) moves down one place, and Croatia occupies 63rd place, with the worst position in the European Union. As for the CIS countries, Russia occupies a leading position (43rd place), the index amounted to 66.74. Next comes Kazakhstan (55th place), then Azerbaijan (58th place), Armenia (69th place), Kyrgyzstan (96th place) and Tajikistan (104th place). Competitiveness index in Kazakhstan rose to 62.94 ind. in 2019. The maximum level was 62.94 index (The Global Competitiveness Report, 2019).

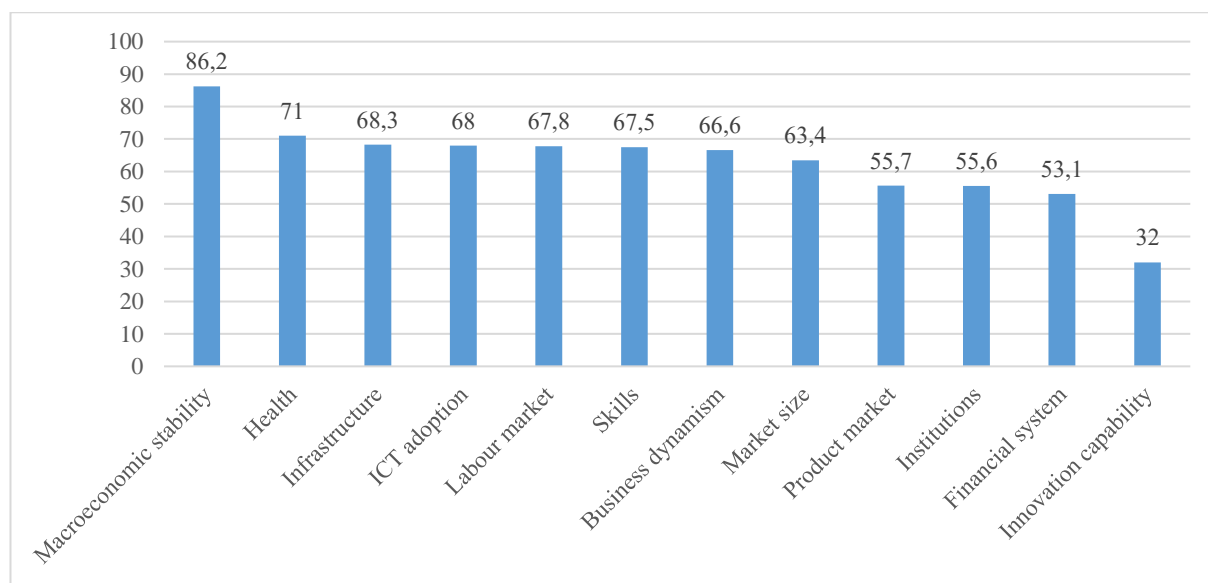

Figure 1 – Index component, Kazakhstan 2019

The Global Competitiveness Index has the so-called "12 pillars of competitiveness", the totality of which gives an overall picture of the country's development. Figure 1 shows Kazakhstan's scores for 2021. The highest scores collected on indicators of macroeconomic stability of the state 86.2. This

indicator takes into account two economic indicators - inflation and public debt. The next indicator is healthcare - 71 points. The indicator is healthy life expectancy. Thus, in Kazakhstan, according to the WEF, the healthy life expectancy is 62 years. The remaining indicators, as can be seen from figure 1, are in the average values of 53-68 points. And here we would like to note the indicator of the country's innovative potential. According to this indicator, Kazakhstan scored only 32 points, the leader in this indicator for 2019 is Germany 95 points. The low scores were due to a small number of patent applications, the low percentage of research and development spending from gross domestic product, and a small number of well-known research institutes. When Kazakhstan joins the World Trade Organization (WTO), the problem of increasing the competitiveness of domestic enterprises becomes especially relevant. In the context of global competition and an open economy, it is impossible to catch up with the developed countries of the world without having developed sound national strategic guidelines (Adietova, Mukasheva, & Alieva, 2016). Therefore, increasing competitiveness has recently been elevated to the rank of national priorities in Kazakhstan. Thus, a nationwide action plan was approved to implement the Message of the Head of State to the people of Kazakhstan "The Third Modernization of Kazakhstan: Global Competitiveness", dated January 31, 2017 (Legal acts, 2017).

The competitiveness of the state consists of the competitiveness of its constituent types of economic activity, which, in turn, form the aggregate competitiveness of all enterprises included in them. Conversely, the competitiveness of an individual enterprise depends on the overall competitiveness of the country in whose territory it operates. Industry and engineering are the basis of the country's economic potential. A competitive industry is able to ensure the competitiveness of the country's economy as a whole. In this regard, the analysis of problems associated with the development of competition and increasing the competitiveness of the Kazakhstani industry, and in particular engineering, becomes especially relevant (Kislinskaya, 2012).

The industry is a branch of the Kazakhstani economy. The share of industry in the GDP of Kazakhstan is 29.2% (2021). At present, industry occupies almost a third of the structure of the economy of Kazakhstan. There are 1716 enterprises and industries are registered in Kazakhstan in total. The volume of industrial production (goods, services) for 2021 amounted to 37,047,606 million tenge, compared to 2020, the growth index was 103.8%. The city of Atyrau occupies the largest share in terms of industrial output - 23%, Karaganda - 12%. Such cities and regions as Aktobe, Kostanay, Mangystau, Pavlodar, Western and Eastern Kazakhstan bring 6-8% each. The statistics divide industrial output into four sectors: mining and quarrying, manufacturing, electricity, gas, steam, hot water and air conditioning, and water supply; collection, processing and disposal of waste, activities for the elimination of pollution.

The mining industry produced a volume of 17,809 billion tenge or 48% of the total production, the volume of the manufacturing industry amounted to 16,807 billion tenge or 45%, in January-December 2021. Supply of electricity, gas, steam accounted for 6% and water supply 1% of the total production for 2021 (Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan Bureau of National statistics, 2022).

In the manufacturing sector, there is an article in mechanical engineering, last year the volume of production in mechanical engineering amounted to 2,305 billion tenge. Mechanical engineering is the basic backbone branch of the economy of any industrialized state. By producing all kinds of production equipment (machines, machine tools, mechanisms, instruments and assemblies, including cars), as well as consumer goods for the population, this industry ensures the technological sustainability of key sectors of the economy - energy, mining and metallurgical and agro-industrial complexes, construction and transport industries. At the same time, mechanical engineering is a complex differentiated industry that combines 42 sub-sectors, including metalworking. The growth index for mechanical engineering amounted to 120.4% compared to January-December 2019. Kazakhstan's mechanical engineering covers 10 types of economic activity, including the production of steel and finished metal products, metal casting, the production of computers, electronic and optical products, the production of electrical equipment; production of machinery and equipment not included in other categories; auto and other vehicles, repair and installation of machinery and equipment (Union of machine builders of Kazakhstan, 2021).

The problem of product competitiveness in the engineering industry is becoming one of the most important (Gareeva, 2018). The scientific and technical level of the producing sectors of the Kazakhstani economy depends on how effectively it will be solved, which has a direct impact on the well-being and standard of living of people.

In a constantly changing market environment, it is necessary to develop adequate competitive strategies, which in turn should cause changes in the internal environment and help increase the competitiveness of an industrial enterprise. For the purposes of managing competitiveness, it is necessary to have an objective tool for its assessment. To date, there are a number of methods for assessing the competitiveness of an enterprise, proposed by Kazakh and foreign authors. Analyzing the modern main approaches to the assessment of competitiveness management, this article proposes to distinguish two groups of methods: quantitative and qualitative methods (Borbасova & Gel'mle, 2012).

According to quantitative methods, the valuation of any object of property is an ordered, purposeful process of determining the value of an object in monetary terms, taking into account the potential and real income that it brings at a certain point in time in a particular market. As a rule, the purpose of the assessment is to determine some estimated value for decision making. The peculiarity of the assessment of the management system lies in the very concept of the system - it has value only as a holistic education. Summarizing and grouping the existing concepts and approaches to the assessment of management systems, we can distinguish the following areas:

1. Income methods. They are based on the calculation of future receipts from the operation of the object of assessment and the determination of their current value. When determining the share of the cost of the management system in the value of the entire enterprise, the following is taken into account: the part that can generate income in one form or another in the future; at what stage of development of the enterprise the management system will begin to generate income; what risk it entails. (Zhusupov, 2017).

2. Opacity of causes and effects. Although financial indicators measure the financial success of the entire enterprise or a particular area of activity, however, this is not enough to clarify the reasons for success and indicate further opportunities.

3. Financial indicators take into account only events in the past. In addition to financial indicators, a number of indicators such as employee satisfaction, customer satisfaction, position in the market and in society, etc. are relevant for enterprises. They are relevant at the present moment, and not in the past (Afanasieva, Rodionov, & Vasilev, 2018).

The second group of methods for assessing competitiveness management is qualitative methods, the main ones being the following:

1. Management by goals. The advantages of this method are the integration of the main management processes, attention to performance evaluation and its dynamics, quantitative indicators of evaluation. The disadvantages include the lack of a clear structure, conflicting performance indicators of departments, emphasis on the growth and development of the individual and the group, assessment of short-term goals (Kislinskaya, 2012);

2. Benchmarking. The advantages of the method include a relatively simple analysis mechanism, the possibility of implementing effective methods of leading companies. The disadvantages are the dissipation of attention between strategic and operational information, expensive membership in benchmarking "clubs", the "closedness" of business, especially small and medium ones, i.e. unwillingness to disclose information about their enterprise (Afanasieva, Rodionov, & Vasilev, 2018).

3. Balanced scorecard (BSC). Among the advantages of the method, it is necessary to note the implementation of the strategy in specific tactical actions, monitoring activities through the use of specific indicators, universality of use, prompt response to changes in the external environment and their assessment from the standpoint of achieving the strategy, graphical interpretation, obtaining a real picture of the current state of the business, coordinating the actions of departments for achievement of the main organizational goal, use in relation to the personnel motivation system. The disadvantages include the subjective nature of non-financial indicators, subjectivity in the distribution of estimated indicators by groups (Gareeva, 2018).

An analysis of the advantages and disadvantages of the above quantitative and qualitative methods allows us to conclude that the separate use of indicators introduces a number of disadvantages. Therefore, to assess the productivity of an industrial enterprise, we chose the balanced scorecard methodology, as it has clear advantages over other assessment methods. The above strategy was first proposed over 20 years ago by Harvard PhDs Robert Kaplan and David Norton, and is still one of the top 10 most popular areas of process and product quality management. The essence of the balanced scorecard is that when using it, the financial strategy is implemented faster, because in this

case the vision and strategic goals of the organization appear in a measurable form. For each strategic goal, indicators are developed that measure the degree of achievement of this goal.

When calculating indicators, all accounting (financial) statements, primary documents, accounting registers, as well as any documentation containing the information necessary for calculating indicators, acts as an information base.

The machine-building enterprise determines the indicators based on the strategic goals set by the management, while the selected indicators must be integrated into the management reporting system, and their target values be tough, but achievable.

Table 1 - Components of the balanced scorecard of the engineering industry

Components of the balanced scorecard of the engineering industry			
Finance	Clients	Business processes	Potential
Profitability indicators	Number of customers	Number of overdue jobs	Annual training costs
Liquidity and solvency indicators	Market share	Number of defective items (in %)	Staff turnover
Business activity	Customer satisfaction index	Cost of production	Number of employees trained per period
Financial stability indicators	Average cost of attracting a new customer	Percentage of defects resulting from delivery	Employee productivity
	Profit per customer		

Thus, the concept of a balanced scorecard allows to more fully take into account the characteristics of the socio-economic objects, but attempts to build optimal BSCs seem to be quite problematic. More promising is the development of a methodology for the formation of adaptive indicators that would fit a specific control object and change when the operating conditions of the system change. For a more efficient process of implementing the strategy for the development of the organization of mechanical engineering, we propose to consider not four, but ten areas of activity of a machine-building enterprise: investment and finance, marketing, economics, personnel, main production, auxiliary and service production, technical development and product quality, ecology, structures and logistics.

Thus, at present, the issues of competitiveness management and methods for its assessment are becoming the objects of close attention for the management of machine-building enterprises. At the present stage of development, Kazakh machine-building enterprises are actively searching for solutions to economic problems and effective ways to increase the profits of business entities in a competitive environment. Solving the problem of ensuring the competitiveness of economic entities in a dynamic economy is of particular relevance. In this article, a grouping of methods for assessing the management of the competitiveness of enterprises was carried out; as a result of the analysis of the advantages and disadvantages of the indicated methods, it was revealed that the most promising evaluation method, which allows combining the advantages of qualitative and quantitative methods, is a balanced scorecard. With the help of its implementation, the implementation of a strategy for constantly improving the competitiveness of enterprises can become a regular activity of departments. BSC allows you to take into account all aspects of the activities of enterprises, combining and balancing them with each other. BSC allows you to quickly respond to changes in the external environment, evaluate hard-to-measure aspects of activities, coordinate the actions of departments to achieve the main organizational goal - strengthening competitive positions in the long term.

References

1. Adietova, E. M., Mukasheva, A. Z., & Alieva, A. (2016). Membership in the WTO: prospects of scientific researches and international technology market. *Choice of a method for assessing national competitiveness* (pp. 279-285). Bangkok, Thailand: Public Foundation "Regional Academy of Management".
2. Afanasieva, N. V., Rodionov, D. G., & Vasilev, Y. N. (2018). System of indicators of coal enterprise. *Espacios*, 39.
3. *Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan Bureau of National statistics*. (2022, March 8). Retrieved from <https://stat.gov.kz/official/industry/13/methodology>

4. Aleksenko, A. A. (2017). Enterprise Competitiveness Management. *Modern Organization Management: Experience, Problems and Prospects*, 8, 88-92.
5. Alippaeva, G. S. (2014). International Practical Conference Dulatov Readings. *Innovation as the main factor of improvement production efficiency*, (pp. 6-8). Kostanay.
6. Borbasova, Z. N., & Gel'mle, A. M. (2012). Assessment of the competitiveness of the regions of Kazakhstan. *Economics, sociology and law: new challenges and prospects*, 22-25.
7. Dyussebekova, G., Bekniyazova, D., & Kenzhin, Z. (2021). Evaluation of regional competitiveness based on the index approach. *Regional Economy*, 67-79.
8. Gareeva, N. A. (2018). Assessment of the competitiveness of an industrial enterprise in modern conditions. *Vestnik BIST*, 4, 24-34.
9. Kislinskaya, M. V. (2012). Balanced assessment of the efficiency of managing the competitiveness of industrial enterprises. *Vestnikuniversiteta [Bulletin of the University]*, 10, 45-22.
10. Komlev, M. H. (2015). National concepts of quality: improving quality to ensure the competitiveness of the economy. *Balanced score and key performance indicators as tools to ensure competitiveness*, (pp. 117-120). Saint Petersburg.
11. Kuchina, E. B. (2012). Integral matrix for assessing the competitiveness of Kazakhstan. *Theory and methodology*, 4, 19-27.
12. Kwilinski, A. (2019). Mechanism for assessing the competitiveness of an industrial enterprise in the information economy. *Research Papers in Economics and Finance*, 1, 7-16.
13. Kylbaev, E. S. (2017). Methodology for assessing the competitiveness of exports and the competitiveness of the production of goods. *Innovation and investment*, 5, 23-28.
14. *Legal acts*. (2017, May 11). Retrieved from https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/omerah-po-realizacii-poslaniya-glavy-gosudarstva-narodu-kazahstana-ot-31-yanvarya-2017-goda-tretya-modernizaciya-kazahstana-globalnaya-konk
15. Nurmaganbetov, K. R., & Esmagulova, N. D. (б.д.). Methodology for assessing the competitiveness of a light industry. *Quality and competitiveness*.
16. Perepechayev, E. S. (2012). Assessment and management of competitiveness industrial enterprise. *Izvestiya Yugo-Zapadnogogosudarstvennogouniversiteta [Proceedings of the Southwestern State University]*, 298-306.
17. Tashkinov, A. G. (2018). Development of a method for assessing the competitiveness of the production and economic system of a machine building enterprise. *VestnikPNIPU [Bulletin of PNRPU]*, 4, 260-274.
18. *The Global Competitiveness Report*. (2019). Retrieved from World Economic Forum: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf
19. *Union of machine builders of Kazakhstan*. (2021, May 21). Retrieved from <https://smkz.kz/mashinostroenie-kazahstana/>
20. Zhusupov, R. S. (2017). Methodology for assessing the competitiveness of agricultural production Kazakhstan. *Modern Organization Management: Experience, Problems and Prospects*, 8, 24-30.

ӘОЖ 50.501

ЭКСТРЕМАЛДЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ МОДЕЛЬДЕРІН ҚҰРУ

Шералиева Р.А., ж.ғ.маг.

Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан

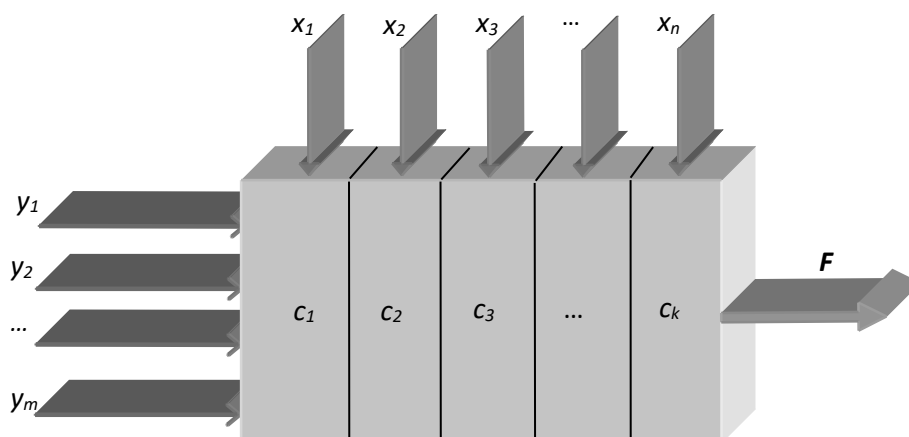
Экономикалық-математикалық модель (ЭММ) дегеніміз – экономикалық объектіні, процессті немесе құбылысты зерттеу, басқару және жоспарлау мақсатында математикалық сипаттау.

Кез-келген ЭММ неден тұруы керек, яғни, оның құрылымы мәселесін қарастырамыз.

Кез келген күрделілік деңгейіндегі экономикалық жүйені (кәсіпорын, өнеркәсіптік кешен, өнеркәсіптік сала, ұлттық экономиканы) кіріс ретінде ресурстар түсетін ал шығыс ретінде дайын өнім (қызмет) алынатын жүйе ретінде қарастыруға болады. Әрбір экономикалық жүйенің басты мақсаты – адамның тауарлар мен қызметтерге деген шексіз қажеттіліктерін

мүмкіндігінше толық қанағаттандыру. Бұл жағдайда халық қажеттілігіне байланысты мүмкіндігінше көп өнім өндіріп, ресурстарды (әрдайым шектеулі) мүмкіндігінше аз жұмсау керек. Осындай жеңілдетілген түрдегі экономикалық жүйені қарастырамыз (1.1-сурет).

1.1-сурет – Экономикалық жүйенің құрылымы

c_k ($k = 1, 2, \dots, l$) параметрі – экономикалық жүйенің сандық сипаттамасы болып табылады. Бұл параметрлердің құрылымы мен сипаттамасы нақты экономикалық жүйемен анықталады. Айта кетерлік жағдай, параметрлердің бір бөлігі тұрақты мәндер, ал кейбіреулері айнымалылар болатын жағдайлар да кездеседі. Өз кезегінде, айнымалы мәндер [3,4] тәуелді (y) және тәуелсіз (x), басқарылатын және басқарылмайтын, дискретті және үздіксіз, анықтауыш және кездейсоқ болып бөлінеді. Параметрлер жүйесі – ЭММ-дің алғашқы құрылымдық бөлшегі.

Екінші маңызды құрылымдық бөлшек – бұл мақсатты функция немесе берілген экономикалық жүйенің жұмысының математикалық сипатталған мақсаты (әдетте F арқылы белгіленеді) [6, 10]. F функциясының мәні толықтай айнымалылар және (1.1-сурет) құрылымдық жүйесі мәндерімен анықталады.

$$F = f(x_1, x_2, \dots, x_n; y_1, y_2, \dots, y_m; c_1, c_2, \dots, c_l) \quad (1.1)$$

x_j таңдау мүмкіндігі әрқашан ішкі жүйелік шарттар мен өндірістік-экономикалық жүйенің параметрлерімен шектеледі. Бұл шектеулерді теңдеулер және теңсіздіктер математикалық жүйесімен сипаттауға болады:

$$g_i(x_1, x_2, \dots, x_n; y_1, y_2, \dots, y_m; c_1, c_2, \dots, c_l) \{ \leq, =, \geq \} b_i \quad (1.2)$$

Мұндағы $\{ \leq, =, \geq \}$ таңбалар жиыны ағымдағы i индекстің әртүрлі мәндері үшін осы таңбалардың кез келгенін пайдалануға болатындығын білдіреді.

(1.2) жүйесін шектеулер жүйесі немесе шартты жүйе деп атау қарастырылған. Онда өндірістік-экономикалық жүйенің жұмыс істеуі мен дамуының ішкі технологиялық және экономикалық процестері, сонымен қатар жүйенің нәтижесіне әсер ететін сыртқы ортаның құбылыстары сипатталған.

Осылайша ЭММ жалпы жағдайда келесілерден тұрады:

- параметрлер жүйесі;
- мақсатты функция;
- шектеулер жүйесі.

ЭММ-дерді келесі белгілері бойынша топтастыруға болады:

- тағайындалуы;
- шешілетін мәселелердің сипаты;
- ықтималдылық дәрежесі;
- уақытты бақылау әдісі;
- айнымалылар мен басқа атрибуттар арасындағы математикалық тәуелділіктің формасы.

ЭММ-дерді *тағайындалуы* бойынша ұқсату, теңестірілген, эконометриялық, желілік, оңтайландырылған деп бөлген жөн.

Қарастырылатын мәселелердің сипаты бойынша функционалдық және құрылымдық деп бөлуге болады. Бірінші жағдайда құбылысты немесе объектіні сипаттайтын барлық шамалар санмен өрнектеледі. Сонымен бірге олардың кейбіреулері тәуелсіз айнымалылар ретінде қарастырылады, ал басқалары осы шамалардың функциялары ретінде қарастырылады. Екінші жағдайда модель жекелеген бөліктерден тұратын, сандық өлшемге келмейтін арасында белгілі бір байланыс бар құрылымдық күрделі объектіні сипаттайды.

Ықтималдылық дәрежесіне сүйене отырып, модельдер екі түрге бөлінеді: ықтималды (стохастикалық), онда кейбір параметрлер немесе айнымалылар кездейсоқ, және детерминистік, оларда айнымалылардың кездейсоқ мәндері ескерілмейді.

Уақытты бақылау әдісі бойынша ЭММ-дер әдетте статикалық (уақытпен өзгермейді) және динамикалық (модель параметрлерінің уақытқа байланысты өзгерісін есепке алады) болып бөлінеді.

Математикалық тәуелділік формасы бойынша сызықтық модельдер (барлық айнымалылар бірінші дәрежелі тәуелділікке ие) және сызықты емес (мақсатты функциясы немесе кейбір шектеулері (немесе барлық шектеулері) сызықты емес, яғни, бірінші дәрежелі тәуелділікке ие емес модельдер) болып бөлінеді.

Сызықтық модельдердің құрылысы мен есебі математикалық модельдеудің ең дамыған бөлімі болып табылады, сондықтан басқа есептерді тұжырымдау сатысында да, оларды шешу барысында да осы сызықтық моделдеуді қолдануға тырысады.

Дегенмен, көптеген экономикалық процестер шын мәнінде сызықтық емес және стохастикалық сипатта болатындығын және оларды жеңілдету үшін сызықтық тәуелділіктермен (сызықтандыру) аппроксимациялау (алмастыру) оларды айтарлықтай бұзатын және бұрмалайтынын ескеру керек. Сондықтан, сызықтық модельдер [4,5] олардың көмегімен нақты экономикалық процестерді көрсету тұрғысынан белгілі бір шектеулерге ұшырайды. Бірақ көптеген жағдайларда, қиын және күрделі есептеулер жүргізетін компьютерлік техникамен бірлесе отырып құрылған математикалық құрылғы осындай модельдерді шаруашылық іс-тәжірибеде және экономика ғылымында сәтті қолдануға мүмкіндік береді.

Модельдеу процесінде атқарылатын жұмыстар келесі этаптардан тұрады:

- Мәселелерді сәйкестендіру;
- Модель құру;
- Модельдің көмегімен қойылған тапсырманы шешу;
- Модельдің сәйкестігін тексеру;
- Зерттеу нәтижелерін іске асыру.

Жоғарыдағы реттілікті сақтау қатаң талап болмаса да, ол жалпы қабылданған реттілік болып саналады.

Формаланған әдістер қолданылатын (сызықтық бағдарламалау, қорды басқару, жаппай қызмет көрсету теориясы, күнтізбелік жоспарлау және т.б.) алынған модель негізінде шешімін табу кезеңінен басқа зерттеудің барлық кезеңдері кез-келген нормативтік ережелерге қатаң бағдарланбай жүзеге асырылады.

Бірінші кезеңде зерттеудің міндеті - мәселені анықтау. Мұнда келесі негізгі кезеңдерді ажыратуға болады:

- мәселені тұжырымдау немесе зерттеудің мақсаты;
- зерттелініп жатқан жағдайға байланысты мүмкін болатын альтернативті (балама) шешімдерін анықтау;
- зерттелетін жүйеге тән талаптарды, шарттар мен шектеулерді айқындау.

Екінші кезең модель құрумен тікелей байланысты. Бұл кезеңде зерттелетін жүйені жеткілікті түрде сипаттауға сәйкес келетін ең қолайлы модель таңдалады. Мұндай үлгіні құру кезінде бақыланатын айнымалылардың функциялары түрінде мақсатты функция мен шектеулерді белгілеу үшін сандық қатынастар орнатылуы керек. Егер алынған модель экономикалық процестердің математикалық модельдерінің кейбір жалпы класына сәйкес келсе, онда шешім табу үшін сізге белгілі математикалық әдістерді қолдану қажет. Егер математикалық қатынастар тым күрделі болса және мәселенің аналитикалық шешімін алуға мүмкіндік бермесе, зерттеу үшін имитациялық модельдеу қолайлы болуы мүмкін.

Үшінші кезеңде тұжырымдалған есепті шешу жолдары [9] қарастырылады. Математикалық модельді қолдану кезінде дәлелденген оңтайландыру әдістерін қолдана отырып

шешім алынады, бұл кезде модель есептің оңтайландырылған шешіміне әкеледі. Имитациялық модельдерді қолданған кезде *оңтайландыру* ұғымы толық анықталмайды және алынған шешім экономикалық жүйенің жұмыс істеуінің оңтайлылығы критерийін тек жуықтап бағалауға мүмкіндік береді. Бұл кезеңде, шешімін табумен қатар, қажет болған жағдайда жүйе параметрлерінің өзгеруіне байланысты шешімнің мүмкін болатын өзгерістері туралы қосымша ақпараттарды алу мүмкіндігі қамтамасыз етілуі қажет. Зерттеудің бұл кезеңін модельдің сезімталдыққа талдауы деп аталады. Ол зерттеліп жатқан жүйенің кейбір сипаттамаларын дәл есептеу мүмкін болмаған жағдайларда қажет. Мұндай жағдайда олардың сандық мәндерінің кейбір интервалдарындағы жүйенің тиісті параметрлеріне байланысты оңтайлы шешіміндегі мүмкін болатын өзгерістерді зерттеу өте маңызды.

Төртінші қадам – модельдің сәйкестігін тексеру. Егер бастапқы жүйенің бейнеленуіндегі кейбір қателіктерге қарамастан, модель жүйенің іс-әрекеті туралы шынайы болжамды қамтамасыз ете алса, модельді адекватты (сәйкес) деп санауға болады. Модельдің сәйкестігін тексерудің жалпы әдісі алынған нәтижелерді жүйенің сипаттамасымен салыстыру болып табылады. Егер бірдей енгізу параметрлерінде модель бастапқы жүйенің күйін дәл көрсетсе, онда ол адекватты (сәйкес) деп саналады. Алайда, кез-келген жағдайда, мұндай салыстыру жүйенің алдағы кезеңдегі әрекеті бұрынғыдай болатынына толық сенімділік бермейді.

Соңғы бесінші кезең алынған нәтижелерді іске асыру болып табылады. Бұл кезеңде зерттеудің қорытынды нәтижелерін экономикалық жүйені (қызметті) басқаруға және оның жұмысын қамтамасыз етуге жауапты тұлғалар оңай қабылдай алатындай етіп, егжей-тегжейлі түсіндірілген нұсқаулар түрінде рәсімдеу қажет.

ЭММ-дердің кең класы барлық шешімдердің ішінен ең тиімдісін таңдауға мүмкіндік беретін оңтайландырылған модельдерді құрайды. Математикалық мағынада оңтайлылық ұғымы оңтайлылық критерийі экстремумға (максимум немесе минимумға) қол жеткізумен түсіндіріледі, сонымен қатар мақсатты функция деп те аталады. Оңтайландыру есептері математикалық бағдарламалау әдістерін қолдана отырып, тиісті модельдерді орындау арқылы шешіледі.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Куракбаев Д.С., Куракбаева С.Д. Основы линейного программирования. Свидетельство о гос. регистрации объекта в Комитете по правам интеллект. собст. МЮ РК. №1569 от 15.10.2010.
2. Құрақбаев Ж.С., Ибрагимов О.М., Махатова А.Х. Экономикадағы математикалық модельдеу. –Алматы: Эпиграф, 2018. -136 б.
3. Gerard Sierksma; Yori Zwols. Linear and Integer Optimization: Theory and Practice. CRC Press. 2015.
4. Williams H.P. Model Building in Mathematical Programming, Fifth Edition, 2013

УДК 334.72

МИРОВОЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Шманова А., Алашбаева З., Сатаев Е., студенты
Научный руководитель: Бижанова Б. М., к.э.н., ассоц. профессор
Евразийский технологический университет, г.Алматы, Казахстан

Малое и среднее предпринимательство выступает в качестве основы для развития экономики и важнейшей движущей силы для успешного функционирования экономики любой страны. Оно представляет собой значительную часть предпринимателей-собственников, которые играют одну из ключевых ролей в социально-экономической и политической жизни любой страны.

Мировая практика показывает, что в странах с постиндустриальным развитием экономической системы малое и среднее предпринимательство оказывает серьезное влияние на развитие народной экономики, решение социальных проблем, увеличение численности занятых работников, т.к. субъекты малого и среднего предпринимательства в отдельных областях

играют ведущую роль. Поэтому проблема государственной поддержки малых и средних предприятий в настоящее время является наиболее актуальной.

Задачи предпринимательской деятельности и их решение, способствующие достижению поставленных целей, можно разделить на два направления: первое — комплекс задач, решение которых обеспечивает успех инновационной деятельности предпринимателя; второе — это комплекс задач, решение которых формирует эффективность процесса производства или посреднической деятельности, которые осуществлялись или же только стали осуществляться.[1]

Основные цели предпринимательства:

1. Получение прибыли от потраченного капитала, финансовых, ресурсных и материальных средств на ту или иную деятельность за определенный период времени;
2. Удовлетворение потребительского спроса, его конкретных потребностей. [2]

Зарубежный опыт позволяет выделить многие элементы поддержки МСБ важных для Казахстана, т. к. наблюдается необходимость повышения институционального характера поддержки, включающего: организационную, информационную, правовую, кадровую и финансовую поддержку. Необходимо объединение в виде усилий государства, общественных организаций и благотворительных фондов. Можно выделить следующие преимущества и недостатки ведения бизнеса в США и Китае.

Таблица 1 - Анализ МСБ США и Китая [3]

Страны	Преимущества:	Недостатки:
США	Особая роль государственных и региональных учреждений, оказывающих помощь малому и среднему предпринимательству; - особое внимание должно быть уделено развитию организаций в сфере социальных услуг, экологии, экономии электроэнергии, экономики города, здравоохранения; - особые льготы для предпринимателей уязвимых (уязвимых) этнических и социальных групп (оралманы, недавние иммигранты, инвалиды, подростки и молодежь, безработные, многодетные семьи и т.д.);	Одной из основных проблем предпринимательства в Соединенных Штатах являются налоги. Налоги управляются на четырех уровнях: федерация, штат, район, муниципалитет. Формы налоговой декларации меняются по частоте два раза в месяц. - Недостаточное Управление капиталом и денежными потоками для предпринимательства. Исследование американских банков показало, что 82% кризисных предприятий находятся под влиянием проблем, связанных с денежными потоками;
Китай	- Центры поддержки малого предпринимательства играют важную роль в развитии предпринимательства. К их функциям относятся предпринимательские и аудит персонала, правовая и технологическая поддержка; - Развитая правовая система помогает во всех спорах; - В стране действует строгая система наказаний за нарушение авторских прав, связанных с ведением бизнеса	- Трудности, возникающие при получении разрешения на строительство, т. е. В Китае для этого может потребоваться очень много времени и немалые средства; - Высокие налоговые ставки для физических лиц (между 3-45%); - Слишком сильное влияние государства на экономику. Большая доля государственных предприятий, оказывающих влияние на другие компании, ухудшает рыночную ситуацию

Проведя анализ и опираясь на опыт предпринимательства в США и Китае, следует определить предложения, которые способствуют развитию и придадут новый импульс предпринимательству в Казахстане. Можно выделить основные моменты развития предпринимательской деятельности в Казахстане, где наблюдается отставание по сравнению с зарубежными странами:

- Финансовая поддержка: в государствах с хорошо развитым предпринимательством, таких как США, Канада, Корея, процент кредитов индивидуальным предпринимателям не превышает 2-6%. [3] В Казахстане относительно много программ, связанных с поддержкой

предпринимательства, финансирование со стороны государства не достигает достаточного уровня.

- Институциональная поддержка: слабая роль действующих институтов развития, напрямую связанных с развитием малого и среднего бизнеса в Казахстане. Существующее количество институтов развития не полностью покрывает потребности системы МСБ.

- Инновационная поддержка: небольшое количество государственных программ финансовой и технической поддержки для поддержки предпринимательства, т.к. в таких странах, как: США, Япония, Великобритания, Китай, такие программы несколько налажены.[3]

Малое и среднее предпринимательство (МСП) является основой экономики любой страны, т.к. обеспечивает экономически активное население рабочими местами, способствует внедрению инноваций и диверсификации отраслей.

Таблица 2 - ВВП Республики Казахстан [4]

Год	Валовой внутренний продукт миллиарды USD	Темпы роста ВВП в год %
2010	148	7,3%
2011	192,6	7,4%
2012	208	4,8%
2013	236,6	6,0%
2014	221,4	4,2%
2015	184,4	1,2%
2016	137,3	1,1%
2017	166,8	4,1%
2018	179,3	4,1%
2019	181,7	4,5%
2020	171,1	-2,5%
2021	190,8	4,0%

Экономика Казахстана начала восстанавливаться во второй половине 2020 года, но долгосрочные перспективы роста и повышение уровня жизни зависят от реализации структурной политики правительства, направленной на ускорение роста производительности.

Темпы роста ВВП Казахстана за 2021 год составили 4,0%, увеличившись на 19,7 млрд. USD по сравнению с 2020 годом.

Динамика развития МСП в Казахстане с 2015 по 2021 годы демонстрирует положительные результаты. Так, доля МСП в ВВП выросла на 7,9% и достигла 34,7%; выпуск продукции МСП увеличился почти в 2 раза и достиг 29,7 трлн тенге в номинальном выражении; общее количество действующих субъектов МСП выросло на 15,2% и достигло 1,4 млн; общая численность занятых в МСП выросла на 10,6% и достигла 3,5 млн человек. [6]

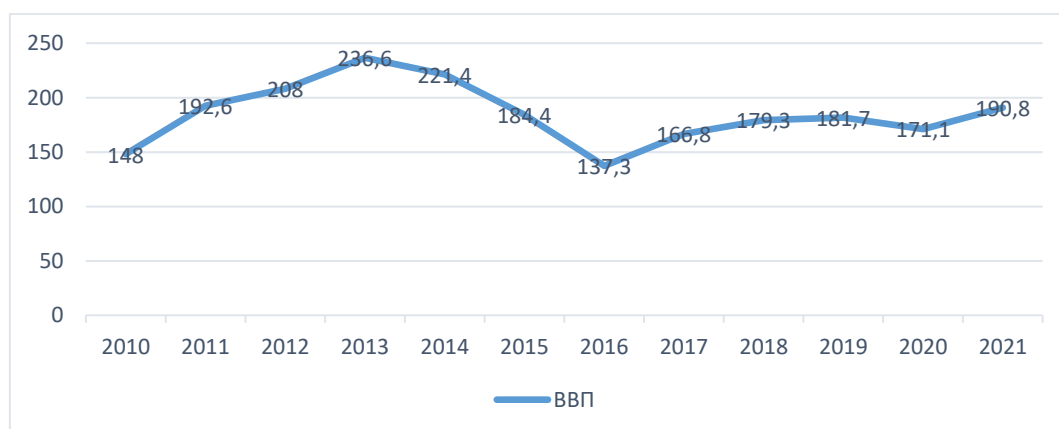

Рисунок 1 - Динамика ВВП Казахстана в период 2010-2021г (в млрд USD) [5]

Одной из проблем осуществления предпринимательской деятельности является громоздкая регуляторная система и излишняя административная нагрузка. Для ее решения необходимы следующие меры:

- в первом полугодии 2022 года планируется обеспечить пересмотр регуляторных требований в четырех приоритетных отраслях. Это сферы торговой деятельности, транспорта, сельского хозяйства, услуги общественного питания и проживания. Охват субъектов МСП в данных сферах составляет порядка 60%.

- во втором полугодии 2022 года и в 2023 году будет обеспечен пересмотр требований к бизнесу (более 40 тыс.) в остальных отраслях, таких как:

- здравоохранение;
- строительство;
- промышленность и др.

Таким образом, будет сформирован Реестр обязательных требований, который позволит применить метод «регуляторной гильотины» в отношении требований, негативно влияющих на бизнес-среду (охват МСП – 40%). [7]

По состоянию на 1 мая 2022 года участниками национального проекта по развитию предпринимательства на 2021 – 2025 годы являются 146,5 тыс. человек. 136,8 тыс. человек были трудоустроены, из них 69,8 тыс. – на постоянную работу. На обучение в учебные организации по запросу работодателей было направлено 1,3 тыс. человек. Для открытия своего дела 1 тыс. человек получили государственные гранты. На субсидируемые рабочие места трудоустроено 70,7 тыс. человек, из них: на социальные рабочие места – 10,7 тыс.; на молодежную практику – 7,4 тыс.; на общественные работы – 51,6 тыс., на проекты «Первое рабочее место» – 869 человек, «Контракт поколений» – 114 человек.[8]

В 2022 году январе-июле темп роста экономики Казахстана составил 3,3%. За отчетный период по основным трендам наблюдается высокий рост в реальном секторе, ускорение роста в секторе услуг, сохранение положительного торгового баланса. Рост в реальном секторе составил 3,4%. Деловая активность в сфере услуг ускорилась до 2,5% (январь-июнь – 2,1%). Среди отраслей положительный рост демонстрируют строительство (рост на 8,6%), информация и связь (на 6,5%), торговля (на 6,2%), транспорт и складирование (на 5,6%), обрабатывающая промышленность (на 4,9%), сельское хозяйство (на 2,1%), горнодобывающая промышленность (на 1,0%).[9]

Реализация новых подходов в регулировании предпринимательской деятельности позволит кардинально снизить нагрузку на бизнес и придать импульс развитию деловой активности в условиях новой экономической реальности. До 2025 года планируется пересмотреть все инструменты госрегулирования, это различные требования, разрешения, отчетность, госконтроль. Отчетность будет интегрирована с системой проверок госорганов. Чтобы повысить доступность госуслуг для бизнеса, информационные системы госорганов объединят с порталом «Правительство для бизнеса».

Данные меры помогут кардинально снизить нагрузку на бизнес и придать мощный импульс развитию деловой активности в условиях новой экономической реальности. Государство продолжит активную поддержку бизнеса, при этом финансовая поддержка будет предоставляться с учетом категории бизнеса и его потребностей. Для субъектов микробизнеса будет представлена финансовая поддержка в виде микрокредитов и грантов.

Общий объем финансирования национального проекта составляет 8,5 трлн тенге, в том числе в республиканском бюджете предусмотрено более 1 трлн тенге, в местных бюджетах - 125 млрд тенге. Также будет привлечено 7,3 трлн тенге частных инвестиций [10].

Национальный проект сфокусирован на развитии малого бизнеса для повышения продуктивной занятости; укреплении среднего бизнеса - драйвера диверсификации отраслей экономики; комплексном развитии конкуренции для создания равных условий для субъектов предпринимательства.

По результатам реализации Национального проекта будут достигнуты следующие стратегические показатели: увеличение доли МСП в ВВП до 35%; создание 995,3 тыс. рабочих мест; снижение доли государства в экономике до 14% [11].

Еще одним инструментом поддержки станет Концепция развития малого и среднего предпринимательства до 2030 года, в рамках которой планируется:

- отменить законодательные и регуляторные акты, создающие несправедливые привилегии отдельным участникам рынка; сократить регуляторные барьеры для МСП;
- обеспечить приоритет коллективных выгод перед индивидуальными для повышения эффективности использования ограниченных бюджетных ресурсов;
- стимулировать создание избыточного предложения качественной промышленной, инновационной и креативной инфраструктуры для начинающего и действующего бизнеса;
- автоматизировать отчетность бизнеса и сократить число разрешительных документов.

Главной целью принятия документа является стимулирование и развитие экономической активности бизнеса и создание конкурентоспособных субъектов МСП. Для этого в документе сформированы подходы развития МСП, направленные на оказание приоритетной поддержки МСП, обладающим потенциалом для роста.

Реализация Концепции к 2030 году обеспечит рост занятости в данной сфере до 5 млн человек. Ожидаемым эффектом Концепции станет:

- увеличение доли МСП в ВВП до 40%;
- долю среднего предпринимательства в ВВП – до 20%;
- долю ненаблюдаемой (теневой) экономики – до 12%;
- количество занятых в МСП – до 5 млн человек.

Достижение поставленных целей возможно при создании условий и возможностей для граждан по самореализации в качестве предпринимателя, ведению открытого и добросовестного бизнеса [6].

Экономика любого общества представляет собой совокупность различных видов деятельности. Которая осуществляется на основании взаимодействия производительных сил и производственных отношений, характеризующихся их проникновением и взаимовыражением, а бизнес исторически возник в процессе развития общества.

Экономическая свобода одинаково важна как для предпринимателя, бизнесмена, так и для потребителя, т.к. она создает среду для творческой деятельности личности. Значительное количество предпринимателей заметно активизирует в национальном хозяйстве соперничество и конкуренцию, выступает известным гарантом сдерживания монополистических тенденций, инфляционных процессов, роста безработицы. Хозяйственная маневренность, гибкость принятия решений, территориально-пространственная мобильность, - черты присущие современному предпринимательству.

Исходя из проведенного анализа следует отметить, что предпринимательство за последние годы в Республике Казахстан получило динамичное развитие. Отличительный фактор в развитии предпринимательства в Республике Казахстан в том, что оно рассматривается как долговременный, ключевой фактор развития экономики в перспективе. Положительная динамика его развития в Казахстане свидетельствует об оживлении процессов образования новых малых и средних предприятий, также увеличении численности работающих на них, что ведёт к уменьшению безработицы и укреплению экономики страны.

Дальнейшее развитие бизнеса, использование инновационного потенциала, его стимулирование, развитие таких форм взаимодействия, как: совместное производство, выполнение госзаказов, лизинг, франчайзинг и венчурное финансирование, должны обеспечить устойчивое функционирование либеральной экономической системы Республики Казахстан, где предпринимательство является ведущей отраслью экономики страны.

Использованная литература

1. Сущность задачи предпринимательства Он-лайн доступ: <https://students-library.com/library/read/14529-predprinimatelstvo-ego-susnost-celi-i-zadaci>
2. Основные черты и задачи предпринимательства Он-лайн доступ: <https://moluch.ru/archive/91/20110/#:~:text=Основные%20цели%20предпринимательства%3A,потребительского%20спроса%2C%20его%20конкретных%20потребностей>
3. Экономика Китая Он-лайн доступ: <https://www.uhy.com/china-grows-business-numbers-faster-than-any-other-major-economy-and-shrugs-off-impact-of-economic-slowdown/>
4. Мировая информация на обозрение (Экономика РК) Он-лайн доступ: https://datacommons.org/place/country/KAZ?utm_medium=explore&mprop=amount&popt=EconomicActivity&cpv=activitySource%2CGrossDomesticProduction&hl=ru

5. Открытые данные Всемирного банка Он-лайн доступ: <https://data.worldbank.org/country/kazakhstan>
6. Официальный информационный ресурс премьер-министра РК Он-лайн доступ: <https://primeminister.kz/ru/news/pravitelstvom-odobrena-koncepciya-razvitiya-malogo-i-srednego-predprinimatelstva-v-rk-do-2030-goda-1931725>
7. Официальный информационный ресурс премьер-министра РК Он-лайн доступ: <https://primeminister.kz/ru/news/obshchee-kolichestvo-deystvuyushchih-msp-dostiglo-14-mln-subektov-t-zhaksylykov-1934142>
8. Международное Информационное Агентство Он-лайн доступ: <https://www.inform.kz/ru/bolee-146-tys-chelovek-v-rk-stali-uchastnikami-nacproekta-po-razvitiyu-predprinimatelstva-a3935955>
9. Официальный информационный ресурс премьер-министра РК Он-лайн доступ: <https://primeminister.kz/ru/news/za-7-mesyacev-rost-vvp-kazahstana-sostavil-33-167190>
10. Государственная программа поддержки и развития бизнеса Он-лайн доступ: <https://baiterek.gov.kz/ru/programs/natsionalnyy-proekt-po-razvitiyu-predprinimatelstva-na-2021-2025-gody>
11. Центр деловой информации Капитал Он-лайн доступ: <https://kapital.kz/business/99528/v-kazahstane-opredelili-10-zadach-po-razvitiyu-predprinimatelstva.html>

УДК 332.4

ПОСТРОЕНИЕ МОДЕЛИ ЗАВИСИМОСТИ ВВП РК ОТ МЕЖДУНАРОДНЫХ ЦЕН НА НЕФТЬ И ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ

Шманова А. студентка

Научный руководитель: Иманбердиев Б.Д., д.э.н., проф.

Евразийский технологический университет, г. Алматы, Казахстан

Валовый внутренний продукт – это один из ключевых показателей, характеризующий развитие экономики любой страны. Он применяется как для оценки роста или падения экономического состояния страны, так и для сравнения экономик стран между собой. Поэтому выявление значимо влияющих на ВВП РК факторов и, с учетом ее, построение математической модели актуально и очень важно для расчета экономической активности нашей страны.

Среди сильно влияющих на ВВП РК факторов можно отметить: международные цены на нефть, прямые иностранные инвестиции, экспорт РК, сейчас инфляция в РК, инвестиции в инновации, инвестиции в человеческий капитал и т.д. Нами были выбраны два значимых фактора – международные цены на нефть и прямые иностранные инвестиции. Проведено построение математической модели зависимости ВВП РК от совместного влияния двух факторов (международные цены на нефть и прямые иностранные инвестиции)

Используя статистическую информацию за 2010-2021 годы, построить математическую модель зависимости ВВП РК от международных цен на нефть и ПИИ (приведены ниже в таблице). Единица измерения доллар США.

Таблица 1 - Статистические данные

№	Годы	ВВП РК	Цены на нефть	ПИИ
1	2010	148,05	79,47	17,4
2	2011	200,38	111,27	20,8
3	2012	215,9	111,63	22,5
4	2013	243,78	108,56	24,1
5	2014	227,44	99,03	23,8
6	2015	184,36	52,35	15,4
7	2016	137,28	43,55	21,4

8	2017	159,4	54,25	20,9
9	2018	170,54	71,06	24,3
10	2019	181,67	66,12	24,4
11	2020	163,23	41,86	17,2
12	2021	202,9	59,8	23,7
Сумма		2234,93	898,95	255,9

Средние величины $\bar{x} = \frac{\sum x_i}{n}$ $\bar{y} = \frac{\sum y_i}{n}$

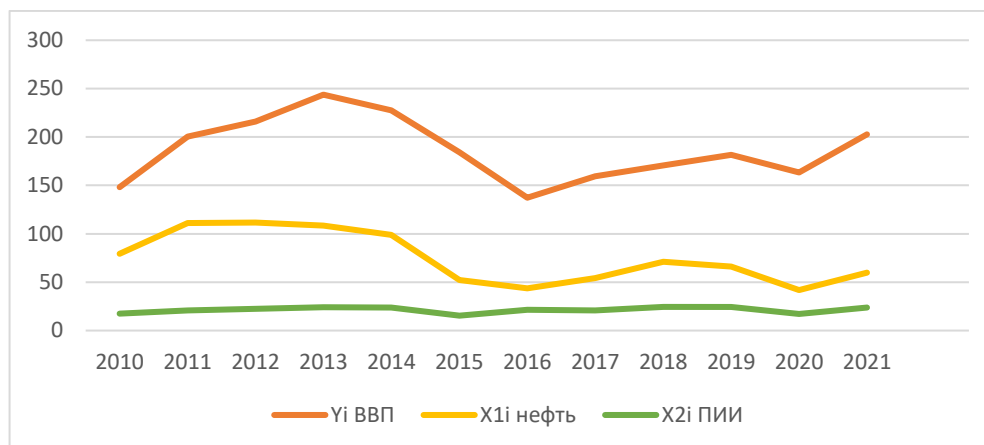

Рисунок 1 - Факторы

Построение модели.

Строится модель вида $\hat{y}_i = a * x_1^{b1} * x_2^{b2}$

Y_i – ВВП

$X1_i$ – Цены на нефть

$X2_i$ – Прямые иностранные инвестиции в РК

$a, b1, b2$ – коэффициенты подлежащие определению

Для построения этой модели сделаем математическое преобразование

$$\ln \hat{y}_i = \ln a + b_1 \ln x_{1i} + b_2 \ln x_{2i}$$

$$\ln \hat{y}_i = Z$$

$$\ln a = A$$

$$a = e^A$$

$$\ln x_{1i} = \alpha$$

$$\ln x_{2i} = \beta$$

$$z_i = A + b_1 \alpha_i + b_2 \beta_i$$

Отсюда исходное не линейное выражение после преобразования привели в линейный вид. Для определения $a, b1, b2$ строим систему нормальных уравнений.

Построение системы нормальных уравнений провели на основании правила построения систем.

$$\sum y_i = n * A + b_1 \sum \alpha_i + b_2 \sum \beta_i$$

$$\sum Z_i * \alpha_i = A \sum \alpha_i + b_1 \sum (\alpha_i)^2 + b_2 \sum \beta_i * \alpha_i$$

$$\sum Z_i * \beta_i = A \sum \beta_i + b_1 \sum \alpha_i * \beta_i + b_2 \sum (\beta_i)^2$$

Таблица 2 - Вспомогательные данные

№ N/n	Годы	Y_i	$X1_i$	x_{2i}	$\ln \hat{y}_i = Z$	$\ln x1_i = \alpha$	$\ln x2_i = \beta$
1	2010	148,05	79,47	17,4	4,997550	4,375379	2,856470
2	2011	200,38	111,27	20,8	5,300215	4,71195	3,034952
3	2012	215,9	111,63	22,5	5,374815	4,715189	3,113515
4	2013	243,78	108,56	24,1	5,496266	4,687303	3,18221
5	2014	227,44	99,03	23,8	5,426886	4,595422	3,169685
6	2015	184,36	52,35	15,4	5,216890	3,957951	2,734367
7	2016	137,28	43,55	21,4	4,922022	3,773909	3,063390
8	2017	159,4	54,25	20,9	5,071416	3,993602	3,039749
9	2018	170,54	71,06	24,3	5,138969	4,263524	3,19047
10	2019	181,67	66,12	24,4	5,202191	4,191471	3,194583
11	2020	163,23	41,86	17,2	5,095160	3,734330	2,844909
12	2021	202,9	59,8	23,7	5,312713	4,091005	3,165475
Сумма		2234,93	898,95	255,9	62,55509	51,09105	36,58978

$Z_i * \alpha_i$	$(\alpha)^2$	$\alpha_i * \beta_i$	$Z_i * \beta_i$	$(\beta_i)^2$
21,86617852	19,14394657	12,49814145	14,27535283	8,159422039
24,97440203	22,20256403	14,3005761	16,08590506	9,210939632
25,34327462	22,23301514	14,68081572	16,73456984	9,693977581
25,76266504	21,97080956	14,91599116	17,49028331	10,1264722
24,93883799	21,11791103	14,5660455	17,20152378	10,04690668
20,64820134	15,66538354	10,82249518	14,26489552	7,476765677
18,57526898	14,24239445	11,56096073	15,07807946	9,384363941
20,25322517	15,94886486	12,13955134	15,41583485	9,240074949
21,91012443	18,17764193	13,60267438	16,39576185	10,17913934
21,80483771	17,56843143	13,39000343	16,61883435	10,20536139
19,02701343	13,9452259	10,6238325	14,4952692	8,093509402
21,73433997	16,73632732	12,94997634	16,81726122	10,02023228
266,8383692	218,9525158	156,0510638	190,8735713	111,8371651

$$62.56 = 12 * A + 51.09b_1 + 36.59b_2$$

$$A = 62.56/12 - 51.09/12b_1 - 36.59/12b_2$$

$$266.84 = 51.09 * (62.56/12 - 51.09/12b_1 - 36.59/12b_2) + 218.95b_1 + 156.05b_2$$

$$3202.08 = 3196.1904 - 2610.1881b_1 - 1869.3831b_2 + 2627.4b_1 + 1872.6b_2$$

$$5.8896 = 17.2119b_1 + 3.2169b_2$$

$$b_1 = 5.8896/17.2119 - 3.2169/17.2119b_2; b_1 = 0.3422 - 0.1869b_2$$

$$190.87 = 36.59(5.213 - 4.258b_1 - 3.049b_2) + 156.05b_1 + 111.84b_2$$

$$190,87 = 190,744 - 155,80b_1 - 111,563b_2 + 156,05b_1 + 111,84b_2$$

$$0.126 = 0.25b_2 + 0.277b_2$$

$$0.126 = 0.25(0.03422 - 0.1869b_2) + 0.277b_2$$

$$0.126 = 0.08555 - 0.046725b_2 + 0.227b_2$$

$$0.04045 = 0.230275b_2; b_2 = 0.1757$$

$$b_1 = 0.3422 - (0.1869 * 0.1757) = 0.3422 - 0.0328; b_1 = 0.3094$$

$$A = 5.213 - (4.258 * 0.3094) - (3.049 * 0.1757) = 5.213 - 1.317 - 0.536$$

$$A = 3.36; a = e^3.36; a = 28.79$$

Следовательно, искомая модель имеет вид $\hat{y}_i = 28,79 \cdot x_{1i}^{0,3094} \cdot x_{2i}^{0,176}$
 Ранее построенная однофакторная модель имела вид $\hat{y}_i = 42,798 \cdot x_i^{0,34}$
 Рассчитываем значения ВВП РК по построенной модели. Сравниваем эти значения с истинными значениями ВВП РК.
 Сравнение проводим в табличном и графическом видах.

Таблица 3 - Оценочные значения

№ N/n	Годы	Y_i истенное	$\hat{y}_i$ однофакторное	$\hat{y}_i$ духфакторное
1	2010	148,05	189,4488	184,1319031
2	2011	200,38	212,4181	210,850567
3	2012	215,9	212,6515	213,9949632
4	2013	243,78	210,6447	214,7327599
5	2014	227,44	204,1661	208,2554989
6	2015	184,36	164,3821	158,3878553
7	2016	137,28	154,4112	158,5251969
8	2017	159,4	166,3868	168,9719623
9	2018	170,54	182,3793	188,6190378
10	2019	181,67	177,9656	184,59377
11	2020	163,23	152,3472	150,6984179
12	2021	202,9	171,9892	178,0312723
Сумма		2234,93	2199,191	2219,793205

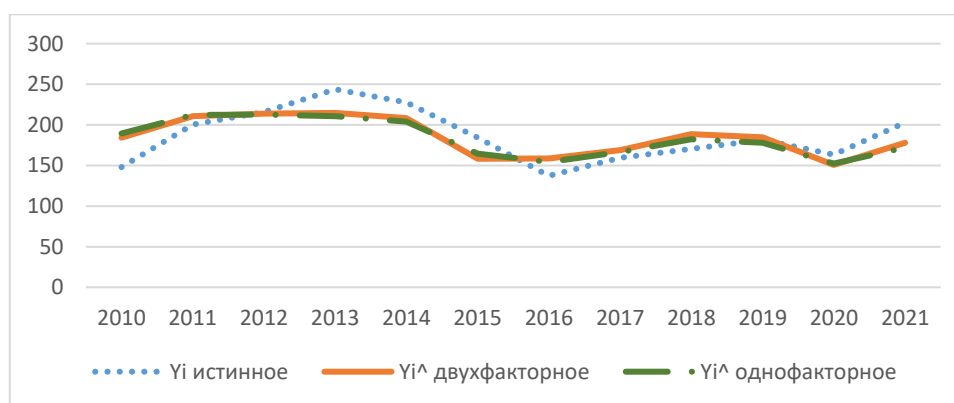

Рисунок 2 - Сравнение Y_i и $Y_i^{\wedge}$

Оценка построенной математической модели $\hat{y}_i = 28,79 \cdot x_{1i}^{0,3094} \cdot x_{2i}^{0,176}$

Определение коэффициента детерминации и корреляции.

R^2 - коэффициент детерминации

r - коэффициент корреляции

Формулы расчета

$$R^2 = \frac{\sum_{i=1}^{12} (\hat{y}_i - \bar{y})^2}{\sum_{i=1}^{12} (y_i - \bar{y})^2}; 0 \leq R^2 \leq 1$$

$$r = \sqrt{R^2}; -1 \leq r \leq 1$$

Таблица 4 - Вспомогательные данные

$\hat{y}_i - \bar{y}$	$(\hat{y}_i - \bar{y})^2$	$y_i - \bar{y}$	$(y_i - \bar{y})^2$
-2,112264	4,461657	-38,194167	1458,794
24,6064	605,4749	14,135833	199,8218
27,7508	770,1067	29,655833	879,4685
28,48859	811,5999	57,535833	3310,372
22,01133	484,4987	41,195833	1697,097
-27,85631	775,9741	-1,8841667	3,550084
-27,71897	768,3413	-48,964167	2397,49

-17,2722	298,329	-26,844167	720,6093
2,374871	5,640013	-15,704167	246,6209
-1,650397	2,723809	-4,5741667	20,923
-35,54575	1263,5	-23,014167	529,6519
-8,212894	67,45163	16,655833	277,4168
-15,1368	5858,102	2,842E-13	11741,81

$$R^2_{\text{двух.}} = \frac{5858.10}{11741.81}; R^2_{\text{двух.}} = 0,5$$

$$r_{\text{двух.}} = \sqrt{0,5}; r_{\text{двух.}} = 0,7$$

Значение коэффициента детерминации и корреляции однофакторной модели имеет вид.

$$R^2_{\text{одноф.}} = \frac{5630,55}{11741,81}; R^2_{\text{одноф.}} = 0,48$$

$$r_{\text{одноф.}} = \sqrt{0,48}; r_{\text{одноф.}} = 0,69$$

Значение коэффициента детерминации показывает удовлетворительное описание истинных значений ВВП РК.

Значение коэффициента корреляции показывает достаточно тесную связь между факторами (международные цены на нефть и ПИИ) и результатом (ВВП РК)

По построенной математической модели проводим прогнозирование.

$$x_{1p} = 80 \$ \text{ за барий}, x_{2p} = 25, \text{ тогда } \hat{y}_i = \alpha * x_{p1}^{b1} * x_{p2}^{b2}$$

Доверительный интервал колебания этой величины определяется по следующим расчётным формулам.

$\hat{y}_p; x_p$ – прогнозные значения

$\gamma \hat{y}_p = \hat{y}_p \pm \Delta \hat{y}_p$ – доверительные интервалы

$$\Delta \hat{y}_p = t_{\text{табл.}} * m \hat{y}_p$$

$$t_{\text{табл.}} = 2,228$$

$$m \hat{y}_p = \sigma_{\text{ост.}} \cdot 1 \sqrt{1 + \frac{1}{n} + \frac{(x_p - \bar{x})^2}{\sum (x_i - \bar{x})^2}}$$

$$\sigma_{\text{ост.}} - \text{среднеквадратичное отклонение; } \sigma_{\text{ост.}} = \frac{\sum (y_i - \hat{y}_i)^2}{n-2}$$

Таблица 5 - Вспомогательные данные

$y_i - \hat{y}_i$	$(y_i - \hat{y}_i)^2$	$x_{1i} - \bar{x}$	$(x_{1i} - \bar{x})^2$	$x_{2i} - \bar{x}$	$(x_{2i} - \bar{x})^2$
-36,0819	1301,904	4,5575	20,7708062	-3,925	15,40563
-10,4706	109,6328	36,3575	1321,86781	-0,525	0,275625
1,905037	3,629165	36,7175	1348,17481	1,175	1,380625
29,04724	843,7422	33,6475	1132,15426	2,775	7,700625
19,1845	368,0451	24,1175	581,653806	2,475	6,125625
25,97214	674,5523	-22,5625	509,066406	-5,925	35,10563
-21,2452	451,3584	-31,3625	983,606406	0,075	0,005625
-9,57196	91,62246	-20,6625	426,938906	-0,425	0,180625
-18,079	326,8516	-3,8525	14,8417563	2,975	8,850625
-2,92377	8,548431	-8,7925	77,3080563	3,075	9,455625
12,53158	157,0406	-33,0525	1092,46776	-4,125	17,01563
24,86873	618,4536	-15,1125	228,387656	2,375	5,640625
15,1368	4955,38	-9,95E-14	7737,23843	5,32907E-15	107,1425

$$\sigma_{\text{ост.}} = \sqrt{\frac{4955,28}{12-2}}; \sigma_{\text{ост.}} = 22,26$$

$$m \hat{y}_{p1} = 22,26 \cdot \sqrt{1 + \frac{1}{12} + \frac{(80-74,9125)^2}{7737,24}}; m \hat{y}_{p1} = 23,20$$

$$m_{\hat{y}_p} = 22,26 \cdot \sqrt{1 + \frac{1}{12} + \frac{(25-21,325)^2}{107,12}}; m_{\hat{y}_p} = 24,48$$

$$\Delta \hat{y}_{p1} = 2,228 \cdot 23,20; \Delta \hat{y}_{p1} = 51,69$$

$$\Delta \hat{y}_{p2} = 2,228 \cdot 24,48; \Delta \hat{y}_{p2} = 54,54$$

$$\hat{y}_p = 28,79 \cdot (80^{0,3}) \cdot (25^{18}); \hat{y}_p = 191,34$$

$$\gamma \hat{y}_p = \hat{y}_p \pm \Delta \hat{y}_{cp}$$

$$\gamma \hat{y}_p = 191,34 + 53,115; \gamma \hat{y}_p = 244,455$$

$$\gamma \hat{y}_p = 191,34 - 53,115; \gamma \hat{y}_p = 138,225$$

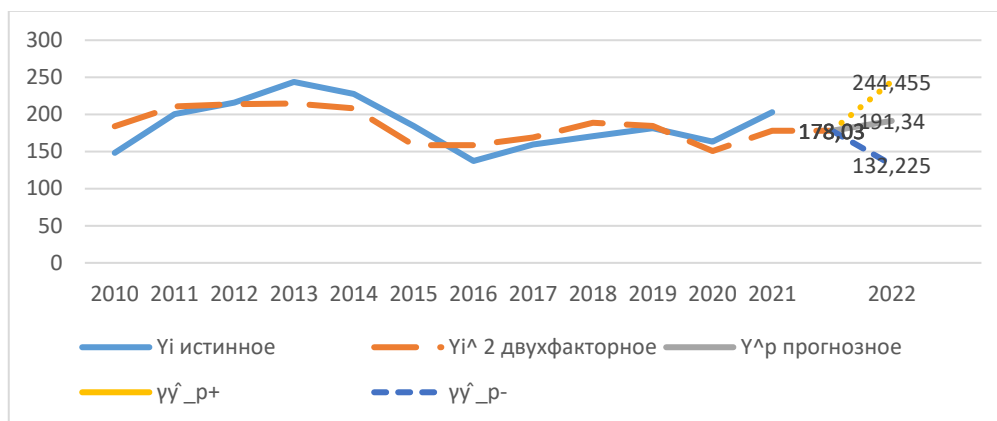

Рисунок 2 - Прогнозирование

Выводы. Полученные модели описывают реальный рассматриваемый процесс.

Коэффициент детерминации $R^2 = 0,5$ показывает, что $\hat{y}_i$ аппроксимирует y_i с точностью 50%, ошибка 50% за счет неучтенных факторов и различного рода случайностей.

Рассматриваемые факторы международные цены на нефть и прямые иностранные инвестиций влияют на основной показатель y_i $r = 0,7 = 70\%$

Прогнозный ВВП РК $\hat{y}_p = 191,34$ может изменяться в доверительном интервале (138.225 – 224.455)

Сравнивая коэффициент детерминации R^2 одн. и R^2 двух.

$$R^2_{одн.} = 0,48$$

$$R^2_{двух.} = 0,5$$

Из этого следует что $R^2_{двух.} > R^2_{одн.}$

Это означает, что модель учитывающие два факторы точнее описывает реальный процесс.

Сравнивая коэффициент корреляции $r_{одн.}$ и $r_{двух.}$

$$r_{одн.} = 0,69$$

$$r_{двух.} = 0,7$$

Из этого следует что $r_{двух.} > r_{одн.}$, т.е. связь совместного влияния двух факторов (международных цен на нефть и прямые иностранные инвестиции) на основной показатель ВВП РК теснее.

Изменилось прогнозное значение $\hat{y}_{p_{одн.}} = 189,88$, $\hat{y}_{p_{двух.}} = 191,34$

Поменялся доверительный интервал одн. (135,51 – 244,25) двух (138.225 – 224.455) – он стал уже, а значит прогноз точнее.

Изменения связаны с введением дополнительного фактора, а именно прямых иностранных инвестиций в РК.

Использованная литература

1. The World Bank Он-лайн доступ: <https://data.worldbank.org/country/kazakhstan>
2. Statista Он-лайн доступ: <https://www.statista.com/statistics/262860/uk-brent-crude-oil-price-changes-since-1976/>
3. Data Commons Он-лайн доступ: https://datacommons.org/place/country/KAZ?utm_medium=

[explore&mpop=amount&popt=EconomicActivity&cpv=activitySource%2CGrossDomesticProductio
n&hl=ru](https://primeminister.kz/ru)

4. Официальный информационный ресурс премьер-министра РК Он-лайн доступ:
<https://primeminister.kz/ru>

УДК 665.7

ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ БИЗНЕСА И ИМИДЖА ТУРИСТИЧЕСКОЙ ФИРМЫ В КАЗАХСТАНЕ

Кубниязова А., студент.

*Научный руководитель: Алиева А.К., к.э.н., ассоц. профессор
Евразийский технологический университет, г. Алматы, Казахстан*

Введение. Во многих странах туризм претерпел значительные перемены в условиях глобализации современного мира. На сегодняшний день он играет значительную роль в формировании экономического рынка и является сложной социально-экономической системой, включающий в себя транспорт, связь, строительство, инфраструктура, сельское хозяйство, производство товаров народного потребления и многое другое. То есть другим словом туризм выступает как своеобразный ускоритель для развития социально-экономических отношений и является одним из факторов мировых интеграционных процессов и именно поэтому туристский бизнес становится одним из самых прибыльных видов бизнеса в мире.

Казахстан имеет большой туристический потенциал для развития местного туризма.

Рекреационные ресурсы и историко-культурное наследие Казахстана имеет возможность занять свою нишу на мировом туристическом рынке.

Туристический поток обеспечит стабильный рост занятости и дохода населения, а также начнёт привлекать зарубежные инвестиции в отечественный туристический сектор.

Любая страна с точки зрения самого туриста является как таковым «брендом». Как туристический продукт Казахстан является пока менее накрученным, но также не скрывает желания находится в нем. Казахстан обладает всеми возможностями для гармоничной интеграции в международные рынки туризма, а также достижения интенсивной динамики туризма на территории страны.

Но в то же время есть несколько основных проблем, препятствующих развитию внутреннего туризма - это неадекватно высокие цены за недвижимость, слабая инфраструктура, недостаточность законодательной базы развития и стимулирования туризма, а также, слабая PR-кампания Казахстана за рубежом, так как государство очень сильно отстает в технологиях современного маркетинга.

Необходимым условием для решения таких проблем станет государственная поддержка, предоставляющую льготные займы, развитие туристического комплекса, повышение эффективности маркетинга, улучшение сервисных стандартов и кадровой подготовки.

Для создания положительного имиджа Казахстана в международном туристическом сообществе должен быть применен кластерный подход. По концепции кластера можно будет создать и развивать четыре кластера культуры и туризма:

Кластер Астаны «Астана - сердце Евразии» Ключевые места туристского интереса: памятники истории, культуры и природы Северного Казахстана такие как: «Бурабай»; «Кокшетау»; «Буйратау»; «Каркаралы», «Баянаул»;

Кластер Алматы «Алматы - свободная культурная зона Казахстана» Ключевые места туристского интереса: Тамгалы с петроглифами (объект ЮНЕСКО); парк «Алтын-Эмель», Чарынский каньон; Водохранилище Капчагай; горнолыжные зоны вблизи города Алматы; туристский центр «Жана-Иле»

Кластер Западного Казахстана «Каспийские ворота» Ключевые места туристского интереса: подземные мечети Бекет-Ата, Шопан-Ата и Караман-Ата, мавзолей Омара и Тура; полуострова Мангишлак; комплекс памятников «Бокеевская Орда»; гора Шеркала; природоохранная территория Карагие-Каракол; Устюртский государственный природный заповедник; курорт «Кендерли».

Кластер Южный Казахстан. Ключевые места туристского интереса: город Туркестан с мавзолеем Ходжи Ахмета Яссауи (объект ЮНЕСКО); археологические объекты средневекового городища Отрар, археологический комплекс Сауран.

Кластер позволит использовать имеющиеся ресурсы максимально эффективным образом, повысить уровень международного культурного туризма посредством сосредоточения взаимосвязанных производств в рамках конкретной территории.

Туризм в настоящее время укрепил свою экономическую позицию, за счет этого инвестирование в турфирму является чрезвычайно выгодным делом.

Финансирование мероприятий по туристической деятельности в РК составляет около 2 % от полученных доходов деятельности турфирм. По опыту других государств показывает, что созданная без определенной системы инфраструктура туризма может остаться невостребованной. Эксперты Всемирной туристской организации рекомендуют, помимо формирования въездных туристических потоков, развивать инфраструктуры в тех местах, которые более менее считается посещаемым среди туристов.

Создание привлекательного туристского имиджа Казахстана требует проведения соответствующего комплекса мер. Основным имиджевым мероприятием должно стать участие туристских фирм и агентств Казахстана в международных туристских выставках, ярмарках и конференциях, в том числе проводимых по линии Всемирной Туристской организации, а также организация подобных мероприятий на собственной территории. Важно развивать конгрессный туризм, который поможет превратить Казахстан в центр общественных и культурных событий Евразии.

Для проведения обширных маркетинговых исследований в сфере казахстанского туризма и определения туристского потенциала страны.

В целом, зарубежными специалистами был проведен подробный анализ туристического потенциала Казахстана, были выработаны соответствующие рекомендации, но окончательный отчет по данному исследованию будет представлен нашему правительству только в феврале 2006 г.

На сегодняшний день в Казахстане международное сотрудничество в туризме осуществляется посредством участия в разработке и реализации проектов ЮНЕСКО и ВТО по Великому Шелковому пути, заключения двусторонних и многосторонних соглашений с иностранными государствами.

Немаловажную роль в формировании туристского имиджа страны играет организация туристских информационных центров как в регионах республики, так и за рубежом. Должное внимание следует уделить использованию практики взаимодействия туристских организаций с дипломатическими представительствами Казахстана за рубежом. Необходимо издание и активное распространение за рубежом высококачественных полиграфических и аудиовизуальных рекламных материалов о Казахстане. Привлечению туристов в Казахстан будут способствовать краеведческие публикации, рекламно-издательская деятельность, в том числе туристских фирм и гостиниц. Особое внимание следует уделить использованию новейших информационных технологий, в том числе созданию web-сайтов туристских фирм Казахстана в сети Интернет, а также глобальный PR государства за рубежом.

Большое значение для формирования туристского имиджа Казахстана будет иметь упрощение порядка въезда, выезда и пребывания на территории республики иностранных граждан, визовых и таможенных процедур с введением в действие единой компьютеризированной системы учета. Созданию имиджа гостеприимной республики будут также способствовать изготовление и установка в местах, наиболее часто посещаемых туристами, информационных табло и надписей, дублирующих английские и казахские тексты латинской транскрипцией.

Для привлечения туристов в Казахстан необходима целенаправленная маркетинговая политика государства. В первую очередь это заключается в промоушене страны через посольства, выставки, организации туров для иностранных журналистов и крупных туроператоров из тех стран, граждане которых в основном посещают Казахстан.

Заключение. Исходя из этого следует, что вышеупомянутые факторы способствуют росту конкурентоспособности туристической отрасли и привлечению Казахстана в качестве бренда иностранного туриста. Кроме того, дальнейшее развитие отрасли будет направлено на создание конкурентоспособной инфраструктуры индустрии туризма, формирование новых

национальных туристских продуктов, их продвижение на международном и внутреннем рынках.

ӘОЖ 65

ҚР ЭКСПОРТЫ МЕН ТІКЕЛЕЙ ШЕТ ЕЛДЕРДЕН КЕЛГЕН ИНВЕСТИЦИЯНЫҢ ҚР ІЖӨ-НЕ ӘСЕРІНІҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ МОДЕЛІ

Ділда Асыл, студент

*Ғылыми жетекші: Иманбердиев Б.Д., э.ғ.д., профессоры
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан*

Жалпы ішкі өнім (ЖІӨ) – белгілі бір кезең ішінде бір ел ішінде жасалған барлық дайын өнім мен қызметтердің ақшалай құны. ЖІӨ елдің мөлшері мен өсу қарқынын бағалау үшін қолданылатын елдің экономикалық суретін ұсынады. ЖІӨ-ді шығыстарды, өндірісті немесе кірістерді пайдалана отырып үш әдіспен есептеуге болады. Терең түсініктер беру үшін оны инфляция мен халық санына қарай реттеуге болады. ЖІӨ шектеулері болса да, саясаткерлерді, инвесторларды және бизнесті стратегиялық шешімдер қабылдауда бағыттайтын негізгі құрал болып табылады.

Мақсат: ҚР экспорты мен тікелей шет елдерден келген инвестицияның ҚР ІЖӨ-не әсерінің математикалық моделін құру, модельді бағалау және модель арқылы болжау.

Мәселені тұжырымдау: Екі факторлы сызықтық емес математикалық модельді құру кезінде 2010 жылдан 2021 жыл аралығындағы статистикалық мәліметтерді пайдаландым.

1 кесте - ІЖӨ-нің және факторлар экспорт пен тікелей шетелдерден келген инвестицияның статистикалық мәліметтері

<i>N</i>	Жыл	y_i	$x1_i$	$x2_i$
1	2010	148,05	56,9	17,4
2	2011	192,63	84,34	20,8
3	2012	208,00	86,45	22,5
4	2013	236,63	84,7	24,
5	2014	221,42	79,76	23,5
6	2015	184,39	45,96	15,5
7	2016	137,28	36,74	21
8	2017	166,81	48,5	20,9
9	2018	179,34	61,11	24,3
10	2019	181,67	58,09	24,4
11	2020	171,08	47,54	17,2
12	2021	190,81	60,34	23,7
Σ		2218,11	750,43	255,2

$$\hat{y}_i = a \cdot x1_i^b \cdot x2_i^b$$

Бұл модельге кіші кв. әдісін қолдануға болмайды.

$y_i \Rightarrow$ ІЖӨ (ішкі жалпы өнім)

$x1_i^b; x2_i^b \Rightarrow$ ІЖӨ әсер ететін факторлар

$a; b_1; b_2 \Rightarrow$ белгісіз параметрлер $a; b_1; b_2 \Rightarrow$ табу керек

Егер a мен b параметрлерін анықтасақ модельді құрдық деуге болады.

Бұл жерде модельді құру үшін ресми түрде берілген статистикалық мәліметтер пайдаланылады.

Бұл математикалық модельге кіші кв. әдісін қолдану үшін математикалық өзгерістер енгіземіз. Нақты қарастырып отырған модельге логарифмдеу әдісін қолданамыз. Ол кезде логарифмдеу әдісінің барлық қасиеттерін қолдануға болады.

$$\hat{y}_i = a \cdot x1_i^b \cdot x2_i^b$$

$$\ln \hat{y}_i = \ln a + \ln x1_i^b + \ln x2_i^b \Rightarrow \text{көбейту белгісі қосу белгісіне өзгерді} \cdot \Leftrightarrow +$$

$$\ln \hat{y}_i = \ln a + b_1 \ln x1_i + b_2 \ln x2_i \Rightarrow \text{дәреже алдыға шығады}$$

- $\ln \hat{y}_i = Z$ $\ln a = A$ $\ln x1_i = \alpha_i$ $\ln x2_i = \beta$
- $Z = A + b_1 \alpha_i + b_2 \beta_i \rightarrow$ Сызықтық математикалық модельге келді.

Логарифмдеу әдісін қолдану арқылы сызықтық емес модельді сызықтық модельге келтірдік.

Бұл сызықтық математикалық модельдің түрі. Енді теңдеу системасын құру ережесін пайдаланса болады.

$$Z = A + b_1 \alpha_i + b_2 \beta_i$$

Ереже бойынша теңдеу системасын құрастырамыз:

$$\begin{cases} \sum z_i = nA + b_1 \sum \alpha_i + b_2 \sum \beta_i \\ \sum z_i \cdot \alpha_i = A \sum \alpha_i + b_1 \sum \alpha_i^2 + b_2 \sum \beta_i \cdot \alpha_i \\ \sum z_i \cdot \beta_i = A \sum \beta_i + b_1 \sum \alpha_i \cdot \beta_i + b_2 \sum \beta_i^2 \end{cases}$$

$a; b_1; b_2 \Rightarrow$ табу керек

$$a=e^A \quad e=2,7172\dots$$

Теңдеу системасын нақтылаймыз. Нақтылау үшін жұмыс кестесін құрастырамыз.

N	Жыл	$Z = \ln y_i$	$\alpha = \ln x1_i$	$\beta = \ln x2_i$	$z_i \cdot \alpha_i$	α_i^2
1	2010	5	4,04	2,8	20,2	16,32
2	2011	5,26	4,43	3,03	23,30	19,62
3	2012	5,33	4,45	3,11	23,71	19,80
4	2013	5,46	4,43	3,17	24,18	19,62
5	2014	5,40	4,37	3,15	23,59	19,09
6	2015	5,21	3,82	2,74	19,90	14,59
7	2016	4,9	3,60	3,04	17,64	12,96
8	2017	5,11	3,88	3,03	19,82	15,05
9	2018	5,18	4,11	3,19	21,28	16,89
10	2019	5,20	4,06	3,19	21,11	16,48
11	2020	5,14	3,86	2,8	19,84	14,89
12	2021	5,25	4,1	3,16	21,52	16,81
Σ		62,44	49,15	36,41	256,14	202,16

N	Жыл	$\beta_i \cdot \alpha_i$	$z_i \cdot \beta_i$	β_i^2	$\hat{y}_i$
1	2010	11,31	14	7,84	169,01
2	2011	13,42	15,93	9,18	206,43
3	2012	13,83	16,57	9,67	212,43
4	2013	14,04	17,30	10,04	212,43
5	2014	13,76	17,01	9,92	206,43
6	2015	10,46	14,27	7	152,93
7	2016	10,94	14,89	9,2	148,41
8	2017	11,75	15,48	9,1	165,67
9	2018	13,11	16,52	10,17	186,79
10	2019	12,95	16,58	10,1	183,09
11	2020	10,80	14,39	7,84	157,59
12	2021	12,95	16,59	9,98	184,93
Σ		149,3	189,58	110,77	2186,14

$$\begin{cases} 62,44 = 12 \cdot A + b_1 49,15 + b_2 36,41 \\ 256,14 = A \cdot 49,15 + 202,16 b_1 + 149,36 b_2 \\ 189,58 = A \cdot 36,41 + 149,3 b_1 + 110,77 b_2 \end{cases}$$

$$b_2 = 0,18 \quad b_1 = 0,41 \quad A = 2,977$$

$$a = e^A \quad a = e^{2,977} \quad a = 19,628$$

$$\hat{y}_i = 19,628 \cdot x1_i^{0,41} \cdot x2_i^{0,18}$$

$$\ln \hat{y}_i = \ln 19,628 + 0,41 \cdot \ln x1_i + 0,18 \cdot \ln x2_i$$

$$R^2 = \frac{\sum(\hat{y}_i - \bar{y})^2}{\sum(y_i - \bar{y})^2} \Rightarrow 0 \leq R^2 \leq 1$$

R^2 детерминация коэффициенті тәуелді айнымалының вариациясының (шашырауының) үлесін сипаттайды.

$$\bar{y}_i = \frac{\sum y_i}{12} \quad \bar{y}_i = \frac{2218,11}{12} = 184,84$$

N	Жыл	$\hat{y}_i - \bar{y}_i$	$(\hat{y}_i - \bar{y}_i)^2$	$y_i - \bar{y}_i$	$(y_i - \bar{y}_i)^2$
1	2010	-15,83	250,58	-36,79	1353,50
2	2011	21,59	466,12	7,79	60,68
3	2012	27,59	761,20	23,16	536,38
4	2013	27,59	761,20	51,79	2682,20
5	2014	21,59	466,12	36,58	1338,09
6	2015	-31,91	1018,24	-0,45	0,20
7	2016	-36,43	1327,14	-47,56	2261,95
8	2017	-19,17	367,48	-18,03	325,08
9	2018	1,95	3,80	-5,5	30,25
10	2019	-1,75	3,06	-3,17	10,04
11	2020	-27,25	742,56	-13,76	189,33
12	2021	0,09	0,0081	5,97	35,64
Σ			6167,579		8823,38

$$R^2 = \frac{6167,759}{8823,38} = 0,69$$

R^2 1-ге жақын болған сайын бағалаушының сапасы жақсырақ болады.

$$r = \sqrt{R^2}$$

$$r = \sqrt{0,69} = 0,83$$

r - коэффициент корреляции

$-1 \leq r \leq 1$ $r \rightarrow \pm 1$ неғұрлым жақын болса, X және Y арасындағы байланыс соғұрлым тығыз болады.

Болжау:

$$x1_p = 65 \quad x2_p = 25$$

$$\hat{y}_i = 19,628 \cdot x_p^{0,41} \cdot x_p^{0,18}$$

$$\hat{y}_i = 19,628 \cdot 65^{0,41} \cdot 25^{0,18} = 193,99$$

$$\delta_{\hat{y}_p} = \hat{y}_p \pm \Delta_{\hat{y}_p} \quad \Delta_{\hat{y}_p} = t_{\text{табл}} \cdot m_{\hat{y}_p} \quad t_{\text{табл}} = 2,228$$

$$m_{\hat{y}_p} = \delta_{\text{қалдық}} \sqrt{1 + \frac{1}{n} + \frac{(x1_p - \bar{x})^2}{\sum(x1_i - \bar{x})^2}} \quad \bar{x} = \frac{\sum x1_i}{n} \quad \bar{x} = \frac{750,43}{12} = 62,53 \quad \delta_{\text{қалдық}} = \sqrt{\frac{\sum(y_i - \hat{y}_i)^2}{n-2}}$$

$\bar{x} \Rightarrow$ - негізгі көрсеткішке әсер ететін фактордың орташа арифметикалық мәні.

$T_{\text{таблица}}$ - еркіндік дәрежесіне байланысты сандық ақпарат дәрежесі (түзету коэффициенті).

$\delta_{\hat{y}_p}$ - Сенім аралықтары. $\delta_{\text{қалдық}}$ - қалдық қате. $x_p = X$ факторының болжамды мәні. M - сенімділік интервалындағы ауытқу мәні.

N	Жыл	$y_i - \hat{y}_i$	$(y_i - \hat{y}_i)^2$	$x1_i - \bar{x}$	$(x1_i - \bar{x})^2$	$x2_i - \bar{x}$	$(x2_i - \bar{x})^2$
1	2010	-20,96	439,32	-8,63	74,47	-3,86	14,89
2	2011	-13,8	190,44	18,81	353,81	-0,46	0,21
3	2012	-4,43	19,62	20,92	437,64	1,24	1,53
4	2013	24,2	585,64	19,17	367,48	2,74	7,50
5	2014	14,99	224,70	14,23	202,49	2,24	5,01

6	2015	31,46	989,73	-19,57	382,9	-5,76	33,17
7	2016	-11,13	123,87	-28,79	828,86	-0,26	0,06
8	2017	1,14	1,29	-17,03	290,02	-0,36	0,12
9	2018	-7,45	55,50	-4,42	19,53	3,04	9,24
10	2019	-1,42	2,01	-7,44	55,35	3,14	9,85
11	2020	13,49	181,98	-17,99	323,64	-4,06	16,48
12	2021	5,88	34,57	-5,19	26,93	2,44	5,95
Σ			2848,708		3363,257		104,0872

$$\delta_{\text{қалдық}} = \sqrt{\frac{2848,708}{12 - 2}} = 16,878$$

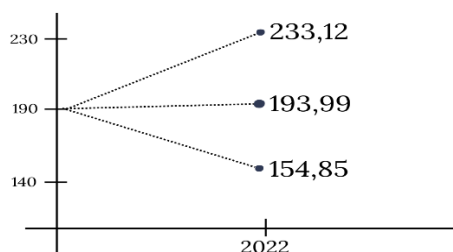
$$m_{\hat{y}_p} = 16,878 \sqrt{1 + \frac{1}{12} + \frac{(65 - 65,53)^2}{3363,257}} = 17,567$$

$$\Delta_{\hat{y}_p} = 2,228 \cdot 17,567 = 39,139$$

$$\delta_{\hat{y}_p} = 193,99 \pm 39,139$$

$$\delta_{\text{max}} = 193,99 + 39,139 = 233,129$$

$$\delta_{\text{min}} = 193,99 - 39,139 = 154,851$$

$$\bar{x} = \frac{255,2}{12} = 21,26$$

N	Жыл	$y_i - \hat{y}_i$	$(y_i - \hat{y}_i)^2$	$x_{2i} - \bar{x}$	$(x_i - \bar{x})^2$
1	2010	-20,96	439,32	-3,86	14,89
2	2011	-13,8	190,44	-0,46	0,21
3	2012	-4,43	19,62	1,24	1,53
4	2013	24,2	585,64	2,74	7,50
5	2014	14,99	224,70	2,24	5,01
6	2015	31,46	989,73	-5,76	33,17
7	2016	-11,13	123,87	-0,26	0,06
8	2017	1,14	1,29	-0,36	0,12
9	2018	-7,45	55,50	3,04	9,24
10	2019	-1,42	2,01	3,14	9,85
11	2020	13,49	181,98	-4,06	16,48
12	2021	5,88	34,57	2,44	5,95
Σ			2848,708		104,0872
			8		2

$$\delta_{\text{қалдық}} = \sqrt{\frac{2848,708}{12 - 2}} = 16,878$$

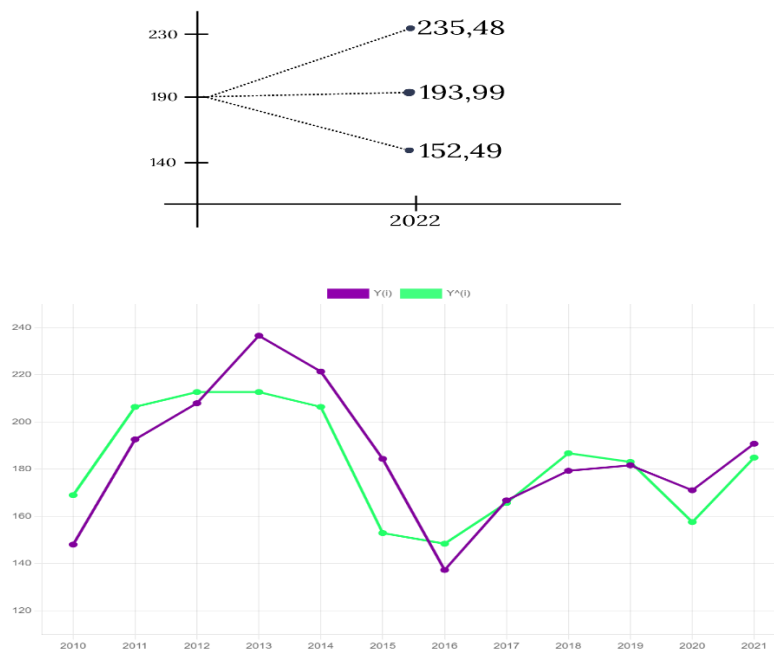
$$m_{\hat{y}_p} = 16,878 \sqrt{1 + \frac{1}{12} + \frac{(25 - 21,26)^2}{104,0872}} = 18,624$$

$$\Delta_{\hat{y}_p} = 2,228 \cdot 18,624 = 41,494$$

$$\delta_{\hat{y}_p} = 193,99 \pm 41,494$$

$$\delta_{\text{max}} = 193,99 + 41,494 = 235,484$$

$$\delta_{\text{min}} = 193,99 - 41,494 = 152,496$$

$\hat{y}_i$ және y_i графиктері

Қорытынды: $\hat{y}_i$ ресми түрде берілген y_i сипаттамасын көрсетеді. Біздің жағдайда ол 69% құрайды. Қалған 31% басқа факторлардың әсерін және кездейсоқ жағдайлардың әсерін көрсетеді. $r=0.83$ корреляция коэффициентінің мәні. Ол қарастырып отырған факторлардың (халықаралық экспорт бағасымен инвестиция бағасы) y_i ІЖӨ әсерінің тығыздығын, күштілігін көрсетеді. Біздің жағдайымыз 83% құрайды.

Болжау кезінде ІЖӨ мәні 193,99-ға тең болды. Бірінші фактор Экспортты 65 долларға теңеп есептегенде $\min$ нүктесі-154,851 $\max$ нүктесі-233,129 тең. Ал екінші фактор Инвестицияны 25-ке теңеп есептегенде $\min$ нүктесі-152,496 $\max$ нүктесі-235,484 тең болды. Бір фактор бойынша салыстыратын болсақ, бір факторды шығару кезінде ІЖӨ мәні 188,59-ға тең болды, ал $\min$ мен $\max$ мәндері $\min$ нүктесі-137 $\max$ нүктесі-234.3 аралығын құраған болатын.

Сызықтық модельді болжау кезінде сенімділік интервалы 96 мен 98 аралығын құрады. Екі факторлы сызықтық емес модельмен болжаудың сенімділік арақашықтылығы бірінші факторда 79 болды. Ал екінші факторда сенімділік арақашықтылығы 83-ті құрады. Сызықтық емес модельді болжау нақтырақ болатындығын көрсетеді. Себебі сенімділік интервалы кіші.

$b_1=0.41$ - ҚР экспорты 1% өзгергенде ІЖӨ 0.41% өзгертінін (тікелей инвестиция өзгермеген жағдайда). $b_2=0.18$ -тікелей шет елдерден инвестиция 1% өссе ІЖӨ 0.18% өсетіндігін көрсетеді (экспорт өзгермеген жағдайда). $b_1+b_2=0.41+0.18=0.59$ - экспорт пен тікелей инвестиция екеуі де 1 өссе ҚР ІЖӨ-і 0.59% өседі.

Пайдаланған әдебиеттер

1. <https://www.sularu.com/vvp/KAZ?ysclid=larqhsjzg726005201>
2. <https://lsm.kz/obzor-neftyanogo-rynka>
3. <https://kz.nesrakonk.ru/gdp/>

РАЗВИТИЕ СТРАХОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Абибова Р., Ибраева К., Ли Ю., Сафина Р., студентки
Научный руководитель: Анесова А.Г., магистр, ст. преподаватель
Евразийский технологический университет, г.Алматы, Казахстан

1. История развития Страхования. Страхование впервые появилось в античные времена и она имеет очень большую историю. Следует отметить, что в истории страхования было несколько этапов развития, каждый из которых имел определенное направление и ряд важнейших характеристик. Основные архетипы организационной формы страхования в виде своеобразного страхового фонда существовали в Древней Индии и Древнем Египте и представляли собой в основном организации взаимопомощи между ремесленниками и купцами. Первый в мире страховой опыт был обнаружен в Вавилоне около 4000 лет тому назад до нашей эры. На тот момент Вавилон был, главным торговым центром того периода, представители буржуазного общества, давали кредиты торговцам-караванам и выплачивали долги торговцев в случаях ограбления караванов или выплаты выкупа. Со временем это событие было узаконено королем Хаммурапи. Важнейшей особенностью Кодекса Хаммурапи было то, что в нем не оговаривалось, что потери караванов, подвергшихся нападению разбойников, должны распределяться между всеми остальными караванами. Это первый пример разделения опасностей в наземном транспорте [1].

2. Развитие страхования в Казахстане. Начальная форма возникновения страховых институтов в Казахстане совпадает с периодом обретения независимости нашего государства. Формирование страхового рынка происходило в переломный период. Непосредственное влияние на его состояние оказали такие макроэкономические явления, как сокращение производства, банкротства предприятий, инфляция, безработица и банкротства убыточных предприятий. В начале 1990-х годов большинство стартовавших страховых компаний обанкротились по причинам из-за отсутствия опыта и солидных финансовых ресурсов. Данное явление привело к развалу многих страховщиков, в тот же период уход этих страховых организаций породил волну недоверия и волну отрицания самого страхования у большинства населения Республики Казахстан. Крах страховых компаний был вызван не опытом большинства, а финансовой нестабильностью самой нации [2].

В настоящее время национальная экономика постепенно восстанавливается, деловая активность вернулась к докризисному уровню, а предприятия практически восстановили прежнюю рентабельность. Однако 2022 год принес новые вызовы, связанные с конфликтом между Россией и Украиной. И хотя пока неясно, насколько геополитическая напряженность повлияет на нашу экономику, уже сейчас ясно, что Казахстан теряет миллиарды долларов из-за высокой волатильности на своих финансовых рынках. Что касается страхового сектора, то очевидно, что следующие несколько лет будут зависеть от эпидемиологической и внешнеполитической неопределенности, а также здравоохранения, безопасности и обороны.[3]

По мере роста доллара растет и средняя величина потерь. Например, если средняя выплата по автострахованию в 2021 году составляла 461 000 тенге, то в 2022 году она будет уже 497 000 тенге. Средняя сумма страхового возмещения в марте 2022 года достигла 511 000 тенге. Курс тенге к доллару в январе составлял 431,8-433,4 и на начало марта 2022 года -495 тенге. Так тенге ослаб на 14%. Страховые компании (кроме страхования жизни) за февраль получили 40,2 млрд тенге дохода от переоценки иностранной валюты. Но списание достигло 18,2 млрд тенге после того, как тенге вырос на 7% в марте. Чистая прибыль страховщика до налогообложения за 1 квартал 2022 года достигла его 25,5 млрд тенге. Международные перестраховщики повысили ставки перестрахования имущественных рисков из Казахстана. Общая сумма премий, переданных в перестрахование в 1 квартале 2022 года, достигла 51,6 млрд тенге, что на 38% больше, чем в прошлом году. В январе бизнес понес убытки в размере 94 млрд тенге. В результате резко вырос спрос на страхование имущества от убытков во время массовых беспорядков и беспорядков. В прошлом эти риски обычно исключались из страхового покрытия. Поэтому, когда после январских событий клиенты стали обращаться к своим страховщикам, последние отказались возмещать убытки, сославшись на исключения из своих страховых полисов [4].

По состоянию на 1 января 2022 года в Казахстане насчитывается 28 страховых компаний (9 страховых компаний жизни и 19 не страховых), по сравнению с рынком прошлого года, состоящим из 29 компаний (9 страховых компаний и 20 страховых компаний). Иными словами, на количество страховщиков пандемия особо не повлияла. Доля страхового рынка в ВВП также увеличивается с 0,72% в 2020 году до 0,90% в 2021 году. В целом по сравнению с пандемическим 2020 годом сборы премий выросли всего на 12%, тогда как прошедший 2021 год показал очень благоприятную динамику, при этом рост премий по рынку достиг 43% до 814,8 млрд тенге. Кроме того, в отрасли страхования жизни наблюдался рост на 66%, а в сфере страхования, не связанного с жизнью, — на 28%. Жизненная доля премиальной коллекции неуклонно растет. Если в 2020 году она достигла 40,3% премиального портфеля страхового рынка Казахстана, то в 2021 году эта доля составила уже 46,6%. По прибыли 2021 года рынок в целом остался на прежнем уровне в 114,2 млрд тенге, но по отрасли ситуация совсем иная. Страховщики жизни увеличили его прибыль в 2021 году на 27%, сократив прибыль на 11%. 2021 год также оказался лучше, чем 2020 год, год пандемии, с точки зрения коэффициентов выплат для обеих отраслей. Страховщики имущества и от несчастных случаев снизили ставки выплат с 36,2% в 2020 году до 21,9% в 2021 году, а страховщики жизни снизили ставки выплат до 11,9% в 2020 году и 9,3% в 2021 году. Зафиксировано все вышеприведенные данные свидетельствуют о том, что пандемия «обошла стороной» страховой рынок Казахстана и, наоборот, спрос на возмещения по ключевым «портфельно образующим» направлениям stagнировал, что положительно сказалось на коэффициенте. Страховой бизнес в Казахстане [5].

3. Страхование во время коронавируса. COVID-19 теперь является формальной пандемией с беспрецедентными негативными последствиями. По мнению представителей страхового рынка, в ближайшие годы коронавирус повлияет на здоровье и безопасность людей, экономическое развитие страны и страховой сектор. На сегодняшний день, по данным Нацбанка, за первые пять месяцев текущего года прибыль страховой компании после уплаты всех налогов увеличилась вдвое по сравнению с прошлым годом, достигнув 58,5 млрд тенге. Расходы, с другой стороны, увеличились только на 5,8%. Из-за пандемии COVID-19 покупатели обращают внимание на медицинские товары. Рынок добровольного медицинского страхования Казахстана вырос на 4% с 20,7 млрд тенге на 1 июля 2019 года до 21,5 млрд тенге на 1 июля 2020 года. Положительную динамику в первом полугодии продемонстрировало добровольное медицинское страхование: страховые взносы составили 488,9 млн тенге, увеличившись на 3,8% [6].

В настоящее время национальная экономика постепенно восстанавливается, деловая активность вернулась на докризисный уровень, предприятия практически вернули себе прежнюю рентабельность. Однако 2022 год принес новые вызовы, связанные с конфликтом между Россией и Украиной. И хотя пока неясно, насколько геополитическая напряженность повлияет на нашу экономику, уже ясно, что Казахстан теряет миллиарды долларов из-за высокой волатильности на своих финансовых рынках. Что касается страхового сектора, как и здравоохранения, безопасности и обороны, то понятно, что он будет развиваться в ближайшие годы под влиянием эпидемиологической и внешнеполитической неопределенности. Доля страхового сектора в ВВП составляет всего 3%. В любой экономике страхование выступает в роли так называемого финансового стабилизатора, способствуя развитию предпринимательства, производства, промышленности и рыночных отношений. В современных реалиях он фактически становится единственным инструментом, гарантирующим финансовую защиту интересов населения. повышение ответственности С одной стороны, он защищает население от несчастных случаев, выплачивая компенсацию пострадавшим. Развитие страхования как инструмента защиты предприятий, граждан и экономики от экономических потерь привлекло большое внимание во всем мире. В развитых странах вклад региона в структуру ВВП составляет более 5%. Например, в Южной Корее этот показатель составляет 12%, а в Германии — 7%. В Казахстане на конец 2021 года доля страхового сектора составляла всего 3% (против 3,4% в 2020 году). При этом до пандемии коронавируса этот показатель составлял менее 2%. То есть отечественные страховщики не пытаются расширять перечень предлагаемых услуг. Создание новых продуктов происходит под влиянием определенных факторов, таких как вспышка COVID-19. При этом Казахстан стал активно гарантировать здоровье и жизнь.

Страховой рынок Казахстана тесно связан с ситуацией в банковском секторе. Крупные страховые компании принадлежат банковским конгломератам. Поэтому за последние 15 лет на

страховом и банковском рынках наблюдается тенденция снижения количества участников. Если бы на 1 марта 2007 года было 40 страховых компаний, то на начало марта 2022 года их было бы 27, из них 9 компаний по страхованию жизни.

Сокращение числа страховщиков привело к укреплению рынка. В частности, отраслевые активы начали стабильно расти, впервые в 2018 году превысив 1 трлн тенге. А по состоянию на 1 марта 2022 года эта сумма уже достигла 1,9 трлн тенге. Но тут есть интересная особенность - страховщики активно инвестируют...[7].

4. Факторы влияющие на развитие страхового сектора и зарубежный опыт. Для экономики Казахстана, особенно для промышленности. Дело в том, что за последние 17 лет наша страна стала заметным участником международного перестраховочного рынка. Казахстан сейчас является полноправным экспортером финансовых услуг и зарабатывает иностранную валюту. Если в доковидном 2019 году страна получила около 30 млрд тенге премий по перестрахованию от нерезидентов, то в 2021 году этот показатель увеличился более чем на 50%. Так, например, для сравнения, в странах Запада выделяется особый вид страхового образования, получивший широкое распространение в Европе, а также немало получивших широкую известность учебных заведений. В США также можно привести в пример известное учебное заведение, готовящее страховых специалистов. Это «Нью-Йоркский страховой колледж», и он является ключевой частью общей системы высшего страхового образования в мире. В Англии вы можете представить известные учебные заведения, помимо этого есть и в Лондоне и в Париже. Для того чтобы такое учебное заведение существовало в Республике Казахстан, необходимо, в первую очередь, объединить усилия страны, самих высших учебных заведений и страховых компаний Казахстана. Еще одна проблема – ограниченность предложений страховых компаний. Так, если страховая компания предлагает клиенту всего 30-40 страховых услуг, то в развитых странах сейчас предлагается более 300 видов страхования. В то же время во многих развитых странах практически отсутствуют предпочтительные и популярные среди населения программы долгосрочного кредитования. Также следует помнить, что развитие страхового рынка напрямую зависит от платежеспособности его клиентов (как юридических, так и физических лиц, пользующихся страховыми услугами). В то же время финансовый кризис оказал негативное влияние на уровень доходов населения, что, в свою очередь, негативно сказалось на общем развитии страхового рынка страны. Существует также проблема обесценивания валюты из-за долгосрочной инфляции. Ведь по мере роста инфляции реальная стоимость ответственности для страховщиков падает, а в случае наступления страхового случая интересы страхователя могут быть фактически существенно скомпрометированы. Однако это положение не зависит от самой страховой компании. Однако это окажет значительное влияние на доверие и привлекательность страховщиков в будущем. [8]

Вывод. За прошедший период, развитие страхования в Казахстане пережили свои взлеты и падения, используя международный опыт смогли развить сектор страхования. Но по прежнему нам не хватает опыта, чтобы выйти на мировой уровень, к тому же хочется отметить, что за прошедшие тридцать лет Казахстан вернулся в состояние докризисного уровня. Развитие страхования в нашей стране имеет много влияний со стороны внешней политики и мировой эпидемиологической обстановке в мире. Но даже имея столь усугубляющее состояние, население РК всё сильнее начинает доверять страховой деятельности. Статистика с каждым годом увеличивается, это благоприятно отражается на жизнь каждого гражданина. Помимо этого, наблюдается финансовая безграмотность населения, что не позволяет развиваться быстрыми темпами в страховой отрасли. Однако, хочется аргументировать финансовое безграмотность населения, так как страховая отрасль развивается всего лишь тридцать лет и за столь маленький промежуток, не смогли бы поучить такое быстрое развитие, но по оценке банков, финансовых институтов доля страхования в Казахстане с каждым годом испытывает перемены в экономике.

Использованная литература

1. Кузнецов Р., ст. «Мировая история страхования с древнейших времен и до наших дней: краткий обзор основных этапов» [Электрон.ресурс] //Strahovkaved.ru/-2019г.-URL:<https://strahovkaved.ru/strahovoe-delo/istoriya-strahovaniya/>
2. Комиршинов М., ст. «История развития страхования в Республике Казахстан» [Электрон. ресурс] //online.zakon.kz/-URL:https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31777518

3. Ст. «О РИСКАХ И ПЕРСПЕКТИВАХ РАЗВИТИЯ СТРАХОВОГО РЫНКА КАЗАХСТАНА ДОЛЯ СЕКТОРА В ВВП СТРАНЫ ПО ИТОГАМ 2021 ГОДА СОСТАВИЛА 3%» [Электрон. ресурс]// Basel.kz//2022г.-URL:<https://www.basel.kz/kz/blog/o-riskakh-i-perspektivakh-razvitiya-strakhovogo-rynka-kazakhstan>

4. Ст. «У СТРАХА УБЫТКИ ВЕЛИКИ: ЧТО ПРОИСХОДИТ НА СТРАХОВОМ РЫНКЕ КАЗАХСТАНА» [Электрон. ресурс]// Basel.kz//2022г.-URL:<https://www.basel.kz/kz/blog/u-strakha-ubytki-veliki-cto-proiskhodit>

5. Ст. «СТРАХОВОЙ РЫНОК КАЗАХСТАНА: ИТОГИ 2021 ГОДА» [Электрон. ресурс]//Basel.kz//2022г.-URL:<https://www.basel.kz/kz/blog/strakhovoj-rynok-kazakhstan-itoqi-2021>

6. Ст. «Как пандемия повлияла на страховой рынок Казахстана» [Электрон.ресурс]//news.myseldon.com/ru//2022г.-URL:<https://news.myseldon.com/ru/news/index/231327149>

7. Ст. «О РИСКАХ И ПЕРСПЕКТИВАХ РАЗВИТИЯ СТРАХОВОГО РЫНКА КАЗАХСТАНА ДОЛЯ СЕКТОРА В ВВП СТРАНЫ ПО ИТОГАМ 2021 ГОДА СОСТАВИЛА 3%»[Электрон.ресурс] //basel.kz//2022г.-URL:<https://www.basel.kz/kz/blog/o-riskakh-i-perspektivakh-razvitiya-strakhovogo-rynka-kazakhstan>

8. Азбергенова Р.Б., Цзяо Ши, ст. «Организация страхования в зарубежных странах»[Электрон.ресурс]//articlekz.com//2017г. URL:<https://articlekz.com/article/18774>

ӨОЖ 332.14

COVID-19 ЕЛ АЙМАҒЫНЫҢ ДАМУЫНА ӘСЕРІ: ПРОБЛЕМАЛАРЫ МЕН ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Джакишева Л., Балтабай А., Шалабек М.Б.

М.Х.Дулати ат.Тараз өңірлік университеті, Тараз қ., Қазақстан

COVID-19 пандемиясы SARS-CoV-2 коронавирустың таралуының пайда болған. Бұл ауру алғашқы рет Қытайдың Ухань атты елді мекенінде тіркелген. 2020 жылдың қаңтар айында Халықаралық денсаулық сақтау ұйымы төтенше жағдай жариялап, 11 наурызда пандемия жарияланды.

Пандемия адамдардың өмір салтын түбегейлі өзгертті. Әлемнің барлық аумағындағы қауымның тұрмысы жаңа арнаға бұрылды: білім, денсаулық, қоғамдық кездесулер, жұмыс, демалыс, тіпті саяхаттау талабы қайта қаралды.

Коронавирустың салдары әлемдік экономиканың маңызды жүйелеріне әсер етуде. Халықаралық валюта қорының сарапшылары қазіргі «Жаһандық карантинді» өткен ғасырда болған Ұлы депрессиямен салыстыруда. Олардың пікірінше, жан басына шаққандағы табыс көлемі 170 елде төмендейді. Экономикасы әлсіз елдер көбірек зардап шегетін болады. Сарапшылар осы тоқсанда пандемия мен экономикалық дағдарыстың шарықтау шегі қатар келеді деген болжам жасап отыр. Өнеркәсіптік өндірістің құлдырауы Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі кезеңдегі ең төмен деңгейге жетуі мүмкін.

Жұмыста пандемияның әлем және елімізге әсері, экономикалық көрсеткіштеріне талдау жасалады.

Коронавирустық пандемия бүкіл әлемнің тұрмыс салтын өзгертті. Дүние жүзіндегі миллиондаған отбасылар вирустық инфекциядан зардап шекті. Барлық елдердің, соның ішінде Қазақстанның үкіметтері күн сайын пандемия салдарымен күресуде. Әлемнің өзге елдері сияқты Қазақстан да пандемия кезінде коронавирустың таралуын шектеу үшін карантин шараларын қабылдаған еді. Алайда маусым-шілде айларында сырқаттанғандар саны күрт артқандықтан, үкімет халықтың наразылығын тудырған қатаң оқшаулау режимін енгізіп, ел аумағында жүріп-тұруға шектеу қоюға мәжбүр болды. Елдің әлеуметтік-экономикалық жағдайы күрт төмендеді, атап айтсақ, жұмыссыздық, инфляция, білім беру, денсаулық сақтау, мәдени-спорт және т.б.

Дүниежүзілік Банктің деректері бойынша әрбір кейінгі дағдарыс барлық жерде ЖІӨ өсу қарқынына айтарлықтай әсер ететінін атап өтті. Осылайша 1975 жылғы мұнай дағдарысы әлемдік жалпы өнімнің 0,4% - ға төмендеуіне алып келді, 1980 жылғы энергетикалық дағдарыс

көрсеткішті 0,6% - ға төмендетті. 2008 жылы әлемдік экономикалық дағдарыс ЖІӨ-ге де әсер етті: -1,7%.

2020 жылғы пандемия әлемдік ЖІӨ-нің 4,4%-ға төмендеуіне әкелді. Сонымен қатар, COVID-19 дағдарысы тікелей шетелдік инвестициялардың күрт төмендеуіне әкеледі.

Әлемдік экономиканы ауқымы бойынша рекордтық құлдырау күтіп тұр, олар:

- 2020 жылы әлемдік экономиканың 4,9% - ға қысқаруы.
- Әлемнің барлық елдерінде жұмыссыздықтың айтарлықтай өсуі-8,4%.
- 2020 жылы әлемдік сауданың 20% - ға төмендеуі
- 2020 жылы әлемдік мемлекеттік борыштың ЖІӨ-нің 19% - на өсуі.

Covid-19 пандемиясының салдары соңғы онжылдықтардағы қаржы-экономикалық дағдарыстармен салыстырғанда Қазақстан экономикасына айтарлықтай әсер еткен. Оның төмендеуіне әсер еткен негізгі факторлар – ішкі санитарлық шектеулер, сыртқы сұраныстың төмендеуі, инвестициялық белсенділіктің азаюы, мұнай бағасының төмендеуі, сондай-ақ ОПЕК+келісімдері аясында мұнай өндіру қарқынының төмендеуі болды. Еуразиялық Даму Банкі (ЕАДБ) Қазақстан экономикасының тұрақтылығы мен ЖІӨ өсіміне қатысты оң болжам жасаған.

Биылғы жылы Қазақстан экономикасының өсу болжамы 2,8 пайыздан 3,1 пайызға дейін артып отыр. Қазақстан экономикасының өсім болжамы Дүниежүзілік банктің зерттеулеріне негізделген, ол бойынша жаһандық экономика өсімі вакциналаудың ұйымдастырылуына байланысты 1,6 пайыздан 5 пайызға дейін артады.

Сыртқы сұраныстың жалпы қалпына келуі және металлургиядағы өндірістің ұлғаюына байланысты өңдеу өнеркәсібіндегі болжамды көрсеткіштер 4,1 пайыздан 5,2 пайызға дейін жақсарды. Жоспарланған 17 миллион шаршы метр тұрғын үй пайдалануға берілгеннен кейін құрылыс саласындағы болжам 2,5 пайыздан 5 пайызға дейін өсті. Ұлттық банктің есептеуі бойынша экспорт \$10,8 млрд-тан \$52,2 млрд-қа дейін ұлғаюы ықтимал.

Дүниежүзілік банк 2021 жылғы әлемдік экономиканың өсімін 1,6%-5,0% шегінде болады деп болжап отыр, өйткені коронавирусты жұқтырушылар санының көбеюі сауда-саттықтың, кәсіпкерліктің, жалпы іскерлік белсенділікті тежеп отырады. Осыған қарамастан базалық сценарий бойынша экономиканың өсімі 4,0 пайыз деңгейін болады делінеді. Сондай-ақ әлемдік тауарлар нарығында оң үрдістер байқалады. Мәселен, ағымдағы жылдың басынан бері Brent мұнайының бір баррелі 50-70 доллар аралығында сақталып, бір баррелге орташа есеппен 61,3 долларды құрады. Бұл ретте халықаралық қаржы ұйымдары ағымдағы жылы мұнайдың бағасын барреліне 44 доллардан 67 долларға дейін болады деп отыр. Осыған орай, мұнайдың әлемдегі бағасы жөніндегі болжам да барреліне 35 доллардан 50 долларға дейін өсті.

Еуразиялық Даму Банкінің сарапшыларының пікірінше, Қазақстанда экономикалық белсенділікті қалпына келтіру шарасы 2020 жылдың екінші жартысындағы карантин шектеулерін жеңілдету, биліктің ынталандырушы монетарлық және фискалдық саясатынан көрінді. Сонымен қатар, мемлекеттің дағдарысқа қарсы шаралары пандемияның экономикаға кері әсері жеңілдетіп отыр. Осыған орай, сарапшылар 2021-2022 жылдары Қазақстанның ЖІӨ жылына орта есеппен 4,7% - ға өседі деген тұжырымға келді.

2020 жылы халық пен бизнесті қолдау бойынша шұғыл шаралар, әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықты сақтау бойынша жедел шаралар, экономикалық өсімді қалпына келтіру бойынша кешенді жоспар қабылданды. Шағын және орта бизнесті жеңілдікпен несиелендіру құралдары айтарлықтай кеңейтілді. Айналым капиталын қаржыландыру ұлғайтылды. Кредиттерді жеңілдікті шарттармен қайта қаржыландыру, сондай-ақ несиелер бойынша төлемдерді төлеуді кейінге қалдыру ұсынылды. Зардап шеккен салалар үшін салықтық ынталандыру шаралары қабылданды. Бюджеттік және мемлекеттік басқарудың икемділігі қамтамасыз етілді. Бюджеттік ынталандыру артты.

Қазақстанда зардап шеккен салалардағы 700 мың кәсіпкер 1,2 трлн теңге болатын салық жеңілдігін алды, кәсіпкерлердің 40 мың жобасы жеңілдетілген несие алды. Аталған жобалардың кредиттік қоржыны 2 трлн теңгеден асты. Жұмыспен қамту жұмыстарымен 1,4 млн қазақстандық қамтылды, бұл еңбек нарығындағы тұрақтылыққа және жұмыссыздықты ұстап тұруға мүмкіндік берді.

2020 жылғы төтенше жағдайларда салықтық және қаржылық ынталандыру, бизнеске әкімшілік жүктемені төмендету бойынша бұрын-соңды болмаған шаралар қабылданды. Атап айтқанда, 2020 жылдың қазанына дейін экономиканың зардап шеккен секторлары үшін

еңбекақы төлеу қорынан салықтар, әлеуметтік төлемдер бойынша мөлшерлемелер нөлденді. Әлеуметтік маңызы бар азық-түлік тауарлары үшін ҚҚС мөлшерлемесі 8%-ға дейін төмендетілді. Өсімақы сомасын есептен шығару бойынша жеке тұлғаларға салықтық рақымшылық жүргізілді. 2020 жылдың соңына дейін ұшақтардың қосалқы бөлшектерінің импортына ҚҚС, сондай-ақ резидент емес үшін ҚҚС және әуежайлардың жеріне салынатын жер салығы алынып тасталды. 2020 жылдың соңына дейінгі кезеңде экспортқа өткізілетін бензин (авиациялықты қоспағанда), дизель отыны бойынша акцизделетін тауарларды өндірушілер акциздер төлеуден босатылды. Ірі сауда объектілері, сауда ойын-сауық орталықтары, кинозалдар, көрмелер, театрлар және спорт объектілері бойынша заңды тұлғалар мен жеке кәсіпкерлер мүлік салығын төлеуден босатылды. Микро және шағын бизнес субъектілері табыс салығынан үш жылға босатылған. Шаруа және фермер қожалықтары үшін ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер бойынша жер салығының мөлшерлемесі нөлге дейін төмендетілді.

Ұзақ уақытқа созылған пандемияға және жаһандық қаржы нарығындағы өзгермелі жағдай, тұрақсыздыққа байланысты түрлі елдердегі экономиканың қалпына келу қарқыны әртүрлі. Сондай-ақ, қазба отынына деген жаһандық сұраныстың әлсіздігі, инвестиция тартудағы өңірлік бәсекелестіктің жоғарылығы, қаржы секторындағы тұрақсыздықтың тәуекелі және қоғамдағы есеп беретін, ашық басқаруға деген үлкен сұраныстың бар екені рас. Қазақстан экономикасының қалпына келуін қолдау үшін қосымша реформаларды қажет етеді. Білік тиісті заң-нормаларды қабылдап, реформаларды мемлекет енгізуге күш салып отыр. Президент өзінің қыркүйек айындағы жыл сайынғы Жолдауында «жаңа жағдайға» бейімделу үшін саяси реформалар қажет екенін атап өтті.

2021 жылдың басында халық үшін тарифтер (2020 жылғы қаңтармен 2021 жылғы қаңтарға қарағанда салыстыру) орташа алғанда 0,4%-ға төмендеді, оның ішінде келесі қызметтерге:

жылумен жабдықтау – 3,75% %;

сумен жабдықтау – 0,34%; су бұру 1,37%.

Бұл ретте электрмен жабдықтау қызметтеріне тарифтер 3,92%-ға өсті.

Жамбыл облысының әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығын көрсететін негізгі позицияларды, сөзсіз, өнеркәсіп, сауда, ауыл шаруашылығы тәрізді жетекші салалар қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, пандемияға қарамастан, 2020 жылы көптеген көрсеткіштер бойынша экономиканың басқа да салалары даму қарқынын төмендетпеді. 2020 жылдың 9 айының қорытындысы бойынша Жамбыл облысының жалпы өңірлік өнімі 1205 млрд теңгені құрады, нақты көлем индексі - 103,4%. 2020 жылдың қорытындысы бойынша экономикалық өсім 102,2% құрады.

Пандемияның қиын жағдайында, ең алдымен, халыққа уақытылы әлеуметтік қолдау көрсету, жалақысыз қалған адамдарға қолдау көрсету маңызды болды. Шағын және орта бизнес ең қиын жағдайға тап болды. Облыста 70 мыңға жуық шағын және орта бизнес субъектілері жұмыс істейді, онда 126,5 мың адам жұмыспен қамтылған (қаңтар-қыркүйектегі жағдай бойынша). Бірақ пандемияның теріс әсеріне қарамастан, мемлекеттің көрсетіп отырған қолдауы нәтижесінде кәсіпкерлердің өнімдері мен қызметтерінің көлемі 1,2 есеге артып, 467,4 млрд теңгені құрады.

Саяси реформалар пакеті мен дағдарысқа қарсы шаралар біртіндеп өз жемісін беріп келеді.

Пандемия салдарынан қашықтықтан жұмыс атқару елеулі жаңа қарқынға ие болды. Интернет дүкен, тапсырыспен жұмыс атқару, онлайн білім алу және т.с.с. бойынша бір шама ілгерулер байқалды. Елдің ақпараттарды алу және пайдалану сауаттылығы жоғарылады. Дүние жүзіндегі интернет арқылы жұмыс атқаратын компаниялардың акциялары өсіп, даму қарқыны өсті.

Экономиканы тұрақтандыру және халықты қолдау мақсатында мемлекет \$13 млрд астам қаражат бөлді. Бірінші кезекте, бұл әлеуметтік әлсіз топтарды қаржылық қолдау, оның ішінде қажетті дәрі-дәрмектермен және азық-түлікпен қамтамасыз ету, банк несиелері бойынша төлемдерді тоқтата тұру, салық және басқа да міндетті төлемдерді төлеуді кейінге қалдыру. Дағдарыс жағдайында белсенділіктің жеке секторының тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін шағын және орта бизнесті жеңілдікпен кредиттеу және бизнесті ауқымды ынталандыру шаралары енгізілді.

Өнеркәсіп саласында 2020 жылдың қорытындысы бойынша Жамбыл облысының кәсіпорындары 504,8 млрд теңгеге өнім өндірді, өсу қарқыны 2019 жылдың тиісті кезеңіне 103,1% құрады.

2020 жылы облыстың негізгі капиталына инвестициялар көлемі 344,1 млрд теңгені құрады, өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда өсім – 12,7%. Өнеркәсіп секторында – 115,6 млрд теңге, білім беруде – 21,5 млрд теңге, аграрлық секторда 29,5 млрд теңге инвестиция салынды.

Бүгінгі күні облыстың шағын және орта бизнес субъектілерін қаржылық қолдау «Бизнестің жол картасы-2025» мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде көрсетіледі (пайыздық мөлшерлемені субсидиялау; банк кредиттері бойынша кепілдік беру; өндірістік (индустриялық) инфрақұрылымды дамыту; гранттық қаржыландыру). 2020 жылы «Бизнестің жол картасы-2025» бағдарламасы аясында облыс кәсіпкерлеріне 1,7 млрд теңге сомасына мемлекеттік қаржылық қолдау көрсетілді: пайыздық мөлшерлемені субсидиялау – 1,1 млрд теңге; банктік несиелер бойынша кепілдендіру – 428,6 млн теңге; гранттық қаржыландыру – 171 млн теңге.

Қазір бәріміз бірнәрсені түсінуіміз керек: COVID-19 пандемиясы – экономикалық, гуманитарлық және даму жолындағы дағдарыс. Оны пандемияның бастапқы себебін жою арқылы ғана жеңуге болады.

Қазақстан Республикасы Орталық Азиядағы әлемдік демографиялық сын-қатерлер мен трендтер ерекше жылдамдықпен және әртүрлілікпен қалыптасатын бірегей мемлекет болып табылады. Сонымен қатар бұл процестер көпұлтты мемлекетте жалпы қабылданған әлемдік мерзімдермен салыстырғанда анағұрлым қарқынды түрде қалыптасады. COVID-19 пандемиясы халықтың көші-қон қозғалысына ғана емес, табиғи көбеюге де айтарлықтай әсер етті. Барлық жас топтарында болып жатқан өлім-жітімнің ұлғаю үрдісі барлық әлемде, соның ішінде Қазақстанда да байқалады. Бұл ретте республикада бала туу саны артты, бұл қазіргі жағдайдағы сөзсіз демографиялық феномен болып табылады. Жаңа «дельта» штаммының пайда болуын ескере отырып, пандемияның демографиялық процестерге әсері айтарлықтай өсті. Осылайша Қазақстанның 2022 жылдың бірінші жартыжылдығындағы демографиялық дамуы 2021 жылдың осы кезеңімен салыстырғанда шынайы қызығушылық тудырады. Халықтың көбею процестері ұрпақтардың табиғи өзгеруін қамтамасыз етеді, сонымен қатар халық санының қалыптасуына ғана емес, сонымен бірге оның жыныстық-жас және этникалық құрамына да әсер етеді, бұл өз кезегінде еңбек ресурстарының дамуы мен таралуына ықпал етеді. Нәтижесінде бұл өзгерістер мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуына әсер етеді. Пандемияға байланысты қалыптасқан жағдайдың күрделілігіне қарамастан, Қазақстанның демографиялық дамуы оң үрдістерге ие. 2021 жылдың бірінші жартыжылдығында халық саны 19 миллион адам шегіне жетті және жыл басымен салыстырғанда 0,7 пайызға, ал 2022 жылдың 1 шілдесімен салыстырғанда 1,3 пайызға ұлғайды. Халық саны өсуінің себебі – табиғи өсім. 2021 жылдың бірінші жартыжылдығында жалпы өсім 130 мың адамды құрады. Бұл ретте халықтың көші-қонының теріс сальдосы есебінен адам шығыны 9,5 мың адамды құрады. 2021 жылдың бірінші жартыжылдығында халықтың табиғи өсімі өткен жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда 7,4 мың адамға немесе 5,6 пайызға артты.

2021 жылдың бірінші тоқсанында жұмыссыз халықтың саны 451,3 мың адам болды. Бұл көрсеткішке басты әсер еткен жағдай еліміздегі пандемия жағдайына толық байланысты болып табылып отыр. Бұл былтырғымен салыстырғанда екі пайызға көп. Жұмыссыздық деңгейі шамалы өсті - жылына 4,8-ден 4,9 пайызға дейін. "Қазақстан өңірлері арасында 2021 жылдың бірінші тоқсанында халықтың жұмыссыздық деңгейі Қарағанды облысында 4,5 пайыздан Түркістан облысы мен Алматыда 5,2 пайызға дейін көтерілген. Түркістан облысында жұмыссыз халықтың саны 2,3 пайызға, 42,6 мың адамға дейін, Алматыда 3,4 пайыз, 53,2 мың адамға дейін өсті", - деп жазады сарапшылар. Ал қалалық және ауылдық жерлердегі тұрғындар арасында 2021 жылдың бірінші тоқсанында жұмыссыздық деңгейі теңесті. Бұл ретте, егер қалалық жерлерде көрсеткіш былтырмен салыстырғанда өзгермесе, онда ауылдық жерлерде ол өсті. Сондай-ақ, "карантинде" екінші және үшінші тоқсандарында жұмыссыздық деңгейі тіпті 5 пайызға жетті, ал жұмыссыздар саны 454 мыңнан 455 мың болған.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Антикризисные меры Правительства: сколько средств будет направлено на поддержку граждан и экономики в условиях ЧП, <https://primeminister.kz/ru/>

2. Үкіметтің дағдарысқа қарсы шаралары: ТЖ жағдайында азаматтар мен экономиканы қолдауға қанша қаражат жұмсалады. <https://kazpravda.kz/n/antikrizisnye-mery-pravitelstva-skolkosredstv-napravyat-na-podderzhku-grazhdan-i-ekonomiki-v-usloviyah-chp/>

3. ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ COVID-19: МЕДИА, МӘДЕНИЕТ, САЯСАТ, Фридрих Эберт атындағы Қордың Қазақстандағы өкілдігі Қазақстан Республикасы, 050010 Алматы, Достық даңғылы 43, 405 кеңсе, 2021

4. «ЖАҒАНДЫҚ ПАНДЕМИЯ СЫН-ҚАТЕРЛЕРІ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКАЛАРДЫҢ ҚАЗІРГІ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ МЕН ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ» Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының ЕҢБЕКТЕР ЖИНАҒЫ, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 2020

ӘӨЖ 330.35(574)

ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНДА ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСІМ ЖАҒДАЙЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕР ТАЛДАУЫ

*Джакишева Л.К., Қырықбай А.Ғ., Ахметов Р.О.
М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті
М.Х.Дулати ат.Тараз өңірлік университеті, Тараз қ., Қазақстан*

Экономикалық өсу дегеніміз ұлттық өнімнің сан жағынан өсуімен қатар сапа жағынан жетілдірілуі. Экономикалық өсу деп өндіргіш күштердің ұзақ мерзімді дамуымен байланысты өндірістің нақты көлемінің табиғи дәрежесінің ұзақ мерзімдегі өзгерістерін атайды.

Экономикалық өсудің негізгі мақсаты – халықтың әл-ауқатын көтеру және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету.

Экономикалық өсудің негізгі факторларына мыналар жатады:

Табиғи ресурстар (жер, пайдалы қазбалар, климат және т.б.), табиғи жағдайлардың сапасы жақсы болған сайын елдің экономикалық өсуі үшін мүмкіндіктер де көбірек болады;

- Еңбек ресурстары: бұл жағдайдағы тәуелділік те тікелей тәуелділік;
- Негізгі капитал;
- Ғылыми-техникалық прогресс;

Мемлекеттің экономикалық саясаты [1].

Қазақстан бар үлкен ұлттық байлығы шамамен 85% оның үлесіне тиеді табиғи ресурстар, және бұл себеп болуы мүмкін одан әрі еліміздің экономикалық өркендеуін жаңа деңгейге. Көлемі бойынша ажырасқан және мұнай мен газ қорларын ішінде Қазақстан 13-ші орында. Барланған өндірілетін мұнай мен конденсатты құрайды 2,76 млрд. тонна. Қорлар бойынша жанғыш газ құрайтын 12,5 трлн. куб. м., үлесі-ы 1,6 % әлемдік қордың осы бірегей отын, мұның салмақты алғышарттар жедел әлеуметтік-экономикалық дамыту осы бай табиғи ресурстары.

Алғашқы 10-15 жылда тәуелсіздік алғаннан кейін ел экономикасында жүзеге асырылды белгілі бір іс-шараларды қамтамасыз ету бойынша макроэкономикалық және өндірістік тұрақтандыру. Елеулі түрде төмендеді, инфляция деңгейі тұрақтанды айырбас бағамы ұлттық валюта - теңге. Үшін жағдайлар жасалды шетелдік инвестициялардың ұлттық экономикаға. Жүргізілген жедел шаралар санациялау мен банкроттық қаржылық дәрменсіз кәсіпорындарды және қаржы мекемелері. Елде басталды селективті қолдау өндірістік әлеуетін қалпына келтіру бойынша шаралар қабылданды, ауыл шаруашылығын дамыту, жетілдіру көлік кешенінің және байланыс. Алайда, қарамастан бушевавший әлемдегі экономикалық дағдарысты ойдағыдай еңсеріп, ұзақ экономикалық құлдырау кезеңінде, және бүгінде елімізде барлық жағдай жасалуда одан әрі экономикалық өсу мен өркендеудің, халықтың [2].

Қазіргі таңда еліміздің экономикалық және саяси жағдайының өсуі біздің еліміздің әлемдік нарықтағы өз орнын айқындауға үлкен септігін тигізеді. Елімізде қазіргі кезде экономикалық өсімі байқалған облыстар қатарында Жамбыл облысы көш бастап тұр.

Төмендегі кестеде Жамбыл облысының 2019-2021 жылдардағы экономиканың кейбір секторларының талдауы келтірілген [3]:

ЭКОНОМИКАЛЫҚ НАҚТЫ СЕКТОР	2019	2020	2021
Өнеркәсіп өндірісінің көлемі. Млн.тенге	476 971/,1	518 243,6	639 111.0
Ауыл шаруашылығы өнімдерінің қызметтерінің жалпы шығарылымы. Млн. тенге	325 748,0	391 371,1	479 201,0
Өсімдік шаруашылығының жалпы өңмі. Млню тенге	183 485,8	220 015,6	302 362,7
Шағын және орта кәсіпкерлік тіркелген субъектлер саны,жыл соңына бірлік	84 746	85 195	87 108
Шағын және орта кәсіпкерлікте жұмыспен қамтылғандар саны, жылына орташа,адам	127 419	127 522	123 689
Барлық шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің шығарылымы, млн.тенге	520 445	744 481	834 089

Өңірдің әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері өткен жылғы және орта республикалық деңгейден жоғары қалыптасты. 6 ай ішінде өңірдегі экономикалық өсім 101% - құрады. Атап айтқанда, сауда мен көліктен басқа өнеркәсіпте, ауыл шаруашылығында, құрылыста, салық түсімдерінде, жалақы мен бюджет кірістерінде өсім байқалды. Өңірде 250,7 мың шаршы метр тұрғын үй пайдалануға берілді, тұрғын үймен қамту 10,9% - ға ұлғайды. Бұл салаға 139,2 млрд. теңге бөлінді. Теңгеге инвестициялар тартылды, олар 6,4% - ға өсті. Инфляция деңгейі 104,2%, ал жұмыссыздық деңгейі 4,8% құрады.

Өнеркәсіптік өндіріс көлемі өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 101,5% (237,5 млрд.тг). Өңдеу өнеркәсібі өнеркәсіптік құрылымның 73% құрайды. Саладағы өсімге пайдалы қазбаларды өндіруді 3,1% - ға, электрмен жабдықтауды 8,6% - ға, сумен жабдықтауды 11,6% - ға ұлғайту есебінен қол жеткізілді. Өңдеу өнеркәсібі өткен жылдың сәйкес кезеңінің деңгейінде 100% қалыптасты. Сондай-ақ, ауыл шаруашылығы өндірісінің 2,7% (71,5 млрд.тг. өсім өсімдік шаруашылығы (6,3%) және мал шаруашылығы (2,6%) өнімдерін өндірудің ұлғаюымен қамтамасыз етілді. Мал шаруашылығында ет өндірісі 2,2% – ға, сүт өндірісі 1,9% - ға, жұмыртқа өндірісі 3,6% - ға өсуде. Ірі қара мал басы 8,2% - ға, қой – 3,2% - ға, жылқы – 11,5% - ға, түйе-4,9% - ға, құс - 4,8% - ға өсті. 139,2 млрд. теңге инвестиция тартты, ол 6,4% - ға өсті. Бұл ретте ауыл шаруашылығының негізгі капиталына 19,1 млрд теңге инвестиция түсті, өткен жылмен салыстырғанда — 109,4%, азық - түлік өндірісінің негізгі капиталына - 1,3 млрд теңге инвестиция тартылды [4]. Бүгінде өңірдің бюджеттік әлеуетін тиімді пайдалануға баса назар аударылуда. Жыл соңына дейін өңірдегі бюджеттік бағдарламалар жүз пайызға орындалады деп күтілуде. Экономикалық өсудің қосымша көздерін құру үшін химия өнеркәсібі, өңдеу өнеркәсібі, ауыл шаруашылығы, құрылыс және баламалы энергетика мүмкіндіктерін пайдалану бойынша нақты жоспарлар жасалды.

Бүгінде Жамбыл облысы қарқынды даму жолында және жаңа бастамалар мен жобаларды өз мойнына алуда. Сонымен қатар, екі мың жылдық тарихы бар Ежелгі Тараз қаласын абаттандыру сәтті жүргізілуде. Облыс орталығында оң өзгерістер байқалып, халық үшін қолайлы жағдайлар жасалуда. Осылайша, Жеңіс саябағы күрделі жөндеуден өтті және бүгінде бұл жер қоғамдық тартымдылық орталығына айналды. Жақында «Еңлік» мемориалдық кешенінің саябағында орнатылған даңқты батыр Бауыржан Момышұлының ескерткіші халқымыздың батырлығы мен тектілігін айғақтайды. Сондай-ақ, бүгінгі күні облыс орталығында Қайрат Рысқұлбеков атындағы саябаққа күрделі жөндеу жұмыстары жүргізілуде. Болашақта бұл жер қала тұрғындары мен қонақтары үшін тамаша демалыс орны болуы керек. Ал Тараздағы «Үшбұлақ» пен «Зербұлақ» арасында қайықпен серуендейтін көл қайта жаңартылады. Мұндай жұмыс жыл басынан бері жүргізіліп келеді.

ҚР Президенті Қ.Тоқаев 2022 жылғы 1 қыркүйектегі Жолдауында ауылшаруашылықтың маңызды рөл атқаратынын тағада бір рет ескеріп, атап көрсетті: «Ауыл шаруашылығын дамытпай, бәсекеге қабілетті экономика құру мүмкін емес.Бұл салада шешімін таппай келе жатқан өзекті мәселелер бар. Атап айтқанда, жұрттың жерге қол жеткізе алмауы, ұзақ мерзімге берілетін «арзан несиенің» болмауы, кәсіби мамандардың тапшылығы. Өнімділікті арттырып, шикізат өндірумен ғана шектелмеу үшін, сондай-ақ қойма және көлік инфрақұрылымын дамыту мақсатында шұғыл шаралар қабылдау керек» [5].

Осындай мәселелер облысымызда да көрініс тауып жатады.

Биылғы жыл Жамбыл облысы үшін сәтті өтті деп айтуға толық негіз бар. [Облыстың барлық өңірлерінде өнеркәсіптің түрлі салаларында оң өсім байқалады. Атқарылған жұмыстардың нәтижесінде өңірдің әлеуметтік-экономикалық көрсеткіші ағымдағы жылдың қаңтар-тамыз айларында жоғары деңгейге көтерілді. Өсім экономиканың барлық салаларында байқалды.

Жамбыл облысы әкімдігінің деректері бойынша, өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда өнеркәсіп секторында 7,2% - ға өсім байқалады. Осылайша, көрсеткіш 254,0 млрд теңгені құрады. Өсім тау – кен өндіру өнеркәсібінде - 13,3% - ға (29,6 млрд теңге), өңдеу өнеркәсібінде-6,7% - ға (180,5 млрд теңге), сумен жабдықтауда, кәрізде - 0,2% - ға (2,3 млрд теңге) қалдықтарды жинау мен бөлуді бақылау есебінен қамтамасыз етілді. Жамбыл облысы негізінен ауыл шаруашылығы аймағы болғандықтан, ауыл шаруашылығымен айналысуға көптеген мүмкіндіктер бар. Сондықтан өңірде мал өсіру және дайындау тиісті деңгейде жүзеге асырылады. Атап айтқанда, ауыл шаруашылығындағы нақты көлем индексі 103,6% - құрап, 106,6 млрд теңгеге жетті. Оның ішінде өсімдік шаруашылығында - 105,6%, яғни 34,6 млрд теңге, мал шаруашылығында-102,7%, яғни 71,6 млрд теңге. Сонымен бірге өсім өсімдік шаруашылығындағы дәнді дақылдардың өнімділігін 16,4% - ға, мал шаруашылығындағы ет өндірісін 3% - ға, сүт өндірісін 2,8% - ға және жұмыртқа өндірісін 3,8% - ға ұлғайтумен қамтамасыз етілді.

Инвестициялардың көмегімен болашақта көбірек тұтыну мүмкіндігі пайда болады. Инвестициялардың бір бөлігі — ол ағымдағы кезеңде пайдаланылмайтын, қор жасауға салынатын тұтынушылық игіліктер (яғни қорларды көбейтуге салынатын инвестициялар). Инвестициялардың екінші бір бөлігі — ол өндірісті кеңейтуге бағытталатын ресурстар (ғимараттарға, машиналар мен құрылыстарға салынатын салымдар) [6]. Осы бағытта Жамбыл облысында бірқатар жұмыстар орындалды.

Негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемі тиісті кезеңмен салыстырғанда 5,5% - ға 141,8 млрд теңгеге дейін ұлғайды, құрылыс көлемі 59,7 млрд теңгеге және 8,2% - ға ұлғайды. Сонымен қатар, мындаған азаматтарды тұрғын үймен қамтамасыз ету мүмкін болды. Өсім шағын бизнес орындайтын құрылыс-монтаждау жұмыстарының, атап айтқанда көшпелі үйлер, мектептер салу, тұрғын аудандарды жылумен жабдықтау, сумен жабдықтау және газбен жабдықтау жүйелерін салу, магистральдық газ құбырын салу және темір «Жол жауырау» ЖШС жүргізген күрделі жөндеу жұмыстарының көлемінің ұлғаюына байланысты. Бүгінгі таңда тұрғын үй құрылысында 311,2 мың шаршы метр тұрғын үй пайдалануға берілді. Бұл 2020 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 116,5% - ға көп.

Бөлшек тауар айналымының нақты көлем индексі 103,9% - құрап, 170,1 млрд теңгені құрады. Бұл сектор аймақ экономикасының өсуінде маңызды рөл атқарады. Инфляция деңгейі 102,5% - құрады, бұл ел бойынша орташа көрсеткіштен 0,4 пайыздық тармаққа төмен (Қазақстан Республикасында 102,9%). Азық – түлік өнімдерінің тұтыну бағасы 2,2% - ға (Қазақстан Республикасы – 2,3%), азық-түлік емес тауарлар 3,2% - ға (Қазақстан Республикасы-3,6%), ақылы қызметтер 2,2% - ға (Қазақстан Республикасы-3,0%) өсті. Жүк тасымалы 7,6% - ға, ал жолаушылар ағыны 2,1% - ға өсті. 2021 жылғы 1 қыркүйектегі жағдай бойынша бюджеттің кіріс бөлігі 170 млрд теңгеге жетіп, 103,1% - құрады. Бас жоспар 164,8 млрд теңгені құрайды. Атап айтқанда, жергілікті бюджетке 39 млрд теңге сомасына салық және басқа да міндетті төлемдер түсті, жоспар 115,3% - ға орындалды. Жоспарды асыра орындау 5,2 млрд теңгені құрады.

Өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда өсім 16,3% құрады. Сондай-ақ республикалық бюджеттен 131 млрд теңге трансферт түсті. Оның ішінде нысаналы трансферттер - 21,6 млрд теңге және субсидиялар - 109,4 млрд теңге. Егер бюджет қаражатымен 170,7 млрд теңге немесе 98% төленген болса, онда дамымаған Қордың көлемі 3,4 млрд теңгені құрайды. Бүгінде өңір экономикасының өсу серпінін қамтамасыз ету үшін қажетті шаралар қабылдануда.

Экономиканы қай жағынан алып қарасақ та, олардың барлығы экономикалық өсу мәселесіне алып келеді. Бұл мәселенің өзектілігі халықтың тұрақты өсуіне, өмір сүрудің жоғары деңгейін қамтамасыз ету болып табылады. Мысалы, қарастырып отырған Жамбыл облысы экономикалық өсім жағдайының даму барысында бүгінде көптеген мәселелер мен кедергілер де баршылық. Олар:

- бір жақты шикізат бағыттылығы;
- кәсіпорындардың жалпы техникалық-технологиялық артта қалуы;

- өңдеуші өнеркәсіптің мардымсыздығы;
- ғылым мен өндіріс арасында ықпалды байланыстың болмауы;
- халықтың кейбір бөлігінде әлі де кеңестік ойлаудың сарқыны қалушылық;
- ел территориясында глобалды және өңірлік экологиялық проблемалардың көптеп болуы;

Жоғарыда аталып өткен мәселелерді шешу үшін төмендегідей маңызды шараларды іске асыру қажет:

- біріншіден, Жамбыл облысының рынок экономикасын насихаттап қана емес, оны жан-жақты дамыту қажет. Ал, бәсеке рынок экономикасының негізгі құралы;

- екіншіден, Жамбыл облысының ауылды жаңғырту, ауылдық мекендерді жақсарту бағдарламасын жүзеге асыру қажет. Бұл ауыл экономикасының бәсекеге қабілеттілігін күшейтеді деген сөз.

- үшіншіден, Жамбыл облысының 2022-2023 жылдарға арналған инновациялық-индустриялық бағдарламасын қабылдап, оны орындай бастау қажет. Аталмыш бағдарламаның келешек үшін маңызы зор, себебі бәсекеге қабілеттілікті анықтайтын, инновацияға жетекші болатын бірден бір сала – өндіріс.

- төртіншіден, тас және темір жолдарды, жалпы байланыс жүйесін жаңартып немесе күрделі жөндеуден өткізу қажет.

«Өнеркәсіпке қолдау көрсетудің нақты шараларын да жетілдіру керек. Бізде жүйелі әрі біртұтас ұстаным жоқ. Соның салдарынан сансыз көп жобаға қаражатты ысырап етіп отырмыз. Әрине, өнеркәсіпке қолдау көрсетудің кең көлемді қамтитын ауқымды шараларын сақтап қаламыз. Сонымен бірге Үкімет стратегиялық тұрғыдан маңызды өндірістерді, негізгі экспорттық басымдықтарды айқындап, қолдау шараларының аясын кеңейту керек» [7].

Кез келген мемлекетте экономикалық өсу кеңінен тараған құбылыс болып табылады. Экономикада болып тұратын дағдарыстарды ескерсек те, ұзақ мерзімді экономиканың өсуі тренді ұлғаймалы. Сондықтан экономиканың тұрақты өсуі, адам басына шаққандағы табыстың өсуі болып отыр. Өйткені, осы көрсеткіш халық жағдайының көтерілуіне әкеледі. Сондай-ақ, экономикалық өсу ресурс шектеулігі ахуалын шешеді.

Қорыта келгенде, Жамбыл облысының экономикалық өсім жағдайына қатысты жүргізілген экономикалық шаралар өз өнімін беріп, экономикалық өсуге қол жеткізеді. Тек қана Жамбыл облысы емес, енді өткен шаралардың кемшілігін түзеп, дамыған ел қатарына қосылу үшін әлем жүріп өткен жолдарды саралап, ұлттық экономикаға тиімді жағын тандап алу және соған жету үшін бір адамдай жұмылып қызмет істеу барлық Қазақстан Республикасының алдындағы міндеті десек артық болмас.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Мемлекет Басшысы Қ.К.Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам. 02.09.2022. Интернет-ресурс/ <https://akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416>

2. Әлеуметтік-экономикалық жағдайын талдау Қазақстан Республикасы. КиберПедия. Интернет-ресурс/<http://cawater-info.net/eoindicators/socio-kz.htm>

3. Экономикалық өсудің ерекшеліктері. Интернет-ресурс/ <https://ikaz.info/ekonomikaly-sudi-erekshelikteri/> 5

4. НЕГІЗГІ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРДІҢ СЕРПІНІ

5. Жамбыл облысының негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері. Интернет-ресурс/ <https://stat.gov.kz/region/255577/dynamic>

6. Инвестициялардың мәні, ұғымы және жіктелуі. Интернет-ресурс/ <https://ikaz.info/investitsiyalardy-m-ni-ymy-zh-ne-zhiktelui/>

7. Жамбыл облысында оң экономикалық өсім бар. Хамит ЕСАМАН, «Егемен Қазақстан». Жамбыл облысы. Интернет-ресурс/ <https://egemen.kz/article/174877-zhambyl-oblysynda-onh-ekonomikalyq-osim-bar>

АНАЛИЗ ЗАВИСИМОСТИ ВВП РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ОТ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭКСПОРТА И ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ

Кузибоева М.Ш., студент.

*Научный руководитель: Иманбердиев Б.Д., д.э.н., профессор
Евразийский технологический университет, г. Алматы, Казахстан*

Валовый Внутренний Продукт (ВВП) – это показатель, который используется для характеристики развития экономики, как на микро, так и на макро-уровнях, – это общая денежная стоимость всех конечных товаров и услуг, произведенных и проданных страной за определенный период времени [1].

В качестве одних из основных факторов, влияющих на ВВП Республики Казахстан, можно выделить экспорт и прямые иностранные инвестиции (ПИИ).

Целью данной работы является проведение анализа зависимости показателей ВВП РК от 2-х факторов, путем построения нелинейной регрессионной математической модели за 12 лет, проведение оценки.

Объектом исследования будут являться показатели ВВП Республики Казахстан, показатели экспорта и прямые иностранные инвестиции.

Для проведения анализа будет необходимо:

1. Определить правило построения нелинейной регрессионной математической модели при наличии 2-х факторов;
2. Определить показатели ВВП РК, показатели экспорта и ПИИ в основной капитал в период с 2010 года по 2021 год;
3. Построить модель и сделать ее оценку;
4. Определить уровень зависимости ВВП РК от показателей экспорта и прямых иностранных инвестиций в основной капитал.

Исследовательская часть. При построении моделей часто используют метод наименьшего квадрата и системы нормальных уравнений.

Особенностью нелинейной математической модели является то, что при ее построении невозможно сразу построить систему нормальных уравнений для определения коэффициентов a и b . Тут будет необходимо совершить некоторые преобразования перед тем, как приступить к построению модели.

Отсюда следует, что в каждом конкретном случае необходимо найти преобразования, чтобы нелинейную зависимость перевести в линейный вид, после чего появится возможность применить метод наименьшего квадрата и записать систему нормальных уравнений.

Для рассматриваемой модели применим прием «логарифмирования» со всеми его свойствами, так как формула построения модели выглядит следующим образом: $y_i = a * x_{1i}^{b_1} * x_{2i}^{b_2} * U$

y_i – это показатель ВВП;

x_{1i} , x_{2i} – факторы, влияющие на ВВП;

a , b_1 и b_2 – это коэффициенты, которые необходимо найти для построения модели.

U – это различного рода случайности.

Однако в реальном мире невозможно учесть все возможные случайности U , поэтому прибегают к следующей формуле: $\hat{y}_i = a * x_{1i}^{b_1} * x_{2i}^{b_2}$ – оценочный ВВП.

Метод «логарифмирования»:

$\ln \hat{y}_i = \ln a + b_1 \ln x_{1i} + b_2 \ln x_{2i} \Rightarrow \ln \hat{y}_i = \ln a + b_1 \ln x_{1i} + b_2 \ln x_{2i}$

Введем следующие замены для упрощения записи и решения системы уравнений: $\ln \hat{y}_i = Z_i$, $\ln a = A$, $\ln x_{1i} = \alpha$, $\ln x_{2i} = \beta$.

С учетом введенных замен строим систему уравнений:

$$\begin{cases} \Sigma Z_i = nA + b_1 \Sigma \alpha + b_2 \Sigma \beta \\ \Sigma Z_i * \alpha = A \Sigma \alpha + b_1 \Sigma \alpha^2 + b_2 \Sigma \beta * \alpha \\ \Sigma Z_i * \beta = A \Sigma \beta + b_1 \Sigma \alpha * x_{2i} + b_2 \Sigma \beta^2 \end{cases}$$

Для построения регрессионной модели необходимо определить коэффициенты a , b_1 и b_2 , решив систему уравнений можно получить значения этих коэффициентов.

Для конкретизации системы нормальных уравнений необходимо построить рабочую таблицу, после решения системы, когда все коэффициенты будут найдены, их будет необходимо подставить в формулу построения модели:

$$\hat{y}_i = a * x_{1i}^{b_1} * x_{2i}^{b_2}$$

Получаем коэффициенты:

a	9,12
b ₁	0,09
b ₂	0,76

Таблица 1(1) – Показатели ВВП [2], показатели экспорта [3], ПИИ в основной капитал[4]

№	Годы	y_i	x_{1i}	x_{2i}	Z_i	α	β	$Z_i * \alpha$	α^2
1	2010	148,05	56,95	31,58	5,00	4,04	3,45	20,20	16,34
2	2011	192,63	83,34	34,17	5,26	4,42	3,53	23,27	19,56
3	2012	208,00	86,45	36,7	5,34	4,46	3,60	23,80	19,89
4	2013	236,63	84,7	39,92	5,47	4,44	3,69	24,27	19,71
5	2014	221,41	79,46	36,78	5,40	4,38	3,60	23,63	19,14
6	2015	184,39	45,96	31,68	5,22	3,83	3,46	19,97	14,65
7	2016	137,28	36,69	22,69	4,92	3,60	3,12	17,73	12,98
8	2017	166,81	48,3	26,9	5,12	3,88	3,29	19,84	15,03
9	2018	179,34	60,96	32,43	5,19	4,11	3,48	21,33	16,89
10	2019	181,67	57,31	32,86	5,20	4,05	3,49	21,06	16,39
11	2020	171,08	46,45	29,71	5,14	3,84	3,39	19,74	14,73
12	2021	190,81	60,62	31,08	5,25	4,10	3,44	21,55	16,85
Σ		2218,10	747,19	386,50	62,50	49,15	41,55	256,39	202,17

№	Годы	$Z_i * \beta$	$\alpha * \beta$	β^2	$\hat{y}_i$
1	2010	17,25	13,96	11,92	180,60
2	2011	18,58	15,62	12,47	198,52
3	2012	19,23	16,07	12,98	210,26
4	2013	20,15	16,37	13,59	223,67
5	2014	19,47	15,77	13,00	208,99
6	2015	18,03	13,23	11,94	177,51
7	2016	15,37	11,25	9,75	135,04
8	2017	16,85	12,76	10,84	157,54
9	2018	18,05	14,30	12,10	185,42
10	2019	18,17	14,14	12,20	186,23
11	2020	17,44	13,02	11,50	169,25
12	2021	18,05	14,11	11,81	179,45
Σ		216,63	170,58	144,10	2212,49

Получив значения оценочного показателя ВВП РК, можно провести сравнение показателей реальных и оценочных с помощью графика.

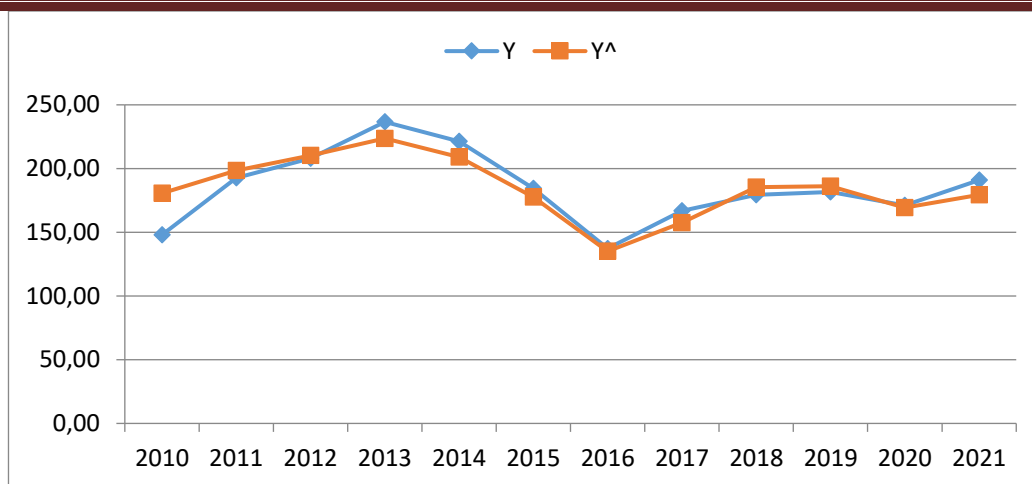

График 1 – Сравнение ВВП-реального с ВВП-оценочным

Следующий шаг – оценка.

Оценка проводится для того, чтобы получить данные о том, насколько наша модель будет достоверной. То есть, какой процент точности и ошибки характерен для этой модели. Оценка проводится по следующей формуле: $R^2 = \frac{\sum(\hat{y}_i - \bar{y}_i)^2}{\sum(y_i - \bar{y}_i)^2}$

R^2 – коэффициент детерминации;

$\bar{y}_i$ – среднее значение ВВП РК.

R^2 должен иметь значения $0 \leq R^2 \leq 1$

Чем ближе R^2 к 1, тем лучше качество оценочной переменной $\hat{y}_i$.

В первую очередь нам необходимо найти среднее значение ВВП РК ($\bar{y}_i$).

Для этого необходимо использовать рабочую таблицу и высчитать $\bar{y}_i$:

$\bar{y}_i$	184,84
-------------	--------

Дальше, чтобы вычислить R^2 будет необходимо построить следующую таблицу:

Таблица 2 – Оценка модели

№	Годы	$\hat{Y} - Y_{cp}$	$(\hat{Y} - Y_{cp})^2$	$Y - Y_{cp}$	$(Y - Y_{cp})^2$
1	2010	-4,24	17,99	-36,79	1353,63
2	2011	13,68	187,14	7,79	60,66
3	2012	25,42	646,26	23,16	536,31
4	2013	38,83	1507,93	51,79	2682,03
5	2014	24,15	583,08	36,57	1337,24
6	2015	-7,33	53,75	-0,45	0,20
7	2016	-49,80	2480,28	-47,56	2262,11
8	2017	-27,30	745,29	-18,03	325,14
9	2018	0,58	0,34	-5,50	30,27
10	2019	1,38	1,92	-3,17	10,06
11	2020	-15,59	243,14	-13,76	189,38
12	2021	-5,39	29,02	5,97	35,62
Σ		-5,61	6496,15	0,00	8822,66

Теперь можно провести оценку полученной модели:

R^2	0,74
-------	------

Таким образом, мы получаем информацию о том, что полученная модель имеет 74% точности и 26% погрешности.

После этого необходимо определить насколько сильно и как факторы – экспорт и ПИИ, влияют на ВВП РК.

Для этого используем следующую формулу: $r = \sqrt{R^2}$

r – показывает меру зависимости $y(x)$ и показывает тесноту их связи.

Чем ближе r к ± 1 , тем сильнее связь.

$r > 0$ – означает, что связь положительная (+) г должен иметь

$r < 0$ – означает, что связь отрицательная (-).

Для полученной модели значение r следующее: связь + 0,86

То есть, ВВП РК тесно связан с экспортом РК и ПИИ в основной капитал, причем связь положительная - чем выше показатели экспорта РК и чем больше ПИИ в основной капитал, тем выше показатели ВВП.

Таким образом, посредством построения нелинейной математической модели мы смогли убедиться в том, что показатели экспорта и прямые иностранные инвестиции в основной капитал имеют большое значение для экономики Республики Казахстан, так как связь между ВВП РК и факторами положительная и равна 0,86, что максимально приближено к значению максимума связи – 1.

Соответственно, показатели экспорта и прямые иностранные инвестиции в основной капитал являются важной составляющей экономики Республики. Если значения факторов будут повышаться, то и показатель ВВП также повысится, если они будут понижаться, то и ВВП пойдет на спад. Это и показывает то, насколько ВВП Республики Казахстан зависит от таких факторов, как экспорт и ПИИ.

$b_1=0,09$ – показывает, что фактор экспорт оказывает на ВВП РК положительное влияние.

$b_2=0,76$ – показывает, что фактор прямые иностранные инвестиции в основной капитал также оказывает на ВВП РК положительное влияние.

При этом влияние прямых иностранных инвестиций сильнее.

$b_1 + b_2 = 0,09 + 0,76 = 0,85$ – означает, что 1% изменение факторов экспорта РК и прямых иностранных инвестиций в основной капитал приводит к изменению ВВП РК на 0,85%.

Полученная математическая модель может быть использована для интерполирования и экстраполирования, а также для проведения вариантного прогнозирования.

Использованная литература

1. ВВП: что это, как определить и на что влияет, 5 мая 2022 года // <https://quote.rbc.ru/news/article/6273353d9a7947534ca8d991>

2. GDP (current US\$) – Kazakhstan. World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files // https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2021&locations=KZ&most_recent_year_desc=true&start=2010&view=chart

3. Kazakhstan: Export of goods from 2011 to 2021 // <https://www.statista.com/statistics/436213/export-of-goods-to-kazakhstan/#:~:text=In%202021%2C%20goods%20with%20a,dollars%20were%20exported%20from%20Kazakhstan.>

4. Основные социально-экономические показатели Республики Казахстан, РК 1991-2021 (рус) // <https://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT105377>

ИННОВАЦИИ В ВАЛЮТНЫХ ОПЕРАЦИЯХ

Кумарова М.Р., студентка

*Научный руководитель: Макишева Ж.А., к.э.н., ассоц.профессор
Евразийский технологический университет г. Алматы, Казахстан*

Основная часть. Мировой валютный рынок развивается за счет появления новых технологий и инноваций в финансовых операциях на валютном рынке.

Валютный рынок - сфера экономических отношений, об осуществлении купли-продажи иностранной валюты, а также операций по инвестированию валютного капитала.[2]

За последние 15 лет, было создано более 10 финансовых операций для более эффективного использования финансовых ресурсов компании. Из них, направлены на валютные операции: Валютно-процентный своп; Матчинг; Операции по хеджированию валютного риска; БУСТ;

Валютно-процентный своп – обмен активами между компаниями. Купля-продажа валюты проводится в одно время.

Матчинг – операции, при которых экспортер пишет цену в той валюте, в которой он пользуется, что помогает управлять валютным риском. Пример: если экспортер с Казахстана, то он выписывает счет-фактуру в тенге.

Операции по хеджированию валютного риска – избежание убытков от колебаний курса. Валютный риск передается рынку, и инвестор становится хеджером.

БУСТ – договор, при котором компании решают производить ежедневную оплату до тех пор, пока курс находится на подходящем уровне, который они оговаривают в договоре.

С появлением электронных систем, мы можем проводить валютные операции удаленно 24 часа в сутки, автоматически подтверждать сделки, быстро сверять валютный курс и рассчитывать их риски, использовать электронные брокерские системы.

Электронные технологии способствовали систематизации нормативных правовых актов, структуры валютного рынка. Расширили возможности электронной торговли.

Благодаря доступности информации через интернет, возросла конкуренция между банками. Клиенты будут выбирать те, банки, у которых больше функций в современных приложениях.

Среди обычного населения на 2 месте по банкам[4] стоит Kaspi Bank, за счет удобного приложения. Популярности Kaspi QR, Kaspi red, Kaspi магазин. Клиенты могут в одном приложении оформлять кредиты, получать бонусы, оплачивать онлайн покупки, совершать покупки в самом приложении с доставкой и тд.

Одним из факторов выбора банка, компанией, которая занимается внешнеэкономической торговлей, будет курсовая разница. Помимо неё в Казахстане существует и суммовая разница (разница между курсом валюты национального банка и банка, у которого обслуживается компания). Компании, в интернете могут сравнивать, какая цена купли-продажи валюты стоит в различных банках и выбрать себе подходящий банк, для сотрудничества.

С переходом на интернет - технологии, появляется много вопросов, как он скажется на будущей структуре мирового валютного рынка, как изменится роль банков на рынке.

В настоящее время, банки теряют своё значение при мелких операциях с валютой. Каждый житель Казахстана может оформить покупку с иностранных сайтов, где валюта будет переведена автоматически. Человеку больше не нужно идти и менять тенге на рубли или доллары, нужная сумма автоматически спишется с карты с учетом курса валют на момент покупки.

Так же, методы работы брокера существенно изменились. Теперь важна скорость и количество заявок, которое может размещать электронная система данного брокера.

Рассмотрим основные виды инновационных методов и форм, активно развивающиеся в РК и влияющие на бухгалтерский учет и финансовую отчетность организаций, в том числе на учет операций в иностранной валюте:

1. Цифровое тенге. В качестве основных причин выпуска цифровой валюты можно отметить следующие: повышение доступности финансовых услуг, улучшение эффективности платежей, развитие трансграничных платежных систем

2. Криптовалюта. Развитие криптовалюты в качестве средства платежа не только на национальном уровне, но и в международных расчетах, средства сбережения.

3. Блокчейн. Реализация технологии Blockchain" направлена на решение ряда вопросов, связанных с администрированием НДС, в том числе:

- сложностью процедуры возврата НДС для экспортеров;
- невозможностью возврата НДС для компаний, осуществляющих реализацию внутри страны;
- незначительным уровнем собираемости НДС.

Цифровые технологии трансформируют операционную модель предприятия, то есть порядок и методы применения корпоративной стратегии в повседневной деятельности, а также повышают степень эффективности инвестиций и помогают выявить уникальные ранее неизвестные возможности на рынке. Наиболее существенные аспекты влияния цифровизации экономики на состояние финансовой отчетности организаций можно представить в табличной форме (табл.1).

Таблица 1 - Влияние цифровизации экономики на состояние финансовой отчетности

№	Результат влияния цифровизации экономики
1	Использование Интернета для обмена информацией с юридическими или физическими лицами, с которыми взаимодействует организация
2	Возможность появления новых видов показателей отчетности в связи с появлением новых видов объектов учета под влиянием цифровой экономики (например, криптовалюта)
3	Цифровая финансовая отчетность в валюте отчетности
4	Модифицированная электронная информация
	Примечание: составлено автором

В заключение нужно отметить, что появление инноваций в экономике, существенно облегчило проведение валютных операций и ведение учетной политики в принципе. Автоматизация всех сфер позволяет уменьшить допущение ошибок в работе. А так же появление интернет – технологий позволяет легче и быстрее получить нужную нам информацию.

Использованная литература

1. Припутенко А.В. Организационные инновации в ведении банковских внешнеэкономических операций -2018
http://journal.safbd.ru/sites/default/files/articles/journal_sfs_safbd_2018-5-101-109.pdf
2. Инновации на современном мировом валютном рынке - 2021
3. МСФО 21
4. Рейтинг банков Казахстана 2021 https://forbes.kz/leader/rejting_bankov_kazahstana_-_2021_1625671586/
5. Блокчейн. <https://egov.kz/cms/ru/robotization/projects-blockchain>

УДК 351.72

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ РК В УСЛОВИЯХ МИРОВОГО КРИЗИСА

Абилова Р.Б., Ибраева К.А., студентки

*Научный руководитель: Абсеметова Д.А., м.э.н., ст. преподаватель
Евразийский технологический университет, г. Алматы, Казахстан*

Основной целью статьи является выявление актуальных проблем банковского сектора в период пандемии Covid -19.

Ужесточенная борьба с пандемией коронавирусной инфекции COVID-19 стала серьезной проблемой для мировой экономики в начале 2020 года. По результатам Всемирного

банка, мировая экономика снизилась на 4,3%. Для нашей страны, это повлияло на сокращение спроса на все основные экспортные товары.

Нынешний кризис возник не из банковского, финансового или нефтяного сектора, как когда-то, он возник из-за пандемии COVID-19, из-за коронавируса, и это было именно то, чего никто не ожидал. Негативным фактором стало не снижение курса тенге, снижение ликвидности или повышение ставок, а снижение спроса. Люди были изолированы во время карантина, компании были вынуждены приостановить свою работу. Эти люди клиенты банковских учреждений, в итоге их беспомощности выполнять свои обязательства перед банками стремительно выросло количество неуплаты денежных долгов, невыполнение денежных обязательств в установленный срок и финансовой несостоятельности. Банки мира, предвидя такие проблемы выделили \$1,15 триллионов на покрытие вероятных убыточных затрат по кредитам до 2020 года третьего квартала включительно, это было выделено намного больше, чем за 2019 год полностью [4].

Мы видели, что кризис проявился практически во всех сферах рынка в таких как сферах услуг, торговля, розничная торговля, производство и другие.

В Казахстане еще принимался ряд мер, нацеленных на уменьшение распространения COVID-19 и защиту населения. Так как весной было введено чрезвычайное положение и с тех времен в различных областях и регионах государства были введены карантинные меры и ограничения на работу бизнеса и многих государственных предприятий. Невзирая на то, что эта работа помогла защитить население и, возможно, спасла много жизней, принятые меры оказали существенное отрицательное воздействие на состояние экономики. Мы отслеживали понижение деловой активности фактически во всех отраслях, ухудшалось финансовое состояние бизнеса, люди оказывались под опасностью потери либо сокращения прибылей. Эта обстановка оказывала давление и на финансовый сектор, в том числе на качество активов коммерческих банков.

Стабильное финансовое становление и положение экономики всех стран, во многом находятся в зависимости от устойчивого состояния и экономической стойкости банковской системы. Снижение тарифов на нефть и эпидемия COVID -19 оказали плохое влияние на экономику государства, а именно на рынок Казахстана.

По сведениям Бюро Национальной Статистики, ВВП Казахстана в 2021 году снизился на 2,6% - это первое снижение более чем за 20 лет.

Банковский сектор. Практически за неделю до введения изоляции наша валюта ослабела с 380 до 440 тенге за доллар. Это существенно подорвало позицию продажи и реализации, которая по многочисленным товарным местам расположения находится в зависимости от импорта. К тому же финансирование предоставленного сектора составляет 25% кредитного банковского портфеля [2].

На балансовых счетах помимо отчётности об остатках можно так же увидеть, как кредитный портфель по всей банковской системе страны к началу 2021 года снизился на 30 млрд тенге. В этот же период времени совокупный депозитный портфель физических и юридических лиц сократился на 215 млрд тенге.

Карантин «заморозил» многочисленные виды коммерческих предприятий, оказав негативное действие с влиянием фактически на все сектора экономической политики. Условный рост можно наблюдать у служб доставки, но в абсолютном смысле он вряд ли станет значимым.

В свою очередь остановка организаций МСБ в двух крупнейших мегаполисах государства – Алматы и Нур-Султане – сможет обозначать нарастание задолженностей по времени по кредитным платежам.

Следует подчеркнуть, что в условиях жесточайшего карантина индекс деловой активности (ИДА) по отечеству наших производственных организаций в начале марта продемонстрировал рекордно предельное понижение до 41,5.

Основополагающее его уменьшение зафиксировано в области услуг – до 38,7, при всем при этом еще в начале января значение ИДА в этой области находилось на уровне 48,8.

Для банковского сектора уменьшение деловой активной деятельности на фоне режима чрезвычайного положения и послабления регуляции обернулась причиной снижающегося спроса на займы финансовых средств, а также оттока вкладов.

Карантинные меры привели к временно созданной приостановке работы физических отделений банковских учреждений. Выдача пособия в 42 500 тенге гражданам, потерявшим

доходы в следствии режима ЧП и изоляции, обнаружила трудности банковского сектора – недостаточное улучшение удаленных услуг. Начальная из них – дистанционное открытие счетов, поставка и снабжение платежных карт потребителям.

Как выяснилось, у большинства казахстанцев не были открыты счета для получения пособия. Банки второго уровня вместе с Департаментом при НБ РК по регулированию и развитию финансового рынка создали алгоритм дистанционного открытия счетов и оформление платежных карт для физических лиц Казахстана без посещения отделений банка.

По состоянию на 1 января 2022 года банковский сектор Республики Казахстан представлен 22 банками второго уровня, из которых 14 банков с иностранным участием, в том числе 11 дочерних банков.

К концу февраля совокупный кредитный портфель многих банков составил 14,5 трлн тенге и уже уменьшился на 1,4%. За тот же промежуток времени обязательства по депозитам сократился на 1%. Поскольку депозитная база у многих банков составляла на 44% из депозитов в иностранной валюте и именно это повлекло за собой риски неопределенности у депозиторов, принимая во внимание повышенную неустойчивость национальной валюты во время пандемии.

Несомненно все перечисленное выше сопровождалось ожидаемым снижением прибыли банковского сектора. Статистика показывает что за январь-март 2022 года совокупный упадок прибыли банков второго уровня составлял более 50 миллиардов тенге.

Из-за карантинных мер и трудностей во время пандемии с рынка Казахстана ушли такие банки, как Capital Bank Kazakhstan, AsiaCredit Bank и АО ДБ "Национальный Банк Пакистана". Два банка были закрыты принудительно из – за нарушения пруденциальных нормативов, оба эти банка принадлежали Орифджану Шадиёву. AsiaCredit Bank закрылся в феврале 2022, а Capital Bank закрылся в июне этого же года. То третий банк ушёл из рынка Казахстана по своей воле, сдав в мае 2021 года лицензию [3].

Таблица – Структура банковского сектора Республики Казахстан

Наименование	01.01.2021	01.01.2022	01.09.2022
Количество БВУ	27	26	23
Количество филиалов БВУ	301	293	277

Примечание – Составлено авторами на основе источников

Мы наблюдали как в период пандемии коронавируса банки второго уровня были готовы предоставить базовые услуги клиентам, к примеру, открытие счета – дистанционно. И мы видели как многие банки второго уровня в сжатые сроки перешли на онлайн обслуживание клиентов и улучшили свою цифровую инфраструктуру. Но только 13 из 27 банков смогли предоставить данные услуги своим клиентам.

АО Kaspi bank стал одним из самых первых банков, который предоставил клиентам открытие счетов и карту Kaspi Gold в онлайн режиме. На данный это приложение явления одним из самых востребованных и популярных в нашей стране. После АО Kaspi banka многочисленные банки Республики Казахстан стали заимствовать данную услугу и идею и так же начали предлагать открытие счетов дистанционно для своих клиентов. И благодаря этому больше 1 миллиона человек к концу апреля 2020 года открыли карточные счета дистанционно, около 700 тысяч клиентов получили карты с доставкой на дом.

Департамент при НБ РК по регулированию и развитию финансового рынка определил лидеров по открытию платежных карт дистанционно. Количество по открытию платежных карт дистанционно в Народном банке Казахстана составило 564 615, что является наибольшим показателем с другими банками Казахстана. После в строчке расположился АО Kaspi bank с результатами - 358 884 платежных карт, у Forte банк -26 745, Банк ЦентрКредит - 26 258. "Казпочтой" было доставлено на дом 88 397 платежных карт.

Во время пандемии наблюдался следующий ход действий: кредиты подорожали, депозиты стали дешевле. Ставки по кредитам в национальной валюте для физических лиц выросли с 14,9% до 17,6% для юридических лиц - с 11,4% до 11,9%.

Общий долг казахстанцев перед банками второго уровня (БВУ) составлял 14,99 триллиона тенге на начала 2021 года в июле месяце. Это на 0,5% меньше, чем в предыдущем месяце, но на 9,9% больше, чем за тот период 2020 года. Но несмотря на это доля займов

уменьшилась на 5,1% в июне 2021 года, с просрочкой свыше 90 дней. Для самих банков, для которых отсрочка платежей даже на всего несколько месяцев чревата опрокидыванием балансов. Но это, так сказать, текучка. С другой стороны, это заемщики, которые получили отсрочки, но вовсе не прощение или облегчение кредитного бремени или хотя бы процентных ставок.

В этап пандемии ряд БВУ сумели повысить кредитный портфель и сократили доли займов с просрочкой свыше 90 дней за июнь 2021 года:

- долги казахстанцев перед Bank RBK вырос на 4,5% (это + 20 млрд тенге), а доля займов с просрочкой свыше 90 дней понизилась на 14,9%;

- перед банком ЦентрКредит задолженность казахстанцев повысилась на 4% (это + 44,9 млрд тенге), а доля займов с просрочкой свыше 90 дней понизилась на 1,8%;

- перед АО Kaspi bank задолженность казахстанцев превысила 0,4% (это + 6 млрд тенге), доля займов с просрочкой свыше 90 дней повысилась на 0,3% [1].

В основном все принятые антикризисные меры были созданы для восстановления малого и среднего бизнеса и недопущение отставки работы производства, а также снизить количество безработицы. Подводя итоги, с начала пандемии коронавируса принимались меры по возвращению экономического роста в банковском секторе. Департаментом при НБ РК по регулированию и развитию финансового рынка создавались меры для отсрочки задолженностей по кредитам физических и юридических лиц на 90 дней. В период с 16 марта - до 15 июня отсрочку получили 1,9 миллионов населения и в целом сумма составила 268 миллиардов тенге. А 12 тыс. предпринимателей на 164,8 миллиардов тенге. Кроме этого, были приняты такие меры, как по расширению льготного кредитования малого и среднего бизнеса и повышение финансирования оборотного капитала. В итоге помощь в виде налогового послабления предоставили более 700 тыс. физическим лицам. Отсрочкой по кредитам воспользовались более 80% заемщиков, которые пострадали из-за пандемии, а также проектным финансированием воспользовались 40 тыс. предпринимателей. И в целом на антикризисные меры было выделено более 6 триллионов тенге, это 9% от ВВП страны, что аналогично с показателями развитых стран.

Использованная литература

1. Как пандемия повлияла на банковский сектор Казахстана? [Электронный ресурс]: <https://liter.kz/68541-2/>

2. Что изменится в банковском секторе после карантина?

[Электронный ресурс]: <https://kapital.kz/finance/86319/chto-izmenit-sya-v-bankovskom-sektore-posle-karantina.html>

3. В 2021 году банковский сектор Казахстана лишился четырех игроков. [Электронный ресурс]: <https://kapital.kz/finance/101619/v-2021-godu-bankovskiy-sektor-kazakhstan-lishilsya-chetyrekh-igrokov.html>

4. Кризис в банковском секторе. [Электронный ресурс]: <https://www.banker.kz/news/umut-shayakhmetova-coronaridine-in-the-banking-sec/>

УДК 338

ПОСТРОЕНИЕ МОДЕЛИ ЗАВИСИМОСТИ ВВП РК ОТ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭКСПОРТА И УРОВНЯ ИНФЛЯЦИИ

Вишнякова Б.А., студентка

Научный руководитель Иманбердиев Б.Д., д.э.н., профессор

Евразийский технологический университет, г. Алматы, Казахстан

Введение. Валовой внутренний продукт — это рыночная стоимость всех произведенных в стране товаров и услуг для конечного использования, то есть предназначенных для потребления, а не для производства других товаров или услуг. Динамика изменений ВВП Казахстана в период начиная с 2010 по 2021 год демонстрирует разнонаправленный характер изменений, усредненный рост составляет 0,91% в год [1].

Экономика Казахстана становится наименее открытой в обстановке постоянно изменяющегося уровня торговли с другими странами. Понижение уровня внешней торговли в сопоставлении с общим показателем финансовой деятельности привело к понижению открытости экономики Казахстана — значимым элементом экспорта.

В нынешних обстоятельствах для Казахстана значимым является выбор модели формирования, которая являлась бы наиболее подходящей, а также результативной. При построении математической модели особое внимание было направлено выбору показателей экономической системы, которые имели бы возможность в достаточной степени точно показать макроэкономические процессы, а также их связи между собой. По этой причине в нынешних обстоятельствах формирования экономики, предполагает заинтересованность изучение связи между показателями экспорта, а также уровнем инфляции и их влияние оказываемое на ВВП РК.

Построение рабочей таблицы.

Экономические процессы, происходящие в действительности нелинейные, поэтому имеет смысл изучения нелинейных зависимостей математических моделей. Особенность построения нелинейной модели в том, что невозможно сразу построить систему нормальных уравнений для определенных параметров.

Построение простой математической модели будет осуществляться в соответствии со следующими статистическими данными:

Y_i - ВВП;

X_{i1} – показатели экспорта, оказывающая влияние на Валовой Внутренний Продукт;

X_{i2} – уровень инфляции, оказывающая влияние на Валовой Внутренний Продукт;

Z_i – логарифмический показатель Y_i ;

α – логарифмический показатель X_{i1} ;

β - логарифмический показатель X_{i2} ;

U - различного рода случайности;

a и b_1, b_2 - коэффициенты, которые подлежат определению;

$i=N$ - период, за который будет строиться модель.

Таблица 1 – Начальные статистические показатели

№	годы	Y_i	X_{i1}	X_{i2}	Z_i	α	β
1	2010	148,05	56,95	7,1	5,00	4,04	1,96
2	2011	200,38	80,80	8,3	5,30	4,39	2,12
3	2012	215,90	87,07	5,1	5,37	4,47	1,63
4	2013	243,78	80,38	5,8	5,50	4,39	1,76
5	2014	227,44	75,00	6,6	5,43	4,32	1,89
6	2015	184,36	45,63	6,6	5,22	3,82	1,89
7	2016	137,28	36,20	8,29	4,92	3,59	2,12
8	2017	159,40	48,31	7,22	5,07	3,88	1,98
9	2018	170,64	64,82	5,43	5,14	4,17	1,69
10	2019	181,67	58,40	4,9	5,20	4,07	1,59
11	2020	171,10	47,50	7,5	5,14	3,86	2,01
12	2021	190,81	60,30	8,4	5,25	4,10	2,13
		2230,81	741,36	81,24	62,54	49,09	22,75

Оценка полученной математической регрессивной модели.

Регрессионная модель – это функция, описывающая зависимость между количественными характеристиками сложных систем.

График регрессионной модели называется - трендом.

$Y_i - \bar{Y}$ - разность реальных данных и оценочных.

$$S = \sum_{i=1}^n (Y_i - \bar{Y})^2 \rightarrow \min \text{ оценочный вариант.} \quad (1)$$

$$\begin{cases} \sum_{i=1}^n Y_i = na + b \sum_{i=1}^n x_i \\ \sum_{i=1}^n Y_i - X_i = a \end{cases} \quad (2)$$

Данное выражение необходимо конкретизировать. В каждом случае система будет своя. Любое математическое преобразование, приводящее нелинейную регрессионную зависимость в линейный вид, называется линеаризацией.

Для сведения первого уравнения применяется логарифмирование:

$$\ln \hat{Y}_i = \ln a + X_i \cdot \ln b \quad (3)$$

Особенность квазилинейной регрессионной зависимости состоит в том, что можно применить метод и записать систему нормальных уравнений для определения неизвестных параметров

Таблица 2 – Статистические показатели в логарифмическом значении

$Z_i \cdot \alpha$	α^2	$\beta \cdot \alpha$	$Z_i \cdot \beta$	β^2	$\hat{Y}_i$
20,20	16,34	7,92	9,80	3,84	181,64
23,28	19,29	9,29	11,22	4,48	180,76
24,01	19,95	7,28	8,76	2,65	211,08
24,11	19,24	7,71	9,66	3,09	201,15
23,43	18,64	8,15	10,24	3,56	191,90
19,93	14,60	7,21	9,84	3,56	180,79
17,67	12,88	7,59	10,41	4,47	164,21
19,67	15,04	7,67	10,03	3,91	177,20
21,44	17,40	7,06	8,70	2,86	199,94
21,16	16,54	6,46	8,27	2,53	203,63
19,85	14,91	7,78	10,36	4,06	174,83
21,53	16,80	8,72	11,18	4,53	173,89
256,27	201,63	92,85	118,45	43,55	2241,02

По следующей формуле находим чему равен показателей ВВП:

$$A = \frac{Z_i - b_1 \cdot \alpha - b_2 \cdot \beta}{n} \quad (4)$$

$$A = \frac{62,59 - b_1 \cdot 49,09 - b_2 \cdot 22,75}{12} \quad (5)$$

и через систему уравнений находим то, чему равняется b_1 , b_2 .

$$\begin{cases} \sum Z_i = n \cdot A + b_1 \sum \alpha + b_2 \sum \beta \\ \sum Z_i \cdot \alpha = A \sum \alpha + b_1 \sum \alpha^2 + b_2 \sum \beta \cdot \alpha \\ \sum Z_i \cdot \beta = A \sum \beta + b_1 \sum \beta \cdot \alpha + b_2 \sum \beta^2 \end{cases} \quad (6)$$

$$\begin{cases} 62,54 = 12 \cdot (5,22 - b_1 \cdot 4,09 - b_2 \cdot 1,90) + b_1 \cdot 49,09 + b_2 \cdot 22,75 \\ 62,54 = 12 \cdot (5,22 - b_1 \cdot 4,09 - b_2 \cdot 1,90) \cdot 49,09 + b_1 \cdot 201,63 + b_2 \cdot 92,85 \\ 118,54 = (5,22 - b_1 \cdot 4,09 - b_2 \cdot 1,90) \cdot 22,75 + b_1 \cdot 92,85 + b_2 \cdot 43,55 \end{cases} \quad (7)$$

Таблица 3 – Коэффициенты, получившиеся в результате решения уравнений

a	217,34
---	--------

b1	0,12
----	------

b2	-0,3
----	------

R и r (данный показатель показывает зависимость ВВП от показателей экспорта и уровнем инфляции)

Величина R^2 называется коэффициентом детерминированности и показывает, насколько удачно выбрана регрессионная модель и насколько точно описывает реальный процесс.

Таблица 4 - Разность реальных данных и оценочных

$\hat{Y}_i - \bar{Y}$	$(\hat{Y}_i - \bar{Y})^2$	$Y_i - \bar{Y}$	$(Y_i - \bar{Y})^2$
-4,26	18,15	-37,85	1432,62
-5,14	26,45	14,48	209,67
25,18	633,94	30,00	900,00
15,25	232,55	57,88	3350,09
6,00	36,00	41,54	1725,57
-5,11	26,10	-1,54	2,37
-21,69	470,31	-48,62	2363,90
-8,70	75,76	-26,50	702,25
14,04	197,06	-15,26	232,87
17,73	314,34	-4,23	17,89
-11,07	122,55	-14,80	219,04
-12,01	144,15	4,91	24,11
10,22	2297,35	0,01	11180,39

Коэффициент детерминированности всегда заключен в диапазоне от 0 до 1. Если он равен 1, то функция точно проходит через табличные значения, если 0, то выбранный вид регрессионной модели неудачен.

Таблица 5 – показатели детерминированности и корреляции

R^2	0,50
-------	------

r	0,71
---	------

Коэффициент детерминации составляет 0,50 тем самым доказывая, что все расчёты были проведены верно.

Прогнозирование и доверительный интервал

Прогнозирование – это специальное научное исследование, которое направлено на выявление перспектив развития процессов и явлений.

Понятие доверительного интервала существует для оценки многих параметров выборки: математического ожидания, среднего квадратического отклонения, [дисперсии](#).

X_p – это среднестатистический показатель X_i

$X_{p1} = 60$ (средний показатель экспорта за 12 лет)

$X_{p2} = 6,5$ (средний уровень инфляции за 12 лет)

$\gamma \hat{Y}$ – доверительный интервал прогнозируемого значения

$$\gamma \hat{Y} = \hat{Y}_p \pm \Delta \hat{Y}_p \quad (8)$$

$\bar{X}_i$ – средняя арифметическая

$$\bar{X}_i = \frac{\sum X_i}{n} \quad (9)$$

Таблица 6 – Показатели максимальной и минимальной прогнозной

X_{p1}	X_{p2}	$\hat{Y}_p$	Y_{max}	Y_{min}	$\Delta \hat{Y}_p$
60	6,5	241,182	327,74	-23,37	286,55

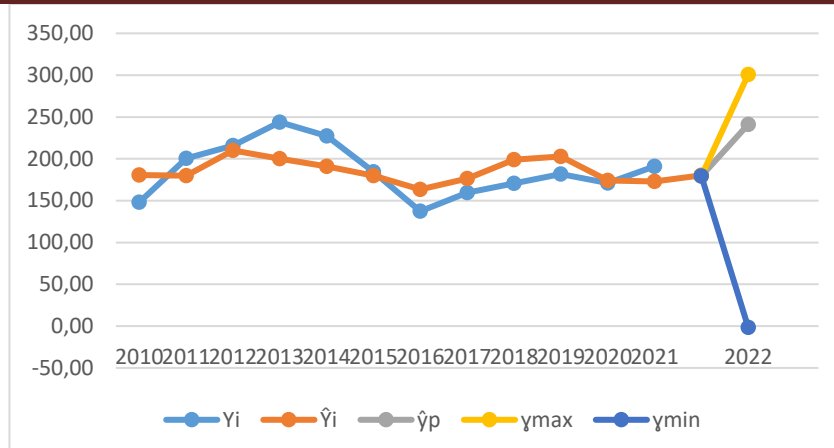

Рисунок 1 – Сравнение реального и оценочного ВВП РК, и прогнозируемые показатели при минимальных и максимальных влияниях факторов

Инфляция в 2022 году в годовом исчислении составила 8,7% в то время как, в 2010 году уровень инфляции в Казахстане составлял 7,97%, что на 0,8% процента ниже чем в 2021 году [3].

2021 году товарооборот Казахстана составил \$101,5 млрд, на 17,4% превысив показатели 2020 года. Тогда как в 2010 показатели экспорта составляли 13,3%, что на 4,1% ниже чем в 2021 году [4].

Закключение. В данной статье был приведен теоретический расчёт, того насколько валовый внутренний продукт Республики Казахстан может увеличиться или уменьшиться в зависимости от показателей экспорта и уровня инфляции.

Точность нелинейный математической модели составляет 50%. Можно полагать, что нелинейная модель несет в себе информацию, которую можно считать за достоверную.

Показатели экспорта и уровень инфляции оказывает хорошее влияние на валовый внутренний продукт Казахстана, так как мера зависимости равна 71%.

$b_1=0,12$ означает, что экспорт влияет на ВВП РК положительно, т.е. с ростом экспорта ВВП РК растёт, причем 1% рост экспорта, приводит к росту ВВП на 0,12% (если считать неизменным инфляцию).

$b_2=-0,3$ означает, что инфляция отрицательно влияет на ВВП РК, т.е. с ростом инфляции ВВП РК уменьшается, причем 1% рост инфляции приводит к уменьшению ВВП на 0,3% (при неизменности экспорта РК).

Использованная литература

1. Понятие ВВП - <https://journal.tinkoff.ru>
2. Понятие термина открытость экономики - <https://informburo.kz>
3. Статистические показатели уровня инфляции - <https://www.gov.kz>
4. Статистические показатели экспорта - <https://blog.kazdata.kz>

ӘОЖ 338.22

ЦИФРАНДЫРУ БҮГІНГІ КҮННІҢ БАСТЫ МАҚСАТЫ

Толенов Р., Икматаев Б., студенттер

Ғылыми жетекшісі: Азаматова А.Б. э.ғ.к., асс. профессор

Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Қазіргі уақытта барлық әлеуметтік-экономикалық институттардағы түбегейлі өзгерістермен, кейде тіпті жаңаларының қалыптасуымен байланысты жаңа цифрлық технологиялық революцияның қарқынды дамуы байқалады. Жүргізіліп жатқан технологиялық өзгерістер экономикалық ғылымға белгілі бір қиындықтар туғызады, бұл кезде цифрландыруға дейінгі дәуірде қалыптасқан бұрынғы теориялық тұжырымдамалар өз жұмысын тоқтатады. Бұл

қиындықтар қазір экономиканың бір саласы ретінде менеджмент үшін, оның ішінде дағдарысқа қарсы басқару үшін пайда болды. Тәжірибе дағдарысқа қарсы жаңа құралдар кешенін қалыптастыру қажеттілігін көрсетіп отыр, өйткені қолданыстағысы заманауи жағдайларда компаниялардың өмір сүруін қамтамасыз етпейді, экономикадағы дағдарыстық құбылыстар сақталуда.

Сол себепті бұл мәселенің бір шешімі ол сұраныс бар өнімдерді жасау. Сұраныс бар өнімдерді жасау бәсекелес нарықта жұмыс істейтін өнім компанияларының негізгі құзыреттерінің бірі болып табылады. Инновациялық өнімді тез және тиімді әзірлеуді үйренген компаниялар нарықтағы күшті бәсекелестік позициясын сақтауға бейім. Табысты жасалған инновациялық өнімдер компанияларға тұтынушыларға сәйкес болуға, ұзақ мерзімді адалдықты құруға және осылайша кірістілік пен бизнестің өсуін қамтамасыз етуге көмектеседі.

2020 жылғы әлемдік пандемия көп нәрсеге қатысты көзқарастар мен ұстанымды өзгерткені белгілі. Біз білетіндей сол жылы барлығымыз жұмыстан босатылған болатынбыз, яғни көп жерлер өз жұмысын тоқтатқан болатын. Сол кезде бізге үкімет тарапынан ең төменгі мөлшерде әлеуметтік төлем ақы берілген болатын. Жылдың көктеміндегі дәл сол уақытта біз ең үлкен цифрландыру деп айта аламыз. Өйткені сол әлеуметтік төлем ақыны алу үшін көптеген адамдар қаспи қосымшасы арқылы картасын жасату керек еді. Былайша айтсақ бізді бұл іс әрекетке амалсыз мәжбүрледі. Дегеніменде сол кезде адам саны қаспи қосымшасын қолдана бастады. Соның арқасында, сол уақыттан бастап сауда саттықа үлкен өзгерістер енді. Бір затты сатып алу әлде қайда ыңғайлы болды кейін ол қосымшаның ішіне бүкіл затты төлеу мен оны картасыз ақ QR кодпен төлеуде енгізілді. Жалпы әр адамға ыңғайлы әрі қарапайым түрде қаспи қосымшасы күн сайын үдеріссіз жетілдіру үстінде.

Қазіргі заманда бәсекеге қабілеттіліктің басты факторының бірі – барынша цифрландыру деген мақсатты Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев өз жолдауында айтып өтті. Қазақстан үшін заманауи цифрлық технологиялар трансферті, Индустрия 4.0 элементтерін енгізу айрықша маңызды. Біз шетелдегі стратегиялық серіктестерімізбен белсенді жұмыс істеуге тиіспіз.

Сонымен бірге, отандық IT-секторды дамытып, күшейте түсу де маңызды. Елімізге жас, білімді әрі ынталы мамандар керек. Цифрландыру жөніндегі ұлттық жобаның аясында басты назар жоғары білікті IT-маман даярлау қажеттілігіне аударылған. Цифрлық саладағы қызметтер мен тауарлардың экспорты 2025 жылға қарай кемінде 500 миллион долларға жетуге тиіс [1].

Осы және басқа да міндеттер мемлекеттік секторды толығымен «цифрлық қайта жүктеуді» талап етеді. Мұндағы бұрыннан келе жатқан басты түйткіл – мемлекеттік органдардың ақпараттық жүйелерінің өзара тиімді кіріктірілмеуі. Бұл мәселе түбегейлі әрі тезірек шешімін табуы қажет.

- Біріншіден, «Электронды үкіметтің» мүлде жаңа құрылымын жасау керек. Мемлекеттік сектордың барлық IT-бастамасы тек қана қазақстандық мемтехтың жаңа платформасына негізделеді. Бұл платформа қайталауларды, тиімсіз шығыстарды және бюрократияны жояды. Мемлекеттік қызметтер азаматтарға смартфоннан 100 пайыз қолжетімді болады.

- Екіншіден, біз мемлекеттік органдардың бизнес-үдерісін түгел қайта қарап, цифрлық форматқа көшіретін Цифрлық трансформация орталығын ашамыз.

- Үшіншіден, ұлттық компаниялар IT-қауымдастықпен өзара қарым-қатынас жасайтын платформа құруымыз қажет. Квазимемлекеттік сектордың цифрлық қажеттілігі мен сұранысы барынша отандық компаниялардың күшімен қамтамасыз етілуге тиіс [1].»

Білім экономикасының инновациялық әлеуеті. Бүгінгі таңда экономикада инновация экономикалық өсудің қозғалтқышы болып табылатыны бәрімізге аян, алайда бұл процесс мезгілімен емес үздіксіз өсімге енуі керек. Сонымен бірге жаһандық экономиканың даму барысында инновациялар экономиканы өзгертуге көмектесетін тұтқаға айналуы хақ.

Дегенімен, бүгінгі күні теория тәжірибеден артта қалып отыр: цифрлық экономикадағы басқару теориясын трансформациялаудың негізгі бағыттарын анықтайтын жүйелі ғылыми-теориялық зерттеулер кем де кем, яғни бұл мәселе тез арада шешімін тапқан жөн.

Жалпы алғанда, Қазақстан Республикасының ақпараттық технологияларды мемлекеттік жүйеге ендіру, сәйкестендіру жұмыстарын белсендету, жаңғырту шапшаңдату бүгінгі күннің күттірмейтін талабы. Осы уақыт ішінде Қазақстандағы цифрландыру жүйесі едәуір өскенін байқауға болады. Қазақстанда онлайн сауда нарығы дамып келеді. Қазақстан халқының басым бөлігі цифрлы сауатты. Үйден немесе кеңседен шықпай-ақ түрлі операцияларды жасай алады. Бұрындары кезекте тұрып, уақытта сарп етіп, арнайы мекемеге бару керек болса, қазір

Қазақстан халқы төлемді де, оның ішінде салық, айыппұл төлеу, коммуналды қызметтерді жасау секілді, тағы да басқа түрлі операция мен іс шараларды орындайды.

Қорытындылай айтсақ цифрландыру бірінші кезекте технологиялық жетістікке қол жеткізу болып табылады, одан да маңыздысы біздің санамыздағы жаңғыру. Яғни цифрландыру дегеніміз пандемия кезінде толық карантинде отырғандағы мәжбүрлі технологиялық процесс қана емес, кәдімгі күнбе-күнгі, қалыпты жағдайда қолдануға болатын техникалық мүмкіндіктер. Біз осыны түсінгеніміз дұрыс.

Цифрландыру – Қазақстанның озық ел атану жолындағы басты құралы, сондықтан мемлекет аталған мақсатқа жету үшін күрделі және жүйелі іс шаралар жиынтығын жүзеге асыруға міндетті...

Пайдаланған әдебиеттер

1. Жаңа жағдайдағы Қазақстан: Іс-қимыл кезеңі. МеМемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. Қазақстан Республикасы, Астана қ., Президенттің «Ақорда» резиденциясы 1 қыркүйек 2022 ж.

УДК 331.101.3

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ МОТИВАЦИИ ПЕРСОНАЛА

Ахметжанова А.Р., студент

Научный руководитель: Тасмаганбетова С.Ж., магистр менеджмента

Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова, г.Актобе, Казахстан

Мотивация персонала – это процесс сопоставления целей организации и сотрудников для максимального удовлетворения их потребностей, путем внедрения различных методов стимулирования труда персонала для достижения целей организации.

Мотивация персонала является неотъемлемой важной частью кадровой политики любой организации. Каждый сотрудник заинтересован в достойном вознаграждении его труда.

Главная задача процесса мотивации — получение наибольшей отдачи от применения трудовых ресурсов, позволяющая увеличить совместную результативность деятельности организации. [1]

Следовательно, в основе благоприятного развития организации лежит внедрение и применение инновации в области мотивации персонала.

Традиционные способы мотивации, которые благополучно применялись прежде, к примеру, вручение грамот наилучшим работникам, значки и памятные символы, вынесение признательности и прочее, сейчас буквально не функциональны, поэтому руководителям приходится создавать иные, более эффективные методы повышения мотивации персонала.

К современным методам мотивации можно отнести бесплатное медицинское страхование, вручение ценных подарков, предоставление бесплатных киносеансов, оплату проезда и т.д. В настоящее время в крупных зарубежных организациях применяют такие методы, как предоставление возможности посещать тренажерные залы на бесплатной основе; оплата страхования машин, предоставление бесплатно место на автомобильных стоянках; беспроцентная рассрочка на приобретение жилья, автомобиля, новой офисной одежды; выплаты премии на ежегодной основе сотрудникам, занимающиеся спортом, экологическими проблемами и т.д. [2]

В таблице 1. рассмотрены особенности использования инновационных методов мотивации в странах зарубежья.

Таблица 1 - Зарубежный опыт использования инновационных методов мотивации [2]

Страна	Особенности мотивирования персонала
США	- медицинское страхование за счет организации; - бесплатное питание; - корпоративные мероприятия; - почасовая заработная плата и дополнительные бонусы;

	<ul style="list-style-type: none"> - корпоративные мероприятия; - мобильность сотрудников в компании.
Швеция	<ul style="list-style-type: none"> - высокий уровень социальной защищенности; - равная заработная плата на аналогичных должностях;
Голландия	<ul style="list-style-type: none"> - льготы и компенсации; - работодатель предоставляет оплачиваемое время для решения личных вопросов во время трудового дня
Великобритания	<ul style="list-style-type: none"> - заработная плата зависит от прибыли компании; - система участия работников в повышении прибыли организации.
Франция	<ul style="list-style-type: none"> - гибкий график работы; - медицинское и социальное страхование оплачивает организация; - предоставление помощи в выплате кредитов; - само регуляция заработной платы.
Япония	<ul style="list-style-type: none"> - помощь в погашении кредитов; - частичная оплата проживания; - предоставление бесплатного медицинского страхования сотруднику и его семье; - бесплатное обучение в ведущих университетах Европы и Японии.

Одной из обязанностей менеджера является вдохновение и мотивация сотрудников. Имеется большое количество различных инновационных методов мотивирования персонала. Их использование находится в зависимости с объемов фирмы, ее прибыли, сферы деятельности. Рассмотрим инновационные методы стимулирования в условиях цифровизации.

- Улучшение корпоративной и командной среды. В компании, где все сотрудники равны, чувствуют ценность и поддержку достигают больших результатов, нежели в компаниях с неблагоприятной средой.

- Развитие современной рабочей обстановки. Рабочая обстановка одна из важнейшей стратегии мотивирования. Современный обставленный офис способствует увеличению уровня производительности. Сотрудники мотивированы и продуктивны в офисе, где их руководители ценят их комфорт, к примеру, наличие зоны отдыха, хорошего освещения, зона перекусов и общения. [4]

- Информированность сотрудников о деятельности компании, о проектах и нововведениях посредством использования общей онлайн платформы компании.

- Оздоровительные программы для сотрудников – отличный способ повысить благосостояние сотрудников и их мотивацию.

- Поощрение творчества и инновационных идей сотрудников. Поощрение мотивации вовлеченности сотрудников приглашая их поделиться идеями для новых продуктов, брендинга или логотипа. За успешно проделанную работу полагает награда в виде билета на мероприятия, купона на ужин, активный отдых и пр.

- Выражение благодарности. Внешнее вознаграждение, к примеру, дополнительные дни отпуска, оплачиваемое путешествие за отличный результат. Сотрудникам будет куда стремиться, выполняя свои функциональные обязанности.

- Онлайн магазин компании. В онлайн системе компании сотрудники выражают благодарность своим коллегам за что получают валюту компании. В онлайн магазине компании валюту можно обменять на книгу, скидку на продукцию компании, билет в театр, в кино. Внедряя данный инновационный метод в управление персоналом, у сотрудников увеличивается уверенности в себе за счет полученных благодарностей.

- Командные вознаграждения мотивируют и создают «здоровую» конкуренцию, а также укрепляет командный дух.

- Еще одним способом повышения мотивации является использование интернет-опросов. В роли фокус-группы выступают сотрудники компании, когда компания выпускает новый продукт или внедряет новую услугу. Важной составляющей этого метода является прислушивания к мнениям сотрудников. Это заставит сотрудников почувствовать, что они являются важной частью компании.

- Регулярное обучение. Использование данного метода, показывает работникам заинтересованность работодателя в их самоутверждении повышении уровня знания и развитии. Наставничество также является методом мотивации для молодого специалиста. [5]

Методы мотивации сотрудников необходимы для успеха компании. Используя современные технологий мотивации, повышается производительность труда, уровень реализации цели компании, а также ее конкурентоспособность. Когда менеджер знает, как мотивировать сотрудников, получает от них максимальную отдачу. Мотивированные сотрудники будут работать усерднее и посвятят себя миссии компании.

Использованная литература

1. Мотивация и стимулирование трудовой деятельности: учебник и практикум для вузов/ С. Ю. Трапицын – Москва: Издательство Юрайт, 2022 -316 с.
2. Соснин Э. А. Управление инновационными проектами: Учебное пособие/ Э. А. Соснин - Ростов н/Д: Феникс, 2013. - 298 с.
3. Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского Серия «Экономика и управление». Том 26 (65). 2013 г. № 2. С. 117-124.
4. Ничипорова, Н. В. Применение инновационных методов мотивации в условиях цифровизации экономики / Н. В. Ничипорова. — Текст: непосредственный // Исследования молодых ученых: материалы XIV Междунар. науч. конф. (г. Казань, ноябрь 2020 г.). —Казань: Молодой ученый, 2020. — С. 17-19.
5. Экспресс-информация. Способы мотивации персонала. Онлайн доступ: <https://www.lumapps.com>

УДК 330.33

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В КАЗАХСТАНЕ

Добрынина Е., Кононцева С., студенты
Научный руководитель: Бижанова Б.М. к.э.н., ассоц. профессор ЕТУ
Евразийский технологический университет, г.Алматы, Казахстан

Развитие малого и среднего бизнеса является одной из важнейшей части экономики каждого государства. Без развитого МСБ трудно представить об устойчивом макроэкономическом положении в стране. С начала независимости МСБ играет важную роль в экономике Республики Казахстан [1].

Малый и средний бизнес – компании или фирмы, численность занятых сотрудников в которых, величина капитала и объем производства существенно ниже, чем у известных компаний и корпораций. МСБ отличается гораздо большей мобильностью и лучшей способностью адаптироваться к меняющимся отношениям спроса и предложения на рынке [2].

К субъектам малого бизнеса относят физические и юридические лица, занимающиеся предпринимательской деятельностью, с численностью рабочей силы не более 50 человек.

К субъектам среднего бизнеса относят физические и юридические лица, занимающиеся предпринимательской деятельностью, с численностью рабочей силы до 250 человек [3].

Малый и средний бизнес является необходимым условием улучшения качества не только в экономике, но и всей социальной жизни в стране. МСБ предоставляет предпринимателям возможность осуществлять творческий потенциал, инициативу, тем самым создают конкурентную среду, что способствует бороться с дефицитом многих видов товаров и услуг.

В Казахстане есть ряд преимуществ для эффективного развития малого и среднего бизнеса:

1. Установлена нормативно-правовая база регулирования малого и среднего бизнеса.
2. Рост депозитов в банках от физических лиц, указывает о наличии чрезмерного количества денежных средств у основных инвесторов- частных предпринимателей.
3. Устойчивый банковско-финансовый сектор предоставляет шанс совершенствовать финансовый рынок услуг и создать многоуровневую реформу финансово-кредитного механизма, благодаря этому мотивирует к росту активов у предприятий малого и среднего бизнеса.

4. Большая часть населения Казахстана, направленна на малый бизнес, обладает высшим профессиональным образованием в разных отраслях. Это дает преимущества владельцам малого и среднего бизнеса создавать новое производство, помимо этого участвовать в планах импорт замещения и подписывать партнёрские взаимоотношения с крупными отечественными, а также иностранными предпринимателями.

5. Выгодное географическое расположение на материке Евразия дает возможность Казахстану увеличивать внутренние резервы для выпуска товаров и услуг малого и среднего бизнеса на мировой рынок.

6. В средних и крупных городах Казахстана имеется большая конкуренция. Это формирует условия для бизнеса к разнообразию, к новым источникам инвестирования.

Эффективность бизнеса малых и средних предприятий зависит от поддержки государства и эффективности работы самого предприятия, а также повышения конкурентоспособности создаваемой продукции.

В данное время в сфере экономики особое внимание уделяются малому и среднему бизнесу. Высокоразвитый малый и средний бизнес в стране является гарантией улучшения качества жизни населения республики, а также гарантией укрепления и продвижения национальной экономики. В Казахстане малый и средний бизнес встречаются с рядом проблем препятствующих его дальнейшему их развитию.

Проблемы малого и среднего бизнеса в настоящее время:

1. Менталитет населения, имеющие малый и средний бизнес, т.к. люди представляют бизнес, как прибыльную деятельность, не рассматривая дальнейшее развитие своего дела, поэтому у большинства граждан неправильно сформирован взгляд на предпринимательскую деятельность. Тем самым, часть предпринимателей не усовершенствуют свой бизнес, а это незаменимое условие предпринимательского успеха [4].

2. Недопустимость кредитных ресурсов, что является препятствием на начальном этапе для начинающих предпринимателей не имеющих собственных средств, достаточных для развития бизнеса. В качестве финансирования начинающие предприниматели в основном выбирают банк. Но, получение кредита является одной из проблем по многим причинам:

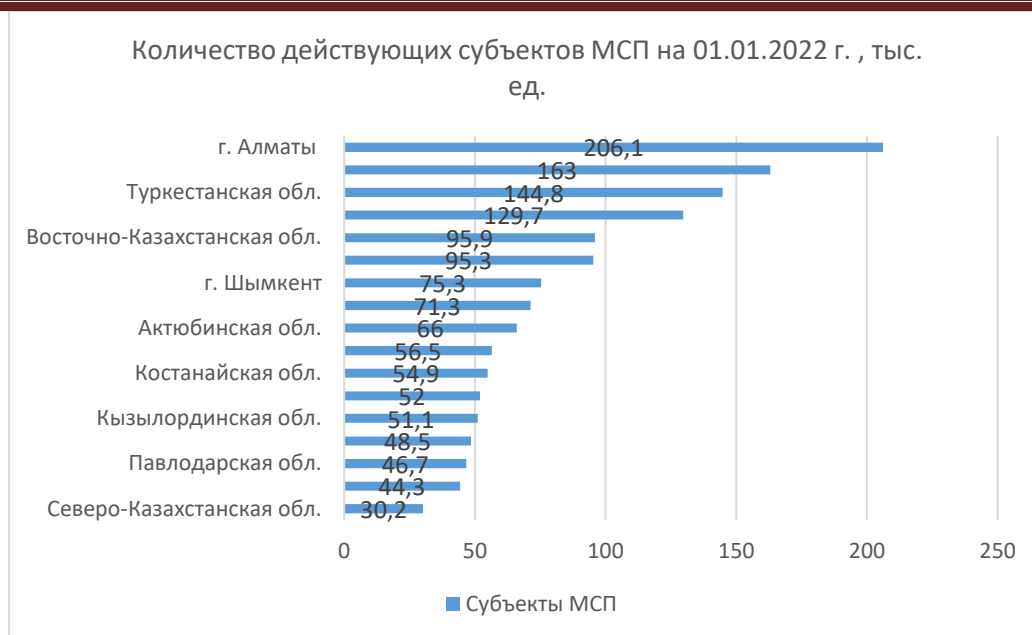
- Государство обеспечивает слабую поддержку для развития малого и среднего бизнеса;

- Неустойчивость бизнес-плана предпринимателя;

- Инфляция и экономический кризис;

- Плохая или отсутствие кредитной истории у предпринимателя.

3. Налоговая система. Данная проблема занимает лидирующее место среди проблем затрудняющих развитию малого и среднего предпринимательства в стране, что доказывает либо о нехватке внимания к данной проблеме со стороны государства, либо об нехватке возможности исправить положение дел в сторону имеющихся социально-экономических условия. Количество зарегистрированных субъектов малого и среднего предпринимательства (МСП) по состоянию на 1 января 2022 года составляет 1 610 500 [5].

4. Рисунок 1 – Количество действующих субъектов малого и среднего предпринимательства [5]

В данном анализе рассматриваются количество действующих малых и средних предприятия за 2021 год. По данным проведенного анализа видно, что лидерами по количеству активных субъектов малого и среднего бизнеса являются: Алматы, Астана, Туркестанская и Алматинская области. Это свидетельствует тому, что количество субъектов МСБ напрямую зависят с численностью населения, потому что в данных городах и областях живет наибольшее количество населения страны, а также в данном анализе показано, что области такие как: Павлодарская, Западно-Казахстанская и Северо-Казахстанская имеют самое малое количество субъектов. Это подтверждает, что данные области имеют проблемы с развитием малого и среднего бизнеса.

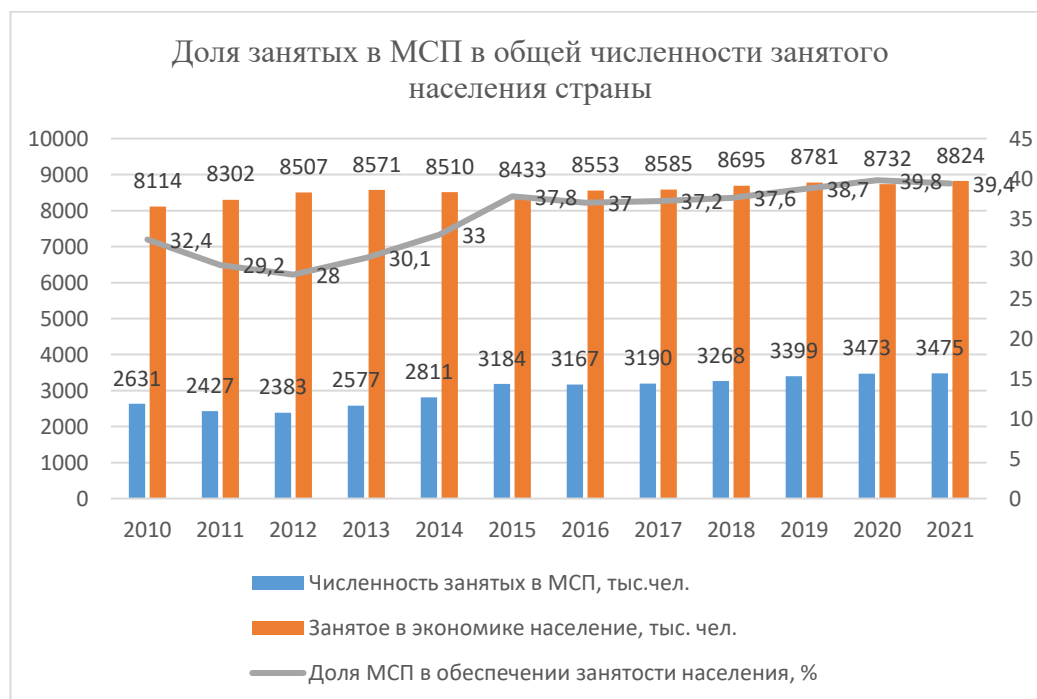

Рисунок 2 – Доля занятых в малом и среднем предпринимательстве в общей численности занятого населения страны [5].

Численность занятых в малом и среднем предпринимательстве от численности занятого населения Республики Казахстан на 01.01.2022 года 39,4%. Уровень снизился по сравнению с предыдущим 2020 годом на 0,4%, что означает, что темп роста количества занятых в МСП остался на том же уровне, как в прошлом году [5].

Таким образом, малый и средний бизнес в Казахстане активно развивается в крупных городах Казахстана. Конкурентная среда мотивирует предпринимателей усовершенствовать свои товары и услуги, а также создавать новые виды. Малый и средний бизнес предоставляют новые рабочие места населению страны, тем самым помогает государству бороться с безработицей. В Казахстане имеются все условия для создания и дальнейшего продвижения малого среднего бизнеса, но отсутствуют: специальный уровень грамотности среди граждан государства; недоступность кредитных ресурсов; несовершенная налоговая система, что является факторами возникновения множества проблем в данной деятельности.

Использованная литература

1. <https://www.gov.kz/memleket/entities/aqmola-upp/activities/5089?lang=ru>
2. <https://vocable.ru/termin/biznes-malyi-i-srednii.html>
3. <https://clck.ru/32gVDU>
4. <https://moluch.ru/archive/255/58578/>
5. <https://damu.kz/>

УДК 338.2

МЕТОДЫ И СРЕДСТВА SMM НА B2B РЫНКЕ

Божко К.М. магистрант

Научный руководитель: Кренгауз И.Н., к.э.н. ассоц. профессор

Университет Туран, г.Алматы, Казахстан

Актуальность: данной научной работы обусловлена значимой ролью в жизни и бизнес-процессах социальных сетей. Пользовательские потребности не ограничиваются в личном общении, но и в ведении деловой деятельности на просторах интернета. Автором разработаны рекомендации использования в B2B предпринимательстве и разработки стратегий.

Изученность данного вопроса минимальна, что придает важности, данному научному исследованию.

Цель - исследование методов и средств SMM на B2B рынке.

Объект исследования - ТОО «Автора».

Предмет исследования - B2B коммуникации.

Компания APS - международная и занимается перевозками автомобильным транспортом. Международная транспортная компания APS – крупная компания с собственным автопарком в 700 автопоездов с годом выпуска не старше 3х-4х лет. Офисы расположены в пяти странах Европы и Азии с головным офисом в г. Минск. Преимуществом компании является тот факт, что автопарк зарегистрирован на все офисы в разных странах, что позволяет компании балансировать на рынке в связи с текущей политической ситуацией. Миссия компании состоит в предоставлении организациям качественных услуг в области автоперевозок грузов, характеризующихся своевременностью доставки и сохранностью груза. Целью компании является возможность стать глобальной компанией (по всему миру), повысить долю компании на рынке и повысить лояльность клиентов. В компании APS используется клиентоориентированная стратегия. Компании необходимо усиливать свою позицию на рынке транспортных услуг, увеличивать функциональность услуг и лояльность клиентов, а также расширять использование рекламных каналов.

Транспортная компания работает преимущественно на рынках таких стран как: Беларусь, Россия, Польша, Узбекистан, Казахстан и Китай.

Общий объем грузоперевозок компанией APS за 2021г. Составил 53млрд. тонн. Из них на рынок Китая пришлось 23млрд 850 млн. тонн, на рынок Европы – 21млрд. 200млн. тонн, а на рынок СНГ – 7млрд. 950 тонн(смотри рисунок 1).

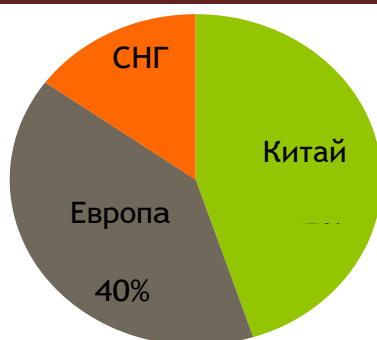

Рисунок 1- Объем перевозок международной транспортной компании APS.
Примечание: составлено автором по отчетным данным ТОО «Автора»

Компания работает преимущественно с Европейским рынком и нацелена на импортный товарооборот, в связи с этим в анализе показан рынок Казахстана и Европы.

Анализ исследуемого рынка Казахстана показал, что на рынке существует 3012 Международных Транспортных Компаний и из них компания ТОО

«Автора» занимает 204 место среди транспортных компаний, работающих на Казахстанском рынке(смотри рисунок 2).

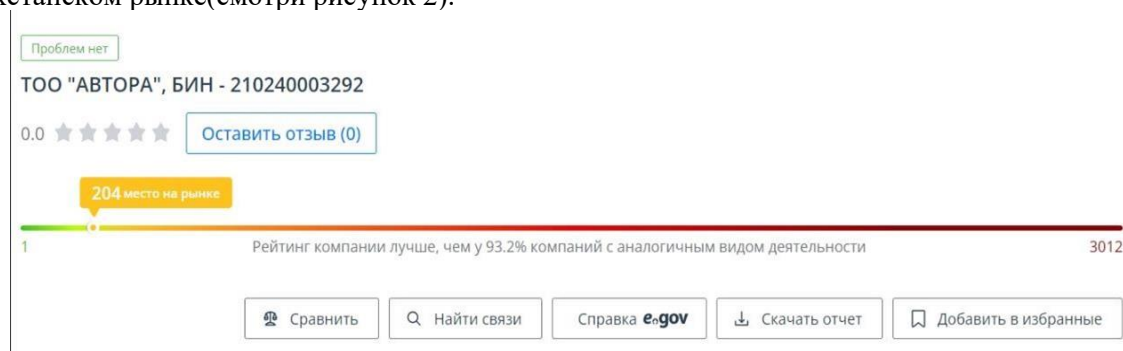

Рисунок 2- Анализ рынка международных транспортных компаний РК.
Примечание: составлено автором по отчетным данным ТОО «Автора»

Анализ исследуемого рынка Европы показал, что на рынке существует 3012 Международных Транспортных Компаний и из них компания ООО «Azonik» занимает 175 место[1].

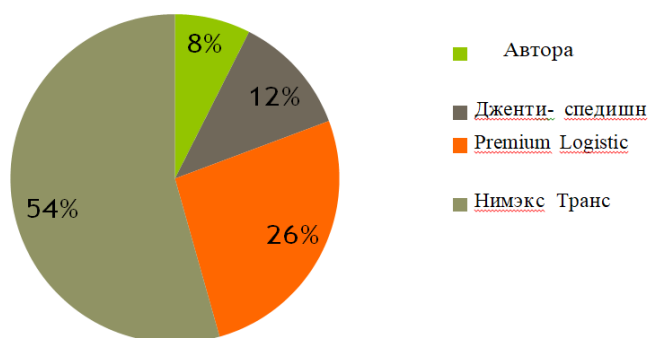

Рисунок 3 - Сегментирование конкурентов на рынке Казахстана
Примечание: составлено автором по отчетным данным ТОО «Автора»

Клиентами APS являются как прямые клиенты с собственными предприятиями, так и компании – экспедиции. Большой упор делается на прямых клиентов, т.к. это выгоднее самому клиенту и APS может в определенных ситуациях быть более лояльной и пойти на большие уступки, нежели к экспедиции.

Компании – клиенты могут быть разных размеров, расположены в разных регионах, заниматься разной сферой деятельности и перевозить грузы разных габаритов. Клиентами APS

являются такие компании как: Starbucks coffee, Bayer, Спецтехника Групп, АО Технодом, Sanofi, Sulpak и многие другие (смотри рисунок 4).

Сегментирование рынка методом Паретто

- Байер, Санофи, Технодом, АО Бахус, KFC, Баханди, Starbucks
- ESSITY, Gorilla, Coca-Cola, Фосфохим, SONALab

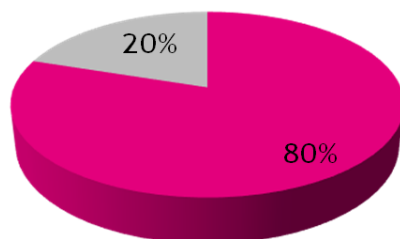

Рисунок 4- Сегментирование рынка потенциальных клиентов на рынке Казахстана

Примечание: составлено автором по отчетным данным ТОО «Автора»

Сильными сторонами компании являются: активное привлечение разработчиков, которые составляют и кооперируют уникальные программы под запросы компании, которые, в свою очередь, помогают быть конкурентоспособными на рынке и обеспечивают сохранность грузов; наличие собственной программы – услуги просмотра передвижения авто в режиме реального времени; заинтересованность в постоянном повышении квалификации сотрудников; возможность летать на личные встречи с клиентами в другие регионы для заключения договоров; наличие сертификатов, позволяющие перевозить все классы «опасных грузов», кроме седьмого (радиоактивные) и прямых договоров с заводами - изготовителями автопарка; предварительное информирование для клиента (какая информация в него входит кратко) и возможность настраивать отчеты на получение всех людей, задействованных в сделке и получение пакета закрывающих документов.

Слабыми сторонами компании являются: значительные затраты по внедрению новых функций и незаинтересованность компании в обслуживании маршрутов с низкой рентабельностью.

Факторы, представляющие угрозу работы компании: ужесточение требований к перевозке; продолжительность экономического кризиса и снижение платёжеспособности населения в случае резкой инфляции[2].

Возможности, позволяющие компании набирать обороты на рынках тех стран, в которых уже имеются офисы, а также расти и охватывать все большие направления: Оперативное реагирование компании на изменения в спросе на услуги; Изменение геополитической ситуации и на заключенные договоренности Казахстанского правительства с государствами Ближнего и дальнего зарубежья и Открытие нового офиса в Европе.

Один из путей минимизации угроз и реализации возможностей это продолжать постоянное обновление автопарка и одним из важнейших направлений совершенствования деятельности компании является использование средств и методов SMM на B2B рынке.

В сложных B2B продажах некоторые каналы дают прогнозируемо лучший результат, чем другие. Лидеры среди каналов - рекомендации работников и клиентов, сайт компании, социальные. Исходящие каналы, такие как холодная база, мероприятия и выставки, массовые рассылки показывают достаточно низкие результаты. Таким образом, вероятность закрыть сделку очень сильно зависит от того, откуда пришел лид [3].

На рынке наблюдается стабильный рост, вызванный непосредственным развитием социальных сетей и затратой времени на их использование. Использование социальных сетей на рынке B2B позволяет достичь следующих целей:

- Улучшение образа организации (что также влияет на увеличение объема продаж).
- Стимулирование спроса.
- Рекрутирование новых кадров.

В ходе исследования сделан вывод, что SMM для B2B-сферы - это достаточно эффективный маркетинговый инструмент для организации, при условии правильно поставленных задач и выбора непосредственно социальной сети или площадки с учетом

особенностей самой B2B-компания. На основе проведенного исследования можно сделать вывод, что какой-то определенной «лучшей» площадки для работы B2B-компания не существует, выбор социальной сети зависит от отрасли компании и ее непосредственных целей. В то же время, достаточно большое количество площадок, работающих сегодня в России, дает возможность сделать выбор с учетом всех необходимых особенностей работы B2B-компания, получив при этом максимальную эффективность. Использование социальных сетей для бизнеса B2B в качестве маркетингового инструмента весьма эффективно, что обусловлено точным таргетированием, возможностью личного общения, работой с лидерами мнений, интерактивностью и невысокими затратами среди других маркетинговых кампаний. По результатам работы, после исследования рынка и опроса экспертов в области онлайн продвижения в качестве рекомендаций предложено разработать стратегию для предприятий на рынке B2B[4].

Использованная литература

1. Нужен ли B2B-брендам Smm – Режим доступа: <http://www.likeni.ru/analytics/Nuzhen-li-B2B-brendam-SMM-ikak-pravilno-ego-ispolzovat/>
2. Отдача SMM в B2B – Режим доступа <http://infobusiness2.ru/blog/kak-poluchit-maksimalnuyu-otdachu-otispolzovaniya-smm-v-b2b>
3. B2B Marketing // EMarketer – Режим доступа: <http://www.emarketer.com/Article/This-End-of-B2B-Marketing-Know-It/1011779>

ӨОЖ 333

ЭКОНОМИКАНЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ НЕГІЗГІ КӨЗІ: ҰЙЫМДА ПЕРСОНАЛДЫ ҒЫҒАЛАНДЫРУ

Студент: Қаиркеш А.О.

*Ғылыми жетекші: э.ғ.к., асс. профессор Азаматова А.Б
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан*

Мемлекеттің экономикасын, нарықтағы жағдайын көтеретін, халықаралық деңгейде бой көрсетіп, әлемдік ұсыныстарға өз жүйесін еңгізетін ол сол елдің ішіндегі кішігірім кәсіпорындар мен ұйымдар. Неге? Себебі, қандайда болмасын мемлекет үшін тауар өндіру, өңдеу немесе қызмет көрсету басты назар алатын іс болып табылады. Мемлекет бойынша әлемдік нарықта дес бермей келе жатқан ірі компанияларды алып қарайтын болсақ, оларда кезінде өз жолдарын шағын кәсіппен бастаған ұйымдар болатын. Ал қазір қандай деген сұраққа жауап берейікші. Қазір ешбір компаниямен өзін салыстыруға келмейтін, цифорланған иновациялық корпорация қатарында.

Әрбір жеке ұйым немесе үлкен корпорация, компания үшін жұмыс орынның тұрақтылығы мен алға жылжуы үлкен мән берерлік дүние. Оның болашаққа деген көзқарасы, алға нақты бір уақытпен қойылған стратегиялық мақсаты басты назар аударатыны айдан анық. Сондықтанда қандайда бір кәсіпорын үшін ең маңызды істі қолға алып, оның себеп-салдарын анықтау негізгі жұмыс.

Компания үшін ең негізгі қажеттілік қатарынан табылатын ол ұйым ішіндегі ауызбіршілік пен қызметкерлердің біріге жұмыс атқаруында. Себебі, ешбір кәсіпорын немесе кішігірім топ персоналдардың көмегісіз, күшісіз бірде-бір жұмысты атқара алмайды және ол жұмысты бастай алмайды. Ал оның дамуы мен іске асуы тікелей компания мен қызметкерлердің үйлесімі арқылы орын алады. Персонал үшін басты қағида оның сол ұйымдағы атмосфераны жағымды қабылдауы мен қалыптастыруында. Яғни, корпорацияда жасалынған әрбір іс-әрекет перонал жағдайын жақсарту мен жақсы деңгейде болуын бақылау тиіс. Бүгінгі таңдағы біз үшін өзектілік, персонал жүйесін негіздей отыра экономикамызға әсерін беретіндей, өзгерістерді еңгізетіндей, ауқымды иновациялық ұйымдарды қалыптастыру.

Қазір кәсіпорын арасында персонал үшін арнайы жұмыстар жоқ емес баршылық. Бірақ, «Неге сол іс-шаралар арқасында шет едік жүйелермен теңесетіндей нәтиже бермейміз? Неге біз дәл сол корпорациялар жасай алған үлкен жетістіктерге қол жеткізе алмаймыз?» - деген

сұрақты қоюмыз қажет. Егер алға жоспарлы стратегиялық нық қадамды мақсат қойсақ, қызметкер тарапынан жаңа идея тудыратындай мотивациялық жігер берсек. Болашақ әрбір компания қатарындағы маман үшін барлық жағдайларды қалыптастырып, персоналды іріктеу жүйесін қатаң түрде қарастырсақ үлкен нәтиже беретіні анық.

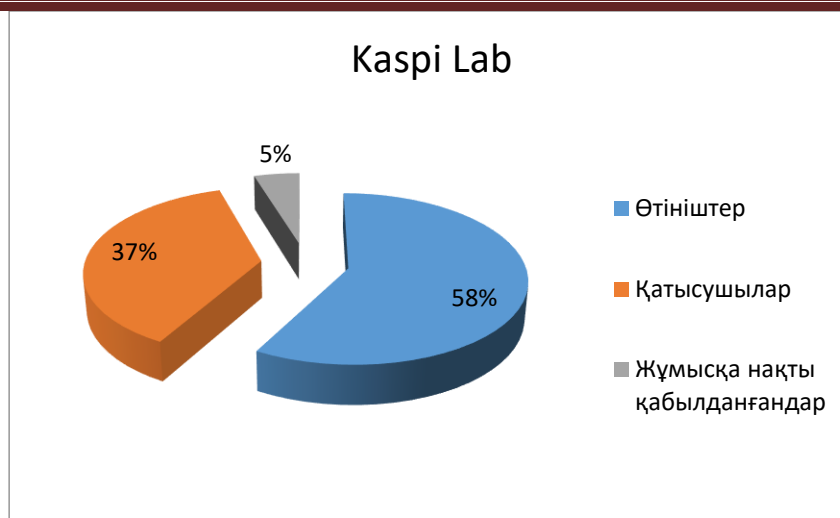
Қарапайым түрде ұйым ішіндегі әрбір іс-шараны алып қарайтын болсақ, персонал бағытында үлкен мүмкіндік беретін бірегейлік жұмыстар бәсең тартуда. Оған не себеп деп ойлайсыз? Егер шет елдерден Франция мемлекетін алып қарасақ, ол жақтағы заң бойынша, 10-нан астам қызметкері бар кез-келген француз ұйымы жалақы қорының кем дегенде 1,6%-ын әртүрлі деңгейдегі жұмысшылардың біліктілігін арттыруға жұмсауға міндетті деп саналады. Осыған қарап, Француз халқының бірнеше жұмыстарды аз уақыт аралығында тез әрі тиянақты атқаратынына көз жеткізе аламыз. [1]

Компания болғансоң сол ұжымның ішіндегі теңдікті ұстау, өзара бақталастықты оңтайлы шешу және ең бастысы адам ресурстарын жақсы бағытта пайдалану әрбір басшының қолынан келе бермейтін іс. Неге кейбір әлемге аты танылған көшбасшының жұмыстары соңына дейін аяқ алмайды? Себеп, кәсіпорын ішіндегі қызметкерлердің сипатын, сол тұлғаның қандай жұмыстарды атқара алатындығын көре алмауда. Кез-келген басшы немесе лидер болашақ ұжымның жағдайын, қызметкердің шамасын әрі істей алатын күш жігерінің шегін білуі тиіс. Сонда ғана көшбасшы мен қызметкер арасында үйлесімділік пайда болып, жұмыс өз нәтижесін жоғарғы қарқынмен көрсетеді. Бұл теориялық тұрғыда ғана емес іс жүзінде де нәтижесін көрсеткен бастау. Мысалы алсақ, Корея мен Жапон елдерінде персоналды іріктеу және оны жұмысқа алу ситуациялық тұрғыда өтіледі. Әр қызметкер жұмысқа орналаспастан бұрын арнайы проблеммалық мәселе беріледі және оны қызметкер белгілі бір уақыт аралығында шешуі тиіс. Оның тек шешімін тауып қоймай, сол проблемманың қайталанбауына дәлел ретінде стратегиялық жоспар құру басты назар беретін жүйе болып еңген.[2]

Соңғы мысалмен АҚШ мемлекетін алсақ, Америкада қызметкерлерді іріктеу несімен ерекшелінеді? Ол жақта көбінесе болашақ маманның жұмысты үйренетініне емес, жұмысты қалай меңгеріп келгеніне қарап қортынды жасайды. Сол себептенде Америка елдері үшін болашақ маман иесінің қандай жоғарғы оқу орнында оқығандығы және қандай саланы бітіргендігі маңызды. Сонымен қатар, жұмысқа орналасу барысында арнайы сынақ мерзімі кезінде әрбір бөлімге бір білікті бақылаушы менеджер тағайындайды. Ол сол уақыт аралығында әр кандидаттың ұжымға деген көзқарасын, топтық жұмыстарда басқа ұйым мүшелерімен тіл табыса шеше алатындығын бақылайды.[3]

Ендігі кезекте мемлекетіміздегі енді осы жүйелерді енгізіп жатқан ауқымды корпорация жайлы айтып өтсек. Қазіргі таңда, біздің елімізде де қызмет көрсету жағынан алдыңғы қатардағы, сұранысқа ие компанияларда жетерлік, соның бірі - АҚ «Kaspi bank». Қазіргі таңда, компания беделі өскен сайын, қызметкерлерге деген талаптарда жоғарылай түскен. Осыған орай корпорацияда персоналды іріктеуге деген тәжірибе мен сынақтар көбейгенін байқай аламыз.

2019 жылы карантин барысында мемлекетімізде 60%-қа жуық қызметкерлер өз жұмысын жоғалтып жатса, Kaspi bank қызметкер қабылдап еліміздегі жұмыссыздар күшін азайтуға ат салысқан. 2020 жылы «Kaspi Lab» корпоративтік университеттік бағдарламасы арнайы әзірленіп, Қазақстандық университеттердің үздік түлектерін жұмысқа қабылдап, оларды курстық жүйеге дайындады. Оның ішінде жыл соңы қортындысы бойынша 10 мыңнан астам өтініш қабылданғандығы жайлы мәлімет беріліп, 820 студент осы бағдарлама бойынша компанияға дайын маман түрінде қабылданған. Өткен жылмен салыстырғанда қызметкер саны 9 мыңға көбейіп, оның 1,2% өңдеу және өнімді әзірлеу саласына қамтылған.

«Kaspi Lab» - бағдарламасы бойынша қортынды көрсеткіш

Соңғы мәліметтер бойынша персоналды қабылдау, оларды лауазымдық жұмысқа даярлау және жеткізу жөніндегі алдыңғы қатардағы компания Kaspi bank болып жарияланған болатын. Осыған орай компания өзінің қызметкерлеріне деген цифрлық жүйелерді тегін түрде, әрі қолжетімді бағытта ұсынған. Әрбір офистағы немесе қашықтықта жұмыс жасайтын компания мүшесіне арнайы платформа берілген, ол жүйе қызметкер үшін ақпаратты білу, бөлісу және оқыту жөнінде назар алады. Қазіргі таңда, персоналға деген жағдай жоғары деңгейде болғанан кейін, банк үшін қызметкердің саны мен сапасын арттыру маңызды жұмыстардың бірі. Сондықтан, персоналды жұмысқа қабылдау оны даярлау бірнеше бөлімдерден тұратын, шыдамдылықты қажет ететін іріктеу. Мысалы, дәл осы Kaspi bank жүйесінде персонал үшін жұмысқа қабылдау қалай өтетіндігін қарастырсақ. Ең бірінші бөлімге цифрлық тесттік жүйе енгізілген. Яғни, адамның ойлау қабілетін, болашаққа деген көз қарасын бағдарлау. Екінші, арнайы уақыт аралығында берілетін оқыту жүйесі мен оқу барысындағы біліктілікті тексеру сынағы. Үшінші, осы екі бөлімнің қортындысы арқылы қызмет көрсету, ситуациядан шығу жолдарын қарастыру және ең соңғы қортынды бөлім компания мүшелерімен, болашақ басшыларымен ой алмасып, өзінің сол мүшелікке керек қызметкер екенінді дәлелдеу.

Егер сен болашақ жас маман немесе жоғары оқу орнын тамамдаған білікті маман болсаң, мемлекетіміздің инновациялық жетістікке жетуі үшін төмендегідей ұсыныстарды қабылдау маңызды: әр маман болашағының өзгеруіне, дамуына тек өзі ғана әсер ете алады және оны дамыған мемлекеттерде жүзеге асырмай, өз еліміз Қазақстанда дамыту әр тұлғаның міндетті. Сонымен қатар, болашақ қызметкер үшін іріктеу жұмысын қолға алып оң бағытта дамытсақ нарықтағы өз нәтижесін, беделін көрсете алатын корпорация қатарына кіреміз. Егер біз білімді, білікті азаматтар мен азаматшалар болсақ, ел экономикасы мен инновациясын жоғарғы деңгейде көтере алатын қайталанбас маман болатынымыз сөзсіз.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Персоналдық басқару, Франция жүйелі бөлім, easyfrancepass.com
2. Оңтүстік Корея және Жапония мемлекеттеріндегі персоналды басқару жүйесі, 2020 маусым, en.ppt-online.org
3. Американдық басқару моделі, 20.06.2019, meet-usa.com
4. Болашақ мамандығы: Kaspi Lab-да дата-аналитиктерді қалай дайындайды және қызметкерлік ұсыныстар. 2019 Қаңтар, 08., lab.kaspi.kz

УДК 332

SAP SAPHIRE 2022: НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ДЛЯ САМЫХ ВАЖНЫХ ЗАДАЧ В БИЗНЕСЕ

Жарылғапова Диана студент

*Научный руководитель: Кенжебаева Г.Б., старший преподаватель
Евразийский технологический университет, Алматы, Казахстан*

За последнее десятилетие Казахстан сделал большой скачок в развитии различных сфер экономики, в том числе и в IT-сфере.

SAP Saphire представила новые технологии, которые помогут достичь бизнес-преимущества в четырех важных направлениях:

- а) устойчивое развитие;
- б) трансформация бизнес-процессов;
- в) low-code
- г) разработка и оптимизация логистики.

Согласно опросу Boston Consulting Group из 80% компаний, использующих IT-технологии для решения задач, только 30% достигают успешной цифровой трансформации своего бизнеса. Стоит сказать, что этой платформой для оптимизации бизнеса пользуются такие компании, как McDonalds, Mercedes-EQ, ПАО "ТатНефть"

Отзыв одного из клиентов

Оцифровка операций и опыта в 185 ресторанах и подсчет

Бумажные процессы ушли в прошлое, ручной труд сократился, а административная нагрузка значительно сократилась.

Компания быстрого питания Emirates полностью изменила свои бизнес-операции с помощью интегрированных автоматизированных цифровых рабочих процессов для финансов, закупок, управления запасами и кадровых процессов. Благодаря полностью автоматизированным процессам финансирования и продаж компания может использовать данные в режиме реального времени для более быстрого и эффективного мониторинга поставщиков и инвентаризации и управления ими.

“Теперь у нас есть доступ к важной информации о продажах в любом месте, в любое время и на любом устройстве”, - сказал Виссам Мааруф, старший операционный директор Emirates Fast Food Company LLC. “Благодаря информационным панелям для отслеживания ключевых показателей эффективности магазина, продаж и дистрибуции решения SAP помогают нам понимать эффективность магазина и поддерживать процесс принятия решений”.

Благодаря решениям SAP SuccessFactors компания теперь обеспечивает привлекательный, ориентированный на мобильность опыт работы сотрудников, повышает подотчетность и прозрачность и сокращает бумажную волокиту на 90%.

Новые решения SAP помогут ускорить процесс цифровизации с помощью облачных технологий и обеспечат комплексную поддержку бизнес-процессов, которая так необходима компаниям.

Устойчивые цепочки поставок и интеллектуальные бизнес-сети

Решения SAP повышают эффективность и прозрачность цепочек поставок и увеличивают их производительность и устойчивость. В рамках действующего сотрудничества с Apple SAP представил новый портфель приложений, который специально адаптирован для использования сотрудниками на iPhone и iPad. Решения предназначены для оптимизации цифровой цепочки поставок и содержат новые удобные инструменты.

Первые два приложения SAP Warehouse Operator и SAP Direct Distribution уже доступны в Apple App Store.

Кроме того, SAP Digital Manufacturing Cloud объединяет в себе новейшую аналитику, «граничные вычисления», автоматизация и оптимизацию для решения сквозной поддержки производственных процессов. Бизнес-сеть SAP Business Network продолжает обновляться, и ожидается, что ее интеграция с программным обеспечением Taulia позволит клиентам получить выгоду, связанную с их оборотным капиталом.

Переход бизнеса к устойчивому развитию

Приложение подвергается постоянному обновлению, предлагая оптимальные решения. Вот к примеру решение SAP Product Footprint Management помогает компаниям существенно уменьшить углеродный след продуктов. Это стало возможно с помощью соединения с SAP S/4HANA® Cloud в режиме реального времени и включает процесс транспортировки и грузоперевозки товаров.

Новые возможности для трансформации бизнес-процессов

Компании выбирают решение Rise with SAP для реорганизации сквозных процессов и перехода на модульную, гибкую систему ERP в облаке. Партнеры SAP также помогают компаниям масштабировать технологии за счет опыта и собственных разработанных решений.

Также можно добавить, что в связи с обновлением Sap Service Cloud включает новые возможности активировать управления производством, с учетом индивидуальных особенностей организации.

Есть два очевидных способа разработки предложений:

- 1) Купить уже готовое приложение у поставщика
- 2) Создать и настроить свой с нуля силами программистов и квалифицированных разработчиков

Благодаря новому подходу low-code, no-code (LC, NC), на сегодняшний день каждый пользователь компании, владеющий устройствами iPhone может стать разработчиком.

Low-code и No-code

Это альтернативные методы разработки с понятным графическим интерфейсом. Они помогают пользователям быстро создавать приложения и автоматизировать бизнес-процессы без написания строк кода. Введение LCNC расширяет возможности клиентов, ускоряя создания инноваций и снижает нагрузку IT-специалистов, что сокращает количество сотрудников, а это экономия фонда заработной платы.

Low-code — это метод проектирования и разработки приложений с помощью интуитивно понятных графических инструментов и встроенных функций, которые снижают традиционные (профессиональные) требования к написанию кода. Профессиональное программирование остается частью процесса разработки, но разработка low-code поддерживает дополненный и упрощенный опыт, который обычные пользователи могут быстро освоить.

No-code — это метод с пользовательским опытом, который максимально похож на low-code, но при этом он позволяет даже бизнес-пользователям, которые не являются техническими специалистами, разрабатывать приложения, не написав при этом ни одной строки кода.

Эпоха разработчиков-любителей

Узкие специалисты обладают более уникальными знаниями, чем сами разработчики или же IT-специалисты, которая может привести к недопониманию между ними. Благодаря этой платформе теперь, каждый специалист который является профессионалом, может принести большую пользу организации. Рост числа разработчиков-любителей помогает быть более клиентоориентированными, также решает глобальную нехватку квалифицированных разработчиков, а также существенно снижает нагрузку на IT-команду.

Кто пользователь low-code, no-code.

Согласно опросу к 2024 году более 65% приложений в мире будут разрабатываться на платформах LCNC. Пользователями можете быть и вы, так как будет расти количество любителей-разработчиков, что увеличит свободу мыслей и огромное поле для экспериментов. Преимущество этой платформы является то, что можно быстро разработать приложение для любого бизнеса и для человека из любой сферы жизни.

Вот несколько примеров:

- Производственная компания может использовать LCNC для моделирования процессов. Также платформа поможет ускорить переход к умному цеху и общей цифровизации всех сфер жизнедеятельности компаний. Решения LCNC помогает раскрыть потенциал роботизированной автоматизации процессов. Платформа оптимизирует все рабочие процессы, начиная от обработки сырья до упаковки и доставки готовой продукции.

- Консалтинговые организации по ведению бухгалтерского и финансового учета могут разработать бизнес-приложение, на которое можно будет отгружать информацию для того, чтобы более эффективно управлять данными. Например, определив список документов для сдачи налоговой декларации, консалтинговая компания может разработать портал, который будет помогать клиентам готовить отчеты о доходах и другую финансовую отчетность, чтобы

сократить количество электронных писем и бумажный носителей, что тоже является экономией.

- HR- отделы могут использовать LCNC для настройки должностей, должностных окладов, автоматизировать процессы найма, отбора кандидатов и создание платформы обучения. Даже не задействуя ресурсы IT- специалистов.

С чего начать работу с платформами разработки low-code, no-code?

Нет сомнений в том, что современные технологии разработки совершили революцию и дали компаниям конкурентные преимущества, необходимые для успешного присутствия на рынке в текущих условиях. Но, как и любая трансформация бизнеса, внедрение решений для разработчиков-любителей требует четкого управления изменениями, эффективной коммуникации и устранения разрозненности.

В связи с изменениями звучали определенные опасения. Например, широкое использование LCNC-платформ может привести к росту «теневых IT-проектов», то есть проектов, которые реализуются без уведомления IT-отдела. Кроме того, приложения от разработчиков-любителей могут плохо масштабироваться или быстро устаревать, если они были созданы в закрытых условиях, а затем их авторы покинули организацию.

Вот несколько превентивных мер:

- Внедряйте протоколы соблюдения требований и управления, поддерживающие лучшие ИТ-практики, а также надежные и эффективные модели совместной работы между ИТ, разработчиками-любителями и их командами.

- Предложите доступное и проверенное обучение. Старая поговорка о том, что лучше «научить человека ловить рыбу», очень актуальна в контексте обучения LCNC. Нельзя провести несколько вебинаров и успокоиться — пользователи плохо осваивают продукт, и качество проектов будет низким.

- Обратитесь к поставщику программного обеспечения, и он поможет вам понять, какие инструменты корпоративного обучения лучше всего отвечают вашим уникальным потребностям.

Развитие технологий благодаря No-Code и Low-Code разработкам, автоматизации процессов, данным и искусственному интеллекту

No-code — это метод с пользовательским опытом, который максимально похож на low-code, но при этом он позволяет даже бизнес-пользователям, которые не являются техническими специалистами, разрабатывать приложения, не написав при этом ни одной строки кода.

**" ЗАҢ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ТҮРЛІ САЛАЛАРЫНДАҒЫ ҒЫЛЫМ МЕН ТӘЖІРИБЕСІНІҢ
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ " СЕКЦИЯСЫ**

**СЕКЦИЯ «АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ НАУКИ И ПРАКТИКИ В РАЗЛИЧНЫХ
ОТРАСЛЯХ ЮРИСПРУДЕНЦИИ»**

**SECTION " ACTUAL PROBLEMS OF SCIENCE AND PRACTICE IN VARIOUS
BRANCHES OF JURISPRUDENCE "**

ӘОЖ: 67.99

**САҚТАНДЫРУ ШАРТТАРЫНАН ТУЫНДАЙТЫН
ДАУЛАР БОЙЫНША СОТ ТӘЖІРИБЕСІ**

Усенбаева А.У. з.ғ.маг., аға оқытушы

Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Зайырлы, құқықтық мемлекетте кез-келген даудың заңға сай шешілуі қалыпты жағдай. Соның ішінде бүгінде сақтандыру мәселесіне қатысты дауларды заңға сай реттеудің де өзіндік тәжірибесі қалыптасты. Сақтандыру шарты мемлекет тарапынан жіті қорғалады. Бұл азаматтардың тәуекелдерін қорғаудың, халықтың материалдық құндылықтарын жоғалтпаудың кепілі ретінде көрініс алған.

Жыл өткен сайын сақтандыру азаматтардың өмір тіршілігін көбірек қамтып отыр. Осыған орай сақтандыру жағдайы немесе сақтандыру шартында айқындалған оқиғалар кезінде сақтандыру ұйымы тарапынан берілетін сақтандыру төлемі арқылы жеке немесе заңды тұлғаның заңды мүдделерін қорғау мәселесі бүгінде ерекше өзекті мәселеге айналды.

Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде сақтандыру шартында көзделген тәртіппен және жағдайларда өзге де төлемдерді жүзеге асыру жағдайлары көзделген.

Еліміздегі құқықтық институттарға деген сенімнің нығаюы, халықтың қаржылық сауатының өсуі сақтанушылар қатарының артуына ықпал етуде. Бұрын елімізде әрбір көлік құралы сақтандырылуға міндетті болса, 2020 жылдан бастап міндетті медициналық сақтандыру жүйесінің енгізілгені белгілі. Одан бөлек азаматтар өз ынтасымен жылжитын, жылжымайтын мүлкін, кәсібін сақтандыруға да дағдылана бастады. Дегенмен, сақтандыру шарттары көбейген сайын міндеттемелерді орындауға қатысты даулар да сотта жиі қаралатын болды. Сақтандыру компанияларының сақтандыруды төлеуден, сақтандыру сомаларын өндіруден бас тартуына байланысты төлемді өндіру туралы даулар да соңғы жылдары кеңінен тараған. Мұндағы ең басты негіз – зиян келтірілген көлікті бағалау есебіне қатысты болып келеді. Себебі, сотта тараптар арасында даудың туындауына талап қоюшы мен жауапкердің бағалау есептерінің дәл келмеуі түрткі болады. Сақтандырушы неғұрлым азырақ сома беріп, сақтанушы барынша өз шығынын жапқысы келгендіктен дауды шешу қиындық келтіреді.

2022 жылғы 1 қыркүйек күні мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы жарияланды. Жолдауда қоғамда заң үстемдігі берік орнығып, сот төрелігі әділ атқарылуы қажеттігі айтылды. Осыған орай, қазылар қауымын шұғыл түрде қайта іріктеп, жаңартып жасақтау керектігін айтты. Қазылар жоғары білікті, адал, сондай-ақ, жемқорлықтан таза болуы қажет екендігі сөз болды. Ең алдымен, барлық судьялардың мәртебесін теңестірген жөн. Олар өзінен жоғары тұрған әріптестеріне тәуелді болмауы керек.

Көптеген сот төрағасы лауазымы судья лауазымы болып өзгереді. Сот төрағасы және Сот алқасының төрағасы лауазымына үміткерді судьялар өздері сайлайтын тәсіл енгізуді ұсынамын. Жоғарғы Сот судьяларын да сайлау арқылы таңдау тәсілін енгізген жөн. Ол үшін Президент үміткерлерді баламалы негізде Сенатқа ұсынуы керек. Аталған салаға мықты заңгерлерді тарту үшін материалдық жағдай жасау қажет.

Судьялардың дербестігін арттыру үшін Жоғарғы сот кеңесінің мәртебесін нығайтқан дұрыс. Судья болуға үміткерлерді дайындау, біліктілігін көтеру жұмысы Кеңестің құзыретіне беріледі. Сондай-ақ, олардың шекті жасын ұзарту, өкілеттігін тоқтату мәселесімен де осы мекеме айналысады. Бұл мемлекеттік орган нақты кадрлық функциялары бар, толыққанды институтқа айналуы керек. Кадрларды іріктеуден бастап, барлық деңгейдегі соттарды тағайындауға ұсыным беруге дейінгі бүкіл міндет соларға жүктеледі.

Күштік құрылымдар сотқа ықпал етпеуге тиіс. Бұл – өте маңызды. Судьяларға әкімшілік қысым көрсететін амал-тәсілдің бәрі жойылуы керек. Судьялардың қызметіне араласуды шектей отырып, олардың заң бұзғаны үшін жауапкершілігін арттырамыз. Судьяның өрескел қателік жіберген және күшін жойған әрбір сот актісін Қазылар алқасы тексеруге тиіс.

«Сот төрелігін атқару сапасы» бойынша судьяларды бағалау және жауапкершілікке тарту институтын түбегейлі қайта қараған жөн.

Апелляция институтын реформалау қажет. Істер бірінші сатыдағы сотқа қайтарылмай, нақты мән-маңызы бойынша шешім шығарылуы керек.

Әкімшілік әділеттің қолданылу аясын да кеңейту қажет. Әкімшілік құқық бұзушылықтардың ауқымды бөлігінің және мемлекеттік органдармен арадағы азаматтық-құқықтық даулардың Әкімшілік рәсімдік-процестік кодекспен реттелуі отандық сот төрелігін барынша ізгілендіріп, әділдікке бастайды. Сонымен бірге, аудандық және облыстық соттар деңгейіндегі сот төрелігінің қолжетімді болу мәселесін пысықтау керек.

Бизнес өкілдері сот алымдарының тым жоғары болуы олардың өз мүддесін қорғауына айтарлықтай кедергі келтіреді деп есептейді. Бұл – орынды пікір. Сондықтан, қазіргідей талап-арызда көрсетілген сомадан алынатын пайыз мөлшерінің орнына мүлік даулары бойынша ойға қонымды алым мөлшерін белгілеу қажет.

Мемлекеттің сот процесіне қатысуын азайтқан жөн. Мемлекеттік органдар арасындағы сот дауларын да ретке келтіретін кез келді. Егер екі министрлік заң нормаларын әртүрлі түсінсе, ондай мәселені Үкімет түпкілікті шешуге тиіс. Дәл осындай тәсілді мемлекеттік органдардың мемлекеттік ұйымдармен арадағы дауларына да қатысты қолдану қажет.

Түрлі өңірде ұқсас істер бойынша әртүрлі шешімдер қабылданатын жайттар жиі кездеседі. Қазір цифрлық талдау жасайтын құрал әзірленуде. Сол арқылы сот төрелігін атқару ісін біріздендіруге мүмкіндік туады. Жоғарғы Сот осы интеллектуалды жүйені толық енгізуді тездеткені жөн.

Әрине, сот жүйесін реформалау мұнымен аяқталмайды. Бұл шаруамен мамандар Жоғарғы Соттан тыс айналыса береді. Осы қадам үдеріске бәсекелік сипат беріп, оны қоғам өкілдері мен тәуелсіз сарапшылар үшін ашық, яғни, анағұрлым тиімді етеді [1].

Сақтандыру адамның маңызды қажеттілігі – қауіпсіздік қажеттілігін қанағаттандыруына бейімделген. Жалпы, сақтандыру – бұл адам өмірінде орын алуы мүмкін жағымсыз жағдайлардан заңды тұлғалар мен азаматтардың мүдделерін қорғайды және бұл сақтандыру шарты негізінде жүзеге асырылады.

Ал, сақтандыру шарты - сақтанушы мен сақтандырушы арасындағы олардың өзара міндеттемелерін айқындайтын келісім. Сақтандыру шарты бойынша бір тарап (сақтанушы) сақтандыру сыйлықақысын төлеуге міндеттенеді, ал екінші тарап (сақтандырушы) сақтандыру жағдайы басталған кезде сақтанушыға немесе шартта белгіленген сома (сақтандыру сомасы) шегінде өзінің пайдасына шарт жасалған өзге тұлғаға (пайда алушыға) сақтандыру төлемін төлеуге міндеттенеді.

Жәбірленуші сақтандырушы белгілеген залал мөлшерімен келіспеген жағдайда сотқа дау айтуға құқылы. Өкінішке орай, осы мәселеде жәбірленушілер жиі қателік жібереді. Өйткені, олар сақтандырушы белгілеген залал мөлшеріне шағымданудың орнына, сақтандыру компаниясының бағалауымен келісіп, сақтандыру төлемін алып алады. Содан кейін ғана зиянның мөлшеріне дау айта бастайды.

Жалпы, соңғы жылдары дауды бейбіт жолмен шешу, дауқестікті төмендету бағытында Жоғарғы Сот тарапынан ауқымды істер атқарылды. Бүгінде сақтандыруға қатысты даулардың алдын алу, дауларды медиациямен аяқтау мақсатында түсіндіру жұмыстары жүргізілуде.

Сақтандыру компаниялары татуластыру рәсімдеріне жіті көңіл бөлуі керек. Бүгінгі күні сақтандыру омбудсман дауды сот тәртібімен шешудің баламасы ретінде әрекет ететінін үнемі назарда ұстаған жөн.

Сақтандыру – сақтандыру ұйымы жүзеге асыратын, сақтандыру төлемі арқылы сақтандыру шартында айқындалған сақтандыру жағдайы немесе өзге де оқиға басталған кезде жеке немесе заңды тұлғаның заңды мүліктік мүдделерін қорғау жөніндегі қатынастар кешенін білдіреді.

Сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымы сақтандыру қызметін (қайта сақтандыру жөніндегі қызметті) жүзеге асыру құқығына лицензиясы, сақтандыруды белгілі бір түрі бойынша жүзеге асырудың жалпы талаптарын айқындайтын сақтандыру қағидалары және ішкі қағидалары болғанда ғана сақтандыру қызметін жүзеге асыруға құқылы.

Қазақстан Республикасының сақтандырудың міндетті түрлерін реттейтін жекелеген заңнамалық актілерінде немесе сақтандыру қағидаларында көзделген жағдайларда, сақтандыру шарттары сақтанушы мен сақтандырушы арасында электрондық ақпараттық ресурстармен алмасу арқылы электрондық нысанда жасалуы мүмкін [2].

Сақтандыру шарттарынан туындайтын талаптарға жалпы талап қою мерзімі – үш жыл қолданылады. Бұл мерзім пайда алушыға немесе сақтанушыға (сақтандырылған адамға) оның құқықтарының бұзылғаны – сақтандыру төлемін жүзеге асырудан бас тарту немесе оның мөлшерін азайту туралы шешім қабылдағаны туралы белгілі болған кезден бастап, ал шешім қабылданбаған болса – сақтандыру төлемін жүзеге асыру үшін заңмен немесе шартпен белгіленген мерзім аяқталған сәттен бастап есептеледі. Кері талап тәртібімен сақтандырушының сақтанушыға талап қоюы үшін үш жылғы мерзім сақтандыру төлемі жүзеге асырылған сәттен бастап есептеледі.

Сақтандыру жағдайы басталған кезде пайда алушы тікелей сақтандырушыға сақтандыру шартында көзделген сақтандыру төлемін жүзеге асыру туралы талап қоюға құқылы. Өзінің талаптарын зиян келтірушіге (сақтанушыға) тікелей қоя алатын жәбірленушінің осындай құқығы АҚ-нің 816-бабының 8-тармағында көзделген, бірақ ол міндет болып табылмайды.

Сонымен қатар, мұндай талап қойылған кезде сот өзінің бастамасы бойынша іске қатысуға дау нысанасына дербес талаптар қоймаған үшінші тұлға ретінде сақтандырушыны тартуы тиіс, өйткені бұдан кейін зиянға жауапты және өзінің жауаптылығын сақтандырған адам сақтандырушыға талап қоюға құқылы.

Ерікті мүлдікті сақтандыру шартынан туындайтын дау бойынша істі сот талқылауына дайындау кезінде сот сақтандырылған мүлдікке зиян келтірушінің бар-жоғын анықтауы, оны іске үшінші тұлға ретінде тартуы қажет, өйткені мүлдікті сақтандыру шарты бойынша сақтандыру төлемін өндіріп алу туралы сот шешімі сақтандырушыға суброгация тәртібімен зиян келтірушіге талап қоюға құқық береді (АҚ-нің 840-бабы).

Сақтандырушы сақтандыру төлемін жүзеге асыра отырып, зиян келтірген тұлға үшін залалдың орнын толтырмайды, заңда оған мұндай міндет жүктелмеген, ол өзінің міндеттемесін сақтандыру шарты бойынша орындайды, одан кейін оған сақтанушы (пайда алушы) мен зиян келтірген тұлға арасындағы қолданылып отырған міндеттемедегі кредитор құқығы ауысады.

Өмірді жеке сақтандыру шарты бойынша сақтандыру объектісі сақтандырылған адамның өмірі мен денсаулығы болып табылады, сондықтан сақтандырылған адамның қайтыс болуы сақтандыру жағдайы ретінде сақтандыру шартымен қамтылады.

Азаматтық-құқықтық жауаптылықты міндетті сақтандыру шарты бойынша сақтандыру объектісі сақтанушының өмірі мен денсаулығы емес, оның Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасында белгіленген үшінші тұлғалардың өміріне, денсаулығына және мүлкіне келтірілген зиянды өтеу міндетіне байланысты сақтандырылған адамның мүлдіктік мүддесі болып табылады.

Тиісінше сақтандыру төлемін жүзеге асыру үшін (Көлік құралдары иелерінің жауапкершілігін сақтандыру туралы заңның 24-бабында көзделген мөлшерде) жоғары қауіптілік көздің әсер етуі салдарынан қайтыс болудың бір ғана фактісі жеткіліксіз, жәбірленушінің қайтыс болуымен келтірілген кінәлі адамның зиянды өтеу міндетінің туындауына негіз болатын мән-жайлардың бар екендігін анықтау қажет.

Көлік құралдары иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру шарты бойынша жәбірленуші пайда алушы болып табылады, ол қайтыс болған жағдайда – Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес жәбірленушінің қайтыс болуына байланысты зиянды өтетуге құқығы бар тұлға болады.

Сақтандырушы көлік құралына келтірілген зиянның мөлшерін айқындауды Зиян мөлшерін айқындау қағидаларына сәйкес мүлдікке келтірілген зиян мөлшерін айқындау туралы арыздың негізінде он жұмыс күні ішінде жүзеге асырады.

Көлік құралына зиян келтірілген жәбірленушінің (пайда алушының) өзі немесе сақтанушы (сақтандырылған адам) мүлдікке келтірілген зиянның мөлшерін айқындау туралы арызды берген күнінен бастап зақымдалған мүлдікті көлік оқиғасының салдарынан түскен күйде сақтайды және сақтандырушыға бүлінген мүлдікті қарап-тексеруіне мүмкіндік береді.

Егер сақтандырушы белгіленген мерзімде зиян мөлшеріне есептеуді ұйымдастырмаған жағдайда ғана жәбірленуші (пайда алушы) өз бетінше бағалау ұйымының қызметтеріне жүгінуге және бүлінген көлік құралын қалпына келтіру (кәдеге жарату) жұмыстарын бастауға

құқылы. Бұл ретте бағалау ұйымының көлік құралына келтірілген зиян мөлшерін айқындау нәтижелерін сақтандырушы сақтандыру төлемін жүзеге асыру үшін қабылдайды.

Сақтандырушы айқындаған зиян мөлшерінің нәтижесімен келіспеген кезде жәбірленуші (пайда алушы) зиян мөлшерін бағалау нәтижелерін заңсыз деп тану туралы жеке талап арыз беру арқылы, не болмаса сақтандыру төлемін өндіріп алу туралы талаптарды сотта қарау барысында оны даулауға құқылы. Сот осындай дау туындаған кезде сот сараптамасын негізсіз тағайындауды болдырмау мақсатында сақтандырушының Зиян мөлшерін айқындау қағидаларында қамтылған талаптардың сақталуын тексереді, қажет болған жағдайда іске маманды қатыстырады.

Ерікті сақтандыру - тараптардың өз еркін білдіруіне орай жүзеге асырылатын сақтандыру. Ерікті сақтандырудың түрлері, шарттары мен тәртібі тараптардың келісімімен айқындалады [3].

Егер ерікті сақтандыру шарты сақтанушыға сақтандыру полисін бере отырып, қосылу шарты нысанында жасалған болса, сақтандырушы сақтанушыны сақтандыру ережелерімен таныстыруға және ережелердің көшірмесін ұсынуға міндетті (АК-нің 828-бабы 1-тармағының (1-1) тармақшасы). Егер сақтандырушы сақтанушының сақтандыру ережелерімен танысқандығы туралы дәлелдемелер бермесе, барлық келіспеушіліктер сақтанушының пайдасына түсіндірілуі тиіс. Ерікті сақтандыру шартының талаптарын түсіндіру кезінде АК-нің 392-бабының талаптарын басшылыққа алу қажет.

Сақтандырудың ерікті түрлері бойынша пайда алушыны сақтанушы тағайындайды. Егер сақтанушы бұл ретте сақтандырылған тұлға болып табылмаса, онда пайда алушы сақтандырылған адам болуы тиіс не ол сақтандырылған тұлғаның жазбаша келісімімен тағайындалады.

Егер кепіл мүлкін ерікті сақтандыру шарты бойынша пайда алушы болып банк тағайындалса және қарыз алушы сақтандырылған тұлға бола отырып, осы талаппен келіскенін жазбаша білдірсе, онда ол сақтандыру жағдайы басталған кезде сақтандыру төлемін өз пайдасына немесе пайда алушы – банк пайдасына жүзеге асыру туралы талап қоюға құқылы болмайды. Мұндай құқық пайда алушы ретінде банкке ғана тиесілі болады. Егер банк пайда алушы ретінде аталған талаптарды мәлімдемесе, қарыз алушыда зиян келтірушіге мүлікке келтірілген залалды, егер ондай болса, өтеу туралы талап қою құқығы қалады. Бұдан басқа, сақтандырылған адам сақтандырушының сақтандыру төлемін жүзеге асырудан бас тартуына шағымдану құқығынан айырылмайды.

Егер банк пайда алушы ретінде сақтандыру төлемін жүзеге асыруды талап ету бойынша өз құқығын сақтандырылған адамға берсе, сақтандырылған адам оның жазбаша расталуын ұсынуға тиіс.

Ерікті сақтандыру шартына сәйкес көлік құралын басқаруға рұқсат берілген адамға сақтандырылған адам ретінде сақтандыру ережелері қолданылады, сондықтан сақтандыру төлемін жүзеге асырған сақтандырушының суброгация тәртібімен (АК-нің 840-бабы) осы адамнан төленген сақтандыру сомасын өндіріп алуды талап етуге құқығы жоқ.

Ерікті сақтандыру объектісі болып табылатын мүліктің ортақ бірлескен меншік құқығында ерлі-зайыптыларға тиесілілігі, ол туралы сақтандыру шартында көрсетілмесе, сақтандырылған адамның жұбайы да сақтандырылған деп танылатындығын білдірмейді.

Сот шешімімен талап қоюшының талап қоюы қанағаттандырылып, жауапкерден сақтандыру сыйлықақысы өндірілді.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2022 жылғы 1 қыркүйек. // Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtynkazakstan-halkyna-zholdauy-183555>.

2. Қазақстан Республикасының Сақтандыру қызметі туралы Заңы. 2000 жылғы 18 желтоқсандағы № 126 // <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuror?lang=kk>.

3. Сақтандыру шарттарынан туындайтын даулар бойынша сот практикасы туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы № 8 нормативтік қаулысы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P170000008S>.

УДК 34.342.7

ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ БУЛЛИНГА И КИБЕРБУЛЛИНГА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Оспанова Ж.Б., к.ю.н., ассоц. профессор

Евразийский технологический университет, г. Алматы, Казахстан

Буллинг на сегодняшний день приобретает новые формы воздействия и продолжает оставаться одной из наиболее актуальных проблем современного образования. Развитие технологий послужило формированию платформы для развития кибербуллинга, т. к. подростки всё чаще участвуют в интернет-коммуникациях, которые могут этому способствовать.

Согласно современным исследованиям, жертвами кибербуллинга часто становятся те же дети, которые подвергаются травле и в реальной жизни. Они по разным причинам более уязвимы, менее уверены в себе, им свойственны какие-либо отличия во внешнем виде, происхождении, поведении и состоянии здоровья в сравнении со сверстниками.

По результатам исследования «Поведение детей школьного возраста в отношении здоровья», проведенного Национальным центром общественного здравоохранения в 2017-2018 учебном году, в котором приняли участие 6546 учащихся из 110 общеобразовательных школ Казахстана, жертвой буллинга в школе, по крайней мере, один раз и более становился каждый пятый ученик в возрасте 11-13 лет, а также каждый десятый подросток в возрасте 15 лет. Когда речь идёт о 15-летних подростках, точнее было бы сказать, что буллингу подвергается приблизительно каждый седьмой ученик (см. График ниже) [1].

Что касается кибербуллинга, то здесь разница между представителями двух полов заметнее. Приблизительно 13-15% мальчиков в возрасте 11-15 лет становились жертвами кибербуллинга один и более раз в месяц. Среди девочек-подростков этого возраста кибербуллингу подвергались 9-11%. HSBC Kazakhstan 2018 пока это единственное исследование такого масштаба в Казахстане, в рамках которого собирались данные о кибербуллинге (см. График ниже) [1].

Различные виды сетевой агрессии в интернет-среде рассматриваются как пусковой механизм создания ситуации скандала, жесткой провокации и служат виртуальным средством с возможностью организации физических агрессивных акций.

Для борьбы с буллингом и кибербуллингом был принят Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам защиты прав ребенка, образования, информации и информатизации», который внес изменения в ряд нормативных правовых актов.

Так, в Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 г. № 345-ІІ «О правах ребенка в Республике Казахстан» и в Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года «Об образовании» было включено такое определение как *травля (буллинг) ребенка* – систематические (два и более раза) действия унижительного характера, преследование и (или) запугивание, в том числе направленные на принуждение к совершению или отказу от совершения какого-либо действия, а равно те же действия, совершенные публично или с использованием средств массовой информации и (или) сетей телекоммуникаций (кибербуллинг).

Под *кибербуллингом* понимаются систематические (два и более раза) действия унижительного характера в отношении ребенка, преследование и (или) запугивание ребенка, в том числе направленные на принуждение к совершению или отказу от совершения какого-либо действия, с использованием интернет-ресурса [2].

Согласно принятым поправкам в законодательные акты Республики Казахстан процедура рассмотрения факта кибербуллинга на интернет-ресурсах в отношении ребенка включает подачу гражданином или законным представителем ребенка в письменном виде или в форме электронного документа в уполномоченный орган заявления о совершаемых фактах кибербуллинга в отношении ребенка с указанием наименования интернет-ресурса, в котором происходят противоправные действия (см. ст. 18-4 Закона Республики Казахстан от 23 июля 1999 года «О средствах массовой информации») [3].

Данное заявление рассматривается экспертной группой в течение трех рабочих дней со дня его поступления. Порядок создания экспертной группы, а также рассмотрения заявления по фактам кибербуллинга в отношении ребенка определяется уполномоченным органом. Ответ представляется на государственном языке или языке обращения.

В случаях, когда запрашиваемая информация входит в компетенцию нескольких обладателей информации и при ответе на заявление требуется получение информации от иных обладателей информации, срок рассмотрения может быть однократно продлен уполномоченным органом не более чем на пятнадцать календарных дней, а заявителю сообщается в течение двух рабочих дней с момента продления срока рассмотрения.

При этом в содержании заявления обязательно должен быть указан интернет-ресурс, на котором совершаются факты кибербуллинга в отношении ребенка.

Также в Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 г. «Об информатизации» была внесена статья 18-2 по деятельности иностранной онлайн-платформы и сервиса обмена мгновенными сообщениями на территории Республики Казахстан, согласно которой для осуществления деятельности на территории Республики Казахстан собственники и (или) иные законные представители иностранной онлайн-платформы и (или) сервиса обмена мгновенными

сообщениями, среднесуточный доступ к которым в течение месяца составляет более ста тысяч пользователей, находящихся на территории Республики Казахстан, назначают своего законного представителя по взаимодействию с уполномоченным органом в области средств массовой информации [4].

При подтверждении факта кибербуллинга в отношении ребенка законный представитель иностранной онлайн-платформы, осуществляющий взаимодействие с уполномоченным органом в области средств массовой информации, в течение двадцати четырех часов после получения предписания уполномоченного органа обязан принять меры по удалению информации, признанной кибербуллингом в отношении ребенка.

Согласно зарубежному опыту, закон, который в течение суток блокирует или требует удаления материалов, связанных с кибербуллингом в социальных сетях, принят в таких развитых государствах, как Германия, Франция, США, Новая Зеландия. В США, более чем в сорока штатах, уголовное наказание за кибербуллинг очень строгое [5].

В странах Евросоюза в борьбе с кибербуллингом предпочитают профилактику уголовной или гражданской ответственности.

Новая Зеландия стала первым государством, в котором за оскорбления в сети могут лишиться свободы. В США законодательство, предусматривающее наказание за кибербуллинг, было введено в ряде штатов. Согласно данным Центра исследования кибербуллинга, в сорока четырех штатах из пятидесяти существует уголовная ответственность за харассмент в интернете.

В Германии наказуемы отдельные стороны кибербуллинга, которые причисляется к частному или гражданско-правовому проступку, влекущему за собой высшее наказание в виде заключения до десяти лет.

Южная Корея, Франция также ведут работы по усилению ответственности за агрессию на интернет-платформах.

Тем самым, для более полной защиты несовершеннолетних от буллинга и кибербуллинга в Республике Казахстан представляется необходимым внести изменения также в Кодекс об административных правонарушениях (КоАП РК), Уголовный кодекс Республики Казахстан (УК РК) и законодательно закрепить юридическую ответственность и разумные меры наказания за данные виды правонарушений.

Использованная литература

1. Кибербуллинг: международный опыт и Казахстан// <https://factcheck.kz/claim-checking/verdict/faktchek-kiberbulling-mezhdunarodnyj-opyt-i-kazakhstan/>.
2. Закон Республики Казахстан от 03 мая 2022 г. № 118-VII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам защиты прав ребенка, образования, информации и информатизации» // <https://online.zakon.kz>.
3. Закон Республики Казахстан от 23 июля 1999 года № 451-1 «О средствах массовой информации» // <https://adilet.zan.kz>.
4. Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 г. № 418-V ЗРК «Об информатизации» // <https://adilet.zan.kz>.
5. Кибербуллинг. Или немного об интернет-травле. Авганов С. // <https://online.zakon.kz>.

УДК 372.834

ЮРИДИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ЕВРАЗИЙСКОМ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

*Иманбердиева Э.Б., к.ю.н., ассоц. профессор
Евразийский Технологический университет, г. Алматы, Казахстан*

В рамках заявленной темы Международной научно-практической конференции «Инновации в науке, образовании и производстве Казахстана», которая проходит в нашем Евразийском технологическом университете, работа секции «Актуальные проблемы науки и практики в различных отраслях юриспруденции» представляют особый интерес. Мой личный

интерес как теоретика-правоведа связан моей научной и педагогической деятельностью, в особенности с преподаваемыми мною в этом университете юридическими дисциплинами.

Среди всех существующих проблем юридического образования хотелось бы назвать одну из актуальной – это подготовка юридических кадров для государственных и частных структур. Актуальность проблемы подготовки кадров в целом вызвана тем обстоятельством, что произошло реформирование системы отечественного образования и науки. Безусловно, речь идет о полном переходе Республики Казахстан к кредитной технологии обучения. Известно, что на прошедшем 12 марта 2010 года в Будапеште II Форуме министров образования стран Европы, было принято единогласное решение 46 стран-подписантов о присоединении нашего Казахстана к Болонской декларации. «Открытость международного рынка труда, - как правильно выразилась Ш.В. Тлепина, - ориентирует население на получение образования, признаваемого за рубежом, конвертируемого диплома о высшем и послевузовском образовании» [1, с. 115].

Другим обстоятельством, придающим актуальность данной теме, является бурное развитие информационно-коммуникационных технологий, которые сейчас в современном мире выступают необходимо важным компонентом образования. Соответственно требуется разработка, внедрение, применение различных IT-технологий обучения. В этом плане Евразийский технологический университет, как следует из его корпоративной философии, стремится к проведению инновационных исследований, внедрению современных IT-технологий образования, отвечать диктующим условиям рынка труда и осуществлению международного сотрудничества [2]. Со своей миссией Евразийский технологический университет успешно справляется, и в этом заслуга научных кадров и членов профессорско-преподавательского состава.

Общепринятым является тот факт, что в индустриально-инновационном развитии любого государства огромную роль и важное место занимают отечественное образование и наука. Делая экскурс в историю, важно напомнить о том, что ровно пять лет назад первый президент РК Н. А. Назарбаев объявил о начале третьей модернизации в нашей стране. Следующие пять основных ее приоритетов намечены обеспечить глобальную конкурентоспособность Казахстану:

«Первый приоритет — это ускоренная технологическая модернизация экономики.

Второй приоритет — это кардинальное улучшение и расширение бизнес-среды.

Третий приоритет — это макроэкономическая стабильность.

Четвертый приоритет — это улучшение качества человеческого капитала.

Пятый приоритет — это институциональные преобразования, безопасность и борьба с коррупцией» [3].

Обратим внимание на четвертое приоритетное направление, где первой поставлена задача: изменение роли казахстанской системы образования и превращения ее в центральное звено новой модели экономического роста. В частности, Президент РК в своем Послании народу Казахстана от 2017 года отметил: «Учебные программы необходимо нацелить на развитие способностей критического мышления и навыков самостоятельного поиска информации» [3].

Между тем, Н.А. Назарбаев не оставил без внимания IT-знания, финансовую грамотность, патриотическое воспитание молодежи. Тем самым, наше государство подтвердило, что отказывается от изжившим себя учебно-методической базы подготовки юридических кадров и выдвигает новые критерии перед профессиональным обучением юристов.

По этой причине свое сегодняшнее выступление хотелось посвятить анализу системы юридического образования и профессиональным программам подготовки юридических кадров в Евразийском технологическом университете. Отмечу, что выбранная тема не является для меня принципиально новой. Ранее, мною на страницах юридической печати поднимались проблемы, часто встречающиеся при осуществлении профессиональной деятельности по подготовке юридических кадров, особенно формам и методам подготовки судебных кадров [4, с. 153-166].

Итак, прежде всего, направим внимание на вузовский компонент, предложенного кафедрой права Евразийского технологического университета студентам самостоятельно на выбор. Примечательно, что в настоящее время студенты ЕТУ 1-го курса обучения по специальности «Юриспруденция» изучают учебную дисциплину «Правовая культура и

правовое воспитание». Изучение данной дисциплины проходит параллельно с изучением основного компонента, как: «Теория государства и права». Данное положение вещей свидетельствует о закреплении студентами глубоких знаний о концепциях правопонимания, происхождения государства, в том числе концепции правового государства, на идеях которого построено государство Республики Казахстан. Соотношение правовой культуры и правового государства состоит в том, что формирование правовой культуры граждан является важным условием в построении правового государства РК, а уровень правовой культуры его населения определяет тип государства РК.

От себя отмечу, что для всех нас весьма важно воспитывать будущих юристов в духе уважения к законам и правам человека. Правовая культура обычных граждан определяется глубоким уважением к законам и правам других граждан, а профессиональная правовая культура юристов – глубоким знанием, правильным уяснением, разъяснением и применением законов РК. Поэтому ошибочно утверждать себя правовым государством без соответствующего уровня правовой культуры граждан, государственных служащих и юристов.

Вспомним, что еще в Концепции правовой политики РК от 2002 года, рассчитанной на 2002-2009 годы, отмечено: «В школах и учебных заведениях ввести обязательные или факультативные занятия по актуальным проблемам правовой культуры» [5]. Следующая Концепция правовой политики, охватывающая период с 2010 по 2020 годы, указала на то, что составной частью государственного управления в сфере образования и науки РК являются вопросы правовой культуры, куда входит правовое образование и правовая пропаганда [6]. Последняя Концепция правовой политики РК от 2021 года, продолжая развивать прочно утвердившиеся концептуальные идеи, указала: «назрела необходимость модернизировать систему юридического образования» [7].

Наряду с этим, студенты ЕГУ 4-го курса обучения по специальности «Юриспруденция» изучают учебную дисциплину «Альтернативные способы разрешения гражданско-правовых споров». Читаемый мною курс является особо востребованным в наше время.

Хотелось бы отметить, что, с одной стороны, разработка и внедрение в законодательство и практику Казахстана различных способов урегулирования споров тесно связано с развитием концепции восстановительного и превентивного правосудия. Карательное правосудие, ставшее для постсоветских стран традиционным, негативно сказывается на мировые и отраслевые индексы верховенства права. С другой стороны, они вызваны необходимостью повышения уровня правовой культуры граждан Казахстана, способных самостоятельно без постороннего вмешательства урегулировать, возникший между ними конфликт, который в последующем может стать предметом судебного разбирательства. В основе восстановительного правосудия лежит идея примирения, а в основе превентивного правосудия – предупреждение и предотвращение неправомерных действий. Следуя этой идее, законодатель предусмотрел в качестве альтернативных способов урегулирования споров медиацию, арбитраж, партисипативные процедуры. С вступлением в силу нового Гражданского процессуального кодекса РК от 2015 года, появилось судебное и нотариальное примирение. Почерпнем, что для урегулирования трудовых споров предусмотрены различные примирительные процедуры и посреднические услуги. Все перечисленные способы мы изучаем со студентами.

Изложенные мною сведения подтверждают, что обучение населения юридическому образованию в ЕГУ и подготовка в данном ВУЗе юридических кадров полностью соответствуют государственным общеобязательным стандартам высшего образования, соответствуют концептуальным идеям правового государства, отвечают новым вызовам времени.

Вместе с тем, в качестве предложений, мне бы хотелось, чтобы вышеперечисленные учебные дисциплины были переименованы в «Адекватные способы урегулирования споров» и соответственно в «Правовая культура». Объясняется это тем, что, во-первых, применяемые в качестве альтернативы судебному разбирательству способы сейчас перестали быть альтернативными с появлением процессуальной фигуры «судья-примиритель», который проводит примирительные процедуры. Во-вторых, с вступлением в силу нового Административного процедурно-процессуального кодекса РК, эти способы стали распространяться на сферу правоотношений, возникающие из публично-правовых споров, в которых стороны представлены в лице административного органа и гражданина. В-третьих, термин «адекватные способы» понимают собой узаконенные законодателем способы урегулирования споров, соответствующие законным способам правовой защиты и методам

правового регулирования. Уместно привести удачное высказывание известного всем ученого-юриста. «Но немало и таких, - комментирует Р.Н. Юрченко, - которые пытаются урегулировать конфликт иными способами: совершают самоуправство, привлекают третьих лиц для устрашения и запугивания должников, применяют физическое и психическое насилие и т.п.» [8]. Предоставление сторонам возможность самостоятельно урегулировать спор — вовсе не значит применение в качестве альтернативы способы, которые возможно граничат с законом.

Что касается учебной дисциплины «Правовая культура и правовое воспитание», то само по себе правовое воспитание уже предполагает его направленность на правовую культуру. Правовая культура и правовое воспитание соотносятся между собой цель и средства. Непременен, в формировании правовой культуры мы применяем методы правового воспитания.

И, последнее, в развитых правовых государствах созданы и действуют механизмы защиты прав и свобод человека и гражданина и их объединений, одной из которых представляется – административная юстиция и конституционная юстиция. С 2021 года в РК в форме судебного образования действует система административной юстиции, а с 2022 года будет в форме судебного образования построена система конституционной юстиции. Научный интерес к институтам административной и конституционной юстиции возрастает с каждым днем. Поэтому весьма необходимо изучение студентами юридической специальности дисциплин «Административная юстиция» и «Конституционная юстиция». При этом, изучение студентами дисциплины «Административное процедурно-процессуальное право РК» — не значит изучение института административной юстиции. Объясняется это тем, что форма административного судопроизводства не охватывает все публично-правовые споры, например, судебный контроль, осуществляемый следственными судьями или судами, над ходом досудебного производства проводится в рамках статьи 106 Уголовно-процессуального кодекса РК, жалобы на нотариальные действия продолжают рассматриваться судами общей юрисдикции в порядке особого производства. Соответственно такие вопросы остаются неизученными.

Не претендуя на окончательность выводов, сделанных мною, тем не менее, выражаю надежду на то, что мои предложения будут учтены при составлении рабочих учебных программ и каталога элективных дисциплин.

Использованная литература

1. Тлепина Ш.В. Видный ученый-юрист, организатор юридического образования и науки // Право и государство. – Астана: Изд-во «КазГЮУ». - 2016. - № 4 (73). – С. 115-120.
2. Об Университете ЕТУ // Официальный интернет-ресурс ЕТУ. - URL: <http://etu.edu.kz/about-university/#history> (дата обращения: 17.11.2022)
3. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность». [Электронный ресурс]: Послание Президента Республики Казахстан от 31 января 2017 года. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700002017> (дата обращения: 17.11.2022)
4. Профессиональное обучение судей как одно из приоритетных направлений совершенствования судебной системы РК // "Lex Russica". – М.: Изд-во МГЮА, 2018. - № 3 (136). – С. 153-166. DOI: 10.17803/1729-5920.2018.136.3.153-166
5. О Концепции правовой политики Республики Казахстан [Электронный ресурс]: Утративший силу Указ Президента Республики Казахстан от 20 сентября 2002 года № 949. Утратил силу Указом Президента Республики Казахстан от 17 июня 2011 года № 102. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U020000949> (дата обращения: 17.11.2022)
6. О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года [Электронный ресурс]: Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858> (дата обращения: 17.11.2022)
7. Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года [Электронный ресурс]: Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674.

Доступ предоставлен Информационно-правовой системой нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 17.11.2022)

8. О процедурах медиации в Республике Казахстан [Электронный ресурс]: Комментарий к Закону Республики Казахстан "О медиации" от 28 января 2011 года № 401-IV ЗРК. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/T1100000401> (дата обращения: 17.11.2022)

ӘОЖ 34.4414

ШЕШЕНДІК ӨНЕР

Серікқызы Б., студент, Тлеулес Мөлдір, студент
Ғылыми жетекші: Иманбердиева Э.Б., з.ғ.к., қауымд.профессор
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Шешендік өнер қазақ халқының өмірінде ерекше орын алады. Бұлай айтуымыздың бірден-бір себебі – ол, аузымыздан шыққан әрбір сөзімізді ой-ұшқырымыздан өткізу арқылы өзіміздегі ерекшелікті тани аламыз. Ауызша сөйлеу арқылы әрбір сөзіміздің мәні мен түсінігі пайда болады. Ол туралы біз қазіргі уақытта өзіміздің Еуразия технологиялық университетінде ұстазымыз Э.Б. Иманбердиева оқытатын «Көпшілік алдында сөйлеу» пәні арқылы да білеміз. Шешендік өнер біздің заманымыздан бері келе жатқан жайт. Еске салсақ, үш биіміз біріге отырып, әрбір адамның мұң-мұқтажын тыңдап, олардың дау-дамайларын қазақтардың әдеттегі құқығы негізінде шешендік сөз арқылы әділетті шешкен. Негізгі ой, ол біздің ата-бабаларымыздың шешендік өнердегі әсерлі сөздерін ұмытпау, солар арқылы біз қазақ халқы сөзімізде бір мән тұратынына көз жеткізуге көмектеседі.

Ең біріншіден, тарихымызға шолу жасайтын болсақ, ғасырлар бойы келе жатқан өмірде, қазақтың шешендік сөз тарихы Майқы би мен Аяз билерден басталып (XII-XIII ғғ.), Жиренше шешен, Асан қайғы (XIV-XV ғғ.) есімдерімен байланысты қалыптасып, өркендей түсті. Шалғез, Бұхар (XV-XVIII ғғ.), Шортанбай, Дулат, Мұрат, Төле, Қаз дауысты Қазыбек, Әйтекелерге жалғасты. Шешендік өнерінің кеңінен дамып биіктеген кезеңі – XV-XVIII ғғ. Бұл кез қазақ халқының жоңғар, қалмақ, қытай басқыншыларына қарсы тұрып, өз тәуелсіздігін қорғау жолындағы күрес жылдарының әсерінен, әрбір сөзге шешен билеріміз мен жыршыларымыз бізге сол кездегі шындықты көзге сап еткізіп айту арқылы әрбір халықтың жағдайына сай қорғаншылықты үдете білді. Осы сәттерде қазақ жерінде бірнеше ақындар мен күйшілер жиналуы арқылы, айтыс өткізу нәтижесінде әрбір сөзді ұқсастыра айта білсе, ал ақындарымыз елдегі жағдайды өлең түрінде жеткізіп, шындыққа сай оқиғалы әңгімелерімен елді сүйсіндірген болатын. Күйшілер өз күйлерінде өмірдегі орыс топты адамдардың, байлардың қазақ жерінде тұрып, заңбұзушылықтарды жасағанын айтып, астарлап сөздің қарқын келтірген болатын. Өмірде құқықтың жоғары мәнге ие екендігі бізге осы кезеңдегі шындықты жырлаған адамдардың өлеңдері мен күйлері арқылы да жетті. Біздің дәл қазіргі сәтпен салыстыруда өзгешелікті тудырады, сол сәттегі өмірде шындықты жырлаған шешендердің өліміне себеп болып, ақындардың ату жазасына кесілуіне себептілік туындады. Олардың еліміз деп, жеріміз деп, туған жеріміз деп жырлаған ақындарымыз өлең жүзінде, тіпті кітап жүзінде жеткізген жағдайларын дәл қазіргі уақытқа дейін жеткен шығармалардан көре аламыз. Шығармада жазылған құқықты жақтаған, өздерінің құқықтарының бұзылмауы үшін, өзгенің де құқығын қорғаған жандарымыз жетерлік. Жау қолына шабуылмен ұмтылған батырларымыз да елдің бейбітін, оның тыныштығын қалады деп айтуға болады. Батырлардың елдегі бейтараптылықты жеңу арқылы, халықтың татулығына жету үшін, шешендік өнерімен елдің рухын көтерген жыршыларымыз маңызды. Осылайша, біз бұл жайттарды қайдан білдік, әрине шешендік өнердің жетегіне кеткен халықтың ауыздан ауызға айтқан сөздерімен жазбаларға түсу арқылы, біздің қолымызға түсуі арқылы, әрбір істің мәнін астарлай алдық.

Қазақтың шешендік сөздерін өзге елдердің атақты ғалымдары жоғары бағалады. Шешендік сөздер нұсқаларын академик В.В. Радлов (XIX ғ.) зерттеп жинаған болатын. Ол:

«Қазақтар... мүдірмей, кідірмей, ерекше екпінмен сөйлейді. Ойын дәл, айқын ұғындырады. Ауыз екі сөйлеп отырғанның өзінде сөйлеген сөздер ұйқаспен, ырғақпен келетіндігі соншалық, бейне бір өлең екен деп таң қаласын», – деп көрсете отырып, әсіресе қазақ тілінің тазалығы мен табиғилығын дұрыс аңғарып, қазақтардың сөзге тапқырлығы мен шешендігі өзіне ерекше әсер еткенін жазған. Бұл ақпараттың шындығы сонша, өзіміздің қазақ жұртымыздың шындықты жақтаған, әділеттілікті қолдаған шешендік өнердің майталмандары толыққаны рухты көтереді. Еліміздің өзге елдермен салыстыруға келмейтін мәселе деп санаймын, өйткені әрбір ел өздігінше дамып, олардың шешендік өнерді басқа тұрғыдан жеткізіп, сөздің күштілігімен елді еліктіре біліп жатса, ал біздің сөздің күштілігі ондағы халықтың рухын, батырлығын, елге деген сүйіспеншілікті арттырудың бірден-бір жолы ретінде танылады [1, 4 б.].

Әділеттілігімен көзге түскен әрбір жастар мен билердің ел үшін жаңа хабарды жеткізіп, тіпті халықтың үнін ән-күймен ерекшелендіріп айтатыны таңқалдырады. Сөздің түпкі мәнін түсінген, кейбір хандардың әрекеті жауыздықпен ұласқаны байқалды. Шындыққа мойынсынбаған хандар мен байлардың әрекеттері халықты бір түршіктіреді. Сөзге шешендіктің күдіреттілігі сонша, ел арасында таралған Қаздауысты Қазыбек бидің рөлі биік орын алады. Қазыбектың шын мәніндегі шешендігі мен жер жерған даңқы шеберлігі көзге түскенімен қоса, ол басына ауыр күн туып, не ел болу, не қрып кету қаупі төнген қиын сәтте суырылған шешендігімен, алғыр да білгір көсемдігімен ел намысын қорғап қалады.

Қазыбек би екі елдің арасын бітістіруші болып, қызмет атқарғанына байланысты өмірде бірнеше мәмілелер жүргізді. Ұзақ сөзбен емес, ұрымтал оймен, қысқа-нұсқа ұшқыр қиялымен барлық мән-жайтты шеше білді. Өмірде шешеннің сөзі қайтпайтын өнегелі мәнділігімен, ойдың дәлелділігімен тұратыны таңқалдырады. Негізі, ойлап қарасаңыз билердің әрбір ойы маңызды болғанымен, олардың құқық жағынан дәлелдеме ретінде сөздің көрнекілігімен көрінгені қызықтырады. Өйткені, сөздің мәні дәлелмен ұштасып, шешендік өнердің алдыңғы буынға үлгі ретінде қалдырды. Үлгілікті қалай сүйенсек болады, Қаздауысты Қазыбек бидің өз ойымен халықты да, ханды да сендіре білсе, біздегі сот жүйесінде адвокаттың шешендік өнердің жолын қууы артық емес. Қазақ елінде дер кезінде тауып айтылғантапқырлық пен аталы сөзге қарсы уәж айта алмаған. Біліп тұрғанымыздай, шешендік сөздің өмірімізде ел үшін мәнділігімен көзге ілігуіңе қарай әрекет етілді. Шешендік сөздің көмегімен ел ішіндегі қандай дауларды қаралған деген сұрақта, жесір дауы, тіпті, барымта, адам өлімі мен құн дауларын білікті билер шешіп отырған екі жақтың дауларын бір күрделі, шиеленіскен қиын істерді екі ауыз сөзбен бітістіргенінде болғандығы туралы бір дәлелі ретінде анықтаса болады.

Ел жүрегіне ерекше әділеттілігімен сендіріп кеткен Қазыбек би халық арасында адамды жақсы-жаман деп бөлмей, олардың әрекетіне сай, дұрыс шешімді қабылдау үшін олардың бұл іске амалсыздан баруы да мүмкін деген жайлар туындайды. Сондықтан әрбір халық еркін өмір сүруге лайық, әрі бақытты болуға барлығының құқығы бар. Біздің Конституциямызда, тіпті әрбір Кодексте ешкімді ұлтына, нәсіліне, түріне қарай ешқандай бөлуге болмайтыны жөнінде ескертеді. Сол себептен, барлығын тең көру арқылы, олардың әрекеттерінен өзара себептілікті анықтай түсеміз, ал бірде құқықбұзушылық қоғамға қауіптілігімен демек қылмыстық әрекеттермен ұштасады. Қылмыстық әрекет пен әрекетсіздік бір ғана адамның не топтың жасауынан туындау әсерінен, қоғам немесе достары әсер етіп жатады. Бұл жайттарда біз, кінәлі немесе кінәсіздігін анықтау үшін, шешендік өнерді қолдану арқылы сөзіміздің өтімідігіне өзара жауап береміз. Біз ол адамның орнында болу арқылы, өзімізге жауаптарды табуды көздейміз. Алайда, ол адамның әрекеті абайсыздықтан немесе басқа адамның кінәлі деп оқиға болған жерден табылған әсерінен, сөзіміздің өтімді болуы үшін, құқықтық сауаттылықты арттыру маңыздырақ. Осы деңгейден өту арқылы, әр адамның жеке тұлға ретінде қарастыру арқылы қорғаушы ретінде біздің ата-бабаларымыздың жолын қуған себептілікпен сөзге шеберлікті арттыру қажет етеді [2, 230-231 б.].

Ата-бабаларымыз дегенде, тағы бір еске түскені, ол Майқы би жайлы тарихи мәліметтер. Негізгі бастапқы ойымда, Қазыбек би жайында, одан қазіргі қоғамда қорғаушы ретінде қатысатын адамның әрекеті де шешендік өнердің маңыздылығынан туындады. Майқы атамыз сондай шешен болыпты. Аузы дуалы Төле, Әйтеке, Қазыбек сияқты үш бидің төрелігіне кім тайталаса алсын?! Олардың орны бір төбе. Астарлап сөйлегенде айласын асырған қайран шешендерім-ай! Келген бір елшінің ұсынысын естігенде, үш би өзара астарлап сөйлескен сәттерін талқыласам деймін. Бірінші би: «Мына көлдің алар ма еді қазын атып?»- десе, екінші би: «Оғың босқа кетпесін жазым атып»,- депті. Сонда үшіншісі тұрып: «Құтылмастай бәлеге қап жүрмейік, суға келген перінің қызын атып»,-деген екен. Үш би мәмілеге келіп, елшіні

өлтіріп, жағдайды ушықтырмай, өзара түсінісіп, елшіні жолға салған екен. Осындай шешендер ортамызда бірнеше сөздік қорының құдыреттілігімен анықталса, ал тілдің терең сырлығы сонша аса дарындылығымен, сөздің мәнділігімен анық көзге түскенді. Әркез даму үстінде болатын біздің билеріміз, ортамызға қазақ халқының сөзден ұтпаса, жеңбейтін бірауыздан біріккен ержүректі хандар болатын [3, 400 б.].

Тәрбие жағынан әрбір баланың өміршеңдігіне әсер етпей қоймайтын Бөлтірік шешеннің баласына айтқан сөздерін де оқығанда өзіме үлгі тұтуды мақсат еттім. Ол бай баласына ренжіген баласын сөзбен тоқтатып былай дегенінде қаншама көрегендік бар? Жаман сөзден жақсы сөз дұрыс, Жаманға айтқан сөзден, Жақсыға айтқан сөз дұрыс. Ойсыз сөзден ойлы сөз дұрыс, Айтылмай қалған сөзден, Айтылып қалған сөз дұрыс. Жаман сөз бен жақсы сөздің ерекшелікті мәнін түсіндірсе, тіпті, келіп тұрған ойымызды сөзбен айтып жеткізу маңызды. Сөз арқылы өмірде өзіміздің рөлімізді анықтай түсеміз, өзіміздегі кемшілікті өзге адамнан біліп жатып, өзімізді дұрыс жолға түсіруге тырысамыз. Көңілдің жоғары иелегімен, баланың өзің дәне ортаның мәнін түсіну үшін, әрбір сөзді шешен ретінде, анық сөйлеу білу қажет. Қажетсіз уақытта сөйлемей, шешен ретінде жамандардан келген орнықсыз сөзден аулақ болып, сабырлықты таныта алу қажет. Шешен әрқашанда ойың анық жеткізуі үшін, ортаның мәнез-құлқына сай нақты жауапты анықтайды. Нақты жауап қалай анықталады, ол біріншіден, өзінің ішкі жан-дүниені түсіне біліп, дұрыс сөйлеу үшін тілден шыққан сөзге ие болу маңызды. Қоғамымызда сөзге шешенмін деп ұмтылған адам саны жетерлік, алайда, нақты сөйлей алатын адам саны санарлықтай. Шешен ретінде көзге түсу үшін, өзіңді бақылауда, қадағалауда ұстау арқылы, ашу үстінде айтылған сөзден абай болған жөн. Кейін, ол адамның ренішіне себеп боларын анық. Көңілімізде дұрыс ойдың, дұрыс сөйлеудің мәнділігімен тұру арқылы, өзіміздің әрекетімізден дәлелді анықтаймыз.

Қазақтың шешендік, тапқырлық, нақыл сөздерін жинап жариялағандардың бірі – Ыбырай Алтынсарин. Ол халық даналығының жасөспірімдерді тапқырлыққа, өткірлікке, адамгершілікке баулитын тәрбие құралы екенін жете танып, өз еңбектеріне орнымен енгізіп, пайдалана білді. Ыбырай Алтынсариннің халықтың білім алуын қалап, оқуға шақырып, сөйлеу үшін білімді болу керектігін түсіндірді. Ақынымыздың еліміз үшін білімді ұрпақтың көбеюін қалаған ол, шешендік өнерді дамытуда білімнің жоғары әсер ететінін тағы бір дәлелдеді. Әрбір кезеңде елдің саналы болуы арқылы, өздерінің құқықтарын жұртқа паш етіп, елдің өзгерісіне себепкер боламын деген ойларда алыс емес еді. Еліміз біріге өзгерсе, өзгелерде мейірімділікке, ақылмен әрбір істі шешіп, көңілдегі қайғы-мұңды жеңуге біріге күш жұмылдыруы таңқалдырмасы анық [4, 350 б.].

М.О. Әуезовтің «Әдебиет тарихы» деген тамаша еңбегінде фольклордың маңызы туралы былай деп атап көрсетті: «Қазақтың ауыз әдебиетінің қазынасын жасаушылар және ғасырдан-ғасырға, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп отырушылар халық ішінен шыққан талапты ақындар, жыраулар, жыршылар, суырып салма ақындардың шебер ойлары маңызды [5, 280 б.]. Ақындар жырларды, дастанды, этностық шығармаларды шығарған, суырып салып айтқан. Сонымен бірге, бұлар ауыз әдебиетінің көптеген ақындық шығармаларын өздерінің жадында сақтап келген, оларды шебер өңдеп, өздерінің ізін ұстағандарға жеткізіп отырған. Шын мәніне келгенде, суырып салып айтатын ақындар, жыршылар жазбасы жоқ өз халқының шежірелері болған. Бұлардың осы өнер жағынан шеберлікпен әрбір істі ұқсастыра, әрі жырлай да білді. Қазақ әдебиеті тарихында бірнеше орын алатын жазбалардың көптігі сонша, бірнеше зерттеу жұмыстарының легін анықтау шеберлігі бізге дейін жетті. Сонымен қатар, М.Қ. Әуезовтің жазбаша мен ауызшаны салыстыру жағдайында, елдің ауызша өнерлікті дамытып, осы жағдайға байланысты ел тұрмысының бұрынғы айтылып жүрген жалғыз қызығы мен желігінен басқа, тұрмыстағы дерт, негізгі себептері айтыла отырып, жазбаша түрде барлығы бізге сақталып, біздің ой-өрісімізге өзгерістерді келтіре білді.

Бұл жағдайдан кейін, әрбір ақын-жазушылармыз, билеріміздің сөзінен кейін негізгі ой ол құқық жағынан өзімді ортада қорғай білудегі шешендік өнерді дамыту қажет. Ол сот орнында болсын, тіпті белгілі пікірлесу кезінде сөз сөйлеуден жеңілмей, өзінің сөзінің дәлелі ретінде анық көрсете білу қажет. Әрине, сұранысқа ие және осы жағдайларда әлеуметтік бейімделген, адвокаттан кәсіби талап етіледі оларды қолдану білімі мен дағдылары. Тұлғаның қалыптасатын жаңа түрі: мобильді, бастамалар - кез-келген әлеуметтік өзгерістерге тез бейімделе алатын жауапкершілікпен тәуелсіз және стандартты емес қабылдау шешімдер. Бүгінгі таңда жеке қарым-қатынас, жақсы дамыған дағдыға ие болу ауызша және жазбаша қарым-қатынас алады қарқынды жағдайда ерекше маңызды дамып келе жатқан ақпараттық қоғам [6, 150 б.].

Билер дәуірінің әдеби мұрасынан халқымыздың салт-санасы, болмыс мәдениеті, философиясы, парасат-пайымы танылып, ел үшін біршама қиыншылықтардың шешімін таба білді. Сөзге шеберліктің күштілігі сонша, қазақ билері біріге отырып, терең ой, сөз құдіреттілігімен көзге түсіп жатады. Қазақ халқым деп ой-санасын саралауда билердің өнері мен айтысқа қатысқан жастардың сөзге шеберлік танытып, әрбірін ұқсастыра айта білді. Осы негіздерде егеменді елді құру үшін әртүрлі кеменгер сөздермен жеткізілгені кездеседі, мұндағы «Алдына келсе атаңның құнын кеш» деудің өзі, біршама ой салады. Би құзіретіне берілетін істің қаралуы екі сатыға бөлінген. Әуелі екі жақ істі билер қарағанға дейін, яғни өзара келісім жасап дауды шешуге қимыл-әрекет жасайды. Әдеттік құқықта оны «Бітім», «Береке», «Салауат» деп атаған. «Бітім» - екі жақтың өзара келісімге келіп, сөз жүзінде даудың аяқталуы. Бітім арқылы екі жақ келісімге келіп, өзара ар-намысты таразылайтын әрекет ретінде түсініледі. Би алдындағы бітімге ешкім қиянат жасай алмаған. «Береке» - айырбас немесе сатып алу туралы сөз жүзінде шарт жасау. «Салауат» кешірім ретінде, сондай-ақ дауласқан екі жақтың бір-біріне талап қоюдан бас тартуы, яғни кешірім беруі арқылы орындалады. Сол кезеңнің өзінде медиация тәртібінің болғандығын дәлелдейді. Сондай-ақ қазақ даласында ел ішінен таралған ойлы, мәнді мақал пайда болды, ол «Елу жылда - ел жаңа, жүз жылда - қазан» деген негізде еліміз әрқашанда жаңа бағытқа сай дами береді және бірге болып, бірауыздан келісімге келудің мәнін ұғындырады. Шешендік өнер өмірімізде бір қыздың аман қалып, оның шетелдегі қиыншылықты жеңуде сөйлеудің құдіреттілігіен анықталды. Сөз қылыштан да өткір болғандықтан, әрбір жас адам өзгеден ұрыс естіген сәттен кейін ғана кемшіліктерді жоюмен айналысса, кейде білімнің жоғарлығымен сөздің мәнді айтуымен жаттықтырады. Қазақ ауыз әдебиетімен байланыстыру арқылы негізгі шешендік өнердің мәнділігін осы ата-бабаларымыздан алу арқылы әрбір жауапқа түсінікпен айтуы дұрыс жағынан анықталады [7, 4 б.].

Шешендік өнерді зерттеу жалпы мәдени бірлікке қол жеткізуді қамтамасыз етеді және заманауи заңгерді даярлаудағы түпкілікті нәтиже ретінде кәсіби құзыреттіліктерді, соның ішінде:

- ойлау мәдениетін меңгеру, ақпаратты жалпылау, талдау, қабылдау, мақсатты дұрыс қою және оған тікелей жету жолдарын таңдау қабілеті жалпы риторика мен әдістерді білумен байланысты жеке риторика саласындағы шешендік өнер, Сот риторикасы мәселесін талдау қазіргі заманғы құқықтануда, сондай-ақ өз бетінше талдау дағдыларын қалыптастыру (риторикалық қолдану негізінде құқықтық мәселелер;

- ауызша және жазбаша түрде логикалық тұрғыдан дұрыс, дәлелді және нақты құру мүмкіндігі құрылыс әдістерін зерттеуге негізделген сөйлеу сөйлеу, оның ішінде практикалық кәсіби деңгейде жүзеге асырылатын көпшілік алдында сөйлеуде қолданылатын риторикалық әдістер қызметі;

- әлеуметтік, гуманитарлық және т. б. негізгі ережелер мен әдістерді қолдану қабілеті; әлеуметтік шешімдердегі экономикалық ғылымдар кәсіби сипаттағы нақты міндеттерді шешу үшін шешендік өнер саласындағы теориялық білімді қолдануды стратегиялық тұрғыдан анықтау.

Шешендік өнердің сот риторикасында әсер ететін жайынан бөлек, қоғамдағы әділдікті дәлелдеу мақсатында сөйлеген қорғаушының әрекеті негізінде, ойдың нақты ұшқырлығына өзара әсер етпесе болмасы анық. Қоғам бір орында тұрақтамай, ол әрқашанда дамып жатады. Оның дамуына әсер ететін әрине шешен сөйлей білудің өзі өнер ретінде қарастырады. Сол арқылы басқа орталармен коммуникативті байланысты орнатып, ортаның нені қалайтынын және құқығымыздың бұзылуына не себеп болғанын анықтаймыз. Құқық жүйесінде шешендік өнердің маңыздылығы сонша, ортаның тұрақтылығына сай әрекет етуге мүмкіндік ашады.

Жалпы коммуникативті әдістерді қолдану «кәсіби коммуникативті құзыреттілікті» жүзеге асыруға мүмкіндік береді және дағдыларды қамтиды:

- кәсіби сөйлеу жанрларының репертуарын еркін меңгеру,
- кәсіби терминологияны, этикеттік сөйлеуді дұрыс қолдану байланыс құралдары,
- өзінің «әлеуметтік» жұмысының нақты орындалуы кәсіби қарым-қатынастағы" рөлдер,
- негізгі риторикалық қолдану белгілі бір кәсіби сұранысқа ие мәтіндерді құру кезіндегі ережелер мен әдістер жанр,
- тілді жүйе ретінде дұрыс қолдану.

Тілдің өмірімізде алар рөлі сонша, сол арқылы дұрыс сөйлеуді қалыптастырамыз. Негізінде кәсіби ретінде сөйлеудің ерекше тұсынан бөлек, ортадағы байланысқа сай шешендік

өнерде ата-бабаларымыз секілді шындықты ғана айтатын халықтың бірі болуымыз абзал [8, 32 б.].

Қорытындылай келе, шешендік өнер жай сөйлеуден ғана құралмайды, мұнда дұрыс сөйлеудің ережелерімен және дұрыс дене тұрысымыз, әрбір сөйлеген сәтте екпінмен, үзіліспен сөйлеуге тырысуымыз қажет. Өзіне сенімді болу арқылы ортаны өзінмен бірге ерте аламыз. Органың пікірі сенімен бірдей үндестікте дамуы үшін, әрбір сөзді өтімді, әрі дәлелді жеткізу қажет. Өз ойымызды шешендік өнермен байланыстыра сөйлеу арқылы, ата-бабамыздың кезеңінде медиация дамығанын дәлелдейтін тағы бір ерекшелікті байқасақ, ал бос сөйлегеннен гөрі нақтылы ақпаратқа жетуге мүмкіндік туғызды. Біздің ата-бабаларымыз біз үшін бірнеше ой-ақпараттарды дәлелді түрде сөйлеуі арқылы, халықтың атынан сөйлеуі сенімділікті арттырды. Осы мәселелердің барлығын қарастырып өткеніміздей, біздің қоғамымызға дейін бірнеше өзгерісті әкелген болатын. Сөйлеу арқылы өзімізді дамытуға дайын болуымыз қажет. Шешендік өнер әрқашанда тілімізбен байланыса отырып, әдеби түрде, нақты сөйлеуге өзара көмектеседі. Бұл тілдік шеберлікке жету әр адамның өзін дамыта отырып, әділетті түрде сөздің мәніне сай сөйлеуге көмектеседі.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Исакаев Ж. Шешендік өнер туралы ой-пікірлері // Massaget.kz танымдық, ойын-сауық порталы. — URL: https://massaget.kz/okushyilarga/uy_tapsyirmasyi/22440/
2. Әлжан Қ. Қазақ философиясындағы адамның дүниеге этикалық қатынасының ерекшеліктері / «Қазақ этикасы және эстетикасы» кітабінде. Жиырма томдық. 12-том. Астана: Аударма, 2007. – 228-243 бб.
3. Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений в пяти томах. Том 4 — Алма-Ата: Главная редакция Казахской советской энциклопедии, 1985. — 461 с.
4. Карл Ясперс. Смысл и назначения истории. Серия: Мыслители XX вв., М.: изд-во «Республика», 1994. - 527 с.
5. Әуезов М.О. Әдебиет тарихы. – Алматы: Ана тілі, 1991. — 239 б.
6. Әуезов М.О. Жиырма томдық шығармалар жинағы. Т.19. / М. Әуезов. - Алматы: Жазушы, 1985. – 496 б.
7. Бек Әметов. Келісім басы – кешірім: Батыс Қазақстан облыстық соты төрағасының мақаласы // «Egemen Qazaqstan» газетінің ресми сайты. – URL: <https://egemen.kz/article/104280-kelisim-basy-%E2%80%93-keshirim>
8. Зельдович Б.З. Роль активных методов в интенсификации учебного процесса / в Сб. мат-ов межд. науч-прак. Конф: Инновационные методы в образовании. - М.: РИПО ИГУМО, 2008. – С. 32-40.

ӨОЖ 347.635

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ БОЙЫНША ҚОҒАМ МЕН МЕМЛЕКЕТТІҢ ЖҮРГІЗЕТІН САЯСАТЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН МАҢЫЗЫ

Жолжаксинова Л.Р., студент

*Ғылыми жетекші: Батырбекова Б.К., з.ғ.м. аға оқытушы
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан*

Құқықтық саясаттың нысандарының бірі құқықтық шығармашылық қызмет. Құқық шығармашылық нысандарының қолданатын құрамдарының құқықтық реттеудің қандай да бір саласындағы мазмұнын, бағытын, әрекет етуін анықтауда екі критерий бар. Бірінші, құқықтық ұстанымдардың сыртқы көрінісі және тікелей құқық шығармашылық актілерінде көрініс табуы. Құқық шығармашылық актілер дегені заңдар, жарлықтар, қаулылар, ережелер, бағдарламалар. Осы жерде А.В. Малконың «жаңа және алдыңғы қабылданған нормативті актілерді үйлесімді біріктіру» стратегиясы қазіргі уақыттағы басты мәселе нормативті материалдың саны емес, құқық шығарушылардың қабілетінен тұратынына келісіп тұр. Екінші критерийде тікелей нормативті ұстанымдардың: қисындылық, анықтылық, реттеушілік, кезектілік сияқты

мазмұндық жақтарын қозғайды. Құқықтық және өнегелілік заңдарда көрініс табуы қажет, өйткені олар құқық құрушы факторлар болып табылады деп көрсеткен О.И.Цыбулевская.

Құқықтық саясатты жүзеге асыру құқық нысанмен шектелмейді. Ол сондай ақ құқық қолдану, талдау, құқықтық білім беру және доктриналды нысандарда да көрініс бауып отырады. Барлығы өзара байланысты, себебі мемлекеттің мақсаттары мен міндеттерімен анықталады. Дегенмен де құқықтық шығармашылық құқықтық өмірдің жалпы бағыты мен заңды ақиқатын анықтайтын басты бастауы болып қалады.

Бүгінгі таңда жастар саясаты саласын бүтіндей заңнама жүйесі жөнінде айту қажет емес. Жастар заңнамасының қалыптасу үрдісі көбінесе үзінді, сұрапыл және іштей келісілмеген сипатта болады. Жастар , әлеуметтену үрдісімен байланысты , әлеуметтік экономикалық , психофизиологиялық ерекшеліктері негізінде бөлінетін , қоғамның әлеуметтік демографиялық тобы ретінде , іштей біртекті емес топ болып табылады.

Әдетте заң шығарушы жастардың жасы мен заңды шынайылықты қабылдау ерекшеліктерін ескеріп отырады. Жастардың жас шекаралары әлі шешілмеген сұрақ болып тұр. «Кәмелетке толмаған» және «жастар» түсініктерінің балансы туралы сұрақ әліде өзекті болып қалып тұр.

Қазақстандық заңнамада «бала», «жасөспірім», «кәмелетке толмаған жастар» сияқты категориялар арасындағы баланс бойынша күрделі жағдай орын алуда. Бұл топтардың әрқайсысына тек белгілі бір жас қана емес, жеке тұлғаның деңгейі , әлеуметтік мәртебесі, құқықтар мен бостандықтар көлемі, заңды жауапкершіліктер де кіреді.

Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексі(17-бап): « Азаматтың әрекет қабілеттілігі кәмелетке толғанда, яғни 18 жасқа толғаннан кейін толық көлемінде пайда болады» деп бекітілген [3]. Алайда Азаматтық Кодекстің 17-бабының 2- тармағы бойынша 18 жасқа толмай азамат неке тұрған кезден бастап толық көлемде әрекет өабілеттілікке ие болады.

Қазақстан Республикасы «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» Заңның 1-бабында жастар деп 14 жас пен 29 жас аралығындағы Қазақстан Республикасы азаматтары деп анықталған .

БҰҰ жас нормаларын анықтау бойынша түрлі елдер тәжірибелерін негізге ала отырып, 10-19 жастағы тұлғалар кіші, орта, үлкен жасөспірімдір болып табылады. Ал жастар деп 15-20 жастағы тұлғалар , жас адамдар 10-24 жастағы барлық тұлғалар.

Сонымен қатар Н.Е.Борисова пікіріне тоқталайық. «14жасқа дейін кәмелетке толмағандар», « 14 пен 18 жас аралығындағы кәмелетке толмағандар» деп бөліп қарастыруға болады деген пікірге келіспеске болмайды.

Қазақстан Республикасы осы күнге дейін кәмелетке толмағандардың құқықтық қорғауды қамтамасыз ету барысында бірқатар нормативтік актілер қабылданды, соның ішінде 2002 жылы 8 тамыздағы №345 «Қазақстан Республикасындағы Баланың құқықтары туралы» Заңы , 2007 жылғы 27 шілдедегі №319 «Білім туралы» Заңы қабылданды.

Құқық саласындағы қандай да бір қызмет нақтылық, кезектілік, бағыттаушылық , болжамдылық талаптарына жауап беруі қажет. Бүгінгі Қазақстандық ақиқат бойынша сәйкес әкімшілік ресурстар бағытталған немесе беделді саяси күш бақылауындағы бағдарламалар мен ережелер ғана жүзеге асуда.

2015 жылғы 9 ақпандағы №285-Ү ҚРЗ Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» Заңы [6] жастар саясатына сәйкес ықпал етуші, қажетті күш деп атауға болады. Бұл тұжырымдаманың қабылдануы, жастар саясатының бағытын жалғастыру (еңбекпен қамту, тұрғын үйге ипотекалық кредиттеу, жас отбасын қолдау, жастар денсаулығы және басқа салаларда) сонымен қатар олардың мәселелерін шешу (мысалы, құқықтық тәрбиелеу, жастарға білім беруді несиелеу) ғана емес, сондай-ақ мемлекет тарапынан жас ұрпақ тағдыры үшін жауапкершілігін мойындау қажеттіліктерінен туындады. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаев «Жастар саясатының аса маңызды міндеті толымды да бәсекеге қабілетті тұлғаны – «болашақ қазақстандықты» тәрбиелеу болуға тиіс деген болатын. Осыған орай «Мемлекеттің жастар саясаты туралы» Заңын [6] жүзеге асыру үшін жастар саясатының даму стратегиясын анықтау қажет деген ұсыныс айтқымыз келеді.

Қазіргі уақытта мемлекеттік органдар сондай-ақ мемлекеттік емес ұйымдар тарапынан жас буынға деген қатынасы, көп жағдайда ойынды еске түсіреді, оның ережесі тек-жетекші жаққа белгілі, ал жастар жағы-бұл ережені қабылдап немесе өзінің тәуелсіздігін қоғамдық үрдістерден сақтай отырып бас тартады; яки қоғаммен ұсынылған мүмкіндіктерді елемей қоя салады.

Заманауи қазақ қоғамының құқықтық және саяси мәдениеті, азаматтық қоғам негізін құраушы – бостандық, теңдік, демократия, идеологиялық және саяси әралуандылық идеялармен толған. Азаматтық қоғам түсінігінің өзі азаматтардың кең шеңберінде ғана емес, сондай-ақ көптеген ғалымдар үшін жаңалық ретінде сипатталатын белгілі, тіпті сәнді терминдер қатарында тұр. Азаматтық қоғам құру идеясы елдегі қоғамдық өзгерістерде тезарада бекітіліп қалды.

Азаматтық қоғам - өздерінің материалды, рухани мүдделері мен қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін, еркін және ерікті түрде азаматтық ассоциациялар мен одақтарға біріккен, жеке тұлғалардың экономикалық, өнегелік, діни және басқа да қатынастарының жиынтығы болып табылады.

Қазақстанда азаматтық қоғам құруға байланысты қойылған мақсаттарға жету үшін елімізде жүргізіліп жатқан реформалардың әрекет етуін қамтамасыз етіп қана қоймай, сондай-ақ ұлттық идея құрамындағы құқықтық мемлекеттің идеологиялық негізін ғылыми талдауды, сонымен қатар, осы негізде азаматтардың құқықтық санасының қажетті негізде қалыптастыру қажет, ал ол өз кезегінде тұрғындарды, соның ішінде бірінші кезекте жас буынды құқықтық тәрбиелеу бойынша ұйымдардан жүйелі жұмыс жасауды талап етеді.

Құқықтық саясаттың маңызды бағыттарының бірі, жас ұрпақты құқықтық тәрбиелеуді қалыптастыру болып табылады. Бүгінгі таңда құқықтық білім алу – басқа да базалық табиғи құқықтар сияқты жеке тұлғаның дамуы, оның азаматтық өзін-өзі тануы, бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін қажет.

Қарастырып жатқан тақырыбымыз құрамында ерікті жеке тұлғаның қалыптасу жағдайына, оның анық құқықтық ақпарат және ақпараттық қауіпсіздік алу мүмкіндіктеріне назар аударуымыз керек. Сондықтан да жастар саласындағы құқықтық саясаттың тағы бір маңызды бағыты, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету болып табылады. Заң ғылымында ақпараттық қауіпсіздікті құқықтық саясаттың жеке түрі ретінде бөліп, қарастыру жөнінде ұсыныстар айтылып жүр [7, 77-б.].

Жастардың құқықтық саясатының тағы бір маңызды бағыты болып, кәметке толмағандардың құқық бұзушылығы мен қылмыстылығын, сондай-ақ олар мен тығыз байланысты – қаңғырушылық, бақылаусыздық, қараусыздық, есірткі құмарлық және басқа да құбылыстарды болдырмау болуы керек.

Қоғамның жүргізіліп жатқан реформаларға, қоғамдық тәртіптің өзгеруі мен жаңа демократиялық институттардың жүзеге асырылуына дайындығы, жеке тұлғалардың, әр түрлі әлеуметтік топтардың, жалпы қоғамның құқықтық санасының деңгейімен анықталады. Құқықтық прогрестің ажырамас талабы құқық шығарушылардың да, құқық қолданушылардың да және жалпы қоғамның да құқықтық санасының деңгейін көтеру болып табылады.

Қазіргі уақытта жоғары, өнегелі, өз Отанын сүйетін өскелең ұрпақты тәрбиелеу мемлекетіміздің басты міндеттеріне айналды. Қоғамымыздың әрі қарай даму барысында балалар мен жастарды тәрбиелеу, сондай-ақ жаңа адам қалыптастыру мәселелері ерекше мәнге ие болуда.

Тәуелсіз Қазақстан демократиялық және құқықтық мемлекет құруды жариялады. Өскелең ұрпақтың дұрыс тәрбиелену қажеттілігін айта отырып, Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаев «Егер біз құқық пен өнеге идеялары салтанат құратын өркениетті қоғам құруға бет алсақ, онда әрбір азамат мектеп жасынан-ақ олардың элементарлы бастамаларын меңгеруі қажет» деп пайымдаған болатын.

Жастар - ел болашағы, мемлекетіміздің үміт артар жаңа буыны. Қорыта келе жасөспірімдік шақ аса жауапты кезең екенін айта кету керек. Жоғарыда айтқанымыздай бұл уақыт аралығында жастардың ой-санасы, дүниетанымы, қарым-қабілеті, өмірге деген көзқарасы қалыптасады. Қызығы мен қиындығы алмасып отыратын тіршілік заңының ықпалына қарай икемделіп, бейімделе бастайды. Бала жаман болса, ол тәрбие барысында жіберілген кемшілік салдары екенін естен шығармаған жөн

Пайдаланған әдебиеттер

1. Малько А.В. Формы реализации и виды правовой политики. – М., 2004. – 165 с.
2. Цыбулевская О.И. Нравственные основания современного российского права. – Саратов, 2003. – 140 с.
3. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексі (Жалпы бөлімі) (соңғы өзгертулер мен толықтырулармен 10.01.2018 ж.) // Әділет Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық

актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі. Республикалық құқықтық ақпарат орталығы <http://adilet.zan.kz/kaz/index/docs>

4. Мемлекеттік жастар саясаты туралы Қазақстан Республикасы Заңы 2015 жылғы 9 ақпандағы №285-Ү ҚРЗ (соңғы өзгертулер мен толықтырулармен 09.02.2015 ж.) // Әділет Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі. Республикалық құқықтық ақпарат орталығы/<http://adilet.zan.kz/kaz/index/docs>

5. Борисова Н.Е. Конституционный статус несовершеннолетних в РФ. – М., 1999. – 240 с.

6. 2015 жылғы 9 ақпандағы №285-Ү ҚРЗ Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік жастар саясаты туралы» Заңы // (соңғы өзгертулер мен толықтырулармен 09.02.2015 ж.) // Әділет Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі. Республикалық құқықтық ақпарат орталығы/<http://adilet.zan.kz/kaz/index/docs>

7. Мордовец А.С., Тамолдин А.А. Правовая политика и информационная безопасность общества // Правовая политика. От концепции к реальности (по материалам «круглого стола») / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. - М., 2004. – 477 с.

ӨОЖ 34.4414

АЛАЯҚТЫҚ ҮШІН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІКТІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Серікқызы Б., студент

Ғылыми жетекші: Султанов С.И., з.ғ.к., қауымд.профессор

Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Алаяқтық біздің қоғамымызда өте жоғары орын алып жатады. Қайсысына сенеріңді де, сенбесіңді де білмейсің. Өйткені, адамдар ақшаға қатысты немесе денсаулыққа қатысты мәселе болса өзге адамға сенімдері артып, сол адамдарға тезірек ақша жіберуге ұмтылып жатады. Мұндай әрекеттерімен халықтың кейінгі сәттері кімге сеніп қоярларын білместе еді. Өмірімізде орналып жатқан алаяқтық жағдайлар адамдарға сабақ болары өте аз, тек сол азарттық деңгеймен жүруді қалап жататындары кездеседі. Конституцияның 26-бабы 1-бөлігінде бекітілгендей, «Қазақстан Республикасының азаматтары заңды түрде алған қандай да болсын мүлкін жеке меншігінде ұстай алады» [1]. ҚР ҚК 190-бабы алаяқтықты, яғни бөтеннің мүлкін жымқыру немесе алдау немесе сенімді теріс пайдалану жолымен бөтен мүлікке құқықты иемденуді меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар қатарында қарастырады. Алаяқтық кезінде қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісі меншік құқығы болып табылады және меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың ішінде соңғы кезде кең тараған түрі деуге толық негіз бар. Оған әдетте, электрондық ақша айналымы мен телекоммуникацияның дамуы да әсер етуде, сондай-ақ интернет және байланыс желілерін қолдану арқылы жасалатын алаяқтық соңғы кезде жиілеген.

Алаяқтық, өз кезегінде кез келген басқа қылмыстық құқық бұзушылықтар сияқты – құқыққа қайшы, қоғамға қауіптілігімен танылады. Алаяқтықтың құқыққа қайшы дегенімізде бастысы, Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексіне қайшы келе отырып, заңдағы нормалардың бұзылуына әкеліп соқтырады. Қоғамның алаяқтарға сенуі арқылы бір-біріне деген сенімділіктен айырылады десекте болады. Бұл дегеніміз қоғамның құлдырауына, еліміздегі тыныштықтың кетуіне себеп болады.

Осы жерде алаяқтық жайында Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Алаяқтық туралы істер бойынша сот практикасы туралы» 2017 жылғы 29 маусымдағы № 6 нормативтік қаулысына сәйкес, соттардың назары алаяқтықтың міндетті белгісі кінәлі адамның пайдакүнемдік мақсатының болуы, яғни бөтен мүлікті өзінің меншігіне не оған құқықты өзінің пайдасына не басқа адамдардың пайдасына құқыққа қарсы өтеусіз айналдыруға ұмтылуы болып табылады. Алаяқтық алдау немесе сенімді теріс пайдалану жолымен жасалады, олардың ықпалымен меншік иесі немесе мүліктің өзге иесі мүлікті немесе оған құқықты басқа адамдарға өз еркімен береді [2].

Алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы жасалатын қылмыстарды ажырату үшін қылмыстық құқық бұзушылық екенін анықтау үшін, бірнеше жұмыстардың орындалуына ықпал етуге болады. Алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы жасалатын қылмыстарды бір-бірінен ажырату үшін қылмыстық құқық бұзушылық құрамының белгілерін білу маңызды. Қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамының белгілері объект, объективті жағы, субъект, субъективті жағынан тұрады.

Біріншіден, қылмыстық құқық бұзушылық құрамының белгілерінің бірі объектісі ол алдау немесе сенімді теріс пайдалану қылмысы болады. Алдау мен сенімді теріс пайдалану арқылы жасалатын қылмыстық әрекеттер жеке тұлғалардың мүлкіне және мүлікті пайдалану құқығына ғана бағытталуы мүмкін. Қоғамда адамдарды алдау жолымен жүзеге асырғандықтан, әрекеттің бола отырып, Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің екінші бабына сәйкес Қылмыстық Кодекстің міндеттеріне қарсы жүзеге асырылғанын біле түсеміз.

Екіншіден, қылмыстық құқық бұзушылықтың объективті жағының негізгі белігісі ретінде іс-әрекеттің алдау және сенімді теріс пайдалану, иемдену болса оның зардабы ретінде осы іс-әрекеттен туындаған зардаптың жәбірленушінің жеңілуіне себеп болады. Осылайша, іс-әрекет пен зардап өзара байланысады.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың объективті жағының қосымша белгісінің қылмыс орны ол кез келген жерде орналуы мүмкін. Ал, екіншіден уақыт аралығында қолдануы дегенде, көпшілік ортада алдау және сенімді теріс пайдалану бір уақытта ойламаған уақытта жүзеге асып жатады. Бұл дегеніміз бастысы уақыт ол, хабар берген уақыттан бастап, халықтың сенімді болуымен орындалады. Үшіншіден, әрекет етудегі алдау мен сенімді теріс пайдалану тәсілін білетін боламыз. Бұл белгілер арқылы қылмыстық құқықбұзушылықтың алғаш басталған уақытындағы алдау мен сенімді теріс пайдалану тәсілін суреттеу арқылы, даму бағытын біле түсеміз. Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының «Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» 11 шілде 2003 жылғы № 8 нормативтік қаулысында қылмыстық әрекет етудегі қолданылатын тәсілді ажыратудың жалпы бағыты жайлы ғана сөз болған [3]. Атап айтқанда, алдау мен сенімді теріс пайдалануды ажырату өте қиынға соғады. Сондықтан да Пленум қаулысында адамның жеке меншігіне және меншікке деген құқығына қатысты қылмыстық құқықбұзушылықтар бойынша қолданылатын алдау мен сенімді теріс пайдалану тәсілінің жалпы сипаттамасын ғана келтірген. Бұл жерде сондай-ақ, түрлі тәсілдердің болатынын білгеніміздей, солардың біріне тоқталып өтеміз. Біріншіден, ол қазіргі ғаламтор желісінде тарап жатқан қаржылық пирамида және ғаламтор желісіндегі танымал блогерлердің халықты алдап, бірнеше қаржының азаюына жатады. Бұл жағдайда, бірнеше конкурстарды ұйымдастырып, тіпті курстарды ашып, халықтардан қаражатты заңсыз жинап жатады. Мұндай мәселенің шешімі дереу табылғаны дұрыс деп санаймын. Өйткені, халық танымал адам деп сенім артып жатады. Келесі, ол ғаламтордағы жарнамалардың жалған болуы, осындайда мысал ретінде, ағылшын курстарын, қаржылық сауаттылықты ашуға көмектесеміз деп адамдардың сеніміне ену арқылы алаяқтардың ұтуына негіз болады. Үшіншіден, нарықтық қатынас алдаудың жаңа түрлерінің пайда болуының мүмкіндігін туғызады. Бұл-банктік алаяқтық, (несиені заңсыз алу жолымен тонау және т.б.), компьютерлік және қамсыздандыру алаяқтығы, жылжымайтын мүлікті сату, сатып алу кезіндегі алаяқтық, оның ішінде ипотека, бизнес жатады. Осылайша, жалған несиені алу жолдары көбейді. Тіпті Алматы қаласында заңсыз несие береміз деп бірнеше әрекеттерді жүзеге асырғандығын байқай аламыз [4].

Төртіншіден, қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісінің қосымша белігісі ретінде құралды қолдануы. Жоғарғы Сот Пленумы төмендегідей түсініктеме бергеніндей «Егер, бөтен біреудің мүлкін алдау арқылы алса және алдаудың нақты мазмұны белгілі болмаса, онда жасалған қылмыстың түрін ажырату үшін объективтік жақтың барлық факультативті белгілерін есепке алу керек». Алдаудың мазмұнына алдауда қолданған құрал-жабдықтар да кіреді, бір жағдайда алдау тек сөз арқылы жүзеге асырылады деп жатамыз, ал екіншіден бір жағдайларда ол басқа да тәсіл арқылы жүзеге асуы мүмкін. Алдау жазбаша түрде де, телефон арқылы да, басқа тұлғаның көмегімен де жүзеге асырыла беретінін білген жөн.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъектісі ретінде жауаптылық жасқа жете отырып, Қазақстан Республикасының азаматы болуы және есі дұрыс болуы тиіс. Қылмыстық жауаптылыққа тартылу жасы он алты жастан басталатын ескерген жөн. Ал есі дұрыстықты біз Қазақстан Республикасының 16-шы бабына сәйкес, есі дұрыс еместік жайында талқылайтын

боламыз, біріншіден, өзінің іс-әрекетінің іс жүзіндегі қоғамға қауіптілігін ұғына алмаған, екіншіден, өзінің іс-әрекетіне ие бола алмаған адамды айтамыз.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективті жағы ретінде, кінә нысандарына қарай бөлеміз. Біріншіден, қасақана жасауы яғни тікелей немесе жанама пиғылмен жасауы ықтимал. Екіншіден, абайсызда жасай отырып, менмендікпен және немқұрайлықпен жасауы мүмкін жағдайлар орын алады.

Алаяқтықты адамдар тобы сөз байласып жасаған сәтінде бірнеше әрекеттер туындайды. Өйткені, олар әрбір істі алдын ала ойластырады. Мұндай жағдайдың бірі ретінде әлеуметтік желідегі емдік дәрілер деп сатып жатқан адамдардың әрекетін айтсақ болады. Бұл жағдай қалай орналуы мүмкін, алғашқыда олар жоспар құрады. Сол жоспарға сәйкес, барлығы бір әрекетті жасауды үйрене бастайды. Емдік дәрілерді сатып жатқан танымал дүкеннің бірін таңдап, сол атаумен сатуды қоя бастайды. Кейбір адамдар шатасып, бірдей деп ойлап кіріп, сол сәтте олар шындыққа көз жеткізе алмай қалады. Олардың сөздеріне әрбір адам сене бастайды, жоспар құрылған әрекетке сай, пікірлерді жалған түрде жинай бастайды. Ол адам бір жерден көшіріп алуы мүмкін, ал бірде адамдар тобы біріккен әрекет негізінде өздері немесе туыстары жазуы мүмкін. Мұндай жағдайға қатысты, бір мысал келтірсем, халықтардың арасынан байқадым ол шаш өсіретін сұйықтықты алу үшін әлеуметтік желіге шыққан сайттан қарап білдім. Сол сәтте, бұл сайтта бірнеше шөп дәрілер бар деп хабарлама қойылған екен. Осы кезде, шаш өсіремін деген адам мен артық салмақтан арылтатын дәріні көрген әйелдер қауымы осы сәтте бірнешеуін сатып алады, әрине сатып алар сәтінде барлығын сұрап біледі. Қалай қолдануы қажет екенін, тіпті, қанша күн ішінде нәтижесі болады деп сұрастырады. Осы кезде, сатып алған әйелдер қауымы өкінішке тап болады. Бұған не себеп болды десеңіз, ол біріншіден, сайтта барлығы жалған екенін түсіне бастады, бір айдан кейін пайда болатын дәріден нәтиже болмай, денсаулықтарына зиян келтірерліктей жағдай болды. Екіншіден, ендігі ақшасын қайтаруды ойлайтын жандарда бар, сотқа беруді ойлауы да кездеседі. Оларды сотқа бергенімен, кейін өз істерін тоқтатып, жаңадан басқа атаумен ашуы да мүмкін. Бұның барлығы да адамдарды алаяқтық жолымен сенімді теріс пайдаланып, адамдардың мүліктік құқықтарының бұзылуына себептілік тудырады [5].

Осылайша, бұл қылмыстық әрекетті жоймаса, қоғамға тарап, басқа да адамдардың олардың шырмауларына түсуі байқалып жатады. Көп жағдайда, бұл емдік дәрілер кейінде жамылған алаяқтықтар болып табылса, ал бірде алаяқтықтың төрт жасалу жолын бөліп қарастыруға болады:

- бөтеннің мүлкін алдау жолымен жымқыру;
- бөтеннің мүлкін сенімді теріс пайдалану жолымен жымқыру;
- бөтеннің мүлкін алдау жолымен құқығын иемдену;
- бөтеннің мүлкін сенімді теріс пайдалану жолымен құқығын иемдену.

Алаяқтыққа әсер ететін осы төрт жолы арқылы, адамдар өз мүліктерінен айырылып жатса, тіпті қомақты қаражатынан айырылады. Бұған негізгі әрекет, алаяқтықтың басқа ұрлық түрлерінен (ұрлық, иемдену немесе жымқыру және т.б.) айрықша ерекшелігі-жәбірленуші өз мүлкін немесе оған құқығын алаяққа өз еркімен береді. Сонымен бірге, қылмыскер қылмыс жасаудың екі әдісін қолданады: алдау және сенімге қиянат жасау, жеке және бірлесіп жасаған мәселесі ретінде болады.

Бұл туралы 2022 жылғы 1 қыркүйекте Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан халқына арнаған Жолдауында «Интернет және телефон арқылы жасалатын алаяқтық әрекеттерге айрықша назар аудару керек» екендігі туралы нұсқаған болатын [6].

Интернет-алаяқтық деп аталатын жағдайлар жиілеп кетті, алаяқтар желіде дұрыс емес ақпаратты, компьютерлік бағдарламаларды орналастырады және интернет-банкінгің немесе QIWI-әмиянның көмегімен белгілі бір жұмыс істемейтін «әуе» жобаларына қаражат салуды ұсынады. Бұл интернет алаяқтарының әрекетінен орналса да, тағы бір алаяқтық әсері ол, жазғы демалыстарында тур бойынша саяхаттауды қалаған халықтың жағдайы, олар Kazak travel туристік компаниясында 100-ден аса адамды алдаған, мұнда 95,000(тоқсан бес мың) теңгеге саяхаттауды ұсынған, бұған сенген халықтың әрекеті бір жағынан қарағанда ақымақтық, екінші жағынан туристік компаниялардың халықты алдап, біршама қаражатты жымқырып кетуі өте аянышты жағдай. Осы сәтте ой келері, ол халықтың аз ақшаға ұмтылған сәтте, алаяқтыққа тап болатынын ойламады ма, өйткені, интернетке барлық қаражат құнын сұрастырып, алдын ала ойластырғаны да дұрыс болатын еді. Әлеуметтік желіде айтып жатқан, барлық мәселе шынайы

бола бермейтінін неге ұқпасақ, өмірде алаяқтар көбейген сайын, шынайы қаражатты, нақты еңбегіңе қарай төлем алуда қиындайды. Тіпті, әлеуметтік желі арқылы, курстарға қатысып, әр адам өзінің бойындағы қасиеттерді дамытып, өзгерісі келіп жатады. Бұл қате түсінік, курста беріп жатқан ақпарат, сол интернет желісі арқылы тегін түрде тарап жатады. Оны пайдаланып, оқып жатқан адам саны аз. Барлығы, әлеуметтік желіде танымал болған адамнан білім алса, өзгеріске ие боламын деген қате түсінік.

Келесі мысал ретінде, ол әлеуметтік желіге OLX, KRISHA.KZ арқылы студенттерге арнап пәтерлерді жалға беріп жатады. Алайда, ол пәтерлер сатылып кеткен, кейін сол адамның атынан пәтерлерді жалға беріп, жалға беруші адамның өзі басқа қалада болып шығып, алғашқы жалға алу сомасын беруді талап етіп, оны алғаннан кейін, сол пәтер орналасқан мекенжайға барған сәтте, пәтер иесі өзге адам болып шығады, әрі бірнеше жыл бұрын сатылып кеткені белгілі болған сәтте, алданған студенттер пәтер аралап, кімге сенерінді білмей, қомақты қаржысынан айырылады [7].

Интернеттегі алаяқтар қолданатын ең көп таралған әдістер:

➤ Сізде жоқ жылжымайтын мүлікіңіз (автокөлік, пәтер және т.б.) әлеуметтік желілерде және жарнамалық қосымшаларда нарықтық бағадан төмен сату. Сіз жылжымайтын мүлікті таңдап, алдын-ала төлем жасайсыз, содан кейін сатушы сізді барлық әлеуметтік желілерде бұғаттайды;

➤ Сіз өнімді сатылымға шығарасыз және сізге «Әлеуетті сатып алушылар» қоңырау шалады. Олар сіздің өніміңізді сатып алуға дайын дейді, бірақ олар қазір қалада емес. Сатып алушының бухгалтері сізбен байланысады және транзакцияны жүзеге асыру үшін банк картасының толық мәліметтерін CVV кодымен немесе телефоныңызға келген кодпен белгілеу керек дейді;

➤ Kасpi Gold картасына немесе Qiwi-әмиянға кепіл сомасын беруді сұрай отырып, пәтерлер мен коттеждерді нарықтық бағадан төмен бағамен жалға беру;

➤ Instagram-да сіздің ақшаңызды айналдыруды ұсынатын аккаунттар пайда болды. Қысқа мерзімде үлкен дивидендтер уәде етіледі. Егер сіз 30 000 теңге сомасын салсаңыз, сізге 5 сағаттан кейін картаңызға 300 000 теңге қайтаруға уәде береміз делік. Мұндай күмәнді жобаларға ешқашан инвестиция салмаңыз, өйткені бұл алаяқтар;

➤ Сондай-ақ, шетелдік инвестициялық бағдарламалардың сайттары бар, олардың қызметкерлері әртүрлі елдердің әртүрлі абоненттік нөмірлерінен қоңырау шалып, олардың ең тиімді бағдарламасы бар екеніне сендіреді. Сіздің инвестицияларыңыздан кейін олар қоңырауларға жауап бермейді, сонымен қатар шоттың құлпын ашу үшін немесе төлемдер үшін қосымша ақша сұрай алады, содан кейін олар сізге үлкен дивидендтермен ақшаны қайтаруға уәде береді;

➤ Банктердің, мемлекеттік мекемелердің, ПМ-нің, прокуратураның қауіпсіздік қызметінен қоңыраулар, онда сіздің карталарыңыздан күдікті транзакциялар бар немесе белгісіз адамдар жалған құжаттар бойынша сіздің атыңызға несие рәсімдеуге тырысады және «Сақтандыру шотына ақша аудару керек» деп айтады, сізден абоненттік нөміріңізге келген кодты жазуды сұрайды [8].

Бұдан бөлек, 2020 жылы Ақтөбе әкімдігі аппаратының басшысы лауазымында жұмыс істеген Абай Көбенов танысына жер участкесін алып беремін деген мақсатпен, 1 миллион 383 мың теңге алған болатын, осы сәтте, ол сөзіне тұрмай алаяқтық жолымен ақша жымқырғанын бір дәлелдейді. Бұл әрекеті нәтижесінде, жер участкесін беру жағдайымен болғанымен, кейін халық арасында жалған құжат жасау әрекеті туындамасына кім кепіл. Тіпті, жалған ақша, жалған бағалы қағаздар жасап, ақша табудың жеңіл жолын іздеген адам, бірнеше адам алданып қалып жатады. Ақша жағынан қатысты мәселе айтқанымызда, өте жоғары деңгейде мәселе орын алып жатады. Біріншіден, ол сенің жақын досың бөліп төлеу үшін ауызша нысанда келісім келу негізінде, белгілі бір затты алып беруің өтінеді, осы жағдайдан кейін, жақын досының әрекеті ол қарызды мен сұрамадым, қайтармаймын немесе төлемеймін деген нысанда түрлі сылтау айтып, дәлелдеу қиынға соғып жатады. Демек, әрбір адам қарызға ақша немесе бөліп төлеу жайы орналса, қолхат жаздыртып алуы тиіс. Сол кезде ғана, әр адамға сөзіңе сенгенше, қағаз жүзінде расталу нәтижесінде, сотқа жүгіну мүмкіндігі артады [9].

Алаяқтарға алданбас үшін жеке картаңыздың артындағы CVV кодыңызды жібермеңіз, интернетте сатып алынған зат үшін алғашқы сомасын төлемеңіз. Өнімді сатып алмас бұрын интернет-дүкеннің беделін мұқият тексеріңіз. Келесі ескерту, ол егер тауарды, автокөлікті сату туралы хабарландыруда пәтерді жалға алу алдымен алғашқы сомасын беру кезінде жасау керек

болса немесе сатушымен тек WhatsApp арқылы байланысу керек болса, ешқашан алғашқы сомасын жібермеңіз; сізге әртүрлі мессенджерлер мен әлеуметтік желілер арқылы жібере алатын AnyDesk, Teamviewer қосымшасының белгісіз тұлғаларының өтініші бойынша күмәнді сілтемелерден өтпеңіз және жүктемеңіз. Бұл смартфонды немесе дербес компьютерді қашықтан басқаруға арналған бағдарламалық жасақтама болғандықтан, шабуылдаушыларға мобильді банкингте сіздің қолма-қол ақшаңызға қол жеткізуге мүмкіндік береді; өзге танымайтын телефон нөмір иелері хабарласып, мазаны алып жатса, қоңырауға жауап бермеңіз.

Қорытындылай келе, бұл жағдайлар барлығын шынайы өмірден алынған нысанда мысал келтірілген және қоғамда таралған алаяқтардың құқықбұзушылықтардың барлығымыз үшін қауіпті болмақ. Ал сол қауіптің алдын алуда бастысы қылмыстық құқық бұзушылықтың белгілерін және құрамының белгілерін ажырата білу қажет. Осылайша, қауіптің алдына алуға алаяқ адамның қандай мақсатпен жасағандығын білуге болады. Кейіннен біз алаяқтардың Қазақстан Республикасының таралымы бойынша нешінші орын алатынын білдік. Мұнымен қоса алаяқтармен күресте қандай әрекеттердің орналғандығын дұрыстығын ұсыныс ретінде таныса бастадық. Ал Тараптардың арасындағы шарт тараптардың тиісті міндеттемелерді орындауға екі пайдакүнемдік пиғылмен бөтен жеке немесе өзге құжаттардың (мысалы, зейнеткерлік куәлігінің, баланың туу туралы куәліктерінің, иесінің аты көрсетілген банктік жинақтаушы кітапшасының немесе басқа да атаулы бағалы қағаздың және т.б.) негізінде әлеуметтік төлемдер мен жәрдемақыларды, ақша аударымдарын, банктік салымдарды немесе басқа мүлікті құқыққа қарсы иемдену алаяқтық болып табылатынын есте сақтаған жөн.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. 30 Тамыз, 1995. Онлайн қол жеткізу: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P96000009S_/info
2. Борчашвили И.Ш. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсініктеме (Ерекше бөлім). - Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 1120 б. Онлайн қол жеткізу: https://zakon.uchet.kz/rus/docs/T9700167_1_
3. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Пленумының «Бөтеннің мүлкін ұрлауды саралаудың кейбір мәселелері туралы» қаулысы. - Астана. Шілде, 2006. Онлайн қол жеткізу: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P96000009S_/info
4. Алауханов Е.О. Алаяқтық қылмысын саралау ерекшеліктері. - Алматы. 2011, 11-13 беттер.
5. Якищенко С. А., Алаяқтық тәсілдері туралы құқықтанудың өзекті мәселелері. №5 / 1995, 11-14 беттер.
6. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. Қараша, 2022. Онлайн қол жеткізу: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P96000009S_/infohttps://akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416
7. Южин А.А. Компьютерлік ақпарат саласындағы алаяқтықтың пікірталас мәселелері. № 2 / 2014. 15-18 б.
8. 18 миллион теңгеге алданды. Алаяқтар қандай әдістерді қолданады және өздерін қалай қорғауға болады. Қараша, 2022. Онлайн қол жеткізу: <https://tengrinews.kz/article/obmanuli-18-millionov-tenge-kakie-priemyi-ispolzuyut-1866/>
9. Бұрынғы Ақтөбенің әкімі сотталды. Қазан, 2022. Онлайн қол жеткізу: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/byivshego-akima-osudili-v-aktobe-481473/

МҮЛІКТІ ЖАЛДАУ ШАРТЫ

Нишанбаева А.К., студент

Ғылыми жетекші: Батырбекова Б.К., з.ғ.м., аға оқытушы

Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Республикамыздың ең маңызды заңдарымыздың бірі Азаматтық кодекс болып табылады. Сондықтан да, менің таңдап алған тақырыбым- «Мүлікті жалдау шарты» болып отыр. Бұл тақырып қазіргі нарық заманында өте өзекті тақырыптардың бірі деуге болады. Өйткені, мүлік жалдау күрт өсіп отыр. Осы шартқа арналған нормалар Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 29- тарауының 540- бабында қарастырылған. Бұл мақаланың мақсаты- осы шарт түрінің ұғымын, оның бірнеше түрлерін, олардың мәні мен маңызын ашып көрсету болып табылады. Осы мақалада мүлікті жалдау немесе жалға беру, кәсіпорындар, үйлер мен ғимараттарды жалдау және тараптардың шарт жасасу процесстері көрсетілген. АҚ 541-бабына сәйкес, мүлікті жалдауға, кәсіпорындар мен басқа да мүлікті кешендер, жер учаскілері, үйлер, ғимараттар, көлік құралдары берілуі мүмкін. Жалдаудың объектісі өзге де заттар бола алады. Мүлік жалдауды түр-түрге бөлудің негізі менің ойымша, қазіргі экономика салаларында қалыптасатын арендалық қатынастарды барынша толық қамтуды көздейді. Осы сипат бойынша кәсіпорынды жалдау, үйлер мен ғимараттарды жалдау, көлік құралдарын жалдау, тұрғын үй жалдау бөлініп шығарылады. Сонымен қатар, оларды өз арасында айыратын тек олардың нысанасы емес, оларды субъектік құрамы, мазмұнының өзгешелігі, тараптардың арасында тәуекелдерді бөлу және т.б. ерекшелейді. Бұл айтылғандар басқа мүлікті жалдау шартының түрлеріне лизинг, прокат шарттарына да қатысты. Осы шарттың түбіріне қарайтын болсақ, олардың барлығы шарттардың өңделген жүйесіне енеді. Оларды бөлек-бөлек талдаудың ең басты мәні, олар қоғамдағы әртүрлі экономикалық қатынастарды реттейтінінде болып келеді. Осыған байланысты біз әртүрлі мүлік жалдау шартының экономикалық және құқықтық мақсатын анықтауымыз керек. Мүлікті жалдау қатынастарын реттеу, тек АҚ-пен шектеліп қоймайды, олар сондай-ақ басқа да заңды актілермен реттеледі.

Мүлік жалдау және аренда терминінің түсініктері тепе-тең болып келеді, осыны қоғамдық қатынастардың аталмыш түрін реттейтін АҚ-тің 29- тарауының өзінен байқадым. Мүлікті жалдау шарты Римде кеңінен таралған еді. Ол (locatio conductio rerum) деп аталады. Оның анықтамасы қазіргі кезде жүзеге асырылып отырған анықтамадан ерекшелігі жоқ. Мүлікті жалдау шарты консенсуалды құқықтары мен міндеттері тек тараптардың келісімі негізінде пайда болатын өзара, өтеулі (ақылы) болып табылады. Мүлікті жалдау шартының нысанына тоқталсақ, бұл шартқа да ҚР АҚ 151-154-баптарында ұсталатын мәміленің нысаны қойылатын жалпы талаптар қолданымды болып келеді. Сонымен бірге мүлікті жалдау шартының нысанына арнайы талаптар қойылады. Егер, мысалы, ол бір жылдан астам мерзімге жасалса, онда оның нысаны жазбаша болуы тиіс.

Кәсіпкерлік әлде кәсіпкерлік емес болғанына, мерзіміне қарамастан, тарабы заңды тұлға болып келетін мүлікті жалдау шарттары да жазбаша нысанда жасалуы керек.

Азаматтар аралығындағы 1 жылға дейінгі мүлікті жалдау шарттары ауызша нысанда жасалуы мүмкін. Егер болашақта жалдаушыға мүлікке өтетіні қарастырылса, меншік құқығы онда мүлікті жалдау шарты сатып алу-сату шартының нысанындай нысанда жасалуы тиіс деп ойлаймын.

Мүлікті жалдау шартының тараптары жалға алушы және жалға беруші, жалға беруші және жалға алушы ретінде кез-келген тұлға, заңды және жеке тұлға бола алады.

Жалға беруші- бұл пайдалануға берілген мүліктің иесі, ал заңды тұлға- оқшауланған мүлікке меншік, шаруашылық жүргізу, оралымды басқару құқығы бар субъект. Кейбір жағдайларда мүлікті жалға беруші болуына оған өзге де құқықтары бар жеке немесе заңды тұлғалар келуі мүмкін, олар мүлікті жалға беруге заңмен немесе шартпен өкілденуі тиіс (мысалы, бұл мүлікті сенімгершілікпен басқаратын болуы мүмкін).

Жалдаушы (арендатор) – мүлікті уақытша иелену және пайдалануға, немесе тек пайдалануға алған жеке немесе заңды тұлға.

Мүлікті жалдау шартының объектісі болып негізінен қозғалатын сондай-ақ қозғалмайтын заттар келеді. Жалдаудың объектісі өзге де заттар бола алады. Заңнамада

азаматтық айналымнан алынып тасталған заттар жалға берілуі мүмкін емес. Ал азаматтық айналымы шектеулі заттар жалға оларды пайдалану тәртібі, жалпылама оларға меншік құқығын жүзеге асырудың барлық тәртібі сақталып жалға берілуі мүмкін. Мысал айта кетсем, тұлға азаматтық айналымы шектеулі бір немесе өзге мүлікті иеленуге рұқсат алмаса, ол өзінде бар (азаматтық айналымы шектеулі) мүлікті иелігінен шығаруы керек. Заңның ҚР АҚ-тің 252-бабының 2 тармағында тікелей нұсқауына сәйкес көрсетілгендей мүлікке меншік құқығы тоқтатылуы қажет. Яғни, ондай мүлікте иеліктен шығаруға бағытталған шарттар болып, сатып алу-сату, сыйға тарту, айырбас шарттары келеді деп болжам жасаймын. Мүлікті жалдау шарты нақты анықталған мерзімге жасалуы мүмкін, бұл үшін ол күшінде болып келетін мерзім шартта көрсетілмейді. Нақты анықталмаған мерзімге жасалған мүлікті жалдау шартында әрбір тарап, шарт қозғалмайтын мүлік жөнінде болғанда, екінші тарапқа үш ай бұрын ескертіп, ал шарт қозғалатын мүлік жөнінде болғанда, бір ай бұрын ескертіп, кез келген уақытта шарттан бас тарта алады. Мысалы, шартта тараптар нақты анықталмаған мерзімге жасалған мүлікті жалдау шартын бір жақты тәртіпте бұруға тиым салуы мүмкін. Ал, егер мүлікті жалдаудың ақырғы мерзімі заңнамада қарастырылса, ал шарттың өзі нақты анықталмаған мерзімге жасалса, мүлікті жалдаудың ақырғы мерзімі өтуімен ол күшін өзімен өзі жоғалтады. Яғни, мүлікті жалдау шартының мерзімі заңнама бойынша қарастырылған ең үлкен мерзімнен асып кетсе де, шарт бәрібір заңнамалық мерзімнен аспайтын мерзімге жасалған болып саналады.

Тағы да айта кететін жайт, жалға беруші мүлікті жалға алушыға шарт талаптары мен мүліктің мақсатына сәйкес, келетін күйде беруге міндетті. Мүліктің күйі бірінші кезекте шартпен анықталуы тиіс деп ойлаймын. Мысалы, жалға қоймалар берілгенде, олар өрт қауіпсіздігінің талаптарына бөлмелердегі ауаның ылғалдылығына не құрғақтығына қойылатын талаптарға және басқаларға сәйкес болуы керек екенін ескеру қажет. Мүлік жалға барлық керек-жарақтармен және оған қатысты құжаттармен бірге беріледі. Мүлікті жалдау шарты тараптардың келісімімен кез келген уақытта тоқтатылуы мүмкін. Одан басқа да тараптардың біреуінің талап етуі бойынша да бұзылуы мүмкін. Жалға берушінің талабы бойынша мүлікті жалдау шарты мынадай жағдайларда бұзылуы мүмкін екенін айта кетуге болады:

1) Егер жалға алушы мүлікті падаланғаны үшін шартта белгіленген төлемнің мерзімі өткеннен кейін екі реттен астам төлем жасамаса;

2) Күрделі жалға алушы күрделі жөндеуді шартта белгіленген мерзімде жүргізбесе мерзім шартта қарастырылмаса, оны қисынды мерзімде жүргізсе;

Сонымен, қорыта келе мен өте күрделі тақырыпқа біршама бойлап ендім. Соның арқасында азаматтық айналым қатынасының қатысушылары арасындағы мүліктік жалдау қатынастарын реттейтін шарт жөнінде біршама мағлұмат алдым. Бұл мақаланы жаза отырып, мүлікті жалдау немесе жалға беру процестерінің қалай жасалатынымен таныстым. Мүлікті жалға беру шартының қандай заңдар және номативтік актілер, ережелермен реттелетінін түсіндім. Осы мақаланы жазуда жинақтаған білімім маған келешекте қызмет етер деген сенімдемін.

Жалдау шартының ерекшеліктері

Ағымдағы сәтте жалға беру (мүліктік жалдау) шарттарымен реттелетін өзара қарым-қатынастар кәсіпкерлік тәжірибеде ең кең таралған болып табылады. Кәсіпкерлер үшін офистердің, сауда залдары және өзге де мақсаттарға жер учаскелерін, көлік құралдарын, басқа да мүліктерді жалға алу шарттарын заңды, дау тумайтынтай жағдайда жасалуы қажет. Сонымен қатар, мүліктік жалдаудың объектілері ретінде – кәсіпорындар мен басқа да мүліктік кешендер, жер учаскелері, үйлер, ғимараттар, жабдықтар, көлік құралдары және оларды пайдалану процесінде өздерінің табиғи қасиеттерін жоймайтын басқа да заттар (тұтынылмайтын заттар) берілуі мүмкін. Мүліктік жалдау шарттарына лизинг, жалға беру шарттары, сондай-ақ мүлікті ақы төлеп уақытша пайдалануға беруге байланысты шарттардың өзге де түрлері де жатады. Осылайша, жалдау шартының кеңдігі, шарттың осындай түрін ескеру үшін қажетті көптеген сұрақтар мен ерекшеліктер туындайды.

Жалдау шарты арқылы туындайтын қатынастарын орнатудағы маңызды сәт **шарт нысаны** болып табылады. Мысалы, жеке тұлғалар арасында шарт мерзімі 1 жылдан кем болған жағдайда Шарттың ауызша нысаны жеткілікті. Егер Тараптардың ең болмағанда біреуі заңды тұлға болып табылса, онда шарттың жазбаша нысаны міндетті болып табылады. Жалдау шартының объектісіне байланысты мұндай шарттарды мемлекеттік тіркеу үшін арнайы талаптар қойылады. Мысалы, егер Тараптардың ең болмағанда біреуі заңды тұлға болып

табылса және жылжымайтын мүлікке бір жылдан астам мерзімге жалдау шарты жасалған жағдайда, шартқа қойылатын талап оны Әділет департаментінде міндетті түрде тіркеуге жатады.

Тағы бір маңызды сәт шарттың құны болып табылады. Жалға беру шартында жалдау объектісін пайдаланғаны үшін есеп айырысудың түрлі нұсқаларын қарастыруға болады. Мәселен, мерзімдік немесе біржолғы енгізілетін төлемдердің тұрлаулы сомасында белгіленген; жалданылған мүлікті, өнімді, жемістерді немесе кірістерді пайдалану нәтижесінде алынған белгілі бір үлес; жалға алушының белгілі бір қызмет көрсетулері; жалға алушының шартта келісілген затты жалға берушінің меншігіне немесе жалдауына беруі; жалға алушыға жалданылған мүлікті жақсарту жөнінде шартта келісілген шығындарды жүктеуі түрінде белгіленеді. Мұнда жалға алушының мүдделерін қорғау үшін, егер ол жауап бермейтін мән-жайларға байланысты, шартта көзделген пайдалану шарттары немесе жалға беру объектісінің жай-күйі айтарлықтай нашарласа, жалға алушының төлемді тиісінше азайтуды талап ету құқығы сияқты тармақты қосуға болады. Сондай-ақ, шарттың бағасына қатысты жалға берушіге, салық салу мәселелері пайда болады. Салық есептілігін тапсыру және осы шарттар бойынша салықтарды төлеу бойынша тиісті іс-әрекеттер орын алған кезде кәсіпкерлік қызметті тіркеу іс-әрекеттерін қарастыру қажет. Шарттың бағасы мәселесі бойынша ҚР Азаматтық Кодексі жалға берушінің де мүддесін қорғайды, егер шартта өзгеше көзделмесе, мүлікті пайдаланғаны үшін ақы төлеу мерзімін жалға алушы елеулі түрде бұзған жағдайда, одан жалға беруші белгілеген мерзімде ақы төлеуді мерзімінен бұрын енгізуді талап етуге мүмкіндігі бар. Бұл ретте, жалға берушінің төлемді мерзімінен бұрын енгізуді екі реттен артық талап етуге құқығы жоқ.

Жалға беру объектісін жөндеу және жақсарту бойынша тәжірибе бойынша мәселелер мен даулы жағдайлар жиі кездеседі. Мұндай сәттер жалдау шартында егжей-тегжейлі көрсетілуі тиіс. Осылайша, егер Тараптардың бірі жалдау объектісін жақсартуды жүргізсе, ол кейіннен жалдау төлемінде көрсетілетіндей немесе шартты бұзу кезінде көрініс табатындай салынған қаражатты қайтару қажет болады. Жалға беру объектісін ұстау ауыртпалығы мәселелері мен шектері жайлы, Тараптардың құқықтары мен міндеттерінде егжей-тегжейлі көрсетілуі тиіс. Жалға беру нысанын күтіп ұстау мәселелеріне көп көңіл бөлінуі қажет.

Жалға алу шартында маңызды болып, бұзу және шартты өзгерту табылады. ҚР АҚ көзделгендей тараптардың әрқайсысы үшін мұндай шарт тараптардың бірінің бастамасы бойынша мерзімінен бұрын бұзылуы мүмкін.

Алайда, бұл жалға алушыға алдын ала уайымдайтын жағдай. Жалдау шартында мұндай сәттер ретінде шарттың мерзімін ұзарту, жаңа мерзімге шарт жасасуға артықшылық құқығы және жалға беруші тарапынан қауіп-қатерлер мен зардаптар мүмкіндігімен байланысты шартты бұзуды ойлау қажет. Және де, шартта жалға алушының да, жалға берушінің да жағдайын жақсартатын басқа да талаптар көрсетілуі тиіс.

Жалға беруші үшін шартта жалға беру объектісін қайтаруға байланысты сұрақтар мен шарттар қарастырылуы тиіс. Әсіресе жалдаудағы пайдаланудан кейінгі объектінің жай-күйі бойынша шарттарды көрсете отырып көлемді түрде жасалу қажет.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. Жалпы, Ерекше бөлімдері. Алматы, Юрист, 2015 ж.
2. Төлеуғалиев Ғ. Қазақстан Республикасының Азаматтық құқығы, оқулық, Алматы, 1999 ж.
3. Жайлин Ғ.А. Қазақстан Республикасының Азаматтық құқығы. Оқулық. Ерекше бөлім.- Алматы: Жеты Жарғы, 2012 ж
4. З.О.Ашитов « Қазақстан Республикасының құқықтық негіздері». –Алматы: «Жеті жарғы», 2003ж.

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРБИЕЛЕУДЕ АЙНАЛАСЫНДАҒЫЛАРДЫҢ, ОНЫҢ ІШІНДЕ АТА-АНАСЫНЫҢ, ДОСТАРЫНЫҢ, ТАНЫСТАРЫНЫҢ ЫҚПАЛЫ

Бекболат Ф.С., студент

*Ғылыми жетекші: Батырбекова Б.К., з.ғ.м., аға оқытушы
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан*

Жалпы азаматтық қоғамда және қылмысты мінез-құлықтың алдын-алуда шешуші рөл ойнайтын, дәстүрлі маңызды институт ол – отбасы.

Кәмелетке толмағандардың қылмыстары мен басқа да құқық бұзушылықтарының алдын-алуда отбасының рөлі, міндеттері мен мақсаттары елеулі түрде жеткіліксіз қарастырылғанын айту керек. Көп жағдайда отбасылық тәрбиенің криминогенді жеткіліксіздіктері мен олардың салдары қарастырылады, санасында деформациялар пайда болған балалардың тәрбиесіне көбірек көңіл бөлу қажет екені ұмытылады.

Ғылыми әдебиеттерде отбасымен оның басқа да қатысушыларымен өзара байланыста жүзеге асырылатын, профилактиканың деңгейлері мен сатылары анықталған, олар:

- ерте кезден алдын-алу;
- тікелей алдын-алу;
- жасалуы мүмкін қылмыстың алдындағы кезеңнің алдын алу;
- қайталануды алдын-алу.

Ерте кезден алдын алу саласында, бірінші кезекте отбасы мен оқу мекемелері жұмыс жасайды. Бұл жерде теріс іс-әрекеттердің бақылаусыз қалғанынан, отбасы мен оқу мекемелеріндегі ұжымдардан шеттеудің қайнар көздерін табу және жою жөнінде болып тұр. Жеке тұлғаның дамыған деформациясы кезінде, бақылау және әсер ету шараларын күшейту керек екені мәлім. Осы жерде – қылмыс жасауға жібермеу – сияқты кейінге қалдыруға болмайтын сұрақ шешіледі. Егер бұған қол жеткізілсе, онда оқуға деген қызығушылықты қалыпқа келтіру, оның қажеттіліктері мен қызығуларды дамыту және құқық бұзушылыққа бейім жасөспірімдерге тән ұшқалақтық, алдау, өшпенділік сияқты белгілерін жою, ең соңғысы, қалыпты қатынас, отбасы беделін, оқу орындарын, қоғамдық пікірлердің жүйесін қалыпқа келтіру және дамыту қажеттіліктері туындайды.

Қайталанудың алдын-алуда отбасының қатысуымен жүзеге асырылады. Алдын-алудың бұл сатысында тәрбиелеу мекемелерде жазасын өтеп жүрген кәмелетке толмағандар мен ата-аналары байланыс ұстап, олардың босап шыққаннан кейін қалыпты өмірге бейімделуіне көмектесуі, бұрынғы негативті сипаттағы байланыстарының жаңаруына жол бермеуі және тағы басқа тиіс [1].

Соңғы жылдары профилактикаға мүмкіндік беретін себептердің ішінен, бірінші кезекке ата-аналардың экономикалық-әлеуметтік жағдайы мен қоғамдағы мәртебесі емес, мәдениет, өнегелік және рухани деңгейі шығатынын айту қажет. Осы орайда қазіргі уақытта елімізде орын алып отырған мынадай көрсеткіштерді келтіре кетсек: жыл сайын республикада 10 мыңдай қараусыз және қадағалаусыз балалар анықталып отыр. ҚР ІІМ деректері бойынша алкогольді және басқа да зиянды заттарды қолдану, балаға немқұрайлы қарау, баланың өсуі мен дамуы үшін дұрыс жағдай жасаудан жалтару нәтижесінде 2001 жылдан бері 5 мыңдай ата-ана ата-аналық құқықтарынан айырылған. Мұндай жағдайдың себептері баланың адамгершілік-рухани қалыптасуында отбасы рөлінің, ата-аналардың жауапкершілігінің төмендеуі, материалдық, тұрғын үй-жай қиындықтары, мектеп отбасы және қоғамның өзара іс-қимылының жеткіліксіздігі, отбасы құндылығы мен тәрбиесін насихаттаудың осалдығы болып табылады. И.А. Ильин, дәл отбасында адам «бірінші жүректің адал қозғалысымен үйреніп, одан әрі қарай адамзаттық рухани бірлестігінің нысандары – туған ел мен мемлекетке» көтерілу қажет, деген пікірі орынды деп есептейміз [2, 142-б.].

Осы профилактиканың арқасында балаларды дұрыс әрекеттерге тартуға, ұжымдағы қалыпты мәртебені қалыпқа келтіруге көмекке, демалыс саласын реттеуге негізделуі қажет екенін айту керек.

Заңның 24-бабы: «Қазақстан Республикасы азаматтарына мемлекеттік оқу мекемелерінен ақысыз орта білім алуға кепіл беріледі. Орта білім міндетті» деп көрсетілген бұрынғы ескі заңда көрсетіліп кеткен, ал қазіргі жаңа Заңға сәйкес алынып тасталынған бұл бап. Керісінше, 26-бабына сәйкес жаңа (Заңға 2007 ж. 27 шілдедегі) «Білім алушылар мен тәрбиеленушілерді білім беру ұйымдарына қойылатын жалпы талаптар» көрсетілген. Осыған сәйкес, өскелең ұрпақты оқыту мен тәрбиелеуде мемлекеттің жүзеге асыратын саясатында мектеп жетекші рөл атқаратынын көріп отырмыз. Мектеп баланың, жеке тұлға ретінде, оның көзқарастарын, дарынын, қабілетін, өзін-өзі кәсіби анықтау, жалпы азаматтық өнеге, физикалық жетілу, табиғат жөніндегі танымдарын жан-жақты дамуын қамтамасыз етуі қажет. Сондай-ақ құқықтық тәрбиелеуді бала бойына дарытатын бастапқы институттардың бірі жоғары оқу орныдары болып табылады.

Статистика бойынша 2018-2019 оқу жылының басында ҚР 7859 күндізгі білім беру мектептері, 140 ЖОО әрекет етуде. Соның ішінде ата-анасының қамқорлығынсыз қалғандар мен жетім балаларға білім беретін мекемелердің атқаратын рөлі маңызды. ҚР БЖҒМ Балалардың құқықтарын қорғау комитетінің 05.01.19 жылғы мәліметтері бойынша 16008 ата-анасының қамқорлығынсыз қалғандар мен жетім балалар 204 мемлекеттік және мемлекеттік емес мекемелерде білім алуда.

Азаматтық қоғамның институттарының кәметке толмағандардың құқық бұзушылығының профилактикасы саласында өзара әрекеттесуі бойынша көптеген зерттеулерді талдау негізінде келесілерді атап өтуге болады:

- тұрғындардың тәуекел тобындағы балалар мен жасөспірімдер мәселесіне жаппай қызығушылық білдіруі;

- азаматтық қоғам шеңберінде, оның өкілдерінің жарғысында жастар мен кәметке толмағандарды қолайсыз өмір талаптарынан қорғайтын, білім беруде, еңбекпен қамтамасыз ету, эстетикалық, физикалық, өсіп келе жатқан ұрпақты әлеуметтік тәрбиелеуде, көмектесу мақсаты бар қызметтер енгізілген, түрлі қоғамдық бірлестіктер құруы;

- азаматтық қоғамның бірлестіктерінің, сондай-ақ жекелеген азаматтардың кәметке толмағандар мен жастардың құқық бұзушылығы мен қылмысының алдын алу бойынша заңда қарастырылған қызметтері, сотқа заң мен соттың тапсырмасын орындау шеңберінде көмек көрсету.

Сонымен, азаматтық қоғамның маңызды рөл ойнайтыны анықталды.

Азаматтық қоғам – саяси үкіметке тәуелсіз жұмыс істейтін және оған ықпал жасауға қабілетті әлеуметтік қатынастар мен институттар жиынтығы; дербес жеке адамдар мен әлеуметтік субъектілер қоғамдастығы.

Елімізде азаматтық қоғам құрылу барысында болғандықтан, үкіметтік емес ұйымдар салыстырмалы түрде жаңа феномен болып табылады. Оларға көп жағдайда тәжірибе, кәсібилік және қаржыландыру жетпей жатады. Сондай-ақ күйзеліс орталықтары және сенім телефондары сияқты қызметтерге қоғамның сенімін қамтамасыз ету қиын, өйткені бұл қызметтер жаңа, таныс емес құбылыс болып табылады.

Заманауи талаптарда Қазақстанда балалар мен жастардың қоғамдық ұйымдары саны көбеюде. Соның ішінде Қазақстандағы бірнеше жылдар болды «*Street Law*» (Көше құқығы) қоғамдық ұйымы жұмыс жасап жатқанын айту керек. Аталған ұйымның негізгі мақсаты адамның құқықтары мен бостандықтарын үйрету болып табылады. «*Street Law*» әдістемесі бойынша құқықтық білім беру бағдарламаларды жүзеге асыру Қазақ мемлекеттік заң университетінде, «Әділет» Жоғары құқық мектебімен бірлесе отырып, «Сорос-Қазақстан» қорының қолдауымен 1998 жылы басталды. Осы уақытта студенттер, оқытушылар және мектеп мұғалімдерінің бастама тобымен *Street Law - Қазақстан* қоғамдық ұйымы құрылды. Бүгінгі таңға дейін студент-заңгерлер, мектеп мұғалімдерінің және оқытушылардың күшімен, құқықтық білім беру идеясын өмірде жүзеге асырумен айналысуда [3].

Бүгінгі таңда бүкіл дүниежүзінде алдын алудың макро және микродеңгейдегі жаһандық бағдарламалармен қатар, локалды қауымдастықтармен де профилактикалық жұмыстар жүргізу қажет екендігі мойындалған. Біздің жағдайда – бұл микроаудан деңгейі немесе тіпті оның бөліктері (1-2 квартал).

Мұндағы қойылатын мақсат - бір уақытта пайдалы бастамалар мен әр азаматтардың әрекеттерін белсенділігін арттырып, әрбір отбасы мен олардың балаларына «жету». Балалар мен жасөспірімдердің бірлестіктерінің нысандарының алуан-түрлі, жастар ортасындағы

өнегелік бағыттардың жеткіліксіздігімен, идеологиялық нигилизммен, діни талғамның көптігі, байсалды әлеуметтік емес құбылыстарға қарсы тұруға қабілетсіздікпен үйлесіп отырады. Сондықтан да жастар мен кәмелетке толмағандардың қылмысты мінез-құлқының алдын алуда азаматтық қоғамның барлық институттары тарапынан қолдау қажет.

Қазақ қоғамындағы болған түбегейлі өзгерістер жастар мен кәмелетке толмағандардың діни саласында да өз ізін қалдырды. Мешіт пен шіркеу әлеуметтік институттар, діни ұйымдардың түрі ретінде азаматтық қоғамның ажырамас элементі ретінде сипатталады.

Мешіт пен шіркеуге тиесілі – қайырымдылық, мейірімділік, парасатты өмір үлгісі, есірткіге құмарлық пен басқа да өнегеге қайшы көріністердің алдын-алу, бақытсыздыққа ұшырағандарға қолдау көрсету сияқты адамгершілік қызметтері - әрқашанда өнегелік жаңарудың кейіпі болып табылады.

Қазақстандық жастардың діншілдігін талдау алдыңғы жастар арасындағы дінге деген теріс қатынастарын жеңгені жөнінде айтуға мүмкіндік береді. Егер 10 – 15 жыл бұрын барлық жастағы топтардың діншілігінің ең төмен көрсеткіші (1 - 2%) жастар арасында болса, ал бүгінгі таңда бұл көрсеткіш – 32,1% құрайды. Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылы 13 маусымда өткен ЕҚҚҰ «мәдениетаралық, дінаралық және этникааралық сабырлылық» тақырыбындағы басқосуда Қазақстан Республикасында 130 ұлт тұратынын, олардың түрлі 46 діни конфессияларға бірігетіндігі жөнінде айтқан болатын [5].

Дін саласындағы мемлекеттік саясаттың өзгеруі жастарға күшті әсер етуші дәстүрлі емес, деструктивті тоталитарлы діни қозғалыстардың жандануына алып келеді. Секталарға тартылған жастар мен жасөспірімдер «ұстаздың мейірімі үшін» көбірек құқық бұзушылықтарға барады. Мұндай жағдайда тек қана тоталитарлы секторлардың жастарының дүниетанушы көзқарастарына қарсы әсер етудің арнайы-зәңгі әдістері жеткіліксіз болып табылады. Түрлі девиациялардың алдын-алушы құралдардың бірі болып, мектептерде дінтану курсының өткізуді ұйымдастыру және жасау болып табылуы мүмкін. Түрлі діни ағымдардың өкілдері осы бағытта жұмыстарды әлдеқашан бастаған және кәмелетке толмағандарды діни тәрбиелеу міндетіне ғана емес, сондай-ақ жеке тұлғаның өнегелік тәрбиесіне, толеранттылық идеясын дамытуға да жауап береді.

Қазақстандық мемлекеттік саясаттың балаларға қатысты мақсаттарының бірі олардың физикалық, интеллектуалдық, психикалық, рухани және өнегелік дамуына септігін тигізу, оларды патриотизм және азаматтық сезімімен тәрбиелеу, сонымен қатар баланың жеке тұлғасын қоғам игіліктеріне жүзеге асыру болып табылады. Бұл қызметтер, әрине ҚР Конституциясына және заңдарға, халықаралық құқықтың қағидалары мен нормаларына сәйкес келуі керек.

Мәдениеттің мінез-құлықтық соның ішінде құқықтық аспектісі жеке тұлғаның дүниетанымдық орнатылымдармен анықталатыны құпия емес. Л.Н. Толстой «жақсылыққа сендірудің ең құдіретті түрі жақсылыққа толы өмірдің үлгісі» деп айтқаны дұрыс емес пе. Тек, балаға өнегелік бағыттар, рухани үйлестік, өзінің тағдырына деген сенімділікті табуға мүмкіндік беретін, заманауи ғасыр үлгісі қандай болмақ. Сондықтан емес пе екен, жастар ортасында құқықтық нигилизмнің жайылуы, бүгінгі қоғамның рухани күйзеліске ұшырауы, рухани бағыттар көрсетуі былай тұрсын, баланың құқықтары мен мүддесін қорғауды қамтамасыз етуге мүмкіндігі жоқ.

Қазіргі кезде балалармен байланысты көптеген мәселелер: демографиялық мәселелер, отбасындағы зорлық, жастардың құқық бұзушы мінез-құлықтары және девиацияның өзгеше нысандары (есірткі құмарлық, алкоголизм, жезөкшелік, қайырымшылық).

Кәмелетке толмағандарды жыныстық қатынас жөнінде ақпараттарға құлағдар ету, қауіпті аурулардың алдын-алуға көмектесетіні анық. Алайда қоғамның өзі мұндай мәселелерді шешуге дайын еместігін мойындауымыз керек.

Осыған байланысты балалар мен жастарды тәрбиелеу сұрақтары бүгінгі таңда үлкен мәнге ие болып отыр.

Балаларды өнегелік тәрбиелеуде отбасымен қатар, басқа да әлеуметтік институттар, және бірінші кезекте мектеп белсенді рөл ойнауы қажет. XIX ғасырдың екінші жартысынан-ақ отандық педагогикада тәрбиелік үрдістің адамгершілікті, рухани және өнегелік бағыттары дамып келеді.

Бүгінгі таңда мектептерде-оқу курстары көмегімен рухани орнатылымдарды меңгеруден жастарды өнегелік тәрбиелеуде белсенді рөлдерге дейінгі түрлі әдістер жүзеге асырылуы

мүмкін. Яғни, өскелең ұрпақтың қоғамға пайдалы еңбектерге, түрлі әлеуметтік акцияларға, жастардың қоғамдық ұйымдарына қатысуы жөнінде әңгіме болып отыр.

И.А. Ильин: «әлем балалықтан құрылып қана қоймай, онымен жойылады да; мұнда құтқарылу жолдары ғана емес, сондай-ақ өлім жолы да төселеді. Егер біз, «келесі ұрпақ» барлық уақытта туылып, тәрбиеленеді және оның болашақ ерліктері мен қылмыстары, рухани күші мен болуы мүмкін рухани күйзеліс – қазірдің өзінде біздің айналамызда, барлық уақытта жалғасып, пісіп жатыр және біздің әрекетімізбен немесе әрекетсіздігімізбен, ондай жағдайда біз осындай жауапкершіліктің мойнымызда жатқаны жөнінде өзімізге есеп бере аламыз ...» деген пікірін жалғай кету орынды болар [2, 142 б.].

Отбасы, үкіметтік емес ұйымдармен, қайырымдылық қорлары, мешіт, шіркеулер жүзеге асыратын, әсер студия ескерту нысандары кәметке толмағандармен жеке жұмыс жасау мүмкіндігінің бар екендігін білдіретіні күмәнсіз.

Тәуелсіз Қазақстан демократиялық және құқықтық мемлекет құруды жариялады. Осы қиын, өтпелі кезеңде біздің еліміздің жас адамдары тұрғындардың материалды жағдайлары мен республикамыздың қуатын көтеру үшін нарықтық экономиканың нысандары, әдістері мен қағидаларын, істі біліп, меңгеруі және ие болуы керек.

Жастар - ел болашағы, мемлекетіміздің үміт артар жаңа буыны. Қорыта келе жасөспірімдік шақ аса жауапты кезең екенін айта кету керек. Жоғарыда айтқанымыздай бұл уақыт аралығында жастардың ой-санасы, дүниетанымы, қарым-қабілеті, өмірге деген көзқарасы қалыптасады. Қызығы мен қиындығы алмасып отыратын тіршілік заңының ықпалына қарай икемделіп, бейімделе бастайды. Бала жаман болса, ол тәрбие барысында жіберілген кемшілік салдары екенін естен шығармаған жөн.

Зерттеу нәтижелерін нақты қолдану бойынша бірнеше ұсынысымыз бар:

«Кәметке толмағандар түсінігін жас критеріі бойынша «14 жасқа дейінгі кәметке толмаған», «14 жас пен 18 жас аралығындағы кәметке толмағандар» деп нақтылап, ҚР заңнамаларына, еңгізе отырып терминологиялық біркелкілікті қамтамасыз ету қажет. Мұндай шара өз кезегінде қылмыстық құқықтық, азаматтық құқықтық, отбасы құқықтық т.б. нормаларының тәжірибеде, құқық қолдану барысында нақтылай түсер еді;

Біздің көзқарасымыз бойынша кәметке толмағандардың құқықтық санасының деформациясын жеңу және құқықтық санасын көтеру мақсатында мемлекет пен қоғамдық құрылымдардың өзара әрекеттесу тетігін шығару қажет. Кәметке толмағандардың құқық бұзушылығын алдын-алуда азаматтық қоғам институттарының алатын орны ерекше, соның ішінде мемлекеттік емес ұйымдардың маңыздылығын нормативті бекіту арқылы арттыру қажет деп ойлаймыз;

Қазақстандық құқықтық мәдени құндылықтарға әлемнің жаһандануы тарапынан қауіп туып тұрған кезде, жас ұрпақты өнегелік-құқықтық тәрбиелеуді қосып, жастармен жұмыс жасау тәсілдерін қайта қарау қажет. Балалар мен жастарды жалпы құқықтық оқытудың көп сатылы, бірдей жүйесі сондай-ақ педагогикалық кадрларды арнайы кәсіби дайындау, оқу-әдістемелік материалдар мен кәметке толмағандарға құқықтық білім беру кешенді тұжырымдамасын жасау қажет;

Заңгерлерді дайындайтын ЖОО құқықтық психология, құқықтық педагогикаға баса назар аударылуы қажет. Осыған орай оқу жоспарға «Құқықтық педагогика» арнайы курсы еңгізіп оқыту қажет. Бұл өз кезегінде кәметке толмағандармен жұмыс жасайтын органдарға, заңгер дайындауда елеулі дайындықтың бастамасын қамтамасыз етеді.

Шығарылған нәтижелер мен ұсыныстарды өндірісте қолдану жастар саясатын қалыптастыруға байланысты құқық шығармашылық қызметінің және ҚР Ювеналды әділет жүйесі қызметінің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Бакаев А.А. Система профилактики правонарушений несовершеннолетних: Учебное пособие. - М., 2004. - 225 с.
2. Ильин И.А. О сущности правосознания // Собр. соч.: В 10 т. // Сост. и ком. Ю.Т. Лисицы. - М., 1994. - Т. 4. – 361 с.
3. Мұхтарова А.К., Кемелов О.Т. Права человека в системе правового образования молодежи в РК. Теория и практика. Опыт ОО «Street Law – Казахстан» // Вестник КазНУ. Серия юридическая. - 2002.- №2. - С. 56.

4. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаев 2007 жылы 28 ақпандағы Жаңа әлемдегі Жаңа Қазақстан атты Қазақстан халқына Жолдауы // Егемен Қазақстан. - 2007. - 16 наурыз.

5. Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылы 13 маусымда өткен ЕҚҚҰ «мәдениетаралық, дінаралық және этникааралық сабырлылық» тақырыбындағы бас қосудағы баяндамасы. - Астана, 2006.

ӘОЖ 34.4414

ҚҰҚЫҚТЫҚ НИГИЛИЗМ: ТҮСІНІГІ, ҚАЙНАР КӨЗДЕРІ ЖӘНЕ КӨРІНІС ТАБУ НЫСАНДАРЫ

Тохташова Н., студент

*Ғылыми жетекші: Қулажанова А.Н., з.ғ.м., аға оқытушы
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан*

Құқықтық нигилизм немесе құқықтық немқұрайдылық — нақты адамның әлеуметтік өмірінде құқық, заңдардың маңыздылығын мемлекеттік және тұрмыстық деңгейде қалыптасқан түйсіксіз терістеу.

Нигилизм (латын тілінен аударғанда - жоққа шығару) субъектінің белгілі бір құндылықтар, нормалар, көзқарастар, идеалдар және адам болмысының жекелеген немесе барлық жақтарына қатысты жағымсыз қатынасын білдіреді. Бұл- дүниетаным мен әлеуметтік жүріс-тұрыстың бір нысаны.

Құқықтық нигилизм- әлеуметтік нигилизмнің бір түрі. Оның мәні құқыққа, заңдарға, нормативтік тәртіпке деген жағымсыз, теріс қатынаста, оларды құрметтемеуде. Ал оның түпкілікті себептері халықтың басым бөлігінің құқықтық надандығымен, артта қалғандығымен және құқықтық тәрбиенің төмен болуымен байланысты. Құқыққа қайшы мұндай көзқарастар мен пікірлер қоғамдық сана мен ұлттық психологияның элементі, белгісі, қасиеті, мәдениеттің, салт-дәстүрлердің, өмір сүру салтының айрықша ерекшелігі. Яғни, бұл жағдайда қоғам тарапынан құқыққа деген сұраныстың болмауы байқалады.

Бұл ретте құқыққа немқұрайдылықпен, менмендікпен, сыни көзбен қарау, оны адам құндылықтарының жалпы өлшемінде негізгі іргелі идея ретінде емес, жанама құбылыс ретінде бағалау орын алады. Бұл, өз кезегінде, қоғам өркениеттілігінің деңгейін, оның рухани жағдайы, ой-шабыты, әлеуметтік сезімдері мен дағдыларын көрсетеді.

Бұл феноменнің моральдық- психологиялық генезисі - құқықтың ерекше рөліне, потенциалына, әмбебаптығына, мүмкіндіктеріне және қажеттілігіне сенбеу. Сондай-ақ, құқыққа қатысты немқұрайдылық орын алуы мүмкін. Бұл жағдайда адамдардың құқықтық санасының жетілмегендігін көрсетеді. Бұл құбылыстарға тиісті құқықтық тәжірибенің, дағдылардың, құқықтық сауаттылықтың болмауы әсер етеді.

Аталған мәселе ғылыми тұрғыдан да жеткілікті дәрежеде зерттелмеген. Ал оны зерттеуге қажеттілік әлдеқашан туындаған, себебі аталған әлеуметтік- құқықтық феномендер тәжірибелік өмір мен адамдар санасында, саясат, мәдениет, заң шығармашылық мемлекеттік және қоғамдық қызмет салаларында, заңгерлер арасында кеңінен таралған.

Қазіргі заманғы қоғам көптеген қарама қайшылықтармен сипатталады. Олардың арасында құқықтық нигилизм мен идеализм жиі көрініс тауып жатады. Бұл екі құбылыс біріне-бірі қарама қайшы, бірге өмір сүруі мүмкін емес болып көрінгенімен, олар қоғамда қатар әрекет етуде және бірлесе отырып құқықтық мәдениетсіздікке жағдай жасауда.

Құқықтық нигилизм кезінде заңдар ашық түрде еленбейді, бұзылады, орындалмайды, оларды бағаламайды, құрметтемейді; құқықтық идеализм кезінде керісінше, заңдарға бүкіл мәселелерді бір мезетте шеше алатын белгісіз бір ғажайып күш тән етеді. Қоғамдық сана тіпті кез келген мәселеге қатысты жаңа заңдардың қабылдануын талап етеді. Жоққа шығару нигилизмнің барлық нысандарына ортақ белгі болып табылады. Алайда жоққа шығарудың барлығы нигилизмді білдірмейді. Жоққа шығару әлдеқайда кең мағынаға ие, ол адам санасында, диалектикалық ойлауға о бастан тән қасиет. Сондықтан да белгілі бір нәрсені жоққа шығаратын адамдардың барлығын нигилист деп атауға болмайды.

Тиісінше, нигилистік жоққа шығару мен диалектикалық жоққа шығарудың арасында елеулі айырмашылықтар бар. Мысалы, тарихи тұрғыдан түрлі ұлт-азаттық қозғалыстарды, олардың идеологтары мен қатысушыларын толығымен жоққа шығарып, жағымсыз баға беруге болмайды. Себебі, бұлар — объективті заңдылыққа ие процестер.

Жалпы алғанда, халыққа қарсы, тоталитарлық режимдерге, билеушілер мен диктаторлардың заңсыздығына, бостандық, демократия идеялары мен адам құқықтарын аяққа таптауға қарсы күрес нигилизм болып табылмайды. Тирандардың шексіз билігі барлық уақытта да сынға алынып отырған. Ж.Ж.Руссо айтып кеткендей «рақымсыз патша өзін тақтан құлатқан халыққа ренжімеуі тиіс». Яғни, революциялардың барлығы жауыздықты білдірмейді.

Ескі консервативтік, реакциялық көзқарастарды объективті түрде жоққа шығару нигилизм болып табылмайды. Мысалы, еліміздің тарихындағы көптеген қайғылы оқиғаларды, ең алдымен қоғамдық өмірдің мемлекеттік және саяси құқықтық саласында орын алған оқиғаларды сынға алу әділ және орынды, себебі бұл міндетті түрде болатын объективтік процес. Кемшіліктерді, ескірген тәртіптерді, қандай да бір институттардың, қолданыстағы заңдардың, саяси-құқықтық жүйенің жетілмегендігін- жалпы алғанда ақиқаттың барлық жағымсыз құбылыстарын сынға алудың пайдасы зор.

Нигилизм қоғамдық санада ерте кезеңде пайда болған, алайда, өткен ғасырда, әсіресе батыс Еуропа мен Ресейде кеңінен таралған. Нигилизм Ф.Г.Якоби, П.Ж.Прудон, Ф.Ницше, М.Штирнер, М.Хайдеггер, М.А.Бакунин, П.А.Кропоткин сияқты солшыл радикалдық бағыттағы философтардың еңбектерінде көрініс тапты. Нигилизм түрлі нысанда көрініс табады. Қандай құндылықтардың жоққа шығарылатынына, білімдер мен әлеуметтік тәжірибенің қай саласында орын алып отырғанына байланысты нигилизм адамгершілік, құқықтық, саяси, идеологиялық, діни және басқа да түрлерге бөлінеді. Нигилизмнің мұндай түрлерінің арасында белгілі бір ерекшеліктер, айырмашылықтар және ортақ тұстары көп.

Орыс жазушысы И.С.Тургенев өз романдарында 19 ғасыр 60-жылдарындағы интеллигенция арасынан шыққан, өздерін қоршаған ақиқаттың көптеген ережелерін жоққа шығарып, жаңа идеялар ұсынған бүлікшіл кейіпкерлердің бейнесін сомдаған.

Жалпы алғанда нигилизм көп жағдайда бүлік әкелуші, әлеуметтік тұрғыдан зиянды құбылыс ретінде қарастырылады. Басым көпшілік жағдайда нигилизм бүлдіруші сипатқа ие. Шектен тыс шыққан жағдайда нигилизм түрлі анархиялық, солшыл және оңшыл радикалдық ұмтылыстармен, максимализммен, большевизммен және неомошевизммен, саяси экстремизммен ұштасып жатады. Нигилизм радикалдық көзқарасты ұстанатын кез келген тұлғаға тән.

Бүгінгі таңда әлеуметтік нигилизм түрлі нысанда көрініс табады: қоғамның белгілі бір топтарының реформалар бағытын, өмірдің жаңа тәртібі мен жаңа құндылықтарды қабылдамауы, өзгерістерге көңілі толмауы, жүзеге асырылып жатқан өзгерістердің шұғыл әдістеріне қарсы наразылықтар; қандай да бір саяси шешімдер және акциялармен келіспеу, мемлекеттік институттарды және билік құрылымдарын, олардың көшбасшыларын жақтырмау немесе тіпті олармен жауласу; адамгершілік бағдарларын жоққа шығару. Халықтың басым бөлігінің арасында бөлікке деген қарсы көңіл-күй, орын алып жатқан оқиғаларға, ақиқаттың көптеген фактілері мен құбылыстарына қатысты жағымсыз қатынас кеңінен таралған.

Әлеуметтік нигилизм біздің елімізде әсіресе «қайта құру» және «жариялылық» кезеңінде кеңінен таралған. Ол елімізде жаппай көрініс тапқан жоққа шығару кезеңінде пайда болды. Бұл кезде көптеген құбылыстар қайта бағаланып, қайта ой елегінен өткізіліп, сынға алынып, жоққа шығарып жатты. Бір жағынан, нигилизмнің жаңғырту функциясы айқын көрініс тапса, екінші жағынан, оның жағымсыз салдары, кемшіліктері орын алып жатты, себебі барлығын жаппай жоққа шығару позитивтік бастамаларды да жойып жіберді.

Біздің елімізде құқықтық нигилизмге қолайлы жағдай бар және ол кеңінен қанат жаюда. Біз әлі де заңсыздықтың ортасында өмір сүрудеміз. Ол көп жағдайда ұлттық апат сипатын иеленіп, қоғамға орны толмайтын зиян әкелуде. «Біздің елімізде әрқашанда заңдар емес, адамдар билік еткен» деген халық сөзі бекер емес. Осыдан халықтың заңға деген немқұрайды қатынасы туындайды.

Қарастырылып отырған жағымсыз құбылыстың бүгінгі таңдағы басты себебі- қоғамдағы дағдарыс. Әлеуметтік шиеленіс, экономикалық келеңсіздіктер, кезіндегі біртұтас кеңістіктің ыдырауы, сепаратизм, биліктегі тайталастық, қоғамның моральдық- психологиялық тұрақсыздығы және басқа да жағдайлар құқықтық нигилизмді одан сайын өршітіп, кеңінен

таратуда. Құқыққа қайшы әрекет етіп, өзінің жеке мүдделерін жоғары қоятын тұлғалар үшін қолайлы жағдай туды.

Құқықтық нигилизм — әлеуметтік қатынастардың өнімі, ол көптеген себептер және салдармен байланысты. Соның ішінде, ол түрлі деңгейдегі көшбасшылардың айлакерлігі мен бедел құмарлығы, ұстанымдар мен менмендіктің, өзімшілдік пен атаққұмарлықтың күресі сияқты жағымсыз құбылыстардың нәтижесінде өрши түсті. Ескі және жаңа бюрократияның өзімшілдігі мен мансапқорлығы, шенеуніктердің басым бөлігінің білімсіздігі мен ақымақтығы да құқықтық нигилизмге кері ықпалын тигізуде. Бұл факторлар мемлекеттіліктің әлсіз тұсы деп айтуға болады.

Жеке тұлға деңгейінде құқықтық нигилизм екі тұрғыдан көрініс табады: ол ақыл–ой, сезім, көңіл—күй ретінде және әрекеттер, нақты жүріс-тұрыс ретінде. Құқықтық нигилизмнің әрекет және жүріс-тұрыс түрінде көрініс табуы аса қауіпті. Адамның жүріс-тұрысы оның ниетінің нәтижесі, сондықтан да дәл осы жүріс-тұрыс арқылы құқықтық нигилизмнің шын мәнінде бар—жоқтығы және оның салдары туралы ой қорытуға болады. Жүріс-тұрыс белсенді және бәсең, орнықты және табан асты, тұрақты және жағдайға байланысты болуы мүмкін. Оған жеке себептер негіз болады. Мысалы, адам өзін соттағаны үшін сотқа көңілі толмауы мүмкін, ал заң оның әрекетіне қатысты жаза көздегені үшін жаман болып көрінуі мүмкін. Нигилизм субъектінің өз әлеуметтік –құқықтық мәртебесіне, мүмкіндіктеріне көңілі толмауының нәтижесінде де туындайды. Жалпы алғанда нигилизм теориялық және тәжірибелік нысанда көрініс табады.

Құқықтық нигилизм көп қырлы сипатқа ие. Ол қоршаған ортаға жылдам бейімделіп, түрі өзгеріп отырады. Оның нақты көрініс табуының көптеген нысандары, түрлері, қырлары болады. Солардың ішіндегі ең елеулі түрлеріне тоқталып кетсек.

1. Ең алдымен, бұл қолданыстағы заңдарды және өзге де нормативтік құқықтық актілерді тікелей әдейі бұзу. Мұндай құқық бұзушылықтар қылмыстық тұрғыдан жазаланатын әрекеттердің, сонымен қатар азаматтық, әкімшілік, тәртіптік және өзге де теріс қылықтардың кең қатарын құрайды. Өшпенділік және пайдәкінемдікпен жасалынған қылмыс - құқықтық нигилизмнің аса өрескел және қауіпті түрі және ол қоғамға орны толмас материалдық, моральдық зиян тигізеді.

2. Құқықтық ережелерді жаппай сақтамау және орындамау. Бұл жағдайда субъектілер (азаматтар, лауазымды тұлғалар, мемлекеттік органдар, қоғамдық ұйымдар) құқықтық нормалардың талаптарын сақтамай, «өз ережелері» бойынша өмір сүріп, әрекет етуге ұмтылады. Ал заңдардың орындалмауы - биліктің дәрменсіздігінің белгісі. Осылайша құқықтық анархия кеңінен таралып, заңдарды ешкім орындамайды. Ал заңдарға бағынбаудан қоғамға келетін зиян оларды тікелей бұзудан келетін зияннан кем емес. Заңдарды жаппай орындамау - аса төмен және бұрмаланған құқықтық сананың, тиісті құқықтық мәдениеттің болмауының, сонымен қатар халықтың басым бөлігінің тәртібі мен жауапкершілігі болмауының нәтижесі.

3. Заңдардың қарама-қайшылығы, қарама-қайшы, бірін-бірі жоққа шығаратын құқықтық актілерді қабылдау. Көп жағдайларда заңға сәйкес актілер «заңнан жоғары» актілерге айналады. Қабылданып жатқан құқықтық нормалардың көп болуы олардың біріне-бірі сәйкес келмеуіне, үйлеспеуіне әкеп соғады. Нәтижесінде түрлі коллизиялар орын алып, құқықтық нигилизмге қолайлы жағдай жасалады.

4. Заңдылықтың саяси, идеологиялық немесе прагматикалық мақсаттылықпен алмасуы, түрлі ресми лауазымды тұлғалар мен органдардың, қоғамдық топтар мен күштердің заңсыз қызмет кеңістігіне шығуы, өз мүдделерін Конституция шеңберінен тыс, яғни заңдарға қарсы жүзеге асыру. Бұл мақаттылық түрлі нысанда көрініс табуы мүмкін - мемлекеттік, партиялық, жергілікті, аймақтық, тәжірибелік, идеологиялық және жеке болып табылады. Қандай да бір әрекет жасау қажеттілігі туындап, ал заң оған кедергі болып тұрса, мақсаттылықтың белгілі бір түрі пайда болады. Мұндай жағдайларда заң екінші орынға жылжиды.

5. Биліктің барлық деңгейіндегі өкілдік және атқарушы құрылымдардың тайталастығы (конфронтация). Бұл жағдай ескі Кеңестік жүйенің сақталуымен қатар жаңа президенттік басқару жүйесін енгізу процесінде пайда болды. Биліктің, бұл үлгілері өз мақсаттар, міндеттері және әдістері бойынша сәйкес келмеді. Нәтижесінде түрлі шиеленістер мен қарама-қайшылықтар орын алып, қай билік маңыздырақ және қажетті деген пікір-таластар орын алды. Заңдардың орындалмауы жағдайында облыстық, қалалық және аудандық комитеттердің рөлі үшін күрес жүргізілді. Сонымен қатар, жекелеген билік өкілдерінің амбициялары мен бәсекелестігі орын алды, олардың әрқайсысы өз саласында көшбасшы болуға тырысты. Бұл

жағдайда мансап құмарлық пен атақ құмарлық басшылыққа алынып, заңдар орындалмай жатты. Мұндай күрес барысында заңдар келеңсіз кедергі ретінде ғана қарастырылады.

6. Саяси-құқықтық нигилизмнің көрініс табуының маңызды бастауы мен нысаны болып адам құқықтарының, әсіресе, өмір сүру, ар-ождан, қадір-қасиет, тұрғын-үйге, мүлікке, қауіпсіздікке қатысты құқықтарын бұзу табылады. Тұлғаның құқықтық тұрғыдан жеткіліксіз қорғалуы оның заңға, мемлекеттің қоғамдағы тәртіп пен тыныштықты қамтамасыз ету, адамдарды қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау қабілетіне деген сенімін жоғалтады. Ал құқықтың дәрменсіздігі оған деген оң көзқарас тудырмайды, керісінше көңіл толмаушылық пен наразылыққа негіз болады. Бүгінгі таңда құқықтық нигилизмнің көрініс табуы мен таралуының негізгі салалары мен нысандары осындай. Оның басқа да «өлшемдері» мен түрлері бар. Құқықтық нигилизм мемлекеттік жүйенің барлық салалары мен халық арасында кездеседі және оның шегі жоқ. Онымен қарапайым әдістер қолдана отырып күресу тиімсіз және өнімсіз, мұнда жан-жақты және әдеттегіден тыс шаралар қолданған жөн. Мемлекеттің сыртқы келбеті мен әліде толық қалыптаспаған демократияны бұрмалайтын келеңсіз жағдайларға бұдан әрі шыдауға болмайды.

Қорытындылай келе, қазіргі заманғы құқықтық нигилизмнің мейлінше ортақ белгілерін ажыратуға болады.

Олар: біріншіден, оның ашық түрде көрінетін, қақтығыстық, тайталастық-агрессиялық сипатта болуы, яғни қоғамдық пікірмен шектен шығушылық ретінде саралану;

екіншіден, тек азаматтардың, әлеуметтік және кәсіби топтардың арасында ғана емес, сонымен қатар ресми мемлекеттік құрылымдарда, заң шығару, атқару және құқық қорғау салаларында жаппай кеңінен таралуы;

үшіншіден, көрініс табу нысандарының көптігі- криминалдық және заңды (легитимдік), парламенттік-конституциялық және митингтік-охлократиялық, «жоғары жақтағы» және тұрмыстық;

төртіншіден, қоғамға зиян келтірудің ерекше дәрежесі, оппозициялық және популистік бағыттылығы, үрей мен жауласуға әкеп соғатын аймақтық-ұлттық сипаты;

бесіншіден, мемлекеттік, саяси, адамгершілік, рухани, экономикалық және діни нигилизммен бірігуі және олардың барлығы бүлдірушілік процесті құрауы;

алтыншыдан, соңғы жылдары қоғамда кең таралған әлдеқайда ауқымды ағым болып табылатын негативизммен байланысы.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Матузов Н.И., Малько А.В. мемлекет және құқық теориясы. №419875, 271-282 б.
2. Құқықтық нигилизм 2020 ж. қыркүйек 9 <https://kk.wikipedia.org/wiki>
3. Құқықтық нигилизмнің себептері мен алдын-алу жолдары [https:// online.zakon.kz/ Document/?doc_id=36025594](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36025594)
4. Құқықтық нигилизм: Заңды білмеу жауапкершіліктен босатпайды <https://www.gov.kz/memleket/entities/qriim/press/news/details/325156>.

ӘОЖ: 323/324 (075)

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚПЕН КҮРЕС

Алимқожа А., студент

*Ғылыми жетекші: Усенбаева А.У., з.ғ.маг., аға оқытушы
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан*

Қазіргі таңда сыбайлас жемқорлықпен күрес үлкен мәселелерінің бірі болып табылады. Бұл үлкен еліміз үшін әлеуметтік қасірет. Жемқорлық мемлекеттік жағдайын іштей бұзып, елдің дамуына, халқымыздың игілігіне барын салуға дайын азаматтарымыздың бастамаларын жоққа шығару болып отыр.

Сыбайлас жемқорлық жеңіл жолмен жойылмайды. Ол еліміздің жұмыла күш салғанда тоқталатыны анық. Жемқорлықты жою әр Қазақстан азаматының басты парызы мен міндеті ретінде көру керек.

Жемқорлықпен күрес жолында елдегі мемлекеттік органдар бар күшін жұмылдыруда. Осыған сәйкес Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» 18.11.2015 жылғы Заңы болып табылады. Бұл заң жемқорлықпен күрестің негізгі принципін, жемқорлықпен қатысты құқық бұзушылық түрлерін және жауапкершілігін анықтайды.

Барлық депутаттардың, саяси партиялардың, үкіметтік емес ұйымдардың, ұлттық-мәдени орталықтардың, бизнес қауымдастығының, жастар ұйымдарының, ғылыми орта мен БАҚ қоғамдық кеңестер құрылған. Осы шаралар жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың тиімділігін арттыруға септігін тигізеді. Жемқорлықпен күрестің жоюлуына негіз болады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселесіндегі қазақстандық, халықаралық тәжірибені саралау, сыбайлас жемқорлыққа қарсы әдістерді қоғамның дамуына қарай іс жүзінде жетілдіріп отыратынына көз жеткізу. Ол үшін мынадай міндеттерді орындау көзделді:

- ✓ сыбайлас жемқорлықтың теориялық негіздерін айқындау;
- ✓ сыбайлас жемқорлықтың болмысын, түрлерін, негізгі белгілерін, ерекшеліктерін, субъектілері мен объектілерін анықтау, қылмыс құрамын толық сипаттау, сондай-ақ пайда болу себептерін айқындау;
- ✓ Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы мемлекеттік бағдарлама мен саясатты талдау;
- ✓ сыбайлас жемқорлықтың дамуынан болатын экономикалық-әлеуметтік салдарды анықтау;

Сыбайлас жемқорлық әдетте күшті әрі зиянды жағынан кез келген елдің экономикалық және әлеуметтік дамуына әсерін тигізеді. Қазақстан 2030 – даму стратегиясында көрсетілген сыбайлас жемқорлықпен күресу іс-шаралары құқықтық мемлекеттің пайда болуы мемлекеттік Қазақстан-ның қызметінің жаңашылдануымен тығыз байланысты [1].

Сыбайлас жемқорлық (латын тілінен аударғанда, бұзу деген мағынаны білдіреді) – лауазымды тұлғаның өзінің биліктік өкілеттіліктерін, өзіне жүктелген құқықты жеке пайдасы үшін пайдаланып, бекітілген ережеге қарсы әрекет етуінен туындайды [2].

Сыбайлас жемқорлық түріндегі қылмыстық істермен табысты күрес жүргізу үшін Сыбайлас жемқорлық түріндегі қылмыстардың мәні мен түрін теория бойынша да, әсіресе тәжірибе жүзінде де анықтау өте маңызды болып отыр, сонымен бірге бұл қылмыстардың жасалуына көмекші болған жағдайларды және оның себептерін ашу [3].

Сыбайлас жемқорлықтан қорғауды қамтамасыз ету үшін нақты ұсыныстар жасады:

- ✓ азаматтық қоғам институттарына бірқатар арнайы рұқсат беру функцияларын дәйекті түрде беруді қамтамасыз ету;
- ✓ жеке кәсіпкерлік субъектілеріне тексеру жүргізуді нақты құқықтық регламенттеуді қамтамасыз ету;
- ✓ мемлекеттік органдардың қызметтер ұсыну ережелерін әзірлеу;
- ✓ сыбайлас жемқорлық көріністері мен мемлекеттік қызметшілер мүдделерінің қақтығысының алдын алу үшін орталық мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдарда ішкі бақылау жүйесін құру;
- ✓ сыбайлас жемқорлық қарсы заңнаманың сақталуы саласында құқықтық сана мен құқықтық мәдениеттің қалыптасуы жөнінде іс-шараларды жүзеге асыру;
- ✓ сыбайлас жемқорлыққа қарсы жобаларды іске асыру жөнінде мемлекеттік органдар қызметінің нәтижелері туралы жұртшылықты хабардар ету қажет [4].

Әлем елдерінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жүргізудегі тәжірибесін саралай отырып, ол әдістердің ең тиімді деген тұстарын біздің еліміздегі Сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегияға енгізуге болатындай.

Әсіресе, дамыған елдердің парақорлықпен күрес саясатындағы келесі әдістерді пайдалану біз үшін оңтайлы болар еді.

Біріншіден, сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы одан сайын жетілдіріп, ол заңдардың жүзеге асырылуын салалық органдар тарапынан қатаң бақылауға алу.

Екіншіден, жемқорлықпен қазақстандық қоғамның бірігіп күрес жүргізуі, яғни, азаматтық қоғам институттарының белсенді жұмысы, сыбайлас жемқорлық фактілері бойынша дерек берген қарапайым азаматтардың заңмен қорғалуы және ынталандырылуы.

Үшіншіден, мемлекеттік атқарушы органдарда коррупцияға жол бермеу үшін қатардағы мемлекеттік қызметшілердің оңтайлы жұмысын баллдық жүйемен бағалап, олардың жалақысын есептеуде бонустық жүйені қолдану.

Төртіншіден, мемлекеттік сатып алулар мен тендерлер өткізу барысында пайда болатын сыбайлас жемқорлық қатерлерін жою үшін бұл жұмысты барынша ашық және жария түрде өткізу.

Бесіншіден, азаматтық қоғам арасында сыбайлас жемқорлыққа төзбеушілік дағдысын қалыптастыру мақсатында коррупциялық құқық бұзушылықтардың мониторингі мен сараптамасының жаңа түрлерін енгізіп, оларды кәсіби одақтар тарапынан талқылап, халықтың арасында түсіндірме жұмыстарын жүргізу [5].

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V ҚРЗ қабылданған. Қазақстан Республикасының аумағында жеке және заңды тұлғаларға қатысты қолданылады. Егер Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта өзгеше көзделмесе, Қазақстан Республикасының шегінен тыс жерде осы Заң Қазақстан Республикасының азаматтары мен Қазақстан Республикасында тіркелген заңды тұлғаларға қатысты қолданылады.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылық пен жаза – Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде, әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік жауаптылық пен жаза – Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде көзделген

ҚР Қылмыстық кодексінің өкілеттіктерді теріс пайдалану (228-бап), коммерциялық сатып алу (231-бап), қызмет өкілеттігін теріс пайдалану (307-бап), билікті немесе қызметтік өкілеттікті асыра пайдалану (308-бап), пара алу (311-бап), қылмыстық жалғандық жасау (314-бап) туралы лауазымдық қылмыс нормалары ең алдымен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес нормалары болып табылады.

Қазақстанда сондай-ақ сыбайлас жемқорлық үшін қылмыстық, тәртіптік, әкімшілік жауапкершілікті реттейтін арнайы нормативтік-құқықтық актілер де қабылданды. Оларға “Мемлекеттік қызмет туралы” (1995) және “Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы” (1998) ҚР заңдары жатады. Сонымен қатар осы саладағы ынтымақтастық туралы халықаралық актілер де бар.

Сыбайлас жемқорлықпен күрес – Қазақстанның бүгінгі күнгі күрделі мәселесінің бірі болып отыр. Үлкен әлеуметтік қасірет болып табылатын ол саяси даму тұрғысынан бір-біріне ұқсамайтын әлемдегі барлық елдердің қай-қайсысын да қатты аландататыны анық.

Сыбайлас жемқорлық қылмыстары сияқты қоғамға қауіпті іс-әрекеттер мемлекетіміздің басқару жүйесіндегі сәйкесті буындарды тұншықтырып, олардың қалыпты, заңды қызмет жасауына кедергі келтіреді. Ал, іс жүзінде бірқалыпты дұрыс қызмет атқаратын мемлекеттік органдардың қызметі ғана қоғамның экономикалық дамуына, оның мүшелерінің құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге қабілетті. Осыған орай мемлекеттік басқару жүйесін қорғау, оған қылмыстық қол сұғуды болдырмау ең маңызды мәселе болып табылады. Өйткені мемлекеттік аппарат қоғамды басқару жүйесінің қажеттілігі, басқару жүйесіндегі әр түрлі процестердің реттеушісі болып табылады.

Жалпы сыбайлас жемқорлықпен күресу жеке адамдардың немесе жекелеген топтың ғана емес мемлекеттік органдардың, мемлекеттік қызметкерлердің, тұтастай қоғамның басты міндеті мен борышы. Осыны шынайы орындау үшін әрбір лауазым иесі өзінің жан-дүниесін ұдайы таза, адал ұстауы тиіс. Сонда ғана олар қарапайым халықтың сенімін ақтап, қоғамның тежеусіз дамуына үлес қосқан болар еді.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды // Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 1996 жылғы N 4, 217-құжат.

2. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» ҚР Заңы. 18.11.2015ж. №410-V // www.adilet.zan.kz.

3. ҚР Қылмыстық кодекс 1997 ж. 16 шілде. – Алматы: Юрист

4. ҚР Президентінің Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің 2006-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. 2005 ж. 23 желтоқсандағы №1686 жарлығымен бекітілген.

5. Теміров Е. Сыбайлас жемқорлықты қалай жеңуге болады? - <https://qazaquni.kz/kogam/89473-syбайlas-zhemqorlyqty-qalaj-zhengwge-bo-2>.

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТ САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТАР

Сатыбалдиева А., студент

*Ғылыми жетекші: Усенбаева А.У., з.ғ.маг., аға оқытушы
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан*

Қазақстан Республикасындағы қылмыстың өсу жағдайында қоғамға азаматтарға аса зор материалдық нұқсан келтіретін экономикалық қылмыстардың қауіптілігі ерекше. Тікелей экономика аясында жасалатын сауда ережесін бұзу, сапасыз өнімдерді сату, жалған кәсіпкерлік, монополияға қарсы заңдарды бұзу және т. б қылмыстардың қоғамдық қауіпі зор.

Экономика аясындағы қылмыстардың объектісіне нарықтық экономика жағдайларында, Қазақстан Республикасы саудасының қоғам мен азаматтардың мүдделері жағдайларында қалыптасатын қоғамдық қатынастар. Мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды тұлғалары мемлекеттік бақылауды, лицензиялауды жүзеге асыру кезінде өздерінің қызметтік міндеттемелерін орындамаған немесе тиісінше орындамаған жағдайда, мемлекеттің мүдделерін қорғау мақсаттарына қол жеткізе алмаған, сондай-ақ басқа да заңға қайшы іс-әрекеттерді жасаған жағдайларда, ҚР заңдарымен белгіленген жауапкершілікте болады.

Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар материалдық және басқа да құндылықтарды, халыққа көрсетілетін қызметті бөлуге, айырбастауға және тұтынуға байланысты туындайтын, қоғамдық қатынасқа зардабын тигізетін, қылмыстық заңда көзделген қоғамға қауіпті іс-әрекет. Экономикалық қызмет саласындағы кәсіпорындарда сол қызмет процесінде қалыптасқан бірыңғай тектік қоғамдық қатынас болады. Осы тарауға жататын бірқатар қылмыстардың міндетті түрдегі нышаны ондағы қылмыс заты болып табылады. Мысалы, тауарлық белгі (ҚҚ-тің 199-бабы), коммерциялық немесе банктік құпияны құрайтын мәліметтер (200-бап), бағалы қағаздар (202, 205-баптар), жалған ақша (206-бап), төлем карточкаларымен өзге төлем және есеп айырысу құжаттары (207-бап), акциздік алым маркалары (208-бап).

Қарастырылатын қылмыстардың көбісінің объективтік жағы қылмыстың жасалуымен сипатталады. Кейбіреулері әрекетсіздік арқылы да жасалынады. Мысалы, несиелік берешекті өтеуден әдейі жалтару (ҚҚ-тің 195-бабы), шетел валютасындағы қаражатты шетелден қайтармау (213-бап), кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтару (214-бап), бухгалтерлік есеп ережелерін бұзу (218-бап), салықтарды төлеуден жалтару (221, 222-баптар) [1].

Экономикалық қызмет саласындағы кейбір қылмыстардың міндетті түрдегі нышаны, ол – заңда көзделген қоғамға қауіпті зардаптардың болуы. Оларда материалдық құрам болады. Мысалы, ҚҚ-тің 192-194, 196-198, 203-205, 215-222 -баптарында көзделген қылмыстар.

Экономика аясындағы қылмыстардың объективтік жағы қасақана, заңға қайшы белсенді әрекеттер мен сипатталады. Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстардың субъектісі қылмыс жасаған кезде 16 жасқа толған, есі дұрыс адам бола алады. Ал, мұндай қылмыстардың кейбіреулерінің субъектісі тек лауазымды адамдар, банк қызметкерлері ғана болады [2].

Тікелей субъектісі бойынша экономикалық қызмет саласындағы қылмыстарды шартты түрде мынандай түрлерге бөлуге болады:

- кәсіпкерлік саладағы және экономикалық қызметтің басқа да саласындағы қылмыстар;
- ақша-несие саласындағы қылмыстар;
- қаржылық қызмет саласындағы қылмыстар;
- сауда және халыққа қызмет көрсету саласындағы қылмыстар;
- экономикалық қызмет саласындағы басқа да қылмыстар;
- компьютерлік ақпаратқа заңсыз кіру.

Жеке кәсіпкерлік туралы заңнаманы бұзғаны үшін жауапкершіліктің үш түрі қолданылады: азаматтық-құқықтық, әкімшілік және қылмыстық жауапкершіліктер.

Жеке кәсіпкерлік субъектілері келесілер үшін жауапкершілікте болады:

- ҚР заңнамасын бұзғаны үшін;
- ҚР жосықсыз бәсеке, демпингке қарсы шаралар туралы заңнамасын бұзғаны үшін;
- ҚР тауарлар иморты кезінде ішкі рынокты қорғау шаралары туралы заңнамасын бұзғаны үшін.

Жеке кәсіпкерлік субъектісі болып табылмайтын, ҚК-нің 216-бабында көзделген әрекетті жасауға қатысқан адам тиісінше оны ұйымдастырушы, айдап салушы не көмектесуші ретінде қылмыстық жауаптылыққа тартылады.

Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар тарауына жататын бірқатар қылмыстардың міндетті түрдегі нышаны ондағы қылмыс заты болып табылады. Мысалы: тауарлық белгі (ҚК-тің 199-бабы); коммерциялық немесе банктік құпияны құрайтын мәліметтер (200-бап); бағалы қағаздар (202,205-баптар); жалған ақша (206-бап); төлем карточкаларымен өзге төлем және есеп айырысу құжаттары (207-бап); акциздік алым маркалары (208-бап).

Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы істерді қарау кезінде қылмыстық заңнаманы дұрыс қолдану жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін, қоғам мен мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін қорғауды қамтамасыз ететіндігіне соттардың назарын аудару қажет.

Заңсыз кәсіпкерлік туралы қылмыстық істерді қараған кезде соттар Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 10-бабының 1-тармағына және Қазақстан Республикасы Кәсіпкерлік кодексінің 2-бабының 1-тармағына сәйкес азаматтардың, оралмандардың және заңды тұлғалардың мүлікті пайдалану, тауарларды өндіру, сату, жұмыстарды орындау, қызметтер көрсету арқылы таза кіріс алуға бағытталған, жеке меншік құқығына не шаруашылық жүргізу немесе мемлекеттік кәсіпорынды жедел басқару құқығына негізделген дербес, бастамашыл қызметі кәсіпкерлік болып табылады.

Кәсіпкерлік кодекстің 35-бабының 2-тармағына сәйкес жеке тұлға кәсіпкер ретінде тіркелуге міндетті болған, бірақ оны жасамаған және бұл іс-әрекеттер азаматқа, ұйымға немесе мемлекетке ірі залал келтірген не ірі мөлшерде кіріс алумен немесе акцизделетін тауарларды едәуір мөлшерде өндірумен, сақтаумен, тасымалдаумен не өткізумен ұштасқан жағдайларда тіркеудің болмауы белгісі бойынша заңсыз кәсіпкерлік үшін қылмыстық жауаптылық басталады. Бұл ретте Кәсіпкерлік кодексінің 3,4-тармақтарында тұлға дара кәсіпкер ретінде тіркелмеуге құқылы болатын жағдайлар да көзделгенін ескеру қажет. Атап айтқанда, жұмыскерлердің еңбегін тұрақты негізде пайдаланбайтын жеке тұлға мүліктік кіріс алған кезде дара кәсіпкер ретінде тіркелмеуге құқылы.

Тыйым салынған қызмет деп онымен айналысуға қылмыстық немесе әкімшілік жауаптылық белгіленген қызмет танылады.

Егер адам кәсіпкерлік қызметтің тыйым салынған түрлерімен айналысса, қылмыстық жауаптылық тікелей осы қылмыстар үшін туындайды. Мысалы, есірткі құралдарын, психотроптық заттарды, олардың аналогтарын заңсыз дайындаса, қайта өңдесе, сақтаса, өткізу мақсатында тасымалдаса немесе өткізсе онда оның әрекеті ҚК-нің 214-бабы бойынша қосымша саралауды талап етпейді. Ірі залал, кірістің ірі мөлшері немесе аса ірі мөлшері, айтарлықтай мөлшері ҚК-нің қылмыстық құқық бұзушылық жасаған кезде қолданыста болған редакциясының 3-бабына сәйкес анықталады. Бұл ретте заңсыз кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруға байланысты шығыстарды шегерместен тауарларды өткізуден алынған ақша қаражатының бүкіл сомасы немесе басқа мүліктің құны кіріс болып табылады. Акцизделетін тауарлар тізбесі Салық кодексінің 462-бабында белгіленген.

Егер заңсыз кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру кезінде адам бөтеннің тауар таңбасын, қызмет көрсету таңбасын, фирмалық атауын, тауар шығарылған жердің атауын немесе біртектес тауарлар немесе көрсетілетін қызметтер үшін оларға ұқсас белгілерді заңсыз пайдаланса, онда ҚК-нің 222-бабында көзделген қылмыстық құқық бұзушылық белгілері болған кезде бұл әрекетті ҚК-нің 214 және 222-баптарында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы бойынша саралау қажет.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінің 24 және 113-баптарының талаптарына сәйкес іс бойынша қылмыстық жолмен алынған ақшаны немесе өзге де мүлікті жария етуге, салық және бюджетке төленетін басқа да төлемдерді төлеуден жалтаруға немесе өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауға контрагенттердің жалған шот-фактураларды пайдалануы, олардың жазып беруге сыбайлас қатысуы, сондай-ақ жалған шот-фактураны жазып берген жеке кәсіпкерлік субъектісінің сыбайлас қатысуы тиісінше анықталуға және бағалануға тиіс. Жұмыстарды іс жүзінде орындамай, қызметтерді көрсетпей, тауарларды тиіп-жөнелтпей бір және одан да көп шот-фактураларды жазып беру бойынша контрагент төлеуден жалтарған салық сомасы залал болып табылады.

Экономикалық қызмет саласында қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамға жаза тағайындау кезінде сот ҚК-нің 50-бабының үшінші бөлігіне сәйкес кінәліге белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі қосымша жаза қолдану туралы мәселені талқылауы керек. Қосымша жаза тағайындалған кезде үкімде қандай лауазымды атқаруға тыйым салынғаны немесе қандай қызметпен айналысуға және қандай мерзімге тыйым салынғаны көрсетілуге тиіс. Белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі қосымша жаза ҚК-нің Ерекше бөлігі бабының санкциясында көзделмеген жағдайларда да тағайындалуы мүмкін [3].

Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстардың қазіргі кезеңде көп орын алған түрлері де қылмыс саласында алып отырған орны ауқымды десек қателеспейміз Себебі, бұл қылмыстар басқа қалмыстарға қарағанда яғни адам мен азаматтарға қарсы қылмыстардан кейін келтіретін зардабы жоғары және түрлері де көп.

Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар үшін жауапкершілікті қарастыратын нормалар қоғамдық қатынасты қорғауға, ел экономикасының еркін де бір қалыпты дамуын қамтамасыз етуге бағытталған.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Алауханов Е. Қылмыстық құқық. Ерекше бөлім, Алматы – 2001.
2. Ағыбаев А.Н. /Қылмыстық құқық, жалпы бөлім/ Алматы – 2001.
3. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсінік /Алматы-2001.

ӨОЖ: 343 (574)

МІНДЕТТІ ӘЛЕУМЕТТІК САҚТАНДЫРУ ТУРАЛЫ ЖАЛПЫ СИПАТТАМА

Нұрғали А., студент

Ғылыми жетекші: Усенбаева А.У., з.ғ.маг., аға оқытушы
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қоры - әлеуметтік аударымдар алымын жинауды және міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесіне қатысушы болған асыраушысынан айрылған жағдайда, оның асырауындағы отбасы мүшелерін қоса алғанда, оған қатысты әлеуметтік қатер жағдайы басталған міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесіне қатысушыларға төлемдер төлеуді жүргізетін заңды тұлға; асыраушы - өзінің асырауындағы отбасының еңбек етуге қабілетсіз мүшелерін өз табысы есебінен асыраушы адам; табысты ауыстыру коэффициенті - әлеуметтік төлемнің әлеуметтік аударымдарды есептеу кезінде негізге алынған табыс мөлшеріне қатынасын айқындайтын коэффициент; асырауындағылар санының коэффициенті - қайтыс болған (сот хабар-ошарсыз кетті деп таныған немесе қайтыс болды деп жариялаған) асыраушының асырауында болған отбасы мүшелерінің санын ескеретін коэффициент; қатысу стажының коэффициенті - міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесіне қатысу стажына (күнтізбемен есептегендегі уақыттың жалпы мөлшеріне) қарай айқындалатын коэффициент; еңбек ету қабілетінен айрылу коэффициенті - өзі үшін әлеуметтік аударымдар жүргізілген міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесіне қатысушының еңбек ету қабілетінен айрылу дәрежесіне қарай айқындалатын коэффициент; әлеуметтік аударымдарды есептеу объектісі - жұмыс берушінің қызметкерге орындалған жұмыстар, көрсетілген қызметтер үшін табыс түрінде төлейтін шығыстары. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамның әлеуметтік аударымдарын есептеуге арналған объект оның алатын табыстары болып табылады; міндетті әлеуметтік сақтандыру - еңбек ету қабілетінен айрылуына және (немесе) жұмысынан айрылуына, сондай-ақ асыраушысынан айрылуына байланысты кірістің бір бөлігін өтеу үшін мемлекет ұйымдастыратын, бақылайтын және кепілдік беретін шаралар жиынтығы.

Әлеуметтік төлемді алушы (бұдан әрі - алушы) - өзі үшін Қорға әлеуметтік аударымдар жүргізілген не оларды өзі төлеген және әлеуметтік төлемдер тағайындау жөніндегі уәкілетті орган оған қатысты әлеуметтік төлем тағайындау туралы шешім шығарған жеке адам, ал міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесінің өзі үшін әлеуметтік аударымдар жүргізілген қатысушысы болып табылатын адам қайтыс болған жағдайда - қайтыс болған (сот хабар-

ошарсыз кетті деп таныған немесе қайтыс болды деп жариялаған) асыраушының асырауында болған отбасы мүшелері; өзін-өзі жұмыспен қамтыған адам (осы Заңға қолдануға болатын) - өзіне табыс әкелетін жұмыспен өзін қамтамасыз ететін жеке кәсіпкер, жеке нотариус, адвокат; міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесі - мемлекет белгілейтін және кепілдік беретін, міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесіне қатысушылардың арасындағы қатынастарды реттейтін нормалар мен ережелердің жиынтығы; әлеуметтік төлемдер - алушының пайдасына Қор жүзеге асыратын ай сайынғы төлемдер; әлеуметтік аударымдар - өзі үшін әлеуметтік аударымдар жүргізілген міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесіне қатысушыға, ал асыраушысынан айрылған жағдайда оның асырауында болған отбасы мүшелеріне Заңға сәйкес әлеуметтік төлемдер алу құқығын беретін, Қорға төленетін Заңда белгіленген міндетті төлемдер.

Әлеуметтік қатер - еңбек ету қабілетінен айрылуына және жұмысынан айрылуына, асыраушысынан айрылуына әкеп соқтырған оқиғаның басталуы, соның салдарынан өзі үшін әлеуметтік аударымдар жүргізілген міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесіне қатысушы, не ол қайтыс болған жағдайда оның асырауында болған отбасының мүшелері Заңға сәйкес әлеуметтік төлемдерді алу құқығына ие болады; әлеуметтік аударымдар ставкасы - әлеуметтік аударымдарды есептеу объектісінің шамасына проценттік қатынаспен көрсетілген, Қорға төленетін міндетті төлемдердің тіркелген мөлшері; әлеуметтік аударымдарды және әлеуметтік төлемдерді есепке алу жөніндегі уәкілетті ұйым - аймақтарда міндетті әлеуметтік аударымдар мен әлеуметтік төлемдер аударуды жүзеге асыратын, әлеуметтік аударымдар мен төлемдердің дербестендірілген, орталықтандырылған есебін жүргізетін құрылымдық бөлімшелері бар мемлекеттік кәсіпорын; уәкілетті орган - Қор қызметіне реттеу, бақылау және қадағалау функцияларын жүзеге асыратын мемлекеттік орган; әлеуметтік төлемдер тағайындау жөніндегі уәкілетті орган - халықты әлеуметтік қорғау саласындағы орталық атқарушы орган және оның аумақтық бөлімшелері; еңбек ету қабілетінен айрылу - қызметкердің жұмысты орындау, қызмет көрсету қабілетінен айрылуы, оның дәрежесі айрылған еңбек ету қабілетіне проценттік қатынастан көрінеді; міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесінің өзі үшін әлеуметтік аударымдар жүргізілген қатысушысы - өзі үшін әлеуметтік аударымдар төленетін және Заңда көзделген әлеуметтік қатер жағдайлары басталған кезде әлеуметтік төлем алуға құқығы бар жеке адам; міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесіне қатысушылар - төлеуші; міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесінің өзі үшін әлеуметтік аударымдар жүргізілген қатысушысы; алушы; Орталық; Қор; Қазақстан Республикасының Үкіметі; Қазақстан Республикасының ұлттық Банкі; өзге де уәкілетті органдар.

Заң міндетті әлеуметтік сақтандыру түрлері бойынша әлеуметтік қатер жағдайының басталуына қарай міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесіне қатысушыларды әлеуметтік қамсыздандырудың қосымша нысандарын құрумен байланысты осы Заңда көзделген қатынастарды реттейді.

Қазақстан Республикасының міндетті әлеуметтік сақтандыру туралы заңдары Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделеді және осы Заң мен Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілерінен тұрады.

Егер Қазақстан Республикасы бекіткен халықаралық шартта Заңдағыдан өзгеше ережелер белгіленсе, онда халықаралық шарттың ережелері қолданылады.

Міндетті әлеуметтік сақтандыру мынадай түрлерге бөлінеді:

- 1) еңбек ету қабілетінен айрылған жағдай;
- 2) асыраушысынан айрылған жағдай;
- 3) жұмысынан айрылған жағдай.

Міндетті әлеуметтік сақтандырудың негізгі принциптері мыналар болып табылады:

- 1) Қазақстан Республикасының міндетті әлеуметтік сақтандыру туралы заңдарын сақтау мен орындаудың жалпыға бірдейлігі;
- 2) әлеуметтік төлемдерді қамтамасыз ету үшін қолданылатын шараларға мемлекеттің кепілдік беруі;
- 3) міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесіне қатысудың міндеттілігі;
- 4) Заңға сәйкес әлеуметтік аударымдарды әлеуметтік төлемдерге пайдалану;
- 5) әлеуметтік төлемдердің Заңда көзделген шарттар бойынша міндеттілігі;
- 6) әлеуметтік төлемдердің мөлшерін саралау;
- 7) міндетті әлеуметтік сақтандыруды қамтамасыз ететін мемлекеттік органдардың қызметіндегі жариялылық.

Мемлекет азаматтарға әлеуметтік қатер жағдайлары басталған кезде заңда белгіленген шарттармен міндетті әлеуметтік сақтандыру түрлері бойынша әлеуметтік төлемдерді алу құқығына кепілдік береді.

Мемлекет Қордағы әлеуметтік аударымдардың сақталуына және нысаналы пайдаланылуына кепілдік береді.

Әлеуметтік аударымдардың сақталуы:

1) Қордың қызметін, оның қаржы тұрақтылығын қамтамасыз ететін, Қазақстан Республикасының өкіметі айқындайтын тиісті нормалар мен лимиттерді белгілеу арқылы реттеу;

2) Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі арқылы инвестициялық қызметті жүзеге асыру;

3) Қор активтерін инвестициялық басқару жөніндегі барлық операцияларды Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінде есепке алу;

4) Қордың өз қаражаты мен активтерінің бөлек есебін жүргізу;

5) Қордың қызметін қамтамасыз етуге арналған шығыстарға шектеулер енгізу;

6) жыл сайын аудит жүргізудің міндеттілігі;

7) Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен Қордың ұдайы қаржылық және статистикалық есептілігі;

8) Қор активтерін инвестициялау үшін қаржы құралдарының тізбесі Қазақстан Республикасы Үкіметінің айқындауы арқылы қамтамасыз етіледі.

Жұмыс істейтін зейнеткерлерді қоспағанда, қызметкерлер, Қазақстан Республикасының аумағында тұрақты тұратын және Қазақстан Республикасының аумағында табыс келтіретін қызметті жүзеге асыратын шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдарды қоса алғанда, өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар міндетті әлеуметтік сақтандырылуға тиіс.

Әлеуметтік төлемдерді тағайындау жөніндегі уәкілетті органның:

1) әлеуметтік төлемдерді тағайындау не тағайындаудан бас тарту туралы шешім қабылдауға;

2) еңбек ету қабілетінен айрылу дәрежесін белгілеуге;

3) құжаттардың дұрыстығын тексеруге;

4) әлеуметтік төлемдерді тағайындауға қажетті құжаттарды қабылдау және жіберу жөніндегі талаптарды белгілеуге құқығы бар.

Әлеуметтік төлемдерді тағайындау жөніндегі уәкілетті орган:

1) әлеуметтік төлемдерді тағайындау немесе тағайындаудан бас тарту туралы қабылданған шешім жөнінде өтініш берушіге Орталықтың құрылымдық бөлімшелері арқылы жазбаша түрде хабарлауға;

2) әлеуметтік төлемдердің уақтылы және толық тағайындалуы мен олардың алынуын бақылауды қамтамасыз етуге;

3) әлеуметтік төлемдерді тағайындау және алу мәселелері жөнінде қажетті түсініктемелер беруге міндетті.

Орталықтың және оның құрылымдық бөлімшелерінің:

1) әлеуметтік төлемдерді тағайындау жөніндегі уәкілетті органға беру үшін құжаттарды қабылдау мен олардың жиынтықтылығын тексеруді жүзеге асыруға;

2) әлеуметтік төлемдерді тағайындау жөніндегі уәкілетті органның шешімі негізінде Қорға Орталықтың шотына ақша аудару туралы сұрау салуға;

3) Заңда көзделген қызметтерді көрсеткені үшін Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен республикалық бюджеттен қаражат алуға құқығы бар.

Орталық және оның құрылымдық бөлімшелері:

1) әлеуметтік жеке код негізінде әлеуметтік аударымдар мен әлеуметтік төлемдердің есебін жүзеге асыруға және аптасына бір рет салық органдарымен бірге әлеуметтік аударымдардың түсуіне тексеру жүргізуге;

2) әлеуметтік төлемдерден жүргізілген ұстап қалу туралы алушыларды хабардар етуге;

3) артық төленген сомаларды Орталық арқылы қайтару қажет болған жағдайда бұл туралы алушыға хабарлауға;

4) Қорға жасалған аударымдардың мөлшері мен мерзіміне қарамастан, міндетті әлеуметтік сақтандырылуға тиісті адамдарға қызмет көрсетудің тең жағдайларын қамтамасыз етуге;

5) банктік үш күн ішінде әлеуметтік аударымдарды Қорға аударуға;

6) әлеуметтік төлемдер тағайындауға арналған құжаттарды жасауға және оларды әлеуметтік төлемдер тағайындау жөніндегі уәкілетті органға Заңда көзделген мерзімде беруге;

7) алушыларға әлеуметтік төлемдердің аударылуын уақтылы қамтамасыз етуге;

8) артық төленген әлеуметтік аударым сомаларын осы қаражат Қордан Орталықтың шотына аударылған кезден бастап банктік үш күн ішінде төлеушілерге аударуды жүзеге асыруға;

9) Қазақстан Республикасының заң актілерінде көзделген жағдайларды қоспағанда, әлеуметтік аударымдар мен әлеуметтік төлемдердің жай-күйі мен қозғалысы туралы ақпараттың құпиялылығын қамтамасыз етуге;

10) Заңға сәйкес әлеуметтік төлемдер тағайындау жөніндегі уәкілетті органға және Қорға қажетті есептілікті табыс етуге;

11) әлеуметтік төлемдерді алу мәселелері бойынша қажетті түсіндірме беруге міндетті.

Уәкілетті орган:

1) Қордың қаржы тұрақтылығын талдауды, бағалауды және бақылауды жүзеге асырады;

2) өздерінің бақылау және қадағалау функцияларын қамтамасыз ету үшін Қордың қаржылық және өзге де есептілігінің тізбесін, нысанын, мерзімін айқындайды;

3) Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес Қордың басшы қызметкерлері үшін біліктілік талаптарын айқындайды, оларды тағайындауға келісім береді;

4) Қор қызметі туралы мәліметтерді, сондай-ақ мемлекеттік органдар мен ұйымдардан өздерінің бақылау және қадағалау функцияларын жүзеге асыру үшін қажетті мәліметтер алуға құқылы;

5) Қор қызметін Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен инспекциялауға құқылы;

6) Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес өзге де өкілеттіктерді жүзеге асырады.

Өзі үшін әлеуметтік аударымдар жүргізілген міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесіне қатысушының және алушының құқықтары мен міндеттері:

Өзі үшін әлеуметтік аударымдар жүргізілген міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесіне қатысушының және алушының:

1) Заңда көзделген әлеуметтік қатер жағдайлары басталған кезде Орталық пен оның құрылымдық бөлімшелері арқылы әлеуметтік төлемдер тағайындау жөніндегі уәкілетті органға әлеуметтік төлемдер тағайындау үшін өтініш беруге;

2) мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар алуына қарамастан, Заңда көзделген тәртіппен Қордан әлеуметтік төлемдерді алуға;

3) төлеушіден, Орталықтан және Қордан әлеуметтік аударымдар мен әлеуметтік төлемдердің және аудару мен есептелуінің толықтығы және уақтылы болуы туралы, сондай-ақ әлеуметтік төлемдерді тағайындау мен алу тәртібі туралы ақпаратты сұратуға және тегін алуға;

4) әлеуметтік төлемдер тағайындау жөніндегі уәкілетті орган мен өзге де мемлекеттік органдардың, Орталықтың және оның құрылымдық бөлімшелерінің, Қордың Заңда белгіленген әлеуметтік қамсыздандырудың қосымша нысандарын алуға құқықтарын шектеуге байланысты іс-әрекеттеріне шағымдануға құқығы бар.

Өзі үшін әлеуметтік аударымдар жүргізілген міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесіне қатысушы және алушы:

1) әлеуметтік төлемдер тағайындауға қажетті құжаттарды Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен табыс етуге;

2) еңбек ету қабілетінен айрылған және (немесе) жұмысынан айрылған жағдайда әлеуметтік төлемдер алған кезеңде Орталықтың құрылымдық бөлімшелеріне өзімен міндетті зейнетақы жарналарын төлеуге шарт жасасқан жинақтаушы зейнетақы қорының өзгергені туралы хабарлауға;

3) қате төленген сомаларды қайтарып алуға;

4) Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген жағдайларда қайта куәландырудан өтуге және қайта куәландырудан өту мерзімдерін сақтауға міндетті.

Төлеушінің құқықтары мен міндеттері

1) қате төленген әлеуметтік аударым сомаларын қайтарып алуға;

2) аударылған сомалар туралы қажетті ақпаратты Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен Орталықтан сұратуға және тегін алуға;

3) Заңға сәйкес басқа да құқықтарын іске асыруға құқығы бар.

Төлеуші:

1) әлеуметтік аударымдарды және әлеуметтік аударымдарды уақтылы және толық төлемегені үшін өсімпұлды уақтылы және толық көлемінде төлеуге;

2) Қорға төленетін әлеуметтік аударымдар мөлшерін есептеу мен қайта есептеуді, сондай-ақ әлеуметтік аударымдарды уақтылы және толық төлемеген жағдайда өсімпұл есептеуді дербес жүзеге асыруға;

3) есептелген және аударылған әлеуметтік аударымдар бойынша салық органдарына есептер беруге міндетті.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды // Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 1996 жылғы N 4, 217-құжат.

2. Қазақстан Республикасының Сақтандыру қызметі туралы Заңы. 2000 жылғы 18 желтоқсандағы № 126 // <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuror?lang=kk>.

3. Сақтандыру шарттарынан туындайтын даулар бойынша сот практикасы туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2017 жылғы 6 қазандағы № 8 нормативтік қаулысы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P170000008S>.

ӨОЖ: 323/324 (075)

ЖАСТАРДЫҢ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Ерениі Е., студент

Ғылыми жетекші: Усенбаева А.У., з.ғ.маг., аға оқытушы
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Қазақстан Республикасының Конституциясында - Қазақстан Республикасы өзінің демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтыратыны және оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары», - деп баян етілген.

Қазіргі уақытта құқықтық мемлекет құру мақсатында азаматтық қоғамды жоғары дәрежеде дамыту, жастардың құқықтық сана-сезімі мен құқықтық мәдениетін қалыптастыру құқықтық тәрбиенің әдіс-тәсілдерімен жүзеге асырылады. Ал тұлғаның құқықтық санасы мен мәдениеті мектеп табалдырығынан бастау алатын құқықтық тәрбие үдерісінің өтілу сапасына байланысты дамиды.

Құқықтық мәдениет дегеніміз – мемлекеттің құлықтық жүйесіне қатысты білім, негізгі заң нормаларын білу, оларды сақтауға ұмтылу, өз Отанының парасатты азаматтарының бірі болуға ұмтылыс.

Құқықтық мәдениет қалыптастырудың басты міндеттерін төмендегідей анықтауға болады:

- ✓ жастар заң және соған сәйкес құқықтық нормалардың бар екенін білуіне шарт түзу;
- ✓ мемлекет тарапынан қабылданған заңды бұзған адамның жауапқа тартылатынын білуі;
- ✓ заң нормаларын орындау, адамгершіліктің басты ережесін орындаумен бірдей екенін білуі;

- ✓ күнделікті тұрмыста өзін дұрыс ұстауға ұмтылса осының өзі құқықтық мәдениеттіліктің белгісі екенін білуі және соған ұмтылуы.

Бүгінгі жас бала - ертеңгі белгілі бір маман иесі. Осыған орай алдымен өзі және жалпы адамның құқығына байланысты мынадай ауқымды білім, біліктерге ие болу керек:

- ✓ Қазақстан Республикасы Конституциясының өзіне және басқа да азаматтарға байланысты тұстарын құқықтық нормалармен ұштастыра білуі;

- ✓ Алдымен Қазақстан мемлекетінің азаматы ретінде әр оқушы азаматтық кодекс және азаматтық құқықтың өз басына қатысты тұстарын меңгеруі;

- ✓ Жастар туралы заң және оның оқушы, студент жастарға қатысты тұстарын мазмұндық жақтан тарата отырып түсінуі;

- ✓ Құқықтық нормаларды және соған байланысты заңды және оның мазмұнын меңгеруі;
- ✓ Заң талаптарын орындамаудың салдарын талдай білуі;
- ✓ Заң талаптарын орындауды үнемі қаперде сақтауы және іс-әрекетінде оны ескеруі.

Жасөспірімдердің құқықтық тәрбиесінің алғашқы буыны отбасы болып табылады. Бұл болашақ жек тұлғаның тәрбиесін жанұяның негізгі міндеті етіп көрсететін қазақтың дәстүрлерінен бастау алады.

Отбасында баланың мінез-құлықтың негіздері, оның қажеттіліктері, қызығушылығы қалыптасады. Сондай-ақ, Отанға, ата-анаға деген махаббат, үлкендерге құрмет, азаматтық, ұжымшылдық, жоғары жауапкершілікті сезім, еңбек етуге құштарлық, адалдық, қайырымдылық, сезімталдық, құқықтық тәрбиенің негізі болып саналатын жамандық пен күштеуге ымырасыздық сияқты рухани құндылықтар дамиды.

Жанұяның жасөспірімге тәрбиелік әсері тікелей және жанама түрдегі сипаттарда болды. Балаға құқықтық тәрбие берудегі жанұяның жанама түрдегі әсер етуі мыналардан көрінеді:

- ✓ Жанұяның сандық құрамы;
- ✓ Ата-анасының білім және мәдени деңгейі;
- ✓ Ата-ананың бір-бірімен және жанұяның басқа да мүшелерімен өзара қарым-қатынасының қалыптасу деңгейі;
- ✓ Ата-ананың жұмыс бастылығы.

Құқық бұзушы көптеген жасөспірімдер баласы аз және толық емес жанұяда тәрбиеленген.

Жанұя - бұл ұжым. Жанұя ұжымық белгілерін жоғалтса, өзінің тәрбиелік рөлінің көп бөлігінен айырылады. Үш немесе одан да көп баласы бар жанұяда баланың тәрбиеленуі мен дамуына жақсы жағдай қалыптасады. Бұл жерде бала өзінің тілегі және жанұяның басқа балалары мен мүшелерінің талаптары, қажеттіліктерімен ара қатынасын белгілеуге үйренеді. Үлкен жанұяның өмірі балаға адамдық қатынастардың әр түрінің мүмкіндіктерін көрсетеді. Көп балалы жанұяда өскен балалар қоғамның белсенді мүшелері болып оңай қалыптасады.

Ал бала жалғыз өссе, ол үнемі зейін аударғанға үйреніп, өзімшіл болып өседі.

Жастар арасында заң бұзушы әрекеттердің деңгейі ата-аналардың білімі мен мәдениет деңгейіне тікелей байланысты.

Мәдениеті төмен жанұяларда балалар қылмысы мәдениеті жоғары жанұялармен салыстырғанда анағұрлым жоғары. Балалар үлкендерге, ең алдымен өз ата-аналарына еліктейді, сондықтан олардың мінез-құлық тәртібі балалардың тәртібін қалыптастыратын маңызды фактор. Балалардың қараусыз қалуына жеткізетін негізгі себеп ата-аналардың жұмыс бастылығы. Олар жұмыстарына толықтай берілетіндігі сонша, балалардың тәрбиесіне көңіл бөлмейді, олардың қажеттілігін, қызығушылығын білмейді, үйден тыс немен айналысатынына бақылау жасай алмайды. Бұндай ата-аналардың балалармен байланысы әлсіз болады. Жанұяның балалардың жек тұлғасына әсер етуінің маңызды факторы туыстық байланыс, жанұя мүшелерінің бір-бірімен сезімдік байланысы болып табылады. Ең бастысы, баланың ата-анасымен, басқа да жанұя мүшелерімен қарым-қатынасы оның бойында махаббат сияқты сезімінің қалыптасуына әкеледі.

Дегенмен, жанұяның әсері балаға үнемі жағымды бола бермейді. Жанұялық қарым-қатынастары қаталдыққа, ұрыс-керіске құрылған жанұялар да аз емес.

Мейірімді жанұялық қарым-қатынасқа және мәдени, рухани өмірді қалпына келтіруге, ұрпақтар сабақтастығына, жеке тұлғаның және қоғамның үйлесімді дамуына негізделген қазақтың жанұялық тәрбие дәстүрін жандандару ең маңызды міндет болып табылады.

Ата-аналардың жалпы жиналысында құқықтық тәрбие беру шараларын өткізудің маңыздылығына тоқталып, балаларға құқықтық тәрбие берудің жолдары айтылады.

Ата-аналардың педагогикалық мәдениетін көтерудің басқа түрі құқықтық тәрбие мәселелері бойынша дәрістер оқу, әңгімелесу, педагогикалық өзіндік білімін көтеруге арналған нұсқаулар, балаларға адамгершілік-құқықтық тәрбие беру жөнінде нақты тапсырмалар беру, адамгершілік-құқықтық тақырыптардағы әдебиеттерді ата-аналармен талқылау болып табылады.

Білім беру мекемелері мен жанұяның құқықтық тәрбие берудегі бірлескен іс-әрекетінің қосымша түрі кеңестер беру, педагогикалық практикумдар, диспуттар өткізу, кинофильмдер көрсету болып табылады. Ата-аналар мен мұғалімдердің жеке кездесулерінің пайдасы көп. Егер әрбір ата-ана баласының сабақтан тыс уақытта қандай іспен шұғылданып жүргенін күнделікті бақылап отырған болса, өкінішті жайлардың аз болары сөзсіз.

Баланың достарының кім екенін, мектепте қалай оқитынын қадағалау ата-ана тарапынан күнделікті дағдыға айналса, бақылаудың барын сезінген бала құқық бұзушылыққа сирек барар еді. Кез-келген баланың ең алғашқы тәрбиешісі - ата-ана, яғни, жасөспірімді сапалы тәрбиелеуге ықпал етуші негізгі субъект.

Жасөспірімді құқықтық тәрбиелеу ойдағыдай жүзеге асуы үшін тек жанұяның әсері аз болатынын ескергеніміз жөн.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды // Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 1996 жылғы N 4, 217-құжат.

2. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» ҚР Заңы. 18.11.2015ж. №410-V // www.adilet.zan.kz.

3. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет негіздері: оқу құралы / Жалпы редакциясын басқарған б.ғ.д., профессор Б.Абдрасилов. Астана: Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, 2016. – 176 б.

УДК 34.08

УВАЖИТЕЛЬНОЕ ОТНОШЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ К ЗАКОНУ И ПРЕДСТАВИТЕЛЯМ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ КАК ФАКТОР ПРОЦВЕТАЮЩЕГО-ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА

Изатова Ж., студент

*Научный руководитель: Еринбетова Л.К., к.ю.н., ассоц. профессор
Евразийский технологический университет, г. Алматы, Казахстан*

Казахстан вышел на мировую арену в качестве нового самостоятельного субъекта относительно недавно. Глава государства Касым-Жомарт Токаев не раз подчеркивал, что Казахстан это развивающееся государство которое должно использовать международный опыт в контексте построения успешной страны. Успешное государство это в первую очередь благосостояние и безопасность всех граждан, уверенность населения в защите их прав и свобод.

Нами был проведен опрос среди граждан с целью исследования, как они понимают слово «безопасное» и равнозначно ли оно к слову «правовое». Результаты исследования предоставляем в виде круговой диаграммы (см. Рисунок 1).

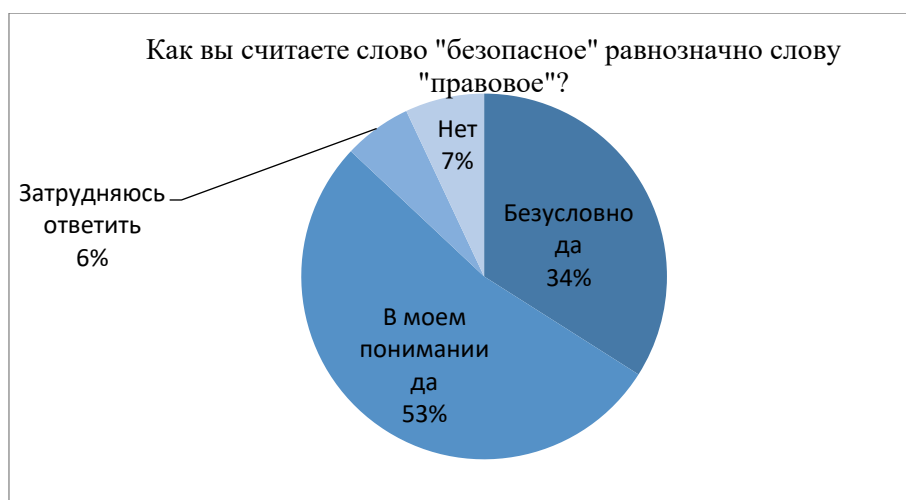

Рисунок 1 - Как население воспринимает слово «безопасное государство»

Правовое государство, то в котором царствует закон и справедливость. Население решает свои претензии исключительно в рамках закона и в случаях конфликта интересов обращается в правоохранительные органы. Это подтверждают данные «Reliability of police services¹» - рейтинга стран с самым высоким показателем по надежности, эффективности и открытости правоохранительных органов. Данный список ежегодно возглавляют самые передовые и благоприятные для жизни страны как: Финляндия, Сингапур, Швейцария, Исландия, Бахрейн, Гонконг, Испания, Саудовская Аравия, Япония, Новая Зеландия¹. Данный факт не удивителен, ведь в этих странах много делается для того, чтобы воспитать граждан в духе уважения к закону и стражам правопорядка — полицейским.

Япония еще с начала XX века, проводила широкий комплекс мер по правовому воспитанию. Страна делала упор на неизбежности наказания и моральном аспекте: человек, совершая преступление, «теряет лицо». Работа велась еще с самого детства-в дошкольных учреждениях детей учили правосознанию. В 1977 г. основатель фирмы «Сони» Масару Ибука выпустил книгу под названием «После трех уже поздно²» где рассказывал, что уважение к закону и людям следует прививать уже с детства. Данная книга, хорошо передает настроения в Японии касающиеся исследуемого вопроса.

Проводится тотальная пропаганда законопослушания, которая сводится к тезисам: «Нарушать закон нельзя, потому что он защищает тебя и твою семью, а иначе он не сможет тебе помочь, когда это понадобится. Нарушать закон нельзя, потому что это позорит не только тебя лично, но и твою семью, иную общность или группу, к которой ты принадлежишь (деревня, команда, класс и т.д.). Если ты нарушишь закон, то не уйдешь от ответственности, как ни старайся»²

Эти призывы помогают государству настроить диалог населению с правоохранительными органами. Помогите государству и полиции: останови нарушителя и сообщи в полицию-так можно охарактеризовать их отношение. Благодаря данным факторам, полиция воспринимается исключительно в положительном ключе.

Казахстан в данном рейтинге занял 81 место из 141 государства мира¹. Данный факт несомненно считается неудовлетворительным- 47,6% опрошенных на вопрос ««В какой степени вы можете полагаться на полицейские службы для обеспечения правопорядка в вашей стране?»-ответили «В малой степени». И данные социального опроса от The Global Competitiveness Report¹, находят отражение в проведенном нами опросе, представленном в круговой диаграмме (см. Рисунок 2).

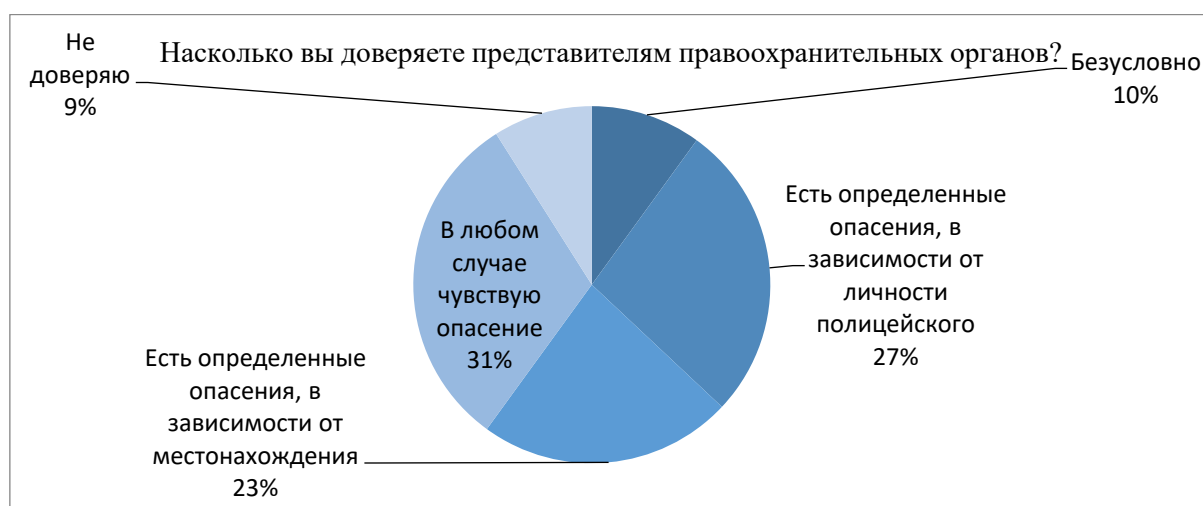

Рисунок 2 - Уровень доверия респондентов к представителям правоохранительных органов

Из представленного опроса вытекают закономерные выводы, население либо вовсе не доверяет, либо оценивает представителя органов «на глаз». Занимательным является тот факт, что причиной такого отношения по результатам опроса (см. Рисунок 3) лишь в 1% случаев является личный опыт.

Рисунок 3 - Основания сложившегося мнения о полиции

Беря во внимание, что Казахстан занимал 6-место в рейтинге полицейских государств на 2013 год³, и на 224 гражданских³ приходится один сотрудник полиции, удивителен тот факт, что большинство граждан никогда не общались с представителем правоохранительных органов вовсе. В связи с этим возникает вопрос, откуда такое отношение к полиции?

По мнению Следователь УП Алатауского района «Данное отношение основывается не на личном опыте, а на слухах, корни которых уходят еще в советский период. Слишком много людей пострадали в те времена и слишком глубокие раны нанесены семьям. К тому же и в период так называемых «девяностых», люди пострадали от действий недобросовестных стражей порядка». Данные слова объясняют такое отношение, в большинстве случаев необоснованное.

На вопрос «Мечтали ли Вы пойти работать в правоохранительные органы в детстве» - 28% респондентов, в проведенном в рамках исследования опросе (см. Рисунок 4), ответили «хотели, но не говорили об этом, боясь осуждения».

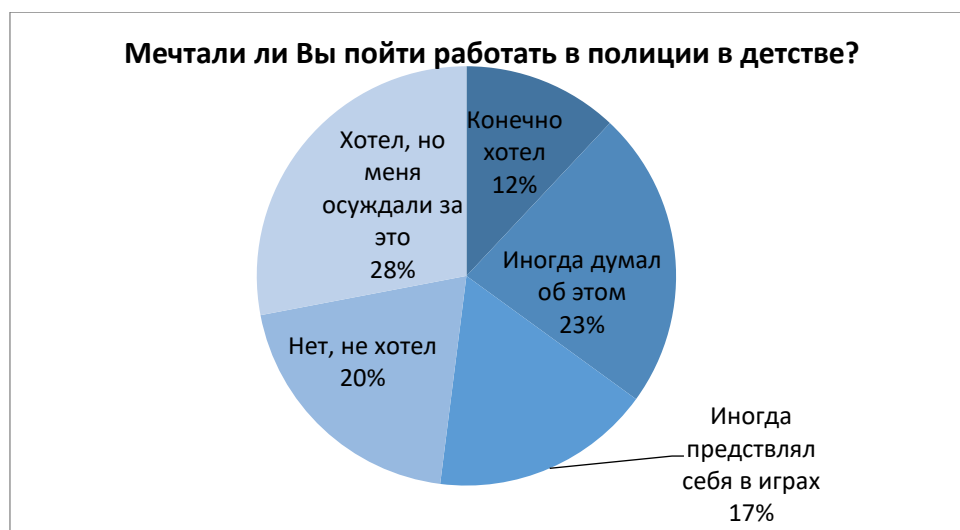

Рисунок 4 - Желание населения работать в правоохранительных органах в детстве

Данные опроса очень занимательны - ведь работа в полиции является, как правило, хорошо оплачиваемой. Большое количество льгот от государства, ранний выход на пенсию и увлекательная работа. Но вследствие негативного отношения населения - работа не «престижная». Полицейские признаются, что предпочитают как можно реже надевать полицейскую форму, чтобы «не раздражать» окружающих.

Авторитет полиции в обществе — мощный фактор правового воспитания граждан, его повышению должно уделяться пристальное внимание. Сложившиеся у граждан негативные стереотипы должны быть сломлены и им на смену должны прийти новые, положительные представления о полиции и службе в ней.

В первую очередь следует подчеркнуть что, насильственные методы в данном вопросе не подойдут. В соседних государствах данный метод по опросам социологов- оказался провальным. В истории хватает подтверждений- этому тезису. По данному вопросу следует принимать целый комплекс мер.

В нашу эпоху цифровых технологий- важным критерием является «имидж». Создание должного имиджа и повышение престижа требуют внимания ко всем сторонам формирования положительного восприятия стражей порядка населением.

Распространенной практикой в других странах является общение со СМИ, и не только в рамках репортажей и пресс-конференций. Грамотный и приятный сотрудник в утреннем шоу сделает больше для поднятия имиджа среди населения, нежели тысяча голых цифр в отчетах государственных служб. Средства массовой информации должны предоставлять лучшее эфирное время для демонстрации фильмов, передач и программ о полиции. Преследуя цель усиливать достаточно впечатляющую картину о стражах порядка и воспитывая граждан в духе уважения закона.

Требуется организовывать специальные курсы, подобные проводимым в нашем университете ЕТУ, где занятия проводят люди с развитыми soft-skills. Сотрудников полиции должны обучать «в выгодном свете» выступать по телевидению и радио, вызывая у граждан симпатию и желание взаимодействовать с органами полиции и соблюдать закон. Следует разрабатывать особые технологии, тренинги для сотрудников полиции по методам эффективной коммуникации с представителями национальных меньшинств, психически неуравновешенными людьми, пожилыми гражданами и т.д.

Широкой популярностью пользуются предметы домашнего быта с символикой специальных служб, известная надпись «FBI»-стала уже «брендом». Требуется развивать эту сферу- ведь это также способ заработка для государства. Данный метод уже широко используется в Чехии и Франции.

Необходимо снимать фильмы, выгодно выставляющие сотрудников полиции, показывающие опасность выполняемой работы. Данное средство пользуется большой популярностью в США и Европе.

Современные зарубежные теоретики отмечают большое влияние внешнего вида сотрудника, несущего службу на глазах у населения. К созданию полицейской униформы привлекаются известные дизайнеры. Респектабельный внешний вид полицейского показывает гражданам хорошее материально-техническое состояние дел в государстве, о самодисциплине полицейского, о его отношении к своему долгу и окружающим. Это вызывает у населения доверие и желание взаимодействовать с органами правопорядка.

Особое внимание следует уделить ознакомлению детей с профессией полицейского. Следует привлекать полицейских в школы, для общения с подрастающим поколением- где сотрудник правопорядка- будет искренне и вежливо выступать, рассказывая о важности закона и правопорядка.

Данный комплекс мер, несомненно, окупит себя-улучшив облик полиции в глазах населения.

Заключение. Правоохранительные органы- основа безопасности и стабильности государства. Страж закона должен вызывать в нас чувство безмерного уважения, как вызывает в странах «Первого мира». Как показывают результаты исследования и «Январские» события, на данный момент рейтинг доверия у населения низок. Данное отношение в первую очередь результат нашей истории, а не действий современных сотрудников. С этим следует работать, принимая целый комплекс мер, в первую очередь касающихся освещения реального положения дел. Следует «рекламировать» полиции, показывая реальных сотрудников и улучшать «бренд»- как того требует цифровой XXI век.

"В крайне нестабильном, стремительно развивающемся мире, только тот народ, который чтит законы и нормы морали, способен сохранить статус сильной и суверенной нации.»⁴

Касым-Жомарт Токаев

Используемая литература

1. World Economic Forum (WEF) – The Global Competitiveness, онлайн ссылка https://www.police.gov.hk/info/doc/GCR_Reliability_of_Services-E.pdf
2. Масару Ибуки. После трех начинать уже поздно. -Япония.1991 год
3. Forbes Kazakhstan, Bloomberg: Казахстан – 6-е в мире полицейское государство. 30.10.2013
4. Касым-Жомарт Токаев. Выступление Главы государства на торжественном мероприятии по случаю 30-летия казахстанской полиции. 23.06.2022
5. Шайкенов Н.А. Право и социальные интересы. - Алматы: Юрист
6. Сабыралиев М.Н. Правовое обеспечение интересов личности, физических и юридических лиц. - Астана: Юрист
7. Шушкевич И.Ч. Чему учит зарубежный опыт? // Информационный сборник НЦБ Интерпола в России. — М., 1997.
8. Губанов А.В. Полиция зарубежных стран. Организационно-правовые основы, стратегия и тактика деятельности. — М., 1999.

УДК 347.625

БЫТОВОЕ НАСИЛИЕ И МЕТОДЫ БОРЬБЫ С НЕЙ

Сейфатова Я.Ш. студент

*Научный руководитель: Еринбетова Л.К, к.ю.н., ассоц. профессор
Евразийский технологический университет, г. Алматы, Казахстан*

Проблема бытового насилия является одной из самых распространённых проблем нашего общества. Так же следует учесть тот факт, что многие жертвы бытового насилия предпочитают умалчивать об этом, так как считают что это семейное дело, и рукоприкладство это в пределах нормы. К сожалению, многие жертвы бытового насилия не всегда обращаются в правоохранительные органы. Так как считают что это семейное дело, и за пределы дома данная проблема не должна выходить, так как бояться осуждения со стороны родственников.

Это говорит о нашем менталитете, о том, что многие из нас считают, что такого рода сора обыденное дело. Но это не является таковым, так же следует учесть тот факт, что обращаясь за помощью родственникам, её убеждают в том, что все через это проходят и никто не жалуется, и это нормально. Так же начинают, приводит пример таких же жертв, и убеждают в том, что нужно все терпеть, и что если супруг так с тобой обращается, то это твоя вина. Это указывает на менталитет наших граждан и то, как они беспокоятся о том, что про них подумают мало знакомые люди, чем ваше благополучия. Но это не означает, что все жертвы такие есть и те, кто не смотря ни на что бороться с данной проблемой, и обращаются за помощью.

Объектом бытового насилия являются близкие родственники. Это могут быть супруги, дети бабушки, дедушки, усыновлённые дети. Следует учесть тот факт, что бытовое насилие стали рассматривать как всеобщую проблему ещё в 20 веке. В былые времена бытовое насилие считали, что избивание жены это как возможность осуществит власть мужа над женой. Единственным исключением, однако, было Тело Свобод колонистов Массачусетского залива 1641 года, которое декларировало, что замужняя женщина должна быть «свободна от телесных повреждений со стороны своего мужа [1]. Таким образом, появилось первое движение феминизма. Благодаря данному движению общество стала рассматривать данную проблему, как глобальную с которой нужно бороться.

Так во многих странах в законодательстве стали появляться отдельные статьи, относящиеся к насилию между супругами. Если в других странах привлекались к уголовному законодательству в нашей же стране административному праву. Так образом согласно административному праву совершение бытового насилия по отношению членов семьи грозит штраф или же предупреждение. В случае если заявление было написано в первый раз, правонарушителю грозит предупреждение или арест до 15 суток, если же в течение года поступило повторное заявление, срок ареста составляет 20 суток.

Таким образом, мы можем наблюдать тот факт, что многие жертвы бытового насилия не обращаются за помощью в правоохранительные органы, так как не видят в этом смысл. И в какой-то степени они правы, ведь он того, что правонарушитель отсидит 15 суток, это не значит, что он исправится, а наоборот, он будет ещё озлоблен на свою супругу.

С января по июль 2022 года в стране зарегистрировали 520 уголовных правонарушений в семейно-бытовой сфере. Это на 8,5% меньше, чем годом ранее. В 2021 году количество преступлений такого характера уменьшилось на 5,5%, но в 2018-2020 годах наблюдался заметный рост [2].

98% зарегистрированных случаев относились к уголовным правонарушениям против личности. Большинство фактов – это умышленное причинение тяжкого вреда (214 фактов), вреда средней тяжести (167 фактов) и убийства (70 фактов) [3].

Однако за 2021 год на пульт "102" поступило больше тысячи звонков. И численность домашних тиранов в регионе растёт: если за весь 2021 год на учёт поставили 925 человек, то с начала 2022 года – уже 852 [4].

Так же следует учесть тот факт, что бытовое насилие может выражаться помимо физического, так же в психологическом, сексуальном, а так же экономическом. Каждый из данных видов по своему наносит вред человеку и разрушает человека как физически, так и морально. Среди них следует выделить 5 наиболее распространённых видов бытового насилия.

1. Физическое насилие - данный вид насилия выражается в побоях телесных повреждениях, которые намеренно наносятся агрессором. Который в свою очередь нарушает психическое и физическое здоровье человека, вредит чести и достоинству и даже может привести к смерти.

2. Сексуальное насилие - один из самых ужасных видов насилия это любое сексуальное действия в отношении совершеннолетнего человека против его воли, а так же и данные действия совершены по отношению несовершеннолетнего.

3. Психологическое насилие - выражается в словесном высказывании и оскорблении человека, принижение его чести и достоинства, а так же унижение и угрозой в сторону жертвы, а так же и его близким. Оно может и не оставляет следов на теле, но оставит свой след на характере человека в будущем. Человек становится неуверенным в себя, он боится, выразит своё мнение и постоять за себя, так же ему свойственно депрессия, которая может привести к ужасным последствиям, т.е., доведение до самоубийства.

4. Экономическое насилие - человека лишают дома, одежды, отказывают лечение, а так же денежных средств. Абьюзер делает все возможное, что жертва была от него зависима. Он запрещает работать и быть финансовой независимой, что бы человек был полностью зависимым и никуда не смог деться.

5. Преследование - ещё один вид насилия, который включает в себя слежку за человеком, навязчивые сообщения, звонки, попытки установить связь каким-либо образом, угрозы, домогательства. Так же это нарушение личного пространства.

Так же в нашей стране есть социальные арт-проекты «За дверью». Цель проекта состоит в том, что бы заявить о проблеме домашнего насилия в стране. Показать, что переживают женщины, состоя в браке с абьюзером.

Героини рассказывают о том, что они пережили за время брака, как все происходила и обо всех своих проблемах и переживаниях. Художники написали по рассказам девушек картины, коллажи и инсталляции, а так же по историям были созданы видеоарты.

Многие жертвы бытового насилия не обращаются за помощью в правоохранительные органы, так как им некуда идти, и материально зависимы от абьюзера. Но и данная проблема, возможно, решить, в нашей стране есть центры для помощи женщинам, оказавшие в данной ситуации. Там вам предоставят жильё, питание и психологическую помощь вам и вашему ребёнку, по нашим сведениям, данные центры находятся в Павлодаре, Астане, Актобе и в Алматы.

Исходя из этого, мы считаем, что следует добавить в уголовный кодекс отдельную статью за бытовое насилие. В которой будет предусмотрено не только наказание правонарушителя, так же будет предусмотрена помощь жертве, в материальном, и в психологическом плане. Тогда жертвы будут уверены в том, что государство действительно им поможет, и не будут бояться обращаться им за помощью.

Вывод. Женщинам не стоит бояться говорит о том, что они подвергаются домашнему насилию со стороны супруга. Как бы страшно не было женщина нужно бороться за своё будущее и будущее своего ребёнка, которое зависит от вас.

Ведь каждый из нас имеет право быть счастливым не только на публике, но и так же наедине. Мы считаем, каковы бы не были истинные причины насилия, надо стремиться тому, что бы в человеке великодушия, доброта и терпимость брала верх над агрессией и злобой. И тогда это общество будет процветать. Ибо домашний очаг является ячейкой общества, и оно не может быть разделено.

Надеюсь, в будущем в нашем современном и развитом обществе навсегда искоренится слово домашнее насилие, и все мы будем по-настоящему счастливы.

Использованная литература

1. Федеральная служба государственной статистики. Правонарушения // Женщины и мужчины России / Бугакова Н. С., Воронина И. В., Максимова М. В.. — М.: Росстат, 2016. — С. 180–185. — 208 с. — ISBN 978-5-89476-427-6. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
2. В 2022 году в Казахстане 70 случаев домашнего насилия завершились убийствами <https://informburo.kz/novosti/v-2022-godu-v-kazaxstane-70-sluciae-domasnego-nasiliya-zaversilis-ubiistvami>
3. В 2022 году в Казахстане 70 случаев домашнего насилия завершились убийствами <https://informburo.kz/novosti/v-2022-godu-v-kazaxstane-70-sluciae-domasnego-nasiliya-zaversilis-ubiistvami>

ӘОЖ 343.47

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҮШІНШІ ЖАҢҒЫРУ АЯСЫНДАҒЫ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРЫНЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫН ТАЛДАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Айтқұрман М., студент

*Ғылыми жетекші: Кулажанова А.Н., з.ғ.маг., аға оқытушы
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан*

Сыбайлас жемқорлық кез келген мемлекеттің экономикасының дамуына кедергі келтіретін қауіп-қатердің бірі болып табылады. Сыбайлас жемқорлықты болдырмау, оның алдын алу мақсатында мемлекетімізде көптеген іс-шаралар жүзеге асырылуда. Сыбайлас жемқорлық мәселесі бүгінде күрмеуі қалың күрделі мәселе болып отыр. Үлкен әлеуметтік қасірет болып табылатын ол саяси даму тұрғысынан бір-біріне ұқсамайтын әлемдегі барлық елдердің қай-қайсысын да қатты алаңдататыны анық.

31 қаңтар 2017 жылғы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың "Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қаблеттілік" атты Қазақстан халқына жолдауындағы бесінші басымдық - институционалдық өзгерістерге, қауіпсіздікке және сыбайлас жемқорлықпен күреске қатысты. "Сыбайлас жемқорлықтың себептері мен алғышарттарын анықтап, оларды жою жұмысын күшейту қажет. Сыбайлас жемқорлықпен күресте көп нәрсе бүкіл қоғамның белсене атсалысуына байланысты. Әлеуметтік желінің, өзге де медиа-ресурстардың дамуы жағдайында, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-әрекет барысында оны жалпы жұртшылықтың жек көруі күрестің қутты құралына айналуға тиіс" [1].

Қазақстан Республикасында сыбайлас жемқорлықпен күрес жүргізу шаралары ретінде 2015 жылы 18 қарашада қабылданған "Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы" №410-V заң бар. Заңда сыбайлас жемқорлықтың жаңа анықтамасы енгізілді, ол мүлктік қана емес, сонымен қатар мүлктік емес игіліктер алу немесе табу, оның ішінде үшінші тұлғаларға қатысты пайдатабу деген ұғымды білдіреді. Сонымен қатар, "сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл – сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл субъектілерінің өз өкілеттіктері шегіндегі сыбайлас жемқорлықтың алдын алу, оның ішінде қоғамда сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыру, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау және жою жөніндегі, сондай-ақ

сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарды анықтау, жолын кесу, ашу және тергеп-тексеру және олардың салдарларын жою жөніндегі қызметі" деп белгіленген [2].

Сонымен қатар, мемлекетімізде Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 26 желтоқсандағы "Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы туралы" №986 Жарлығы бар. Онда сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегияның мақсаты мен міндеттері; Түйінді бағыттар, негізгі тәсілдер және басым шаралар; Мемлекеттік қызмет саласындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл; Қоғамдық бақылау институтын енгізу, Квзимемлекеттік және жекеше сектордағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл; Сот және құқық қорғау органдарындағы сыбайлас жемқорлықтың алдын алу; Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің деңгейін қалыптастыру және басқа да өзекті мәселелер белгіленген.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шеңберінде халықаралық ынтымақтастықты дамыту мәселелері құжатта маңызды орын алады. Бұл бүкіл халықаралық қоғамдастық шарттарымен сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жасау қажеттілігінен туындаған өте дұрыс қадам.

Сыбайлас жемқорлық көріністеріне ықпал ететін негізгі факторларға:- Біріншіден, олардың нормалары құқық қолдану кезінде сыбайлас жемқорлық іс-әрекеттерін жасауға көбіне жағдайлар жасайтын салалық заңдардың жетілдірілмеуі болып табылады.

Құқықтанудың қыр-сырын білмейтін азаматтар үшін практикада мұндай заңдардың ережелерін дұрыс түсіну мен тиісінше ұғыну қиынғасоғады.- Екіншіден, мемлекеттік және корпоративтік басқару ашықтығының жеткіліксіз болуы. Басқарушы шешімдерді әзірлеу және қабылдау процестері, оның ішінде азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қозғайтын шешімдер туралы сөз болған жағдайларда әлі де ең жабық процестердің бірі болып қалуда.

- Үшіншіден, лауазымды адамдардың мемлекеттік қызметтерді көрсеткен кездегі халықпен тікелей байланысына байланысты сыбайлас жемқорлық тәуекелдері сақталуда.

- Төртіншіден, халықтың, оның ішінде мемлекеттік сектор қызметшілерінің өздерінің құқықтық мәдениетінің деңгейі әлі де төмен, бұл арам пиғылды қызметкерлерге оны пайдакүнемдік, құқыққа қарсы мақсаттарда пайдалануға мүмкіндік береді.- Бесіншіден, азаматтар мінез-құлығының сыбайлас жемқорлыққа қарсы моделін және сыбайлас жемқорлықты қабылдамаудың қоғамдық ахуалын қалыптастыру бойынша кешенді және мақсатты ақпараттық жұмыстың болмауы.

- Алтыншыдан, мемлекеттік қызметшілердің жекелеген санаттарының еңбекақысының және мемлекеттік қызметтегі әлеуметтік кепілдіктердің жеткіліксіз деңгейі [3]. Мемлекеттік қызмет институты да айтарлықтай реформаға ұшырады. 2015 жылдың 23 қарашасында қабылданған "Мемлекеттік қызмет туралы" заңмен меритократия, кәсібилік, есеп берушілік және бақылауда болушылық, қоғамдық пікірді ескеру және ашықтық секілді негізгі принциптерге негізделген мәнсаптық модельге көшу жүзеге асырылды.

Мемлекеттік қызметке іріктеу кезінде және одан әрі жоғарылату кезінде білімі, еңбек өтілі, сондай-ақ қызметшілердің атқаратын лауазымында лауазымдық міндеттерін тиімді орындауы үшін қажетті құзыреттіліктердің болуы басты назарға алынады. Мемлекеттік қызмет туралы заңның 52-бабында мемлекеттік қызметшілердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлқы белгіленген [4].

"Сыбайлас жемқорлық" деген түсінік мағынасына этимологиялық қарау мұны "параға сатып алу", "пара" ретінде, "согуптіо" деген латын сөзін алып, анықтауға мүмкіндік береді. Заң энциклопедиясында бұл терминге "лауазымды адамның өзіне сеніп тапсырылған құқықтар мен мүмкіндіктерді бас пайдасына жұмсайтындығын көрсететін саясат немесе мемлекеттік басқару саласындағы қылмыстық әрекет" деп анықтама берілген [5, 56 б].

БҰҰ-ның Анықтамалық құжатында "сыбайлас жемқорлық – өз пайдасы үшін мемлекеттік билікті теріс пайдалану" делінген [6, 45 б]. Дәл осындай анықтаманы Дүниежүзілік банкте береді [7, 123 б].

Қазіргі отандық криминология да сыбайлас жемқорлыққа "мемлекеттік немесе өзгедей қызметкерлердің сатқындығымен сипатталатын әлеуметтік құбылыс" деп анықтама береді [8, 501 б].

Н.Ф.Кузнецова сыбайлас жемқорлықты "мемлекеттік аппараттың және мемлекеттік емес құрылымның қызметкерін сатып алумен сипатталатын қоғамға қауіпті құбылыс" дейді [9, 98 б].

Профессор А.Н.Ағыбаев "қоғамдағы өз орнын қанағат тұтатын адамдарды кездестіру қиын" деп дұрыс айтады [10, 32 б]. Ал, қанағат таппаған адамның ерте ме, кеш пе заң бұзушылыққа барары сөзсіз. Ондай болмау үшін мемлекеттік қызметкерге өз міндетін адал атқаратындай жағдай тудыру керек.

"Бір нәрсе анық – криминологиялық зерттеулердің нәтижелеріне сүйенбей, нақты криминологиялық жағдайдың заңдылықтары мен үрдістерін терең зерделемей қылмыстық-құқықтық, іс жүргізу проблемаларын өз деңгейінде шешу мүмкін емес", – дейді профессор Е.О.Алауханов [11, 21 б].

Мемлекеттің дамуына бармақ басты, бұрынғы өткен ата-бабаларымыз да дөп басып "тура биде туған жоқ, туғанды биде иман жоқ" деген. Олардың әділдік пен турашылдықты ту еткендігін ғасырқайраткерлері Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би және тағы да басқа біртуар билер мен шешендердің өмірідәлел болатындығын біз тарихтан жақсы білеміз. Сыбайлас жемқорлық әлеуметтік – экономикалық даму, нарықтық экономиканы құру инвестициялар тарту процесін баяулататын және демократиялық мемлекеттің саяси және қоғамдық институттарына кері әсер ететін, елдің даму болашағына айтарлықтай қауіп төндіретін құбылыс. Сонымен қатар сыбайлас жемқорлықпен пәрменді күресу үшін халықтың құқықтық сауатсыздығын жоятын, құқықты түсіндіру жұмысының деңгейі мен сапасын арттыру керектігінің маңызы зор. Өркениетті қоғам үшін сыбайлас жемқорлықпен күрес ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Сыбайлас жемқорлық мемлекетті ішінен жоюдың бастамасы мен жетістіктерді жоққа шығаратын, ұлттық қауіпсіздікке қауіп-қатер әкелетіндігі күмәнсіз.

Сондықтан да Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясатының негізгі басымдылықтарының бірі болып осы зұлымдықпен күресу болып табылады. Біздің қоғамда сыбайлас жемқорлыққа орын жоқ. Қоғамның барлық күш-жігерін біріктіріп, осы дерттің одан әрі ұшықпауы үшін оны тоқтатудың барлық амалдарын қолдану арқылы ғана бұл құбылысқа тиімді түрде қарсы тұруға болады. Сондықтан сыбайлас жемқорлықпен күресу барлық Қазақстан Республикасы азаматтарының азаматтық борышы деп білу керек. Сыбайлас жемқорлықпен күресу жеке адамдардың немесе жекелеген топтың ғана емес мемлекеттік органдардың, мемлекеттік қызметкерлердің, тұтастай қоғамның басты міндеті мен борышы болып табылады. Осыны шынайы орындау үшін әрбір лауазым иесі өзінің жан-дүниесін таза және адал ұстауы қажет. Сонда ғана қарапайым халықтың сенімі ақталады. Сыбайлас жемқорлық сияқты қоғам дертіне бір білекпен күш жұмылдырып күрес жүргізу барлығымыздың алдымызда тұрған үлкен борыш.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Мемлекет басшысы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы 2017 жылғы 31 қаңтар "Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қаблеттілік" // www.akorda.kz, 2018
2. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 18 қарашадағы №410-V ҚРЗ // adilet.zan.kz, 2018
3. "Қазақстан Республикасының 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегиясы туралы" Қазақстан Республикасы Президентінің 2014 жылғы 26 желтоқсандағы №986 Жарлығы // adilet.zan.kz, 2018
4. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 23 қарашадағы №416-V ҚРЗ // adilet.zan.kz, 2018
5. Юридическое энциклопедия. 2-изд. – М., 2003. - 556 с.
6. Международная защита прав и свобод человека. – М., 1990. - 345 с.
7. Отчет Всемирного банка о мировом развитии. – М., 1997. - 123.
8. Криминология: Учебник. – М., 1997. - 501.
9. Криминология // Под ред. Н.Ф.Кузнецова. – М., 1994. - 450 с.
10. Ағыбаев А.Н. Уголовно-правовые и криминологические меры борьбы с коррупцией. – Алматы: Жеті Жарғы, 2003. - 321 с.
11. Алауханов Е.О. Криминологические проблемы предупреждения корыстно-насильственных преступлений: Монография. – СПб., 2005. – 221 с.
12. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері жөніндегі комиссия отырысы өтті // <https://egemen.kz/article/sybaylas-zhem>

13. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылы 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ //adilet.zan.kz, 2018

УДК 34. 342.8

БИЗНЕС КАК СУБЪЕКТ ПОЛИТИКИ: ВОПРОСЫ ИЗБИРАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСТАНА И ПРОБЛЕМЫ УЧАСТИЯ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ БИЗНЕСА В СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

Мухамадиева Р.Б., магистрантка

*Научный руководитель: Оспанова Ж.Б., к.ю.н., ассоц. профессор
Евразийский технологический университет, г. Алматы, Казахстан*

Отношения бизнеса и политики, всегда были темой дискуссий и внимания общества, ученых и власть имущих. Их связь нельзя недооценивать, ведь от того насколько эффективно и своевременно будет налажена взаимосвязь между ними, зависит экономическая стабильность государства. Однако каким должно быть это взаимоотношение, на каких принципах и началах должен строиться диалог? Ответы на эти вопросы очень сильно разнятся. Одни видят государство, как враждебную для бизнеса инстанцию, осуществляющую его жесткий контроль и регулирование, другие как о защитнике бизнеса от иностранной конкуренции, его техническим и рыночным помощнике. Но в любом случае, именно государство создает условия для развития экономики и частного предпринимательства, задает параметры влияния предпринимателей на социальную жизнь. Тем самым представляется абсолютно естественным и логичным стремление бизнеса участвовать в формировании государственной политики. Так государство устанавливает правовые нормы, в рамках которых действуют субъекты бизнеса и придает легитимность и гарантирует исполнения договорных обязательств. Также используя такие инструменты как налоговая политика, экологические нормы, правила кредитования, финансирование социальных программ, государство регулирует денежные потоки, тем самым создавая большее или меньшее пространство свободы предпринимательской деятельности. Вместе с этим государство может выступать как заказчик-покупатель, что также предоставляет возможность представителям бизнеса участвовать в политике страны. Немаловажную роль в экономической политике страны играет экспорт товаров и услуг. Здесь государство выступает в качестве представителя бизнес сообществ на международной арене, помогает заключать договора, на выгодных для бизнеса условиях.

Результатом всех этих взаимодействий становится формирование определенной модели отношений бизнеса и власти. В некоторых странах имеет место координация усилий различных государственных ведомств, отвечающих за выработку государственной политики по разным направлениям. Возникает согласованная цепочка взаимодействий с бизнесом, включающая налоговую и торговую политику, государственные заказы и договоры, расходы на научные исследования и т. д. Вместе они призваны способствовать долговременному экономическому росту. В других странах цели государственной политики в отдельных сферах не согласуются с общим экономическим курсом и взаимоотношения с бизнесом также строятся по отдельным направлениям. Следует выделить два вида отношений между представителями бизнеса и государства. В первом случае, бизнес напрямую влияет на государственную политику и финансирует избирательные компании, применяются различные технологии лоббизма. Во втором случае, влияние осуществляется либо через политические партии, либо через общественное мнение. Определяющим фактором тут является организация политической власти. Так в США, успешно реализуется принцип разделения властей, который ограничивает возможности интеграции усилий по выработке единой государственной политики в различных сферах. В то время как Министерство экономики, торговли и промышленности в послевоенной Японии или Генеральный комиссариат планирования во Франции осуществляли недостижимый для американцев уровень согласования политики различных государственных учреждений в сфере экономики. Крупные американские компании имеют в Вашингтоне свои лоббистские представительства, которые активно сотрудничают с государством, в качестве поставщиков или подрядчиков. Также они пытаются повлиять на политический курс, путем финансирования

избирательных компаний. Однако все это не говорит о том, что американские политики находятся в зависимости от крупных компаний. Политики вынуждены прислушиваться к мнению различных социальных групп. Так нередко вспыхивают общественные движения против повышения цен корпорациями, движения против загрязнения окружающей среды и проблем, связанных с социальными вопросами. Ко всему этому, профсоюзы также могут финансировать избирательные фонды партий и кандидатов.

В некоторых странах возможности отдельных компаний снижены, за счет того, что они должны вступить в отраслевую организацию, которые в свою очередь, входят в общенациональные объединения. В таком случае, такие ассоциации вступают в диалог с государством от имени тех компаний, которые в них входят. Государство дает преимущества таким организациям в выработке государственной политики, в обмен на это, они обязуются помогать управлять обществом. Такая система диалога бизнеса и государства построена преимущественно в Европейских странах [1]. В такой системе создаются специальные институты, по типу советов по различным вопросам, где представители государства, бизнеса и рабочих, садятся за стол переговоров и пытаются выслушать друг друга и достичь определенных договоренностей. Такие встречи могут проводиться как в формальной, так и не в формальной обстановке, что способствует созданию атмосферы доверия и партнерства. Среди важнейших предметов переговоров, следует отметить уровень заработных плат. Ограничения на рост стоимости рабочей силы позволяет бизнесу конкурировать на международных рынках. Профсоюзы, соглашаясь не требовать максимально возможного повышения оплаты труда, получают от государства и бизнеса компенсации в виде разного рода социальных льгот и выплат, а также обязательства бизнес структур поддерживать определенный уровень занятости.

С целью эффективного влияния на процесс принятия решения государственными структурами, корпорации и представители бизнеса, привлекают людей, которые хорошо знают процесс, механизм, принципы и другие составляющие принятия решений. Нередко это люди, которые занимали высокие позиции в государственных структурах и обладают не только официальной информацией, но и практическим опытом, связями и неформальными контактами с людьми, принимающими важные решения. Нередко такие услуги оказывают специально созданные группы, консалтинговые агентства или юридические фирмы. Вопрос о роли бизнеса в формировании государственной политики напрямую связан с вопросом о его роли в обществе. Существует мнение, что единого интереса у представителей бизнеса нет и быть не может. Разногласия могут касаться налоговой, экологической, энергетической, внешнеэкономической политики страны. Одни группы бизнесменов лучше других организованны и более эффективны в решении своих проблем. Отношения власти к представителям крупного бизнеса строятся совсем иначе, нежели со средним и мелким бизнесом. Преимущество возникает, потому что крупный бизнес изначально лучше организован и крепко спаян общим интересом. Эффективность влияния той или иной группы также зависит от санкций, которые она может применить, от того, учитывают ли их мнение власти. С группами, представляющими интересы людей, задействованных в экономике, приходится считаться практически всем современным правительствам. Нередко они имеют прямой доступ к лицам, определяющим государственную политику. В свое время Ч. Линдблом указывал, что «привилегированное положение» бизнеса относительно других групп интересов предопределено его способностью стимулировать экономический рост и процветание, обеспечивать занятость и повышение уровня жизни населения. Естественно, что никакое правительство не хочет лишиться поддержки такого союзника, поскольку неудачи в экономике не менее опасны для политиков, чем для предпринимателей [2]. В условиях глобализации к тому же усиливается угроза перемещения бизнеса не только в другой регион, но и в другую страну, в любую другую часть света, где будут предложены лучшие условия для предпринимательства.

В Казахстане же сформировалась, так называемая «олигархическая» модель взаимоотношений бизнеса и политики. Слабость структур гражданского общества и прежде всего организованного рабочего движения обуславливает здесь доминирующую роль государства. Связь носителей власти с большим бизнесом приобрела характер патронажа, в результате которого сформировались целые олигархические кланы [3]. При этом профсоюзы и различного рода объединения предпринимателей используются не столько для согласования государственной политике с интересами наемных работников и предпринимателей, сколько для нейтрализации их требований и обеспечения контроля над обществом [4]. Мелкий и средний

бизнес в политической системе представлен слабо. Доминирующую роль в экономике и приоритет в отношениях с властью принадлежит крупному бизнесу [5]. Причем экономическая элита, сформировалась главным образом в экспортно-сырьевых отраслях.

Олигархические кланы в тандеме с государством монополизировали самые прибыльные сферы экономики. Там, где предприниматели все же смогли выстроить достаточно прибыльный бизнес, сразу же возникал интерес лиц приближенных к власти. В результате чего, многие представители бизнеса теряли свой бизнес и имущество. Они не только не имели возможность участвовать в политической жизни страны, но и в целом не имели возможность заниматься своим делом. Некоторым представителям бизнеса прямым текстом говорили, что если они будут вести, хоть какую-то политическую деятельность, то потеряют все. Достаточно посмотреть на список богатейших людей страны по разным версиям. Так, например, ни один человек из первой десятки списка Forbes, не был зарегистрирован в качестве претендента в Президенты, ни один из них не создал свою политическую партию, чтобы представлять интересы отрасли своей деятельности или своего бизнеса в Парламенте страны.

Не маловажную роль участия бизнеса, в социально-политической жизни страны, занимает налогообложение. По оценкам различных источников, теневой оборот бизнеса в Республике Казахстан, составляет 2/3 доли, все из за слишком сложной системы налогов. Порой доходит до абсурда, когда несколько сотрудников налоговых органов, дают разные консультации и каждый из них может трактовать закон по-своему. Отсюда следует, что бизнесу проще вообще не платить налоги или показывать не все обороты, выдавать зарплаты в конвертах и т.д., что исключает возможность участия в политической жизни страны. Сложилась удобная для всех модель отношений, когда бизнесмены не лезут в дела государства, а государство в свою очередь делает вид, что ничего не происходит.

Что бы стать субъектом политической жизни страны, человеку необходимо, приобрести политические знания и опыт, выработать свою позицию и тактику действий. Однако, результаты голосования за поправки в Конституцию страны, в июне 2022 года, в самом крупном мегаполисе страны, где сосредоточен основной кластер бизнеса, показали самую низкую посещаемость в стране. По данным Центральной комиссии референдума в Алматы, явка составила 33,30%. Это говорит, о том, что большая часть населения города, не интересуется, не верит в эффективность голосования либо вообще не знает о том, что происходит на политической арене страны.

Назначение, а не выборность Акимов городов и областей, также не способствует развитию участия граждан в управлении делами страны [6]. У граждан, в том числе у бизнеса, нет прямых рычагов давления на местные исполнительные органы. У властей местного уровня, нет необходимости прислушиваться к мнению населения и бизнеса, так как эффективность их деятельности, оценивают не они. Чиновников различного уровня, могут наказать, за их плохую работу, только в случае, массового недовольства в социальных сетях. Но эти социальные сети и все без исключения СМИ, контролирует само государство и может в любой момент отключить либо ограничить в доступе к ним. Немало вопросов и бурных обсуждений, вызывает закон о порядке организации и проведения мирных собраний в Республике Казахстан. Как показала практика, несмотря на то, что закон был принят в 2020 году, проведение мирных митингов, остается сложной и практически невыполнимой формой выражения общественного мнения [7].

По итогу вышесказанного, мы можем сделать следующие выводы, бизнес как субъект политической жизни в Республике Казахстан, не имеет, тех позиций, которых он имеет в ряде развитых государств. Те бизнесмены, которые считаются, самыми богатыми и влиятельными в стране, не могут оказать большого воздействия на политическую жизнь, так как сами являются представителями власти, имеют дружеские либо родственные связи с представителями власти. Мелкие и средние бизнесмены заняты тем, что занимаются поиском дешевых товаров и точек сбыта, конкурируют друг с другом, чрезмерная кредитная загруженность, все это не позволяет им принимать активное участие в политической жизни страны.

Использованная литература

1. Schmitter Ph. Regime Stability and Systems of Interest Intermediation in Western Europe and North America // Organized Interests in Western Europe. / S.Berger (ed.) Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
2. Lindblom Ch. Politics and Markets: The World's Political Economic System. N.Y.: Basic Books, 1977.

3. Перегудов С. П. Корпорации, общество, государство: Эволюция отношений. М., 2003.
4. Wilson G. Business and Politics: A Comparative Introduction. L.: Chatham House, 2003.
5. Алмонд Г., Пауэлл Дж., Строси К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор. М., 2002.
6. Указ Президента Республики Казахстан от 19 мая 2011 года № 86 «О порядке назначения на должность, прекращения полномочий и освобождения от должности акимов городов областного значения и районов областей, районов в городах областного значения, районов в городе республиканского значения и столицы» // <https://adilet.zan.kz>.
7. Закон Республики Казахстан от 25 мая 2020 года № 333-VI ЗРК «О порядке организации и проведения мирных собраний в Республике Казахстан» // <https://adilet.zan.kz>.

УДК 34.342.7

ИНТЕРНЕТ И ПРОБЛЕМЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И ГОСУДАРСТВА

Қанаев А. Р., магистрант

*Научный руководитель: Оспанова Ж.Б., к.ю.н., ассоц. профессор
Евразийский технологический университет, г. Алматы, Казахстан*

На сегодняшний день мы можем утверждать, что интернет является основным источником коммуникации как в мире, так и в нашем государстве.

Возможности использования интернета велики, можно принести пользу обществу, переосмыслить степень использования интернета и возможности его адаптации для улучшения образования, здравоохранения, одно из самых важных налаживание связи гражданского общества и государства [1].

При этом исследователи давно подметили, что практика полного или частичного отключения интернета уже давно стала обыденной во время внеочередных президентских выборов. Также они указывают на тот факт, что данная практика способствует фальсификации выборов, подавлению массовых протестов и не допущению утечки информации из конфликтных ареалов в мир. Такие неправомерные действия несут название «шатдаун» [2].

В соответствии со ст.15-1 Закона Республики Казахстан «О связи» от 5 июля 2004 года закрепляется взаимодействие операторов связи с государственными органами, использующими специальное техническое оборудование для блокирования радиосигнала либо выявления и (или) пресечения несанкционированного использования абонентских устройств» [3].

В последнее время общественные движения потрясли страны по всему миру. Большинство этих движений полностью интегрировали цифровую связь в свои наборы инструментов, особенно для организации, привлечения внимания и эффективного общения [4].

Правительства также приспосабливаются к этой новой реальности, когда контроль над потоком информации создает новые проблемы.

Также здесь мы рассматриваем многочисленные, а также новые способы, которыми социальные сети как усиливают новые цифровые движения, так и выявляют их очевидные слабости, казалось бы, парадоксальным образом.

Аспекты расширения прав и возможностей социальных сетей реальны и глубоки, но это влияние не проявляется простым, линейным образом. Возможность быстрого расширения с использованием цифровой инфраструктуры позволила движениям реализовать свои побуждающие к действиям устремления [5].

Движения без организационной глубины часто не в состоянии выдержать такие переходы. В то время как цифровые СМИ создают больше возможностей для уклонения от цензуры, многие правительства в ответ демонизируют и атакуют социальные сети, тем самым способствуя поляризованной среде, в которой диссиденты имеют доступ к совершенно другому набору информации, чем те, кто более лоялен режиму.

В настоящее время, как правило, всё сосредоточено на последствиях в Интернете и на четырех областях:

- 1) *неравенство («цифровой разрыв»);*

- 2) сообщество и социальный капитал;
- 3) политическое участие;
- 4) культурное участие и культурное разнообразие.

Многие могут задаться вопросом, что значит неравенство в интернете? В данном случае, этим является ограничение возможностей определенных слоев общества из-за отсутствия у них доступа к современным средствам связи и коммуникации.

Социальный капитал - это готовность общества прийти на помощь незнакомому человеку. Политическое участие представляет собой деятельность граждан и их самоотверженность при участии и выборе политиков и определенных политических решений. И еще не менее важным является культурное участие и культурное разнообразие, наличие многообразия в культуре, полная противоположность монокультуре. Повторяющаяся тема в разных областях заключается в том, что Интернет имеет тенденцию дополнять, а не вытеснять существующие средства массовой информации и модели поведения. Таким образом, в каждой области утопические утверждения и антиутопические предупреждения.

Как использование Интернета адаптируется к существующим моделям, допускает определенные инновации и усиливает определенные виды изменений. Более того, в каждой области конечные социальные последствия этой новой технологии зависят от экономических, правовых и политических решений, которые формируют Интернет по мере его институционализации. Социологам необходимо более активно изучать Интернет и, в частности, синтезировать результаты исследований поведения отдельных пользователей с макроскопическим анализом институциональных и политико-экономических факторов, ограничивающих это поведение.

Также стоит отметить то, что сегодня время рассвета интернет индустрии, по всему миру выявляются случаи мошенничества и различных «кибератак» на гражданское общество и на сами государства. Только в Республике Казахстан с начала 2022-го года было выявлено свыше 11-ти тысяч интернет мошенничеств на сумму более 7 миллиардов тенге. Чаще всего мошенники представляются сотрудниками банков, полиции, судебными исполнителями и другими должностными лицами, действующими от имени государства [6].

Широкую известность имеет документ под названием «Манильские принципы свободного интернета». Данный документ состоит из шести пунктов, которые объясняют, как государство должно функционировать с гражданским обществом и каким образом.

Первый принцип «*Посредники должны быть освобождены от ответственности за информацию третьих лиц*» всецело защищает любые издательства, то есть посредников, которые могут освещать те или иные высказывания или проблемы. Они не будут нести ответственности за любые рода законную информацию.

Второй принцип «*Нельзя требовать ограничения доступа к информации без решения судебного органа*» полностью гарантирует законность действий общества и государства.

Третий принцип «*Запрос на ограничение к информации должен быть четким, недвусмысленным и следовать должной процедуре*» обязывает посредников оценивать законность и достоверность информации самостоятельно.

Четвертый принцип «*Закон и правила по ограничению доступа и практика их применения должны соответствовать критериям необходимости и пропорциональности*» определяет любой запрос на ограничение информации должен соответствовать критериям необходимости либо пропорциональности.

Пятый принцип «*Законы и правила по ограничению доступа и практика их применения обязаны следовать должному процессу*» определяет, что посредник должен уважать права человека при разработке и применении правил ограничений доступа.

Шестой принцип «*Прозрачность и подотчетность обязаны быть частью законов, правил и практик по ограничению доступа к информации*» гарантирует прозрачность и доступность всем участникам ограничения по делу. Эти шесть принципов, которые в общем и целом могут изменить восприятие гражданского общества на государство [7].

Все вышеперечисленные факторы приводят к выводу, что до тех пор, пока защита внутренних сетей коммуникации будет находиться на низком уровне, это будет рождать новые проблемы в сфере функционирования и развития гражданского доверия. При этом принятие инновационных законов в сфере коммуникации откроет новое видение для решения проблем функционирования между гражданским обществом и государством.

Использованная литература

1. Культура и цивилизация «Интернет как форма проявления гражданского общества» - Краснова О.Н; Зорина Н.М; Киреевкова З.А; Кортунов В.В. 2019 г. - <https://cyberleninka.ru/article/n/internet-kak-forma-proyavleniya-grazhdanskogo-obschestva>
2. Редакция masa.media «Ограничения интернета и блокировка СМИ: законно ли это и что делать казахстанцам» - <https://masa.media/ru/site/ogranichenie-interneta-i-blokirovka-smi-zakonno-li-eto-i-cto-delat-kazahstancam>
3. Закон Республики Казахстан «О связи» от 5 июля 2004 года (с изменениями и дополнениями на 2022 г. - https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1049207&pos=666;-47#pos=666;-47 ст. 15-1.
4. Казахстанская правда «Гражданское общество в интернете» - Шулембаева Р. 2016 г. - <https://kazpravda.kz/n/grazhdanskoe-obshchestvo-v-internete/>
5. «О функциях и последствиях Интернета для общественных движений и общественных объединений» часть 1 - Гесер Г. 2001 г. - https://socio.ch/movpar/t_hgeser3.htm
6. «Интернет-мошенники» - Аскарлов А. 2022 г. - <https://kapital.kz/gosudarstvo/108100/internet-moshenniki-obmanuli-kazahstancsev-na-7-mlrd-tenge.html>
7. «Манильские принципы свободного интернета» от 1 июля 2015 год.- <https://manilaprinciples.org/ru/node/100.html>

ӨОЖ 34. 342.5

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БІЛІК ПЕН БИЗНЕСТІҢ ӨЗАРА ІС ҚИМЫЛЫНЫҢ БАҒЫТТАРЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Алдабосын С., магистрант 2 курс

Ғылыми жетекші: Оспанова Ж.Б., з.ғ.к., профессор

Еуразиялық технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Бәсекеге қабілетті нарықтық экономиканы қалыптастырудың тиімді шарты мемлекеттік билік құрылымдарымен бизнес иелерінің конструктивті өзара тығыз қарым қатынасы. Мұндай қарым қатынастың сипаты, әдістері, нысандары нарықтық қатынастардың ұлттық ерекшеліктеріне байланысты едәуір ерекшеленеді. Солай бола тұра, мемлекет жалпы ұлттық мүдделермен байланысты әлеуметтік қызметті орындаудан босатылмайды. Сонда бизнес қоғамдық құндылықтардың өсуінің, дамуының қайнар көзі, факторы болып саналады.

Қазіргі таңда мемлекеттік жекеменшік әріптестік мемлекет пен бизнес субъектілерінің арасындағы өзара қарым қатынастың жаңа нысаны.

Мемлекет пен бизнестің ынтымақтастығының әртүрлі жобасын жасаудың маңызды сұрақтары мен мүмкіндіктерін ғалымдар да кеңінен зерттеген. Жалпы мемлекет пен бизнестің ынтымақтастығының әртүрлі нысанына талдау жасау, әсіресе ресейлік жағдайда бизнес пен мемлекеттің ынтымақтастығы мен мұндай ынтымақтастықты саяси және құқықтық тұрғыда түсіндіруге көңіл бөлінген. Рожкованың (2008) жүргізген зерттеулерінің нәтижесі үлкен қызығушылықты туғызады. Зерттеуші әртүрлі әлеуметтік –экономикалық жағынан әртүрлі деңгейде дамыған елдердегі мемлекет пен бизнес ынтымақтастығының басым бағыттарын анықтауға тырысқан. Мәліметтерді талдауға мемлекет пен бизнес ынтымақтастығына байланысты 915 жобаны кездейсоқ таңдау жолымен алған. Осы зерттеу негізінде елдің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейі мен мемлекет пен бизнес ынтымақтастығының даму қарқынымен тікелей өзара байланыс бар екендігін көрсеткен [1.153-162.б.б]. Келесі авторлар (Вертакова, Ершова и Плотников, 2013) адами капитал дамыту мен жұмыспен қамту саласында мемлекет пен бизнес ынтымақтастығының тиімділігін зерттеген және осы салада мемлекет пен бизнес өзінің мүдделерін бір уақытта қанағаттандыра алады деп тұжырымдайды [2. 349-351б].

Thomas F. Remington (2017) Томас жоспарлы экономикадан нарыққа көшкен мемлекеттердегі ынтымақтастыққа көшудің өзіндік қиындықтары мен Ресейдегі дуалдық білім берудегі мемлекет пен бизнес құрылымдарының ынтымақтастығының өзіндік ерекшеліктеріне тоқталған [3.79б].

Ал отандық зерттеушілердің бірқатар еңбектері мемлекеттік-жеке меншік әріптестігін құқықтық аспектісін зерттеуге арналған. Олар: Братус, Ешимова Д Капышева, т.б.

Бүгінгі күнге дейін мемлекет пен бизнестің ынтымақтастығы ұғымының нақты анықтамасы жоқ. Мемлекет пен бизнес әріптестігінің әртүрлі анықтамаларын нормативтік құқықтық әдебиеттерден табуға болады. Мысалы: мемлекет пен бизнес құрылымдарының ұзақ мерзімді қоғамдық маңызды міндеттерді өзара тиімді жағдайда шешуге бағытталған ынтымақтастығына OECD (Экономикалық даму мен ынтымақтастық ұйымы (қысқ. ОЭСР, ағылш. Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) мынадай анықтама береді:

«...мемлекет пен бір немесе одан да көп жеке серіктестердің (олар оператор немесе қаржыландырушы ролінде де болуы мүмкін) жеке серіктестер мемлекеттің мақсатына сәйкес келетіндей және өзіне табыс табу мақсатымен қызмет көрсету. Сәйкесінше жеке серіктестер қызметті мемлекеттің талаптарына сәйкес көрсету және жеке сектордың табыс табу мақсаты мен мемлекеттің мақсаттары өзара сәйкес келетіндей етіп жүзеге асырады [4. 56].

Мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің табысты тәжірибесіне келетін болсақ, сарапшылардың басым көпшілігі Ұлыбританияға біріншілікті береді. Бірақ көп жағдайда табысқа жетудің басты көзі - лауазымды тұлғаларды қатал қысқартудан бастаған Маргарет Тэтчерді реформалауын ұмытып кетеді. Ұлыбритания жобаларды жалпы саны бойынша да, мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің қолданылатын салалардың қатарында да көш бастап келеді. Атап айтқанда, бұл елде жекеменшік түрмелер алғаш пайда болды. Әрине, ағылшын басшылығының құпиясын түсіну қызықты болар еді, ол 1979 жылы премьер-министр қызметін атқарған Маргарет Тэтчердің билігінен басталды.

Билікке келгенде, Тэтчер бюрократиямен күресуге кірісті. Бірнеше мың лауазымды мемлекеттік лауазымды тұлғалар қысқарды және жалақылар шенеуніктерге күрт көтерілді (50%). Мемлекеттік қызметте ешқандай менеджмент жоқ екендігі анықталды. Нәтижесінде министрліктерден арнайы мекемелерге мемлекеттік қызмет бойынша қызмет көрсету және қадағалау функцияларын бөлу туралы шешім қабылданды. Мақсаты министрлерге мемлекеттік басқару мақсаттарын қою мен оны іс жүзіне асырудан бөлекетеу болатын. Реформа барлық ведомстволар «шығындарды есепке алу» болып табылады: олардың басшылары мақсаттарға, бюджетке және оны пайдалану үшін кең өкілеттіктерге ие болды. Олар сондай-ақ жеке сектордағы менеджерлерді жалдауға кірісті, олар өздерінің жалақыларын және бонустарын көтерді. Егер жеке меншік ұйымдар қызметті жақсы көрсетсе, мемлекеттік агентствоны қысқартатын болды.

Келісімшарттық қатынастар барлық жерлерге еніп, агенттіктерді құру сәтті болды. Еңбек басқармалары, атап айтқанда, мемлекеттік шығыстарды қысқартуға және мемлекеттік қызметшілердің тиімділігін арттыруға ынталы болды, ал келесі премьер-министр Джон Мейрор азаматтардың құқықтары туралы Хартияны қабылдады, оның мәні мемлекеттік ведомстволар клиенттерге қызмет көрсету стандарттарын шығарып, олардың орындалуына қатысты міндеттемелерді қабылдауы тиіс еді. Майордың тағы бір басты жетістігі 1992 жылы басталған Private Finance Initiative (PFI) бағдарламасы болды, оған мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің барлық заманауи нысандарын енгізу дәстүрге айналды. Бұл бастаманың басты идеясы стандартталған келісімшарттар негізінде жобалардың толық өмірлік циклына жауапты болатын жеке сектордың атқарушы фирмаларын тарту болып табылады. Алдымен жеке инвесторлар PFI-ға қатысудан қорқады, бірақ біртіндеп бейімделді, мемлекет пен жеке компаниялар арасындағы ынтымақтастық жемісті болды. Егер жеке меншік секторды қаржыландырған жағдайда (ең кемі 10 млн. доллар) ең тиімділігі бар жобаны жүзеге асыратын болса, ол «Жеке қаржы бастамасы» аясында ұйымдастырылады деп есептеледі. Шенеуніктер санын қысқартудан және тиімділікті арттырудан басқа, мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің енгізудің проблемалық аспектілеріде орын алды. Көптеген сарапшылардың айтуынша, мемлекеттік қызметке өмір бойы тағайындалуды жою мемлекеттік қызметшілерді азайтты [5].

Мемлекеттік жеке әріптестік саласында елімізді басқа мемлекеттермен салыстырғанда мемлекет пен бизнес субъектілерінің арасында өзара жақсы байланысын көрсететін едәуір тәжірибесі бар. Қазақстанның барлық аймақтарында 2020 жылы 1 қаңтардан бері мемлекеттік

жеке әріптестік жөнінде 1,6 трлн. тенгеге 717 шарт жасалды. Қазақстан Республикасында 2015 жылы 31 қазанда «Мемлекеттік және жекеменшік әріптестік туралы» заң қабылданды. Осы заңның 8-бабына сәйкес мемлекеттік және жеке әріптестік туралы жоба дегеніміз ҚР-ның бюджет заңнамасы бойынша белгілі бір шектеулі уақытта аяқталатын сипатта іске асырылатын мемлекеттік жеке әріптестікті іске асыру шараларының жиынтығы [6]. Сондай-ақ мемлекеттік және жеке әріптестік мемлекеттік әріптеспен жеке әріптестің арасындағы қарым-қатынастың бір нысаны екендігі анықталды.

Мемлекеттік және жеке әріптестік дамуына байланысты елімізде Қазақстан Республикасының үкіметінің 17 шілде 2008 жылғы «Концессия мәселелері бойынша арнайы ұйымдарды құру туралы» №693 қаулысымен «Мемлекеттік жеке әріптестіктің қазақстандық орталығы» құрылды. Бұл ұйымның жалғыз құрылтайшысы ҚР-ның үкіметі. Әлеуметтік инфрақұрылымға мемлекеттік жеке әріптестікке жобаларды іске асыру арқылы инвестиция тарту мақсатында мемлекеттік және жеке әріптестікті дамыту институты құрылды.

Қазақстандағы мемлекеттік және жеке әріптестік басты орталық ретінде өз алаңында мемлекет, бизнес және қаржылық институттарды біріктіреді.

Қазақстандағы мемлекеттік және жеке әріптестік орталығының қызметінің негізгі түрлері:

6. Мемлекеттік және жеке әріптестік саласында заңнамаларды жетілдіру.
7. Мемлекеттік және жеке әріптестік мәселелері бойынша инвесторларға ақпараттар, кеңестер беру.
8. Үкімет үшін мемлекеттік және жеке әріптестікті, бюджеттік жобаларды сараптау, бағалау.
9. Мемлекеттік және жеке сектордағы ұйымдар үшін әдістемелік және ақпараттық қолдау көрсету.

10. Мемлекеттік және жеке әріптестік жобаларының конкурстық құжаттарын дайындауды, сондай-ақ мемлекеттік және жеке әріптестік субъектілері арасындағы келіссөздерде ақпараттық қызмет көрсетуді қамтитын ақыл кеңестер беріп сүйемелдеу.

Мемлекеттік жеке әріптестіктің келесідей нысандары бар:

4. **Келісім шарттар** қоғамға қажетті және пайдалы қызмет түрлерін жүзеге асыратын мемлекет пен жеке компанияның арасында жасалатын әкімшілік шарт ретінде. Бізде жұмыстарды орындау, қоғамдық қызмет көрсету, басқару, мемлекет қажеттілігі үшін өнімдерді жеткізу, техникалық қызмет көрсетуге арналған шарттар кеңінен тараған. Әкімшілік шарттық қарым қатынастарда меншік құқығы жеке әріптестікке берілмейді, шығындарды және тәуекелді мемлекет толық өзі жауапкершілікте болады.

5. **Аренда дәстүрлі нысанда (жалдау шарты) және лизинг нысанында.**

Белгілі бір шарттарда жеке әріптестікке мемлекеттік мүлікті уақытша пайдалануға беруді ерекше талап ретінде көрсетеді. Жалдаудың дәстүрлі шарттары жалға берілген мүліктің меншік иесіне қайтарылатыны белгілі, бірақ мүлікке билік ету құқығы жеке әріптестікке берілмейді. Жалдау шартында арнайы көрсетілген жағдайда жалға берілген мүлік болашақта сатып алу құқығымен аяқталуы мүмкін. Лизинг шартын жасаған жағдайда лизинг алушы мемлекеттен мүлікті сатып алу құқығы болады.

6. **Концессия** (концессиялық келісім) – мемлекет пен жеке әріптестік арасындағы қатынастардың ерекше нысаны [7]. Мемлекет әріптестік шеңберінде концессиялық шарттың пәні болып табылатын мүліктің толық меншік иесі болып қалады. Концессия объектісін дұрыс қалыптастыру үшін жеке әріптестікке белгілі бір уақыт ішінде өкілеттіктерді орындау бекітілген. Мемлекеттік меншікті пайдаланғаны үшін концессионер концессиялық шартқа көрсетілген тәртіпте ақы төлейді.

Тәжірибеде барлық уақытта қоғамның қызығушылық тудыратын маңызды әлеуметтік қызметтер-тұрғындарға коммуналдық қызмет көрсету, қоғамдық қажетті жұмыстар, құрылыс, әлеуметтік және экономикалық инфрақұрылым объектілерін салу қызметтері жатады. Концессиялық келісім бойынша мемлекеттің жеке әріптестігі қоғамның талаптарына бағынуға, қызметтердің сапалы орындалуына, пайдаланушыларға кемсітпей қарау, қызметтердің қол жетімділігі, бірдей қызметтер үшін тарифтерді бірдей етіп бекітуге міндетті. Қоғамға залал келтіру қаупі бар жағдайлар шартта көзделмеген шара қолдануға заңды негіз болып саналады. Қоғамның мүддесін қорғау мақсатында концессиялық келісімде концессионер алдында мемлекеттік биліктің артықшылықтары, біржақты құқықтары көзделген. Концессия

кәсіби басқару және жеке инвестиция салуға мұқтаж инфрақұрылымдық салаларда кеңінен тараған.

Әріптестіктің кеңінен тараған формасы бірлескен кәсіпорын. Осы кәсіпорынның әртүрлілігіне және бірлескен капиталдың құрылымы мен сипатына қарай акционерлік қоғам немесе үлестік қатысудағы бірлескен кәсіпорын болып табылады [8]. Акционерлік қоғамда акционерлер ретінде мемлекеттік органдары және жеке инвесторлар болады. Жеке әріптестіктің дербес әкімшілік, шаруашылық шешімдерді қабылдаудағы мүмкіндіктері акционерлік қоғамдағы үлесімен анықталады. Тараптардың тәуекелдері акционерлік қоғамдағы үлесіне байланысты бөлінеді. Бірлескен кәсіпорынның маңызды ерекшелігі мұнда мемлекет әрдайым әкімшілік-шаруашылық, инвестициялық және өндірістік қызметтеріне қатысып отырады. Жеке әріптестер үшін шешімдер қабылдау дербестігі және еркіндігі концессияға қарағанда шектеулі.

Әріптестікте бұл өте маңызды тараптардың біреуінің пайдасына жарғылық капитал құрылымының өзгеруі тек инвесторлар арасында акцияларды қайта бөлуді білдіреді; бұл оның ұлғаюына әкелмейді, өйткені қаражат және жұмыс орындарының саны негізгі өсуіне алып келмейді. Мемлекеттің қатысуымен акционерлік қоғамды мемлекет меншігіне алған жағдайда акцияларды сатып алу маңызды ағымдағы айырбас бағамы және бастапқыда жеке инвестор салған капиталға байланысты емес. Сонымен қатар, әлемдік тәжірибеге сәйкес, концессиялық кәсіпорынды мемлекет меншігіне алған жағдайда мемлекет оның орнын толтыруға міндетті концессионерге салынған капиталдың құнын, сондай-ақ жіберіп алған пайда үшін өтемақы төлеуге міндетті. Мемлекеттік жеке әріптестік жобаларын іске асыру тәжірибесі мыналарды бөліп көрсетуге мүмкіндік береді олардың әрқайсысына тән ұйымдық, қаржылық нысандарға қатысты нақты серіктестік модельдері. (1-кесте)

1 Кесте - Мемлекеттік жеке әріптестіктің негізгі моделдерінің сипаттамасы (Әдебиеттердің негізінде автормен жасалған)

Модель	Меншік	Басқарма	Қаржыландыру
Оператор	Жеке/мемлекеттік	Жеке	Жеке
Кооперация	Жеке/мемлекеттік	Жеке/мемлекеттік	Жеке/мемлекеттік
Концессия	мемлекеттік	Жеке/мемлекеттік	Жеке/мемлекеттік
Шарт	Жеке/мемлекеттік	Жеке	Жеке
Лизинг	Жеке	Жеке/мемлекеттік	Жеке/мемлекеттік

Әріптестіктің пәні болып табылатын қандайда бір салада қызмет түрлерінің негізгі моделдерін мемлекет анықтап таңдайды. Негізгі моделдердің таза түрлері көбінесе кездеспейді, аралас формалары жиі кездеседі. Солай бола тұра, инфрақұрылымдық салаларда жеке моделдер басым, әлемдік тәжірибе көрсеткендей емес. Сонымен оператор моделі қалдықтарды қайта өңдеу салаларында кеңінен тараған. Бұл мемлекетте қадағалай функциясының сақталуы барысында мемлекет пен жеке әріптестік арасында жауапкершіліктің бөлінуімен сипатталады.

Кооперация моделі нақты қызметтер көрсетілген салаларда қолданылады, өйткені салық салу, амортизациялық аударымдарды жекелеген объектілері ету қиянға соғады. Әріптестік мемлекет пен жеке әріптестің бәрлескен жобалық компаниясы арқылы жүзеге асырылады.

Концессиялық модель ұзақ мерзімді жобаны жүзеге асыратын салаларда, сондай-ақ меншік құқығы мемлекеттен жеке әріптестікке ауысқан жағдайларда саяси немесе заңды себептермен алынып тасталады.

Инвестициялар бірінші кезекте өндірістік шығындарды төмендетуге бағытталған энергетикалық секторда келісімшарттық модель қолданылады. Ағымдағы шығындарды төмендетуден алынған үнем, инвестициялық шығындардан көбінесе нақтыдан асып түседі.

Лизингтік модель қоғамдық ғимараттарды салуда жиі қолданылады. Лизинг нысандарының жергілікті өзін-өзі басқару органдарының жеке кәсіпкерлікпен әріптестікпен тәжірибесі жинақталған.

Соңғы кезде мемлекет пен бизнестің әріптестігінің әртүрлі нысандары кеңінен дамуда. Сонымен, егер концессия шарттары бұрын болған болса орталықтандырылған жылумен жабдықтауды қамтамасыз ететін автомобиль жолдарын, автотұрақтарды салуда қолданылған, бірақ қазір олар қорғаныс, білім беру, кабельді теледидар, қалалық қоғамдық көліктердің кейбір түрлеріде кең таралуда. Осындай шарттар бойынша жеке бизнес ауруханаларды, мектептерді және басқа да қоғамдық объектілерді салады, содан кейін басқарады. Мемлекеттік жеке

әріптестік жобаларын жүзеге асыру кезінде оның ұйымдастырушылық-құқықтық шеңберінде мемлекеттік органдар мен жеке бизнес кәсіпорындар арасындағы ынтымақтастықтың түрлі модельдерін қамтыды. Олар жеке әріптестікке берілген меншік құқығы көлеміне, тараптардың инвестициялық міндеттемелеріне, принциптеріне байланысты серіктестер арасындағы тәуекелдерді бөлу, жұмысты орындау үшін жауапкершілік, соның ішінде. құрылыста, пайдалануда, басқаруда сараланады.

Бизнеспен әріптестің қатынастарын мемлекеттік реттеудің ерекшелігі жеке сектордағы кәсіпорындармен қарым қатынасты кеңейту белгілі бір дәрежеде анықталады.

Нақты бағдарламаларды, жалпы шаруашылық процестерді іске асыру үшін әріптестіктің жалпы мемлекеттік деңгейін қамтитындығы ескерілетіндігі маңызды, бірақ еліміздің аймақтық деңгейіне және жергілікті билік органдарына тарайды.

Біріншіден, бұл қаржылық ағындарды қоғамның ең терең буындарының пайдасына қайта бөлуге байланысты. Екіншіден, әріптестік қатынастар аясын ұйымдар шеңберінің кеңеюіне тиісті бағдарламалар әзірлеу мен жүзеге асыруға тікелей ықпал етеді. Азаматтық қоғамның мемлекеттің қоғамдық-құқықтық қатынастарды ұйымдастыруына және қоғамдық мүдделерді тиімді жүзеге асыруға әсері артып келеді. Мемлекеттік қызметтерді көрсетуде мемлекеттің тікелей қатысуын азайту арқылы бюджет қаражатын үнемдеу маңызды мүмкіндіктер ашылуда.

Пайдаланған әдебиеттер

9. Рожкова. Организационные основы управления проектами государственно-частного партнерства. // Проблемы современной экономики. 2015. № 1 (35). С. 153-162.

10. Ершов Д. Л. Организация мониторинга реализации стратегического партнерства в здравоохранении // Проблемы современной экономики. 2013. № 4 (48). С. 349-351.

11. Яковлев А.А., Ремингтон Т.Ф., Маркес И., Базавлюк В.Н. Государственно-частное партнерство в среднем профессиональном образовании: на примере фирм в России и Китае. 2017. 79 б

12. OECD Organisation for Economic Co-operation and Development (2008) 56.

13. Варнаровский В.Г. Партнерство государства и частного сектора. М.2013.С. 28-32.

14. Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 31 қазандағы № 379-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz>.

15. Сосна С.А. Концессионное соглашение — новый вид договора в российском праве // Журнал российского права, 2002. www.concession.ru

16. Шарингер Л. Новая модель инвестиционного партнерства государства и частного сектора // Мир перемен. 2004, № 2. С. 13.

ӘОЖ: 343.55

ҚАЙЫРМДЫЛЫҚ ЖАСАУ АРҚЫЛЫ ЗАҢ БҰЗУШЫЛЫҚТАН САҚТАУ

Турдымуратова У., Сатыбалдиева А. студенттер

*Ғылыми жетекші: Нурмухамбетов А.А., з.ғ.маг., аға оқытушы
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан*

Бүгінгі күні өзгеге жақсылық жасап, оны әлуметтік желіге жариялауға асығатындардың саны артып барады. Жақсылықты әркім өзі үшін жасайтындығы, оны жария қлыудың қажеті жоқтығын айтқанда, өзгеге үлгі болу басты мақсат екендігін алға тартады. Әрине, ол әркімнің өз таңдауы. Алайда, көптің алдында болып жатқан іс-әрекет ешқашан жасырын қалмау керек. Сонымен қатар, блогерлер де қоғамда алатын орындары болғандықтан, заң аясындағы шектеулерге бағынуы тиіс.

Шынымен соңғы жылдары әлеуметтік желі бойынша және сондағы оқырмандар арқылы қайырымдылық жасау шаралары көбейіп кетті. Алайда, оның заңдылығын, қаржының көзделген мақсатта жұмсалып жатқандығын тексеріп отырған ешкім жоқ. Осы қаржылай көмек жасау бойынша, әсіресе дертке шалдыққан балаларға байланысты ұсыныстар көп келеді.

Жалпы, блогерлер ауқымды науқан (акция) ретінде тікелей эфирлер жүргізіп, минут, сағат санап ақша жинап баспана алып беретін қор ретінде өз жұмыстарын жүргізіп жатыр.

Естуім бойынша, бұл шараны өткізіп бергендігі үшін жиналған қаражаттан алатын өздерінің үлесі де бар екен. Сол үшін менің ойымша, бұл іс-әрекеттерді заңдастырып, тексеру қажет. Сонымен қатар, біз халықты дайын асқа, жеңіл ақшаға уйретіп жатқанымызды байқаймыз. Мұның артында «кез келген блогер мәселемді шеше алады, сұрасам қаржы береді» дегендей үміт пен жалқаулық араласқан бір ой болады. Ал негізінде, блогерлер, халықтың көзін ашып, табыс табып, еңбекпен нан табу жолдарын көрсетіп, өз бетімен әрекет етуге уйретіп отруы керек деп ойлаймын. Әрине әркімнің басында болуы мүмкін жағдайлар бар. Нағыз көмек көрсету қажет сәттер де кезігеді. Алайда, қандай жағдай болмасын барлығы заң жүзінде орындалуы керек.

Жалпы, қайырымдылыққа ақша жинау бар және жиналған ақшаны біреуге көмек ретінде беруде бар. Яғни, бұл жерде екі азаматтық құқықтық қарым-қатынас туындайды олар төмендегіше:

Бірінші; азаматтық құқықтық қарым-қатынас ақша жинайтын блогер мен сол блогерге қайырымдылық ретінде ақша жіберетін адамдар(оқырмандары) арасындағы қарым-қатынас. Заң бойынша қайырымдылыққы қыражат жинауды жүзеге асыру- тек қана заңды тұлғағана рұқсат етілген. Яғни, заңға назар аударатын болсақ, жеке тұлға қайырымдылық үшін деп ешкімнен ешқандай ақша жинай алмайды. Заң бойынша бұл ҚР Әділет департаментінде тіркелген заңды тұлға, қайырымдылық қор болуы тиіс. Тіркелген соң оның БИН номері (бизнес идентификациялық номер), мекенжайы банктегі есепшорты болады. Ал блогердің есепшорты физикалық тұлға (жеке тұлға) ретінде бөлек. Егер блогер қаржы жинайтын болса, ең алдымен заңды тұлға ретінде қайырымдылық қор ашып, оны компания ретінде тіркеген соң ғана сол заңды тұлғаның есепшорты ашылады.

Оқырмандардан түсетін ақша блогердің жеке шотына емес, осы қайырымдылық қордың заңды тұлғаның есепшотына тусуі керек.

Екінші; қарым-қатынас- блогермен немесе осы қайырымдылық қор мен мұқтаж адамның (баспанаға, емге) арасында туындайды. Бұл қарым-қатынастың басты талабы қайырымдылық қордың яғни заңды тұлғаның есепшотына тускен қаржыны сол мұқтаж адамның есепшортына аудару керек.

Сонымен қатар, бұл жерде екі тұлғаның арасында келісімшарт болады

Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 16-қарашадағы

№402-V ҚРЗ. 8-бап

Қайырымдылық ұйымы:

1)Қазақстан Республикасының заңнамасын сақтауға; 2)Өз мүшелеріне (қатысушыларына)олардың құқықтары мен мүдделерін қозғайтын құжаттармен және шешімдермен танысу мүмкіндігін қамтамасыз етуге; 3)Өз мүшелеріне (қатысушыларына) мүліктің тусуі және жұмсалуды туралы ақпарат беруге міндетті Қайырымдылық ұйымының жарғысы

1 Қайырымдылық ұйымы жарғының негізінде әрекет етеды.

2 Қайырымдылық ұйымының жарғысында:

1) қызметтің атауы, нысанасы мен мақсаты көрсетілуі тиіс;

16-бап. Қайырымдылық ұйымының басқару органдары

1. Қайырымдылық ұйымының жарғысында көзделген тәртіппен қалыптастырылатын алқалы орган

-қамқоршылық кеңес қайырымдылық ұйымының жоғары басқару органы болып табылады.

2. Қамқоршылық кеңес қайырымдылық ұйымының атқарушы органы тағайындайды, қайырымдылық ұйымы қызметінің оның жарғысының мақсатына сай болуын бақылауды, сондай-ақ жарғыда бекітілген өзге де өкілеттіліктерді жүзеге асырады.

Яғни жоғарыда көрсетілген 15 және 16-баптар бойынша, қордың нақты көмек беретін сферасы мен шешім қабылдайтын қамқоршылық кеңесі болуы керек.

Қамқоршылық кеңестегі адам саны екі аламан көп болуы керек. Мысалы, үш немесе бес алам. Олар өзара ақылдасып, көмек беретін адамның құжаттарын тексеріп, шешім қабылдайды. Ал мұны жалғыз блогер атқара алмайтындығы айтпасақ да түсінікті.

Жәнеде блогерлердың көп жіберетін қателігі деп мына дүниені айтар едік. Мәселен, кофейняға барсаңыз «Мен бүгін 5 мың тенге салдым, кешке дейін 20 мыңға айландырып алдым. Егер қызықтырса сілтемеге өт» деп жарнама жасап тұрады. Сол сілтемеге кірсеңіз, онлайн ойындар шыға келеды.

Елімізде лоторея ойнату үшін және казино қызметін қаланың сыртында орналасқан, арнайы компания ашып, салық төлеп, тек қана рұқсатпен жұмыс жасауға болады. Бірақ өкінішке орай, бізде онлайн казинолар бар және оны жастардың өздері жарнамалап жүр. Әсіресе, 16-25 жас аралығындағы жастар осындай үлкен қателік жіберіп жатыр. Жалпы, осындай лоторея мен онлайн казиноларды жарнамалағаны үшін блогерлерді жауапқа тарту қажет деп есептеймін. Оларға мұның дұрыс емес екендігін айтқанда; «Мен білмей қалдым, жарнамаға ұсыныс тускен соң жарнамалай салдым» дегендей ақтауларын айтады. Алайда оқырманына жариялаған 16 жастағы жасөспірім сол жарнамасымен өзге 16 жасар балаларды құмар ойынға тартып отырғанын тусінуі керек.

Заң ортақ. Қарапайым жасөспірімді жалған ақшамен қызықтырып, құмар ойындарына, әртүрлі заңсыз табыстарға итермелек, олардың психикасын бұзу адам ретінде де заң шеңберінде де үлкен қылмыс, ауыр кунә. Осы жауапкершілікті табысты блогер, пиарщиктер тусінетін кун келды. Интернет беттері мен әлеуметтік желілерде оларға заңмен тыйым салу, құқықтық жауапкершіліктерге тарту дер кезінде, орынды қозғалаып жатқан мәселе. Тек көп ұзатпай бұл жағдайдың барлық қырлары заңмен реттелуі қажет.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Азаматтық журналистика – citizen journalism Википедия ашық энциклопедия // www.Wikipedia.org.
2. Шамақайұлы Қ. Ақпараттық қауіпсіздік, кибер соғыс және БАҚ жауынгерлері//Ақиқат журналы. – No4. – 2011.
3. Жауырұлы Т. Азаматтық журналистика: өресі мен өрісі // Егемен Қазақстан. – 2012.
4. Дэн Гиллмор. Мы, Медиа. // computerra.ru
5. Сембай Ә. Интернеттің қазақстандық сегментіндегі қазақ тілді бағыттың дамуы. Зерттеу// Қазақстандағы интернет. MediaNet халықаралық журналистер орталығы. Алматы-2010.
6. Кәпқызы Е. Үгіт-насихат – журналистика емес. // minber.kz 04.11.2015.
7. Әбдібек Ж. Жаңа медиа: аңызы мен ақиқаты// <http://qamshy.kz> 2013/3/ 03
8. Қамзин К. Мен ұлттық журналистикаға қызмет етемін! // <http://abai.kz>.
9. Еркімбаев А. Жаңа медиа: монологтан диалогқа. – Алматы: Асыл кітап, 2012.

УДК 340.1

КАЗАХСТАН НА ПУТИ СТАНОВЛЕНИЯ ВЫСОКО-ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА

Изатова Ж., студентка

Научный руководитель: Сагалбаева Р.Е., ассоц. профессор

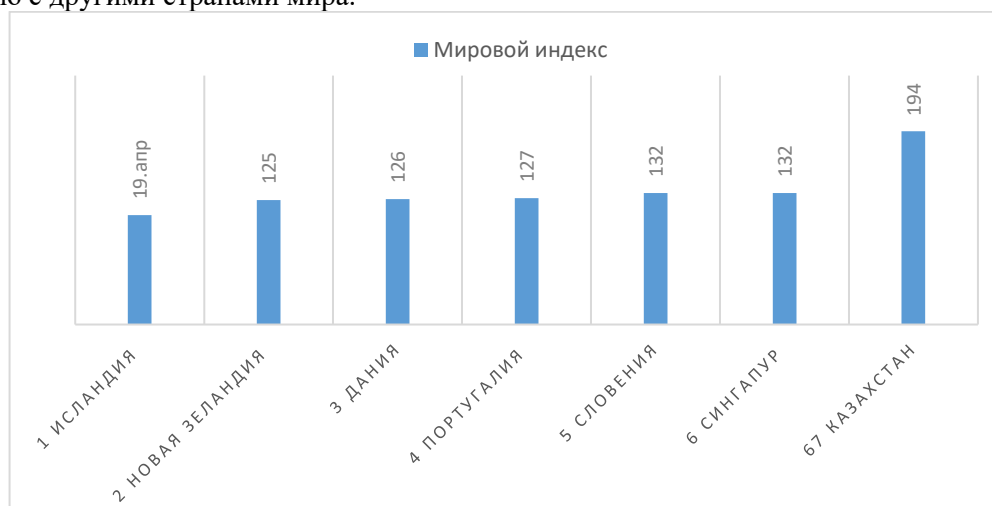
Евразийский технологический университет, г.Алматы, Казахстан

В процессе многочисленных демократических преобразований, которые начались в начале 90-х, Казахстан вышел на тернистый путь развития гражданского общества и построения правового государства. Новые независимые государства, возникшие на пост советском пространстве, столкнулись сегодня с беспрецедентным по своим масштабам и глубине задачами преобразования общества. Построение правового государства является логичной стратегией страны, но как достичь этого заветного статуса? И не просто утвердить себя такой страной, а на деле являться-задача не из простых.

Современное понимание правового государства не ограничивается набором хотя и важных, но все же внешних характеристик (связанность государства правом, разделение властей, наличие Конституции), определенной системой принципов, институтов и норм. Это доказывает опрос среди студентов университета по самым разным специальностям.

80% опрошенные соглашались с простой истиной-правовое государство это государство, в котором безопасно жить, где можно открывать бизнес, учиться, работать и растить детей. И как показывает Global Peace Index- индекс характеризующий уровень безопасности проживания в странах и регионах, Казахстан занимает 67 место из 163 стран на 2021 год. Этот показатель является самым высоким среди всех постсоветских стран, но все еще достаточно средним по сравнению с другими странами мира.

Лучшими странами в этом направлении на 2021 год были признаны Исландия, Новая Зеландия, Дания, Португалия, Словения, Австрия и Сингапур. Все страны с разной историей, правовой системой, территорией, отношением к религиям и экономическим положением. Анализируя данные страны, можно сложить модель успешного в правовой сфере государства.

Правовая система Исландии входит в самостоятельную скандинавскую правовую семью. Гражданско-правовая система основана на датском законодательстве и не попадает полностью под юрисдикцию Международного суда ООН. Исландия ставит свои законы, выше законов международных, что по концепции правового государства за авторством Дж. Лильберна, Г. Гроция, Б. Спинозы, Дж. Локка, Ш. Монтескье, Ж.-Ж. Руссо, И. Канта, Г. Гегеля является признаком «не-правового государства».

Важным источником права служат также правовые обычаи, нередко весьма древнего происхождения, собранные в "трагас", и в особенности судебные прецеденты, среди которых первостепенное значение имеют акты Верховного суда, публикуемые в ежегодных сборниках. Нередко такие законы противоречат друг другу. При этом сохраняют силу и отдельные законы, изданные в свое время датскими и норвежскими королями, хотя реальная сфера их применения ныне весьма мала. Президент страны может издавать временные законы, действующие в период между сессиями Альтинга.

Для граждан Казахстана-привыкших к классической римской системе права данная система удивительна. В Исландии редко пользуются услугами адвокатов, а судов на душу населения в 7,5 раз меньше, чем в Казахстане.

Исландия является 8 страной мира по объему ВВП на душу населения, уступая США-которые в Global Peace Index 2021 года занимают 122 место. В следствии чего можно утверждать, что экономическая составляющая скорее является следствием правового благополучия страны, и не всегда богатые страны-безопасные страны.

Страна	Исландия	Новая Зеландия	Дания	Португалия	Словения	Австрия
GPI на 2021 год	1	2	3	4	5	6
ВВП на душу	8	21	9	37	33	15

Исландия ежегодно входит в рейтинг стран с самым низким уровнем преступности среди подростков и молодежи. И проследив закономерности можно выявить- страны, лидирующие в GPI это страны, уделяющие огромное внимание обучению детей дошкольного и школьного возраста.

«Образование в Исландии имеет свои определенные преимущества-большое внимание в Исландии уделяется воспитанию самостоятельности учеников. Для этого каждому классу, в котором обязательно есть староста и свой совет, вверяется шефство над закрепленным за ним помещением. Дети следят за его состоянием и занимаются оформлением комнаты к различным праздникам или концу учебного года. Учебный день в школах Исландии длится намного дольше, чем в иных странах, а безопасность детей на улицах является одной из главных задач правоохранительных органов и всего населения. В воспитании детей исландцы очень терпеливы и демократичны. Детскую свободу в действиях стараются не ограничивать, в допустимых пределах разрешают различные шалости»/

Все аналитики схожи во мнении, что специфика образовательной системы Исландии, является ярким образцом тысячелетиями выведенной системой. Большое внимание уделяется формированию правомерного поведения и устойчивой гражданско-правовой позиции. Детей учат высказывать свое мнение, анализировать информацию и брать ответственность за свои действия.

Новая Зеландия не имеет писаной конституции. Неписаную составляют законодательные акты, конституционные соглашения, прецеденты. По форме правления Новая Зеландия - конституционная парламентская монархия. Политический режим - демократический. Новая Зеландия занимает 21 место по объему ВВП на душу населения и является типичным представителем «английской системы права».

Новая Зеландия-занимает второе место в мировом антикоррупционном рейтинге Transparency International. Государство в сфере противодействия коррупции развивает систему общественной и правовой культуры с целью воспитания граждан не воспринимать коррупцию, как средство решения проблем. «Для этого государство организывает и финансирует проведение конференций, семинаров и курсов по борьбе с коррупцией для детей.»

Страна уделяет большое внимание правовому воспитанию молодежи, прививая ценности гражданского общества, мотивирует проявлять инициативу и не бояться государственного аппарата.

Правовая система Дании входит в самостоятельную скандинавскую (именуемую также "северной") правовую семью, сочетающую некоторые черты как романо-германской, так и англо-американской систем.

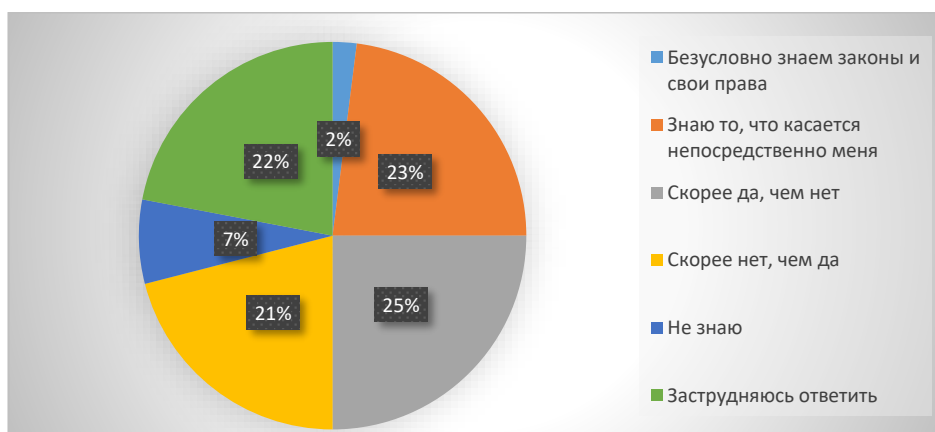
В силу особенностей исторического развития страны датское право весьма своеобразная и совершенно самостоятельная система. В прошлом оно не испытывало на себе сколь-нибудь определяющего влияния права какого-либо другого государства. Лишь с последних десятилетий XIX в. оно оказалось вовлеченным в процесс целенаправленного сближения с правом других скандинавских государств. На основе предложений, разрабатываемых совместными комиссиями юристов, в этих странах принят ряд законодательных актов аналогичного содержания, прежде всего в сфере торговли, а также семейного и наследственного права.

Существенная особенность датского (и вообще скандинавского) права состоит в том, что наряду с законодательством большую роль в качестве источника права играют судебные прецеденты. Некоторые правовые институты регулируются лишь нормами прецедентного права. Дания достаточно сложна для понимания в правовой сфере. Она не имеет четкую

иерархию и структуру. Но все это не мешает стране входить в рейтинг самых безопасным стран, а Международная организация экономического сотрудничества и развития, уже на протяжении 50 лет голосует за Данию, как за «самое счастливое государство в мире. Датская система воспитания признается одной из лучших «предоставляя полную свободу действий», и воспитывая в детях самостоятельность и разумность.

«Дошкольное учреждение должно дать детям возможность участвовать в принятии решений, совместной ответственности и дать некоторое понимание демократии. Ребенок должен иметь возможность быть признанным как личность, которая может оказывать влияние на окружающий мир в процессе своего развития. Дети должны быть вовлеченными, заинтересованными и активными участниками, способными на сотрудничество и включенными в процессы, имеющие демократическую направленность»-данная цитата датского директора явно показывает основные принципы воспитания. Еще с самого раннего детства граждан учат проявлять свою позицию и влиять на общество за действуя в первую очередь мирные и ненасильственные методы.

Наиболее интересной страной для Казахстана является Словения, ведь из всех стран, представленных ранее именно данное государство наиболее похоже на РК. Словения, страна пережившая развал как СССР так и Югославии— это страна с самым высоким уровнем жизни: по доходам населения она обгоняет не только другие страны Центральной и Восточной Европы, но и членов Евросоюза Португалию с Грецией. Правовая система Республики Словении входит в романо-германскую правовую семью и имеет общие черты с правовыми системами других бывших союзных республик Югославии. В настоящее время основным источником права в Словении являются законы и другие нормативные акты. Высший нормативный акт - Конституция; за ней следуют законы, принятые парламентом; декреты, изданные правительством во исполнение законов, подзаконные акты, изданные министерствами во исполнение законов и декретов правительства, и подзаконные акты, издаваемые органами местного самоуправления для решения вопросов, входящих в их компетенцию. Законы и другие подзаконные акты также должны соответствовать общепризнанным принципам международного права и нормам международных соглашений, участником которых является Словения. Ратифицированные и опубликованные международные соглашения применяются в Республике Словении непосредственно. Как видно, Словения почти идентична Казахстану в рамках правовой системы и несомненно две страны идут к одной идеальной модели «безопасной страны». Но безусловно, Словения пока опережает наше государство, в первую очередь за счет меньшего на 167% количества преступлений на душу населения. По мнению опрошенных экспертов «Это обусловлено более глубоким пониманием своих прав и законов среди словенского населения»-и действительно по опросу среди учащихся лишь 25% думают, что знают свои права.

При этом 20% людей не стали бы защищать свои права, 23% опасаются представителей правоохранительных органов. Эти данные показывают, что большинство граждан нашей страны не знают своих прав и законов нашего государства. В связи с этим остро встает вопрос надобности новых законов-«Если допустить возможность существования свода законов-отвечающих на все потребности населения, которые защищают абсолютно все слои общества, отвечают всем нормам и потребностям-и даже не в коей мере не затрагивают свободу каждого отдельного человека. Дай этот кодекс в руки людям-и они все равно будут жить по своему разумению». Граждане, не понимающие законов, никогда не постоят безопасное «правовое» государство. Это может быть рассмотрено на примере Российской Федерации-где гражданский кодекс состоит из 4 книг, 7 разделов, 77 глав и 1551 статьи, а исполнение законов ниже чем в нашей стране по GPI.

Из результатов исследования можно сделать вывод, что самые развитые страны мира стараются бороться с причиной, а не следствием. С раннего детства объясняют основные правовые термины, рассказывают о вреде коррупции и самое главное-учат проявлять активную гражданскую позицию. Каждый человек чувствует свою важность в принятии решения, берет ответственность за свой выбор. Именно поэтому в этих странах нет правового нигилизма, беззакония и желания обмануть систему. Граждане понимают, закон в первую очередь защищает их, никак не ограничивая. Они учат законы, вникая в подоплеку принятия данных правил. Именно к этому нужно стремиться Казахстану, законы которые не понимает большинство населения-больше вредят, перегружая аппарат и вызывая отторжение у населения. А качественных подход к формированию свободной мысли, активной гражданской

позиции и индивидуальной правовой ответственности-путь к безопасной стране и правовому государству.

Использованная литература

1. <https://www.sites.google.com/site/sclthry/politiceskaa-sfera/pravovoe-gosudarstvo>
2. https://kommentarii.org/strani_mira_eciklopediy/sloveniy.html
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/sloveniya-20-let-nezavisimosti/viewer>
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/o-doshkolnom-obrazovanii-v-danii/viewer>
5. <https://kiwieducation.ru/nz/study/sistema-obrazovaniya-novoj-zelandii/>
6. https://www.sularu.com/vvp_pcap/NZL
7. https://www.sularu.com/vvp_pcap/NZL
8. https://www.sularu.com/vvp_pcap/NZL

УДК 340

ПРАВОСОЗНАНИЕ КАК ЭЛЕМЕНТ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ

Козлова А. А., Болатова А. А., студентки

Научный руководитель: Иманбердиева Э. Б., к.ю.н., асоц.профессор

Евразийский технологический университет, г. Алматы, Казахстан

Особо важную роль в строительстве правового государства и построения гражданского общества играет «правовая культура», способствующая развитию правосознания человека, воспитывающее в нем правовую активность, что в дальнейшем помогает ему находиться в «правовом поле».

Первый президент Республики Казахстан в своем обращении к народу Казахстана поставил амбициозную цель – войти в тридцатку развитых стран мира. В послании Н.А. Назарбаева отмечено, что в условиях развития глобальной конкурентоспособности следующие семь направлений являются приоритетными:

- усиление инновационной индустриализации;
- инновационное развитие агропромышленного комплекса;
- создание наукоемкой экономики;
- динамичное развитие инфраструктуры агломераций, транспорта, энергетики;
- развитие малого и среднего бизнеса;
- реформирование системы образования и здравоохранения;
- совершенствование работы государственных институтов [1].

Применительно к рассматриваемой нами темы особый интерес вызывает шестое и седьмое приоритетное направление на пути вхождения Казахстана в 30 развитых конкурентоспособных стран мира. Особенно важно остановиться на задаче по формированию конкурентоспособной культурной ментальности казахстанцев и достижению высокой правовой культуры.

Структура правовой культуры выражается в уровне развития правосознания общества, в ответственности и степени свободы личности. Важно сказать о том, что не может быть речи о правовом государстве, в котором уровень правовой культуры населения находится на низком уровне или вовсе отсутствует. Любому государству для представления или утверждения себя в качестве правового, нужно достичь должного или желаемого уровня правовой культуры, отсутствие которых свидетельствует о неправовом государстве. Всем безызвестно что правосознание является один из элементов правовой культуры. Особой отличительной чертой правосознания является отношение граждан и общества к юридической действительности, выражающееся через термины «права» и «сознание».

Как известно нам из лекции по теме «Правосознание», словосочетание правосознания состоит из двух категорий право и сознание, связанных между собой. Право принадлежит к сфере общественного и индивидуального сознания. Э.Б. Иманбердиева отметила, что акты, признаваемые правом, следует рассматривать как своеобразные теоретические и практические проявления культуры, для обозначения которых в этом качестве науке используется специальное понятие – правосознание.

Итак, право – это основа правосознания, которая отвечает социальным потребностям общества. Правосознание – особое средство для развития мирного и справедливого государства. Правосознание — это общественное сознание, которое отражает психическое отношение общества к юридическим явлениям. В качестве примера наш научный руководитель привела высокий уровень правосознания наций и народов той или иной страны, которые не могут смириться с пропагандой и ведением войны в соседних государствах.

Правовое сознание граждан или населения строится на правовой идеологии и правовой психологии. Правовая идеология формируется на интересах, целях и задачах не только общества. В целом правовая идеология — это совокупность юридических теорий, взглядов, отражающие правовую реальность. Правовая идеология показывает на сколько развито правовое сознание, характеризующее культурно-правовые ценности общества.

Правовая идеология напрямую зависит от правовой психологии, показывающая чувства, желания и настроения общества. Формирование правовой психологии строится на сознании и здравом смысле общества. Из вышесказанного мы делаем вывод о том, что главным элементом правосознания являются правовые убеждения и правовые идеи.

Перечислим и раскроем основные функции правосознания. Первая это познавательная функция, представляющая собой комплекс юридических знаний в праве, присутствующие в жизни каждого человека. Теория и практика в области юриспруденции помогает раскрыть сущность права и подробнее изучить правовую действительность. Вторая это оценочная функция, осуществляемая оценыванием действий права с разных сторон на основе общества. Правосознание помогает выработать нужное отношение к соблюдению норм права и воплощает представления о сущности и характере правовых институтов в обществе. Третья это регулятивная функция, состоящая в применении юридических знаний, на основе правовых установок. Отметим, что правосознание классифицируют, отталкиваясь от объекта правосознания. И последняя четвертая это прогностическая функция, роль которой заключается в оказании помощи для формирования правильной модели поведения в обществе.

По мнению Ю.А. Кузьмина многие забывают и не упоминают о других весьма важных функциях правосознания. Помимо перечисленных выше функций Ю.А. Кузьмин разделяет смысловые функции правосознания, включая в них: мировоззренческую, информационно-познавательную, аксиологическую, прагматическую, коммуникативную, объяснительную и описательную функции правосознания [2].

Классификация правосознаний производится по двум критериям, как по субъекту и по глубине отражения. Классификация по субъекту, включает в себя массовое и индивидуальное правосознание общества (социальной группы). Например, правосознание студентов, преподавателей, военнослужащих определяется массовым правосознанием, а правосознание одного человека - индивидуальным.

В свою очередь, классификация по глубине отражения включает в себя несколько доктринальное, профессиональное, обыденное правосознание. Доктринальное правосознание, основанное на углубленном изучении права и его концепций, характерно нашим преподавателям, имеющим ученую степень и занимающихся научно-исследовательской деятельностью. Профессиональное правосознание, формирующееся у человека, занимающихся практической деятельностью в области права. Такое правосознание характерно для судей, адвокатов, прокуроров, нотариусов, судебных секретарей и судебных исполнителей. А обыденное правосознание формируется у любого человека на основе информации из СМИ или на основе собственного опыта.

Между тем, в последние годы в юридической литературе встречается мнение авторов, разделяющих новую форму профессионального правосознания, как пенитенциарное правосознание. Так, согласно точке зрения Ю.А. Борзенко пенитенциарное правосознание сотрудников уголовно-исполнительной системы формируется благодаря и в результате их практической деятельности, связанной с исполнением наказаний [3, с. 99].

Важно привести отличие правовой культуры от правосознания. Правосознание отличается от правовой культуры тем, что в теории отражает отношение как социума, так и отдельных граждан к юридическим нормам, а правовая культура отличается в первую очередь в позитивном взаимоотношении индивидуумов к правовой сфере. Поэтому правовую культуру относят к более широкому понятию, чем правосознание, отражающее уровень знаний общества собственных прав и обязанностей и т. д.

Н.Е.Еликбаев определяет правосознание как: «объективно существующий набор взаимосвязанных идей и эмоций, выражающих отношение общества, групп, индивидов к праву – этому целостному социальному институту, его системе и структуре, к отдельным законам и характеристикам правовой системы». Исходя из этого, автор заключает, что правосознание есть сумма знаний, представлений и оценок индивидов и групп по поводу права, его применения и форм выражения [4, с. 140–141].

В заключении, из всего выше сказанного, мы можем сделать вывод, что смысл правовой культуры заключается в знании и уважении общества к нормам права и их соблюдении. Поэтому правовая культура во многом схожа с правосознанием, поскольку так же основывается в суждениях о правомерности и неправомерности.

Правосознание — это важный механизм для поддержания правопорядка в обществе. Правосознание влияет на уровень личной ответственности заставляющее общество соблюдать все условия и обязанности, так укрепляется целостность общества. От правосознания зависит процесс формирования правовой системы. Чем выше уровень правосознания общества, тем выше правовая культура в государстве.

Использованная литература

1. Казахстанский путь-2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее [Электронный ресурс]: Послание Президента Республики Казахстан от 17 января 2014 года. Доступ предоставлен Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. Режим доступа: свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400002014> (дата обращения: 16.11.2022)

2. Смыслонесущие функции правосознания // Вестник Чувашского университета. - Чебоксары: Изд-во «Чувашский государственный университет им. И.Н. Ульянова». - 2009.

3. Борзенко Ю. А. Пенитенциарное правосознание как форма профессионального правосознания // Пробелы в российском законодательстве. – М.: Изд-во «ЮрВАК», 2008. – № 2. – С. 99-101.

4. Еликбаев Н.Е., Еликбаева Л. Н. Правосознание и правовая культура в Казахстане: проблемы теории [Текст] / Еликбаев Н.Е., Еликбаева Л. Н. // Вестник Карагандинского юридического института Министерства внутренних дел Республики Казахстан. – 2004. – Выпуск 2(10). – С. 140–145.

УДК 347.965

ПАРТИСИПАТИВАЯ ПРОЦЕДУРА КАК АЛЬТЕРНАТИВНЫЙ СПОСОБ РАЗРЕШЕНИЯ СПОРОВ

Кульмаметова К.Р., студентка

Научный руководитель: Иманбердиева Э. Б., к.ю.н., ассоц.профессор

Евразийский технологический университет, г. Алматы, Казахстан

Введение. В 2010-2011 годы во Франции зародилось применение нового альтернативного способа урегулирования споров, как партисипативная процедура. На сегодняшний день во Франции наравне с другими видами альтернативных способов разрешения спора, такими как медиация, мировое соглашение, арбитраж – официально, на законодательном уровне урегулирована и используется партисипативная процедура. Основой для внедрения этой процедуры – является положительный опыт ее применения на практике. Термин «participative» - с французского переводится как «участвующий». Исходя из этого, в нашем понимании партисипативный – это вовлечение в управление и непосредственное участие в принятии решения в анализе проблем. Положительный опыт внедрения и применения партисипативной процедуры за рубежом, способствовал введению данной процедуры в гражданское судопроизводство и нашего государства, как одного из способов мирного разрешения споров.

«Основой для создания данной процедуры, - пишет судья Ж. Тогусова, - стал позитивный опыт применения «коллаборативного права» (collaborative law) в Северной Америке и «партисипативной юстиции» (justice participative) в Канаде» [1].

Отметим, что с термином «collaborative law», именуемого как «совместное право», мы ознакомились при изучении семейно-брачных споров, в урегулировании которых успешно применяются нормы совместного права.

В Казахстане партисипативную процедуру *de-facto* стали применять с ноября 2014 года, а *de-jure* с 01 января 2015 года. В частности, 31 октября 2015 года был принят новый Гражданский процессуальный кодекс РК, который поставил перед казахстанским гражданским судопроизводством задачу – содействие мирному урегулированию спора. Для решения этой задачи были приняты ряд мер, одним из которых является партисипативная процедура. Сейчас эта процедура проводится без участия судьи, путем проведения устных и письменных переговоров между определенными сторонами при обязательном содействии адвокатов или юридических консультантов обеих сторон. Ранее, проводилась с участием судьи и только адвокатами. Ныне порядок проведения партисипативных процедур изменился.

Здесь стоит согласиться с мнением о том, что примирительные процедуры, в том числе партисипативные процедуры направлены на значительное упрощение гражданского судопроизводства, облегчение как для участников, так и для судей [2, с.51].

Хотелось бы отметить, что несмотря на то, что законодатель содержит в себе нормы, касающиеся проведения партисипативных процедур, тем не менее, не дает определения этим процедурам и порядок их проведения. Методические рекомендации по проведению партисипативной процедуры были написаны известным казахстанским адвокатом Б. Раисовой. В дальнейшем, эти Методические рекомендации были утверждены Президиумом Республиканской Коллегии адвокатов и положительно восприняты казахстанским обществом, что стали широко использовать их. Согласно им, «партисипативная процедура – это переговорный процесс урегулирования спора между сторонами с обязательным участием их адвокатов, без участия судьи, в целях достижения ими взаимоприемлемого соглашения; и реализуемая по добровольному согласию сторон» [3].

Существует три основных этапа партисипативной процедуры, которых выделяет адвокатское сообщество. Первым этапом будет являться – выдвижение предложений сторонами по иску или спору, вторым – выбор альтернатив сторонами и третий, завершающий этап – положительный результат, то есть письменное соглашение сторон с участием адвокатов. Оно будет утверждаться определением суда, то есть судебным актом и будет вынесено после завершения процедуры между сторонами с участием их адвокатов. Участниками партисипативной процедуры будут являться – стороны по гражданскому делу и их адвокаты. Сторонами партисипативной процедуры могут быть как физические, так и юридические лица [4].

Основанием для проведения данной процедуры будет являться – договор поручения сторон. Он заключается с адвокатом для того, чтобы оказать квалифицированную юридическую помощь, урегулировать спор в рамках примирительной процедуры. Партисипативная процедура проводится на основе принципов - добровольности сторон, равноправия сторон в переговорах, недопустимости вмешательства в данную процедуру, законности действий адвоката, действующего в интересах своего доверителя. Стороны партисипативной процедуры вправе отказаться от переговоров на любой ее стадии, но прежде чем так поступить, нужно уведомить об этом суд в письменной форме. В ходе данной процедуры стороны так же вправе самостоятельно, по своему усмотрению распоряжаться своими процессуальными и материальными правами, увеличивать или уменьшать размер требований или вовсе отказаться от спора. Так же, стороны пользуются равными правами при выборе адвокатов, своей позиции, в способах ее отстаивания при получении информации, в оценке условий соглашения урегулирования спора, при этом они несут равные обязанности.

При проведении партисипативной процедуры – адвокаты обязаны проводить встречи как со всеми сторонами одновременно, так и с каждой из сторон отдельно, так же предоставлять им устные и письменные рекомендации и соответствующие доказательства по урегулированию существующего спора. Когда проводятся переговоры в рамках партисипативной процедуры, стороны действуют только с согласия своего доверителя. До начала данной процедуры нужно четко разъяснить ее цели, правовые последствия заключения мирового соглашения, так же права и их обязанности. При этом, адвокаты обязательно при ведении переговоров должны соблюдать кодекс профессиональной этики адвокатов. Партисипативная процедура так же должна проводиться по согласованному сторонами порядку. То есть стороны могут на свое усмотрение обговорить место встречи для проведения партисипативной процедуры, они

самостоятельно устанавливают удобную дату и время для них, по своему усмотрению договариваются о языке проведения партисипативной процедуры. Когда заключается по итогу мировое соглашение между сторонами, оно должно быть составлено на том же языке, на котором ведется гражданское производство [5].

Само проведение партисипативной процедуры осуществляется по взаимному согласию сторон. Переговоры с участием адвокатов при урегулировании споров, которые возникли из гражданских, трудовых, семейных и иных правоотношений с участием физических или юридических лиц, могут быть применены как до обращения в суд, так и после начала судебного разбирательства. Проведение партисипативной процедуры в рамках гражданского судопроизводства начинается с того дня, когда одна из сторон заявила об этом в суде, либо это было предложено судом – провести переговоры данной процедуры в разумные сроки, в рамках действующего законодательства. Если одна сторона направила в письменной форме предложение о проведении партисипативной процедуры и в течении указанного разумного срока не получила согласие от другой стороны, такое предложение будет считаться отклоненным. Все расходы, которые связаны с проведением данной процедуры, включают в себя: вознаграждение адвоката, расходы, понесенные адвокатом в связи с проведением партисипативной процедуры и расходы на оплату проезда к месту рассмотрения проведения переговоров по урегулированию спора, так же проживание и питание, расходы на оплату заключений специалистов, экспертов, оценщиков, то есть все понесенные стороной в целях сбора информации для партисипативных переговоров. Адвокаты так же проводят партисипативную процедуру как на платной, так и на бесплатной основе. В случае, если сторона в переговорах имеет право на оказание юридической помощи за счет средств гарантированной государством юридической помощи, адвокат обязан оформить надлежащим образом соответствующие документы в соответствии с Законом РК «Об адвокатской деятельности» для последующего возмещения расходов из соответствующего бюджета. Размер вознаграждения адвокатов определяется по договору со стороной до начала партисипативной процедуры [6]

Заключение. Соглашение об урегулировании спора, которое достигается сторонами переговоров в рамках партисипативной процедуры, обязательно заключается в письменной форме, подписывается сторонами и утверждается судом в рамках гражданского судопроизводства. Соглашение должно содержать данные о сторонах партисипативной процедуры, предмете спора, адвокатах, участвовавших в переговорах, а также согласованные сторонами условия соглашения, способы и сроки их исполнения и последствия. Соглашение об урегулировании спора подлежит исполнению сторонами партисипативной процедуры добровольно в порядке и сроки, предусмотренные этим соглашением [7]

Вывод. Альтернативным методом урегулирования спора – партисипативная процедура, является новшеством в законодательстве Республике Казахстан. Данная процедура является дополнением и изменением задач Гражданского Процессуального кодекса. Примирительная процедура – это всегда компромисс. На наш взгляд, суть партисипативной процедуры состоит во взаимных уступках сторон.

Использованная литература

1. Тогусова Ж. Партисипативная процедура – вид альтернативного разрешения спора с участием адвокатов обеих сторон. Май, 2020. // <http://infozakon.kz/courts/14277-partisipativnaya-procedura-vid-alternativnogo-razresheniya-spora-s-uchastiem-advokatov-obeih-storon.html>
2. Аманжолов Н.А. Возникновение примирительных процедур в республике казахстан // Евразийский Союз Ученых (ЕСУ) # 12 (69), 2019. – С. 49-51
3. Методические рекомендации по проведению партисипативной процедуры адвокатами. [Электронный ресурс]: Решение Президиума Республиканской коллегии адвокатов от 11 марта 2016 г. (протокол № 12). Доступ предоставлен Республиканской коллегией адвокатов РК. Режим доступа: свободный. URL: <https://advokatura.kz/ru/intervu/aetodiceskie-rekomendacii-po-provedeniu-partisipativnoj-procedury-advokatami>
4. Жубатова Ж.С. Примирительные процедуры: Статья судьи специализированного межрайонного экономического суда Актюбинской области // Информационное агентство Tilshi.kz - URL: <http://tilshi.kz/archives/2639>
5. Раисова Б. Партисипативные процедуры: статья адвоката // Образовательный проект Казахстана Articlekz.com. - URL: <https://articlekz.com/article/20864> //

6. Сон О. Партиципативная процедура: статья // Учебно-информационный портал «Налоги в Казахстане». - URL: <https://nalogikz.kz/docs/infolist-partisipativnaya-procedura.html>

7. Казбек С.С. Партиципативная процедура – что это такое: статья главного специалиста – секретаря судебного заседания Кокшетауского городского суда // www.716.kz-Новостной портал Акмолинской области. - URL: <https://716.kz/news/8311-partisipativnaya-procedura-cto-eto-takoe.html>

ӘОЖ 34.07

ЗАҢГЕРДІҢ КӘСІБИ ЭТИКАСЫ

Нұрғалиқызы Н., Жумабеков А.М. студенттер
Ғылыми жетекші: Иманбердиева Э.Б., з.ғ.к., қауымд.профессор
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Сіздердің назарларыңызға ұсынғалы отырған мақалам «Заңгердің кәсіби әдептілігі» тақырыбына арналған. Заңгердің кәсіби әдептілігіне тоқталмас бұрын, жалпы әдеп дегеніміз не және оны зерттеу не себепті маңызды деген сауалға жауап беріп өтейін. Әдеп сөзінің этимологиясына үңілсек, бұл грек тіліндегі «әдет», «ғұрып», «мінез» дегенді білдіретін сөзден шыққан термин. Әдеп - мораль, адамгершілік, ізгілік сияқты дүниелерді зерттеп, адамдардың қоғамда бірігіп өмір сүруін қамтамасыз ететін өзара әрекеттесу қағидалары мен механизмдерін зерделейтін философиялық пән. Сонымен, әдеп дегеніміз - мораль мен ізгілікті зерттейтін философиялық пән, ол 20 ғасырдан астам уақыттан бері бар. Ежелгі грек философы Аристотель - әдептіліктің атасы, негізін қалаушы. Аристотельдің әдептілік жайлы бірнеше еңбектері бар, олар: «Бақыт әдептілігі», «Никомахтың әдептілігі», «Үлкен әдептілік» сынды шығармаларымен оқырмандарының жүректерін жаулаған.

Бұл терминнің ғылыми, философиялық теориясына кіріспес бұрын, оны біршама қолданбалы мағынада сипаттап берсем, бұл тұжырымдаманы ұғыну біраз жеңілдеу болар. Ең қарапайым бір мысал: қоғамдағы күнделікті орын алып жатқан түрлі іс-әрекет, мінез-құлықтарды саралай отырып, біз дәрігер, журналист, заңгер, кәсіпкер, саясаткер немесе мұғалім сияқты кейбір кәсіпқой адамдардың мінез-құлқы немесе іс-әрекеті жайлы сөз қозғап жатамыз. Осыған орай біз медициналық әдептілік, журналистік әдептілік, құқықтық әдептілік, кәсіпкерлік әдептілік, саяси қайраткерлердің кәсіби әдептілігі және педагогикалық әдептілік деген ұғымдарды келтіреміз. Әдептілікті заңмен шатастырып алуға болады, дегенмен, көптеген заңдардың түп-тамыры осы әдептілік қағидаларынан бастау алып жатады. Әйткенмен, заңнан бір өзгешелігі - үкімет немесе қоғам бір де бір адамды әдептілік нормаларын қатаң сақтауға мәжбүрлей алмайды, әрі оны осы ережелерді бұзғаны үшін ешбір жазаға тарта алмайды (әлбетте, егер заң әдептілікке қатысты мәселелер бойынша ешбір қаулы қолданбайтын болса) [1, 2 б.].

Адамдар мемлекеттік қызметке тағайындалғанда, қоғам оларға сенім артып, әдептілік стандарттарды орындайды деп үміттенеді. Яғни, бұл адамдар сенімді ақтап, белгілі бір құндылықтарға, қағидалар мен ережелерге, асқақ мұраттарға арқа сүйене келе, өз міндетін атқаруы қажет. Сонымен бірге, мемлекеттік қызметкер әлеуметтік теңдікке, жұмыс орындарының құрылуына, азаматтық сезімді дамытып, демократияны нығайтуға күш салуы тиіс. Осы мақсаттарды көздей отырып, ол ел мен қоғамға әлеуметтік, экономикалық және саяси салаларда пайда әкелетін саясатты жүзеге асыруға даяр болуы керек.

Біздің қоғамда әдептілікке қатысты жиі айтылатын салалардың бірі - құқық қорғаушылық немесе заңгерлік әдеп. Әдептің бұл саласы құқық қорғау саласында қызмет ететін адамдардың адамгершілік, әдептілік және моральдық мінез-құлқына қойылатын талаптарды қарастырады. Құқық қорғаушылық әдептің негізгі элементтері ретінде: шыншылдық, адалдық, қоғамның игілігі үшін құқықтық нормаларды ұстанудың міндеттілігін ұғыну сияқты қасиеттерді атауға болады. Құқық қорғаушының кәсіби әдебі - заңгердің лайықты іс-әрекеттері туралы бірқатар әдептілік ережелер, нұсқамалар, кодекстер, ілімдер және теориялардың, сондай-ақ, қоғам алдындағы міндеттері мен адамгершілік қасиеттерінің қалыптасқан бір міндетті қатарын қамтиды [2, 3 б.].

Бүгінгі күні құқық қорғау органдары қызметкерлерінің кәсіби ісі заң пәндерінің негізін білумен ғана шектелмеу қажет, ол өз іскерлігін тәжірибеде, түрлі категориядағы азаматтармен өзара әрекеттесу барысында қолдана білуі тиіс. Құқықтық білімнен басқа заңгер-маман кәсіби-қызметтік міндеттерді аса белсенділікпен шеше алуға мүмкіндік жасайтын ізгілікті-әдептілік нормаларын игеру қажет. Ол өзін-өзі ұстай алуы керек, салмақты болып жас мамандарға үлгі тұтатындай өнегелі қызметкер болуы тиіс.

Заңгер - құқық қорғау, жазалау, қадағалау қызметтерін ғана атқармай, түзету, тәрбиелеу және ізгілендіру жұмысын жүргізуі тиіс. Сол себепті «Заңгердің кәсіби әдептілігі» атты курсы оқу - құқық қорғау органдары қызметкерлерінің кәсіптік дайындығының міндетті бөлігі болып табылады. Аталмыш курс кәсіптік дайындықтың бастапқы кезеңінде оқытылуы тиіс. Курс мақсаты - кәсіби әдепті құрайтын теория мен тәжірибе негіздеріне, тыңдаушылар бойында құқық қорғау органдары қызметкерлерінің кәсіби әдебіне сәйкес келетін әдептілік туралы білім жүйесін қалыптастыру және кәсіптік қызметті іске асыра алатын қабілеті бар маманды даярлау болып табылады. Өйткені, кәсіптік әдеп негіздерін, оның ізгілікті мәнін және мамандық проблемаларын білу құқық қорғау органдарының әр қызметкеріне міндетті. Кәсіптік әдепті оқу қажеттілігі қазіргі мемлекеттің дамуы және қалыптасу ерекшеліктерімен, қоғамдық және мемлекеттік өмірдің ізгілендіруін жетілдірумен, адам, оның құқықтары мен бостандықтары секілді өзекті мәселелермен тікелей байланысты.

Негізінен әдептілік әркімнің өз құқығын жүзеге асырған кезде басқа адамның құқығын бұзбауға арналған, бұл тұжырым заң тарапынан да қолдау тауып отыр. Оның себебі, адам мен қоғам арасындағы қарым-қатынас та әдептілік, адамгершілік негізге сүйенеді. Қазіргі кезде біздің қоғамда адамды танып-білуге деген ұмтылыс күннен-күнге артуда. Әдеп те, құқық та адамтанушы пәндер ретінде қалыптасуда. Бұл екеуін біріктіретін басты өзек - адам. Адамның заңмен көзделген құқықтарын жүзеге асыруда әдептіліктің, адалдықтың алатын орны ерекше. Кәсіби такт - бұл қарым-қатынас кезінде басқаларға деген шыдамдылық, мұқияттылық және әдептілік танытудың үлгісі.

Заңгер әдептілігі - әрбір азаматтың, әрбір заңгердің құқыққа деген көзқарасын, мінез-құлқын қарастыратын ғылым. Әдептілік негізінен заңгердің өздерінің қызметіне деген жауапкершілігін, әділдік жолында барынша қызмет етуге дайындығын, ар-ожданын, мәдени дамуын қалыптастырады. Заңгер әдептілігі ғылым ретінде, өзінің аздаған тарихына қарамастан, әлі де алғашқы қадамдарын жасауда. Судья, прокурор, қорғаушы, тергеуші парызының мазмұны, оны орындау ынтасы, кәсіптің ізгілік идеясы осы күнге дейін ашылмаған күйінде қалып отыр [3, 7 б.].

Заңгер - көп деңгейлі экономика мен басқару жүйесінің барлық салаларында қажеттілігі өте зор маман. Қазіргі таңда бизнес және өндіріс заманында заңгерлер биік мансаптарға ие болуда. Олардың қатысуынсыз бірде-бір сот ісі қаралып, сот шешімі шығарылмасы анық. Кез келген мекемеге сауатты, білімді, алуан түрлі заңдарда майталман, әрі құқығын орынды қолдана білетін маман қажет. Дағдарысқа қарсы басқару жүйесінде де заңгерлердің маңызы арта түсуде. Заманауи заңгер экономика мәселелерінде де білгір болып табылады. Мұндай маман қақтығыстар ортасында жүріп, мойнына үлкен жауапкершілік артып, өмір сүреді. Себебі, процесті жеңіп қана қоймай, оны болдырмауға да барын салуы тиіс.

Заңгер мамандығы - іскери қауымдастықта әрқашан да, кез-келген жағдайда да үлкен қажеттілікке ие болып отырған мамандықтардың бірі. Бұл саладағы мамандар әр ұйымға, фирмаға, кәсіпорынға, коммерциялық және қоғамдық құрылымға қажет. Олар - сот, прокурор, қорғаушы, тергеуші, анықтаушы, сот хатшысы, нотариус, кеңесші-заңгер. Бұл мамандықта жұмыс жасайтын қызметкерлердің барлығы заңгер болып табылады. Бірақ, бұл мамандық иелерінің атқаратын қызметтерінің әртүрлілігіне байланысты, өз мамандықтарына сай әртүрлі әдептілік кодекстері бар. Осы мамандықтардың ішінде сот, прокурор, тергеуші, анықтаушы, сот хатшысы, сот орындаушысы, мемлекеттік қызметкерлер екендігі баршамызға мәлім. Сондықтан, бұларға Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің әдеп кодексі ортақ болып табылады. Біздің ойымызша, Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің Әдеп кодексі мемлекеттік қызметшінің бірыңғай имиджін және қазақстандық мемлекеттік қызметтің бірыңғай бейнесін қалыптастыруға негізделген.

Заңгер мамандығы - бұл әрқашан жеңіске жеткізе бермейтін құқық үшін күрес. Заңгерлер жоғары құқықтық білімді талап ететін мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында жұмыс істейді. Құқықтық тәртіпті қалыптастыру, күтілмеген құқықтық қиындықтарды шешу, мемлекеттік және әкімшілік сипаттағы құқықтық мәселелерді реттеу,

даулы және заңсыз құқықтық мүдделерді қорғау және мұқтаж болып отырғандарға білікті кеңеспен қарапайым ғана көмек көрсету - заңгердің мақсаты міне, осындай [4, 10 б.].

Әрбір адам өз кәсібінің аясында өзін қалай ұстауы тиіс екендігін нұсқау ететін кәсіби әдептілік кодекстері бар.

Кәсіптік әдеп кодексі - бұл кәсіпқой ұжымдық әдеп және заң кеңесшісі ұстануы керек негізгі ережелер жиынтығы. Кодекс заң кеңесшісінің беделі мен ұжым әдебін нығайтуға және азаматтардың кәсіби заңгерлерге деген сенімін күшейтуге арналған. Кодекс жалпы қабылданған моральдық қағидаттарға және Қазақстан Республикасының заңнамасына негізделеді және Заң кеңесшілері палатасының жарғысына және «Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес әзірленді. Сонымен, қорғаушы мен заң кеңесшілері өз қызметінде келесі қағидаларды ұстануы тиіс: «1) заң үстемдігі; 2) заң көмегін көрсететін тұлғалардың тәуелсіздігі; 3) клиенттің құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу және қорғау; 4) клиенттің мүддесінде заң көмегін ұсыну; 5) кәсіптік құпияны сақтау; 6) кәсіптік және әдептік мінез-құлық нормаларын сақтау; 7) заң көмегін көрсету шектері мен шараларын айқындау еркіндігі; 8) заң көмегін көрсету стандарттарын сақтау; 9) сотқа, сот ісін жүргізу қағидаларына және кәсіп бойынша әріптестерге құрмет; 10) заң көмегінің қолжетімділігі» [5].

Заңгер кеңесшісінің қызметін, оның ішінде заңды пікірлерді, ауызша және жазбаша кеңестерді іске асыру нәтижелері мен тәсілдері Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес келуі керек.

Қазақстан Республикасының заңдарына қайшы келетін, сондай-ақ Кодекстің бұзылуына әкеп соқтыратын үшінші тараптардың тілектерін, сұрауларын және нұсқауларын заңды кеңесші орындай алмайды.

Заңгер кеңесшісі өзінің кәсіби міндетін орындау кезінде тәуелсіздікті сақтауы керек.

1.2. Адалдық және бейтараптық. Заң кеңесшісі өз міндеттерін орындау барысында белгіленген ережелер, стандарттар мен әдептілік нормаларын басшылыққа ала отырып, еркін, адал ниетпен әрекет етуге міндетті.

Заң кеңесшісі заңды қызметті тиісті түрде, құзыреттілікпен, адалдықпен және еңбексүйгіштікпен жүргізуге, ұйымдасқан болуға, құжаттар мен ақпараттарды асығыс және үстірт тексеруге жол бермеуі керек.

Заңгер кеңесшілерінің жеке қарым-қатынасы заң қызметінің нәтижесіне әсер етпеуі керек. Заң кеңесшісі жеке қатынастар үшін де, басқа қатынастар үшін де заңды әрекеттің негізгі қағидаларын бұзбауы керек.

1.3. Мүдделер қақтығысы туралы ережелерді сақтау. Кәсіби заңгерлік қызмет көрсететін заң кеңесшісі мүдделер қақтығысы туралы ережелерді сақтауы керек.

Заңгер кеңесшісі мүдделері бір-біріне қайшы келетін бірнеше адамға бірдей жағдайда кеңесші, қорғаушы немесе өкіл болуға құқығы жоқ.

Заңгер кеңесшісі адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын бұзумен байланысты әрекеттерге жол бермеуі керек.

1.4. Құпиялылық ережелерін сақтау. Заң кеңесшісі заң қызметтерін, құжаттар мен ақпараттарды ұсыну кезінде өзіне берілген ақпаратқа қатысты құпиялылық ережелерін сақтауға міндетті.

Құпия ақпаратты, құжаттар мен ақпаратты Қазақстан Республикасының заңнамасында тікелей белгіленген жағдайларда немесе осындай ақпаратты, ақпарат пен құжаттарды ұсынған адамның тікелей келісімімен қорғаушы үшінші тұлғаларға бере алады.

Заңгер қызметін ұсыну үшін заң кеңесшісі алған құпия ақпарат қорғаушының немесе үшінші тұлғалардың жеке мақсаттары үшін пайдаланылмауы керек.

1.5. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл. Заң кеңесшісі сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұруға және Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы заңнамасының ережелерін қатаң сақтауға міндетті. Мемлекеттік органдардың өкілдері немесе басқа лауазымды адамдар заң кеңесшісіне қысым көрсеткен жағдайда, заң кеңесшісі мұндай істер туралы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті органға хабарлауға міндетті.

1.6. Дұрыс мінез-құлық. Заңгер кеңесшісі кәсіби заңгерлік қоғамдастықтың ар-намысы, абыройы мен беделін қолдауы керек. Заңгер кеңесшісі кәсіби заң қауымдастығының беделін түсіретін кез-келген әрекеттен аулақ болуы керек. Заңгер кеңесшісі өз әріптестеріне осы кәсіпке барынша сыпайылықпен қарауы керек және мораль, адалдық, әдептілік пен әділеттіліктің

жоғары стандарттарын ұстанады. Заңгер кеңесші басқа қорғаушының ар-намысы мен қадір-қасиетін немесе іскерлік беделіне нұқсан келтіретін сөздерді қолданбауы керек. Заңгер кеңесші тек қана заңдық міндеттемелерді, адам құқығы мен мемлекет құқығы және халықаралық құқықпен танылған бостандықтар туралы білуді және түсінуді, сонымен қатар әдептілік міндеттемелерді сақтауды қамтамасыз етуі керек. Бұл кодекс қабылданған күннен бастап заңгерлер палатасы мүшелерінің жалпы жиналысында күшіне енеді. Заң кеңесшісі қиын әдептілік жағдайды түсіндіру үшін Заңгерлер палатасына жүгінуге құқылы.

Ал, енді Судьялардың әдептілігі туралы сөз қозғасақ. Қазақстан Республикасының судьялары, судьяның кәсіби және моральдық бейнесіне қоғамның өсіп келе жатқан жоғары талаптарын ескере отырып, Қазақстан Республикасының Конституциясын, «Сот жүйесі және судьялар статусы туралы» Заңды негізге ала отырып, «Адам құқықтарының жалпы декларациясын», «Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакті», «Судьялар мінез-құлқының Бангалор қағидаларын», сондай-ақ судьялар мінез-құлқының бірыңғай әдептілік стандарттарын орнату қажеттілігін назарға ала отырып, биліктің сот сатысына қоғам сенімінің негізі ретінде судьялардың мінез-құлқының қағидалары және ережелері қатаң сақталуы үшін осы Әдеп Кодексі қабылдайды. Кодексте бекітілген қағидалар мен ережелер Қазақстан Республикасының Конституциясына, «Сот жүйесі және судьялар статусы туралы» Конституциялық Заңына, Қазақстан Республикасының заңдарына, жалпы мойындалған халықаралық құқық нормаларына негізделген.

Судьяның мінез-құлқының әдептілік қағидаларына келесіні жатқызамыз.

Судьялар тәуелсіздігі және олардың тек заңға ғана бағынуы.

Судья, сотта істің заңды және әділ шешілуінің негізгі кепілі ретінде судьялар тәуелсіздігі қағидаларын қорғап, жүзеге асыру керек. Судья өзінің кәсіби қызметін әділ сот арқылы атқарып, сот отырысында тексерілген дәлелдемелер және мәліметтерді ғана басшылыққа ала отырып, азаматтар мен ұйымдар, лауазымды тұлғалар, мемлекеттік органдар, бұқаралық ақпарат құралдары тарапынан болатын қысымдарға, қатерлерге, тікелей және жанама араласушылыққа қарсы тұру керек.

Сот және заң алдындағы теңдік қағидасы. Судья әділ сотты атқару бойынша өз міндеттерін орындау барысында сот пен заң алдында барлығының теңдік қағидасын қамтамасыз ету керек, жынысына, нәсіліне, ұлтына, мүліктік және әлеуметтік жағдайына, діни сеніміне, қоғамдық бірлестіктерге жататындығына қарамастан, іске қатысушылардың барлығына бірдей қарау керек.

Адалдық пен қиянат жасамайтындық қағидасы. Судьяның сот өндірісі ережелері мен сот отырысы барысында және одан тыс жерде судья тәртібін сақтау, сот органдарының адалдығы және сатылмайтындығына қоғам сенімін қалыптастырып, оған қолдау көрсету керек. Істі қарау барысында әділ сот өкілдерін, іске қатысушыларды пара беру талпынысы белгілі болған жағдайда, судья ол туралы сот төрағасына және құқық қорғау органдарына хабарлау керек.

Тұлға абыройы мен қадір-қасиетін құрметтеу қағидасы. Судья әділ сотты атқару барысында іске қатысатын тұлғалардың, куәлердің, сарапшылардың, аудармашылардың, мамандардың, абыройы мен қадір-қасиетіне нұқсан келтірмеуге, жәбірлеуге, кемсітуге жол бермеуге міндетті. Сондай-ақ судья аталған тұлғалардан сот билігінің өкілдеріне осындай көз-қарас талап ету қажет.

Судьяның кәсіби міндеттерін атқару барысындағы тәртібінің әдептілік ережелері қандай? Судья сот отырысының жоғары мәдениетін қамтамасыз ету керек, сотқа шақырылған тұлғалар әділ сотқа үлкен құрмет көрсету үшін, процестерді қатаң түрде судья мантиясын киіп, мемлекеттік рәміздер - Қазақстан Республикасының елтаңбасы мен туы бар бөлмелерде өткізу керек. Сот отырысында төрағалық етіп отырған судья материалдық және процессуалдық құқық, сондай-ақ сот тәжірибесі бойынша терең кәсіби білімін көрсетіп, өзінің құзіретсіздігі немесе іс материалдарын білмегені салдарынан сот отырысын басқа мерзімге ауыстыруға жол бермеу керек.

Судья қызметте өте тәртіпті болуға міндетті, сот отырысын нақты белгіленген уақытта өткізіп, істі қарау кестесін сақтап, кеңсе қызметкерлерінен іске қатысатын тұлғаларды, куәлерді, сарапшыларды, аудармашыларды шақыру бойынша міндеттерін дұрыс орындауын талап етіп, сот аппараты қызметкерлерінің берекесіздігі, былығы, немқұрайлылығы, тәртіпсіздігі себебінен сот жүйесінің беделін түсіруге жол бермеу керек.

Судья сот актілерін, жоғары кәсіби деңгейде рәсімдеу керек, өйткені өкімдер мен шешімдер Қазақстан Республикасы атынан шығарылады. Судья сот актілері мәтіндерінің бұлтартпайтындай, логикалы, жақсы уәжді болуы үшін, орынсыз көлемдіктен сақтап, сауатты, ықшам тілмен жасақтауға міндетті. Дұрыс рәсімделген сот актілері азаматтар мен ұйымдардың сотқа құрметпен қарауына негіз болады [6, 3-5 б.].

Қорытындылай келе, заңгердің кәсіби әдептілігі атты мақалама байланысты өз пікірлерін білдірген авторлар менің таңдаған зерттеу тақырыбымды толықтай аша алды. Мақаламда сілтеме ретінде көрсеткен авторлардың пікірлері менің зерттеу тақырыбымды ашуға теориялық негіздері жағынан үлкен үлес қосты. Еліміздегі өз ісінің кәсіби заңгер мамандары мемлекетіміз Қазақстанның болашақта көркейіп дамуына үлкен үлестерін қосатынына толықтай сенімдімін.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Alfred North Whitehead, *Process and Reality* (New York: Macmillan, 1929).
2. E. O. Wilson, *Sociobiology: The New Synthesis* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1975).
3. Габитов Г.Т. Заңгердің әдебі (оқулық) Алматы, баспа «Данекер», 1999.
4. Серимов Б. Заңгер әдебі. - Алматы: Қазақ университеті, 2007.
5. Адвокаттық қызмет және заң көмегі туралы [Электрондық ресурс]: Қазақстан Республикасының 2018 жылғы 5 шілдедегі № 176-VI ҚРЗ Заңы. Қолжетімділік Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесімен қамтамасыз етілді. Кіру режимі: тегін. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000176> (кіру күні: 16.11.2022)
6. Судьялық Әдеп Кодексі [Электрондық ресурс]: Қазақстан Республикасы судьяларының 2016 жылғы 21 қарашадағы VII съезі. Қолжетімділік Параграф «Юрист» ақпараттық жүйесімен қамтамасыз етілді. Кіру режимі: тегін. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33185132&pos=6:-108#pos=6:-108 (кіру күні: 16.11.2022)

УДК 347.9

СУДЕБНОЕ ПРИМИРЕНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО И ПРАВОПРИМЕНЕНИЕ

Рахимжанова Д.Р., Якупова М.Р. студентка
Научный руководитель: Иманбердиева Э.Б., к.ю.н., ассоц. профессор
Евразийский Технологический университет, г. Алматы, Казахстан

Введение. Одним из важных вопросов в правовом регулировании общественных отношений, возникающих в разных сферах, является развитие восстановительного правосудия, в том числе института примирения. Идея законодателя о пересмотре задач гражданского судопроизводства путем выдвижения на первое место – содействие мирному урегулированию спора, а не только посредством судебного разбирательства, нашла широкое распространение во всех сферах жизни и активного применения на практике.

Необходимо отметить, что 2015-2016 годы признаются важной вехой в модернизации национальной правовой системы Республики Казахстан. В частности, в 2015 году были приняты новые Уголовный, Уголовно-процессуальный, Уголовно-исполнительный кодексы РК и кодекс об административных правонарушениях, которые предусматривают осуществление примирительных процедур и заключение процессуального соглашения. Вслед за ними в 2016 году вступил в силу новый Гражданский процессуальный кодекс РК, основным новшеством которого являются задачи гражданского судопроизводства, роль судей в гражданском процессе, порядок пересмотра судебных актов, примирительные процедуры. Особо нужно отметить, что впервые за всю историю законодательства РК о гражданском судопроизводстве примирительным процедурам посвящена отдельная 17 Глава. С принятием нового ГПК РК от 2015 года многие законодательные акты РК подверглись изменениям и дополнениям. В дальнейшем появилась процессуальная фигура «судья-примиритель». Согласно верному

мнению Э.Б. Аблаевой, решение задачи, указанной в ст. 4 ГПК РК, способствует снижению уровня конфликтности в целом по стране судебной нагрузки [1, с.145].

Важно упомянуть о том, что национальная правовая система РК во многих вопросах опережает постсоветские страны. Достаточно сказать о том, что казахстанский опыт судебного примирения был положительно оценен российским законодателем и положен в основу законодательных актов РФ. Так, в 2019 году в административном, арбитражном и гражданском судопроизводстве появилась процедура судебного примирения и процессуальная фигура – судья-примиритель. К сожалению, со слов Е.С. Трезубова, Е.Г. Исаковой практика осуществления процедур судебного медиации в России оставляет желать лучшего [2, с.89.]. Ю.В. Малышева это связывает с отсутствием у российских граждан культуры ведения переговоров и поиска ими взаимоприемлемых вариантов урегулирования спора [3, с.105].

Согласно главе 17 ГПК РК, именуемой «Примирительные процедуры», выделяются три вида примирения, совершаемого посредством заключения мирового соглашения, проводимого в порядке медиативных и партисипативных процедур. Однако, несмотря на активное внедрение примирительных процедур в различных сферах правоотношений, в том числе в сферу уголовного судопроизводства, а также, несмотря на их упоминание в Трудовом кодексе Республики Казахстан (ст. 162), Предпринимательском кодексе РК (п. 11) ч. 1 ст. 26), в Законах РК «О медиации», «Об адвокатской деятельности и юридической помощи» (п. 10) ч. 3 ст. 33), «О профессиональных союзах» (статьи 18 и 21), «О нотариате» (п. 8) ст. 17), сам по себе термин «примирительные процедуры» остается неопределенным. Причем даже в ГПК РК четкого определения примирительных процедур не содержится. «Обращение сторон к примирительным процедурам, - пишет О.Н. Здрок, - активно стимулируется гражданским процессуальным правом как способ предотвращения либо прекращения юрисдикционного процесса» [4, с.85]. То есть белорусский автор определяет примирительные процедуры как предотвращение либо прекращения спора. Обобщая имеющиеся все определения понятию примирительные процедуры, можно заключить, что – это процесс ведения переговоров между спорящими сторонами, направленное на достижение примирительного акта.

Все примирительные процедуры, так или иначе, являются альтернативными способами разрешения споров и основываются на переговорах между сторонами. В целом их можно разделить на две группы. К первой группе будут относиться те процедуры, которые разрешаются путем переговоров либо в претензионном порядке, без участия третьего лица. А ко второй же группе будут относиться процедуры, разрешающиеся непосредственно с помощью третьего лица, выступающего в качестве посредника или примирителя. К ним относятся: медиативная и партисипативная процедура, арбитражное разбирательство, мировое соглашение.

Так как все процедуры примирения основываются на переговорах, стороны могут самостоятельно разрешить спор, заключив при этом мировое соглашение. Однако как показывают реалии сегодняшнего дня, очень часто ситуация между сторонами настолько ухудшается, из-за чего вмешательство третьего лица, является просто необходимым. Данная ситуация доказывает преимущество примирительных процедур, одной из которых и является урегулирование спора в порядке медиации.

Правовая природа процедуры медиации. Медиация, согласно Закону РК «О медиации», представляет собой внесудебную процедуру урегулирования спора при содействии посредника. Посредником в нем выступает нейтральное независимое третье лицо, способствующее достижению определенных целей сторон соглашения, им может быть как обычный медиатор, так и судья-примиритель [5]. Медиатор – незаинтересованное лицо, профессиональный посредник, участвующий в организации процесса переговоров, разъясняющий сторонам их права и обязанности. Деятельность медиатора направлена, в первую очередь на помощь при выборе одного из способов альтернативного разрешения споров. После того, как стороны определятся с ним, медиатор выслушивает позиции сторон, не советует и не передает информацию одной стороне, исследует ситуацию путем вопросов. И самое главное, как отмечает У.А. Сулейменова, медиатор содействует сторонам в мирном урегулировании спора [6].

Под судебным примирением нами понимаются примирительные мероприятия, осуществляющиеся по инициативе суда либо непосредственно с участием суда, а также случаи, где в качестве примирителя выступает судья, которого назначили высшие судебные органы. Судья - примиритель представляет собой независимое, беспристрастное лицо, осуществляющее

процедуру примирения сторон. Руководствуясь ч. 1 ст. 174 ГПК РК, суд (судья) принимает меры для примирения сторон и содействует сторонам в урегулировании спора на всех стадиях процесса [7].

Порядок проведения процедуры примирения судьями-примирителями. В определенных судах, судьями-примирителями ведутся переговоры со сторонами, в специальных судебных кабинетах медиации с соблюдением конфиденциальности, где сначала обсуждается какую из примирительных процедур применить для разрешения возникшего спора. Данный вопрос рассматривается, в течение пяти рабочих дней, со дня поступления искового заявления. Далее, определившись с выбором процедуры, судья-примиритель разъясняет сторонам правовые последствия, возникающие в связи с принятием решения урегулировать спор мирным путем. Это говорит о том, что если стороны урегулируют спор за примирением, то повторного шанса обратиться в суд по спору между теми же сторонами, по тому же предмету и по тем же основаниям не представится возможным. Поскольку, если судом будет утверждено соглашение, то производство по делу прекращается. В компетенцию судьи-примирителя входит способствование достижению сторонами соглашения, утверждение этого соглашения, после чего оно является обязательным к исполнению.

Обсуждение. Определив деятельность судьи-примирителя, посреднической и относя ее к медиации, следует отметить, что у многих исследователей есть свое мнение на этот счет. Одни авторы считают медиатора и судью-примирителя, *лицами, осуществляющими разные виды деятельности*. Вторые авторы считают их лицами, *осуществляющими один виды деятельности*. Нам отличие «судьи-примирителя» от «медиатора» представляется в том, что если судья-примиритель активно способствует примирению сторон, то медиатор, в свою очередь, не столько способствует примирению сторон, сколько участвует в создании условий и организации встреч, для взаимовыгодного принятия решения сторонами, при этом, не имея права принимать решения самому. Вместе с тем, в качестве судьи-примирителя могут выступать: действующие судьи, судьи в отставке, работники суда, либо иные лица, имеющие стаж, непосредственно, по юридической специальности, при этом не имеющие специального обучения. А в качестве медиатора выступает, не обязательно юрист, но обязательно, лицо, проходившее курс профессионального обучения техникам примирения. В итоге, вопрос: является ли «медиатор» и «судья-примиритель» процессуальными фигурами одного порядка или нет, остается спорным.

На наш взгляд несмотря на то, что одна из процедур по своей природе является внесудебной, а другая судебной, судья-примиритель и медиатор, все же *явления одного порядка*, и этого же мнения придерживается ученый М.К. Сулейменов [8]. Во-первых, и тот, и другой выступают в качестве посредника. Посредник – независимое, беспристрастное лицо, помогающее в ведении переговоров между сторонами, содействующее мирному урегулированию спора. Во-вторых, судья-примиритель не может что-то указывать или приказывать, он может только всеми способами попытаться примирить стороны, то есть такую же функцию выполняет и обычный медиатор. В-третьих, в любом случае, будь это медиатор или судебный примиритель, стороны экономят и свое время, и время других, чем, если бы они обратились в суд с иском, и при этом потратили бы намного больше финансов. Единственным отличием является лишь то, что медиатора – стороны выбирают сами, а что касается судьи-примирителя, так его назначают в утвержденном порядке, хотя стороны имеют право отказаться от него. Но, даже это отличие не исключает того факта, что оба лица выполняют посредническую функцию, целью которой является окончить спор примирением сторон.

Применение процедуры медиации на практике. Острой проблемой для судебной системы является огромная нагрузка на суд, вызванная огромным количеством рассматриваемых дел, именно поэтому, необходимость в применении альтернативных способов разрешения споров возрастает. И если же говорить о правоприменительной практике альтернативных форм разрешения споров, то они оказывают положительное влияние на юридический процесс и на его субъекты. Доказательством этому служат статистические данные, согласно которым, количество оконченных дел в нашей стране, в связи с примирением сторон за 2015 год составило 2%, за 2016 г. – 11%, за 2017 г. – 14 %, за 2018г. – 11 %, за 2019 г. – 15 %, за 2020 г. – 32 % и за 2021 г. – 34% [9].

Опираясь на вышеприведенные статистические данные, мы наблюдаем резкий скачок, начиная с 2019 года, это связано с запуском Пилотного проекта «Примирительные процедуры в суде», принятого 28 апреля 2018 г., в соответствии с распоряжением председателя Верховного

Суда РК. Данный проект проводился по делам искового производства, исключением являлись дела, рассматриваемые в порядке упрощенного (письменного) производства, банковские споры, а также иски, по которым ответчик являлся иногородним [10]. Всего участвовало 275 судов со всей страны, число судей-примирителей составило 565 человек. Количество рассмотренных дел, с начала проекта составило 162 363 дела, из которых примирительные процедуры были проведены по 49 839 делам, примирили до суда 31 % споров. После успешного завершения проекта «Примирительные процедуры в суде», 10 июня 2020 г. в ГПК РК были внесены поправки и проект, таким образом, благополучно был переведен на постоянный формат.

Следует отметить, что пилотный проект оказал благоприятное влияние в сфере брачно-семейных отношений. То есть, именно по этой категории было заключено наибольшее количество примирительных процедур в период действия проекта. В связи с этим, в 2019 г. был запущен проект «Семейные суды». Целью проекта является, в первую очередь примирение супругов, сохранение семейных отношений, защита интересов детей. За один только 2021 г. было рассмотрено 87 708 дел по семейным спорам, 16.6 % дел завершилось примирением супругов. Также в процедуре помимо медиатора участвовали и психологи.

Необходимо добавить, что с целью развития внесудебных механизмов разрешения споров были задействованы по всей стране 87 центров внесудебного примирения, в 17 регионах нашей страны. Главной задачей центров является снижение конфликтности и восстановление справедливости в обществе [11].

Вывод. Подводя итоги исследования, следует отметить, что несмотря на то, что в Казахстане внедрение альтернативных методов урегулирования споров, в отличие от зарубежных стран, находится лишь на начальной стадии, уровень применения одной только медиации для разрешения различных форм досудебных и внесудебных споров значительно растет.

Есть случаи, когда стороны могут разрешить спор самостоятельно, заключив при этом мировое соглашение. Однако как показывают реалии сегодняшнего дня, очень часто ситуация между сторонами настолько ухудшается, из-за чего вмешательство третьего лица, является просто необходимым. И как показывает практика, такой способ урегулирования конфликтов (споров) является эффективным, экономичным и более цивилизованным методом для конфликтующих сторон.

Также мы определились с тем, что все-таки медиатор и судья-примиритель, несмотря на возможные различия, являются посредниками и тем самым их деятельность попадает в раздел медиации.

Опираясь на статистические данные, приведенные в статье можно заметить положительное влияние примирительных процедур на судопроизводство, ведь по своей природе, они выступают одной из форм упрощения судебного процесса, что в итоге положительно и отражается на совершенствовании судебной системы.

Введение целой главы в ГПК РК касательно примирительных процедур, а также запуск всевозможных проектов примирений до суда и вне суда, семейных судов, показав положительный результат на практике, являются самым правильным решением. Ведь задачей судов в первую очередь, в рамках развития принципа диспозитивности, является восстановление справедливости и разрешение конфликтов (споров), возникающих в общественной жизни.

Использованная литература

1. Аблаева Э. Б. Ювенальные суды Республики Казахстан: история, реалии и перспективы // Lex russica. — 2020. — Т. 73. — № 10. — С. 137—149. — DOI: 10.17803/1729-5920.2020.167.10.137-149.
2. Трезубов Е. С., Исакова Е. Г. Новеллы судебного примирения в контексте судебно-правовой политики современной России // Вестник Кемеровского государственного университета. Серия: Гуманитарные и общественные науки. 2020. Т. 4. № 1. С. 88–94. DOI: <https://doi.org/10.21603/2542-1840-2020-4-1-88-9>
3. Малышева Ю.В. Примирение: от теории к практике // Система ценностей современного общества. – Новосибирск: Изд-во «ООО «Центр развития научного сотрудничества», 2016. – С. 102-106.

4. Здрок О.Н. Теоретическая концепция организации примирительных процедур в цивилистическом процессе в динамике смены типов судопроизводства // Журнал Белорусского государственного университета «Право», 2018. – С. 76–86.

5. «О медиации» [Электронный ресурс]: Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года № 401-IV. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000401> (дата обращения: 15.11.2022)

6. Сулейменова У.А. «Судебное примирение» // Юридическая газета, 10 апреля 2014 года № 51 // Официальный интернет-ресурс Верховного Суда РК. – URL: <https://sud.gov.kz/kaz/node/17544> (дата обращения: 15.11.2022)

7. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс]: Кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377> (дата обращения: 15.11.2022)

8. Сулейменов М.К. Судья-примиритель в гражданском процессе: статья Директора НИИ частного права Каспийского университета // Информационно-правовая система «Параграф». — URL: <https://online.zakon.kz/m/amp/document/36072908> (дата обращения: 15.11.2022)

9. Правосудие Казахстана: реалии, тренды, перспективы [Электронный ресурс]: Сборник Верховного Суда РК за 12 месяцев 2021 г. Доступ предоставлен интернет-ресурсом Верховного Суда РК. Режим доступа: свободный. URL: <https://sud.kz/rus/node/274032> (дата обращения: 15.11.2022)

10. Пилотный проект «Примирительные процедуры в суде» // Интернет-ресурс Северо-Казахстанского областного суда РК. – URL: <https://sko.sud.kz/rus/content/pilotnyy-proekt-primiritelnye-procedury-v-sude> (дата обращения: 15.11.2022)

11. Уполномоченный по защите прав предпринимателей РК. Внесудебное примирение – способ снизить конфликтность в обществе: новости. – URL: <https://ombudsmanbiz.kz/rus/press-centr/news/?cid=0&rid=1037> (дата обращения: 15.11.2022)

УДК 347.440.14

ПОНЯТИЕ ИНВЕСТИЦИОННЫХ СПОРОВ И ПРОЦЕДУРЫ ИХ РАЗРЕШЕНИЯ

Болатова А.А., Квасков А.С., студенты

Научный руководитель: Иманбердиева Э. Б., к.ю.н., ассоц.профессор

Евразийский технологический университет, г. Алматы, Казахстан

Инвестиции, инвесторы, инвестиционная деятельность, а также споры, связанные с ними – это те термины, которые довольно-таки часто встречаются в современном мире и обществе. С этими терминами мы близко знакомы с первых дней изучения курса Э.Б. Иманбердиевой «Корпоративное и предпринимательское право в Республике Казахстан», под научным руководством которой мы представляем к вашему вниманию сегодняшний доклад. За время изучения курса мы многое узнали о корпоративных, инвестиционных, коммерческих и других экономических спорах. Особый наш интерес вызывают вопросы, касающиеся судебных и внесудебных процедур урегулирования данных споров.

Хотелось бы подчеркнуть, что в первые годы строительства независимого государства на первом месте стояла задача по привлечению инвестиций в РК. «Для привлечения иностранных инвестиций в молодую страну и увеличения их прямого притока, - пишет Э.Б. Аблаева, - требовалось решить задачу по созданию благоприятного инвестиционного климата, которая в первую очередь предполагает предоставление иностранным инвесторам гарантий правовой защиты» [1, с. 123]. Эта задача особо актуализируется в условиях повышения конкурентоспособности Казахстана и вхождения ее в тридцатку развитых стран мира. Таким образом, по сей день, требуется создание наиболее благоприятных экономических и правовых

условий для ведения инвесторами бизнеса на территории Казахстана. А это означает необходимость в законодательной регламентации правоотношений, связанных с участием инвесторов, обеспечения единообразия в судебной практике по гражданским делам об инвестиционных спорах. Иными словами, нужно мягкое законодательство и гибкие процедуры урегулирования споров, одной из сторон является инвестор, в том числе и отечественный инвестор.

Итак, существует множество терминов слову «инвестиции». Самый традиционный и более известный из них: Инвестиции – это все виды имущества (кроме продуктов, специализированных для собственного потребления), охватывая предметы денежного лизинга с этапа решения контракта лизинга, а еще права на них, вкладываемые инвестором в уставный капитал юридического лица или же наращивание фиксированных активов, применяемых для предпринимательской работы.

Возникает закономерный вопрос, а что же такое инвестиционный спор? Четкого понятия данному термину нет. В качестве анализа были рассмотрены мнения авторов, которые дают определение понятию «инвестиционные споры». А.В. Пономаренко, опираясь на практику, автор отмечает, что зачастую при возникновении такого вида споров истцом является частный иностранный инвестор, а ответчиком государство. Исходя из сторон, представленных в инвестиционном споре, автор характеризует инвестиционный спор как спор со смешанным субъектным составом. При этом, как мы видим А.В. Пономаренко не дает определение понятию инвестиционные споры [2, с. 42].

Другой автор также настаивает на том, чтобы субъектный состав инвестиционных споров выступал основным критерием их классификации. Согласно классификации, предложенной М.А. Цириной, инвестиционные споры разделяются на споры между принимающим государством и государством инвестора или международной организацией и споры между иностранным инвестором и иным физическим или юридическим лицом либо принимающим государством [3, с.57].

Волова Л.И. обращает внимание на то, что в практике различных государств прочно утвердилось понимание инвестиционных споров как споров, возникающих из отношений, по поводу капиталовложений между принимающими государствами и частными лицами иностранных государств. Последние в принимающем государстве выступают в качестве инвесторов [4, с.81].

Рассмотрим определения понятию инвестиционные споры, которые вытекают их норм национального и международного права. Так, в юридической науке под «инвестиционным спором» в международном праве понимается правовой спор между государством и иностранным инвестором, связанный с инвестициями последнего на территории первого. Такое определение следует из анализа таких международно-правовых актов, как, например, Вашингтонской конвенции о порядке разрешения инвестиционных споров между государствами и иностранными лицами 1965 г., которой был учрежден Международный центр по урегулированию инвестиционных споров между государствами и частными иностранными инвесторами (МЦУИС) (ст. 25), Договора к Энергетической хартии 1994 г., который к настоящему времени подписан 51 государством [5]

Также, существует понятие инвестиционных споров в законодательстве Республики Казахстан. Согласно ч. 1 ст. 296 Предпринимательского кодекса РК, «Инвестиционным спором является спор, вытекающий из договорных обязательств между инвесторами, в том числе крупными инвесторами, и государственными органами в связи с инвестиционной деятельностью инвестора» [6]. Таким образом, законодатель РК определяет инвестиционный спор – как любой спор между иностранным инвестором и государством РК в лице его уполномоченных государственных органов и должностных лиц, возникающий в связи с иностранными инвестициями, в том числе спор, связанный с действиями уполномоченных государственных органов, нарушающих права и интересы иностранных инвесторов, предусмотренные настоящим Законом, иным законодательством РК или применимым правом, действиями иностранных инвесторов, нарушающих законодательство РК в области иностранных инвестиций и инвестиционной деятельности, любым соглашением между РК и иностранным инвестором, осуществлением иностранных инвестиций».

Анализ определений понятию инвестиционные споры показал, что авторы, занимающиеся исследованием инвестиционных споров, не дают собственного авторского определения понятию инвестиционные споры, а при характеристике инвестиционных споров

указывают только субъектов, которые могут выступать в качестве сторон. Проанализировав мнение авторов, нормы национального и международного права, можно сделать вывод, что инвестиционные споры – это особенная категория споров, которая затрагивает интересы государства и зарубежных частных лиц по инвестиционным проектам.

Следующий вопрос, который следует рассмотреть – это определение лиц, которые могут выступать инвестором, а также раскрытие деятельности, именуемой инвестиционной. Инвестором является физическое или юридическое лицо, осуществляющее инвестиции в РК (ст. 274 ПК РК). Деятельность физических и юридических лиц (инвесторов) по участию в уставных капиталах коммерческих организаций, созданию или увеличению основных средств, используемых для осуществления предпринимательской деятельности, реализации проектов государственно-частного партнерства, в том числе концессионных проектов, признается инвестиционной деятельностью. А под увеличением или созданием основных средств следует понимать осуществление инвестиций в основные средства в размерах и на условиях, предусмотренных условиями договоров государственно-частного партнерства, в том числе инвестиционных договоров, договоров на недропользование и договоров концессии.

Вернемся к определению понятию инвестиционный спор. Выше мы привели понятие инвестиционного спора, сформулированное законодателем, как спор, возникающий из договорных обязательств между инвестором и государством, связанный с инвестиционной деятельностью инвестора. Теперь предстоит выяснять, какие договорные обязательства являются связанными с инвестиционной деятельностью инвестора. Это договорные обязательства между инвесторами и государственными органами, в форме инвестиционных договоров или иных соглашений об осуществлении инвестиций, в том числе договоров концессии и договоров государственно-частного партнерства (инвестиционных договоров). При этом инвестиционный договор может иметь, а может и не иметь другое название, но должен содержать его основные признаки.

Немаловажно затронуть государственные органы, которые от имени государства РК выступают стороной инвестиционных споров. Под ним понимается не только сам инвестор, но и государственный орган, заключивший договоры с инвесторами от имени РК. При этом к инвестиционным спорам относятся также договорные споры по вопросам недропользования, стороной в которых является Республика Казахстан). Верховный Суд РК отвечает, что инвестиционными признаются следующие виды споров:

- споры, связанные с заключением, изменением и расторжением договоров на осуществление инвестиций;
- споры, связанные с исполнением инвестором налоговых, таможенных, социальных, экологических и иных обязательств, вытекающих из договора на осуществление инвестиции, в том числе об оспаривании инвестором начисленных в рамках договора сумм;
- споры об обжаловании инвестором действий (бездействия) государственного органа в ходе проведения проверки соблюдения условий договора на осуществление инвестиций;
- споры, связанные с возвратом имущества, предоставленного инвестору в качестве государственного натурального гранта либо взысканием государственным органом его стоимости при досрочном прекращении действия договора на осуществление инвестиций;
- иные споры, как по искам инвесторов, так и по искам государственных органов, связанные с исполнением взаимных обязательств по договору на осуществление инвестиций [7].

Говоря об инвестиционных спорах, следует остановиться на иных спорах, связанных с участием инвестора, которые могут стать предметом арбитражного или судебного разбирательства. Законодательство РК о гражданском судопроизводстве от 2015 года использует термин «иные споры», вытекающие из правоотношений инвесторов. М.К. Сулейменов к «иным спорам» относит любые споры инвестора с государством, не вытекающие из договорных отношений. Казахский ученый, ссылаясь на судебную практику РК, дает примерный перечень таких иных споров:

- споры о допуске инвестора к осуществлению инвестиционной деятельности;
- споры о признании незаконными действий (бездействия) должностных лиц государственных органов, нарушающих права инвестора (в области лицензирования, по начислению налоговых, таможенных и иных обязательных платежей в бюджет, не связанных с договором на осуществление инвестиций);

- споры о взыскании государственным органом с инвестора сумм по налогам и иным обязательным платежам в бюджет, таможенных платежей, не связанных с договором на осуществление инвестиций;

- споры о принудительном изъятии имущества инвестора (национализация, реквизиция) для государственных нужд и возмещение убытков;

- споры, связанные с возмещением инвестору вреда в результате издания государственными органами актов, не соответствующих законам Республики Казахстан;

- иные споры между государственными органами и инвесторами, не связанные с исполнением обязательств по договору на осуществление инвестиций [8].

Остановимся на вопросах урегулирования инвестиционных споров в РК. Итак, урегулировать и разрешить инвестиционный спор можно известными двумя способами – в досудебном и судебном порядке. Чаще всего юридические лица, в том числе инвесторы, дорожающие своим добрым именем и деловой репутацией в гражданско-правовом обороте, стараются урегулировать спор можно в досудебном порядке. Для этого можно провести устные переговоры, направить письменные претензии, а в последующем прийти и к мировому соглашению. Одним из таких негосударственных частных органов является арбитраж, в который можно обратиться только при наличии арбитражного соглашения или арбитражной оговорки.

Обратим внимание на то, что государственные органы, выступающие стороной инвестиционных споров, могут также урегулировать любой спор, вытекающий из гражданско-правовых договоров, обратившись в арбитраж. При этом важно иметь ввиду, что арбитражу неподведомственны споры с участием государства. Согласно п. 10 ст. 9 Закона РК об Арбитраже, арбитраж не рассматривает споры, где одна из сторон представлена государственными органами, государственными предприятиями, а также юридическими лицами, пятьдесят и более процентов голосующих акций которых прямо или косвенно принадлежат государству. Тем не менее, последние намеревающиеся заключить арбитражное соглашение, должны направить в уполномоченный орган соответствующей отрасли или местный исполнительный орган запрос о даче согласия на заключение такого соглашения с указанием прогнозируемых сумм расходов на арбитражное разбирательств [9]. Также ПК РК упоминает об урегулировании споров в порядке медиации и партисипативных процедур, что предполагает мирное разрешение споров с привлечением к ним посредников, в роли которых выступают медиаторы, адвокаты и юридические консультанты.

К сожалению, нередки и такие случаи, когда урегулирование спора в досудебном порядке не увенчалось успехом. Если же не удалось урегулировать спор в досудебном порядке необходимо обращаться в суд. В какие суды можно обращаться по инвестиционным спорам. Сегодня инвестиционные споры по правилам подведомственности и подсудности рассматриваются и разрешаются специализированными межрайонными экономическими судами, специализированным судом г. Астана, а также районными и городскими судами общей юрисдикции. Так, в соответствии с ч. 1-2 ст. 27 ГПК РК, СМЭС г. Астана рассматривает гражданские дела по инвестиционным спорам, кроме дел, подсудных специализированному межрайонному административному суду столицы, а также иски государственных органов к инвесторам, связанные с инвестиционной деятельностью инвестора, с участием:

1) иностранного юридического лица (его филиала, представительства), осуществляющего предпринимательскую деятельность на территории Республики Казахстан;

2) юридического лица, созданного с иностранным участием в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан, пятьдесят и более процентов голосующих акций (долей участия в уставном капитале) которого принадлежат иностранному инвестору;

3) инвесторов при наличии заключенного контракта с государством на осуществление инвестиций [10].

В соответствии с ч. 5 ст. 27 ГПК РК, иные споры, вытекающие из правоотношений с участием инвестора, не связанные с инвестиционной деятельностью, а также споры с участием инвестора, подлежащие рассмотрению в упрощенном производстве, подсудны районным (городским) и приравненным к ним судам в соответствии с подсудностью, установленной главой 3 ГПК РК. К компетенции районных (городских) и приравненных к ним судов относятся иные споры, возникающие из правоотношений с участием инвестора, не связанных с инвестиционной деятельностью. К таким спорам относятся трудовые споры между

работниками и инвесторами, а также корпоративные споры с участием инвесторов. А также споры, вытекающие из деликатных обязательств инвесторов и др. [10].

При этом Верховный суд РК может с согласия сторон истребовать, принять в свое производство, рассмотреть и разрешить по правилам суда первой инстанции одно из однородных дел, находящихся в производстве районных (городских), областных и приравненных к ним судов (ст. 28-1 ГПК РК) [10].

При подаче инвестиционного иска истец (инвестор или государственный орган) обязан представить инвестиционный договор, из которого вытекают обязательства ответчика. То есть доказательства, подтверждающие статус инвесторов.

В международных инвестиционных спорах важную роль играют юридические лица, изначально государства устанавливают между собой инвестиционные правоотношения по средствам международных договоров, а затем юридические и физические лица устанавливают между собой более конкретные правоотношения. Правовая природа споров между государством и инвестором характеризуется комплексным характером. Причиной возникновения спора может служить не только нарушение внутригосударственного права, но и международного договора. Подтверждением комплексного характера инвестиционных споров является тем, что механизм их разрешения предусмотрен в международных договорах. Поэтому важно при заключении договоров такого характера изучить применимое право в разрешении споров и предусмотреть все разногласия, которые могут возникнуть в будущем между сторонами договора.

Использованная литература

1. Аблаева Э. Б. Специализированные экономические, финансовые и административные суды Казахстана: история возникновения, современное состояние, перспективы развития // Lex russica. — 2020. — Т. 73. — № 3. — С. 121—134. — DOI: 10.17803/1729-5920.2020.160.3.121-134
2. Пономаренко А. В. Разрешение международных инвестиционных споров // Нацразвитие. Наука и образование. – Санкт-Петербург: Изд-во: Гуманитарный национальный исследовательский институт «Нацразвитие». – 2021. № 3/3. – С. 42-44.
3. Цирина М.А. Особенности разрешения инвестиционных споров // Вестник Волгоградской академии МВД России. Волгоград: Изд-во Волгоградская Академия МВД РФ. – 2016. 4 (39). – С. 56-60.
4. Волова Л.И. Механизм разрешения международных инвестиционных споров // Экономический вестник Ростовского гос. ун-та «Тerra Economicus». – 2010. – Т. 8. - № 1. – С. 80-86.
- 5 Договор к Энергетической Хартии (г. Лиссабон, 17 декабря 1994 г.) (с изменениями, внесенными Поправкой к связанным с торговлей Положениям Договора к Энергетической Хартии от 24 апреля 1998 года). [Электронный ресурс]: Указ Президента Республики Казахстан от 18 октября 1995 года № 2537 «О ратификации Договора к Энергетической Хартии и Протокола к Энергетической Хартии по вопросам энергетической эффективности и сопутствующим экологическим аспектам». Доступ предоставлен Информационной системой Параграф «Юрист». Режим доступа: для зарегистрированных пользователей. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1016809 (дата обращения: 16.11.2022)
6. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс]: Кодекс РК от 29 октября 2015 года № 375-V ЗПК. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375>
7. Инвестиционные споры: подсудность Верховного Суда и ответы на другие актуальные вопросы» // Официальный интернет-ресурс Верховного Суда РК. URL: <https://sud.kz/rus/content/investicionnye-spory-podsudnost-verhovnogo-suda-i-otvety-na-drugie-aktualnye-voprosy?ysclid=laezklxxn3984307791>
8. Сулейменов М.К. Инвестиционные споры: зарубежный опыт и законодательство Казахстана: - статья академика НАН РК, доктора юридических наук, профессора // Информационная система Параграф «Юрист». – URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=39749995#sub_id=0 (дата обращения: 16.11.2022)
9. Об арбитраже [Электронный ресурс]: Закон Республики Казахстан от 8 апреля 2016 года № 488-V ЗПК. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой нормативных

правовых актов РК «Әділет». Режим доступа свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000488> (дата обращения: 16.11.2022)

10. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс]: Кодекс РК от 31 октября 2015 года № 377-V ЗРК. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000377> (дата обращения: 16.11.2022)

УДК 338.26

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СФЕРЕ ТРУДА

Чингисбаева А.Е., м.юр.н., сеньор-лектор ВШП «Әділет»
Каспийский Общественный Университет, г.Алматы, Казахстан

В современное время рынок труда во всем мире переживает большие трансформации, когда отдельные профессии либо исчезают, либо заменяются на компьютерные программы. На рынке появляются вместо традиционных профессий и должностей новые мобильные и гибкие трудовые функции.

Цифровая экономика предполагает необходимость реализации новых технологий в трудовых отношениях.

4 мая 2020 года принят Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам труда». Изменение вступило в силу с 16 мая 2020 года. Данным Законом вводится понятие единой системы учета трудовых договоров (ЕСУТД). Статья 1 п.1 пп. 35-1) определяет понятие ЕСУТД - это информационная система, предназначенная для автоматизации учета трудовых договоров, трудовой деятельности и численности работников [1]. Электронные трудовые договора являются дополнительной опцией к традиционной форме трудового договора, заключаемого в письменной форме. Практика бумажных трудовых договоров, оставшаяся нам еще с советских времен, доставляла немало проблем: сделали ошибку в фамилии или других данных, нет печати или подписи, нужно представить архивные справки, отправлять запросы, все это отнимало время. Теперь новый формат поможет облегчить многие процессы трудовых отношений.

В соответствии с нормами, внесенными в Трудовой кодекс РК, в статье 33 определено, что трудовой договор может заключаться между работником и работодателем в форме электронного документа, заверенного ЭЦП, либо в письменной форме. При этом в статье 23 установлена обязанность работодателя вносить информацию о заключении и прекращении с работником трудового договора (вносимых в него изменений и дополнений) в единую систему учета трудовых договоров.

В настоящее время Министерством труда и социальной защиты РК в реализацию Закона утверждены приказом Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 3 сентября 2020 года № 353 Правила предоставления и получения сведений о трудовом договоре из единой системы учета трудовых договоров [2]. В соответствии с этими Правилами сведения, вносимые работодателем в ЕСУТД делятся на обязательные и дополнительные.

Обязательные сведения о трудовых договорах:

- реквизиты сторон: ИИН работодателя - физического лица или БИН работодателя - юридического лица, ИИН работника;
  - работа по определенной специальности, профессии, квалификации или должности (трудовая функция);
  - место выполнения работы;
  - срок трудового договора;
  - дата начала работы;
  - дата заключения и порядковый номер договора.
- Дополнительные сведения о трудовых договорах:
- режим рабочего времени и отдыха;
  - основания расторжения трудового договора;

- военная обязанность.

Сроки внесения сведений в ЕСУТД:

- 1) о вновь заключенных трудовых договорах - не позднее 5 рабочих дней со дня подписания трудового договора обеими сторонами;
- 2) о трудовых договорах, сроки действия которых не истекли:
  - для предприятий с численностью до 2 000 человек - в течение 1 года со дня вступления в силу Правил;
  - для предприятий численностью свыше 2 000 человек - в течение 2 лет со дня вступления в силу Правил;
- 3) об изменениях и дополнениях в трудовой договор - не позднее 15 календарных дней со дня подписания их обеими сторонами;
- 4) о корректировке в случае восстановления работника на работе - в течение 10 рабочих дней со дня восстановления;
- 5) об исправлении ошибки при неправильном введении сведений - в течение 30 календарных дней со дня внесения первоначальных данных;
- 6) удаление сведений при неправильном введении реквизитов работника и (или) работодателя - в течение 30 календарных дней со дня ввода первоначальных;
- 7) о прекращении трудового договора - не позднее 3 рабочих дней со дня прекращения трудового договора.

Сведения из ЕСУТД представляются физическим и юридическим лицам уполномоченным государственным органом по труду с учетом требований законодательства РК о персональных данных и их защите на основании запроса в электронной или бумажной форме.

Несет ли ответственность работодатель за невнесение или несвоевременное внесение сведений в ЕСУТД? Прямой ответственности КоАП не предусматривает. Однако, выполнение данных требований будут контролировать государственные инспектора труда (ГИТ) и, в случае выявления неисполнения работодателями обязанностей по внесению сведений в ЕСУТД будут выдаваться предписания со сроком устранения. В случае, неисполнения предписания ГИТ материалы будут направляться в судебные органы для привлечения к административной ответственности.

Кто может передавать данные по трудовым договорам в ЕСУТД? Пунктом 5 Правил установлен перечень уполномоченных лиц, которые вправе передавать данные в ЕСУТД. Передавать данные вправе работодатель, либо руководитель кадровой службы, на которого возложена такая обязанность. Обязанность по передаче данных в ЕСУТД возлагается на руководителя кадровой службы при наличии соответствующего акта работодателя.

Работа с трудовыми договорами ведется посредством сайта www.enbek.kz «Электронная биржа труда» (ЭБТ). Вся информация о трудовой деятельности работников формируется на данном портале. Это информация доступна как работнику, так и для его потенциального работодателя (с согласия работника).

ЭБТ- представляет собой единую цифровую площадку по трудоустройству, обеспечивающую возможности для поиска работы и содействия в подборе персонала. Информация о вакансиях и соискателях по всей Республике ежедневно обновляется из различных источников:

- работодателями и соискателями самостоятельно;
  - из государственной базы данных вакансий и соискателей (интеграция с Государственной базой данных формируемой центрами занятости населения);
  - частными агентствами занятости;
  - средствами массовой информации;
  - онлайн-площадками по трудоустройству.
- Портал Е-Биржа позволяет:
- получить онлайн-доступ к базе данных вакансий и резюме;
  - зарегистрировать Личный кабинет и разместить вакансию или резюме;
  - подписаться на рассылку и получать на свой электронный адрес или в мессенджер Telegram вновь публикуемые на портале вакансии и резюме, в соответствии с заданными критериям (сфера деятельности, профессия, регион);
  - принять на работу или быть принятым на работу, используя режимы откликов и приглашений на собеседования;

- подавать в режиме онлайн сведения о текущих вакансиях в Центры занятости населения;

- в Личном кабинете работодателя регистрировать трудовой договор с работником и направлять информацию в единую систему учета трудовых договоров;

- предоставлять в режиме онлайн статистическую отчетность;

- пройти тест на профориентацию и найти на портале вакансии, соответствующие результатам теста; [3]

Регистрация на Е-Бирже, доступ к базе данных вакансий и резюме, публикация вакансий, резюме и другой информации предоставляется круглосуточно и на безвозмездной основе.

Поиск работы и сотрудников с Е-Биржей - это очень быстро, удобно и самое главное экономит время. Цифровые технологии позволили работникам при трудоустройстве сократить время, связанное со сбором документов, различных справок.

ЕСУТД интегрировано с информсистемами государственных органов, что позволяет работодателям (с согласия работника) получать справки о наличии/отсутствии судимости, медосмотра №086, с псих- и наркодиспансера, а также информацию об образовании и данных о военнослужащих и призывниках. Интеграция информсистем позволила полностью исключить сбор работниками бумажных документов необходимых для заключения трудового договора. Еще одно преимущество для работника – он может теперь заменить бумажную трудовую книжку на электронную. А это значит, что он всегда в личном кабинете на портале биржи труда может получить всю необходимую информацию о своей трудовой деятельности (где, когда, кем работал), при необходимости распечатать в любой момент. Если работодатель нарушает права работника, он будет всегда это видеть. Например, то, что ему не отчисляют пенсионные отчисления, взносы за медицинское и социальное страхование . Теперь вся информация есть в цифровом виде и в любой момент она доступна как работодателю, так и работнику.

В 2020 году кризис, связанный с пандемией COVID-19, серьезно подорвал экономику и рынки труда в глобальном масштабе. Очень много людей остались без работы в один момент и до сих пор их число не уменьшается. В связи с этим возросло количество безработных, ищущих работу через государственные центры занятости. Важную роль в работе государственных центров занятости сыграли цифровые технологии. Внедрение цифровых каналов коммуникации сделало услуги по содействию в трудоустройстве более доступными и прозрачными. Цифровые платформы позволяют разрабатывать более понятные для кандидатов на трудоустройство системы поиска и подбора вакансий. По данным Международной организации труда, около 66% ГСЗ во всём мире перешли на дистанционную форму обслуживания клиентов: перенесли свои услуги и программы на рынке труда в интернет-пространство или предоставляют услуги по телефону.

К примеру, в Китае ГСЗ использовала внедрённую ещё до пандемии систему взаимодействия сотрудников и клиентов службы занятости в чате под названием WeChat Official Accounts. В Нидерландах в период самоизоляции ГСЗ организовывала видеовстречи и вебинары со своими клиентами. Государственная служба занятости Словении усилила поддержку через портал вакансий, который до пандемии уже предлагал ряд услуг, включая регистрацию, подбор работы, тест для самооценки и консультации. По сути, в сложнейшие моменты пандемии именно цифровые каналы коммуникации стали основными инструментами помощи в трудоустройстве и оказания других услуг населению. [4]

В соответствии со статьей 28 Закона РК «О занятости населения» работодатель обязан предоставлять центру занятости населения письменно или посредством государственного информационного портала "Электронная биржа труда" в полном объеме информацию о предстоящем высвобождении работников в связи с прекращением деятельности работодателя – физического лица либо ликвидацией работодателя – юридического лица, сокращением численности или штата, снижением объема производств и выполняемых работ и услуг, повлекшего ухудшение экономического состояния работодателя, о количестве и категориях работников, которых оно может коснуться, с указанием должностей и профессий, специальностей, квалификации и размера оплаты труда высвобождаемых работников и сроков, в течение которых они будут высвобождаться, не менее чем за один месяц до начала высвобождения. Если раньше кадровики заполняли специальные бумажные формы, теперь же эта процедура максимально упрощена и ускорена. Для удобства работодателей на портале Электронной биржи труда enbek.kz реализован функционал по предоставлению информации о

предстоящем высвобождении работников. Таким образом, в Казахстане сфера электронных услуг населению расширяется. По итогам 2020 года в социально-трудовой сфере гражданам оказано 12,4 млн государственных услуг, из них 7,8 млн — в электронном формате. В текущем году планируется довести долю электронных услуг до 93%. Кроме того, совместно с заинтересованными государственными органами проведен анализ всех услуг социально-трудовой сферы, в том числе государственных услуг, оказанных в электронном и проактивном формате во время карантина и ограничительных мероприятий. [5]

Цифровизация трудовых отношений позволяет государству понимать и прогнозировать, какие профессии на сегодня более востребованы, какова средняя заработная плата у тех или иных специалистов, какова потребность в трудовых ресурсах по отраслям экономики. В целом для мониторинга, статистики, анализа это хороший эффективный инструмент.

Но как и любой технологический процесс цифровизация имеет свои, как положительные, так и отрицательные моменты. Цифровые технологии, роботы - машины, автоматизация с одной стороны, облегчают жизнь человека, но с другой, они вытесняют определенную часть работников, которые в один момент остаются без работы. Повышаются требования к квалификации работников в эпоху глобальной цифровизации. Молодежь быстро приспосабливается ко всем новшествам, а как быть с работниками предпенсионного возраста. В связи с этим возникают вопросы:

1. Если системы искусственного интеллекта будут вытеснять работников с рабочих мест, какими должны быть гарантии для высвобождаемых работников?

2. Каким будет статус «умных» роботов на рабочих местах?

Психосоциальные риски – это одно из последствий цифровизации трудовых отношений. Исследования психосоциальных рисков как самостоятельного явления относительно недавно начаты российскими специалистами в сфере охраны труда, за рубежом это явление изучается в течение примерно 30 лет. К психосоциальным рискам относятся стрессы, психологическое домогательство, депрессии, профессиональное выгорание и т.д. [6]. Новые технологии способствуют росту профессиональных заболеваний, связанных с работой, таких как депрессии, которые по оценкам Всемирной организации здравоохранения, к 2020 году станут одной из главных причин нетрудоспособности [7].

Современному выпускнику школы тяжело определиться с выбором профессии, образования. Цифровые технологии так быстро совершенствуются, что молодому поколению сложно сформировать свое будущее рабочее цифровое место. Цифровое рабочее место рассматривается как совокупность условий цифровой среды, необходимых для взаимодействия рабочей силы и капитала, обеспечивающих возможность осуществления трудового процесса в системе социально-трудовых отношений [8].

Согласно данным доклада на Всемирном экономическом форуме «The Future of Jobs», две трети детей, поступивших в начальную школу в 2016 году, могут оказаться на рабочих местах, которых еще не существует. Таким образом, определить перечень навыков, которые будут востребованы через 5–15 лет, становится все сложнее. «Кадровый голод» на рынке труда может спровоцировать то, что большинство низкоквалифицированных работ, рутинных и прочих операций, поддающихся автоматизации, будут выполняться с помощью искусственного интеллекта, роботами. В результате, по данным исследования Оксфордского университета, роботизация может привести к исчезновению 50% всех рабочих мест и профессий в течение ближайших 25 лет [9].

Некоторые исследователи видят решение проблемы в создании соответствующей среды в учреждениях профессионального образования, которая должна способствовать формированию и развитию цифровых компетенций населения, перечень которых окончательно не сформирован. Многие группы исследователей предлагают различные перечни навыков и компетенций работников, отвечающих современным требованиям. Тем самым разрыв между количеством необходимых обществу и существующих в настоящее время специалистов, способных эффективно работать в условиях цифровой экономики, можно преодолеть [10].

В заключении отметим, что в условиях пандемии цифровые технологии были единственным действенным способом и связующим звеном общества. Дистанционное обучение, удаленная работа, онлайн встречи и вебинары – все это стало обыденным и прочно вошло в нашу жизнь. Кардинальные изменения в правовом регулировании сферы труда в ближайшие годы объективно неизбежны. И в эпоху цифровой экономики, когда совместный труд людей и роботов встречаются чаще, хотелось бы напомнить о единственной опасности

цифровизации. Это снижение важности человека во многих процессах и вероятное исчезновение в будущем целых профессий, с которыми лучше будут справляться роботы. Ведь не зря об этой проблеме говорил и Глава государства на ежегодном форуме «Digital Almaty» в феврале текущего года: «Высвобождение части рабочей силы в связи с новыми технологиями – это сложный вопрос, решение еще не найдено. Но я уверен, что новые технологии не лишат человечество пространства» [11].

Использованные литература

1. Закон Республики Казахстан от 4 мая 2020 года № 321-VI «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам труда» https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34010504
2. Об утверждении Правил представления и получения сведений о трудовом договоре в единой системе учета трудовых договоров. Приказ Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 3 сентября 2020 года № 353. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 4 сентября 2020 года № 21173. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021173>(<https://profit.kz/news/58487/Bolee-273-tis-chelovek-trudoustroilis-cherez-elektronnuu-birzhu-truda-v-etom-godu/>)
3. <http://www.ranking.kz/ru/a/reviews/cifrovye-centry-zanyatosti-rk-2020>
4. (Цифровизация социально-трудовой сферы- 91 % оказывается в электронном виде//[https://profit.kz/Рубрика: Общество:https://strategy2050.kz/ru/news/tsifrovizatsiya-sotsialno-trudovoy-sfery-40-uslug-okazyvayutsya-v-elektronnom-formate/](https://profit.kz/Рубрика:Общество:https://strategy2050.kz/ru/news/tsifrovizatsiya-sotsialno-trudovoy-sfery-40-uslug-okazyvayutsya-v-elektronnom-formate/))
5. Сыченко Е.В. Защита работников от психосоциальных рисков: опыт Европы и его применимость в России. Часть I: Защита работников от стресса, связанного с работой // Трудовое право. 2014. № 7. С. 103-110.
6. Денисов Э.И. Роботы, искусственный интеллект, дополненная и виртуальная реальность: этические, правовые и гигиенические проблемы // Гигиена и санитария. 2019. Т. 98. № 1. С. 5-10.
7. Экономика труда № 1'2019 (Январь-март) Регулирование изменений в социально-трудовых отношениях в условиях цифровизации. Легчилина Е.Ю/ Russian Journal of Labor Economics//https://www.researchgate.net/publication/332500380_Regulirovanie_izmenenij_v_sotsialno-trudovyh_otnosheniah_v_usloviyah_cifrovizacii)
8. Батракова Л.Г. Труд и социально-трудовые отношения в цифровой экономике // Социальное партнерство: опыт, проблемы и перспективы развития: сборник докладов и тезисов участников конференции. – Ярославль, ЯФ ОУП ВО «АТиСО», 2019. – С.28-31.
9. Константинова Д.С., Кудаева М.М. Цифровые компетенции как основа трансформации профессионального образования // Экономика труда. – 2020. – Том 7. – № 11. – С. 1055-1072. – doi: [10.18334/et.7.11.111073](https://doi.org/10.18334/et.7.11.111073)., <https://elibrary.ru/item.asp?id=44395542>)
10. <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/ezhegodnyy-forum-digital-almaty-kak-proshlo-obsuzhdenie-voprosov-cifrovoy-transformacii-na-urovne-glav-pravitelstv-51725>)

ӘОЖ 343.34

ОТБАСЫ МҮШЕЛЕРІНІҢ АЛИМЕНТТІК ҚАТЫНАСТАРЫ

Батырбекова Б.К., з.ғ.м., аға оқытушы

Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Ата-аналар мен балалардың алименттік міндеттемелері

Бүгінде Қазақстанда әрбір екінші неке ажырасумен аяқталады. Статистика қорқынышты, бірақ әлемдік тенденцияларға сәйкес келеді: тіпті ең дамыған елдерде де дәстүрлі неке институты үлкен жүктемелерге ұшырайды және "толық емес" отбасылардың саны күрт өсуде. Мысалы, көрші Ресейде, статистикаға сәйкес, балалардың шамамен 30 пайызы толық емес отбасыларда тәрбиеленеді. Өмір сүру жақсарып, отбасылар құлдырап жатыр. Ғалымдар бұл парадоксты әлдеқашан байқаған: қиын тарихи кезеңдерде отбасы әрдайым нығайып, жиналатын. Соғыстан кейінгі 1945 жылғы ашаршылықта жүз некеге бір ғана ажырасу

болғандығы белгілі. Толық емес отбасының бұл құбылысы соншалықты үлкен ауқымға ие болды, оның салдары бүкіл қоғамның жағдайына тікелей әсер етеді

Жалғызбасты аналар – мемлекеттінен қорғалмаған топтарының бірі. Мемлекет олардың тағдырын қараусыз тастамауы керек. Өйткені, неке бұзылғаннан кейінгі жағдайлардың 90 % балалар анасымен қалады және оларды тәрбиелеп бағу үшін жеткілікті қаражат болуы керек. Отбасын тастап кеткен әкесі оған материалдық көмек көрсетуге және балаларға алимент төлеуге міндетті, бірақ әкелер көбінесе өз міндетінен жалтаруға барлық жолдармен тырысады, ал анасы баланың заңды құқықтарын қорғауға көп күш салуы керек. Балаларға алимент алу – бұл әйелдердің сотқа жүгінетін басты мәселелерінің бірі, ал әйелдердің қолында, әдетте, атқарушы парақ, бұрынғы күйеуін балаларға алимент төлеуге міндеттейтін сот шешімімен жүреді. Бірақ заң бойынша сот шешімін орындауға міндеттейтін сот орындаушылары өте нашар жұмыс атқарады. Борышкерден ақша алу мүмкіндігі болса да, олар мұны істемейді. Сот шешімінің орындалуы кейде жылдар бойы жалғасады.

Сот орындаушыларының алимент өндірісі бойынша жауапсыздық, өз міндеттерін ашық түрде қараусыз қалдыруы күрделі мәселеге айналды. Олар, өз кезегінде, оларға ауыртпалық өте жоғары екенін, алиментті қайтарып алу кейде өте қиын болатынын көрсетеді. «Әкелер» кейде балаларына ештеңе төлемеу немесе минималды төлеу үшін керемет қулықтарға барады.

Мысалы, жиі кездесетін жағдай, борышкердің сәнді үйі, ауласында қымбат машиналары, бассейні, үйде - хрусталь және бағалы жиһаздар тұруы көптеп кездеседі. Бірақ бұған қарамастан оның бұрынғы отбасы алдындағы бірнеше миллион теңгеге қарызы бар. Өз ісіне берілген сот орындаушылары істі талдай бастағанда, үй әйелінің атында, көліктер балалардың, қайын ежелердің атына жазылған, ал оның өзі әйелінің фирмасында жалақысы 50-60 мың теңге болатын қарапайым бухгалтер болып жұмыс істейтіні анықталады. Және бұл адамда іс жүзінде ештеңе жоқ. Оның мүлкін қамауға алу керек, - бірақ ресми түрде, қағаздарға сәйкес, ол заң алдында таза.

Сонымен қатар, Қазақстанда сот орындаушысының жүктемесі өте жоғары. Олардың әрқайсысының өндірісінде бір уақытта 300-500 - ге дейін орындалатын істері бар. Сот орындаушылардың үлкен жүктемесінен бөлек, облыстың аумақтық учаскелеріндегі сот орындаушыларының "Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы" ҚР Заңының нормаларында көзделген тиісті шараларды қабылдамауы маңызды фактор болып табылады, көптеген атқарушылық іс жүргізу ұзақ уақыт бойы орындалмай келеді. Бұл ретте, мұндай жағдайдың туындауына ықпал ететін негізгі себептердің бірі сот орындаушыларының көпшілігінің аталған санаттағы сот актілерін орындауға деген ашық ұнатпаушылығы болып табылатыны анықталды. Осыған байланысты, көптеген атқарушылық іс жүргізу тек қозғау сатысында қалады, өйткені борышкерлерде өндіріп алушылардың талаптарын тиісінше қанағаттандыру үшін қажетті ақшалай да, мүліктік те қаражат жоқ. Сонымен бірге сот орындаушыларының борышкерлерді әкімшілік, қылмыстық жауапкершілікке тарту мәселесі әлі де ескерту деңгейінде қалып отыр. Ал іс жүзінде әкімшілік сипаттағы шараларды борышкерге қолдану пайда болған қарыздарды дереу өтеуге әкелетіні анықталды. Борышкерлерге қатысты іздестіріп, анықтау іс-шараларын жүзеге асыру бойынша жағдай да жақсартуды талап етеді, бұл туралы ҚР АПК құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті аталған мәселелер бойынша мониторинг жүргізу кезінде атап өтті.

Мысалы, сот актісін орындау барысында борышкер атқарушылық құжатта көрсетілген мекен-жай бойынша тұрмайтыны анықталады. Сот орындаушысы ҚР АПК 2-бөлігінің 135-бабымен, "Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы" ҚР Заңының 18-бабының [19] нормаларын басшылыққа ала отырып, ішкі істер органдары арқылы борышкерге іздеу салуды жариялау туралы ұсыныспен сотқа жүгінеді. Әдетте, сот мұндай ұсыныстарды қанағаттандырады және іздестіру жариялау туралы ұйғарымдар ІО органдарына жіберіледі. Өндіріп алушы тұратын аумақта бөлімшелердің іздестіру ісін жүргізуі көзделген. Неке бұзылғаннан кейін көптеген отбасылар басқа облыстарға кететінін ескере отырып, мұндай іздеу шараларының тиімділігі минимумға дейін төмендейді, ал іздеу ықтималдығы нөлге тең болады. Осыған байланысты борышкердің соңғы тұрғылықты жері немесе орналасқан жері бойынша іздестіру іс-шараларын қозғау қағидаларын белгілей отырып, осы бұйрықты жетілдіру қажет. Сонымен бірге, жүргізілген мониторинг нәтижелері бойынша іздестіру істері уақтылы жүргізілмегені, жедел-іздестіру іс-шаралары толық көлемде орындалмағаны, нақты орындау мерзімдері көрсетілмегені анықталды. Бұдан басқа, осы санаттағы адамдарды

іздістіруге өзара іс-қимыл және ведомстволық бақылау жоқ. Іздестіру істерін АПБ басшылығы зерттемейді, басқа бөлімшелерге нұсқаулар, іздестіру тапсырмалары мен бағдарлар берілмейді.

ҚР Жоғарғы Сот Пленумының 29.11.2018 ж. №15 қаулысының 13-тармағына сәйкес, «Соттардың балаларды тәрбиелеуге байланысты дауларды шешу кезінде заңнаманы қолдануы туралы» ата-ана құқықтарынан айыру туралы істерді қарау кезінде сот ҚР "Неке және отбасы" Кодексінің 79-бабына сәйкес, талап қойылғанына қарамастан, балаға алименттерді өндіріп алу туралы мәселені шешеді. Алайда, жүргізілген тексерулерде анықталғандай, облыстың қалалық және аудандық соттары көрсетілген талаптарды әрдайым сақтай бермейді. Прокуратураның атқарушылық іс жүргізуді зерделеуі көрсеткендей, осы санаттағы атқарушылық құжаттарды ресімдеу кезінде «Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасы заңының барлық аймақтарында облыста сот орындаушыларымен жүйелі түрде қабылданатын заң талаптарын бұзу фактілері болса, бұл кәмелетке толмаған балалардың заңды құқықтары мен мүдделерін айтарлықтай бұзады. Сипаты бойынша анықталған құқықбұзушылықтарды мынадай топтарға бөлуге болады: сот орындаушыларының әрекетсіздігі; сот актісін орындаудың нақты мүмкіндігі болған кезде олардың заңда көзделген мерзімде қажетті атқарушылық әрекеттерді орындамауы; атқарушылық құжаттарды заңсыз қайтару және тоқтату; борышкерлердің іздестіру іс-шараларының барысына бақылаудың болмауы. Сондай-ақ, алимент өндіру туралы атқарушылық іс жүргізуді зерттеу сот орындаушылары борышкердің жұмыс орнын анықтау үшін әрдайым шаралар қабылдамайтынын немесе мұндай ақпаратқа ие бола отырып, атқарушылық құжаттар орындалуға жіберілмейтінін көрсетті.

Сот орындаушысы борышкердің жалақысынан және басқа да табыстарынан ұстап қалудың дұрыс әрі уақтылы жүргізілуіне жүйелі бақылауды жүзеге асыруға міндетті, атқарушылық құжаттардың орындалуын қамтамасыз ету жөнінде шаралар қолдануға міндетті. Борышкерде жалақы мен ақша қаражаты болмаған жағдайда, оның мүлкінен өндіріп алынуы керек [19].

Осы шешілмеген мәселенің нәтижесі – көмек пен қолдаусыз қалған балалар үшін үлкен моральдық және әлеуметтік залал, дисфункционалды отбасылар санының өсуі, балалардың қатыгездігі және қылмыстың салдары.

Ата-аналардың кәмелетке толмаған балаларға (еңбекке жарамсыз кәмелетке толған балаларға), сол сияқты еңбекке қабілетті кәмелетке толған адамға қатысты, еңбекке жарамсыз ата-аналарға қатысты конституциялық міндеттерді орындамауы ҚР Қылмыстық заңнамасына сәйкес, қылмыстық жауаптылыққа әкеп соғады. Ата-анасының соттың шешімі бойынша кәмелетке толмаған балаларды, сол сияқты он сегіз жасқа толған еңбекке қабілетсіз балаларды бағып-күтуге арналған қаражатты төлеуден үш айдан астам қасақана жалтаруы, - 200-ден 500 айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде немесе сотталған адамның 2-ден 5 айға дейінгі кезеңдегі жалақысы немесе өзге де табысы мөлшерінде айыппұл салуға не 120-дан 180 сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не екі жылға дейінгі мерзімге түзеу жұмыстарына не екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не алты айға дейінгі мерзімге қамаққа алуға не екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

ҚР Қылмыстық Кодексінің 139-бабы бойынша кінәліні айыптауға қажетті шарты – кәмелетке толмаған балаларды асырауға немесе кәмелетке толған, бірақ еңбекке жарамсыз балаларды асырауға, сондай-ақ еңбекке жарамсыз ата-аналарды күтіп-бағуға қаражат төлеу туралы күшіне енген сот шешімінің болуы және осы шешімнің орындалмау фактісі [20]. Маңыздысы баланың (ата-ананың) басқа қаражат көздерінің бар-жоғы маңызды емес, өйткені бұл мәселені сот өндіріп алу туралы шешім шығарған кезде бағалайды. Егер сот шешімі болмаса, онда балаларға немесе ата-аналарға материалдық көмек көрсетуден жалтару қылмыс болып табылмайды.

Шарт немесе қаражат төлеу туралы келісім негізінде қабылданған тиісті міндеттемені ерікті түрде бұзу қылмыстық-құқықтық салдарларға әкеп соқпайды, бірақ ҚР Азаматтық Кодексі нормаларының қолданысына түседі. Мұндай келісімнің нотариат куәландырған кезде атқару парағының күші бар екендігі туралы ереже де бұған қайшы келмейді. Бұл ереже одан жалтарғаны үшін жауапкершілікті емес, жазалау тәртібін білдіреді.

Бұл қылмыстың әлеуметтік қауіптілігі ата-аналардың кәмелетке толмаған балаларды, мүгедек балаларды немесе мүгедек ата-аналарды асыраудан жалтаруы олардың өмір сүру жағдайларын нашарлатады, денсаулық жағдайына әсер етеді, кәмелетке толмағандардың қалыпты дамуын немесе ата-аналардың қалыпты өмір сүруін бұзады.

ҚР Қылмыстық Кодексінің 139-бабы бойынша ата-ананың кәмелетке толмаған балаларын, сол сияқты он сегіз жасқа толған еңбекке қабілетсіз балаларын күтіп-бағуға сот шешімі бойынша қаражат төлеу жөніндегі міндеттерін үш айдан астам орындамауы не кәмелетке толған еңбекке қабілетті адамның өзінің еңбекке қабілетсіз ата-анасын күтіп-бағуға сот шешімі бойынша қаражат төлеуден үш айдан астам жалтаруы не еңбекке қабілетті адамның еңбекке қабілетсіз және материалдық көмекке мұқтаж жұбайын (зайыбын) күтіп-бағуға сот шешімі бойынша қаражат төлеуден алты айдан астам жалтаруы алты жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады, заңда балалар мен ата-аналарды күтіп-бағуға арналған қаражат мөлшері көзделмеген, өйткені сот оны істің мән-жайына (жалақысына, отбасылық жағдайына, материалдық жағдайына және т.б.) байланысты белгілейді [20].

Қаралып отырған қылмыс құрамының объективті жағы кәмелетке толмаған балаларды (еңбекке жарамсыз кәмелетке толған балаларды), сол сияқты еңбекке жарамсыз ата-аналарды күтіп-бағуға сот шешімімен белгіленген қаражатты төлемеу болып табылады. Осыған қоса алимент төлемеу зиянды сипатта болуы тиіс, яғни кінәлі адам үш айдан астам уақыт бойы қаражатты тек сот оған міндетті болғанда ғана емес, сонымен қатар балалар мен ата-аналарды асырауға қаражат төлеуге нақты мүмкіндігі болғанда да төлемейді.

Балаларды және ата-аналарды күтіп-бағуға арналған қаражатты төлеуден жалтару кінәлілердің келесідей нақты іс-әрекеттерінде көрсетіледі:

- а) жүктелген міндетті орындаудан тікелей бас тарту;
- б) кінәлілердің қосымша табысын жасыруы;
- в) қаражат төлеуден жалтару мақсатында жұмысты немесе тұрғылықты жерін ауыстыру;
- г) нақ сол мақсатпен еңбектен жалтару;
- д) төлеуден жалтаруды куәландыратын өзге де әрекеттер.

Сот практикасындағы өзге іс-әрекеттер деп балалар мен ата-аналарды күтіп-бағуға арналған қаражатты төлеуден жалтарудың мынадай тәсілдері түсініледі: өзінің тегін және өзге де деректерін өзгерту, жеке басын куәландыратын құжаттарды қолдан жасау, жалақыдан қаражат ұстауға байланысты бухгалтерияның лауазымды адамымен сөз байласу, сот тәртібімен өзінің әке болуына дау айту, бірінші атқару парағы бойынша өндіріп алуды азайту мақсатында басқа некеден балаларға қаражат өндіріп алу туралы жалған талап қою және т.б..

Зияндылық ұзақтығы үш айдан астам ұзақтығы аз жалтарулардың бірнеше рет болуы, іздестіруді жариялау қажеттілігі, судья немесе сот орындаушысы тарапынан ескертуге қарамастан жалтаруды жалғастыру, жәбірленушінің отбасындағы апат жағдайын баяндай отырып, кінәліге бірнеше рет жүгінуі және т.б. сияқты жағдайларды қамтиды.

Бірақ борышкердің белгілі жағдайларға байланысты алиментті төлемеуі, тіпті ұзақ уақыт бойы төлемеуді зиянды жалтару деп санауға болмайды. Мысалы, ауруға байланысты тұрғылықты жерін өзгерту қажеттілігімен байланысты, бірақ тұлға өзінің тұрғылықты жерін сот орындаушысынан жасырмайды, жұмысынан айрылу және жұмысқа орналасуға тырысудың сәтсіздігі.

Еңбекке жарамсыз деп бірінші және екінші топтағы мүгедектер болып табылатын адамдарды, сондай-ақ жалпы зейнеткерлік жасқа жеткен ата-аналарды түсіну керек.

Қылмыстың субъективтік жағы тікелей қасақаналықты көздейді. Кінәлі адам сот шешімімен өзіне жүктелген құқықтық міндеттемені бұзатынын, сондай-ақ бұл міндеттен жалтару белгілі бір адамның (баланың, ата-ананың) өзіне қажетті материалдық құралдарды алмауына әкеп соғатынын түсінеді және оларды төлеуден жалтарғысы келеді.

ҚР Қылмыстық Кодексінің 139-бабында көзделген қылмыс субъектілері кәмелетке толмаған немесе кәмелетке толған еңбекке қабілетсіз тұлғаның ата-анасы (әкесі, анасы) немесе еңбекке жарамсыз ата-ананың еңбекке қабілетті адамдары (ұлы, қызы) болып табылады, олардың пайдасына сот шешімімен қаражат өндіріліп алынады, бұл адамның қазіргі уақытта ата-ана құқықтары бар ма немесе олардан айырылғанына қарамастан, сондай-ақ аталған адамдардың асырап алушысы, қазіргі уақытта асырап алудың күші жойылған-жойылмағанына қарамастан өндіріліп алынады.

Кәмелетке толмаған балаларға алимент төлеуден қасақана жалтарған, бала 18 жасқа толғаннан кейін іздестірілген ата-аналар, егер ҚР Қылмыстық кодексінің 71-бабында белгіленген ескіру мерзімі өтпеген болса, жауапкершіліктен босатылмайды. Сондай-ақ балалар мекемесіне толық мемлекеттік қамтамасыз етуге орналастырылған балалардың ата-аналары ҚР

ҚК 139-бабы бойынша қылмыстық жауапкершілікке тартылады. Қорғаншылар мен қамқоршылар қылмыстың субъектілері болып табылмайды.

Табиғи және әлеуметтік себептерге байланысты күнделікті өмірде міндеттемелердің бұл түрі жиі кездеседі. Сондықтан алимент теориясы мен практикасы, ең алдымен, ата-аналар мен балалардың алименттік қатынастарының әсерінен қалыптасты. Бұл міндеттемелердің ерекше маңыздылығы олардың отбасылық заңмен нақты анықталатындығында және императивті нормалардың басым бөлігі қолданылады. Ата-аналардың күтіп-бағу жөніндегі міндеттері тең болып табылады, бірінші кезектегі міндеттемелерге жатады және олардың табиғи жағдайы балалардың жағдайына байланысты болмайды.

Заңда осындай міндеттемелердің үш тобы көрсетілген:

1. Ата-аналардың өздерінің кәмелетке толмаған балаларын күтіп-бағу жөніндегі міндеттемелері;

2. Ата-аналардың еңбекке жарамсыз кәмелетке толған балаларын күтіп-бағу жөніндегі міндеттемелері;

3. Балаларды күтіп-бағуға арналған қосымша шығыстарға қатысу бойынша ата-аналардың міндеттемелері [2].

Ата-аналардың кәмелетке толмаған балаларын асырау жөніндегі алименттік міндеті әлдеқайда қатан болып табылады. Еңбекке жарамсыз кезеңінде бала ата-аналар тарапынан толыққанды материалдық көмекке мұқтаж. Ата-аналар тарапынан материалдық қаражат пайда болуы үшін, жалпы айтқанда, ата-аналар мен балалар арасындағы заңды маңызды мүлкілік қатынастар таусылады. Олардың бір-бірінің мүлкіне басқа көзқарасы жоқ. Сонымен, Д.И. Мейер ата-аналар мен ата-аналардың алименттік міндеттері арасындағы мүлкілік қатынастар үш алғышартты қажет ететінін атап өтті. Ата-ана мен бала арасындағы отбасылық байланыс (қан немесе бала асырап алу нәтижесінде пайда болған) алимент алушының кәмелетке толмағандығы және ата-аналарды алимент төлеуден босатуға негіздердің болмауы. Ата-ана қатарына кәмелетке толмаған адамның белгіленген жастан ерте некеге тұруы және оның босатылуы жатады. Ата-аналардың алимент міндеттемесіндегі міндеттері тең және олардың неке жағдайына байланысты емес.

Кәмелетке толмағандарды күтіп-бағу тәртібі мен нысанын ата-аналар дербес айқындайды. Бұл норма бүгінгі отбасылық заңнамаға тән рұқсат етудің жалпы принциптерін көрсетеді. Ата-аналар баланы асыраудың қандай әдісін қолданатынын өз бетінше таңдауға құқылы. Кәмелетке толмаған баланы материалдық жабдықтау ерікті болуы мүмкін немесе сот актісіне негізделуі мүмкін. Ерікті түрде жабдықтау, өз кезегінде ата-аналар кәмелетке толмағандарға өз міндеттерін белгіленген тәсілдермен ресімдемей, тек ата-аналық парыз сезімін басшылыққа ала отырып, қаражат берген кезде және ата-аналар балаларын асырау туралы келісім (алимент төлеу туралы келісім) жасасқан кезде шарттық болып бөлінеді. Егер ата-аналар өздерінің кәмелетке толмаған балаларына қолдау көрсетпесе, соттан қажетті қаражат (алимент) ата-аналардан алынады. Алимент төлеуге міндетті ата-анаға талап арыз берілуі мүмкін:

1. Басқа ата-ана;

2. Баланың қорғаншысы немесе қамқоршысы;

3. Оның асырап алушысы (кәмелетке толмаған адам мен басқа ата-ананың заңды байланысы сақталған кезде);

4. Кәмелетке толмаған балалардың асырап алушы ата-анасы ерлі-зайыптылар арасындағы жағымсыз сипатта болады: екі жағдайда да мүлкілік мүдделердің толық бөлінуі біздің заңнамамыздың негізгі бастамасы болып табылады»;

5. Баланы тәрбиелеу, оқыту және емдеу үшін орналастыратын мекеме .

Алимент міндеттемесін талап ету құқығы кәмелетке толмаған адамның өзіне тиесілі болғандықтан, өндіріп алушы талап қоюдан және жалпы алимент алу құқығынан бас тарту алмайды. Кәмелетке толмағандарды жабдықтау процесіне мемлекеттің араласуы минималды болуы керек және баланың мүдделеріне қауіп төнген жағдайда ғана рұқсат етіледі (ата-аналардың қамтамасыз етуден бас тартуы, сотқа талап қоймау және т.б). Мұндай жағдайда қорғаншы және қамқоршы орган ата-анасының біреуіне немесе екеуіне де алимент өндіріп алу туралы талап қоюға құқылы.

Қолданыстағы заңда кәмелетке толмаған балаларға сот тәртібімен өндіріп алынатын алименттердің мөлшерін айқындаудың бұрын қалыптасқан үлестік тәсілі сақталған. Мұндай жүйе базалық болып саналады, өйткені тараптар алимент төлеу туралы шарт жасаспады немесе

сот оларды анықтаудың басқа әдісін белгілемеді (тұрақты мөлшерде, заттай немесе аралас түрде).

Айта кету керек, алименттің ең төменгі мөлшері, ең төменгі жалақы мөлшерінен айырмашылығы, қолданыстағы отбасы заңнамасында қарастырылмаған. Алимент мөлшерін анықтаудың заңды тәсілінің негізін құрайтын заң шығарушы идея өте қарапайым: ата-ананың кез-келген кірісінің бір бөлігі, ол қандай формада жасалса да, қандай мөлшерде алынса да, оны ата-анасының өмір сүру деңгейімен салыстыруға болатын өмір сүру минимумымен қамтамасыз ету үшін баланы асырауға бағытталуы керек. Бұл жағдайда ата-ананың нақты кірісі қандай екендігі маңызды емес. Заңда егер ата-ана баланы күтіп-бағу жөніндегі өз міндеттерін өз еркімен және адал атқарса, онда оған отбасы бюджетінің белгілі бір орташа бөлігі тиесілі болады деп болжанады.

Дамымаған нарық жағдайында алиментті есептеудің бұл әдісі әрдайым әділ бола бермейді. Алимент алуы тиіс адамның әлеуметтік тобына, оның біліміне, немесе оның кәсібі мен біліктілігіне байланысты болмайды. Сонымен қатар төлеушінің материалдық жағдайы айтарлықтай ауытқуларға ұшырауы мүмкін, өйткені кәмелетке толмаған балаларға алимент ұзақ уақытқа төленеді. Осы мақсатта отбасылық заң алименттік үлестердің мөлшерін тараптардың материалдық немесе отбасылық жағдайларын және назар аударарлық өзге де мән-жайларды ескере отырып, сот алимент мөлшерін азайтуы немесе ұлғайтуы мүмкін деп көздейді.

Келесідей жағдайды қарастырайық. Алимент төлеушіде басқа некеден балалар бар делік, олар алимент алушыға қарағанда нашар жағдайда болуы мүмкін. Сотпен ескерілуі керек жайт, ол алимент төлеушінің жұбайы декреттік демалыста жүрген болса, осы демалыс уақытында алимент төлеуден босатылуға немесе осы құжаттың негізінде алимент төлеуді азайтуға тиіс болып табылады. Бұндай жағдайда алимент төлеуші өте қиын жағдайға тап болады, өйткені ол осы кезеңде төрт адамды (соның ішінде өзін), яғни әйелін, баласын және алимент алушыны қамтиды. Екінші жағынан алимент алушы тұратын жерде анасы да, өгей әкесі де толыққанды өмір сүреді. Мұнда айқын теңгерімсіздік байқалады.

Керісінше алимент мөлшерін көбейту құқығы жақында қалыптасты, яғни қосымша қайнар көздерден табыс алуға мүмкіндік туғанда пайда болды. Осыған байланысты «Неке және отбасы туралы» кодекске бап енгізуді ұсынғымыз келеді. Яғни, зейнетақы аударымдары немесе өзге салықтар және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер бойынша алимент төлеуден жалтарған төлеушіні қадағалауға алу керек. Себебі, кәсіпкерлік қызметпен айналысатын ата-ана өз баласын асырай алады, бірақ бұл сирек кездесетін құбылыс. Қолында еңбек биржасында тұратындығы және жұмыссыз екендігі туралы анықтама болуы арқылы төлеуші алимент төлеуден жалтаруы жиі кездесетін жағдай.

Бірақ өте маңызды меншік иесі бола тұра шамалы табыс алатын тұлға болуы мүмкін. Мұндай жағдайда сот алимент мөлшерін көбейте алады немесе оларды нақты мөлшерде (оның ішінде мүліктік нысанда) белгілей алады. Алименттік міндеттемені орындау барысында екі тараптың да материалдық жағдайы күрделі өзгеруі мүмкін. Осылайша төлеушінің кірісі бір жыл ішінде бірнеше есе артып немесе төмендеуі мүмкін. Сонымен қатар, сот төлеушінің кез-келген кірісін, оның ішінде алиментке ұсталмайтын кірістерді қосқанда (мысалы, лотереядағы үлкен ұтыс немесе ауқымды мұра) ескеруі керек. Алимент тұрақты және алимент алушының мүліктік жағдайына тәуелсіз болып табылады. Атап айтқанда, егер алимент алушы баласы бірге тұратын ата-анасы өз табысын әлдеқайда арттырса және алимент төлеуші нашар өмір сүрсе, сот алимент мөлшерін азайтуға құқылы.

«Неке және отбасы» Кодексінде алимент мөлшерін анықтау кезінде ескерілуі мүмкін барлық назар аударарлық жағдайлар қарастырылады. Олардың қатарына, мысалы, төлеушінің еңбекке жарамдығы жатады. Сонымен қатар, ол мүгедектік нәтижесінде шектелуі мүмкін, ал алименттік-міндетті адамның табысы тиісінше күрт төмендейді, тіпті өзінің өмір сүруіне де жеткіліксіз болуы мүмкін. Осы жағдайлардың барлығын сот алимент мөлшерін азайту немесе көбейту туралы шешім қабылдау арқылы тексеруі керек.

Заңда алименттерді есептеудің тұрақты ақша сомасында қосымша тәсілі көзделген. Ол алимент келісімі болмаған және алимент төлеушіде тұрақсыз немесе анықталуы қиын жалақысы (табыс) бар жағдайға арналған.

Бұл жағдай бірнеше жағдайда дамуы мүмкін:

1. Егер алимент төлеуге міндетті ата-ананың тұрақты емес немесе өзгертін табысы не кірісі болса. Қазіргі экономикалық жағдайда кәсіпкерлік қызметпен айналысатын және

тұрақсыз кірісі бар азаматтардың саны едәуір өсті, ал бұрын бұл негізінен маусымдық жұмысшылар (экологиялық және басқа іздеу партияларының жұмысшылары, егін жинаушылар және т.б.) және шығармашылық қызметкерлер (суретшілер, музыканттар, жазушылар және т.б.) болды;

2. Егер алимент төлеуге міндетті ата-ана табысын және (немесе) өзге де кірісін толық немесе ішінара заттай алатын болса (яғни, мысалы, алимент төлеуші жұмыс істейтін кәсіпорын шығаратын өніммен);

3. Егер алимент төлеуге міндетті ата-ана жалақыны және (немесе) өзге де кірісті толығымен немесе ішінара шетел валютасында алатын болса (өйткені шетелдік валюта жалақыға (кіріске) үлестермен алименттерді есептеу кезінде ҚР ұлттық валютасына қатысты ұлғаю жағына да, азаю жағына да өзгеруі алименттің мөлшеріне айтарлықтай әсер етуі мүмкін);

4. Егер алимент төлеуге міндетті ата-ана табыс көзі немесе өзге де кірістері болмаса. Бұл жағдайда алиментті өндіріп алу ата-ананың мүлкін тәркілеу арқылы жүзеге асырылады. Ал мұндай өндіріп алуды жүргізу үшін алимент мөлшерін белгілеу қажет, ал ол тек ақшалай сомада айқындалуы мүмкін;

5. Ата-аналарының табыстарына және басқа табыстарына пропорционалды түрде алимент өндіріп алу мүмкін болмаған жағдайларда, тараптардың біреуінің мүдделерін қиындататын немесе елеулі түрде бұзатын (мысалы, сотталушының ата-анасы оның нақты ақшасын жасырады) кірістер немесе оның кірістерінің барлық көздерін белгілеу мүмкін емес немесе сотталушының табысы шамалы, бірақ ол қымбат мүлікке иелік етеді және т.б.).

Соттың алименттерді тұрақты ақша сомасында өндіріп алуы үшін жоғарыда көрсетілген негіздердің бірі жеткілікті. Сонымен қатар, сот алименттің мөлшерін өз бастамасы бойынша да, тараптардың кез-келгенінің өтініші бойынша да тұрақты ақшалай мөлшерде анықтауға құқылы.

Алименттерді тұрақты ақшалай сомада өндіріп алу дәл соттың міндеті емес, алименттерді үлестік тәсілмен өндіріп алудан немесе алимент төлеу туралы келісімді мәжбүрлеп орындатудан айырмашылығы болып табылады. Сот алимент алуды тұрақты сомада талап ететін өтініш берушінің уәждерімен келіспеуі де мүмкін. Заңнамада баланың материалдық қауіпсіздігінің бұрынғы деңгейін мүмкіндігінше сақтау принципін белгілейді. Оның мақсаты – жаңа өмір жағдайларында балаларға психологиялық жайлылық пен материалдық байлық жасау. Баланы қамтамасыз етудің бұрынғы деңгейі тек жеке тұлға болып табылады және сот басқа алименттік даулармен анықталған орташа шекаралармен ешқандай байланысы жоқ. Қамтамасыз ету деңгейінің өзі белгіленген шама болып табылмайды және бірқатар мүліктік құрамдарға бөлінеді (тамақтануға арналған қаражат, киімге арналған қаражат, оқуға арналған қаражат, бос уақытқа арналған қаражат және т.б.). Сондықтан кодексте кәмелетке толмаған баланы қамтамасыз етуге арналған шығындардың шамамен тізілімін бекітудің қажеті жоқ. Соттың міндеті – осы элементтердің барлығын бағалау және балаға материалдық тауарлардың бұрынғы көлемін қамтамасыз ететін мазмұнның жалпы мөлшерін анықтау. Сонымен бірге, сот кәмелетке толмаған баланы отбасында ұстауға байланысты шығындардың дәлелдерін ғана емес, сонымен қатар басқа да арнайы мәселелерді де бағалауы керек. Атап айтқанда, алимент өндіру туралы шешім қабылдау кезінде төлеушінің кәсіби қызметінің сипаты, оның өмір салты, бейімділігі мен әдеттері ескерілуі керек. Кәмелетке толмаған адамның бұрынғы табыс деңгейін сақтау идеясын да жоққа шығаруға болмайды. Бір жағынан, кейбір жағдайларда сот балаға бұрын алынған қаражатпен салыстырғанда алименттік төлемдердің жоғары деңгейін тағайындай алады. Бұл алимент төлеуге міндетті тұлға өз табысын отбасы үшін бөтен мақсаттарға (құмар ойындар, қымбат жеке заттарды сатып алу және т.б.) бағыттаған кезде мүмкін болады. Екінші жағынан, ультра жоғары кірісі бар отбасындағы балаға жұмсалатын шығындар сомасына назар аудару ақылға сыймайды. Сот анықтаған тұрақты ақша сомасы кәмелетке толмаған адамға оның дамуы үшін қажетті материалдық игіліктердің қолда бар көлемін (саны мен сапасын) сақтауға тиіс. Соңғыларына сәнді заттар немесе төлеушінің отбасында қалыптасқан ақылға қонымды қажеттіліктерден тыс заттар кірмейді. Сондықтан алименттің мөлшерін нақты мөлшерде анықтаған кезде сот, алиментті үлестік өндіріп алу сияқты, алимент міндеттемесі тараптарының материалдық және отбасылық жағдайларын, сондай-ақ басқа да назар аударарлық жағдайларды зерттеуге жүгінуі керек. Оларды бағалау үлестермен өндіріп алынатын алименттер мөлшері азайтылған (ұлғайған) кезіндегідей өлшемшарттар бойынша жүргізіледі. Әр ата-ананың жанында алимент алуға құқығы бар балалар қалатын жағдай болуы мүмкін. Мұндай жағдайда алимент тұрақты ақшалай сомада төленеді. Оны сот екі ата-ананың мүліктік жағдайы мен кірістерін (қамтамасыз

етілуін) салыстыру арқылы анықтайды. Ата-аналардың мүліктік жағдайында айырма болған кезде алимент аз қамтамасыз етілген ата-анасымен бірге қалған кәмелетке толмағанның пайдасына өндіріп алынады. Егер олардың қамтамасыз етілуі шамамен тең болса, алимент өндіріп алуға жатпайды. Сонымен, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған кәмелетке толмаған балаларға алимент өндіріп алу мәселелері ерекше регламенттеледі. Мұндай балалар ата-анасының қамқорлығындағы балаларға қарағанда әлсіз қорғалғандықтан, заң алименттерді өндіріп алу тәртібін ғана емес, оларды пайдаланудың жалпы шарттарын да белгілейді. Бұл кәмелетке толмаған баланың ақшасын теріс пайдалану мүмкіндігін шектеу үшін жасалады. Жалпы, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға алимент өндіру тәртібі жалпы ережелер бойынша анықталады, оның ішінде алиментті анықтаудың әртүрлі әдістері мен тәртібі де бар.

Пайдаланған әдебиеттер

1. 1995 жыл 30 тамызда қабылданған ҚР Конституциясы <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> ;
2. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518#z317> ;
3. A property rights view of multi-unit franchising. Author(s): Hussain, Dildar; Windsperger, Josef. Source: EUROPEAN JOURNAL OF LAW AND ECONOMICS Volume: 35 Issue: 2 Pages: 169-185 DOI: 10.1007/s10657-012-9366-8 Published: APR 2013;
4. Сулейменов М.К., Басин Ю.Г., Гражданское право. I Том. Учебник. -Алматы, 2000.-397 б;
5. Қазақстан Республикасының Азаматтық құқығы. Оқу құралы. -Алматы, 1999. - 456 б;
6. Право и собственность в Республике Казахстан. / Отв.ред. М. К. Сулейменов. - Алматы, 2000. –234 б;
7. Пралиев Г.К. Основы семейного права в Республике Казахстан.-Алматы: «Жеті жарғы» - 96 б;
8. Антокольская М.В. Семейное право. - Москва, 2001. - 281б;
9. Пергамент А.И. Семейное право. Курс лекций.-Москва: Юрист. 2000. – 235б;
10. Эрделевский А.М. О проблемах толкования гражданского законодательства. //Государство и право. – 2002. - №2.- 21-27 бб;
11. Сулейменов М.К., Басин Ю.Г. Гражданское право. Учебник для Вузов (академический курс). -Алматы, 2000. - 123б;
12. Андреев А.В., Рябовая Т.Ю. Брачно-семейное законодательство Республики Казахстан. Учебное издание. -Алматы: Фонд «XXI век», 2001.-101 б;
13. Брак. Развод: Условия, порядок оформления. - Алматы: «Данекер», 1999. -563 б;
14. 2015 жылғы 31 қазандағы Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі № 377-V ҚРЗ <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377> ;
15. «Атқарушылық іс жүргізу және сот орындаушыларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 2 сәуірдегі № 261-IV Заңы https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000261_z586 ;
16. 2014 жылғы 3 шілдедегі Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі № 226-V ҚРЗ <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z139> ;

УДК 347.1

ПОНЯТИЕ, СИСТЕМА, ПРЕДМЕТ И МЕТОД ГРАЖДАНСКОГО (БИЗНЕС) И КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА

Рамазанов Б.Д., магистрант

*Научный руководитель: Сагынбекова Г.М., д.ю.н., профессор
Евразийский технологический университет, г. Алматы, Казахстан*

Гражданское право - это совокупность юридических норм, регулирующих общедозволительным методом имущественные и близкие к ним личные неимущественные

отношения между юридически неподчиненными друг другу имущественно обособленными субъектами.

Гражданское право Казахстана в современном мире: влияние на развитие национального права В настоящем докладе я рассмотрю два блока вопросов. Во-первых, это – проблемы гражданского права Казахстана в современном мире, этапы развития и необходимость трансформации гражданского права в условиях четвертой промышленной революции. Во-вторых, влияние гражданского права Казахстана на развитие национального права: публичных, частных и комплексных отраслей права Казахстана. Гражданское право Казахстана в современном мире Четвертый этап развития гражданского законодательства Казахстана: этап экономического кризиса и стагнации Ранее я выделял четыре этапа развития гражданского законодательства в Казахстане: 1) Этап становления гражданского законодательства Республики Казахстан (1989-1993 г.г.); 2) Этап резкого ускорения экономической и правовой реформы (1994- 2000г.г.); 3) Этап экономической и правовой стабилизации (с 2001-2007г.г.); 4) Этап экономического кризиса и стагнации (с 2008 г. по настоящее время). Четвертый этап наступил примерно с 2008г., когда разразился экономический кризис во всем мире и в Казахстане. Казахстан, как и весь остальной мир, вступил в полосу финансово- экономического кризиса. Рыночные механизмы, основанные на теории саморегулирования рынка и монетарных теориях, дали сбой. Выяснилось, что без поддержки государства ряд финансовых институтов, - в первую очередь, банков, - и ряд производственных образований – в первую очередь, строительных организаций, – выжить в условиях кризиса не в состоянии. В силу этих обстоятельств резко возрастает проблема разграничения публичных и частных начал в правовом регулировании экономических отношений, и, самое главное, проблема определения пределов вмешательства государства в сферу частного предпринимательства. Тенденция развития гражданского законодательства заключается в усилении публичных начал в регулировании экономических отношений, в усилении вмешательства в частнопредпринимательскую деятельность, внедрении корпоративного управления экономикой. Повышается или понижается роль гражданского законодательства в этих условиях? Как ни странно, повышается. Можно сколько угодно ругать рынок, но выйти за пределы рыночного общества мы не в состоянии, ибо любое нормально функционирующее общество может основываться только на личной материальной заинтересованности предпринимателя и праве его частной собственности. При всех недостатках рыночной экономики ничего лучшего человечество пока не придумало. Если отбросить частности, есть только два основных взгляда на экономику: консервативный и либеральный. Первый основан на том, что экономикой должно управлять государство. В максимальном выражении, так сказать, доведенный до абсурда экономический консерватизм - это планово-распределительная система, которая господствовала в Советском Союзе. Второй взгляд – либеральный, при котором государство играет роль «ночного сторожа», определяющего правила игры, но старающегося как можно меньше вмешиваться в дела частного капитала. Существуют также различные подходы к степени вмешательства государства, американский более либерален, европейский более консервативен. Однако ясно одно: при любом понимании функционирования экономики вмешательство государства в частнопредпринимательскую деятельность неизбежно. Вопрос заключается только в пределах такого вмешательства: или государство зарегулирует все и вся, задушив тем самым на корню предпринимательскую деятельность, или государство установит правила игры для предпринимателей, контролируя их выполнение и наказывая за их неисполнение. Определение пределов такого вмешательства напрямую зависит, конечно, от политики государства в определенный период. Однако как будет реализовываться такая политика – или в законном порядке, или волюнтаристически произвольно – целиком зависит от той правовой базы, которая имеется в данном обществе. Если в государстве существует разветвленная, структурно организованная система гражданского законодательства, произвольное и волюнтаристическое изменение политики государства крайне затруднено. Поэтому именно от силы и действенности гражданского права зависит установление пределов вмешательства государства в предпринимательскую деятельность. Следовательно, сильный Гражданский кодекс является необходимым условием эффективности государственной политики в сфере экономики.

Корпоративное право – (от лат. объединение, союз, общие усилия) подотрасль гражданского права, представляющая собой совокупность норм права, регулирующих

общественные отношения, складывающиеся по поводу организации и деятельности хозяйственных обществ и товариществ, а также определения их правового положения (статуса).

Предметом любой отрасли права является определенный круг общественных отношений, правовое регулирование которых осуществляется посредством присущих данной отрасли права юридических норм (норм права). Предметом правового регулирования корпоративного права выступают отношения, складывающиеся исключительно по поводу создания, деятельности и правового положения коммерческих организаций. Исходя из изложенного определения предмета правового регулирования корпоративного права необходимо выделить следующие отличительные черты (признаки) регулируемых корпоративным правом общественных отношений:

Понятие «корпоративное право» является новым для казахстанской юриспруденции. Термин «корпоративное право» изначально обуславливает вывод о том, что его предметом являются правовые отношения, связанные с учреждением и деятельностью корпораций. В данном случае необходимым представляется юридически значимое определение понятия корпорации, ибо сам термин «корпоративное право» отражает «тот факт, что подавляющее большинство юридических лиц относится к числу корпораций»..

Это понятие основывается на таких концепциях, преимущественно американского и английского права, как корпорация и инкорпорация. В связи с этим принципиально важным является выяснение того, что следует понимать как корпорацию, а для цели выяснения обоснованности хоть какой-то степени самостоятельности корпоративного права также необходимо выявить те специфические особенности корпораций, порядка и условий их учреждения и деятельности, которые в существенной степени выделяли бы корпорации среди всех других видов и организационно-правовых форм юридических лиц.

Казахстанское право также не предусматривает такого вида или организационной формы юридического лица, как корпорация, но оперирует понятием акционерного общества, определяя его как одну из предусмотренных законом организационно-правовых форм юридического лица. Ее характеристиками являются самостоятельная правосубъектность акционерного общества, его имущественная и юридическая самостоятельность, позволяющая привлекать капитал для финансирования его предпринимательской деятельности от неограниченного круга лиц за счет выпуска и размещения акций.

Анализ вышеупомянутых и многочисленных других источников свидетельствует о том, что корпорации учреждаются и действуют в сфере имущественного оборота, имея основной целью своей деятельности получение прибыли в результате использования капитала, привлеченного ею за счет выпуска и размещения акций.

Современное гражданское право успешно и эффективно регулирует формы осуществления предпринимательской деятельности, и ни у кого не вызывает сомнений, что сам институт юридического лица является частноправовым, а деление лиц на две категории (физические и юридические) составляет: «неизбежную принадлежность всех современных систем частного права».

Эти особенности основаны на специфике формирования капитала корпорации, формах и условиях его использования в процессе деятельности корпорации, степени личного участия всех членов корпорации в непосредственной ее деятельности, а также на ограничениях использования формы корпорации во всех доступных сегментах предпринимательства.

Первая из таких особенностей - то, что корпорация является формой ведения крупного предпринимательства, используемой в качестве «действенного средства концентрации и централизации капитала». Сегодня в западной литературе однозначно констатируется, что в условиях рыночной экономики в подавляющем большинстве случаев крупные предпринимательские фирмы принимают правовую форму, предполагающую наличие всех основных характеристик хозяйственных корпораций.

Вторая особенность заключается в том, что за счет выпуска акций к участию в акционерном обществе может быть привлечено большое количество лиц, что и позволяет аккумулировать огромные массы капитала, а само использование привлеченного капитала предопределяется тем, какой является цель такого использования, публично заявленная эмитентом при привлечении капитала.

Третья же особенность обуславливается тем, что круг акционеров корпорации неограничен, а закон разделяет в их статусе органы корпорации и членов (акционеров) корпорации: первые ответственны за управление делами и имуществом корпорации в

соответствии с законом и в интересах акционеров, а вторые, будучи правомочными участвовать в формировании органов корпорации, «могут пользоваться выгодами корпоративного управления»/.

В связи с этим к корпоративному законодательству должны быть отнесены в первую очередь нормы законодательства об акционерных обществах и законодательства о рынке ценных бумагах. Причем указывается, что в качестве правового инструмента защиты прав акционеров и инвесторов компаний, чьи акции публично торгуются на рынке, законы о корпорациях и о рынке ценных бумаг во многих аспектах взаимозаменяемы, и более глубокий анализ основных аспектов корпоративного права на примере казахстанского законодательства даст достаточно убедительные аргументы в пользу такого вывода.

Таким образом, применимость для создания и ведения крупного предпринимательства и способность привлекать большие объемы финансирования этой деятельности от неограниченного круга лиц, чьи возможности личного участия в этой деятельности ограничены, а правомерные интересы требуют применения особых мер по их правовой охране, обуславливают особое регулирование такой самостоятельной организационно-правовой формы коммерческих организаций, как акционерное общество. Это же влечет за собой и формирование отдельной совокупности норм, направленных на регулирование соответствующих отношений и достижение указанных целей.

В связи с этим следует отметить, что самостоятельность формы акционерного общества, признанная с 1998 года казахстанским законодательством, не является бесспорной.

Первый момент связан с тем, что во всех формах хозяйственных товариществ выражен личностный элемент, заключающийся в том, что допускается или предполагается личное участие учредителя товарищества в его хозяйственной деятельности, в связи с чем личность участника имеет принципиальное значение для других участников и самого товарищества. Напротив, в акционерном обществе согласно «самой идее акционерного общества имени, состав акционеров не имеют никакого значения».

Во-вторых, формы хозяйственных товариществ используются для ведения хозяйства их участниками «собственными усилиями» в рамках малого и среднего предпринимательства, поддерживаемого и льготированного на законодательном уровне, в том числе с точки зрения налогового законодательства и бухгалтерского учета, не предполагает особых сложностей в организации деятельности товарищества, ведении его бухгалтерского учета и т.п., которые бы препятствовали любому участнику самостоятельно вести свой бизнес и оценить финансово-экономическое положение товарищества без создания препятствий этой деятельности.

В свою очередь корпоративная форма, как уже говорилось, используется для ведения крупного предпринимательства. Нередко форма акционерного общества предписывается законом для осуществления таких видов деятельности, которые (а) требуют профессионального управления и (б) затрагивают правомерные интересы широкого и неограниченного круга лиц товарищества без создания п. К подобным видам, например, относится банковская, страховая, инвестиционная и т.п. деятельность. При осуществлении такой деятельности в каждодневной практике неизбежны разнообразные конфликты между различными группами лиц: акционеры, владельцы крупных пакетов и миноритарии, менеджмент корпорации, ее кредиторы, клиенты и потребители услуг, государственные надзорные и регулирующие органы и другие.

Это замечание имеет особую значимость применительно к современному корпоративному праву: акционерная форма не просто допускает ее использование для ведения хозяйственной деятельности, она также обуславливает вторжение в сферу публичных интересов, где государство обязано обеспечить стабильность национальной экономики и ее привлекательность для инвестиций, общественное спокойствие и благополучие своих граждан и т.п. Такие цели достигаются целым рядом норм корпоративного права, направленных на заявленную выше защиту прав и законных интересов существующих и будущих (потенциальных) акционеров корпораций, а также на обеспечение надлежащего исполнения корпоративных обязанностей.

Методом любой отрасли права является совокупность приемов, способов и правил, посредством которых осуществляется правовое регулирование отношений, составляющих предмет данной отрасли права. Основным методом правового регулирования корпоративного права является метод, основанный на равенстве, автономии воли и имущественной самостоятельности участников хозяйственного оборота (диспозитивный метод). Однако для ряда корпоративных правоотношений диспозитивный метод правового регулирования не

характерен (например, отношения по взаимодействию учредителей юридического лица с уполномоченными государственными органами по поводу государственной регистрации хозяйствующего субъекта). Правовое регулирование указанных отношений осуществляется посредством императивного метода, основанного на принципе власти и подчинения.

Использованная литература

1. Закон Республики Казахстан от 13 мая 2003 г. «Об акционерных обществах». Ведомости Парламента Республики Казахстан, 2003, № 10, ст. 55 (с изменениями и дополнениями).
2. Басин Ю.Г. Коммерческие корпоративные отношения и юридическая ответственность. В издании «Басин Ю.Г. Избранные труды по гражданскому праву». Алматы: АЮ-ВШП «Адилет», НИИ частного права КазГЮУ, 2003. С. 135.
3. Авилов Г.Е., Суханов Е.А. Юридические лица в современном российском гражданском праве. М: Вестник гражданского права, том 6, 2006, № 1. С. 17-18.
4. Black's Law Dictionary. St. Paul, Minn: West Publishing Co., 1990. P. 340.
5. Davies, Paul. Gover's Principles of Modern Company Law (Sixth edition). London: Sweet&Maxwell, 1997. P. 77; Kraakman, Davies, Hansmann, Hertig, Hopt, Kanda and Rock. The Anatomy of Corporate Law (A Comparative and Functional Approach). OXFORD University Press, 2004. P. 1-6.

ӨОЖ 346.7

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ НОРМАЛАРЫНЫҢ ПРАКТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ТЕОРИЯЛЫҚ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІ

Рамазанов Б.Д., магистрант

*Ғылыми жетекші: Сағынбекова Г.М., з.ғ.д., профессор
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан*

Халықаралық құқық нормаларының түсіндірмесі - норманың мазмұнын, оның мақсаттарын, халықаралық құқықтың өзге де нормаларымен байланысын, оның өзге де заңды сипаттамаларын анықтау үдерісі. Түсіндіру тәртібі Халықаралық шарттар құқығы туралы Вена конвенцияларында айтылған. Оларда түсіндірудің негізгі және қосымша ережелері баяндалған. Түсіндірудің жалпы ережесі бойынша норма баяндалып отырған ереже терминдердің мәтіндегі қолданысына қарай ұғынылуы керек кәдуілгі мағынасына сәйкес, сондай-ақ түсіндіріліп отырған халықаралық құқық нормаларын шығарған органның түсіндіргені, яғни тиісті құқықтық қатынасқа қатысушылардың түсіндіргені абзал. Нақты нормаларды түсіндіру ісінде халықаралық төреліктер мен соттарға, атап айтқанда, БҰҰ-ның Халықаралық Сотына ерекше рөл жүктеледі. Нормаларға мемлекеттер немесе халықаралық ұйымдар берген түсіндірме ресми түсіндірме болып табылады. Сондай-ақ, халықаралық құқықтық доктриналардың өкілдері мен олардың түрлі бірлестіктері жасайтын бейресми де болады, оның нәтижелері ресми түсіндірме кезінде қаперге алынады.

Халықаралық құқық нормаларының экологиялық және экономикалық құқық нормаларына жеке-жеке тоқталып өтетін болсам.

Халықаралық экологиялық құқық жеке мемлекеттердің қоршаған ортасының ұлттық жүйелеріне және ұлттық юрисдикция әрекетінен тыс жердегі қоршаған орта жүйелеріне түрлі сипаттағы және түрлі қайнар көздерден келтірілетін залалдардың алдын алу және жою жөніндегі мемлекеттердің әрекеттерін реттейтін қағидалар мен нормалар жиынтығын көрсетеді. Түрлі сипаттағы ластанулар экологияға зиянды әсерін тигізеді. Халықаралық экологиялық құқықтың нормалары зиянды салдардың болмауын, оны шектеуді немесе алдын алуды қамтамасыз етеді. Бір табиғат объектісінің өзі бір мезгілде түрлі әсерге ұшырауы мүмкін. Ол жеке-жеке зиянсыз болғанымен, жиынтығында зиянды нәтижелерге әкеп соқтыруы ықтимал. Түрлі кезеңдерде, түрлі авторлар құқықтың осы саласының мазмұнын белгілеу үшін әр түрлі терминология қолданып келді. Олардың ішінде кең таралғаны "табиғатты

халықаралық-құқықтық қорғау", "қоршаған ортаны халықаралық-құқықтық қорғау", "халықаралық табиғат қорғау құқығы", "қоршаған ортаның халықаралық құқығы", "халықаралық экологиялық құқық" сияқты атаулар. Соңғы ұғым құқықтың осы саласының мазмұнын толық көлемде белгілеп береді. Қоршаған ортаны халықаралық-құқықтық қорғаудың негізгі объектілеріне:

- құрлық, жер қойнауы, Дүниежүзілік мұхит, аспан денелері, әуе кеңістігі, ғарыш кеңістігі, жердің өсімдіктер және жануарлар дүниесі;

- негізгі ластау көздері:

а) өнеркәсіптік химиялық қалдықтар, ядролық қару, мұнай және газ, көлік құралдары;

б) адамның құқыққа сай және құқыққа қайшы әрекеттері жатады.

Халықаралық қауымдастық қоғамдық қатынастардың осы саласын арнайы құқықтық реттеуге мүдделі болып отыр. Оған экологиялық мәселелері бойынша екіжақты және көпжақты шарттардың өсуі дәлел бола алады. Халықаралық өкілдік ұйымдар күн тәртібіне табиғатты пайдалану мәселелерін қойып отыр.

Халықаралық экологиялық құқық — осы заманғы халықаралық құқықтың салыстырмалы түрде алғанда жас салаларының бірі. Қоршаған ортаны қорғау саласындағы халықаралық ынтымақтастық халықаралық экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін қажетті алғышарттардың барлығын жасайды. Халықаралық қауымдастық табиғатқа әскери немесе басқа да қастандық жасау құралдарын қолданып, ықпал етуге ұмтылмауға шақырады. Жердің динамикасын, жағдайын, құрылымын қасақана өзгертуге тыйым салынады. Халықаралық экономикалық қатынастар шет мемлекеттермен экономикалық әрекеттердің пайда болуынан туындайды, сондықтан осы қатынастардың негізі ретінде сыртқы экономикалық қатынастар қарастырылады. Сыртқы экономикалық қызмет дегеніміз – мемлекеттің шекарасынан тыс атқарылатын қызмет түрі. Кез-келген өндіріс немесе қайта өңдеу процесі халықаралық экономикалық қызметтің объектісі бола алады.

Халықаралық экологиялық ұйымдар бүгінгі таңда халықаралық қатынастарда халықаралық ұйымдардың алатын орны өте үлкен әрі маңызды болып табылады. Оның себебі осы ұйымдар арқылы көптеген қоршаған ортаны қорғауға байланысты мәселелер төңірегіндегі даулы жағдайлар бейбіт жолмен шешуге қол жеткізіледі. Ол әсіресе екінші дүниежүзілік соғыстан кейін өте жоғары қарқын дамып қазіргі кезде әлемде көптеген халықаралық ұйымдар қызмет істеуде. Халықаралық экологиялық байланыс кезінде Біріккен Ұлттар Ұйымының әсіресе оның мамандандырылған бөлімдерінің ролі жоғары болып табылады. Адамды қоршаған табиғи ортаны қорғау осы Біріккен Ұлттар Ұйымының Жарғысынан шығады. Халықаралық ұйым дегеніміз – халықаралық шартқа байланысты құрылған, бір мақсатқа жету үшін тұрақты органдары бар, мүше мемлекеттердің мүддесін көздейтін мемлекеттердің бірлестігі болып табылады. Халықаралық ұйымдарды қарастыратын өкілеттігін байланысты былай жіктеуге болады: Тек қоршаған орта мәселесімен айналысатын ұйымдар; Табиғаттың жекеленген объектілерімен айналысатын ұйымдар (жер, су, космос, атмосфералық ауа және т.б.) Функционалды атқаратын қызметіне байланысты ұйымдар: ғылым-техникалық, әлеуметтік-экономикалық, мәдени-ағартушылық, ғылыми-ақпараттық, құқықшығармашылық-консультативтік және тағы басқа. Пәндік жіктеуден басқа халықаралық ұйымдар құқықтық статусына және өкілеттігінің қолдану аумағына байланысты бөлінеді.

Халықаралық экономикалық қызметтің дамуы оның субъектінің түр өзгерісімен қатар жүреді. Алғашында ол халықаралық саудамен айналысатын көпес-делдал болып табылады. Ал экономикалық қатынастардың келесі даму кезеңдерінде оның субъектісінің даму эволюциясы былайша өзгереді: өндірістік капитал, өндірістік және банктік монополиялар, қаржы аннархиясы, министрліктер, сыртқы нарыққа шығу құқығы бар кәсіпорындар, біріккен кәсіпорындар. Қазіргі кездегі көптеген қарама-қайшылықтарға қарамастан, елдер арасында өзара түсіну мен ынтымақтастықтың бағыты өсіп келеді. Дүние-жүзілік шаруашылықтың негізгі жолы бір бағытта даму және өзара байланысты, бағынышты әлеуметтік-әділетті әлемге ұмтылу. Осыған байланысты ұлттық экономиканың үлесін жасау барысында экономикалық және әлеуметтік-әділетті қатынастарды бағалау сөз болып отыр. Әр түрлі елдер арасында «көзге көрінбейтін» экономикалық даму деңгейі басталды. Әрине, бұл өзгеріс өздігінен ешқашан себеп салдарсыз шешіле салады деу қиын; ол қарама-қайшылығы мол күрделі құбылыс.

Еліміздің сыртқы экономикалық байланыстарын орнықтырып, дамытудың қазіргі кезеңі сол қатынастардың нысандары мен әдістерін түбегейлі өзгерту қажеттігімен айқындалады.

Меншік құқының қандай түрінде болмасын отандық жүздеген фирмалар мен кәсіпорындар халықаралық экономикалық қарым-қатынастарға қосылып, оның белсенді мүшесі болуға ұмтылуда. Бұл, әрине, мейлінше қолдауға тұрарлық құбылыс. Дегенмен, қазақстандық өндірушілер мен тұтынушылардың дүниежүзілік сауда-саттық процесіне еркін адымдап кіруіне, экономикалық интеграцияның шарапаттарын пайдалануына кедергі боларлық себептер де жоқ емес. Сол себептердің бірі халықаралық экономикалық қатынастар саласындағы бай тәжірибені екшейтін, әлемдік рыноктың ерекшеліктерін талдайтын қазақ тіліндегі оқу құралдарының тапшылығы. Халықаралық, рыноктық орта өзінің экономикалық, ұйымдық, заңдық т. б. аспектілері бойынша біздің елде қалыптасып, орныққан шаруашылық қызметін жүргізу әдіс амалдарынан өзгеше екендігі мәлім. Соңғы уақытқа дейін орын алып келген сыртқы экономикалық қатынастарға деген көзқарасымыз рыноктың заңдарына сәйкес құрылған экономикалық жүйелерде өзінің шарасыздығын, тіпті кейбір сәттерде заңды екендігін көрсетіп жүр. Мұның өзі шетелдік әріптестермен өзара түсінікті, бірлескен іс-қимылдарды атқаруды күрделендіреді, тіпті заяға кетіреді. Сондықтан да, біз халықаралық экономикалық қатынастардың мақсаттары мен міндеттерін, оның құрылымын және жүзеге асыру механизмі мен ерекшеліктерін, дамуының негізгі тенденциялары мен өзгешеліктерін тұнғыш рет қазақ тілінде жазылып отырған осы оқу құралында қарастырамыз. Нарықтық эконмикаға көшуге орай шаруашылық практикада, яғни экономика негізінде халықаралық экономикалық қатынастарды тиімді жүзеге асыру, экономикалық байланысты ұстап тұру негізінде қажеттілік туады. Сондықтан, экономика саласында қатынастарды шынайы болдыру мақсатында халықаралық экономикалық қатынастардың негізгі факторлары мен нақты білуі өте зор маңызды.

Экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ету мемлекеттің экономикалық саясаты мен ұйымдық-құқықтық шаралар жүйесіне байланысты. Қазіргі кезеңде кез келген мемлекеттің экономикалық саясатындағы айқын және кезекті сәтсіздіктерден шығудың тиімді жолдарын жасауға, экономикалық реформалауға үлкен мән берілуде. Экономикалық даму үшін құқық арқылы экономикаға ықпал ету, экономикалық проблемаларды басқара білудің ықтимал проблемаларының тәжірибелік маңызы зор. Қазіргі таңдағы әлемдегі халықаралық экономикалық қатынастар үшін мәселелердің көпшілік бөлігін бара-бара ұлттық құқықпен ғана емес, сонымен бірге халықаралық құқықтың нормаларын, қағидаларын, институттарын қолдану арқылы немесе негізінен халықаралық құқықпен қарастыру орын алып келеді.

Қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстар саласында ведомствалық санақты:

- жер қойнауын тиімді пайдалану және қорғау бөлімі бойынша - Энергетика және минералдық ресурстар Министрлігінің геология және жер қойнауын қорғау Комитеті;
- жерді пайдалану, құнарлығын қалпына келтіру және қорғау бөлімі бойынша - Жер ресурстарын басқару Агенттігі ;
- су ресурстарын тиімді пайдалану және қорғау, өзендер, көлдер, су қоймаларын және басқа да жер үсті су көздерін сақтау және жақсарту бөлімі бойынша - Қоршаған орта және табиғи ресурстарды қорғау Министрлігінің су ресурстары бойынша Комитеті;
- автокөліктерден атмосфераға зиянды заттарды бөлуді қадағалау, экологиялық полиция жұмысын ұйымдастыру бойынша - ішкі істер Министрлігі;
- қоршаған табиғи ортаның санитарлық-гигиеналық нормаларын сақтауды қадағалау бойынша - Денсаулық сақтау Агенттігі жүргізеді.

Халықаралық экологиялық және халықаралық экономикалық құқық нормаларының практикалық және теориялық өзара әрекеттесуі бір-бірін толықтырып тұратын құқық нормалары болып табылады. Елімізде тазалық жағын бірінші орынға алып қарастыратын болсақ халықаралық экология құқық нормаларының теориясын практика жүзіне алмастыру қажет деп санаймын. Халықаралық экология құқық нормаларының практика жүзінде сақталуы үшін жоғарыда аталып өткен қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстар саласында ведомствалардың жұмысын жақсарту қажет. Ал, халықаралық экономикалық құқық нормаларының теориясымен практикасының өзара әрекеттесуі басқада өзге сырт елдерімен жасалатын экономикалық шарттар, келісімдер экономика жайлы жақсартып жүзіге асыру қажет. Сондықтан жоғарыда айтылып өткен халықаралық экономика құқық нормаларының реттейтін органдарының жұмысын жақсарту қажет.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Бекишева С.Д. Экологическое право Республики Казахстан: учебное пособие. – Караганда: Арко, 2009. – 472 с.
2. Сулейменова С.Ж. Водное право Республики Казахстан: учебное пособие. – Тараз, 2011. -367с.
3. Байдельдинов Д.Л. Қазақстан Республикасының экологиялық құқығы.- Алматы, 2005.
4. Байдельдинов Д.Л. Правовой механизм государственного управления экономики. Учебное пособие. – Алматы, 1998. – 135 с.
5. Байдельдинов Д.Л., Бекишева С.Д. Экологическое право Республики Казахстан: Учебник. – Алматы, 2004. – 450 с.
6. Баимбетов Н.С. Правовые основы экологической экспертизы в Республике Казахстан: учебное пособие. – Алматы, 2001. – 215 с.
7. Өсімдіктерді қорғау туралы Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 3 шілдедегі N 331 Заңы // Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 2002 ж., N 13-14, 140-құжат
8. Атом энергиясын пайдалану туралы Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 14 сәуірдегі N 93 Заңы
9. Өсімдіктер карантині туралы 1999 ж. 11 ақпандағы № 344-1 Қазақстан Республикасының Заңы (2010.19.03. берілген өзгерістер мен толықтырулармен)

ӨОЖ 347

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСКЕ ҚАТЫСУШЫЛАРДЫҢ ЗАМАНАУИ ЖІКТЕЛУІ

Алдабосын С., магистрант

Ғылыми жетекші: Сағынбекова Г.М., з.ғ.д., профессор

Еуразиялық технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Қазіргі ғылымдағы, сондай-ақ сот тәжірибесінде пікірталас азаматтық сот ісін жүргізуге қатысушыларды жіктеу мәселесі болып табылады.

Ғылыми әдебиеттерде азаматтық процеске қатысушылардың әртүрлі жіктелімдері бар. Азаматтық іс жүргізу құқығы субъектілерінің теориясын дамыту мәселесі белгілі ғалымдардың еңбектерінде зерттеу тақырыбы болды.

А. А. Власов атап өткендей, "азаматтық процеске қатысушылар "ұғымы" субъектілер " ұғымына қарағанда әлдеқайда кең" [1, б. 305].

Өз кезегінде М.К. Треушников азаматтық процестің барлық субъектілері тең емес позицияны иеленетінін және әртүрлі процессуалдық құқықтарды пайдаланатынын атап көрсетеді [2, 138-бет].

Жоғарыда келтірілген мәлімдемелер, әрине, дұрыс, өйткені заң шығарушы "іске қатысатын адамдарға" нақты анықтама бермейді, бұл әр түрлі көзқарастарға, демек, бұл мәселеге қатысты түсініксіздік пен қайшылықтардың пайда болуына әкеледі. Іске қатысатын адамдарды дұрыс және нақты бөлінген топтастыру істі толық, жан-жақты және объективті қарау, сондай-ақ әділ шешім шығару үшін негіз болып табылады.

Бұл азаматтық процеске қатысушы ретінде әрекет ететін адамдардың әртүрлілігі мен жан-жақтылығы, бұл мәселеге қатысты әртүрлі гипотезалар мен пікірлерді ұсынуға мүмкіндік береді. Көбіне процеске қатысушыларды дұрыс классификациясын жасау азаматтық сот ісін жүргізудің мақсаты мен міндеттерін анықтайды. Процестегі субъектілер гетерогенді көп қырлы мәртебеге, әртүрлі функциялар мен мотивацияға ие, бірақ азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға арналған азаматтық сот ісін жүргізу іске қатысатын адамдарды ажыратудың біріктіруші тетігі болып табылады.

Іске қатысатын адамдарды азаматтық процестің негізгі қатысушылары анықтауы керек. Процестің бүкіл барысына азаматтардың осы санатының іс жүргізу қызметі белсенді әсер етеді, көбінесе олардың әрекеттері процестің қозғалысын, оның бір кезеңнен екінші кезеңге өтуін, істің дамуы мен нәтижесін анықтайды. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестің кодексінің 5 – тарауы [3] іске қатысушыларға арналған, онда олардың құрамы, құқықтары мен

міндеттері, Азаматтық іс процестік құқықабілеттілігі мен әрекет қабілеттілігі ұғымы бекітілген.

Іске қатысатын адамдарды бөлудің ең көп тараған негіздері мыналар болып табылады: құрамы бойынша (тараптар, үшінші тұлғалар, прокурор және т. б.); іс жүргізу құқықтары бойынша (сот, іске қатысатын адамдар, сот төрелігін жүзеге асыруға жәрдемдесетін адамдар) Мысалы, н. М. Коршунов пен Ю. Л. Мареев өз жұмыстарында азаматтық процестің субъектілерін келесі топтарға бөлуді ұсынады:

1) Азаматтық істерді шешетін адамдар. Авторлар осы санатқа сот пен сот органдарын (сот орындаушыларының қызметі) жатқызады.

2) Іске қатысатын адамдар. Олар: Тараптар, үшінші тұлғалар, прокурор, өтініш берушілер және басқа да мүдделі тұлғалар ерекше іс жүргізу істері бойынша және жария қатынастардан туындайтын істер бойынша жатады.

3) Сот төрелігін жүзеге асыруға жәрдемдесетін адамдар. Бұл санатқа: куә, сарапшы, аудармашы, сот отырысының хатшысы, маман кіреді.

4) Іске қатысатын адамдардың өкілдері. (Бұл санат Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінің 6-тарауы арналған) [4, 203-бет].

А. В. Суетина азаматтық процеске қатысатын тұлғаларды саралай отырып, үш топты ажыратады [5].

Жоғарыда аталған авторлардың көзқарастары, сөзсіз, өмір сүруге құқылы, дегенмен олар кең таралмады және қолдау таппады, өйткені іске қатысатын адамдардың, өкілдердің құрамына енуіне қатысты көпжылдық теориялық пікірталастар әлі де жалғасуда және өзекті болып табылады.

Азаматтық іс жүргізу қатынастарындағы әртүрлі субъектілердің ішінде сот сот төрелігін жүзеге асыруға және басқа субъектілер үшін міндетті шешімдер мен нұсқамалар қабылдауға құқылы тәуелсіз және іс жүргізу еркін, беделді және бақылаушы орган ретінде ерекше орын алады. Сот істің басқа қатысушыларын біріктіретін істі қарау мен шешудегі басты, орталық және байланыстырушы буын, бұл субъект болмаған кезде барлық азаматтық сот ісін жүргізу ойға келмейтін және бекер болғандықтан.

Соттың азаматтық заңнамаға кең өкілеттіктер мен көлемді құзыреттер беруіне байланысты, бұл органның билік екенін анықтауға болады, өйткені біздің мемлекетіміздің Конституциясымен сот билігін биліктің тәуелсіз тармағына жатқызады. Заңмен реттелетін құқықтардың кең ауқымының болуы сотқа процестің басқа қатысушыларының әрекеттерін басқаруға және бақылауға құқық береді. Дауды қарау кезінде сот шығарған ұйғарымдар талқылаудың өзге субъектілері үшін міндетті. Істі дұрыс және жедел қарау және шешу істің нәтижесіне қызығушылықты анықтайды.

Ғалымдар азаматтық сот ісін жүргізудің барлық қатысушыларын екі автономды топқа бөледі.

Сот қарайтын іске дербес заңды мүддесі мен мүдделілігі бар адамдар бірінші топқа жатады. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі оларды тараптар деп атайды [3, 47-бап]. Тараптардың бірі- талапкер, ол процесті қозғаған жағдайда олардың субъективті құқықтары мен заңды мүдделерін бұзу немесе бұзу қаупі. Қарсылас ретінде әрекет ететін тарап- жауапкер, яғни талапкердің пікірінше, оның бұзылған құқығының қайнар көзі болып табылатын адам. Тараптарға заңмен олардың процестегі тең іс жүргізу жағдайына қарамастан, өз құқықтарын адал ниетпен жүзеге асыру міндеті жүктеледі. Мысалы, тарап істі уақтылы және дұрыс шешу үшін жүйелі түрде кедергілер жасаған жағдайда, сот қарама-қарсы тараптың пайдасына одан нақты уақыт жоғалтқаны үшін сыйақы өндіріп алуға құқылы. Екінші топты азаматтық істерді қарау кезінде сот төрелігін іске асыруға тікелей жәрдемдесетін, онымен қатар іс бойынша шыққан шешімнің нәтижесіне мүдделі емес тұлға (мысалы, куә - сотқа істің өзіне белгілі мән-жайлары, оқиғалардың барысы туралы айтып беретін тұлға және т.б.).

Іске қатысатын адамдарды бөлу азаматтық іс жүргізу құқығы субъектілері арасында белгілі бір объективті критерийлерге негізделген. Азаматтық сот ісін жүргізудің барлық қатысушыларының құқықтық жағдайы өте алуан түрлі және жан-жақты. Қатысушылардың әрқайсысы процестің тәуелсіз субъектісі болып табылады, ол басқалардың еркімен байланысты емес және оларды өз кезегінде байланыстырмайды [6, 288-бет].

Іске қатысатын адамдардың құқықтары мен заңмен қорғалатын мүдделерін қорғау мақсатында сотта іс бойынша барлық материалдық-құқықтық және процестік – құқықтық аспектілерді қараған кезде сот ісін жүргізуге белсенді қатысуға мүмкіндігі бар.

Өз кезегінде, қарастырылып отырған іске тікелей қатысы жоқ адамды процеске тарту жағдайлары бар. Мысалы: Сатылған зат иеліктен шығарылған жағдайда сатушы сатып алушыға залалды өтеуге міндетті болады. Бұдан шығатыны, сатып алушыға талап қойылады, ол өзінің кінәсінен емес, сатушының кінәсінен жауапкерге айналады. Осыған байланысты, сатып алушының бастамасы бойынша сатушы сатып алушыға сатып алынған затқа қатысты көмек көрсету үшін процеске тартылады. Өздеріңіз білетіндей, процеске үшінші тұлғаларды тартудың жалпы қабылданған негізі регрессия құқығы болып табылады. Осылайша, шешім, сот шығарған сот басқа процеске жаңа талап қоюға негіз бола алады. Азаматтық процескегі үшінші тұлғалар-талапкер мен жауапкер арасында дау нысанасына дербес құқықтарды қорғау үшін не дау нысанасына дербес шағым жасамай, өзінің заңмен қорғалатын мүдделерін қорғау үшін қазірдің өзінде жүргізіліп жатқан процеске кіретін немесе тартылатын тұлғалар [7, 327-бет].

Үшінші тұлғаларды саралау бірдей көзделген. дербес талаптары бар үшінші тұлғалар басталған процеске кіретін адамдар болып танылады талапкерге де, жауапкерге де тең дәрежеде талап қою арқылы. Олар сот шешім шығарғанға дейін іске кірісе алады, ал олар барлық құқықтарды пайдаланады және талапкердің барлық міндеттерін орындайды [3, 51-бап].

АПК-нің 51-бабына сәйкес дау нысанасына дербес талаптарды мәлімдемейтін үшінші тұлғалар сот шешімінің қаулысына дейін талапкер тарапынан да, жауапкер тарапынан да іске кіре алады. Сондай-ақ, үшінші тұлғалардың осы санаты істі қарауға прокурордың, тараптардың өтініші бойынша тартылуы мүмкін немесе сот олардың процеске қатысуының бастамашысы бола алады. Олар барлық процедуралық құқықтарды бірдей пайдаланады талап қоюдың негізі мен нысанасын өзгертуге, талап қою талаптарының мөлшерін ұлғайтуға немесе азайтуға, сондай-ақ талап қоюдан бас тартуға, талап қоюды тануға немесе бітімгершілік келісім жасасуға, сот шешімін мәжбүрлеп орындауды талап етуге бағытталғандарды қоспағанда, тараптардың міндеттерін орындайды [3, 51-баптың 1-т].

Процессуалдық тұрғыдан алғанда, азаматтық сот ісін жүргізудің маңызды қатысушысы прокурор болып табылады, оның басты функциясы мемлекеттің атынан заңдылықты қадағалауды орындау болып табылады, бұл жағдайда сот төрелігін жүзеге асыру шеңберінде. Осы фактіге байланысты прокурорға іске қатысушы тұлға ретінде ерекше, билік-мемлекеттік, тексеру өкілеттіктері берілген (азаматтық істер қозғау, басқа адамдар бастаған істер бойынша қорытынды беру, іске жеке қатысуына қарамастан шешімдерге наразылық келтіру).

Процеске қатысушылардың кең ауқымы "іске қатысатын адамдар" интерпретациясын көп мағыналы түсінуге мүмкіндік береді. Азаматтық сот ісін жүргізуге қатысушыларға істі қарауға қандай да бір жолмен тартылған көптеген адамдар мен органдар жатады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық процесстік кодексінің 44-бабына сәйкес, іске қатысатын адамдарға процесстің барысы мен дамуына әсер ететін кең іс жүргізу құқықтары мен міндеттері берілген. Сондықтан норманы нақтылау үшін азаматтық сот ісін жүргізудің барлық қатысушыларын ажырататын және топтастыратын бірыңғай, нақты тұжырымдалған анықтаманы енгізу қажет сияқты.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Власов А.А. Гражданский процесс Российской Федерации: Учебник. - М.:Юрайт - Издат, 2003. – 584 с.
2. Треушников М.К. Гражданский процесс: Учебник. - М.: Издательство Статут, 2014. – 504с.
3. Қазақстан Республикасының 2015-шы жылғы 31-ші қазандағы Азаматтық процесстік кодексі., эл.база «adilet.kz», 2021ж.
4. Мохов А.А., Воронцова И.В., Семёнова С.Ю. Гражданский процесс (гражданское процессуальное право), электронный учебник России. 2017
5. Суетина А.В. Проблемы классификации участников гражданского процесса [Электронный ресурс] // URL: (дата обращения: 10 ноября 2022 г.).
6. Коршунов Н.М. Гражданский процесс: Учебник / под общ. ред. Коршунова Н.М. – М.: Эксмо, 2005. - 457с.
7. Коршунов Н.М., Лабугин А.Н., Мареев Ю.Л. Гражданский процесс: Учебник. - М.: ЮНИТИ - ДАНА: Закон и право, 2012. – 431 с.

ПОДРОСТКОВЫЕ САМОУБИЙСТВА В КАЗАХСТАНЕ

Адилгереев А., студент

Научный руководитель: Ермаханова М.А., к.и.н., ассоц.профессор

Евразийский технологический университет, г.Алматы, Казахстан

В настоящее время уровень подростковых самоубийств в Казахстане вызывает тревогу. Проблема подростковых суицидов и попыток самоубийств получает все более широко, признание как глобальное явление. Суицид неизменно входит в число ведущих причин смерти от внешних причин среди подростков. Ситуация с данной проблемой остается нестабильной уже на протяжении многих лет. Статистика данного явления в нашей стране может пролить свет на возможные причины трагедии и ее возможные пути решения. Следует помнить: подростковый суицид не происходит без предупреждения. У всех нас имеется возможность использовать материалы по проблеме и попытаться преломить статистику в лучшую сторону.

Актуальность исследования обусловлена угрожающими масштабами проблемы. Республика Казахстан уже не первое десятилетие занимает лидирующие позиции по подростковым суицидам и не только. В частности по самоубийствам среди детей в возрасте 5-14 лет и молодежи 15-29 лет.

Сложившееся чудовищное положение требует незамедлительных действий со стороны общества, правительства и в особенности – родителей.

В данной работе попытались собрать информацию и проанализировать показатели по фактам и попыткам самоубийства среди подростков в целях выведения потенциальных причин, ведущих детей на суицид, и выявления возможных путей решения проблемы.

В ходе нашего исследования были изучены отчеты и соотношения конечный факт/попытка самоубийства среди подростков за последние 7-8 лет.

Проанализирована статистика по самоубийствам среди подростков и на ее основе создать показатели с соотношениями.

В материалах статьи «Чудовищно выросло число детских суицидов. В чем причины и как это остановить» Жанны Байтеловой и «Pandemic and Suicide Issues in Kazakhstan: Prevention Strategies» Виктории Нем выявлен ряд стратегий по решению и борьбе с данной ситуацией и представлена сравнительная статистика за первую половину 2020/2021 годов по подростковым самоубийствам и зафиксированные попытки в соотношении с успешными случаями суицида. Также в первой вышеуказанной статье с участием ассоциированного профессора Университета Нархоз, PhD Айгуль Беймишевой была выявлена тенденция увеличения случаев суицида, представлены причины и пути решения [1].

В статье «Если вы не обратите на меня внимания, я умру»: Психологи о детских суицидах в Казахстане, The Village Казахстан Акботы Сабетовой рассуждение о причинах и методах предотвращения самоубийства среди подростков ведется от лица трех специалистов: Марины Никитиной (семейный психолог, гештальт-терапевт), Ольги Валева (Организация НОУ «SOS Детская деревня Астана») и Алии Мамбеталиной (кандидат психологических наук, доцент ЕНУ им. Гумилева) [3].

В работе «Подростковый суицид в Казахстане – на что родителям нужно обратить внимание.» Айгюзель Кадир приведена информация, в которой говорится об уже применяемых стратегиях профилактики, а также о фондах, оказывающих поддержку подросткам, которые сталкиваются с проблемами и потенциально склонны к самоубийству [4].

В Казахстане огромное количество детей совершают самоубийства. С момента обретения независимости, страна большую часть времени была «отстающей» среди других государств по данному показателю и ситуация остается нестабильной и по сей день.

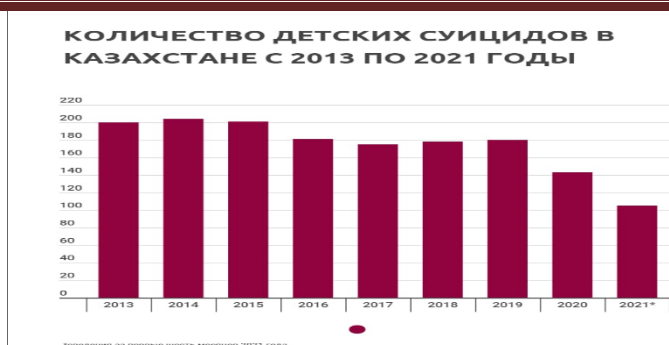

Рисунок 1 - Количество детских суицидов в Казахстане с 2013 по 2021 годы.

В 2019 году ВОЗ сообщила, что Казахстан занимает третье место по количеству самоубийств в мире. Глядя на показатель 2020 года можно предположить, что ситуация начала улучшаться (143 случая подросткового суицида по сравнению с 180 годом раньше). Но несмотря на это, в 2021 году статистика вновь свелась к ухудшению: за шесть месяцев (180 дней) 105 покончили с собой, также констатировано 193 попыток суицида. Данная статистика знаменует, что в Казахстане почти каждый второй день подросток сводит счеты с жизнью, и приблизительно каждый день пытается совершить самоубийство.

По сведениям ВОЗ, количество суицидов в Казахстане за последние десять лет составило около 53 на 100 тысяч населения. Тогда как критическим показателем считается порог выше 20. Это проблема всего населения.

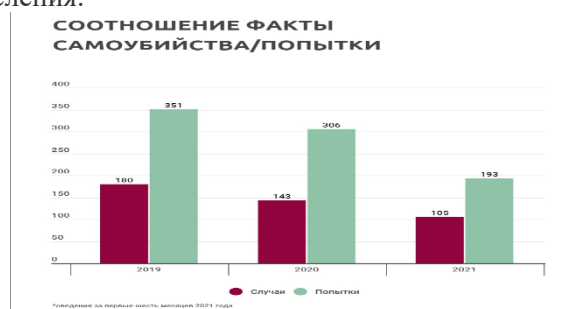

Рисунок 2 - Соотношение факты самоубийства/попытки.

Стоит учитывать, что завершенных случаев суицида среди подростков мужского пола больше. Однако количество попыток среди девушек в разы превышает юношей. Данный феномен также известен как «гендерный парадокс самоубийств».

Рисунок 3 - Явления, встречающиеся у подростков пытавшихся совершить самоубийство

Касаемо причин частого самоубийства среди подростков Казахстана и проблем, с которыми они сталкиваются, то, как правило, причины ухода из жизни детей в 80% случаях остаются не установленными, лишь в остальных случаях наиболее частые причины

самоубийства приведены в статистике выше. У подростков, предпринявших попытки суицида, длительный срок наблюдалась тяжёлая депрессия (95%), потеря смысла жизни (46%), некоторые пережили смерть кого-то из родных или друзей; испытали непонимание окружающими, одиночество (12%); несчастную любовь (10%). Несмотря на стереотип, который гласит, что будто бы подростки накладывают на себя руки из-за неразделённой любви, констатируется факт, что подобная причина суицида находится среди последних в списке. У подавляющего большинства покончивших с собой отмечается неблагополучное положение в семье.

Также причинами могут являться и стигматизация со стороны народа по поводу данной ситуации (к примеру клеймение депрессии), плохая доступность средств помощи, общественное табу на открытое обсуждение данной проблемы, плохая подготовленность учителей и специалистов психологии в школах.

В данном случае важно понимать, что депрессия — это не обычное подростковое явление или ничего не значащий стресс. Депрессия – это заболевание, требующее работы со специалистами. Немалая часть первых стадий депрессии замечается еще в подростковом возрасте, так же, как и многие подобные психические расстройства.

Большая часть подростков, накладывают на себя руки, это дети из неблагополучных семей, в которых родители зачастую сталкиваются с алкоголизмом и материальными трудностями. Где преобладает давящий и крайне строгий метод воспитания, форма наказаний которого являются унижающие оскорбления и, в некоторых случаях, насилие. Это выявляет наиболее частую причину подросткового самоубийства – длительная конфликтность в семье (62%). Данная статистика показывает, что в Казахстане проблемы с институтами семьи и брака. Этот фактор является критическим так, как семья – это сильнейший источник эмоциональных реакций, обеспечивающий ребенку поддержку, принятие и рекреацию. Нездоровые взаимоотношения в семье негативно сказываются на отношениях между партнерами, социализацию детей и бытовой уход. Признав суицид серьезной проблемой общественного здравоохранения, правительство Казахстана принимает решительные меры, включающие тщательное изучение проблемы, разработку специальной программы с привлечением ЮНИСЕФ, международных экспертов, неправительственных организаций и местных специалистов в области образования и психологического здоровья

Несомненно, решение проблемы, связанной с подростковым самоубийством, было бы гораздо легче, будь у нас указатель советов или своего рода «инструкция», на которые неукоснительно полагались родители. Но следует понимать, что как ребенок, так и родитель являются живыми людьми с чувствами, а не роботами, действующими по программе. Гармонию между ними нужно налаживать постоянно. Необходимы усилия двух сторон для построения здоровых отношений родителя с ребенком и наоборот. Порой в погоне за материальным обеспечением своих детей, родители забывают о самом главном – о теплоте взаимоотношений, родительского внимания.

Использованная литература

1. Жанна Байтелова «Чудовищно выросло число детских суицидов. В чем причины и как это остановить.» 27 июля 2021 г.
URL - <https://informburo.kz/interview/pocemu-deti-soversayut-suicid>
2. Виктория Нем «Pandemic and Suicide Issues in Kazakhstan: Prevention Strategies.» 22 февраля 2021 г.
URL - <https://cabar.asia/en/pandemic-and-suicide-issues-in-kazakhstan-prevention-strategies>
3. Акбота Сабетова «Если вы не обратите на меня внимания, я умру»: Психологи о детских суицидах в Казахстане. The Village Казахстан. 21 августа 2018 г.
URL - <https://www.the-village-kz.com/village/children/child-situation/2951-ainalaiyn-9>
4. Айгюзель Кадир «Подростковый суицид в Казахстане – на что родителям нужно обратить внимание.» 7 декабря 2020 г.
URL - <https://ru.sputnik.kz/society/20201207/15672612/podrostkovyy-suicid-v-kazakhstane-na-chto-roditelyam-nuzhno-obratit-vnimanie.html>

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДА БАЛАНЫҢ ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

*Құлажанова А.Н., з.ғ.м., аға оқытушы, Қалелқызы Т., з.ғ.м., аға оқытушы
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан*

Біз балалардың құқықтарын қорғауға тиіспіз деген пікірмен әрқайсысымыз ойлаймыз. Еліміздің жаңа өзгерісіне себеп болар өскелең ұрпақты тәрбиелеу өте маңызды. Тіпті, балалардың құқықтарын қорғаған сәтте, олардың денсаулығына немесе құқықтары бұзылған сәтте заң жүзінде оларды қорғап, барлық шараларды жүзеге асыру қажет. Осы кезеңнің бірінде ойыма келгені, жас өсіп келе жатқан балаларды қорғау, кейін олар елі үшін бар күшін салатынына сенімім мол. Біз жастар ұрпаққа өзінің тарихын ұмытпайтындай, елінің қорғанышы болуына көмек беруге тиіспіз. Елге деген махаббатты ашу арқылы, шетелге ұмтылып, елі үшін жаңа өзгерісті әкелуге ұмтылуы маңызды.

Сонымен, негізгі ой баланың құқығын қорғау дегенде, ойыма келгені анаға деген қамқорлық алғашқы сәтінен-ақ байқалғанымен, кейін ер адамның әйел адамға деген теріс әрекетін көру, тіпті, ер адамның тұрмыстық зорлық-зомбылыққа барып, ортада қорқынышты жайттармен елді түршіктіреді. Алғашқы ойым осылай басталуына себеп болғаны, көбіне ерте тұрмысқа шыққан әйел адамдар балаларын өздері бағуына себеп болып, балаға әке махаббатын бере алмай өскен балалардың әрекеті, өскенде әртүрлі көзқараста болады. Баланың жастайынан тәрбие берген ата-ананың балаға деген білімі, зейіні ерекше болғанымен, оған әсер ететін ортаның ықпалы бар десем артық болмас. Көбіне тәрбие, екіншісіне, ортадағы достары әсер етіп, ер балалардың елің сыйламай, бірнеше құқықбұзушылықтарға барады. Мұны айтуыма себеп болғаны, ол дұрыс тәрбие немесе дұрыс жанындағы жолдастарының болмауының әсерінен қоғамда баланың құқығы қорғалмай бұзылып жатады. Демек, тереңірек үңілер болсақ, баланың құқығы ол бір заң жүзінде жазылып қойған ақпарат емес. Ол құқық жүзінде орындалуы тиіс мәселе. Баланың құқығы біріншіден, оның еркін ойын білдіре алуынан тұрады, екіншіден, Отанға деген сүйіспеншілігінен тұрады. Отанға махаббат қалай ашылады, ол баланың құқығын жастайынан қорғап, кейін әрбір азаматтың құқығын қорғауды қолға алу қажет. Бала құқығын әрбір азамат білуі тиіс, кішіге ізет көрсете отырып, біз жастар олардың қорғанышта өмір сүруіне жағдай жасауға тиіспіз.

Бізге дүние есігін ашуға көмегін берген аналарымызды қорғап-қолдауымыз керек. Сонымен қатар, алғашқы ойымда жалғастырар болсам мені қазіргі кездегі отбасында әйелдер мен балаларға тұрмыстық зорлық-зомбылық көрсету мәліметтердің көбеюі алаңдатады. Әйел затын құрметтемеу деген болмау керек. Мұндай зорлық-зомбылықтың жолы қатаң түрде кесілуі тиіс. Мемлекет әбден асқынған жыныстық құлдыққа, әйелге тауар ретінде қарайтын көзқарасқа айрықша қатаң түрде күресу жолында әрекет жасалмаса құқықбұзушылықтар белең алатыны анық [1,2]. Біздің елімізде толық емес отбасылар көптігі сонша, елде жалғызбасты аналардың ұрандары жаңғырып тұрады. Мемлекет баланы жалғыз тәрбиелеп жатқан аналарға әлеуметтік көмектесуі керек. Біз әйелдер үшін икемді еңбек түрлерін қалыптастырып, үйде жұмыс жасауларына жағдай туғызуымыз керек. Ата-ананың балаларға мүлдем жауапсыз көзқарас танытқан оқиғаларының саны өсуі байқалады, бірі баланы қараусыз қалдырып, олардың өліміне себеп болып жатса, бірі, жастайынан баланы өлімге тігіп, тіпті сатуға дейін барады. Бұл біздің салт-дәстүрімізге, мәдениетімізге жатпайды, осы жағдайдан кейін адам баланың құқығын бұзып жатса, кім бағалап, оны кім қадағалауға алады. Балалар ол қоғамымыздың ең әлсіз және қорғансыз бөлігі және олар құқықсыз болуға тиіс еместігін ұмытпағаныз жөн. Біздің топырағымызда туған кез-келген сәби – қазақстандық ретінде еркін өмір сүруі қажет. Мемлекет оны қорғауға және қамқорлығына алуға тиіс. Ата-аналардың қараусыз балаларды зат ретінде көруі бір алаңдатады және мұндай әрекетке қарсымын. «Әкесі қой баға білмегеннің баласы қозы баға білмейді». Бала тәрбиесі - тек ананың емес, ата-ананың екеуінің де міндеті», - деп атап өтті Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы айтып өткенімдей, елдегі проблеманың бірі ретінде баланың тәрбиесі мен құқығына мән беру маңызды екенін тағы бір түсіндірді [3].

Тәрбие жайында, баланың құқығының маңыздылығын айтып өттік. Алайда, біз ең көп көзге түсетіні ол, баланың ата-ана тәрбиесінен бөлек, мектеп кезінен-ақ балаларды құқықтарымен таныстырып, оларды ашық түрде өздерінің құқықтары бұзылса, қорықпай,

балалардың құқықтарын қорғайтын органға жүгінуіне жағдай жасау қажет. Мектепте балалардың буллинг әрекеттері байқалады, буллинг дегенде ойға жоғары сыныптағы балалардың кіші, орта сыныптағы балаларды қорқытып, олардан ақша талап етіп жататыны, тіпті, үй жұмыстарын орындап беруін талап еткен жастарды балалардың құқықтары бұзылып жатады. Мектеп уақытында байқағаным, балалардың өз ойларын осы кезден бастап, қорқынышпен айта алмай, ортасынан алшақтап, өзің ортадан алыстата бастайды. Кейбір жайттар мені алаңдататыны ол, сыныптас достардың өз орталарына қоспай, өзің бөлек адам ретінде алшақтатып, сабақ айту кезінде оның әрбір айтқан сөздерін мазақ қылып, этикалық тәртіпті сақтамай жататынын байқадым. Өзге аймақтан келген немесе басқа мектептен келген оқушы болатын болса, оны да жақтырмай киім-кию үлгісіне қарай ортадан ажыратып, оның құқығы бұзылып жатады. Мектепте балалардың мұндай әрекеттерге баруына, ата-ана немесе оның қасындағы достары әсер етеді деп айтып өткен болатынмын. Тағы бір ескеретін жайт, ол сенің класс жетекшінің әрекеті де маңызды. Алғашқы сәттен-ақ баланың ұсқынсыз, тәрбиесіз жағын көрген мұғалім бірінші қандай әрекетке барады, бірі, сөздің мәнін білместен ата-анасын шақырудан бастап, оқушылардың көзінше ұятқа қалдырады. Екінші бірі, баламен жеке сөйлесіп, сыныптастардың мұндай әрекетке баруының себебін анықтап сұрауы байқалады, әрине бұл сирек кездесетін жағдай. Әрбір мұғалім баланың тәрбиесіне, оның жағдайына, оның көңіліне еш мән бермейді тек оларға ыңғайлысы ата-ананы шақыру арқылы, олардың жекелей сөйлесуін талап етеді. Ата-анада әртүрлі мінезде келеді, бірі, балаға ұмтылған сыныптастарының әрекетін анықтауға тырысып, әділдікке баруға ұмтылып, тіпті, баланы мектебінен ауыстырып жатады. Ал кейбірі, тек балаға ескерту айтып қана қояды. Бұл жерде бала мен ата-ананың қарым-қатынасы ерекше орын алады. Себебін айтар болсам, бала ата-анасымен көп уақыт өткізу арқылы, өзің ортада ашық сезінуді үйрене бастайды. Мысалға, мектепте шағым айтқыш балалар көп, олар өздеріне ұнамаса дереу мұғалімге айтуға ұмтылады. Осы жағдайда, ата-ана әсер еткен болу керек, баланың ұнамаған әсері болатын болса айтуын талап етіп, өзің қорғауын тиіс деген қалыпта ескерту айтып жатады. Мұнда, әрбір жайтқа шағымдана берудің өзі дұрыс емес деп санаймын. Бала өзінің құқығын білуі маңызды, дегенімен мұғалім балалардың әрекетін түсіндіруі тиіс. Сонымен қатар, балалардың жағдайын жасау үшін оларға арнап Елбасы өскелең ұрпақтың озық білім алуы үшін мүмкіндік туғызуға көп күш жұмсады: «Балапан» бағдарламасы жүзеге асып, Зияткерлік мектептер, Назарбаев Университеті, «Болашақ» бағдарламасы жұмыс жасап жатқаны бәрімізге мәлім. Осы арқылы, әрқайсысымыз қалаған мектепте, университетте оқу арқылы баланың білім алу құқығын жоғарлата түсеміз. Баланың сапалы білім алуы өте маңызды, осылайша, әрбір бала өзің ортада ерекше идеялы жүйені дамытатыны сөзсіз [4].

БҰҰ бала құқықтары жөніндегі конвенциясын талқылайтын болсақ, 18 жасқа толмаған әрбір адам бала екенін білеміз. Осы себептен, оларды нәсіліне, тіліне, терінің түсіне, жынысына, дініне, әл-ауқатына және әлеуметтік шығу тегіне қарай кемсітілуге жол берілмейді. Әрбір шешім, баланың құқықтарын қорғайтындай болуы тиіс. Мұны айтуыма себеп, баланың жағдайын ойлау қажет. Олардың денсаулығына, отбасындағы жағдайына әсер ететіндей болмауы тиіс. Баланың дұрыс тәрбие алып, олардың құқықтары мен міндеттерін және жауапкершілігін ата-ана жауапты ретінде қадағалауы керектігі қарастырылған. Әрбір бала өмір сүруге құқылы дейміз, ондағы үкімет баланың психикалық, эмоциялық, ақыл-ой, әлеуметтік, эмоциялық, мәдени деңгейін қолдай отырып, дұрыс қоғамда өмір сүруіне жағдай жасалуы тиіс. Бала ата-ананың қамқорлығын алуы қажет болғанымен, жетім балалардың жағдайын ойлау себеп болады. Көбіне, баланың қамқорлығына алуға қиналған жастардың әрекеті, бірі, балаларды қарамай өздері спирттік ішімдікке ұмтылған әке немесе ананың әрекетінен сақтау қажет. Осындай жайттар орналған сәтте, баланы қамқорлығына алуы үшін баланың көңіліне, оның психикасына сай әсер етіп, шешім қабылдау қажет. Осы кезеңде, баланы ата-анасынан айырылмауы қажеттігін ескере келе, оның мүддесін қорғау үшін жағдай жасау. Мысал ртеінде, егер бала тиісті ата-аналық күтім алмаса немесе ата-анасы балаға қатігездік танытқан жағдайда, ол жерде бала ата-анасының біреуінен, не екеуінен айырылатын болса, ол олармен үнемі көрісіп тұруға құқылы (тек баланың мүддесіне қайшы келетіндерден басқа). Егер Үкімет шешімі нәтижесінде бала ата-анасының біреуінен, не екеуінен айырылатын болса, онда үкімет балаға оның ата-анасының мекен-жайы жөнінде ақпаратты беруге міндетті (тек балаға зиян келтірілетін жағдайлардан басқа).

Баланың ата-анасынан өзге елде қашықта болуы анықталса, баланың ата-анасымен қауышын қамтамасыз ету керек. Әрбір бала өзінің ойың еркін білдіруге құқылы. Кез-келген

ақпаратты іздеуге, алуға және таратуға құқылы келеді. Тек ол басқа адамдарға зиян келтірмеуге тиіс, мемлекеттік қауіпсіздік пен қоғамдық тәртіпті бұзбауы қажет. Үкімет баланың ойлауға, ар-ұждан және дініне қатысты бостандығын құрметтеуі тиіс. Ата-аналар немесе қамқоршылар балаға осы құқық жайлы түсіндіріп беруі керек. Осылайша, әрбір бала Қазақстан жерінде тұрып жатқан қазақ баласы қажеттіше ислам дінін ұстануы арқылы, ал өзге ұлтты елдің балалары христиан дінін немесе басқа дінді ұстануға құқылы. Бала өзі қалаған қауымдастықта бола алады, демек қалаған топты таңдауға, тіпті өзі қалаған білімді алуға құқылы келеді. Отбасынан айырылған әрбір баланың жағдайына сай, үкімет тарапынан арнайы қорғау мен көмек алуға құқылы. Үкімет балаға қажетті тәрбие мен күтімді қамтамасыз ету үшін оның тілін, дінін, мәдениетін құрметтейтін адамдарға баланы тапсыра алады. Көп жағдайда байқайтынымыз, шетел азаматтары Қазақстан жеріне келіп, қазақ балаларын асырап алып, өзара ата-ана махаббатын беріп жатады. Осылайша, бала жеке өзі дамып, баланың ата-анасының қарауынсыз қалмай, керісінше махаббатқа бөленіп, арманы орындалып жатады. Бала асырап алған жағдайда әрбір халық білуі тиіс, ол үкіметтің ең жақсы мүдделерінің сақталуын, оның заңды құқықтарының бұлжытпай орындалуын қадағалауға алуын қамтамасыз етеді. Бала асырап алу кезінде ел ішінде де, шетелде де бірдей ережелер, кепілдіктер мен нормалар қолданылуы қажет [5].

Бала құқықтары ретінде біз Конвенцияға сай, әрбір істі дәлелмен айтуға тырыстық. Дегенмен, бұл ешқандай кемшілігі жоқ балалардың отбасылы болып, өмірлерінің жарқын сәттерін көріп жатады. Ендігі бірі, ол мүгедектігі бар және ерекше қажеттіліктері бар балалардың жайы не болмақ. Осы негізде, ақыл-ой немесе физикалық тұрғыдан ерекше қажеттіліктері бар әрбір бала қоғамда барынша лайықты өмір сүруге құқығы бар. Үкімет мұндай балаларға сабақ оқу, ем алу, еңбекке дайындалу, демалу, барынша тәуелсіз болуға, яғни толыққанды өмір сүру мүмкіндігін қамтамасыз етуі керек. Әрбір ойдың астарында өзіндік дәлелдері де жетерлік, қазіргі уақытқа дейін, елімізден мұндай жастағы балалардың ата-аналарына атаулы әлеуметтік көмек беріліп жатады. Оларға сай арналған медициналық көмекті көрсетуді қолға алуда, бұдан бөлек, білім алуы үшін әртүрлі орталықтары ашылып, әлеуметтік жәрдемақы елімізден барынша төленуде. Балаларға арналған медициналық оңалту орталықтарының нәтижесінде, әрбір бала өздігінше қоғаммен байланыста өмір сүріп, өзің жат сезінбей ортақ деңгейде өмір сүруі үшін қарастыруды қолға алып жатқаны байқалады. Кейбіріне, медициналық көмек сұрау негізінде, балалардың орнынан тұрып кетуі үшін қамқорлық көрсетуге ұмтылған жастарды көреміз. Балалар ауруханасында Қазақстан бойынша церебралды сал ауруына шалдыққан және неврологиялық ақаулары бар балаларға арналған оңалту бөлімдері жұмыс жасайды. Республикалық деңгейдегі оңалту орталықтарында жылына бір рет қаралуға мүмкіндік болса, аурухана жанындағы оңалту бөлімдерінде әр екі сайын қалпына келтіру терапияларынан өтуге болатыны жөнінде барлық ақпарат көздерінде таратылған [6].

Әрбір кезеңде түрлі баланың жағдайына сай, әрекеттеріне талдау жасап жатсақта, олар біздің қоғамда ерекше орын алатынын айтып өткеніміздей, бастысы баланың дұрыс қоғамда өмір сүруі үшін баланың құқығын қорғаудан тұратыны тән. Ең бастысы дәл қазіргі қоғамда, әрбір конвенцияға сай баланың өз құқығын білуі үшін ортамен байланысты болып, әрбір заң жүзіндегі өзгерісті өзіне сай талқылай алатындай болуы тиіс. Бұл дегеніміз қалай жүзеге асуы мүмкін, біздің ортада балаға ата-анасы қарамай, ішімдік ішіп, баланың мектепке баруын, тіпті, оның тамақтанғанына да мән бермей жатады. Бірі, жалғыз қалған ана болуы да мүмкін, осындай кезеңде бала жауапсыз ортада өмір сүріп, баланың құқығы бұзылып жатады. Кейбір сәттері, анасына әкесі қорлық көрсетіп, баласын қинап, оны жәбірлеп жатады. Мұндай әрекеттің бәрі құқықбұзушылық ретінде көзге түседі. Бұл мысалдар біздің өмірімізде көп кездеседі. Бала ата-анасын жақсы көріп, жетімдер үйіне кеткісі келмей, ата-анасының немесе анасының өзгерісіне сеніп артып жатады. Сенім артып жүрген баланың махаббатымен сот шешімімен нақты шешімді табуда, баланың денсаулығы мен оның бақыты үшін, жағдайға сай шешім қабылданып жататын сәті орналып жатады. Бұдан бөлек біз білеміз, негізі баланың бақытты болуы үшін бірнеше заң жүйесі құрылып жатса да, баланың ата-анасының қасында қандай әрекеттерді көріп жатқандығында білмей жатамыз. Осы ойларды ескере келе, отбасының бақытты болуы үшін, баланың құқығын шектемей, оған бар мән-жайды түсіндіріп, әркез қолдау көрсетіп тұру қажет.

Өмір кезеңі бірнеше кедергілерден тұрады, әрқашанда отбасы боламыз деп құрылған жас отбасыларда кейінгі жағдаяттары әртүрлі жайттарға орнығып болып жатады. Кейбір жас аналар

көкек анаға айналып, баланы жетімдер үйіне тастап кетіп жатса, ал бірі, қоқысқа тастап жатады. Одан бөлек, әкесінің балаға деген жауапкершіліктен қашып, баланы анасымен жалғыз қалдырып кетіп жататыны белең алады. Мұндай жайттардың біздің қоғамымызда орналғаны сонша, оның алдын алар жолда аз да емес. Көбінесе, жас аналар басқа аналармен бірігіп, әрі қарай жас ананың баланың жетілгенінше, дәл сол ортада өмір сүріп жатады. Негізгі ой мұнда жас аналардың жалғыз қалмауы үшін, әрі баланың өмір сүруіне жағдай жасап, өзіндік қолдау көрсетіп жататыны бар. Осы ойдағы пікірім, бұл жас аналардың әрекетімен олардың баланың құқық қабілеттілігіне сай олардың дүниеге келуіне немесе дүниеге келмеуіне кедергі жасаған жастардың әрекетінен орналды. Жастардың осындай қателіктерді жасап жатқанында, заң жүйесіне қайшы әрекетті, ал бірде қайшы емес жайттарды орнатып жатқанына еш мән бермесі анық. Осындайдан кейін, баланы жастайынан дұрыс тәрбиелеу қажет. Сол сәтте бала өзін қоғамда заңға сай әрекетіне мән бере бастайды. Баланы тәрбиесіне әрбір адам әсер етуіне қарай, негізі бала өзге адамның сөзіне сенім артпауы үшін, балаға шындықты жасырмай, дәлме-дәл растауы маңызды. Әрбір ой, әрбір әрекет ол баланың қайталауына да себептілік туады. Сондықтан біз дұрыс әрекетіңіз бен сөзімізді айта білсек, баланың өміріне өзгеріс әкелетініміз әбден мүмкін. Тағы бір ой салғаны, баланың ата-анасын қайталауы жайында, отбасы дәрігерлер болатын болса, баланың болашақта дәрігер болып, таңдауына себеп болады дейді. Мен бұл ойға келісемін, бірде келісе де алмаймын. Ең маңыздысы бала өзінің мамандығын таңдай алуы тиіс. Бір ойда, негізі баланың таңдауына ата-анасы әсер етіп, қызығушылығын ашуы да мүмкін. Өйткені, бала қызыға қараған сайын, өзінің әрекетін саралай түседі. Бала мамандық таңдауда өз құқығында екенін біле тұра, өзінің алдағы өмір сүретін жағдайына мән беруі шарт[7]. Баланың ата-анасын қайталауы бұл мамандық таңдауда орналса да, ең түпкі тамыры ата-анасының күнделікті әрекеттері баланың қайталауына себеп болады. Негізгі міндет, ата-анасы жаман әдеттерін баласына үйретпей, дұрыс емес екенін түсіндіруі тиіс. Ол жерде көбінесе, әкесі анасына қол көтерсе, кейін ұлы да әкесін қайталап, өзгенің қызына қол көтеріп, обалына қалып, әкесінің әрекетін қайталау әсерінен қылмыстық құқықбұзушылыққа қадам басуы да мүмкін. Әкесінің қорлығын көп көрген бала да, болашақта психикалық ауруға шалдығып, өзінің жасаған әрекетінің мән-жайын түсінбей, адам өлтіріп немесе ұрлық жасауы да мүмкін. Баланың қайталауына қадағалайтын ата-анасы да бірен сараңы кездеседі. Бірақ кейде, баланың ата-анасын қайталауынан жақсы тұсы да орналып жатады. Мұны қалай түсінсек болады, кішкентай қыз бала мен кішкентай ұл баланың ата-анасының намаз оқуына қарап, оларда қайталап, дін жағынан сауаттылықты ашып, өзара қызығушылықпен ұмтылып жатады. Айтқанымдай, балаға ешкім қинап, оның бұл әрекетті қайталауың талап етеді, бала өз еркімен бұл әрекетті жасап, тіпті, әкесін анасына көмектескенін көрген бала, анасына қамқорлық көрсетіп, махаббатын аша түседі. Өке де анаға да деген құрметтілігін, сыйластығын көрсетуі тиіс, сол сәтте бала қамқорлықтың мәнін түсініп, өзінің құқыққа сай дұрыс өмірді қалыптастырады. Дін жағынан сауаттылық дегенде, біз қалай түсеміз, қоғамда, діни сауаттылықты дұрыс аша алмаған балалар ертеңгі күнінде, теріс пиғылды жайттарға барып жатады. Сол себептен, баланың дұрыс болашақта, тыныш өмірде сүруі үшін оның құқыққа сай ойына да мән беру қажет.

Кейбір сәттері, балаға мән беріп қарамаған ата-ана, 14 жастағы балалардың ата-анасынан алшақтап, ержетіп келе жатқанына қарай, олықты істерді жасамай жатады. Осы кезде, балаға мотивациялық жігерлендіретін, әрі түсіндірме сөздің өзі балаға әсер етеді. Бала ата-анасының қасында қамқорлықта келе жатқанымен, кейін мұндай жағдай орналғанда, болашақта оның өміріне қаншалықты әсер ететінін дұрыс түсіндіріп өтуі қажеттілігін туындайды. Егер дәл сол кезде, бала өзінің дұрыс емес жасаған әрекетінің өмірде ешқандай жетістікке апармайтынын бала, өзі ұғынып, өзіне заңсыз істерді жасаған класстарының әрекетіне сай, шағымға сай дұрыс дәлелді көрсете алатын болады. Жай сөйлеп ұрысудан бөлек, балалардың құқықбұзушылықтарының болашақта бірнеше өзгерісті әкелетіне ұғындыру керек. Мұндай өскелең ұрпақтарға барынша, құқықтық түсіндіруді қолға алу қажет. Егер сол сәттен бастап, оның әрекетіне шектеу қойылмаса, сол бала кейінгі балалардың құқықтарын бұзып, еркін өмір сүруіне кедергі жасайды[8].

Қорытындылай келе, әрбір баланың құқығын қорғау оның әрбір кезеңдік жүйесіне қарай әсер етеді. Баланың дүниеге келген сәтінен бастап өзінің құқықтарына иеленіп, өмір сүруі үшін ата-ананың жағдай жасауы үшін бірнеше рет үкіметтен баланың дүниеге келуіне қарай төленетін әлеуметтік жәрдемақыда қарастырылған. Дәл осы тұста болашақта, баланың кәметке жасқа толғанша «Балаларға арналған Ұлттық қоры» ашылып, ол кейін қаржысын қажетінше жұмсауға иеленеді. Яғни, баланың білім алуы үшін қаржылық деңгейі жеткілікті

болып, болашақта еш қиындық көрмеуі үшін көмек негізінде қарастырылған. Әрбір баланың құқығының толықтай орындалуына ата-ана және еліміз жауапты ретінде әрекет етеді. Осылайша, біз саналы, білімді, елің құрметтейтін ұрпақты өсіруге ұмтылғанымыз жөн болады. Саналы ұрпақтың дүниеге келуіне әрбір ата-ана әсер етеді деп айтқанымыздай, біз өзіміздің әрекетімізге және сөзімізге мән беруіміз қажет. Бұл өмірде баланың құқығы оның түпкі тамырынан әсер етіп, алдыңғы кезеңде өзінің құқыққа сай әрекетті жасауына жауапты болады. Балаға жауапкершілікті артудан қорықпау қажет. Бала өзінің дұрыс әрекетіне сай, дәлелдемелерді анық көрсете алса, өзің ортада еркін, әрі еш қорқынышсыз өмір сүреді. Қоғам өздігінше өзгереді оған әсер ететін әрбір баланың әрекетінен туындайды. Қылмыстық істердің орналуы да, негізгі тамыры ата-ананың тәрбиесінен, бірі, дұрыс достардың болмауынан, бірде, өзінің пікірін талқылай алмай, құқығының қаншалықты бұзылып жатқанына мән бермеуі. Ата-ана құқықтық сауатты болуы маңызды, бала ата-анасының берген тәрбиесіне қарай, құқықты қалыптастырады. Баланың құқығын біз тәрбиелей түсеміз, оған құқықтық сауаттылықты ұғындырамыз. Біз баланың өміріне де, болашағына әсер етеміз. Бейбіт өмірде сүруіміз үшін, әрбір жасаған әрекетімізден кемшілікті табамыз. Баланың құқығын қалыптастыруда, оның құқығын бұзуда біздің баламен байланыста болмауынан орын алады. Қоғамда бала өскен сайын, баланың құқығына сай бірнеше көмек күштері де толастамай жатады. Бастысы, еліміз тыныш болуына, қазіргі өскелең ұрпақтың құқықтық сауаттылығын арттырумен орналып, әрі баланың құқығы маңызды, оған мән беретін ата-ана және біз жастар әсер етеміз. Бізге қарап өскен іні-сіңілеріміз өздерінің әрекетіне салыстыра қарау арқылы, құқығын біле түседі. Сондықтан өміріміз әрқашанда балалардың құқықтарын қорғаудан тұрады.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Жедел ақпарат. Бала құқығы – басты құндылықтардың бірі. Маусым, 2018. Онлайн қол жеткізу: <https://egemen.kz/article/169656-bala-quyqyghy-%E2%80%93-basty-qundylyqtardynh-bir>
2. ҚР «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» N 214-IV Заңы. Желтоқсан, 2009. Онлайн қол жеткізу: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000214_/z090214_.htm
3. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. Ақпан, 2013. Онлайн қол жеткізу: <https://egemen.kz/article/20615-akesi-qoy-bagha-bilmegenninh-balasy-qozy-bagha-bilmeydi>
4. ҚР баланың құқықтары туралы. Қазақстан Республикасының N 345 Заңы. Тамыз, 2002. Онлайн қол жеткізу: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z020000345_
5. «Бала құқықтары туралы Конвенцияны ратификациялау туралы» ҚР Жоғарғы Кеңесінің қаулысы. Маусым, 1994. Онлайн қол жеткізу: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/B940001400_
6. «ҚР мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» Қазақстан Республикасының №39 Заңы. Сәуір, 2005. Онлайн қол жеткізу: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000039_
7. Смирнова Ю.В., Шибкова Д.З., Макунина О.А., Оқушылардың денсаулығын бақылау негізінде білім беру сапасын басқару, №371 / 2015, 280-364 беттер.
8. Энн Дейли К., Лаура Розенбери А. Жаңа бала туралы заңы // Йель заң журналы, №6 / Сәуір, 2018, 60-80 беттер.

ӘОЖ 34.4414

ЖАЛДАМАЛЫ ТҰРҒЫН ҮЙДІ ИЕЛЕНУДЕГІ ҚҰҚЫҚТАР МЕН МІНДЕТТЕРДІ ЕСКЕРУ

Серікқызы Б., студент

*Ғылыми жетекші: Кулажанова А.Н., з.ғ.м., аға оқытушы
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан*

Қазақстан Республикасында орналып жатқан өзекті мәселелердің бірі ретінде, ол жалдамалы тұрғын үйді иелену мүмкіндігі мен тұрғын үйді алған халқымыздың келісімшартқа сай, талапқа сай өз әрекеттерін дұрыс жүргізе алмай жүргені байқалады. Халқымыздың проблемасы деп айтсақта, тіпті Алматы қаласына оқуға түскен жастардың пәтер ала алмай,

алаяқтарға алданып қалатын жайлары кездеседі. Негізгі кедергі ол не болуы мүмкін, бұл жерде халықтың заң жүзінде әрекеттің дұрыс атқармауында деп санаймын. Бұл ақпараттарға қатысты мәліметтерді алғашында біз бағдарламалардың бірнеше түрлерімен танысып өтсек, сонымен қатар келісімшарттан тыс кезексіз қиындықтардың орналуын анықтайтын боламыз.

Еліміз үшін тұрғын үйдің маңыздылығы сонша, елімізде бағдарламалар құрылып жатыр осыған қатысты мәліметпен бөлісіп өтеміз. Бұл «5-20-25» бағдарламаның шарттары 2019 жылдың қараша айында түсіндірілді. Тұрғын үй құрылыс жинақ банкінің төрайымы Ләззат Ибрагимованың айтуынша, «5-20-25» бағдарламасының ережелері 2016 жылдың желтоқсан айынан бері әрекет етіп келеді. Осыған дейін банк тарапынан 150 млрд теңгеге 19800 қарыз берілгені жөнінде ақпарат көздерінде анықталған. «5-20-25» бойынша әкімдік кезегінде тұрған әскерилер, мемлекеттік қызметкерлер, бюджет саласының қызметкерлері ипотека рәсімдей алатын мүмкіндігі қарастырылған. Ипотека алудың қандай артықшылығы бар дегенде, сіз өзіңіз қалаған пәтерді ала отырып, бірнеше жылға бөліп төлеу қарастырылған. Алайда, әр бағдарламаның артында өзіндік талаптары жоқ емес екені бәрімізге мән. Олар,

➢ Табыс көзі отбасындағы жан басына шаққанда 3,1 күнкөріс деңгейінен аспауы қажет (**2020 жылы 96 667 теңге**);

- 5 пайыз жылдық мөлшерлеме;
- 20 пайыз бастапқы жарна;
- Қарызды өтеу мерзімі – 25 жыл;
- Үміткердің атында соңғы 5 жылда үй болмауы шарт;
- Төлем қабілетін растау міндетті.

Олардың біздің өмірімізге қандай сәтті әсерін тигізуі мүмкін деген сәтімізде, ол әрбір халықтың үймен қамтамасыз ету үшін бірнеше жолдарын көрсеткені жөнінде алғашқы талаптарынан-ақ білдік. Бұл бағдарламаның өмірімізге өзіндік өзгерістер әкелетіні белгілі, өйткені сіз өзіңіздің жеке меншік үйіңіз болуы үшін, біршама еңбек етуге тура келеді. Әрбір сәттің де өзіндік қиыншылығы туындайды, мұнда ең бастысы табыс көзін арттыруға ұмтылу керек [1].

Мұнымен қоса, жұмыссыздар санын азайту. Өйткені, жұмыссыздықтың санын азайту арқылы, барлық халықтың тұрғын үймен қамтамасыз ету жолдары орындалған. Ең соңғы есеп бойынша бұл 2021 жылғы санақ негізінде орташа айлық жалақының көрсеткішін көріп тұрғандарыңыздай, бұл тұрақты жұмыс орны бар азаматтардың жағдайы (1-сурет). Алматы қаласының шет аймақтарында, бұдан да төмен жалақы алатын жастарымыз жетерлік. Осылайша, жалақының ең төмен мөлшері – 60 мың теңге (ескертетін бір жайт, жобада 42 500 теңге деп көрсетілген, алайда президент 1 қыркүйектегі жолдауында жалақының ең төмен мөлшері артатынын мәлімдегенін белгілі).

Орташа айлық атаулы жалақы

	Қаңтар	Ақпан	Наурыз	Сәуір	Мамыр	Маусым	Шілде	Тамыз	Қыркүйек	Қазан	Қараша	Желтоқсан	теңге
2007	45 716	45 699	50 910	49 381	50 007	51 814	53 462	54 253	53 005	54 114	53 928	66 951	
2008	54 459	54 612	58 599	57 897	59 310	62 998	63 250	63 322	62 509	61 622	59 575	72 897	
2009	61 378	61 793	65 964	64 730	65 013	68 901	69 756	68 626	67 357	67 167	66 890	82 779	
2010	66 674	66 315	72 251	75 203	74 791	81 266	82 282	80 789	78 805	77 785	77 374	97 256	
2011	77 464	78 083	87 470	83 276	84 116	88 296	92 993	93 106	91 925	90 980	91 793	119 144	
2012	92 191	92 338	100 584	97 568	98 942	104 896	106 620	104 546	99 804	98 861	100 866	127 402	
2013	99 152	98 736	108 836	105 289	106 286	109 970	112 792	110 020	105 905	105 948	107 317	137 043	
2014	104 654	104 949	116 768	116 927	120 479	124 780	125 936	121 763	118 730	118 884	119 111	154 577	
2015	1 тоқсан		2 тоқсан		3 тоқсан		4 тоқсан						
			118 638		124 227		124 656		136 094				
2016	1 тоқсан		2 тоқсан		3 тоқсан		4 тоқсан						
			132 769		143 600		141 187		154 632				
2017	1 тоқсан		2 тоқсан		3 тоқсан		4 тоқсан						
			140 265		149 951		147 988		163 725				
2018	1 тоқсан		2 тоқсан		3 тоқсан		4 тоқсан						
			152 442		162 751		161 783		176 050				
2019	1 тоқсан		2 тоқсан		3 тоқсан		4 тоқсан						
			168 489		186 537		191 129		203 883				
2020	1 тоқсан		2 тоқсан		3 тоқсан		4 тоқсан						
			200 332		212 035		204 330		233 136				
2021	1 тоқсан		2 тоқсан		3 тоқсан		4 тоқсан						
			230 829		251 545		243 667		275 580				

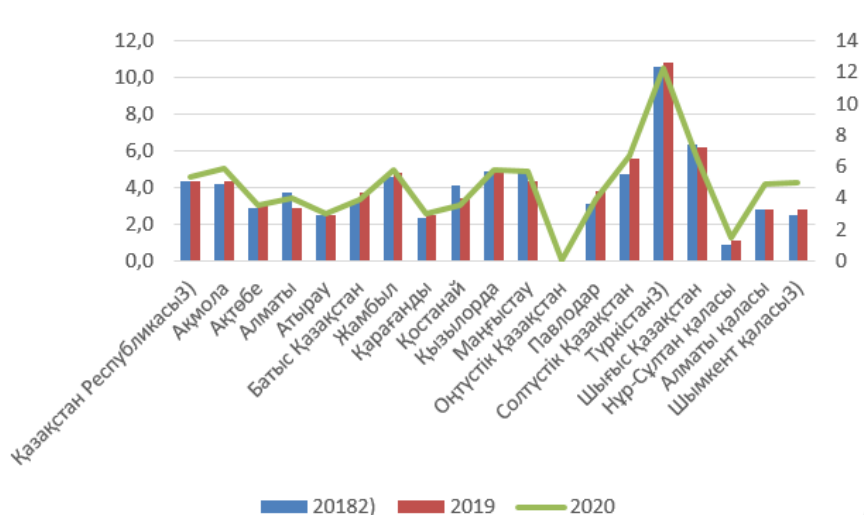
1 сурет - Орташа айлық атаулы жалақының көрсеткіші

Келесі бірнеше бағдарламаны мысал түрінде көрсеткім келеді. Ол,

"7-20-25" – Қазақстан азаматтарына арналған әлеуметтік бағдарлама. Оның негізгі талаптары:

- 7 пайыз жылдық мөлшерлеме;
- Бастапқы жарна 20 пайыз не одан жоғары;
- Қарызды өтеу мерзімі – 25 жыл;
- Үміткердің атында үй болмауы шарт;
- Ипотекалық тұрғын үй қарызы бойынша өтелмеген берешектің болмауы міндетті;
- Тек құрылыс салушылардан сатып алған жаңа үйлерден пәтер алуға болады.

Бұл бағдарламаның пайыздық мөлшерлемесінен ерекшеленуі және оның бірі халықтың қалтасына қолжетімді болса, ал екіншісіне қолжетімдігі аздығы көзге анық көрінеді [1]. Ипотека түрінде алынған тұрғын үйдің артықшылығы біршама жоғары деп санаймын. Себебі, сіз қалаған уақытыңызда бірнеше қаражат көлемін, яғни 20% төлемін жасай отырып, қалған төлемді жеті жылдан кейін немесе жиырма жылдан кейін өз меншігіңізге өту мүмкіншілігі қарастырылған. Интернет желісінде осы бағдарламалар жайында сөз қозғағанымен, бастысы біз өзімізге ыңғайлы жағын тұрғын үймен қамтамасыз ету орталығына жүгінбей-ақ сұрақтарымызды қоя аламыз. Бұл мәселенің жолында, тағы бір кемшілік таптым сондағы әлеуметтік жағынан осал топтағы азаматтарға не болмақ, олардың мәселесін кім шешеді деген сұрақтар мазалайды (2-сурет).

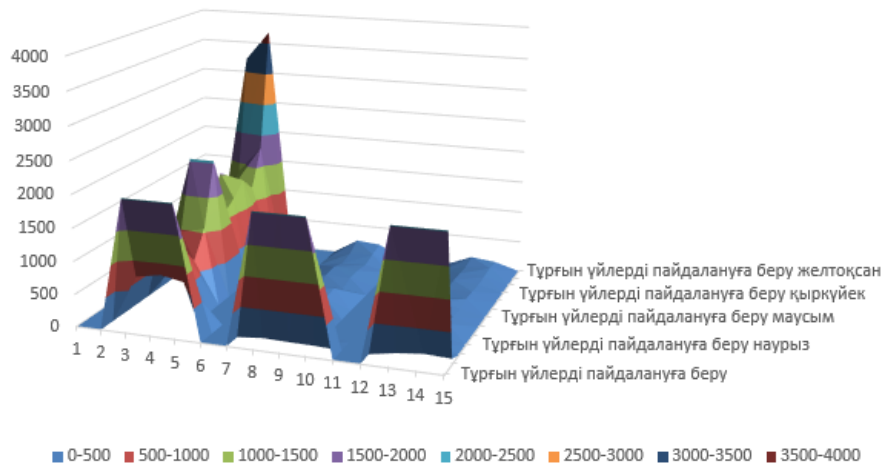
2 сурет - Табысы күнкөрістің ең төменгі деңгейінің шамасынан төмен халықтың үлесі (кедейлік деңгейі)

Тұрғын үй саясаты аясындағы жолдарды ескере келе, азаматтардың тұрғын үйге конституциялық құқықтарын қамтамасыз етуге бағытталған, тұрғын үй жүйесімен қамтамасыз ету үшін бастысы, бұл жерде әрбір халқтың қосымша жұмыс түрлерімен айналысу жағы маңызды деп жатады. Алайда, халықтың бұл кезеңге өтуі үшін біршама уақыт кетеді. Ескеретін жайт, бұл бағдарлама арқылы тек 45 жасқа дейінгі адамдардың алатынын білдім. Өйткені, одан кейінгі жастағы адамдарға ұзақ мерзімге пәтерді несиеге бере алмайды. Алғашқы сәттен-ақ бағдарлама жайында сөз қозғадық өйткені, жалдамалы тұрғын үй ретінде алғашқы жарнасын төлеу арқылы, сіздің жекеменшігіңізге айналуы үшін, біршама уақыт кетеді. Ал бұл жекеменшік тұрғын үйді алу үшін де, жалақының жоғары болуы маңызды. Егерде әр қалада әртүрлі бағада үйлер сатылды делік, алайда статистикаға сәйкес, көп жалақысы бар тұрғындар Атырау, Маңғыстау облыстары болып шықты, тіпті Астана мен Алматының маңызды қалаларда жалақы құнына қарай, азық-түліктің бағасы да шарықтап тұр. Келесі, ол аз жалақы алатын Жамбыл, Солтүстік Қазақстан облыстары мен Шымкент қаласы болып табылады. Тұрғын үйдің маңыздылығына қарай жалақыда артып отырса, кез келген қала тұрғындары үшін өзара әсер етер ме еді деп ойлаймын [2].

Біз білеміз, Алматы, Астана қалаларында бірнеше тұрғын үйлер салынууда, алайда олардың ешбірі, арзан бағада сатылымы қарастырылмағанын байқадық (3-сурет). Көп қабатты үйлердің қаланың орталығында орналасуына қарай әсер етуі болмаса, тіпті, жерді мемлекеттен атынан беру жолдары да бірнеше кедергілер орналуда. Жерді мемлекет атынан жалға беру сәтін, Ақтөбе қаласынан байқаған болатынымын. Бұл жерде 10 жылдай уақыт күту керектігі

жөнінде айтылған, бірақ кезекпен берілетін туған жеріміздің жерін иеленуде қиынға соғатыны бірден-бір дәлелі [3].

3 сурет - Тұрғын үйлерді пайдалануға беру көрсеткіші

Қазақстан Республикасы кең байтақ жерімізде тұрып жатырмыз дейміз, алайда жалдамалы тұрғын үйді мүлікті жалдап отырған кәрі-жасымыз біршама. Бірнеше жылдар уақыттар тұрғын үй иесі жалдамалы тұрғын үйді беріледі кейіннен, бірнеше қиыншылықтар орнайды. Осы жайттардың бірінде, Астана, Алматы, Шымкент қалаларында пәтердің беру мөлшерлемесі 25 млн көлемінде жоғары болса, ал Қарағанды қаласында 20 млн, қалған өзге аймақтарда 15 млн бір бөлмелі пәтердің құнын құрайды.

Мемлекеттен берілетін тұрғын үй, кезекпен немесе кезексіз түрде берілетін үйді алуға күтудің ұзақтығы соншалықты халқымыз үй іздеп, бөгде адамның үйін жалдап, паналап жүруге мәжбүр. Бөгде адам дейміз, өйткені, әр ұлттың өкілі жоғары бағада бір бөлмелі, екі бөлмелі пәтерлерді жалдап жатады. Барлығында ортақ қателік, келісімшарттың жоқтығы. Осылайша Алматы қаласында ылғалдың жоғарылығы байқалатын білеміз. Соның әсерінен, үйлерде зең болуы байқалады. Ал біз білеміз, зеңнің адамның денсаулығына қауіптілігі зор жоғары екенін. Осы жайында, интернет көздерінен мысал ретінде көрсетіп өткім келеді.

Зеңдер – ірі жеміс денелері жоқ тармақталған мицелияларды (жұқа жіпшелер) түзетін микроскопиялық саңырауқұлақтар. Зеңдер - бактерияларға, өсімдіктерге және жануарларға ортақ белгілері бар жабайы табиғаттың бір түрі. Зең адам денсаулығына зиянды токсиндерді шығарады. Адам зең спораларын ауамен жұтуы мүмкін, ал олар бронх пен өкпеде орналасады. Зең өкпе тініне өте терең еніп кетуі мүмкіндігі жоғары. Зең астма және пневмония сияқты ауруларға әкелуі мүмкін. Ең жиі кездесетін әсерлер - құрғақ жөтел, аллергиялық реакциялар, ас қорытудың бұзылуы, бас ауруы, мұрыннан қан кету. Зеңге ұзақ уақыт әсер ету ішкі қан кетуге, бүйрекке, бауырға және өкпеге зақым келтіруі мүмкін. Бұл аурулардың себебін анықтау қиынға соғуымен қатар, адамның денсаулығына біртіндеп зияндылығымен өрши береді. Ауру тек мамандандырылған зертханаларда және аллергия орталықтарында ғана анықталады [4].

Жалға алынған үйлерде зеңнен бөлек, бірнеше гигиеналық талаптардың толық түрде орындалмауын байқадым. Осылайша, әр түрлі ұсақ кеміргіштердің тұқымдасы және жәндіктердің мекеніне айналып тазалықтың төмендігі кездеседі. Барлық тазаалықты сақтау, әр азаматтың міндетіне жатқанымен, тұрғын үйдің иесі бұл мәселелерге шешуі үшін қаражаттың бөлінуіне себепші деп ойлаймын. Әрбір істе, жалға алушы азамат жүзеге асырғанымен, жалға беруші шығындарды өтуі тиіс болып табылады.

Осы жерде, жалға беруші мен жалға алушының құқықтары мен міндеттері жайында Азаматтық Кодекстің Ерекше бөлімінде толықтай айтылған. Осы сәтте, келісімшарттың болмауының әсерінен, тұрғын үйді уақытынан бұрын босатылған сәтінде, жалға алған бөлменің төлемін қайтармауы байқалады. Осының әсерінен, ол адамның денсаулығына, тіпті, рұқсатсыз, ескертусіз, төлем ақыны жоғарлатудың әсері еліміз үшін өте әсер етер мәселе деп санаймын [5].

Сондай-ақ жалдамалы тұрғын үйлердің маңыздылығы ол халыққа қауіпсіз, тиімді үйлермен қамтамасыз ету болып табылады. Әрбір қала аймақтарында орнап жатқан кемшіліктерді жоюға дайын болудың өзі бір жұмыстың толық орындалғанын білдіреді деп санаймын. Бағдарламаның негізгі мақсаты-халыққа қолжетімділігімен ойлағанымен, негізгі

жалдамалы тұрғын үйдегілердегі қателіктерді жою қажет. Бұл мәселе көпшілікті мазалайды. Әрбір қала аймақтардың барсақ, ешқандай тұрғын үй келісімшартының жоқтығын байқаймыз. Барлығы заңсыз, жекелей жалдау істерімен айналысып, өз ыңғайларына сай әрекеттерді жасап жатады [6].

Осылайша, жалдамалы тұрғын үйлерді беруде, студенттердің тіпті, орыс халқының мобилизациядан қашып, біздің елімізге орнығуы үшін, біршама тұрғын үйдің жалдау ақысы да өсіп жатыр. Бұл әрекетпен көбінесе, қарапайым халықтың көшеде сендіреп қалуына, ал студенттердің оқу үшін емес, үй тасалап жүрулеріне тура келіп жатады. Осы жағдайды пайдаланған тұрғын үйді жалдаушы иелер барынша талап қойып, өздігінше талапқа сай жайттардан алшақтап жатыр. Алдыңғы жайтта, зеңнің пайда болуы мен оның зияндылығын біршама талқылаған боалтынбыз. Ендігі кезекте айтарым, ол менің жалдамалы тұрғын үйді алып, әр қаладан қалаға көшіп жүргеніне 16 жыл астам уақыт өткен адамдардың тобын көрген болатынымын. Бұл уақыттарда менің байқағаным, барлығы заңсыз, ешқандай келісімшартсыз немесе әр адамның өзіне жағдай туғызып жататына көзім жетті. Бастысы, тұратын аймағың өзіне ыңғайлы болғаны абзал, сол арқылы өзінде қаражатты жеткілікті болып жатса, келтірілген өзгерістерін үшін, жалға берушіден алуға мүмкіндік туады. Заң жүзінде әрбір жасаған істі білу маңызды, егерде құқығымызды дұрыс саралай алмасақ, өзіміздегі жағдай үшін жалға берушінің кейін, тұрып жатқан жерінен бір кемшілігі үшін шығарып жіберуі анық. Сол себептен, өзіміздің ісіміз заңды екеніне көз жеткізу арқылы нәтижеге жету мүмкіндігі артады.

Жалдамалы тұрғын үй өміріміз үшін біршама қозғалыстарды әкелді. Ата-бабаларымыз көшті көшіріп жүрген сәтінен-ақ, өздеріне ыңғайлы аймақты тауып, қолайлы мал шаруашылығына сай әрекеттерді жасаған болатын. Біздің сол кезеңмен еш айырмашылығымыз болмай қалатыны анық. Байқағанымыздай, ол сәтте де қазіргі уақыттағыдай, жерді жалдап тұрғаны үшін біршама салық төлеп, халықтың өзара тұруы үшін жағдайды орната білді. Тұрғын үйлердің қолжетімді болуы үшін, үкіметтен біршама өзгерістер енгізуі маңызды. Мемлекеттік қызметкерге өзара жеңілдік түрінде, олардың кезектілігімен берген тұрғын үйлерден бірі, уақытша негізде, ал бірі тұрақты түрде айналуына себептілік тудырады. Негізгі қажеттілік бұл әрбір халықтың көңілінен шығатын бағдарлама нәтижесінде, еңбек ету арқылы, жалақының көбейтудің жолың іздеу көмегімен нәтижелі жұмыс орындалмақ. Нәтижеге сай жағдайында, студенттердің дұрыс білім алуы үшін біршама жатақханалармен толықтыру көзделуде, алайда, оқып жүру арқылы жеке түрде жалдамалы тұрғын үйді біріге алған жастардың легін көре аламыз. Әрқайсысы, өздігінше қолайлы жағдайды іздейді сондықтан жатақханалардағы тексерісті күшейту маңызды, өйткені тәртіпке сай бағынбайтын жастардың әрекетінен бірнеше қиыншылықтарды тудырады. Тәртіп пен заңсыздықты жою маңыздырақ болып табылады. Біздің елімізде жастардың оқып білім алуы сәтінде, жатақхана жайы жақсы қарастырылған, ал өзге елдерде жатақхана қымбаттырақ келетіні жайында хабарлай аламын. Біздің елімізде жалғыз қазақ халқының жастары ғана емес, шетел тұрғындары да жетерлік. Әрқайсысы өздігінше білім алып жатыр, әрбір міндет олардың бағдарлама негізінде студенттермен алмастыру арқылы, екі дипломды иелену жайымен түсіндіріліп жатса, осыған сәйкес, жалдамалы тұрғын үйлер әрбір жас ұрпақ үшін қолайлы болғаны маңызды [7].

Студенттердің ішкі жайын айтқанымызбен, жалдамалы тұрғын үйлердегі жалдау құны мен орналасу мүмкіндігі қиыншылық тудырса, бұл жайтқа қатысты кейбір жалдамалы тұрғын үйлер алыс аймақта, кейбірі үйлердің орта аймақтарында орналасуына қарай аялдамаға дейін біршама көшелерді өту қажеттілік тудырады. Сондықтан, бұлардың барлығын ескеруден бөлек, жалдамалы тұрғын үйдің құнын жекелей коммуналдық төлемдердің өтемі де өзара әсер етеді. Жыл сайын коммуналдық төлемдер өскен сайын, жалдамалы тұрғын үйдің құнына кіретін жалдау құны да арта түсетіні байқалады. Осы кезеңнен кейін, ешбір халықтың жағдайына сай мән-жай орналмайтыны дәлелдеді. Бұл жайттан ұғынғаным, жалдамалы тұрғын үйде тұрып жатқан қазақ халқы мен өзге ұлт өкілдері толып жатыр. Әрқайсысы өзара баспана іздеген жастар, жас отбасылар, егде жастағы адамдар. Олардың ішінде өмір бойы тұрып келе жатқан адамдарда толып жатыр, алайда, әрбір халық өздігінше жекеменшік тұрғын үйі болғанын қалағанымен, білім бар немесе білім жоқ адамдарда бар. Кейбірі, дайын, жаңадан тұрғызылған тұрғын үйлерді алуды аңсағанымен, басқа тұрғындар көп жыл аралығында тұрған, өзінің меншігін сатып жатқан адамдардың қатарын байқай аламыз. Біздің Қазақстан елімізден бөлек, шетел аймақтарынан АҚШ-та, Кореяда, Францияда, Италияда өздерінде жекеменшік үйлері бар халық саны аз, ал өзге халықтары жаңадан көшіп келген болса да, қаражаты жеткілікті болса

да, жеке үйлері емес, жалдап тұрып жатқан адамдар саны кездеседі. Бұдан түйгенім, жалдамалы тұрғын үйді таңдап тұрғанымен, өзімізге ыңғайлы жағдайды орнатуды үйренсек, әрі өзіміздің құқығымызды дәлелдей алсақ, біздің жеңетін адам саны азаймақ деп санаймын [8].

Қорытындылай келе, алғашқы тақырыбымда мен жалдамалы тұрғын үй деп айтып өткенімен, бағдарлама жүзінде берілетін тұрғын үйлердің талаптары мен шарттарын қарастырдым. Бізге мұны білудің маңызыдылығы, ол әрбір халықтың өз баспанасы болуы арқылы, қазіргі уақытта орналып жатқан заңсыз іс-әрекеттерден аулақ болып, заңды түрде әрбірі өз ісімен айналысқаны дұрыс болады. Бағдарламалардың өміріміз үшін ерекше орын алатынына сенімдімін, алайда, тұрғын үй бағасы әсер еткенімен, бастысы бұл жерде өзіңізге ыңғайлы болатындай тұрғын үйді таңдау. Әрбір компания әртүрлі бағада тұрғын үйді сатумен және жалдаумен айналысады. Осыған сәйкес, мұнда жалға алушы мен жалға берушінің құқықтары мен міндеттерін ескеру маңызды деп айтып өткенімдей, келісімшартпен толықтай танысып, өзіңіздің өміріңізге әсер ететін жайтты таңдаған дұрыс болады. Жалға алушы өзінің қажеттілігін толықтырғанымен, өзіндік құқығына сай әрекет ете білгені маңызды. Әрбір бағдарлама өмірдің өзгерісіне әсер ететіндіктен, еңбек ету арқылы мақсатқа жету мәні артпақ. Әрекет бар жерде, еңбектің жемісі ақталып, жалдамалы тұрғын үйді иеденудегі қыр-сырды түсіну арқылы, өзіміздің құқығымызды арттыра түсеміз.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Жедел ақпарат. Тұрғын үй бағдарламалары көбейді. Биыл баспаналы болудың 11 мүмкіндігі. Қаңтар, 2020. Онлайн қол жеткізу: <https://informburo.kz/kaz/tryn-y-alu-badarlamalary-kbeyd-biyl-baspanaly-boludy-11-mmknkg.html>
2. Жедел ақпарат. «Қолжетімді тұрғын үй – 2020» бағдарламасы. Бағдарламаның паспорты. Қыркүйек, 2022. Онлайн қол жеткізу: <https://hcsbk.kz/affordable-housing/all-about-affordable-housing-programs/>
3. Жедел ақпарат. «Нұрлы жер» мемлекеттік тұрғын үй құрылысы бағдарламасын бекіту туралы. Қыркүйек, 2022. Онлайн қол жеткізу: <https://egov.kz/cms/kk/articles/nurlyzher>
4. Зең және оның адам денсаулығына әсері. Қыркүйек, 2021. Онлайн қол жеткізу: <https://www.epa.gov/lep/plesen-i-sostoyanie-zdorovya>
5. Жедел ақпарат. Ковалев Г. Жарқын болашақтың құрылыс нарығы қандай болады? Маусым, 2019. Онлайн қол жеткізу: <https://kursiv.kz/news/vlast-ibiznes/2019-06/kakim-budet-stroitelnyy-rynok-blizhayshego-buduschego>
6. «Қазақстан 2030» Стратегиясы және оның экономикалық басымдығы. Қаңтар, 2010. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K970002030_
7. Потененко Н.Д., Жалға берілетін тұрғын үй. Тарихи тәжірибе және қазіргі даму тенденциялары, №728 / 2015.-120-128 беттер.
8. Алан Гилберт.. Жалға берілетін тұрғын үй: халықаралық тәжірибе негізінде, №69 / 2016.- 173-181 беттер.

ӘОЖ 338.48

ҚАЗАҚСТАНДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТУРИЗМНІҢ ДАМУЫ

Ережепова А.Х., студент

Ғылыми жетекші: Иманкулова Б.Б., э.ғ.м

Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Экотуризм-Қазақстанның баға жетпес байлығын сақтап, арттырудың тамаша тәсілі. Қазақстан жерінің табиғи ресурстарының көптігі оның қазіргі тұрғындары үшін ғана емес, болашақ ұрпақтың әл-ауқатының кепілі болып табылатынын есте ұстаған жөн.

Экотуризмді дамыту бойынша Қазақстан 87-ші орында. 2019 жылы Global wildlife Travel Index тіркелген және 168 бірлікке тең ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жалпы санымен. Олардың қатарына ЮНЕСКО-ның Бүкіләлемдік мұра мәртебесі бар 5 нысан және ЮНЕСКО құрамына кіретін 12 биосфералық резерват кіреді [1]. Мұны біздің мемлекетіміз үшін төмен көрсеткіш деп санауға болады.

Қазақстан Республикасы Экология, Геология және табиғи ресурстар министрлігінің Орман шаруашылығы және жануарлар дүниесі комитетінің деректеріне сәйкес, елдің ерекше қорғалатын табиғи аумақтарының (ЕҚТА) жалпы ауданы 26 млн га, яғни шамамен 0,26 млн км² құрайды, бұл экотуризм дамыған бірқатар елдерге қарағанда он есе көп. Бұл ретте туристер саны жылына 2 млн адамды құрайды. Бірақ, АҚШ-та, экотуризмді дамыту бойынша әлемдік көшбасшы, бұл көрсеткіш жылына 200 миллион адамға, ал Австралияда – 60 миллион адамға жетеді. Мұндай нәтижелерге елдер Заңмен реттелетін ұлттық саябақтар мен табиғи аймақтардағы туризмді басқарудың жақсы орнатылған жүйесінің арқасында қол жеткізді.

Қазақстан өз кезегінде экотуризмді дамыту үшін зор әлеуетке және көптеген алғышарттарға ие. Бұған республиканың аумағындағы кең табиғи аумақтар, ұлттық парктер мен табиғи резерваттар дәлел бола алады. Алайда, Қазақстанның экотуризмді әлемдік нарықта әлсіз бәсекеге қабілеттілікке ие. Зерттеулер көрсеткендей, экотуризм дамуды және ерекше назар аударуды қажет етеді. КТА бағалауы бойынша табиғи резерваттарға негізінен шетелдік туристер келеді, ал ішкі нарықта экотуризмге іс жүзінде сұраныс жоқ [1]. Бұл бірқатар мәселелерге байланысты болуы мүмкін:

Біріншіден, табиғи аумақтардың көпшілігі үлкен қалалардан және дамыған көлік магистральдарынан алыс орналасқан.

Екіншіден, жұмыссыздық жергілікті тұрғындардың табиғи ресурстарға, әсіресе перифериялық аймақтарға тәуелділігіне әсер етеді. Тиісінше, заңсыз ағаш кесу, мал жаю және шөп шабу, браконьерлік, дәрілік өсімдіктерді бақылаусыз жинау орын алуда.

Үшіншіден, Қазақстандағы экологиялық туризм саласындағы анық емес мемлекеттік саясат оның тұрақты дамуына теріс әсер етеді.

Төртіншіден, көптеген табиғи аумақтарда туристерді қолайлы уақыт өткізумен қамтамасыз ететін туристік инфрақұрылым дамымады. ҚР экология, геология және табиғи ресурстар министрі Мағзұм Мырзағалиев ҚР Орталық Коммуникациялар қызметіне брифинг барысында: "ұлттық парктерде көлік үшін жабдықталған тұрақтар, заманауи санитарлық кабиналар жоқ. Бұл жағдайды шешу үшін халықаралық тәжірибені ескере отырып, маршруттар мен соқпақтарды дамытуға және жайластыруға баса назар аударылады, заманауи визит-орталықтар, медициналық пункттер, кемпингтер, этноауылдар және т. б. құрылатын болады."

Қазақстан Республикасының мемлекеті экотуризмнің белгілі бір саласын реттейтін бірнеше нормативтік-құқықтық актілерді (мысалы, "Қазақстан Республикасындағы туристік қызмет туралы" Қазақстан Республикасының Заңы, "ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы" Қазақстан Республикасының Заңы, Қазақстан Республикасының Жер, Орман және Су кодекстері және т. б.) жариялады, бірақ экотуризмді қалыптасқан жеке қызмет саласы ретінде реттейтін нормативтік жалпы құжат жоқ.

Алайда, осы платформаны және экосайттарды құру және ілгерілету жөніндегі кейбір қазақстандық жобаларды егжей-тегжейлі қарау кезінде олардың ең басты проблемасы туристік өнімдерді базасында экосайт құрылған қандай да бір табиғи аумаққа ілгерілетудің күшті маркетингтік стратегиясының болмауы болып табылатыны анықталды [2].

Сонымен қатар, бүгінгі таңда Қазақстанда экотуризмнің ақпараттық ресурстық орталығы бар, онда Қазақстан аумағында құрылған барлық экосайттардың орналасқан жері көрсетілген.

Күшті және бәсекеге қабілетті экосайттарды қалыптастыру бойынша неғұрлым егжей-тегжейлі ұсынымдар Біріккен Ұлттар Ұйымының Қазақстандағы Даму бағдарламасымен (БҰҰДБ) "Экологиялық туризм: Қазақстандағы халықаралық тәжірибе және даму перспективалары" ақпараттық буклетінде әзірленді және жарияланды [3]:

- Экосайттарды құру бойынша жобалардың табыстылығының негізі ұзақ мерзімді қаржыландыру (5-6 жыл) болып табылады;

- Сенімді және тәжірибелі үйлестірушінің болуы қажет. Іске асырылған жобалардың тәжірибесіне сүйенсек, бұл рөлге үкіметтік емес коммерциялық емес ұйым ең қолайлы деп сенімді түрде айтуға болады, ол өзінің табиғатына байланысты жергілікті билік, тұрғындар мен жеке туристік фирмалар арасындағы тамаша үйлестіру орталығы болып табылады;

- Ерекше қорғалатын табиғи аумақ әкімшілігінің тұрақты қолдауы маңызды, оның негізінде экосайт құрылады;

- Экосайттың табыстылығының міндетті шарты туристер ағынының өсуін қамтамасыз ету үшін туристік өнім қалыптасқаннан кейін бірден бастапқы кезеңде маркетингтік жоспар құру болып табылады;

•Жергілікті тұрғындарды табысты тарта отырып, бірінші кезекте жергілікті билікті қолдаудың маңызы зор, өйткені, әсіресе шағын елді мекендерде жергілікті әкімдер процестің беделі мен қозғалтқышы болып табылады;

•Жергілікті тұрғындар арасынан туристік қызметтердің бизнес субъектілерін құруға және олардың жұмыс істеуін жолға қоюға көмектесу үшін жобаны бастапқы кезеңдерде заңдық сүйемелдеуді қамтамасыз ету маңызды;

•Жергілікті түсін сақтай отырып, қонақ үйлерді жайластыру, гидтермен жұмыс істеу және т.б. бойынша қолданыстағы оқу құралдарын, нұсқаулықтар мен оқыту модульдерін пайдалана отырып, оқыту іс-шараларын ұйымдастыру туралы ұмытпауымыз керек;

•Жергілікті өңірлік бюджеттер мен жеке бастамалар есебінен өңірлік туристік ақпараттық орталықтарды құру туристерге қолданыстағы экосайттарды шарлауға көмектеседі. Сол мақсатта жергілікті жерде экосайттың қолжетімділігін ақпараттық қамтамасыз ету қажет (аншлагтар, тақтайшалар, ақпараттар, жол белгілері, таңбаланған соқпақтар және т.б.);

•Интернеттегі егжей-тегжейлі карталар мен SMM (әлеуметтік медиа маркетинг) орналастыруды қоса алғанда, заманауи ақпараттық технологияларды қолдану;

•Аумақтардың табиғи бірегейлігі мен тазалығын сақтау жөніндегі стратегияны алдын ала әзірлеу міндетті болып саналады.

Кесте 1 - Қазақстан өңірлері бойынша туризм түрлері

Оңтүстік	Солтүстік	Орталық	Шығыс	Батыс
Экологиялық	Экологиялық	Экологиялық	Экологиялық	Экологиялық
Тау	Шаңғы	Экскурсиялық	Тау	Су
Жаяу	Жаяу	Су	Танымдық	Жаяу
Велосипед	Экскурсиялық	Спелеологиялық	Экскурсиялық	Экскурсиялық
Экскурсиялық		Тарихи		Тарихи
Тарихи				Қажылық
Қажылық				

Нарық талаптарына сай болу үшін туристер жергілікті дәстүрлер мен мәдениеттермен танысып, табиғатты қорғау аймақтарына жақын жерде болудан ләззат алатын тұру нысандары әзірленді. Өңірлерге келетін туристерге сапа, қауіпсіздік, гигиена, жайлылықтың ең төменгі стандарттарына сәйкес келетін және экологиялық таза дәстүрлі тағамдар ұсынылады. Туристер ұлттық саябақтар мен қорықтардың бірегей, жабайы табиғаты мен биоәртүрлілігіне қол жеткізе алады. Табыстың кілті-экотуристік пакеттің икемділігі. Саяхат пакеті әр түрлі мәдениеті бар әр түрлі аймақтарға сапармен клиенттің сұранысы бойынша қалыптасады. Олар таңдамауы үшін: тауларда атпен серуендеу, жағажайда демалу немесе Алтайдың ақ суларында рафтинг, әр түрлі ұзындықтағы турлардың нұсқалары әрқашан бар. Мақсатқа жету - Қазақстанда экотурпродукт бойынша ақпараттың үздік көзі ретінде танылатын және сұранысқа ие болу:

-үздік экотурпродукцияны іріктеу, анықтау және құру;

-нақты ойластырылған тренингтер мен тәжірибе алмасу арқылы сапалы өнімді әзірлеуге көмектесу;

-клиенттерге бағытталған процесс арқылы сенімді ақпаратпен тиімді қамтамасыз ету;

-табиғатпен үйлесімді туризмді тиімді дамыту;

-барлық серіктестермен жүйелі жұмыс;

-өз дамуын, оның нәтижесі үздік жаттықтырушылар, серіктестер, кәсіпқойлар болады.

Қазақстанның ең танымал экологиялық орындары:

-Жабағайлы (Оңтүстік Қазақстан облысы);

-Өгем (Оңтүстік Қазақстан облысы);

-Көкшетау (Ақмола облысы);

-Қорғалжын (Ақмола облысы);

-Лепсинск (Алматы облысы);

-Алакөл;

-Катонқарағай (Шығыс Қазақстан облысы);

-Риддер (Шығыс Қазақстан облысы);

-Қарқаралы (Қарағанды облысы).

Қазіргі әлемде оның қарқынды дамуын қамтамасыз еткен Экологиялық туризмнің негізгі артықшылықтары – экотуризм саласына тартылған аумақтардың тұрақты дамуы, экотуристік

бағдарламалар мен технологиялардың табиғатты қорғау сипаты, халықтың экологиялық дүниетанымын қалыптастырудың нарықтық тетіктерін пайдалану.

Экологиялық туризм саласына тартылған аумақтардың орнықты дамуы туристік инфрақұрылымды құрумен, жаңа жұмыс орындарын ұйымдастырумен, жергілікті халықты қызмет көрсету саласына тартумен қамтамасыз етіледі, соның салдарынан жергілікті халықтың өмір сүру деңгейі артады, оны ата-баба аумағында бекіту жүргізіледі.

Осылайша, Қазақстанда экологиялық туризмді дамыту:

- Қазақстанның жекелеген учаскелеріндегі экология проблемаларын шешуге;
- табиғи парктер мен резервуарларды сақтауға;
- әлемдік аренада қазақстандық брендті дамытуға;
- жаңа жұмыс орындарын ұсынуға ықпал етеді;
- Қазақстан халқының патриотизмін күшейту.

Туризм, әсіресе экотуризм Қазақстанда даму үшін салыстырмалы түрде жаңа құбылыс болып қала беретініне қарамастан, соңғы жылдары оларға деген қызығушылық артты. Бұл экономиканың осы секторының болашақ дамуы үшін маңызды бірқатар бастамалар мен стратегияларды әзірлеуге ықпал етті.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Қазақстанның таза табиғаты - экотуризмді дамыту әлеуеті. 2021 жыл. Он-лайн доступ: <https://www.kz.undp.org/content/kazakhstan/ru/home/stories/2021/kazakhstan-s-pristine-nature-as-a-potential-for-ecotourism-devel.html>

2. Экотуризм ақпараттық ресурстық орталығының ресми сайты. 2016 жыл. Он-лайн доступ: <http://www.eco-tourism.kz/eco3.html>

3. Воронова В.В., Niels Riis Jensen, Ковшарь И.А., Артемьев А.М., Скляренко С.Л, Кертешев Т.С, Шалаханова А.А., Агажаева А.К. «Экологический туризм: международный опыт и перспективы развития в Казахстане». Нур-Султан. – 2021. Он-лайн доступ: https://www.kz.undp.org/content/kazakhstan/ru/home/library/environment_energy/eco-tourism.html

ӘОЖ 341.1

АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚОРҒАУ

Каскенова А.Р., з.ғ.м., аға оқытушы

Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Бүгінгі күні Адам мен азамат құқық субъектісі ретінде өте қиын жағдайда. Бір жағынан, Конституцияларда олардың құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделері бекітілген және кепілдендірілген, екінші жағынан, нормативтік-құқықтық базаның жетілмегендігіне, мемлекеттік органдардың, мемлекеттік емес органдар мен ұйымдардың тікелей міндетіне құқықтарды, бостандықтар мен заңды тұлғаларды іс жүзінде жүзеге асыру кіретін лауазымды тұлғалардың құқық бұзушылықтарына байланысты соңғыларын іске асыру өте күрделі, кейде адам мен азаматтың мүдделері және олардың сақталуын бақылау тіпті мүмкін емес.

Адам мен азаматтың құқықтық қорғалмауының себептері: құқықтық мәдениетсіздік, шенеуніктер мен азаматтардың туғаннан не берілгенін және олардың мінез-құлқымен, қызметімен не алатынын білуі керек қарапайым талаптар мен заң талаптарын білмеуі. Кейде азамат өз құқықтарын құрметтеуге, оларды сақтауға қол жеткізу үшін нақты не істей алатынын (және керек) білмейді. Ол үшін қоғамның мүшесі ретінде адам мен азаматты құқықтық қорғауды ұйымдастыру және жүзеге асыру тетігі жұмыс істейтін әлеуметтік-құқықтық қорғау институты бар.

Адам құқықтары - қазіргі саяси лексикада жиі қолданылатын сөз тіркестерінің бірі. Адам құқықтарына арналған сансыз жарияланымдар. Дегенмен, бұл тұжырымдамаға қатысты толық айқындыққа қол жеткізілді деп айтуға болмайды. Құқық қорғаушылардың қатарына билікке саяси қарама - қайшылықтан бастап, құқықтық ағарту мен халыққа құқықтық көмек көрсетуге дейінгі әртүрлі қызмет түрлерін жүзеге асыратын қоғамдық ұйымдар кіретінін еске түсіру жеткілікті.

Халықаралық және ұлттық-құқықтық актілермен декларацияланған әртүрлі мемлекеттердің азаматтарының құқықтарын, бостандықтарын мен мүдделерін іске асыру адамзат дамуының барлық кезеңдерінде өзекті және күрделі болды және қазіргі уақытта да солай болып қала береді. Бекітілген құқықтар мен бостандықтар арасындағы қашықтық және оларды нақты пайдалану мүмкіндігі тым үлкен. Сондықтан азаматтардың өзін-өзі қорғау әліпбиін білуге деген ұмтылысы туралы көбірек естіп, туғаннан және олардың өмір сүру процесінде алынған құқықтарға, бостандықтар мен мүдделерге өз бетінше қол жеткізуге үйрену керек. Адам мен азаматты әлеуметтік-құқықтық қорғау институтын құру, жетілдіру мәселесі мемлекет, қоғам және азаматтар ортақ үйде ұзақ және тыныш өмір сүретінін түсінген кезде ғана шешілуі мүмкін, тек қарым-қатынас ережелері туралы келісіп, оларды қатаң сақтай отырып, тиісті әсер ету түрлерінің пайда болуы, келісімдерден бас тартуға мәжбүрлеу.

Көптеген заңгерлердің, отандық және шетелдік заңгерлердің айтарлықтай күш-жігеріне қарамастан, осы уақытқа дейін адам мен азаматтың ажырамас құқықтарын әлеуметтік-құқықтық қорғаудың моделі мен үйлесімді жүйесі жасалған жоқ. Декларацияланған құқықтар мен бостандықтарды іске асырудың тиімді жұмыс істейтін тетігін қалыптастыру және әлеуметтік-құқықтық қорғау проблемаларын, оның ерекшеліктерін, әлеуметтік-құқықтық қорғау институтын жетілдіру жолдары мен бағыттарын, оны қолдану тетігін жан-жақты ашу мүмкін болмады.

Заңның үстемдігі Заңның нормативтік құқықтық актілердің бір түрі ретіндегі басымдығын ғана емес, қоғам мүшелеріне қолданыстағы заңнамамен бекітілген құқықтар мен бостандықтардың кең аспектісін де білдіреді. Құқықтық мемлекетте адам құқықтарын бұзуға жол берілмейді. Сонымен қатар, ол осы құқықтардың орындалуын дәйекті және мүлтіксіз қамтамасыз етуге және оларды қорғауға міндетті. Осыған байланысты қоғам мен мемлекет өмірінің әртүрлі салаларындағы құқықтық теңдік мәселесі түбегейлі маңызға ие. Оның шешімі мемлекеттің теңдікті қамтамасыз ететін сенімді кепілдіктер құруын көздейді. Құқықтық мемлекетке тән адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының тізбесі халықаралық актілерде қамтылған. Бұл, ең алдымен, 1948 жылғы 10 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы, экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакт, 1966 жылғы 16 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясының XXI сессиясында қабылданған Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт.

Аталған актілерде жарияланған құқықтар мен бостандықтардың тізбесі құқықтық мемлекеттердің конституцияларында бекітілген және кепілдендірілген. Оларда кінәсіздік презумпциясыз ойға келмейтін жеке тұлғаның заңды қорғалуына ерекше мән беріледі. Кінәсіздік презумпциясы шынайы демократиялық мемлекет азаматтардың белгілі бір қылмыс жасаудағы кінәсіне немесе кінәсіздігіне қатысты барлық мәселелерді тек сот тәртібімен шешу керек екенін мойындайтынын білдіреді. Сонымен қатар, өлім жазасы шығарылуы мүмкін қылмыстық істерді қарау кезінде азамат алқабилер сотынан оны соттауды талап етуге құқылы.

1948 жылы БҰҰ қабылдаған адам құқықтары мен бостандықтарының жалпыға бірдей декларациясы 30 баптан тұрады. Онда "барлық адамдар өздерінің қадір-қасиеті мен құқықтары бойынша еркін және тең болып туылады. Олар ақыл мен ар-ожданға ие және бір-біріне бауырластық рухында әрекет етуі керек". Бұдан әрі ол адамның қадір-қасиетін, қарым-қатынасы мен жазасын қорлайтын қатыгездікке жол берілмейтінін көрсетеді. Декларацияның 6-бабында әрбір адамның өзінің заңды тұлғасын тану құқығы, яғни адамға құқықтар алуға және міндеттерді жүзеге асыруға мүмкіндік беру құқығы танылады. "Декларация сонымен қатар ешкімді ерікті түрде тұтқындауға, ұстауға немесе қуып жіберуге болмайды, әр адамның заңды тең қорғауға, дауысты, әділ және бейтарап сотқа құқығы бар деп жариялайды.

Декларацияда сондай-ақ азаматтардың жеке және отбасылық өміріне өз бетінше араласуға, олардың тұрғын үйіне қол сұғылмаушылыққа, хат-хабарлардың құпиясына және т.б. қол сұғуға жол берілмейтіндігі көрсетіледі." Ол барлық мемлекеттер мойындауы және құрметтеуі тиіс адамның басқа да құқықтары мен бостандықтарын (ой, ар-ождан және дін бостандығы, әрбір мемлекет шегінде жүріп-тұру бостандығы, басқа елдердегі баспана құқығы, еңбекке құқық, тең ақы төлеу құқығы, кәсіпті еркін таңдау құқығы, жұмыссыздықтан қорғау құқығы, жұмыссыздықтан қорғау құқығы) бекітеді. кәсіподақтар құру және т.б.).

Саяси және идеологиялық плюрализм-құқықтық мемлекеттің айрықша белгісі. Мұндай плюрализм болмаса, бұл мүмкін емес. Осындай плюрализм жағдайында жұмыс істей отырып, өздерінің саяси ұйымдары тұлғасындағы әртүрлі әлеуметтік күштер мемлекеттегі билік үшін

өркениетті әдістермен, қарсыластарымен адал саяси қарсыласумен күреседі. Идеологиялық плюрализм оларға өздерінің бағдарламалық қондырғыларын еркін ұсынуға, өздерінің идеологиялық тұжырымдамаларының пайдасына үгіт-насихат пен үгіт-насихат жүргізуге мүмкіндік береді. Саяси және идеологиялық плюрализм-бұл қоғамның демократиясының көрінісі және бейнесі, оның әрбір мүшесіне белгілі бір саяси ұйымға деген адалдығы мен идеологиялық бейімділігі туралы мәселені өзі шешуге мүмкіндік береді. Осы жерден мемлекет неге қоғамға қандай да бір идеологияны таңдамауы немесе белгілі бір саяси ұйымға артықшылық бермеуі керек екендігі белгілі болады.

Декларацияда көрсетілген барлық құқықтар мен бостандықтар: мемлекетте нақты қамтамасыз етілуі керек. Бұған, ең алдымен, оларды қоғамдық қатынастардың тиісті саласында бекітетін әртүрлі заңнамалық актілерді қабылдау және жүзеге асыру арқылы қол жеткізіледі. Адам құқықтары туралы халықаралық құжаттардың ішінде азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні, экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіні, Бала құқықтары туралы Конвенцияны да көрсету керек.

Шынайы өмірде азаматтардың құқықтары мен бостандықтары барлық жерде бұзылады (тек біздің елде ғана емес, бүкіл әлемде), бұл халықтардың құқықтарына қатысты халықаралық актілерді бұзумен, азаматтардың құқықтық теңдігін бұзумен, экстремистік күштердің конституцияға қарсы мақсаттарда құқықтар мен бостандықтарды пайдалануымен, заңдардың қарапайым орындалмауымен көрінеді. Күнделікті әлемдік қоғамдастықта адам құқықтары мен бостандықтарының жаппай бұзылуы орын алады - бұл геноцидтік қылмыстар, Нәсілдік кемсітушіліктің әртүрлі тәсілдері, апартеидтік қылмыстар, әскери қылмыстар, сондай-ақ адамзатқа қарсы қылмыстар.

Адам құқықтары-бұл бізге толыққанды өмір сүру үшін қажет құқықтар. Адам құқығынсыз біз өзіміздің адами қасиеттерімізді, ақыл-парасатымыз бен қабілеттерімізді толық дамытып, іске асыра алмаймыз, рухани қажеттіліктерді қанағаттандыра алмаймыз.

Адам құқықтарын қорғайтын конвенциялар қабылданған. Олар:

-Негізгі құқықтар хартиясы. Бұл Еуропалық Одақтағы адам құқықтары туралы алғашқы құжат. Ол көптеген басқа халықаралық, еуропалық және Ұлттық құжаттарда көрсетілген азаматтық, саяси, экономикалық, әлеуметтік және қоғамдық құқықтарды бір мәтінде біріктірді. Жарғыны Еуропалық Кеңес Еуропалық Парламентпен және Еуропалық Комиссиямен бірге Ниццада 2000 жылдың 7-9 желтоқсанында жариялады. Еуропа Кеңесінің конвенцияларынан айырмашылығы, бұл жарғы заңды түрде міндетті емес және тек Еуропалық Одаққа қатысты.

-Халықаралық құқықтар туралы билль. Адам құқықтары жөніндегі ең маңызды әмбебап құжат - 1948 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы қабылдаған адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы. Ол соншалықты кеңінен қабылданды, оның бастапқыда міндетті емес сипаты өзгерді және қазір ол әдеттегі халықаралық құқықтың заңды күші бар құжаты ретінде жиі айтылады. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы кіріспеден және бүкіл әлемдегі барлық ерлер мен әйелдердің кемсітусіз құқығы бар адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын көрсететін 30 баптан тұрады. Ол азаматтық және саяси, сондай-ақ әлеуметтік, экономикалық және мәдени құқықтарға кепілдік береді.

-Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт және экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакт 1976 жылы күшіне енді және бүкіл әлемде қолданылатын негізгі заңды құжаттар болып табылады. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясымен бірге олар халықаралық құқықтар туралы Биллді құрайды. Бұл пакеттердің әрқайсысы, олардың атауларынан көрініп тұрғандай, құқықтардың әртүрлі санаттарына жатады.

Адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғауға арналған құжаттарды құру бойынша жұмыс үнемі жалғасуда, бұған БҰҰ Халықаралық құқық жөніндегі комиссиясының қызметі дәлел бола алады. Адам құқықтарының жаһандануы, олардың ұлттықтан жоғары құқықтық және әлеуметтік мәртебеге ие болуы ең маңызды деп танылады.

Қазақстан Республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасында көзделген өзекті міндеттердің қатарында Сот төрелігі проблемаларын тиімді шешу, сот ісін жүргізуді оңайлату, оның объективтілігін, тұрақтылығын және сот актілерінің уақтылы орындалуын қамтамасыз ету болып табылады. Осы мақсатта соңғы жылдары қабылданған жүйелі және кешенді ұйымдық-құқықтық шаралардың нәтижесінде қылмыстық істер бойынша сот төрелігін іске асыру сапасы, сот қызметін материалдық-техникалық және қаржылық қамтамасыз ету, сондай-ақ судьялардың кәсібилігі айтарлықтай жақсарды. Сот практикасын ғылыми жалпылау

деректері қоғамның сотқа және қабылданған сот шешімдеріне деген сенімінің артып келе жатқанын көрсетеді. Соттар тұрақты судьялардан тұрады, олардың тәуелсіздігі Конституциямен және заңмен қорғалады. Қазақстан Республикасының Соттары Жоғарғы Сот және жергілікті соттар болып табылады.

Қазақстан Республикасындағы сот практикасы соттар өз шешімдерінде Қазақстан ратификациялаған адам құқықтары жөніндегі халықаралық шарттардың нормаларына әлі де кеңінен сілтеме жасамайтынын көрсетеді. Осы олқылықты жою үшін Қазақстан Республикасының Жоғарғы соты соттардың адам құқықтары саласындағы ратификацияланған халықаралық шарттардың нормаларын қолдануы туралы қаулы әзірледі және қабылдады, қазіргі уақытта бұл орган судьялардың, оның ішінде халықаралық құқық саласындағы біліктілігін арттыру курстарын тұрақты негізде өткізеді.

Соңғы он жылдықта ҚАЖ жетілдіру шеңберінде Қазақстан Республикасында бірқатар бағдарламалар іске асырылды, олардың арасындағы сабақтастық бірқатар басым мәселелерді кезең-кезеңімен шешуге және белгілі бір оң нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік берді.

Сотталғандардың, оның ішінде туберкулезбен ауыратын науқастардың, жүкті әйелдердің, сондай-ақ стационарлық және амбулаториялық емдеудегі науқастардың тамақтануы жақсарды.

Сонымен қатар елде адам құқықтарын сақтай отырып, келесі проблемалар туралы хабарламалар бар: азаматтардың билікті ауыстыру құқығына қатаң шектеулер; заңсыз өмірден айыру жағдайы; адамдардың өліміне әкеп соқтырған армиядағы жарғылық емес қатынастар; ұсталғандар мен тұтқындардың құқықтарының бұзылуы; түрмелерде ұстаудың қанағаттанарлықсыз шарттары; ерікті түрде қамауға алу және қамауда ұстау, әсіресе билікке оппозициялық көзқарастағы адамдар; тәуелсіз сот жүйесінің болмауы; сөз бостандығына, баспасөзге, жиналыстар мен бірлестіктерге шектеулердің күшеюі; барлық жерде сыбайлас жемқорлық, әсіресе құқық қорғау органдары мен сот жүйесінде; үкіметтік емес ұйымдардың (ҰЕҰ) қызметіне қатысты шектеулер; әйелдерге қатысты кемсітушілік және зорлық-зомбылық; адам саудасы; және әлеуметтік кемсітушілік.

Азаматтарды заңсыз ұстау және ішкі істер органдарына жеткізу, оларды қызметтік кабинеттерде және басқа да үй-жайларда ұстау фактілері әлі де жиі кездеседі. Полиция қызметкерлері мұны дәлелдемелер алу, сондай-ақ азаматтарды заңсыз ұстағаны үшін жауапкершіліктен бас тарту мақсатында қолданады. Алдын ала тергеу және анықтау барысында азаматтардың конституциялық құқықтарын бұзу, оның ішінде азаптаулар мен тергеудің басқа да рұқсат етілмеген әдістерін қолдану, күдіктілер мен айыпталушыларды қамауда ұстаудың белгіленген тәртібін, шарттары мен мерзімдерін бұзу фактілері орын алуда.

Тәуелсіздік жылдарында Қазақстанда бұқаралық ақпарат құралдары арқылы ақпарат алу және тарату құқығын тиімді іске асыру үшін саяси, экономикалық және құқықтық жағдайлар жасалды. Мемлекеттік тәуелсіздік алған бірінші жылдан бастап Қазақстан демократиялық мемлекет құруға бағыт алды. Азаматтық қоғам құру мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі болып табылады, оның негізін ел Президенті ұсынған демократияландыру және саяси реформалар бағдарламасы құрайды. Демократияландыру және саяси реформалар бағдарламасының ережелерін іске асыру демократияны нығайтуға, оның ішінде нақты көппартиялылықты қалыптастыру және үкіметтік емес ұйымдардың рөлін арттыруға ықпал етті.

Республикадағы азаматтық қоғамның негізгі белгілері азаматтардың сенім бостандығына және оларды еркін білдіруге құқықтарын бекіту, идеологиялық және саяси әртүрлілікті тану, Мемлекеттік және қоғамдық институттардың бөлінуі, мемлекеттік органдарда саяси партиялар құруға тыйым салу болды. Мемлекеттік биліктің, жергілікті өзін-өзі басқарудың өкілді және атқарушы органдарында олардың мүдделерін білдіру және оларды қалыптастыруға қатысу мақсатында азаматтардың, түрлі әлеуметтік топтардың саяси ерік-жігерін білдіретін Қазақстан Республикасы азаматтарының ерікті бірлестігі саяси партия деп танылады.

Адам құқықтарын қорғауды реттеу мәселелерін зерттеу әртүрлі аспектілерде жүзеге асырылады. Осындай аспектілердің бірі адам құқықтарын қорғауды құқықтық реттеу тетігін анықтау және нақтылау болып табылады. Бұл бағытты адам құқықтары теориясындағы заманауи зерттеулерде жалпы сызық ретінде қарастыруға болады. Мұндағы басты міндет-адам құқықтарын қорғаудың маңызды сипаттамаларын белгілеу және негіздеу, содан кейін бірыңғай жүйеде, халықаралық және мемлекетішілік құралдар мен реттеу әдістерін қамтитын қорғауды жүзеге асырудың бірыңғай әмбебап механизмінің шекаралары мен нысанасын анықтау мүмкіндігі ғана пайда болады.

Адам құқықтары ұғымы пайда болған сәттен оларды туғаннан бастап әр адамға тән табиғи, ажырамас қасиет ретінде қарастыруға негізделген тенденция пайда болды, ол адам табиғатының өзінен адам тұлғасына тән қадір-қасиеттің көрінісі ретінде пайда болды. Екінші жағынан, адам құқықтары ішкі немесе халықаралық болсын, оларды құқықтық нормаларға кепілдік беру арқылы бекітілетінін жоққа шығаруға болмайды.

Халықаралық шарттарда адам құқықтарын жүзеге асыру кепілдіктерін бекіту екі негізгі тұрақтымен сипатталатын ұзақ жолдан өтті. Біріншіден, адам құқықтарының жекелеген санаттарын реттеуден бастап, негізінен белгілі бір мемлекеттер арасындағы қатынастарда халықаралық қоғамдастық адам құқықтары мен негізгі бостандықтардың барлық санаттарына әмбебап деңгейде кепілдік беру бағытында қозғалды. Екіншіден, БҰҰ құрылғаннан бері адам құқықтарын іс жүзінде жүзеге асыру ұзақ уақыт бойы мемлекеттердің ішкі құзыреті саласы ретінде қарастырылды.

Адам құқықтарын Халықаралық қорғау - бұл адам құқықтары мен бостандықтарын, мемлекеттердің осы құқықтар мен бостандықтарды іс жүзінде іске асыру жөніндегі міндеттемелерін, сондай-ақ мемлекеттердің осы құқық саласындағы халықаралық міндеттемелерін орындауын бақылаудың және жеке адамның бұзылған құқықтарын тікелей қорғаудың халықаралық тетіктерін шарттық тәртіппен айқындайтын және бекітетін құқықтық нормалардың жиынтығы.

Елдер демократияны көтермелеу және құқықтық тәртіпті нығайту, сондай-ақ барлық халықаралық Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын, соның ішінде даму құқығын құрметтеуді қамтамасыз ету үшін күш-жігерін аямауы керек.

Сондықтан төмендегі жұмыстар үнемі атқарылуы тиіс:

- біздің барлық елдерімізде барлығына азаматтық, саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтарды толық қорғауға және көтермелеуге қол жеткізу;

- біздің барлық елдеріміздің демократия принциптері мен практикасын жүзеге асыру және адам құқықтарын, соның ішінде азшылықтардың құқықтарын құрметтеу әлеуетін нығайту;

- барлық елдердегі барлық азаматтардың оларға шынайы қатысуы үшін жағдай жасай отырып, саяси процестердің ашықтығына ұжымдық түрде қол жеткізу.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Нерсисянц В.С. Общая теория государства и права. Учебник. Москва, 2010. С.108
2. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод., Сборник международных документов «Права человека». М., 2020. С. 85-117.
3. VII Августовские чтения, посвященных Дню Конституции Республики Казахстан на тему: «Конституционные ценности и пути их реализации в законодательстве и правоприменительной практике Казахстана» Выступление юриста Общественного фонда «Ар.Рух.Хак» Малик Нургуль
4. «Положение об Уполномоченном по правам человека», утвержденное Указом Президента Республики Казахстан от 10.12.2002 г., №992
5. Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе. (ОБСЕ). Files.korrespondent.net/organizations/obse/

УДК 34.342.7

ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ БУЛЛИНГА И КИБЕРБУЛЛИНГА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Оспанова Ж.Б., к.ю.н., ассоц. профессор

Евразийский технологический университет, г. Алматы, Казахстан

Буллинг на сегодняшний день приобретает новые формы воздействия и продолжает оставаться одной из наиболее актуальных проблем современного образования. Развитие

технологий послужило формированию платформы для развития кибербуллинга, т. к. подростки всё чаще участвуют в интернет-коммуникациях, которые могут этому способствовать.

Согласно современным исследованиям, жертвами кибербуллинга часто становятся те же дети, которые подвергаются травле и в реальной жизни. Они по разным причинам более уязвимы, менее уверены в себе, им свойственны какие-либо отличия во внешнем виде, происхождении, поведении и состоянии здоровья в сравнении со сверстниками.

По результатам исследования «Поведение детей школьного возраста в отношении здоровья», проведенного Национальным центром общественного здравоохранения в 2017-2018 учебном году, в котором приняли участие 6546 учащихся из 110 общеобразовательных школ Казахстана, жертвой буллинга в школе, по крайней мере, один раз и более становился каждый пятый ученик в возрасте 11-13 лет, а также каждый десятый подросток в возрасте 15 лет. Когда речь идёт о 15-летних подростках, точнее было бы сказать, что буллингу подвергается приблизительно каждый седьмой ученик (см. График ниже) [1].

Что касается кибербуллинга, то здесь разница между представителями двух полов заметнее. Приблизительно 13-15% мальчиков в возрасте 11-15 лет становились жертвами кибербуллинга один и более раз в месяц. Среди девочек-подростков этого возраста кибербуллингу подвергались 9-11%. HBSC Kazakhstan 2018 пока это единственное исследование такого масштаба в Казахстане, в рамках которого собирались данные о кибербуллинге (см. График ниже) [1].

Различные виды сетевой агрессии в интернет-среде рассматриваются как пусковой механизм создания ситуации скандала, жесткой провокации и служат виртуальным средством с возможностью организации физических агрессивных акций.

Для борьбы с буллингом и кибербуллингом был принят Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам защиты прав ребенка, образования, информации и информатизации», который внес изменения в ряд нормативных правовых актов.

Так, в Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 г. № 345-ІІ «О правах ребенка в Республике Казахстан» и в Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года «Об образовании» было включено такое определение как **травля (буллинг) ребенка** – систематические (два и более раза) действия унижительного характера, преследование и (или) запугивание, в том числе направленные на принуждение к совершению или отказу от совершения какого-либо действия, а равно те же действия, совершенные публично или с использованием средств массовой информации и (или) сетей телекоммуникаций (кибербуллинг).

Под **кибербуллингом** понимаются систематические (два и более раза) действия унижительного характера в отношении ребенка, преследование и (или) запугивание ребенка, в том числе направленные на принуждение к совершению или отказу от совершения какого-либо действия, с использованием интернет-ресурса [2].

Согласно принятым поправкам в законодательные акты Республики Казахстан процедура рассмотрения факта кибербуллинга на интернет-ресурсах в отношении ребенка включает подачу гражданином или законным представителем ребенка в письменном виде или в форме электронного документа в уполномоченный орган заявления о совершаемых фактах кибербуллинга в отношении ребенка с указанием наименования интернет-ресурса, в котором происходят противоправные действия (см. ст. 18-4 Закона Республики Казахстан от 23 июля 1999 года «О средствах массовой информации») [3].

Данное заявление рассматривается экспертной группой в течение трех рабочих дней со дня его поступления. Порядок создания экспертной группы, а также рассмотрения заявления по фактам кибербуллинга в отношении ребенка определяется уполномоченным органом. Ответ представляется на государственном языке или языке обращения.

В случаях, когда запрашиваемая информация входит в компетенцию нескольких обладателей информации и при ответе на заявление требуется получение информации от иных обладателей информации, срок рассмотрения может быть однократно продлен уполномоченным органом не более чем на пятнадцать календарных дней, а заявителю сообщается в течение двух рабочих дней с момента продления срока рассмотрения.

При этом в содержании заявления обязательно должен быть указан интернет-ресурс, на котором совершаются факты кибербуллинга в отношении ребенка.

Также в Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 г. «Об информатизации» была внесена статья 18-2 по деятельности иностранной онлайн-платформы и сервиса обмена мгновенными сообщениями на территории Республики Казахстан, согласно которой для осуществления деятельности на территории Республики Казахстан собственники и (или) иные законные представители иностранной онлайн-платформы и (или) сервиса обмена мгновенными сообщениями, среднесуточный доступ к которым в течение месяца составляет более ста тысяч пользователей, находящихся на территории Республики Казахстан, назначают своего законного представителя по взаимодействию с уполномоченным органом в области средств массовой информации [4].

При подтверждении факта кибербуллинга в отношении ребенка законный представитель иностранной онлайн-платформы, осуществляющий взаимодействие с уполномоченным органом в области средств массовой информации, в течение двадцати четырех часов после получения предписания уполномоченного органа обязан принять меры по удалению информации, признанной кибербуллингом в отношении ребенка.

Согласно зарубежному опыту, закон, который в течение суток блокирует или требует удаления материалов, связанных с кибербуллингом в социальных сетях, принят в таких развитых государствах, как Германия, Франция, США, Новая Зеландия. В США, более чем в сорока штатах, уголовное наказание за кибербуллинг очень строгое [5].

В странах Евросоюза в борьбе с кибербуллингом предпочитают профилактику уголовной или гражданской ответственности.

Новая Зеландия стала первым государством, в котором за оскорбления в сети могут лишить свободы. В США законодательство, предусматривающее наказание за кибербуллинг, было введено в ряде штатов. Согласно данным Центра исследования кибербуллинга, в сорока четырех штатах из пятидесяти существует уголовная ответственность за харассмент в интернете.

В Германии наказуемы отдельные стороны кибербуллинга, которые причисляется к частному или гражданско-правовому проступку, влекущему за собой высшее наказание в виде заключения до десяти лет.

Южная Корея, Франция также ведут работы по усилению ответственности за агрессию на интернет-платформах.

Тем самым, для более полной защиты несовершеннолетних от буллинга и кибербуллинга в Республике Казахстан представляется необходимым внести изменения также в Кодекс об административных правонарушениях (КоАП РК), Уголовный кодекс Республики Казахстан (УК РК) и законодательно закрепить юридическую ответственность и разумные меры наказания за данные виды правонарушений.

Использованная литература

1. Кибербуллинг: международный опыт и Казахстан// <https://factcheck.kz/claim-checking/verdict/faktchek-kiberbulling-mezhdunarodnyj-opyt-i-kazakhstan/>.

2. Закон Республики Казахстан от 03 мая 2022 г. № 118-VII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам защиты прав ребенка, образования, информации и информатизации» // <https://online.zakon.kz>

3. Закон Республики Казахстан от 23 июля 1999 года № 451-1 «О средствах массовой информации» // <https://adilet.zan.kz>.

4. Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 г. № 418-V ЗРК «Об информатизации» // <https://adilet.zan.kz>.

5. Кибербуллинг. Или немного об интернет-травле. Авганов С. // <https://online.zakon.kz>.

УДК 342.9

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ БЫТОВОМУ НАСИЛИЮ В ОТНОШЕНИИ ЖЕНЩИН В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Сагалбаева Р.Е., ассоц. профессор ЕТУ

Евразийский технологический университет, г.Алматы, Казахстан

Борьба с бытовым насилием является одной из актуальных тем в правоприменительной деятельности. Большая часть совершаемых в семье насильственных действий остаются не озвученными и остаются латентными.

В чем причины насилия в семье? В последнее время все больше исследователей в поисках ответа на данный вопрос. Одна из главных принципиальных особенностей домашнего насилия состоит в том, что оно имеет системный характер, не являясь ни случайностью, ни досадным эпизодом. Системность домашнего насилия проявляется в самих принципах его функционирования: это - повторяющиеся во времени инциденты (паттерн) множественных видов насилия (физического, сексуального, психологического и экономического). Наличие паттерна - также важный индикатор отличия домашнего насилия от простой конфликтной ситуации. Если конфликт имеет локальный изолированный характер, то насилие имеет системную основу и состоит из следующих друг за другом так называемых фаз насилия [1, с.295].

Второе принципиальное отличие домашнего насилия от других агрессивных актов заключается в особенностях отношений между потерпевшим и обидчиком. В отличие от преступления, совершенного на улице незнакомцем, домашнее насилие происходит в семье, между близкими людьми, когда поводом для агрессии является не проблемная ситуация, а интересы только одной стороны - насильника, главной целью которого является желание контролировать и управлять поведением и чувствами другого.

Третья принципиальная особенность домашнего насилия как установили исследователи данной темы, заключается в том, что домашнее насилие имеет четкие очертания гендерной проблемы. Чаще всего жертвами бытового насилия становятся женщины, которые находясь в зависимом положении подвергаются не только психическому, физическому, сексуальному насилию, но также как показывает статистика, находятся еще в экономической и социальной зависимости от обидчика.

Физическое и психологическое насилие над женщинами и детьми – является одной из глобальных проблем нынешнего общества.

О необходимости усиления роли государства в защите прав женщин от насилия и дискриминации было сказано в Послании Президента Республики Казахстан К.Ж. Токаева народу Казахстана от 2 сентября 2019 года, где он отметил, что «нужно в срочном порядке ужесточить наказание за сексуальное насилие, ... бытовое насилие против женщин...» [2].

Статистические данные органов внутренних дел свидетельствуют о том, что в 2020 году в Казахстане отмечался рост преступлений совершенных на бытовой почве на 4,7%, по сравнению с предыдущим годом. Пандемия коронавируса COVID-19, вынужденная самоизоляция граждан, экономический кризис, ухудшение материального положения населения, способствовали увеличению фактов бытового насилия происходящего в семье.

В 2021 году по сведениям Министерства внутренних дел отмечается снижение количества зарегистрированных фактов бытового насилия.

Наличие фактов бытового насилия требует совершенствования норм законодательства, в частности Закона Республики Казахстан «О профилактике бытового насилия», Закона РК «О профилактике правонарушений». Следует признать, что в Законе «О браке и семье», не имеется ни одного пункта о недопущении насильственных действий в отношении женщин, тогда как в отношении детей эта норма отмечается в нескольких статьях.

Основным нормативно-правовым актом, являющимся платформой для осуществления деятельности служб по защите женщин от насилия, является Закон Республики Казахстан «О профилактике бытового насилия», который определяет правовые, экономические, социальные и организационные основы деятельности государственных органов, органов местного самоуправления, организаций и граждан Республики Казахстан по профилактике бытового насилия. Данный закон также определяет понятие, виды, перечисляет функции субъектов профилактики бытового насилия, меры профилактики бытового насилия.

Согласно вышеназванного закона предусмотрено 10 видов мер индивидуальной профилактики бытового насилия. Из анализа деятельности органов по защите женщин от насилия можно заключить, что из числа всех предусмотренных видов мер индивидуальной профилактики, органами полиции в большинстве случаев при совершении актов бытового насилия применяется такой вид профилактики как – защитное предписание. Защитное предписание заключается «в запрещении совершать бытовое насилие, вопреки воле потерпевшего разыскивать, преследовать, посещать, вести устные, телефонные переговоры и вступать с ним в контакты иными способами, включая несовершеннолетних и (или) недееспособных членов его семьи» [3]. Исходя из определения защитного предписания следует, что лицо, совершившее факт бытового насилия, не может проживать вместе с потерпевшим. В таком случае возникает вопрос о дальнейшем местонахождении потерпевшего и насильника. Так как, закон РК «О профилактике бытового насилия» не предусматривает обязанность правонарушителя покинуть жилье, в котором он проживал наряду с лицами, подвергшимися с его стороны насилию.

Зависимое материальное положение потерпевшей по отношению к насильнику зачастую имеет место в большинстве случаев и не позволяет ей самостоятельно арендовать жилье. Как показывает практика, большая часть защитных предписаний выставляемых сотрудниками органов полиции в действительности не исполняется. И потерпевшая продолжает проживать в одном месте с обидчиком. И факт обращения потерпевшей в органы полиции за помощью, еще более обостряет взаимоотношения между потерпевшей и насильником.

Изложенные обстоятельства указывают на несостоятельность защитного предписания, как меры профилактики бытового насилия. И зачастую следствием данного факта является убийство или нанесение тяжких телесных повреждений потерпевшей. Или наоборот, женщина потеряв веру в возможность своей защиты, доведенная до крайней меры, оказывается в статусе обвиняемой в совершении особо тяжкого преступления.

Одной из особенностей Закона «О профилактике бытового насилия» привлекающей к себе внимание, является содержание статьи 5 «Специальные социальные услуги», согласно которой потерпевшему, признанному в установленном законодательством порядке лицом, находящимся в трудной жизненной ситуации, предоставляются специальные социальные услуги. При этом специальные социальные услуги включают гарантированный объем специальных социальных услуг и платные специальные социальные услуги». В отношении

платных специальных услуг, хотелось бы отметить, что вряд ли у человека, находящегося в трудной жизненной ситуации и подвергавшегося бытовому насилию найдется возможность получения социальных услуг на платной основе. Так как анализ материального положения лиц, подвергшихся бытовому насилию указывает на то, что эта категория людей не располагает необходимыми материальными средствами для оплаты платных услуг. В этой связи, назревает вопрос о целесообразности указания получения платных услуг.

В Казахстане с 2000 года функционирует «Союз кризисных центров Казахстана», основная деятельность которого направлена на предотвращение гендерного насилия и всех форм дискриминации, формирование культуры ненасильственных отношений в обществе эффективного механизма влияния и общественности. Так, только в городе Алматы имеются, такие кризисные центры для женщин, как «Жан – Сая», «Асар», «ARASHA» и другие. В целом, по данным Министерства внутренних дел Республики Казахстан, в 2021 году насчитывалось 49 кризисных центра, в 39 из которых имелись приюты. В приютах женщины может пребывать от трех до 6 месяцев, где им помимо жилья и питания, представляются психологические, образовательные, медицинские и юридические услуги. Одной из задач центров, является то, что при выходе их проекта женщина должна обрести самостоятельность, ее устраивают на работу в школу, детские сады, либо переобучают.

Со стороны государства поддержка жертв бытового насилия осуществляется посредством деятельности Кризисных центров для жертв бытового насилия Управлений социального благосостояния городов и областей.

В докладе Уполномоченного по правам человека в Казахстане за 2021 года сказано, что «по данным правозащитников, менее 1 % жалоб дошли до суда. По данным НПО, более 400 женщин ежегодно погибают от насилия со стороны своих супругов» [4]. При этом в докладе не оговаривается количество жертв, подвергнутых сексуальному и другим видам насилия, так как потерпевшие умалчивают о фактах совершенного в отношении их насилия, в связи с чем не имеется достоверной информации о количестве фактических жертв бытового насилия.

Следует признать, что тема бытового насилия является достаточно обширной, и она не связана только с насилием в отношении женщин, она имеет место в отношении практически всех членов семьи, которые также в равной мере подвергаются одному или нескольким видам насилия. Одним из самых негативных последствий насилия в семье является инцест (половая связь между ближайшими родственниками) в отношении детей и такие факты регистрируются все чаще.

В этом случае особую важность обретает деятельность органов, которые непосредственно предназначены для борьбы с данными проявлениями.

В целях стабилизации и улучшения деятельности служб, основной целью которых является проведение профилактических мероприятий, направленных на защиту женщин от различного вида насилия, в системе местной полицейской службы в 2022 году в рамках организационно - штатных мероприятий и оптимизации деятельности органов полиции, увеличена штатная численность сотрудников группы по защите женщин от насилия. Так, если до введения изменений в каждом Управлении полиции Департамента полиции г.Алматы было по одному инспектору по защите женщин от насилия, теперь их количество увеличилось до 2 инспекторов.

Следует отметить, что несмотря на проводимые реформы, деятельность органов полиции в профилактике бытового насилия является слабой. На данное положение однозначно влияет и то, что со стороны государства оказывается слабая поддержка данной категории потерпевших. Так как, функционирующие кризисные центры рассчитаны на незначительное количество женщин, в основном 20 мест и то с детьми. Поэтому в случаях регистрации фактов бытового насилия, у сотрудников полиции не имеется возможности определения данной категории женщин в соответствующее учреждение. И зная данное положение, сами подвергшиеся насилию женщины, годами терпят факты насилия в отношении себя, которые в итоге приводят к деградации и разрушению их личности.

Подводя итог, необходимо отметить, что в Республике Казахстан сложилась система законодательного регулирования предупреждения бытового насилия. Однако она остро нуждается в преодолении пробелов и в дальнейшем совершенствовании в целях эффективности борьбы с бытовым насилием и надлежащей социально-юридической защищенности его жертв. Их благополучие должно стать квинтэссенцией законодательства Республики Казахстан о противодействии бытовому насилию.

Использованная литература

1. Уолкер Л. Насилие над женщинами. Харпер энд Роу, 1985г.; Писклакова М., Синельников А. Анатомия насилия/ Социальному работнику о проблеме домашнего насилия/ Составители: Потапова Е., Синельников А. М., 2001 г., с. 295.
2. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. 02 сентября 2019 года. <https://sud.gov.kz/rus/content/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-02-sentyabrya-2019-goda>
3. Закон Республики Казахстан «О профилактике бытового насилия». https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30525680
4. Доклад о ситуации с правами человека в Казахстане за 2021 год // kz.usembassy.gov

ӘОЖ 34.4414

АДАМ ӨЛТІРУ МЕН ҚАРАҚШЫЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРЫН САРАЛАУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Султанов С.И., з.ғ.к., қауымд.профессор

Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Конституциямызда бекітілгендей, «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» болып табылады. Сөзсіз адамның өмірі – орны толмас басты байлығы екені ешкімнің күмәнін келтірмесі анық. Конституцияның 15-бабына сәйкес, «Әркімнің өмір сүруге құқығы бар. Ешкімнің өз бетінше адам өмірін қиюға хақысы жоқ. Өлім жазасына тыйым салынады» делінген [1]. ҚР ҚК 99-бабы «адам өлтіру, яғни басқа адамды құқыққа қарсы қасақана қазаға ұшырату» ҚР ҚК 11-бабының 5-бөлігіне сәйкес аса ауыр қылмыс болып табылады және қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісі ретінде адамның өмірі танылады.

Сондай-ақ, Қазақстан Республикасының Конституциясы 26-бабының 1-бөлігі «Қазақстан Республикасының азаматтары заңды түрде алған қандай да болсын мүлкін жеке меншігінде ұстай алады» деп бекіткен [1]. ҚР ҚК 192-бабына сәйкес, «қарақшылық, яғни бөтеннің мүлкін жымқыру мақсатындағы шабуылға ұшыраған адамның өміріне немесе денсаулығына қауіпті күш қолданумен немесе тікелей осындай күш қолдану қатерін төндірумен ұласқан шабуыл» болып табылады және бұл ҚР ҚК 11-бабының 4-бөлігіне сәйкес ауыр қылмыстар қатарына жатады, тек төртінші бөлігінде ҚР ҚК 11-бабының 5-бөлігінде айтылғандай, аса ауыр қылмысқа сай келетін жаза көзделген. Қарақшылық кезінде екі бірдей объектке қолсұғушылық орын алады, яғни қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісі адамның меншік құқығы және адамның өмірі мен денсаулығы болып табылады.

2022 жылғы 1 қыркүйекте Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан халқына арнаған Жолдауында «соңғы кезде адам өлтіру, қарақшылық жасау сияқты ауыр қылмыстар көбейгенін, аса қатыгездікпен жасалатын мұндай әрекеттер бүкіл қоғамға қатер төндіретінін, сондай-ақ жазаны қатайту, мұндай қылмыс жасағандарды шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды доғару арқылы осы қауіпті үрдістің тамырына балта шабу керектігі» туралы айтқан болатын [2].

Ағымдағы жылы ауыр және аса ауыр қылмыстардың, оның ішінде «адам өлтіру» мен «қарақшылық» қылмыстарының да салыстырмалы түрде саны артқанын ресми статистикадан аңғаруға болады. Біз тек соңғы үш жылды ғана алдық, сондай-ақ ағымдағы жылдың он айының ғана өткеніне қарамастан мысалға алуға жөн көрдік. Ауыр қылмыстар: 2020 жылы – 36457; 2021 жылы – 33408; 2022 жылы (ағымдағы жылдың аяқталмағанына қарамастан) – 38361. Аса ауыр қылмыстар: 2020 жылы – 1903; 2021 жылы – 1965; 2022 жылы (ағымдағы жылдың аяқталмағанына қарамастан) – 1962. Адам өлтіру қылмысына келсек, 2020 жылы – 574; 2021 жылы – 491; 2022 жылы (ағымдағы жылдың аяқталмағанына қарамастан) – 458 адам өлтіру жасалған. Сондай-ақ, 2020 жылы – 181; 2021 жылы – 192; 2022 жылы (ағымдағы жылдың аяқталмағанына қарамастан) – 149 қарақшылық жасалған [3].

Көрсетілген статистикалық мәліметтерде жалпы қылмыс түрлері бойынша ғана келтірілген, олардың қаншасы негізгі құраммен, қаншасы дәрежелеуші құраммен сараланғаны, оның ішінде «аса қатыгездікпен жасалған адам өлтірудің» бар-жоғы көрсетілмеген.

ҚР ҚК 54-бабының 1-бөлігі 9-тармағына сәйкес, «аса қатыгездікпен, садизммен, қорлаумен, сондай-ақ жәбірленушіні қинаумен қылмыстық құқық бұзушылық жасау қылмыстық жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жайлар» болып табылады. Әдетте, аса қатыгездікпен жасалған қылмыстық құқық бұзушылық ҚР ҚК Ерекше бөлігінде дәрежелеуші құрамның белгілерін білдіреді және негізгі құраммен салыстырғанда біршама қатаң жаза тағайындау қажеттігін көздейді.

«Аса қатыгездік» белгісінің екі түрлі мағынасы бар екенін ескеру қажет. Бір жағдайда, жазаны тағайындау кезінде ҚР ҚК 54-бабының 1-бөлігі 9-тармағына сәйкес, қылмыстық жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жайлар болып табылса, екінші жағдайда нақты қылмыстық құқық бұзушылықты саралауға ықпал ететін ҚР ҚК Ерекше бөлігі баптарының санкциясы шектерінде жазаның түрі мен шегін анықтау үшін дәрежелеуші құрам болып табылады. Біздің қарастырып жатқан 99-бапта «аса қатыгездік» дәрежелеуші құрамның белгісіне жатады, яғни ҚР ҚК 99-бабы 2-бөлігінің 5-тармағы бойынша саралануға жатады. Ал, ҚР ҚК 54-бабының 2-бөлігіне сәйкес, егер ҚР ҚК 54-бабының бірінші бөлігінде көрсетілген мән-жай ҚР ҚК Ерекше бөлігінің тиісті бабында қылмыстық құқық бұзушылық белгісі ретінде көзделген болса, ол жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жай ретінде қайта ескерілмейді. ҚР ҚК 99-бабында «аса қатыгездікпен» адам өлтіру дәрежелеуші құрамның белгісі болып табылатындықтан, оның қайта ескерілмейтінін білдіреді [4, 388].

ҚР ҚК 99-бабы 2-бөлігінің 5-тармағына сәйкес аса қатыгездікпен жасалған адам өлтіру дәрежелеуші құрам болып табылады. Егер, ҚР ҚК 99-бабының 1-бөлігі негізгі құрам ретінде адам өлтіргені үшін жазаның ең жоғарғы шегі он бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруды қарастырса, осы баптың 2-бөлігі дәрежелеуші құрам ретінде жазаның ең жоғары шегі ретінде өмір бойына бас бостандығынан айыруды қарастырады. Сонымен бірге, дәрежелеуші құрам ретінде ҚР ҚК 99-бабы 2-бөлігінің 8-тармағында қорқытып алумен ұштасқан адам өлтіруді де қоса қарастырады.

«Адамның өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы N 1 Нормативтік қаулысының 10-бөлігіне сәйкес, қаза келтіру тәсіліне қатысты мән-жайларды бағалаған кезде кінәлінің аса қатыгездік көрсеткенде жәбірленушіге аса тән немесе жан күйзелісі мен қасіретін келтіретін әрекеттерді қасақана жасайтынын ескеру керек. Аса қатыгездік белгілері: адам өлтіру алдында немесе оны орындау процесінде жәбірленушіге азаптау, қинау немесе оны қорлау қолданылуы, кісі өлтіру кінәлі үшін әуелден жәбірленушіге ерекше күйзелістер мен қасіреттер (мысалы, жәбірленушіні өлер алдында ұрып-соғу немесе көптеген жарақаттар келтіру, ұзақ уақыт бойы азаптау, аса қиналыс тудыратын у пайдалану, тірідей өртеу, аязда жылы киімсіз қалдыру, астан, судан айыру және т.с.с.) келтіретін тәсілмен жасалуы болып табылады [5].

Көрсетілген нормативтік қаулының аталмыш бөлігіне сәйкес, «Аса қатыгездік, сондай-ақ адам өлтіру жәбірленушінің жақын адамдарының көз алдында жасалғанда болуы мүмкін». Жақындары деп – Қазақстан Республикасы Қылмыстық-процестік кодексінің 7-бабы 11) тармағында көрсетілген туыстық қатынаста тұратын адамдар ғана емес, сонымен қатар жәбірленушімен қалыптасқан өзара қатынасқа байланысты жәбірленушіге қадірлі адамдар (ерлі-зайыптылар, нақтылы неке қатынасында тұратын адамдар, күйеу мен қалыңдық, қорғаншы, қамқоршы және т.с.с.) танылуы мүмкін. Адам өлтіруді жәбірленушіге жақын адамдардың көз алдында аса қатыгездікпен жасау белгісі бойынша саралағанда, ол адам өлтірген кезде аталған адамдардың болу фактісін ғана емес, кінәлінің қылмыстық құқық бұзушылықты олардың көз алдында жасайтынын білгенін және оларға рухани жан азабы мен күйзелісін тартқызу ниеті болғанын анықтау қажет.

Сондай-ақ, келтірілген нормативтік қаулыда көрсетілгендей, өзара туыстық немесе жақын қатынастағы адамдарды бір-бірінің көз алдында кезекпен өлтіру де, егер кінәлі олардың әрқайсысын өлтірер алдында жақындарын көз алдында өлтіру жолымен оған ерекше жан азабы мен күйзелісін келтіруді қаласа, аса қатыгездікпен жасалған қылмыстық құқық бұзушылық ретінде саралануы мүмкіндігі ескерілуі тиіс.

Құқық қорғау органы, арнаулы мемлекеттік орган қызметкерінің, әскери қызметшінің өміріне қолсұғушылық ҚР ҚК 380-1-бабы бойынша сараланады. Құқық қорғау органы, арнаулы

мемлекеттік орган қызметкерінің, әскери қызметшінің, жануарлар дүниесін қорғау жөніндегі мемлекеттік инспектордың, жануарлар дүниесін қорғау жөніндегі мамандандырылған ұйым инспекторының, қорықшының өз қызметтік міндеттерін орындауына байланысты не қызметтік міндеттерін орындағаны үшін кек алу мақсатында олардың немесе жақындарының өміріне қолсұғушылық, яғни қазаға ұшыратуға бағытталған қасақана әрекеттер аса қатыгездік жасалған кезде ҚР ҚК-нің 380-1-бабы екінші бөлігінің 4) тармағы бойынша саралануға жатады.

Бұл кезде де «аса қатыгездік» мағынасын ашу үшін «Адамның өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы N 1 Нормативтік қаулысының 10-бөлігін ескерген жөн деп ойлаймыз [5]. Бұл жағдайда, тек жәбірленушінің жақын адамдарының көз алдында жасалғанда ғана емес, сондай-ақ жалпы жұршылықтың, басқа тұлғалардың көз алдында жасалған кезде де «аса қатыгездікпен» жасалған деп саналуы тиіс. Бұл кезде жәбірленушіге ерекше жан азабы мен күйзеліс келтірілетінін ескерген жөн. Құқық қорғау органы, арнаулы мемлекеттік орган қызметкерінің, әскери қызметшінің қарсылық көрсетуге дәрменсіздігі, қарусыз болса, қарулы топқа төтеп бере алмауына байланысты қорлау түрінде және оның өзін немесе оның қызмет саласын келемеждеу үшін фототүсірілім немесе бейнежазбалар жасаудың орын алуымен ұштасқан кезді де назардан тыс қалдырмау қажет. Сондай-ақ, аса қатыгездік белгілері ретінде құқық қорғау органы, арнаулы мемлекеттік орган қызметкерін, әскери қызметшіні өлтірер алдында немесе оны орындау процесінде жәбірленушіге азаптау, қинау немесе оны қорлау қолданылуын да жатқызу керек.

Бұл жағдайда, ҚР ҚК 99-бабында қарастырылған адам өлтіру мен адам өміріне қолсұғушылықтан ажыратып шектеуді талап етеді. Өміріне қолсұғушылық адамды өлтіру мен адамды өлтіруге оқталу белгілерін толық қамтиды. Ал, адам өлтіруге дайындалу немесе оқталу орын алған кезде, онда ҚР ҚК 99-бабы бойынша саралау дайындалғаны үшін ҚР ҚК 24-бабының 1- және 2-бөліктеріне, ал оқталғаны үшін ҚР ҚК 24-бабының 3- және 4-бөліктеріне сілтей отырып жүзеге асырылады. Ал, егер қарастырылып отырған ҚР ҚК 380-1-баптағыдай адам өміріне қолсұғушылық болса, онда адам өлімі орын алса да немесе адам өлтіруге дайындалу немесе оқталу орын алса да осы бап бойынша сараланада және ҚР ҚК 24-бабына сілтеме жасауды қажет етпейді.

Егер, жәбірленуші ретінде ҚР ҚК-нің 380-1-бабында келтірілген органдардың қызметкерлері болып табылмаса, онда ҚР ҚК 99-бабы 2-бөлігінің 2-тармағы бойынша саралауға жатады, яғни адамның қызметтік жұмысын жүзеге асыруына не кәсіптік немесе қоғамдық борышын орындауына байланысты осы адамды немесе оның жақындарын өлтіру болып танылғаны жөн.

Адам өлтіру мен қарақшылық қылмыстарын саралау кезінде адам өлімі орын алуына байланысты екі қылмысты бір-бірінен шектеу мәселесі туындайды. Мәселен, ҚР ҚК 99-бабының 2-бөлігі 8-тармағындағы қарақшылықпен ұштасқан адам өлтіру мен ҚР ҚК 192-бабы 3-бөлігі 1-тармағындағы абайсызда жәбірленушінің өліміне алып келген денсаулыққа ауыр зиян келтіре отырып жасалған қарақшылық. Бұл жағдайда қылмыстық құқық бұзушылық құрамының субъективтік жағын білдіретін кінәнің нысанын анықтау қажет. Жоғарыда келтірілген, Нормативтік қаулыға сәйкес, егер кінәлінің ниеті қарақшылық шабуыл жасау және осы қылмыстық құқық бұзушылықты жасау кезінде жәбірленушіге күш көрсету қолданған кезде оның өмірін қасақана жойса, онда әрекетті қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығы ретінде ҚК-нің 99-бабы екінші бөлігінің 8) тармағы және ҚК-нің 192 бабының тиісті бөліктері бойынша саралауға жатады [5]. Ал, егер қарақшылық шабуыл кезінде абайсызда жәбірленушінің өліміне алып келсе, онда қарақшылық ҚР ҚК 192-бабы 3-бөлігі 1-тармағы бойынша саралауға жатады.

Пайдаланған әдебиеттер

1. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
2. <https://akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416>
3. <https://qamqor.gov.kz/crimestat/indicators>
4. Уголовное право России. Общая часть: Учебник / Под ред. В.П. Ревина. – М.: Юстицинформ. 2016. – 580 с.

5. «Адамның өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы N 1 Нормативтік қаулысы <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P07000001S>

УДК 351.83

НОВЫЕ ПОДХОДЫ К ПРИМЕНЕНИЮ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ

Закирова Р.Р., магистрант

*Научный руководитель: Глебаева Г.М., к.ю.н., профессор
Евразийский технологический университет, г. Алматы, Казахстан*

Мировое сообщество в 2020 году пережило очень серьезный международный пандемический кризис, который создал совершенно новые условия как в подходе, так и в применении трудового законодательства.

Чтобы получить общее представление о проблемах, необходимо рассмотреть структурную природу кризиса. Основные международные институты широко признают, что мы сталкиваемся с кризисом структурного, нециклического характера, кризисом, призванным глубоко изменить экономические стратегии, торговые обмены, производственные процессы, условия труда, системы социальных отношений [1].

Человечество помнит опыт негативного последствия финансового кризиса 2008-2009 годов, а также великую экономическую, социальную и политическую депрессию тридцатых годов прошлого века.

В недавней публикации ООН «Пандемия COVID-19 разрушает мировую экономику» автор публикации сравнил Пандемию с кризисом времен великой депрессии: «Поскольку почти 90 процентов мировой экономики оказались в той или иной форме карантина во втором квартале, мир сталкивается с мрачной перспективой наиболее тяжелой рецессии со времен Великой депрессии 1930-х годов» [2].

Фактически, пандемический кризис продемонстрировал всю хрупкость нынешней модели глобального развития и необходимость принятия решительно иных ориентиров по сравнению с тем, что было сделано до сих пор, действительно соответствующих потребностям сбалансированного, справедливого и устойчивого прогресса.

Необходим срочный переход от моделей экономического роста, производства и потребления, которые увековечивают лишения, порождают неравенство, истощают глобальное экологическое достояние и угрожают необратимым ущербом. Суть в следующем: пандемический кризис не только высветил хрупкость наших нынешних моделей развития, но и необходимость и безотлагательность предотвращения «необратимого ущерба» миру, в котором мы живем. И эта необходимость и безотлагательность были признаны и разделяются всеми государствами - членами ООН.

Чрезвычайная ситуация, связанная с пандемией, сделала неотложной защиту рабочих мест и поддержку в ситуациях повышенной нестабильности и обнищания, а также решения, связанные с корректировками, необходимыми для трудовой деятельности, в связи с новыми условиями развития.

В настоящее время организация дистанционного характера работы приобретает наибольшую актуальность. Пандемия ввела в практику новые формы телеработы: интеллектуальная работа, дистанционная работа, удаленная работа, коворкинг, работа на платформе.

В связи с этим в Трудовой кодекс РК, в 2021 году были внесены соответствующие дополнения и изменения.

Согласно [п. 55-2 ст. 1](#) ТК РК Удаленная работа – это дистанционная работа, осуществление трудового процесса вне места нахождения работодателя, принимающей стороны и их объектов с применением в процессе трудовой деятельности информационно-коммуникационных технологий [3].

Согласно [ст. 138 п.1](#) ТК РК Дистанционная работа является особой формой осуществления трудового процесса вне места расположения работодателя с применением в процессе работы информационно-коммуникационных технологий [3].

Прежде всего, здесь необходимо отметить плохую работу интернет-связи, которую приходилось применять на удаленной работе, что негативно отразилось на добросовестных работодателях и работниках. На практике отмечались случаи злоупотреблений со стороны работников, которые не исполняли свои трудовые обязанности, ссылаясь на отсутствие надлежащей связи с работодателем. Наряду с этим и работодатели, не обеспечившие в полной мере работнику надлежащее использование информационно-коммуникационных технологий, вынуждали их «отрабатывать время, которое им не засчитывалось, как время рабочее. Так, в случае, когда в работе происходили «сбои» в программах, установленных работодателем на компьютерах работников, либо отсутствовала связь в интернете, что служило причиной, препятствующей работнику своевременно пройти регистрацию и приступить к работе с соблюдением режима рабочего времени, им приходилось достаточно длительное время, сидя за компьютером, предпринимать попытки приступить к работе. Все эти риски, которые должны были нести работодатели, они перенесли на работников. Все это значительно увеличивало нагрузку на таких работников, увеличивая время, которое использовалось работниками в интересах работодателя. Рабочее время в этот период увеличивалось в отдельных компаниях на 3-4 часа в день на одного работника. Поведение работодателя в этой части, вне всякого сомнения, является противоправным, нарушающим право работника на труд, который в соответствии с 4 ТК РК обязан обеспечивать работодатель.

Согласно внесенным дополнениям в [п. 1 ст. 1](#) ТК РК дополнено подпунктами 55-1) и 55-2) с вводом новых определений: Для работников на дистанционной работе установлен фиксированный учет рабочего времени, обязанность работодателя обеспечить своих сотрудников оборудованием, услугами связи и ряд других норм. Представили возможность просто уведомить работника или работодателя о каких то изменениях.

Введены новые определения:

«55-1) комбинированная дистанционная работа - осуществление трудового процесса путем чередования периодов выполнения трудовых обязанностей как по месту нахождения работодателя, принимающей стороны и их объектов, так и посредством дистанционной работы;

55-2) дистанционная работа - осуществление трудового процесса вне места нахождения работодателя, принимающей стороны и их объектов с применением в процессе трудовой деятельности информационно-коммуникационных технологий;»

Согласно [пп.6 п.2 ст. 23](#) ТК РК работодатель обязан:

б) знакомить работника с правилами трудового распорядка, иными актами работодателя, имеющими непосредственное отношение к работе (трудовой функции) работника, и коллективным договором. В [пп 6\) п. 2 ст. 23](#) изменились обязанности работодателя по работающим на дистанционной работе:

«б) знакомить работника с коллективным договором, правилами трудового распорядка, иными актами работодателя, имеющими непосредственное отношение к работе (трудовой функции) работника, и в случаях, предусмотренных настоящим Кодексом, другими актами работодателя лично или путем направления их посредством курьерской почтовой связи, почтовой связи, факсимильной связи, электронной почты и иных информационно-коммуникационных технологий;»

На основании [пп.3 п.1 ст. 28](#) ТК РК трудовой договор должен содержать: место выполнения работы. [Изменения](#) в содержании трудового договора подпункт 3) пункта 1 статьи 2:

«3) место выполнения работы. При дистанционной работе место выполнения работы не указывается, за исключением комбинированной дистанционной работы;»

Согласно [п.1 ст. 74](#) ТК РК в целях сочетания социально-бытовых и иных личных потребностей работников с интересами производства для работников может устанавливаться режим гибкого рабочего времени. [Изменения](#) в работе в режиме гибкого рабочего времени (пункт 1 статьи 74): «1. Для работников, в том числе занятых на дистанционной работе, может устанавливаться режим гибкого рабочего времени в целях сочетания их социально-бытовых и иных личных потребностей с интересами производства.»;

По [п.3 ст. 127](#) ТК РК : Условия и сроки направления в командировки работников определяются трудовым, коллективным договорами или актом работодателя. Согласно

внесенным изменениям в п. 3 ст. 127 Гарантии и компенсационные выплаты для работников дополнен частью второй следующего содержания:

«При дистанционной работе направление работника в командировку осуществляется с места фактического выполнения трудовых обязанностей, если иное не предусмотрено трудовым, коллективным договорами или актом работодателя» [3].

Внесенные изменения в ст. [138](#) ТК РК.

Дистанционная работа 1. Дистанционная работа устанавливается как при заключении трудового договора, так и в течение срока действия трудового договора с внесением соответствующих изменений и дополнений в трудовой договор.

Для работников, осуществляющих служебные (должностные) обязанности без заключения трудового договора, труд которых регулируется настоящим Кодексом с особенностями, предусмотренными специальными законами Республики Казахстан и иными нормативными правовыми актами Республики Казахстан, в том числе состоящих на воинской службе, сотрудников специальных государственных и правоохранительных органов, государственных служащих, порядок и сроки дистанционной работы, обеспечение необходимыми для выполнения трудовых обязанностей оборудованием, объектами информатизации в соответствии с законодательством Республики Казахстан об информатизации, услугами связи и иными средствами, возмещение расходов определяются актом работодателя.

2. По инициативе работника или работодателя по соглашению сторон может устанавливаться дистанционная работа или комбинированная дистанционная работа.

3. В период введения чрезвычайного или военного положения, объявления чрезвычайной ситуации либо при введении иных ограничительных мероприятий, в том числе карантина, по решению государственных органов или их должностных лиц, а также в других исключительных случаях, ставящих под угрозу жизнь или здоровье работников, работодатель вправе актом работодателя временно устанавливать с указанием причин дистанционную работу или комбинированную дистанционную работу до устранения вышеуказанных случаев. При этом обеспечение работников необходимыми для выполнения трудовых обязанностей оборудованием, объектами информатизации в соответствии с законодательством Республики Казахстан об информатизации, услугами связи и иными средствами, а также возмещение расходов определяются актом работодателя.

Акт работодателя в обязательном порядке должен содержать:

1) основание временного установления дистанционной работы и (или) комбинированной дистанционной работы;

2) список работников, в отношении которых временно установлена дистанционная работа и (или) комбинированная дистанционная работа;

3) срок дистанционной работы и (или) комбинированной дистанционной работы, не превышающий даты устранения случая, послужившего основанием для временного установления дистанционной работы и (или) комбинированной дистанционной работы.

4. Работодатель, принимающая сторона обеспечивают работника необходимыми для выполнения трудовых обязанностей оборудованием, объектами информатизации в соответствии с законодательством Республики Казахстан об информатизации, услугами связи и иными средствами. Работодатель несет расходы по их установке и обслуживанию.

Работник обязан использовать в процессе выполнения трудовых обязанностей оборудование, объекты информатизации в соответствии с законодательством Республики Казахстан об информатизации, услуги связи и иные средства, обеспеченные работодателем, принимающей стороной.

В случае, когда работник для выполнения трудовых обязанностей использует собственное оборудование, объекты информатизации в соответствии с законодательством Республики Казахстан об информатизации и иные средства, а также несет расходы по оплате услуг связи, работодателем выплачивается компенсация, размер, порядок и срок выплаты которой устанавливаются по соглашению с работником.

По соглашению сторон работнику, занятому на дистанционной работе, могут возмещаться и иные обоснованные расходы, в том числе стоимость электроэнергии, связанные с выполнением работы для работодателя, принимающей стороны.

5. Для работников, занятых на дистанционной работе, устанавливается фиксированный учет рабочего времени с соблюдением ограничений ежедневной продолжительности рабочего

времени, особенности контроля за которым определяются в трудовом договоре или в акте работодателя.

Работник в пределах рабочего времени должен находиться в режиме доступности для связи с работодателем, принимающей стороной.

Работодатель, принимающая сторона не вправе требовать нахождения работника в режиме доступности вне рабочего времени, за исключением случаев, предусмотренных пунктом 2 статьи 77 и статьей 86 настоящего Кодекса.

В случае необходимости выполнения дистанционной работы вне установленной продолжительности рабочего времени привлечение работника к работе допускается только с его письменного согласия с оплатой в повышенном размере в соответствии со статьями 108, 109 и 110 Кодекса [3].

При дистанционной работе, когда выполнение работы не может быть зафиксировано работодателем, принимающей стороной конкретным временем, рабочее время отмечается в документе по учету рабочего времени как выполнение объема работ, установленного трудовым договором, актом работодателя.

По соглашению сторон трудового договора для работников, занятых на дистанционной работе, может устанавливаться режим гибкого рабочего времени в соответствии со статьей 74 Кодекса [3].

6. Заработная плата при дистанционной работе выплачивается в полном размере при выполнении объема работ, обусловленного трудовым договором и актом работодателя, в зависимости от квалификации работника, сложности и качества выполняемой работы.

7. В целях обеспечения безопасности и охраны труда работников в период выполнения ими дистанционной работы работодатель исполняет обязанности, предусмотренные подпунктами 2), 3), 8), 10), 11), 14), 16) и 17) пункта 2 статьи 182 настоящего Кодекса, принимающая сторона исполняет обязанности, предусмотренные подпунктами 3), 8), 9) и 10) пункта 2 статьи 182-1 настоящего Кодекса, а также работодатель или принимающая сторона разрабатывает и издает акт работодателя, акт принимающей стороны с требованиями по безопасности и охране труда при работе с оборудованием, объектами информатизации в соответствии с законодательством Республики Казахстан об информатизации и иными средствами безопасности и охраны труда, установленные настоящим Кодексом, на работников в период выполнения дистанционной работы не распространяются, если иное не предусмотрено в трудовом, коллективном договорах, акте работодателя, акте принимающей стороны.

8. В целях защиты служебной, коммерческой или иной охраняемой законом тайны, ставшей известной работнику в процессе дистанционной работы, в трудовом договоре или акте работодателя, акте принимающей стороны предусматривается условие о сохранении и неразглашении данной информации работодателя, информации принимающей стороны.

9. Трудовые отношения работников, занятых надистанционной работе, осуществляются в соответствии с настоящим Кодексом с учетом особенностей, установленных настоящей статьей, трудовым договором, актом работодателя».

Использованная литература

1. Marco Ricceri EURISPES, the Secretary General Rome – Italy THE PANDEMIC CRISIS AND THE NEW GUIDELINES FOR LABOR LAWS IN THE EU SYSTEM// Сборник статей по материалам II Международной научно-практической конференции (Саратов, 7 июля 2020 г.)

2. BRICS VII Summit (2018): Long Term Strategy, Document, General Principles, Ufa, Russia, 9.7.2015, Cambridge Econometrics, Trinomics and ICF: Impacts of circular economy policies on the labour market, UK, 2018

3. Трудовой кодекс Республики Казахстан, Кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V ЗПК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414>

LEGAL REGULATION OF THE DIGITAL ASSETS MARKET

*Tuyakbayeva A.S., candidate of juridical sciences, associate professor
Eurasian Technological University, Almaty, Republic of Kazakhstan*

The widespread introduction of digital technologies in society requires the timely updating of legislation so that public relations related to informatization can be legally enshrined and regulated.

Thus, the Program «Digital Kazakhstan» is called to implement and legislate innovative approaches for the future development of the economy of Kazakhstan.

In accordance with the Program «Digital Kazakhstan» digital means with the application of blockchain technologies have received regulation in normative acts.

The term «digital assets» was adopted in Kazakhstan in 2020.

In accordance with article 115 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, digital assets are classified as property goods and property. The definition of digital assets is given in the text of the Law of the Republic of Kazakhstan «On Informatization» «digital asset - property created in electronic-digital form using cryptography and computer computing, which is not a financial instrument, as well as an electronic-digital form of certification of property rights» [1].

Considering that the digital asset is not a financial instrument, it is necessary to pay attention to article 128-1 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, which lists that the legislator counts among the financial instruments: money, securities, including derivatives, derivatives and other financial instruments» [2].

It follows logically from the above definition that according to Article 33-1 of the Law of the Republic of Kazakhstan «On Informatization» the digital asset does not belong to the means of payment.

In many countries, digital assets are a means of payment and are subject to the same regulatory measures as fiat currencies in the country concerned. In many countries, digital assets, whether secured or unsecured, are virtual currencies, and in their significance are equivalent to electronic currencies.

At its core, a digital asset has several components, such as economic, legal, informational, financial.

Thus, digital assets are a set of property goods that have a valuable expression, which can be a means of payment, exchange, having a high-tech origin.

Peculiarities of digital assets turnover are established by the legislation of the Republic of Kazakhstan, as well as by the acts of the International Financial Center «Astana».

The legislator divides digital assets into secured and unsecured assets.

Draft law «On digital assets in the Republic of Kazakhstan» presented in the Majilis

To date, secured digital assets have been legislated. Thus, in 2020, the Rules on the Issuance and Circulation of Secured Digital Assets were adopted, according to which turnover, namely, the transfer of rights to a digital asset can be effected by encumbering the rights of third parties, alienation, acquisition, exchange [3].

Unsecured digital assets, i.e., digital means of value expression that allows digital trading and functions as a means of exchange, a unit of account, a means of storage. In addition, an unsecured digital asset can be exchanged to and from national or foreign currency, but is not issued and secured by any government or central bank of any jurisdiction, and performs the above functions only by agreement within the user community. This category includes cryptocurrencies, virtual currencies or private currencies» [4]. Such digital assets are not currently used as a means of payment.

In order to further improve the legislation, a more detailed classification of digital assets is needed. Thus, for example, the classification provided by the Bank of Russia may be used:

- Tokenized financial instruments - assets that exist in the form of tokens, which grant their holders certain rights and/or are a digital form of an asset, and the rights to which are recorded in the form of software code in a distributed registry. and utilitarian digital rights

- Secured stabelcoins are digital assets that seek to maintain a stable value by being linked to various assets (fiat currency, precious metals, and so on) or a basket of different assets. Most existing stabelcoins are tied to fiat currencies.

- Non-exchangeable tokens (NFTs) are digital assets with a unique identification code recorded in a distributed registry, which can be a confirmation of the NFT holder's right to a unique tangible or intangible object (asset) and (or) can certify its authenticity. Thus, such unique objects as works of art, intellectual property, digital objects (e.g., images, documents, audio, video, and so on) can be represented in the form of NFT [5].

Translated with www.DeepL.com/Translator (free version)

In accordance with the Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan “On the International Financial Center “Astana» [6] the valid law on the territory of the AIFC are, in addition to the current law of the Republic of Kazakhstan, also the acts of the AIFC, which originate from the existing principles of common law.

Thus, the AIFC Financial Technology Rules (FinTech Rules)» [7] act regulates and thereby permits the circulation of unsecured digital assets.

The registration of a legal entity intending to deal in cryptocurrency (an unsecured digital asset) is required on the territory of AIFC. Such a legal entity will operate as a broker or have the right to organize a crypto-exchange. After registration, the status of a Digital Asset Trading System Operator will be obtained, which will allow such activities as:

- buy, sell or exchange digital assets for fiat currency
- exchange one digital asset for another type of digital asset.

Thus, there is an opportunity to work with unsecured digital assets so far only on the territory of the AIFC.

To develop the investment attractiveness of Kazakhstan, as well as to improve the investment climate according to the concept of legislative initiatives on digitalization and related processes, including the need to legislate the further possibility of regulation of organizations such as crypto-exchanges, cryptocurrency exchanges, crypto-service providers, investment advisers in the turnover of digital assets.

In accordance with Article 274 of the Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan “investments are all types of property (other than goods for personal consumption), including financial leasing items from the lease agreement, as well as rights to them, invested by the investor in the share capital of a legal entity or increase in fixed assets used for business activities, as well as for the implementation of public-private partnerships, including concession project» [8].

Thus, taking into account that investments are property, and digital assets refer to property according to Article 115 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan. Accordingly, today digital assets can also act as investments, except for unsecured digital assets.

The draft law “On Digital Assets in the Republic of Kazakhstan” provides for the introduction of a new financial institution – a crypto-exchange. Starting from 2024 new requirements for companies engaged in mining operations will also be introduced, so, in particular, such companies will have to exchange 75% of their capital on Kazakh crypto-exchanges [9]. There will also be rules for conversion of cryptocurrency, secured digital assets and fiat currencies.

As of January 2022, Kazakhstan ranked third with 18.1% in cryptocurrency mining [10].

According to the Tax Code of the Republic of Kazakhstan, operations related to digital mining are subject to payment for the amount of electricity consumed. When introducing legislative regulation of operations with unsecured digital assets it is also necessary to provide for the possible use of hybrid digital assets. Also with the legislative possibility of using digital assets along with the usual means we are used to, it will be necessary to consider and address such issues as the creation of the appropriate infrastructure: creation of crypto-exchanges, giving digital assets the status of securities. In this regard, the role of the National Bank as the regulator of the market of digital assets is important. As a regulator, it should implement a system of regulatory measures to enable the registration of rights to digital assets, storage and recording of information about holders of digital assets, the order of circulation of digital assets, the order of transactions, not only the above issues will be subject to legislative establishment, but also many others, in order to form a complete service for holders of digital assets.

For our country there is an acute question of the need for clear legislative regulation of the digital assets market. The lack of specific legislation, clear regulation of the functioning of digital assets, especially unsecured, contributes to widespread violation of the rights and legitimate interests of the subjects of this market. In addition, given the increasing role of digital assets for the economy of the country, legislative regulation will allow the most effective use of the potential of digital assets for economic development.

References

1. Law of the Republic of Kazakhstan of November 24, 2015 № 418-V "On Informatization». Онлайн доступ: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33885902
2. Civil Code of the Republic of Kazakhstan (General Part), adopted by the Supreme Council of the Republic of Kazakhstan on December 27, 1994. Онлайн доступ: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1006061#sub_id=0
3. Order of the Minister of Digital Development, Innovation and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan on October 29, 2020 № 407/Н-К «On approval of the Rules of issue and circulation of secured digital assets». Онлайн доступ: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021546>
4. The concept of the draft Law of the Republic of Kazakhstan "On making amendments and addenda to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the regulation of digital technology. Онлайн доступ: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34356031
5. Market development digital assets in the Russian Federation. Report for public consultation
Онлайн доступ:
https://www.cbr.ru/Content/Document/File/141991/Consultation_Paper_07112022.pdf
6. Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan of December 7, 2015 № 438-V "On the International Financial Center «Astana». Онлайн доступ:
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39635390
7. AIFC Financial Technology Rules (FinTech Rules) AIFC Rules No AFSA-F-PC-2019-0001
Онлайн доступ: https://afsa.aifc.kz/files/legals/29/file/fintech_v3_afsa-f-pc-2019-001_23.07.2020.pdf
8. Code of the Republic of Kazakhstan of October 29, 2015 № 375-V "Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan. Онлайн доступ: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000375>
9. <https://kapital.kz/tehnology/109578/dlya-maynerov-vvedut-novoye-trebovaniye.html>
10. <https://www.tadviser.ru/>

ӘОЖ 340

ПАРТИСИПАТИВТІК РӘСІМ - ДАУДЫ ШЕШУДІҢ БАЛАМАЛЫ ЖОЛЫ РЕТІНДЕ

Нұрғалиқызы Н., студент

*Ғылыми жетекші: Қалелқызы Т., з.ғ.м., аға-оқытушы
Еуразия Технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан*

Партисипативтік рәсім - тараптар арасындағы дауды олардың адвокаттарының міндетті қатысуымен, судьяның қатысуынсыз, өзара қолайлы келісімге келу мақсатында шешуге арналған келіссөздер процесі және тараптардың ерікті келісімімен жүзеге асырылады.

Егер Қазақстан Республикасының заңдарында өзгеше көзделмесе, жария-құқықтық дауларды қоспағанда, жеке және заңды тұлғалар қатысатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқықтық қатынастардан туындайтын азаматтық-құқықтық даулар партисипативтік рәсімнің саласы болып табылады. Партисипативтік рәсім - сот әрекетке қабілетсіз немесе әрекет қабілеттілігі шектеулі деп таныған адамдардың мүдделерін қозғаса немесе қозғауы мүмкін болса, қолданылмайды. Тараптардың бірі мемлекеттік орган немесе басқару органы болып табылатын жеке және заңды тұлғалар қатысатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқықтық қатынастардан туындайтын дауларға партисипативтік рәсім қолданылмайды.

Партисипативтік процеске қатысушылар - азаматтық істің немесе азаматтық-құқықтық даудың тараптары және олардың адвокаттары. Партисипативтік рәсімнің тараптары партисипативтік рәсімге қатысатын - жеке және заңды тұлғалар. Партисипативтік рәсім шеңберінде дауды реттеу туралы келісім - тараптардың адвокаттарының қатысуымен, судьяның қатысуынсыз келіссөздер нәтижесінде қол жеткізген жазбаша келісімі. Партисипативтік рәсім шеңберінде жасалған келісімді бекіту туралы ұйғарым азаматтық іс бойынша тараптардың өтінішхаты бойынша адвокаттар іс жүргізу аяқталғаннан кейін судья шығара алатын сот актісі болып табылады. Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексінің нормаларына сәйкес жасалады.

Партисипативтік рәсімнің мақсаттары

1.Рәсімнің екі тарапына да қолайлы келісім нысанында дауды шешу (реттеу) нұсқасына қол жеткізу.

2.Дауды жедел шешу (10 жұмыс күнінен аспайтын).

3.Тараптардың материалдық шығындарын азайту.

4. Сот жүйесіне түсетін салмақты азайту.

5.Тараптар арасындағы жанжал деңгейін төмендету, даулы мәселелерді жою есебінен тараптар арасындағы тұрақты қарым-қатынастарды қалыптастыру және қолдау.

Партиципативтік рәсімді жүргізу принциптері

1)Тараптардың ерікті қатысуы.

2)Келіссөздердегі тараптардың теңдігі.

3)Партиципативтік рәсімге араласуға жол бермеу.

4)Адвокаттың қатысуымен партиципативтік рәсім шеңберінде жүзеге асырылатын келіссөздер іс-әрекетінің заңдылығы оның сенім білдірген тұлғасының мүддесі үшін әрекет етеді.

Партиципативтік рәсімге қатысу шарты тараптардың адвокатпен сенімхат шартында, сондай-ақ іс жүргізуде дау жүргізіліп жатқан сотқа жазбаша өтінішінде көрсетілген өзара ерікті ерік-жігері болып табылады. Партиципативтік рәсім тараптары сотты жазбаша хабардар ету арқылы кез келген кезеңде келіссөздерден бас тартуға құқылы. Партиципативтік рәсім кезінде тараптар өз қалауы бойынша өздерінің материалдық және іс жүргізу құқықтарына билік етуге, талап қою немесе бас тарту талаптарының, талап қоюлардың немесе даудағы өзге де талаптардың мөлшерін ұлғайтуға немесе азайтуға құқылы. Партиципативтік рәсім тараптары адвокаттарды, ондағы өз ұстанымын, оны қорғау тәсілдері мен құралдарын таңдауда, ақпарат алуда, дауды реттеу туралы келісім талаптарының қолайлылығын бағалауда тең құқықтарды және тең құқылы міндеттемелерді пайдаланады.

Партиципативтік рәсім келіссөздеріне қатысу кезінде адвокат тараптардан, мемлекеттік органдардан, басқа заңды тұлғалардан, лауазымды және жеке тұлғалардан тәуелсіз болады. Адвокат келіссөздер жүргізудің құралдары мен әдістерін таңдауда дербес болып табылады, олардың рұқсат етілуі «Адвокаттық қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңында, Адвокаттардың әдеп кодексінде айқындалады. Адвокат өз клиентінің мүддесі үшін партиципативтік рәсім шеңберінде келіссөздер жүргізуі тиіс. Адвокаттың келіссөздер жүргізуіне кедергі келтіретін мән-жайлар болса, ол бұл туралы сенім білдірушіге хабарлауға міндетті. Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген жағдайларды қоспағанда, партиципативтік рәсім шеңберіндегі келіссөздер кезінде адвокаттың қызметіне араласуға жол берілмейді.

Партиципативтік рәсім бойынша келіссөздердегі адвокаттардың құқықтары мен міндеттері

Адвокаттардың құқығы бар:

1)Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасында көзделген шектерде даудың нысанасына қатысты ақпаратты жинауға;

2)партиципативтік рәсім барысында барлық тараптармен бір мезгілде және тараптардың әрқайсысымен жеке кездесулер өткізуге және оларға дауды шешу бойынша ауызша және жазбаша ұсынымдар мен дәлелдемелерді беруге;

3)адвокат-клиент артықшылықтарын сақтай отырып, партиципативтік рәсімдер бойынша өзінің адвокаттық қызметін жүзеге асыру туралы халықты хабардар етуге.

Адвокаттар міндетті:

1)партиципативтік рәсім шеңберінде келіссөздер жүргізген кезде даудың тарапы ретінде өзінің сенім білдірген тұлғасының келісімімен ғана әрекет етуге;

2)партиципативтік рәсім басталғанға дейін сенім білдірушіге оның мақсаттарын, дауды шешу туралы келісім жасасудың құқықтық салдарын, сондай-ақ оның құқықтары мен міндеттерін түсіндіруге міндетті.

3)келіссөздер жүргізу кезінде адвокаттар «Адвокаттық қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңын және Адвокаттардың кәсіби этика кодексін сақтауға міндетті.

4)Адвокаттардың «Адвокаттық қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңында көзделген өзге де құқықтары бар және өзге де міндеттері болады.

Партиципативтік рәсімге қатысушылардың құқықтары мен міндеттері

1)Өз қалауы бойынша оған қатысу үшін адвокатты ерікті түрде таңдауға.

2)Процеске қатысатын адвокаттан бас тартуға.

3)Партиципативтік рәсім бойынша келіссөздер кезінде кез келген уақытта оған қатысудан бас тартуға.

4)Партиципативтік рәсімді өткізуге жеке өзі немесе өкілеттіктері заңнамада белгіленген тәртіппен берілген сенімхат негізіндегі өкілдер арқылы қатысуға.

5)Партиципативтік рәсім тәртібімен дауды реттеу туралы келісім орындалмаған немесе тиісінше орындалмаған жағдайда іс кімнің өндірісінде болған және соған байланысты партиципативтік рәсім жүргізілген сотқа жүгінуге құқылы, Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен мәжбүрлеп орындату туралы өтінішпен.

6)Партиципативтік рәсім тараптары дауды реттеу туралы келісімді шартта көзделген тәртіппен және мерзімдерде орындауға міндетті.

Партиципативтік рәсімді өткізу тәртібі

Партиципативтік рәсім үш кезеңнен тұрады: ұсыныстар жасау, баламаларды әзірлеу және баламаларды таңдау.

Партиципативтік рәсімді өткізу орны мен уақыты

Тараптар партиципативтік рәсімді өткізу орнын өз қалауы бойынша келісе алады. Тараптар өзара келісім бойынша партиципативтік рәсімнің күні мен уақытын белгілейді.

Партиципативтік рәсімнің тілі

Тараптар өз қалауы бойынша партиципативтік рәсім барысында қолданылатын тілді немесе тілдерді келісе алады. Егер тараптар арасында талап қою бойынша жазбаша келісім жасалса, ол азаматтық сот ісі жүргізілетін тілде жасалуға тиіс.

Партиципативтік рәсімге қатысу шарттары

1.Судьялар мен азаматтық сот ісін жүргізетін органдардың лауазымды адамдары тараптарды партиципативтік процеске мәжбүрлеуге қандай да бір нысанда құқығы жоқ.

2.Тарапты партиципативтік рәсімге жүгінуге шақыруды екінші тараптың өтініші бойынша Азаматтық процесік кодексіне сәйкес сот немесе адвокат жасай алады.

3.Азаматтық сот ісін жүргізу шеңберінде партиципативтік рәсімді жүргізу тараптардың бірі бұл туралы сотта мәлімдеген немесе соттан осы рәсім шеңберінде ақылға қонымды мерзімде келіссөздер жүргізу туралы талап қойылған күннен басталады.

4.Егер тараптардың бірі партиципативтік рәсімді жүргізу туралы жазбаша ұсыныс жіберсе және ол жіберілген күннен бастап күнтізбелік он күн ішінде не ұсыныста көрсетілген басқа да ақылға қонымды мерзімде екінші тараптың келіссөздер жүргізуге келісімін алмаса, мұндай ұсыныс қабылданбаған деп есептеледі.

Егер адвокаттардың қатысуымен партиципативтік іс жүргізу азаматтық процесің шеңберінен тыс жүргізілсе, тараптар мен олардың адвокаттары көрсетілген іс жүргізудің күнтізбелік отыз күннен аспайтын мерзімде аяқталуын қамтамасыз ету үшін барлық мүмкін шараларды қабылдауға міндетті. Ерекше жағдайларда шешілетін даудың күрделілігіне байланысты қосымша ақпарат немесе құжаттарды алу қажеттілігіне байланысты партиципативтік рәсімді қолдану мерзімі дау тараптарының келісімі бойынша ұзартылуы мүмкін, бірақ күнтізбелік отыз күннен аспауы керек.

Адвокатпен партиципативтік рәсімді жүргізу туралы келісімнің нысаны мен мазмұны

1.Азаматтық сот ісін жүргізу шеңберінде тараптар дауды партиципативтік рәсім тәртібімен келіссөздер арқылы шешуге өзара келісімге келген жағдайда келіссөздерге қатысу үшін негіз болып Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен заң көмегін көрсету туралы шарт болып табылады. Бұл шарт жазбаша, Қазақстан Республикасының «Адвокаттық қызмет туралы» Заңының талаптарына сәйкес жасалуы тиіс.

2.Жеке және заңды тұлғалардың қатысуымен азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқықтық қатынастардан туындайтын дауларды шешу кезінде адвокаттардың қатысуымен партиципативтік келіссөздер сотқа жүгінгенге дейін, яғни сотқа жүгінгенге дейін қолданылған жағдайда Сот талқылауының басталуы, партиципативтік рәсім тәртібімен келіссөздер жүргізу кезінде заң көмегін көрсету туралы агенттік келісімнің маңызды талаптары:

- 1)партиципативтік рәсімдерді жүргізу туралы келісімді жасау күні, уақыты және орны;
- 2)дау тараптарының аты-жөні, өкілеттіктерін көрсете отырып, олардың өкілдерінің тегі мен аты-жөні, лауазымдары;
- 3)даудың нысанасы;
- 4)келіссөздер жүргізу үшін таңдалған адвокат (немесе адвокаттар) туралы мәліметтер;

5)партисипативтік рәсімдерді өткізуге байланысты шығыстардың шарттарын, тәртібін және көлемін;

6)партисипативтік рәсімдерді жүргізу тілі;

7)тараптардың міндеттемесі және мұндай міндеттемені орындамаудың салдары;

8)партисипативтік рәсімдер шеңберінде дауды шешуге қатысатын адвокаттың жауапкершілігінің негіздері мен көлемі; келіссөздерге қатысушыларға залал әкелген әрекеттері (әрекетсіздігі) үшін;

9)тараптардың деректемелері (жеке басын куәландыратын деректер, тұрғылықты жері, байланыс телефондары);

10)партисипативтік рәсімдерді жүргізу тәртібі.

Партисипативтік рәсімдерді өткізуге байланысты шығындар

1)Адвокаттың сыйақысы.

2)Партисипативтік рәсімді жүргізуге байланысты адвокат шеккен шығыстар, оның ішінде дауды шешу жөніндегі келіссөздер қаралатын жерге дейін іс-сапар шығыстары, тұру және тамақтану (жол жүру) және қонақжайлылық шығыстары.

Адвокаттар партисипативтік рәсімді ақылы және тегін негізде жүргізеді. Келіссөздерге қатысушы мемлекет кепілдік берген заң көмегі есебінен заң көмегін көрсетуге құқылы болса, адвокат Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес білікті заң көмегін көрсету үшін тиісті құжаттарды тиісті түрде ресімдеуге міндетті. Адвокаттарға төленетін сыйақы мөлшері партисипативтік рәсім басталғанға дейін, тараппен жасалған келісім бойынша белгіленеді. Адвокат білікті заң көмегін көрсетуге кедергі келтіретін мән-жайлар бойынша партисипативтік рәсімді жүргізуден бас тартса, оған тарап төлеген соманы қайтаруға міндетті.

Отбасылық қатынастар саласындағы партисипативтік рәсімнің ерекшеліктері

Некені жалғастыруға, ата-ана құқықтарын жүзеге асыруға, балалардың тұрғылықты жерін белгілеуге, ата-аналардың балаларын асырауға қосқан үлесіне қатысты ерлі-зайыптылар арасындағы келіспеушіліктер, сондай-ақ туындаған кез келген басқа да келіспеушіліктер партисипативтік рәсім тәртібімен отбасылық қатынастарда шешілуі мүмкін. Адвокат отбасы қатынастары саласында партисипативтік рәсімді жүргізу кезінде баланың заңды мүдделерін ескеруге міндетті. Егер партисипативтік рәсім барысында баланың қалыпты өсуі мен дамуына қауіп төндіретін не оның заңды мүдделеріне елеулі зиян келтіруі мүмкін фактілер анықталса, адвокат баланың құқықтарын қорғау жөніндегі өкілеттіктерді жүзеге асыратын органға жүгінуге міндетті.

Партисипативтік рәсімді тоқтату

1)Адвокаттың дауды партисипативтік рәсім тәртібімен келіссөздер арқылы шешу мүмкіндігін жоққа шығаратын мән-жайларды белгілеуі.

3)Тараптардың дауды келіссөздер арқылы шешу мүмкін еместігіне байланысты партисипативтік рәсімнен жазбаша бас тартуы-істі мәні бойынша қарауды тағайындау туралы арызбен сотқа жүгінген күннен бастап.

4)Тараптардың бірінің партисипативтік рәсімді жалғастырудан жазбаша бас тартуы.

5)Партисипативтік рәсімді өткізу мерзімінің аяқталуы.

Тараптар партисипативтік рәсім тәртібімен соттан тыс тәртіпте қол жеткізген дауды реттеу туралы келісім оған тараптар қол қойған күннен бастап күшіне енеді.

Адвокаттардың Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінде көзделген партисипативтік рәсімді жүргізуге айрықша құқығын ескере отырып, адвокаттарды кәсіптік даярлау және олардың біліктілігін арттыру бойынша тиісті оқудан өткені туралы құжат (куәлік) бере отырып партисипативтік рәсімді жүргізуге адвокаттар бірлестігінің ұйымдары ғана құқылы: адвокаттар алқалары (соның ішінде тағылымдамадан өту және біліктілікті арттыру орталықтары, заң консультациялары арқылы) және адвокаттық кеңселер.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Әдістемелік нұсқаулар адвокаттардың партисипативтік рәсімді жүргізуі туралы Раисова Б.А. Астана, 2016.

**" ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДЫ ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ГУМАНИТАРЛЫҚ
ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ " СЕКЦИЯСЫ**

**СЕКЦИЯ «ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК В
УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА»**

**SECTION " FEATURES OF TEACHING THE HUMANITIES IN THE DIGITALIZATION
OF MODERN SOCIETY "**

УДК 378.147

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ПРОГРАММНЫХ
СРЕДСТВ ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ**

Торгаева Ш.А., м.э.н.

Евразийский технологический университет, г.Алматы, Казахстан

В современных условиях наиболее актуальной задачей образования является формирование коммуникативной культуры учащихся. ИКТ становится наиболее эффективным средством, способствующим расширению образовательного пространства современной школы. В настоящее время необходимо умение получать информацию из разных источников, пользоваться ей и создавать ее самостоятельно. Широкое использование ИКТ открывает для нас новые возможности в обучении иностранного языка. Информационными технологиями, как правило, называют технологии, использующие такие технические средства как аудио, видео, компьютер, Интернет. В обучении иностранному языку широко применяются компьютерные технологии. Специфика компьютера как средства обучения связана с такими его характеристиками как комплексность, универсальность, интерактивность. Интерактивное обучение на основе мультимедийных программ позволяет более полно реализовать целый комплекс методических, дидактических, педагогических и психологических принципов, делает процесс обучения более интересным и творческим. Возможности учитывать уровни языковой подготовки учащихся являются основой для реализации принципов индивидуализации и дифференцированного подхода в обучении.

ВВЕДЕНИЕ. Наш век - век полиглотов. Одним из приоритетных направлений в развитии современного общества является изучение иностранного языка. Это означает признание того факта, что знание даже не одного, а нескольких иностранных языков становится необходимым условием образованности, фактором, существенно влияющим на успешное продвижение в разных сферах деятельности в новом постиндустриальном обществе. Знание иностранных языков и компьютерных технологий- важнейшие требования к уровню и качеству образования любого специалиста, помимо, разумеется, профессиональной области.

Образование сегодня идет в ногу со временем и современный урок немецкого языка представляет сложное образование, подготовка и проведение которого требуют от учителя большой затраты творческих сил. На сегодняшний день в преподавании немецкого языка складываются тенденции, соответствующие нынешнему уровню технического прогресса. Эффективность изучения информационных технологий английского языка уже не подлежит сомнению. Ученые отмечают, что, чем больше систем восприятия задействовано в обучении, тем лучше и прочнее усваивается материал. Активное же внедрение информационных технологий в учебный процесс приумножает дидактические возможности, обеспечивая наглядность, аудио и видео поддержку и контроль, что в целом способствует повышению уровня преподавания. Применение компьютера в учебной деятельности относится к группе «технических» инноваций.

В последние годы всё чаще поднимается вопрос о применении новых информационных технологий в средней школе. Это не только новые технические средства, но и новые формы и методы преподавания, новый подход к процессу обучения. Это обусловлено тем, что именно компьютеризация и применение новых информационных технологий является той возможностью, которая поможет создать новую систему образования.

Целью данной работы является изучить применение технических средств при обучении

иностранному языку.

Задачи:

знакомство с понятием, видами и возможностями применения технических средств обучения;

выявление специфики использования технических средств в обучении иностранному языку;

знакомство с новыми техническими технологиями в обучении иностранному языку.

I. Новые информационные технологии в обучении иностранному языку Компьютерное обучение несёт в себе огромный мотивационный потенциал. В присутствии доброжелательного инструктора-машины обучение становится более занимательным. Компьютер гарантирует конфиденциальность. Результаты деятельности ученика известны только ему. Задача преподавателя - сохранить психологически комфортную атмосферу, при которой не снижается самооценка ученика.

§1.1. Принципы реализации индивидуального обучения.

Компьютерное обучение имеет ряд методических достоинств:

способность компьютера моментально реагировать на введенную информацию для создания простейших обучающих программ в виде упражнений;

компьютер обеспечивает большую степень интерактивности обучения;

компьютер лучше соответствует принципам индивидуального обучения.

Кроме того, компьютер помогает реализовать ряд дидактических принципов в процессе обучения, например:

принцип сознательности и активности учащихся в обучении - обучение эффективно, когда учащийся проявляет познавательную активность, является субъектом образовательной деятельности. Компьютер способствует развитию познавательной активности и становлению учащегося как субъекта учебной деятельности;

принцип научности - содержание образования включает объективные научные факты, теории, законы, которые могут быть найдены в информационной базе Интернет;

принцип связи обучения с практикой - компьютер предоставляет широкие возможности для отработки приобретенных знаний посредством выполнения разноуровневых заданий;

принцип системности и последовательности предполагает преподавание и усвоение знаний в определенном порядке, системе, логике построения, как содержания, так и процесса обучения, чему не противоречит размещение материала в компьютерной базе данных;

принцип доступности требует учитывать особенности развития учащихся, их уровень усвоения дисциплины. Работая с компьютером на уроке, субъект учебной деятельности имеет возможность самостоятельно определить путь изучения темы;

принцип наглядности - эффективность обучения зависит от целесообразности привлечения органов чувств к восприятию и переработке учебного материала. Компьютер включает в работу максимальное количество органов чувств: зрительный, слуховой и тактильный;

принцип развивающего и воспитывающего характера обучения взаимосвязан с предыдущими принципами. Развивающие и воспитывающие возможности компьютера связаны с особенностями построения компьютерных программ, способствующих выбору индивидуальных образовательных траекторий.

В процессе обучения могут применяться как специально разработанные учебные программы, так и программы, установленные на любом компьютере. Компьютерные технологии позволяют видоизменить стиль обучения: различные навыки и умения по всем видам речевой деятельности обучаемые приобретают одновременно. При обучении аудированию, каждый ученик получает возможность слышать иноязычную речь, при обучении говорению каждый ученик может произносить фразы на иностранном языке в микрофон, при обучении грамматических явлений - каждый ученик может выполнять грамматические упражнения. Учащиеся могут создавать коммуникативно важные для них тексты на иностранном языке: биографии, поздравительные открытки, анкеты, а также проблемные тексты, рефераты, проекты. При работе над печатным текстом, соответственно, активизируются такие виды речевой деятельности, как чтение и письмо, кроме этого, достигается эффект и в сфере устной речи - благодаря расширению лексического запаса, умений конструировать текст. Письмо выступает в роли "универсального закрепителя".

Существующие сегодня CD-ROM-диски позволяют выводить информацию в виде текста, звука и видеоизображения. Структура программ не дает расслабляться и побуждает обучаемых думать, анализировать, делать выводы и формулировать правила.

Мультимедийные ресурсы

Новый компонент курса “New Opportunities Russian Edition” - “Test Master CD-Rom” (издательство Pearson Education Limited. Longman) разработан для каждого уровня УМК. Он предоставляет большие возможности учителям в составлении тестов для контроля знаний и навыков. Также интересен и увлекателен CD-Rom с дополнительными заданиями для учащихся. Это важное и объемное дополнение к учебному комплексу. Данный диск предоставляет большое количество упражнений для отработки грамматики и лексики.

Данная программа легка в пользовании, необходимы минимальные навыки работы с компьютером, что очень важно при работе с группой учащихся. Большую помощь в изучении и закреплении грамматики предоставляет интерактивный курс “Round-up” (издательство Pearson Education Limited. Longman), состоящий из нескольких дисков разных уровней. Упражнения расположены по грамматическим темам. Достоинствами курса являются возможность проверки своих ответов и компьютерное подведение результатов выполнения заданий. Данный курс эффективен для проведения контроля в компьютерной форме, что сегодня является актуальной проблемой при проведении мониторингов. В данный курс введены интересные игры по разделам грамматики. Также необходимо отметить простоту в пользовании программой. Интерактивный курс “Grammar Practice” Third Edition with CD-ROM (Pearson Education Limited. Longman). В настоящее время данный курс представлен тремя уровнями: Elementary, Pre-intermediate, Intermediate. Учебное пособие построено следующим образом: в конце каждого раздела дается проверка усвоения грамматического материала в учебнике, затем проверка дается на диске (каждое упражнение соответствует определенному уроку). Компьютерная программа построена таким образом, что выполнив задание, его можно проверить в автоматическом режиме и затем просмотреть правильные варианты выполнения задания. Такая возможность позволяет использовать данную программу не только на уроке в группе, но и дома для самостоятельной работы учащихся. Данная программа также предоставляет возможность распечатывания упражнений, что может быть важным для учителя. Интерактивный курс “Way Ahead” (издательство Macmillan). Шесть уровней данного курса включают в себя игры, кроссворды, увлекательные упражнения на закрепление грамматического и лексического материала в игровой форме. Интересно и увлекательно звуковое и графическое оформление программы.

Интерактивный курс “Английский. Путь к совершенству” (издательство “Медиахаус”) состоит из 6 дисков 3-х уровней. В содержание курса включены видеофрагменты, аудиоинформация, диалоги, учебник по грамматике с тестами, “озвученный” словарь, игры. “Витаминный курс. Английский язык” (разработчик: Руссобит). Отличительной особенностью данного курса является его соответствие школьной программе по английскому языку. Разработаны программы для 5,6,7,8-х классов средней школы. Каждый диск содержит более 2500 заданий на грамматику, лексику, чтение, письмо, произношение. Уникальная возможность использования микрофона при отработке фонетики. Также есть возможность тестирования и оценивания знаний. Форма работы может быть индивидуальная и групповая. М.А.Гацкевич. Английский язык для школьников. English Grammar for pupils. Серия “Океан знаний” (разработчик: MagnaMedia Developer, издатель: MagnaMedia Publisher). Курс состоит из нескольких уровней. Основные задачи: изучение и закрепление основ грамматики, развитие навыков устной речи по данным темам. Широко представлены грамматические и лексические темы. Достоинствами курса являются словарь, озвученный носителем языка, большое количество упражнений на грамматику, аудирование, перевод. Необходимо отметить возможность отработки произношения. При пользовании программой обязательна регистрация пользователя для дальнейшего ведения журнала оценок. При выполнении упражнений осуществляется автоматическая проверка всех заданий, а также есть возможность распечатывания упражнений. Благодаря большому количеству упражнений происходит детальная отработка каждой темы. Для пользования данной программой необходимо иметь определенные навыки работы на компьютер.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. За последние десять лет произошло коренное изменение роли и места персональных компьютеров и информационных технологий в жизни общества. Человек, умело, эффективно владеющий технологиями и информацией, имеет другой, новый стиль мышления,

принципиально иначе подходит к оценке возникшей проблемы, к организации своей деятельности. В настоящее время информатизация является важнейшим механизмом реформирования образовательной системы, направленным на повышение качества, доступности и эффективности образования. Информационная культура становится определяющим фактором развития общества. Информационные технологии в образовании способствуют раскрытию, сохранению и развитию индивидуальных способностей обучаемых, активизации познавательной деятельности, формированию информационной культуры. В решении данных проблем помогают различные виды информационных технологий. Как показывает практика, без новых информационных технологий уже невозможно представить современную школу.

Педагог или ученик имеет возможность подкрепить свое объяснение или выступление иллюстративным медиаматериалом: фото, видео, текст и т. д. Тем самым повышается восприятие информации, интерес к прослушиванию, сосредоточение внимания и долгосрочное запоминание.

Благодаря использованию новых информационных технологий в процессе обучения английского языка открываются новые возможности для создания условий, близких к условиям реального общения в стране изучаемого языка: аутентичная, актуальная, мультимедийная или текстовая информация, подлежащая усвоению на иностранном языке, может быть получена в любое время и в любом месте. При этом достаточно легко организовать письменную или устную коммуникацию с носителями языка или другими изучающими данный язык. Таким образом, происходит интеграция электронных медиа в традиционное занятие по иностранному языку: учебные пособия всё чаще дополняются актуальными, аутентичными текстами или актуальным аудио-, видео-, графическим материалом.

Таким образом, современные технологии, такие как новые педагогические технологии, Интернет-ресурсы, создают условия для приближения содержания образования, объема знаний, умений, навыков, а также темпа их усвоения к личности ученика, позволяют реализовать личностно-дифференцированный подход в обучении немецкому языку. Кроме того, они изменяют некоторые функции и роль субъектов (ученика и учителя) учебно-воспитательного процесса.

Используемая литература

1. Агапонов С.В. и др. Средства дистанционного обучения / методика, технология, инструментарий / Под ред. З. Джалиашвили. - СПб.: БХВ-Петербург, 2003.
2. Азимов Э. Г. Материалы Интернета на уроках англ. языка //Иностранные языки в школе 2001 1
- 3.Владимирова Л. П. Новые информационные технологии в обучении иностранным языкам <http://virtlab.ioso.ru/method.htm#>
4. Иностранные языки в школе №2, 2009. Разработка авторских учебных Интернет-ресурсов по иностранному языку.
5. Иностранные языки в школе № 2, 3 2001. Интернет на уроках иностранного языка
6. Каспин И. В., Сегаль М. М.. Новые технологии в обучении иностранным языкам <http://linguact.hyperlink.ru/articles/kaspinandsegal.html>
7. Полилова Т.А., Пономарева В.В. Внедрение компьютерных технологий в преподавание иностранных языков. // ИЯШ. - 2007. - №6.
8. Руденко-Моргун О. И. Компьютерные технологии как новая форма обучения
9. Современные информационные технологии в образовании / И. Роберт / Школа-Пресс / 2004
10. Якушина Е.В. Методика обучения работе с информационными ресурсами на основе действующей модели Интернета: Автореф. дис... канд. пед. наук. - М., 2002.

ЮРИДИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ЕВРАЗИЙСКОМ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ

Иманбердиева Э.Б., к.ю.н., ассоц. профессор

Евразийский технологический университет, г.Алматы, Казахстан

В рамках заявленной темы Международной научно-практической конференции «Инновации в науке, образовании и производстве Казахстана», которая проходит в нашем Евразийском технологическом университете, работа секции «Актуальные проблемы науки и практики в различных отраслях юриспруденции» представляют особый интерес. Мой личный интерес как теоретика-правоведа связан моей научной и педагогической деятельностью, в особенности с преподаваемыми мною в этом университете юридическими дисциплинами.

Среди всех существующих проблем юридического образования хотелось бы назвать одну из актуальной – это подготовка юридических кадров для государственных и частных структур. Актуальность проблемы подготовки кадров в целом вызвана тем обстоятельством, что произошло реформирование системы отечественного образования и науки. Безусловно, речь идет о полном переходе Республики Казахстан к кредитной технологии обучения. Известно, что на прошедшем 12 марта 2010 года в Будапеште II Форуме министров образования стран Европы, было принято единогласное решение 46 стран-подписантов о присоединении нашего Казахстана к Болонской декларации. «Открытость международного рынка труда, - как правильно выразилась Ш.В. Тлепина, - ориентирует население на получение образования, признаваемого за рубежом, конвертируемого диплома о высшем и послевузовском образовании» [1, с. 115].

Другим обстоятельством, придающим актуальность данной теме, является бурное развитие информационно-коммуникационных технологий, которые сейчас в современном мире выступают необходимо важным компонентом образования. Соответственно требуется разработка, внедрение, применение различных IT-технологий обучения. В этом плане Евразийский технологический университет, как следует из его корпоративной философии, стремится к проведению инновационных исследований, внедрению современных IT-технологий образования, отвечать диктующим условиям рынка труда и осуществлению международного сотрудничества [2]. Со своей миссией Евразийский технологический университет успешно справляется, и в этом заслуга научных кадров и членов профессорско-преподавательского состава.

Общепринятым является тот факт, что в индустриально-инновационном развитии любого государства огромную роль и важное место занимают отечественное образование и наука. Делая экскурс в историю, важно напомнить о том, что ровно пять лет назад первый президент РК Н. А. Назарбаев объявил о начале третьей модернизации в нашей стране. Следующие пять основных ее приоритетов намечены обеспечить глобальную конкурентоспособность Казахстану:

«Первый приоритет — это ускоренная технологическая модернизация экономики.

Второй приоритет — это кардинальное улучшение и расширение бизнес-среды.

Третий приоритет — это макроэкономическая стабильность.

Четвертый приоритет — это улучшение качества человеческого капитала.

Пятый приоритет — это институциональные преобразования, безопасность и борьба с коррупцией» [3].

Обратим внимание на четвертое приоритетное направление, где первой поставлена задача: изменение роли казахстанской системы образования и превращения ее в центральное звено новой модели экономического роста. В частности, Президент РК в своем Послании народу Казахстана от 2017 года отметил: «Учебные программы необходимо нацелить на развитие способностей критического мышления и навыков самостоятельного поиска информации» [3].

Между тем, Н.А. Назарбаев не оставил без внимания IT-знания, финансовую грамотность, патриотическое воспитание молодежи. Тем самым, наше государство подтвердило, что отказывается от изжившим себя учебно-методической базы подготовки юридических кадров и выдвигает новые критерии перед профессиональным обучением юристов.

По этой причине свое сегодняшнее выступление хотелось посвятить анализу системы юридического образования и профессиональным программам подготовки юридических кадров в Евразийском технологическом университете. Отмечу, что выбранная тема не является для меня принципиально новой. Ранее, мною на страницах юридической печати поднимались проблемы, часто встречающиеся при осуществлении профессиональной деятельности по подготовке юридических кадров, особенно формам и методам подготовки судейских кадров [4, с. 153-166].

Итак, прежде всего, направим внимание на вузовский компонент, предложенного кафедрой права Евразийского технологического университета студентам самостоятельно на выбор. Примечательно, что в настоящее время студенты ЕТУ 1-го курса обучения по специальности «Юриспруденция» изучают учебную дисциплину «Правовая культура и правовое воспитание». Изучение данной дисциплины проходит параллельно с изучением основного компонента, как: «Теория государства и права». Данное положение вещей свидетельствует о закреплении студентами глубоких знаний о концепциях правопонимания, происхождения государства, в том числе концепции правового государства, на идеях которого построено государство Республики Казахстан. Соотношение правовой культуры и правового государства состоит в том, что формирование правовой культуры граждан является важным условием в построении правового государства РК, а уровень правовой культуры его населения определяет тип государства РК.

От себя отмечу, что для всех нас весьма важно воспитывать будущих юристов в духе уважения к законам и правам человека. Правовая культура обычных граждан определяется глубоким уважением к законам и правам других граждан, а профессиональная правовая культура юристов – глубоким знанием, правильным уяснением, разъяснением и применением законов РК. Поэтому ошибочно утверждать себя правовым государством без соответствующего уровня правовой культуры граждан, государственных служащих и юристов.

Вспомним, что еще в Концепции правовой политики РК от 2002 года, рассчитанной на 2002-2009 годы, отмечено: «В школах и учебных заведениях ввести обязательные или факультативные занятия по актуальным проблемам правовой культуры» [5]. Следующая Концепция правовой политики, охватывающая период с 2010 по 2020 годы, указала на то, что составной частью государственного управления в сфере образования и науки РК являются вопросы правовой культуры, куда входит правовое образование и правовая пропаганда [6]. Последняя Концепция правовой политики РК от 2021 года, продолжая развивать прочно утвердившиеся концептуальные идеи, указала: «назрела необходимость модернизировать систему юридического образования» [7].

Наряду с этим, студенты ЕТУ 4-го курса обучения по специальности «Юриспруденция» изучают учебную дисциплину «Альтернативные способы разрешения гражданско-правовых споров». Читаемый мною курс является особо востребованным в наше время.

Хотелось бы отметить, что, с одной стороны, разработка и внедрение в законодательство и практику Казахстана различных способов урегулирования споров тесно связано с развитием концепции восстановительного и превентивного правосудия. Карательное правосудие, ставшее для постсоветских стран традиционным, негативно сказывается на мировые и отраслевые индексы верховенства права. С другой стороны, они вызваны необходимостью повышения уровня правовой культуры граждан Казахстана, способных самостоятельно без постороннего вмешательства урегулировать, возникший между ними конфликт, который в последующем может стать предметом судебного разбирательства. В основе восстановительного правосудия лежит идея примирения, а в основе превентивного правосудия – предупреждение и предотвращение неправомерных действий. Следуя этой идее, законодатель предусмотрел в качестве альтернативных способов урегулирования споров медиацию, арбитраж, партисипативные процедуры. С вступлением в силу нового Гражданского процессуального кодекса РК от 2015 года, появилось судебное и нотариальное примирение. Почерпнем, что для урегулирования трудовых споров предусмотрены различные примирительные процедуры и посреднические услуги. Все перечисленные способы мы изучаем со студентами.

Изложенные мною сведения подтверждают, что обучение населения юридическому образованию в ЕТУ и подготовка в данном ВУЗе юридических кадров полностью соответствуют государственным общеобязательным стандартам высшего образования, соответствуют концептуальным идеям правового государства, отвечают новым вызовам времени.

Вместе с тем, в качестве предложений, мне бы хотелось, чтобы вышеперечисленные учебные дисциплины были переименованы в «Адекватные способы урегулирования споров» и соответственно в «Правовая культура». Объясняется это тем, что, во-первых, применяемые в качестве альтернативы судебному разбирательству способы сейчас перестали быть альтернативными с появлением процессуальной фигуры «судья-примиритель», который проводит примирительные процедуры. Во-вторых, с вступлением в силу нового Административного процедурно-процессуального кодекса РК, эти способы стали распространяться на сферу правоотношений, возникающие из публично-правовых споров, в которых стороны представлены в лице административного органа и гражданина. В-третьих, термин «адекватные способы» разумеют собой узаконенные законодателем способы урегулирования споров, соответствующие законным способам правовой защиты и методам правового регулирования. Уместно привести удачное высказывание известного всем ученого-юриста. «Но немало и таких, - комментирует Р.Н. Юрченко, - которые пытаются урегулировать конфликт иными способами: совершают самоуправство, привлекают третьих лиц для устрашения и запугивания должников, применяют физическое и психическое насилие и т.п.» [8]. Предоставление сторонам возможность самостоятельно урегулировать спор — вовсе не значит применение в качестве альтернативы способы, которые возможно граничат с законом.

Что касается учебной дисциплины «Правовая культура и правовое воспитание», то само по себе правовое воспитание уже предполагает его направленность на правовую культуру. Правовая культура и правовое воспитание соотносятся между собой цель и средства. Непременен, в формировании правовой культуры мы применяем методы правового воспитания.

И, последнее, в развитых правовых государствах созданы и действуют механизмы защиты прав и свобод человека и гражданина и их объединений, одной из которых представляется – административная юстиция и конституционная юстиция. С 2021 года в РК в форме судебного образования действует система административной юстиции, а с 2022 года будет в форме судебного образования построена система конституционной юстиции. Научный интерес к институтам административной и конституционной юстиции возрастает с каждым днем. Поэтому весьма необходимо изучение студентами юридической специальности дисциплин «Административная юстиция» и «Конституционная юстиция». При этом, изучение студентами дисциплины «Административное процедурно-процессуальное право РК» — не значит изучение института административной юстиции. Объясняется это тем, что форма административного судопроизводства не охватывает все публично-правовые споры, например, судебный контроль, осуществляемый следственными судьями или судами, над ходом досудебного производства проводится в рамках статьи 106 Уголовно-процессуального кодекса РК, жалобы на нотариальные действия продолжают рассматриваться судами общей юрисдикции в порядке особого производства. Соответственно такие вопросы остаются неизученными.

Не претендуя на окончательность выводов, сделанных мною, тем не менее, выражаю надежду на то, что мои предложения будут учтены при составлении рабочих учебных программ и каталога элективных дисциплин.

Использованная литература

1. Тлепина Ш.В. Видный ученый-юрист, организатор юридического образования и науки // Право и государство. – Астана: Изд-во «КазГЮУ». - 2016. - № 4 (73). – С. 115-120.
2. Об Университете ЕТУ // Официальный интернет-ресурс ЕТУ. - URL: <http://etu.edu.kz/about-university/#history> (дата обращения: 17.11.2022)
3. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность». [Электронный ресурс]: Послание Президента Республики Казахстан от 31 января 2017 года. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700002017> (дата обращения: 17.11.2022)
4. Профессиональное обучение судей как одно из приоритетных направлений совершенствования судебной системы РК // "Lex Russica". – М.: Изд-во МГЮА, 2018. - № 3 (136). – С. 153-166. DOI: 10.17803/1729-5920.2018.136.3.153-166
5. О Концепции правовой политики Республики Казахстан [Электронный ресурс]: Утративший силу Указ Президента Республики Казахстан от 20 сентября 2002 года № 949.

Утратил силу Указом Президента Республики Казахстан от 17 июня 2011 года № 102. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U020000949> (дата обращения: 17.11.2022)

6 О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года [Электронный ресурс]: Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858> (дата обращения: 17.11.2022)

7 Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года [Электронный ресурс]: Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 17.11.2022)

8 О процедурах медиации в Республике Казахстан [Электронный ресурс]: Комментарий к Закону Республики Казахстан "О медиации" от 28 января 2011 года № 401-IV ЗРК. Доступ предоставлен Информационно-правовой системой нормативных правовых актов РК «Әділет». Режим доступа: свободный. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/T1100000401> (дата обращения: 17.11.2022)

УДК 811

ВОЗМОЖНОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

*Дюсембиева Ж. А., учитель русского языка и литературы
СШ №9, г. Тараз, Казахстан*

Интернет-среда становится важнейшим в современном обществе источником образовательной информации, уже полным ходом идет программа по цифровизации, которая должна охватить все возможные сферы жизни. Учителя-словесники не могут не учитывать этого в своей повседневной педагогической практике. Освоение интернет-технологий в самое ближайшее время станет и уже становится одной из базовых компетенций учителя. В то же время место Интернета в культуре и, в частности, его роль в образовании ещё требует осмысления подавляющим большинством педагогов.

Мир невозможно представить без цифровых технологий. Каждый привык пользоваться гаджетами, которые намного облегчают повседневную жизнь. Особенно молодое поколение не представляет жизни без смартфонов, Instagram, TikTok, или ютуб. Мы используем цифровые технологии в свободное время, на работе и в школе, т.е. Читаем электронные книги, общаемся в видеочате, заказываем товары онлайн, покупаем электронные билеты, просматриваем в Интернете необходимые ответы, ищем слова в онлайн-словарях и т.д.

Распространение цифровых технологий ведет к качественным изменениям в сфере производства и на глобальных рынках. Цифровые технологии быстро распространяются и обновляются, открывают неограниченные возможности для доступа к цифровым инструментам, материалам и сервисам. Обучаемые и педагоги получают беспрецедентный ранее контроль над своим информационным пространством и его совместным использованием [2].

Стремительный рост популярности цифровых технологий наконец, также из-за пандемии COVID-19, во время которой школы во всем мире были вынуждены перейти на дистанционное обучение.

Развитие цифровой среды – современный процесс в образовании, а цифровые технологии – способ организации образовательной среды. Этот процесс не может не затронуть школьное образование, в том числе преподавание русского языка.

Если в недавнем прошлом приоритетным считалась ориентация на знания, умения и навыки, то можно отметить, что это существует и сегодня. Очевидно, что для учителя работа с

текстом не исчерпывается только чтением художественных произведений или проверкой письменных работ учащихся. Как на уроках русского языка, так и литературы приходится много работать с художественными текстами. Главная проблема современности - большинство детей не хотят много и долго читать. Поэтому считаю, учащимся для чтения не только бумажные книги, но и направлять их в электронные библиотеки. Готовить к урокам текстовые комментарии к изучаемому произведению с выходом на сайты в интернете, ставить ссылки на звуковые и видеофайлы, делать презентации.

Информационные технологии, рассматриваемые как один из компонентов целостной системы обучения, облегчают доступ к информации, открывают возможности вариативности учебной деятельности, ее индивидуализации и дифференциации, позволяют по-новому организовать взаимодействие всех субъектов обучения, построить образовательную систему, в которой ученик был бы активным и равноправным участником образовательной деятельности [3].

Внедрение новых информационных технологий в учебный процесс позволяет:

- Активизировать учебный процесс
- Повысить темп урока
- Увеличить объем самостоятельной работы учащихся.

Сегодня необходимо, чтобы каждый учитель по любой школьной дисциплине мог подготовить и провести урок с использованием информационных технологий, так как теперь учителю представилась возможность сделать урок более ярким и увлекательным. Общаясь с ребятами на уроках русского языка, литературы можно сделать вывод, что необходимо расширять кругозор учащихся, повышать уровень их культурного образования, развивать языковые и коммуникативные навыки и умения. Обучение предполагает общение на уроке как между учителем и учащимися, так и общение учащихся друг с другом.

Управление обучением с помощью компьютера приводит к повышению эффективности усвоения, активизации мыслительной деятельности учащихся. Одно из основных назначений компьютера как средства обучения – организация работы учащихся с помощью программно – педагогических средств, от степени совершенства которых и зависит эффективность обучения [4].

Возьмем интерактивную доску - появилась в школе несколько лет назад. Перед всеми возникли вопросы: Как применить доску на уроке? Как ей пользоваться? Многие столкнулись с проблемой практически полного отсутствия пособий для учителя, которые содержали бы не только описание технических возможностей доски, но и поурочные разработки по той или иной теме.

1. Следующим этапом было подготовка собственных материалов к уроку: создание интересных занимательных заданий, иллюстрации, которые заменят старые таблицы, видеоролики и анимации. Это все является важным элементом, присутствующих в практике любого учителя-словесника, при изучении которого, ученик был бы активным и равноправным участником образовательной деятельности. А так же можно отметить эффективность интерактивной доски на повторительно-обобщающих уроках, заключительных лекциях по курсу и других типах уроков.

Обучение русскому языку в школе как раз та область, где интерактивная доска может принципиально изменить и методы работы, и её результаты. Ведь главной целью преподавания русского языка в школе является формирование языковой, коммуникативной и лингвистической компетенции учащихся.

Второй важный момент, подготовка раздаточных материалов для учащихся. Эффективность урока в случае использования печатных материалов, розданных ученикам, повышается вдвое: за урок можно не только изучить новый материал, но также закрепить его, отработать практические навыки.

Применение компьютера на уроках поможет учителю решить следующие практические задачи:

- увеличение времени общения с учениками, что особенно важно в режиме дискуссии, а не монолога;
- расширение информационной емкости и плотности урока;
- соответствие требованиям, предъявляемым не только педагогическим и ученическим, но и родительским сообществами;
- понимание своей востребованности и конкурентоспособности.

Однако сколько бы пользы не приносили инновации, нельзя забывать об их минусах:

- внедрение компьютерных технологий возможно только при соответствующем технологическом оснащении;
- излишняя автоматизация обезличивает образовательный процесс, отчуждая друг от друга его участников, использование компьютерных технологий приводит к свертыванию социального взаимодействия и общения;
- образовательный процесс на базе компьютерных технологий не учит самостоятельному выражению мыслей вслух, ориентирует обучающегося на электронную шпаргалку;
- развивается психологическая зависимость от работы на компьютере [5].

В рамках проводимой работы по цифровизации системы образования в области реализуется комплекс мероприятий, направленный на улучшение образовательного процесса путем автоматизации государственных услуг, внедрения цифровых технологий, модернизации инфраструктуры. Но за цифровыми технологиями не должна теряться и личность педагога. На первом месте должны оставаться филологические, методические и психолого- педагогические компетентности. Думаю, что эффективность работы учителя русского языка - это не только привычные знания, умения и навыки, но и вклад предметника в развитие *личностных качеств* учащихся.

Использованная литература

1. Госпрограмма «Цифровой Казахстан» утверждена постановлением Правительства РК №827 от 12.12.2017.
2. Трудности и перспективы цифровой трансформации образования. Под ред. А.Ю. Уварова, И.Д. Фрумина. – М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2019.
3. Формирование информационной компетенции учащихся как необходимое условие повышения качества образования - [Электронный ресурс] - <https://multiurok.ru/files/formirovanie-informatsionnoi-kompetentsii-uchashch.html>.
4. Использование информационно-коммуникационных технологий на уроках русского языка, литературы [Электронный ресурс] - <https://urok.1sept.ru/articles/678746.-2020>.
5. Роль компьютерных технологий в образовательном процессе - [Электронный ресурс] - <https://www.informio.ru/publications/id2038/Rol-kompyuternyh-tehnologii-v-obrazovatelnom-processe>.

ӘОЖ 652.3

ЭЛЕКТРОНДЫ ОҚУ ҚҰРАЛЫН ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕ ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Найзағараева А.А., т.ғ.маг., аға оқытушы

С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Астана қ., Қазақстан

Электронды оқу құралы – білім алатын өнім, бірақ дәстүрлі оқулықтан айырмашылығы бұл оқулықты тек компьютер көмегімен ғана көріп шығуға болады. Электронды оқу құралы кәдімгі оқулықтар сияқты барлық талаптарға сай болуы керек. Қазіргі электронды оқу құралдары текстік материалдардан басқа міндетті түрде жақсы ойластырылған графикалық материалдардан тұруы тиіс. Мұнда оқу құралының тек дизайн жағынан емес түсінікті, студент тез қабылдайтын материалдардан тұруы керек. Электронды оқу құралындағы анимация, диаграмма, видеоклиптер, структуралық құрылымы жағынан студенттерді өзіне тартып қана қоймай студенттің есінде қалуына үлкен ықпал етеді.

Елбасы Қазақстанның әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы атты жолдауында «Білім беру реформасы – Қазақстанның бәсекеге нақтылы қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін аса маңызды құралдарының бірі» деп атап көрсетті. Қай заманда да өркениеттің дамуы интеллектуалдық шығармашылық қабілеттіліктің негізінде жасалынған, әлі де солай болып келеді. Шығармашылық адам санасының жасампаздығын және іс-әрекетінің биік белсенділігін көрсетеді. Адам қабілетінің дәрежесі, оның кәсіби іскерлік шеберлігі, бизнес пен кәсіпкерліктің нәтижелілігі, жаңалық ашуы тұлғаның шығармашылық

ойлауына қатысты анықталады. Сонымен қатар, Елбасы «Цифрлы Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын іске асырудың төртінші бағытын - IT-мамандарды даярлау екендігін көрсетті.

Оқытушы жеке көзқарасы бар, соны қорғай білетін жігерлі тұлға, зерттеушілік, ойшылдық қасиеті бар маман, білімді де білікті, көп оқитын, көп тоқитын, білімін күнделікті ісіне шебер қолдана білетін, өзінің студентсын өз бетінше білім алуға үйрете алатын болуы керек. Бұл өмір талабы. Оқытушыда ұйымдастырушылық, құрылымдық, бейімділік, сараптамалық қабілет болуы шарт. Ол сонымен қоса ұлттық құндылықтарды яғни, этнопеддагогика, этнопсихология негіздерін меңгеруі қажет. Ғаламдасуға байланысты «интернет» жүйесін жетік меңгерген, әлемдік білімге сай, мәдениеті жоғары, жеке тұлға тәрбиелей алатын ұстаз болуы қажет. Осыған қарап ХХІ ғасырда оқытушыға қойылатын талаптар зор екенін көреміз.

ХХІ ғасыр – бұл ақпараттық қоғам дәуірі, технологиялық мәдениет дәуірі, айналадағы дүниеге, адамның денсаулығына, кәсіби мәдениеттілігіне мұқият қарайтын дәуір. Бүгінгі білім мазмұны оқытушы мен студенттің арасындағы байланысты субъективті деңгейде көтерудегі демократиялық бастамалардың барлығы оқытушыдер арқылы жүзеге асырылады. Бүгінгі оқытушыды тек пән оқытушы ретінде қабылдау олқылық көрсетеді. Оқытушы қоғам айнасы. Ертеңгі күнімізге аттамас бұрын бүгінгі ұстаздың кім екендігіне баға беріп көрейік. Бүгінгі оқытушы ата-ана, бала бағбаны, қоғам қайраткері. Оқытушы – оқытушы, оқытушы – ұстаз, оқытушы – оқулық авторы, оқытушы – технолог, оқытушы-жаңалықты дәріптеуші, таратушы. Қазіргі таңда дәстүрлі оқыту әдістемесінің заман талабына сай толық білім беруге, меңгертуге кепілдік бермейтіндігін мектеп тәжірибесі көрсетіп отыр. Сондықтан, жаңартылған әдістемелік жүйенің оқыту процесінде іске асу үшін оны технологияландыру қажеттілігі туады.

Біз жоғарыдағы анықтамаларды өз іс-тәжірибемізге қолдану бағытында оларды негізге ала отырып жұмыс істеп жатырмыз. Әсіресе, ақпаратты студентке компьютер арқылы эзирлеу мен тарату үрдісіне ерекше мән беріп отырамын. Себебі, әр түрлі зерттеулерге қарағанда дәстүрлі оқыту кезінде кез келген жақсы оқитын студент информатика заңдылықтарын тұжырымдайды, мысалдар келтіреді. Студенттердің көпшілігі алған білімдерін практикада қолдана алады. Бұл студенттердің оқу материалын формальды жағынан да жақсы білетінін көрсетеді. Кез келген сабақта электронды оқу құралын пайдалану Студенттердің танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай, логикалық ойлау жүйесін қалыптастыруға, шығармашылықпен еңбек етуге жағдай жасайды.

Электронды оқу құралымен оқытудың негізгі мақсаты: Оқыту үрдісін үздіксіз және толық деңгейде бақылау, сонымен қатар ақпараттық ізденіс қабілетін дамыту.

Дәстүрлі оқыту меңгерудің 4 деңгейінің (репродуктивтік, алгоритмдік, эвристикалық, шығармашылық) тек алғашқы екеуін ғана қамтиды, нәтижесінде материалдар жеткілікті дәрежеде меңгерілмейді, білімнің жүйелілігі, беріктілігі қалыптаспайды. Компьютердің көмегімен тақырыпты оқу, зерттеу негізінде меңгеруді эвристикалық және шығармашылық деңгейге жатқызуға болады. Студенттер электронды оқу құралынан оқығанын, көргенін елестете отырып тақырыпқа берілген тест сұрақтарын шешеді. Ал электронды оқу құралында тест сұрақтары күрделенген тест және жеңілдетілген тест түрінде болады.

Қорыта айтқанда, электронды оқу құралын сабақта қолдану барысында студенттер:

1. Қарастырылып отырған тақырыптың мағынасын терең түсінеді;
2. Студент жұмысты орындау барысында ғылыми зерттеу жұмысына тартылады, оның бойында зерттеушілік қабілет пен ынта қалыптаса бастайды.

Кез келген пән оқытушыны компьютерлік кабинетке тартып отырған не? Ең бірінші кезекте сабақты түрлендіру және студенттердің пәнге деген қызығушылығын арттыру. Компьютерлік сыныпта өткен сабақта үйреншікті тыныштық жоқ. Сабақ кезінде студенттер проблемаларды талқылайды, сабақтың барысын қызығушылықпен бақылайды. Бұл кезде оқытушы – студент арақашықтығын ұстау болмайды.

Оқыту үрдісіне информациялық технологияны кең көлемде ендіру педагогикалық еңбектің тиімділігін жоғарылатып, әдіснамалық тәсілдердің арсеналының кеңейуіне алып келеді. Сондай – ақ, студенттің танымдық іс-әрекеттері күшейіп өзіндік жұмыстарды тез орындау мүмкіндіктері артады. Дыбыстық, графикалық, видео, мультимедиа, гипертекстік элементтермен қашықтықтан компьютерлік оқытудың мүмкіндігі пайда болады. Осылайша оқыту құралдарының бірі – электронды оқу құралы. Ол студенттерді даралай оқытуда жаңа информацияларды жеткізуге, сондай-ақ игерілген білім мен біліктіліктерді тесттік бақылауға

арналған бағдарламалық құрал. Қазіргі заман талабына сай электронды оқу құралдарын құру қажет.

Электронды оқу құралының тиімділігі және қойылатын талаптар

Мультимедиялық оқыту құралдарына қойылатын стандартты талаптар Мультимедиялық электрондық оқу құралдарына қойылатын мемлекеттік стандартқа сәйкес осындай басылымдар төмендегідей талаптарға жауап беруі керек:

- бүтіндік. МЭОҚ бүтіндігі осы пән(курс) бойынша білім берудің мемлекеттік стандартына сәйкес оқылатын пәннің мазмұнын МЭОҚ жан-жақты көрсетеді және мазмұнына және оқу мақсатына сәйкес қосымша материал болады;

- ғылымдылық. Ғылымдылық пәндік білімнің оқылатын облысында қазіргі ғылыми талаптарға сәйкес келетін терминологияның қолданылуын түсіндіреді. - жүйелік Жүйелік деген оқу құралының бөлімдерге және қосымша бөлімдерге(модульдер және микромодульдер) бөлу және бөлімдердің(модульдердің) өзара логикалық байланысты болуын талап етеді. - көрнекілік Көрнекілік оқу құралын есте сақтау, түсіну, ұғынуға көмектесетін иллюстрациялардың тиімділігін айтады;

- функциональдылық. Функциональдылық нақты тәжірибелерді алуға бағытталған, нақты функциялардың виртуалды орындалу мүмкіндігін айтады;

- виртуальдылық. МЭОҚ виртуальдығы өндірістік үрдістерді, кинофильм фрагменттерін, белгілі ғалымдардың, саясаткерлердің сөз бастауларын және т.б көрсетуге мүмкіндік береді;

- интерактивтілік. Интерактивтілік – бұл компьютер арқылы жасалынатын МЭОҚ-дағы интерактивті тәжірибелік тапсырмалардың бар болуы;

- тестердің және тәжірибелік тапсырмалардың адекваттылығы тестердің және тәжірибелік тапсырмалардың адекваттылығы дегеніміз тест сұрақтарының және нұсқа тапсырмаларының мазмұны оқылатын материалға сәйкестігін тексеру болып табылады;

- түсті ассоциациялардың тұрақтылығы МЭОҚ бір түсті композициялар негізінде орындалуы тиіс; түстік палитра жұмсақ және эргономикалық талаптарға жауап беруі керек.

Қазіргі кезде білім берудегі ақпараттандыру процесін жүзеге асырудағы өзекті мәселелердің бірі – электронды оқу құралдарын дайындау болып отыр. Ал оларды оқыту процесінде қолдану – сапалы білім берудің бірден - бір құралы болып табылады. Білім берудің кез-келген саласында ойлау жүйесін қалыптастыруға, шығармашылықпен еңбек етуіне жағдай жасайды.

Қазіргі уақытта автоматтандырылған оқыту жүйелері мен оларды құру құралдарының өте көп түрлері үлкен көлемде жасалып шығарылуда. Оқу материалын ұсыну түрі бойынша оларды үш негізгі түрге бөлуге болады қарапайым, мультимедиялық және гипермәтіндік құжат түрінде.

Осы уақытқа дейінгі білім беру саласында тек оқытушының айтқандарын немесе оқулықты пайдалану қазіргі заман талабын қанағаттандырмайды. Сондықтан қазіргі ақпараттандыру қоғамында бұл электронды оқу құралдарын пайдаланбай алға жылжу мүмкін емес. Әр сабаққа арналған бейне көрініс электронды оқу құралында бар. Бұл электронды оқу құралдарын мектепте, жоғары оқу орындарында сабақ бергенде өте тиімді, оқытушы көп ізденбей дайын сабақтарды өз жұмысында пайдалануға толық мүмкіншілігі бар.

Электронды оқу құралы дегеніміз – мультимедиялық оқулық, сондықтан электронды оқу құралының құрылымы сапалы жаңа деңгейде болуы тиіс. Электронды оқу құралы студенттің уақытын үнемдейді, оқу материалдарын іздеп отырмай, өтілген және студенттің ұмытып қалған материалдарын еске түсіруге зор ықпал етеді. Электронды оқу құралының ең қажет элементі – аудиохабарлар.

Енді электронды оқу құралын пайдаланудың тиімді және тиімсіз жақтарына тоқталайық (1- кесте).

1 кесте - Электронды оқу құралын пайдаланудың тиімді және тиімсіз жақтары

Тиімді жақтары	Тиімсіз жақтары
1 Студенттің уақытын үнемдейді, оқу материалын іздеп отырмайды.	1 Психологиялық-педагогикалық талаптардың жоқтығы.
2 Студент оқулықты қажет етпей-ақ информатика негіздерінен кез келген мәліметті алып, оқып үйренуіне болады.	2 Пән аралық байланыстың аздығы.
	3 Көрнекілік материалдарда бірыңғай таңдау.
	4 Оқып үйренудегі мамандық бойынша

3 Тақырыптың үлкен, қиын бөліктерін өткенде қосымша бейнехабар, клиптер, аудиохабарларды пайдаланады.	бағыты ескерілмеген.
4 Сарамандық жұмыстар жылдам түсіндіріледі.	5 Материалды толық қамтуы немесе оқулықтарды толық аудару.
5 Бағдарламаны меңгеруге арналған тест сұрақтарымен қамтамасыз етілген.	6 Студенттің жеке ерекшелігі, денсаулық жағдайы ескерілмеген.
6 Көрнекілік құралдарға деген мұқтаждықты азайтады.	7 Берілген материалдағы санитарлық-гигиеналық нормалардың сақталмауы.
7 Оқытушы әр студент пен дербес, жеке жұмыс жүргізуіне мүмкіндік туғызады.	8 Компьютердің графикалық мүмкіншілігінің қолданылуының нашарлығы және әлсіздігі.
	9 Студенттің тіл мәдениетінің төмендеуі «тірі» қарым-қатынасқа түсе алмауы.

Жоғарыда айтылған тиімсіз жақтарды болдырмау үшін төмендегідей ұсыныс жасауға болады:

- 1 Компьютерді сабақтың белгілі бір кезеңдерінде ғана пайдалану;
- 2 Компьютерді пайдалану уақытын сақтау;
- 3 Компьютерді пайдалануда қауіпсіздік ережесін сақтау;
- 4 Дәстүрлі және электронды оқытуды кіріктіру арқылы жүргізу.

Себебі электронды оқыту – оқу пәнінің негізгі ғылыми мазмұнын қамтитын компьютерлік технологияға негізделген оқыту, бақылау, модельдеу, тестілеу т.б. бағдарламалар жиынтығы. Электронды оқу құралы жай оқулықтарға өте тиімді қосымша мүмкіндіктер береді.

Атап айтқанда:

- кері байланысты іс жүзінде тез арада қамтамасыз етеді;
- жай оқулықтағы кездеспейтін қосымша материалдарды электронды оқу құралдарынан

қысқа уақытта табуға болады;

- гипермәтінді түсіндірмелерге өту барысында уақытты үнемдеуге көмектеседі.

Электронды оқу құралдарына қойылатын талаптар [4]:

- 1 Жан-жақтылығы;
- 2 Ізгіліктілік;
- 3 Бейімділігі;
- 4 Модульдік;
- 5 Экономикалық тиімділігі;
- 6 Тұтынушыға бағдарлау.

Электронды оқу құралын жасау барысында мынандай негізгі талаптардың орындалуы қажет:

- компьютерде қолданылатын ақпараттық – оқу материалдары мен тексеру, бақылау сұрақтары, айқын, әрі түсінікті болуы шарт;

- берілген оқыту әдістемесін толықтыру немесе жаңа оқыту әдістемесін жасау, яғни оқу процесіне сай компьютердің функциональдық ерекшеліктерін ескере отырып, бұрынғы дидактикалық тәсілдерді жетілдіретіндей мүмкіндіктер болуы тиіс;

- оқу құралының жалпы сценарийін және пәннің әрбір тақырыбының, сабақтың және сабақ ішіндегі белгілі бір кезеңдердің жеке “сценарийін” жасайтындай мүмкіндіктер болуы қажет;

- даярлаған бағдарламаның «ашықтық» деңгейін анықтау, яғни оны пайдаланушылар (оқыту ісін нақты түрде жүргізіп отырған оқытушылар) оқу құралының белгілі бір функциональдық блогын оқу жүйесінің соңғы талаптарына сәйкес өзгерте алатындай мүмкіндігі болуы керек. Мысалы, оқу құралының тексеру блогына жаңа есептер қосу немесе оқу процесін басқару бөлігін жетілдіру, т.с.с.

Электронды оқу құралының құрылымы мен оның негізгі қасиеттері

Электронды оқу құралының негізгі қасиеттері:

- жинақтылық;
- жүйелілік;
- эстетикалық көркемділігі;
- жылдамдылығы және т.б.

Электронды оқу құралының құрылымы:

- материалдың мәтін, сурет, график, кескін, кесте және т.б. түрде баяндалуы [5].

Ол оның дәстүрлі оқулықтан ерекшелігін көрсетеді:

- материалдың кескін түрінде баяндалуы-оқулық мазмұнының графиктік-мәтіндік түрде бейнеленуі. Онда оқу материалының негізгі идеясын айқындайтын үзінділерін студенттің меңгеруіне ыңғайлы етіп, графиктік түрде бейнелеу;

- өзіндік тексерудің (өзіндік бақылаудың) тестілік жүйесі. Онда оқу материалын қаншалықты деңгейде меңгергенін айқындайтын сұрақтар мен тапсырмалар беріледі.

Электронды оқу құралын құрудың құрылымдық элементтері:

- сыртқы беті;
- титулдық экран;
- мазмұны;
- аннотация;
- оқу материалының толық баяндалуы;
- оқу материалының қысқаша мазмұны;
- қосымша әдебиеттер;
- өзіндік білімді тексеру жүйесі;
- мәтіндік үзінділерді іздеу функциясы;
- авторлар тізімі;
- оқу құралымен жұмысты басқару жүйесі.

Электронды оқу құралын құру жолдары

Осыған байланысты электронды оқу құралдарын дайындауда мынадай дидактикалық шарттарды ескерген жөн [6]:

- белгілі бір пәнге байланысты дайындалған оқу құралының сол пәннің типтік бағдарламасына сәйкес болуы;

- электронды оқу құралдары курста оқытылатын тараулар мен тақырыптарға қатысты дәріс конспектісін қамтитын негізгі сарамандық және тәжірибелік тапсырмаларды орындауға арналған қосымша материалдарға анықтама, библиографиялық көмекші, аралық және қорытынды бақылау сұрақтарынан тұратын тест материалдарды дайындауда пайдаланылған әдебиеттер тізімдері бөлімдерін қамтуы;

- белгілі бір тақырыпқа қатысты материал 2-3 экрандық беттен артық болмауы.

Түрлі сабақтарда электронды оқу құралымен жұмыс нәтижелерін бағалау үшін түрлі диагностикалық зерттеу жұмыстарын жүргізуге мүмкіндік бар:

- 1 білім мониторингісі;
- 2 сауалнамалар;
- 3 түрліше тестілік бақылаулар;
- 4 жеке студенттермен әңгіме, пікір алмасу т.б.;
- 5 студенттерды сырттай бақылау.

Электронды оқу құралдарын қолдану барысында студенттердің сабаққа деген қызығушылығының күрт артқандығын жоғарыда айттық. Сондай-ақ, оқытушыдер де өздеріне қажетті әдістемелік, дидактикалық көмекші құралдарды молынан қолдана алады. Заман табына сай жас ұрпаққа сапалы білім беруде электронды оқу құралын халқымыздың салт-дәстүрлерін дәріптеуде пайдалануды – оқытудың жаңа технологиясының бір түрі ретінде қарастыруға болады. Ой өрісі дамыған шетелдік білім жүйесінен қалыспайтын жас ұрпаққа білім беру жолындағы ортақ міндетті өз мәнінде жүргізу қажет деп ойлаймыз.

Электронды оқу құралын жасаудың ақырғы кезеңі оны бағдарламаға айналдыру, яғни машина тілде кодтау ісі болып табылады. Осындай қолданбалы бағдарламалық жабдықтау жасау көптеген жүйелік бағдарламалар арқылы жүргізіледі, олар: HTML, CSS, JavaScript (немесе VBScript), Flash, PHP (немесе Perl) және MySQL т.б. Бұларды пайдалану артықшылығы:

- бағдарлама жасау мерзімін қысқарту;

- бағдарлама жасау мен оны пайдалану кезеңдерін барлығында да оны сүйемелдеу ісінің жеңілдігін қамтамасыз ету;

- электронды оқу құралының мазмұны мен құрылымына сәйкес оны пайдаланушы оқытушыға материалдарды аздап түзету-толықтыру мүмкіндіктерін беру;

- оқу құралының кейбір бөліктерін өзгерткенде (толықтырғанда) тұтынушы интерфейсінің өзгеріссіз күйде сақталуы.

Электронды оқу құралын құрастыру алгоритмі:

- оқу пәнінің мазмұндық көлемін бағалау;

- үйренушінің білімділік, икемділік дағдыларын қалыптастыру;
- оқу материалын өзіндік білім алу деңгейіне бөлу;
- глоссарий дайындау;
- лекциялар конспектісін дайындау;
- тест материалын дайындау;
- материалдарды электронды түрде дайындау;
- өзіндік және практикалық сабақтардың материалын дайындау.

Қорыта келгенде, қазіргі уақытта білім беру үрдісіне электронды құралдардың енгізілуі білім алуға жаңа мүмкіндіктер ашатындықтан аса маңызды болып отыр. Бұл дәстүрлі оқыту түрін жокқа шығару емес, керісінше, ақпараттық технологияларды пайдалана отырып, оқытудың жаңа түрлерімен толықтыру қажеттілігін уағыздайды. Бүгінгі таңда жоғары оқу орындары қазіргі технологиялармен заман талабына сай бола алады. Ақпараттық технологияларсыз оқыту тиімділігін арттыру, бәсекеге қабілетті оқу орны қатарына қосылу мүмкін емес.

Электронды оқу құралы студент үшін дайын материал. Электронды оқу құралдарымен жұмыс істеу әрбір студенттің өз мүмкіндігін есепке ала отырып, оқып үйрену ісін жеке дара жүргізу болып саналады.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Халықова К., Қашағанова Г.. Электронды оқулық – оқыту тиімділігін арттыру құралы ретінде. Ұлт тағылымы, Алматы 2007, №1/(2)
2. ҚР «Ақпараттық технологиялар. Электронды басылым» туралы 34.017-2004 мемлекеттік стандарты
3. Халықова Г. және т.б. Электронды оқулықты дайындаудың талаптары. // Халықаралық ғылыми-әдістемелік конференциясының еңбектері. Шымкент. –2004. -469 б.
4. Алейников В.В., В.Н. Алдушонков «Использование мультимедийного учебника как средства компьютерных технологий при обучении Студентов»
5. Ларионов А.М., Майоров С.А., Новиков Г.И. Вычислительные комплексы, системы, сети. Л., Энергоатомиздат, 1987.
6. Коцюбинский А.О., Грошев С.В. Современный самоучитель в сети Интернет. Быстрый старт:Практ.Пособ.–М.Изд. ТРИУМФ,1997.– 464 с.
7. Холщлаг М.. HTML 4.0. – М.2003, 869 с.
8. Левин М.П., Алексеев Ю.М. 2 в 1: Самоучитель разработки Web-сайтов: HTML, CSS, графика, анимация, раскрутка ТРИУМФ 2008
9. Мұхамбетжанова С., Бектемісова Ә., Клещенко И.Интернет-технология. HTML тілінде Web-беттерін құру негіздері
- 10.Федорчук А. Создание Web-сайтов. – Киев. 2002, 212 с.
- 11.Донской М. Интернет и пользования интерфейсы//Мир Интернет, 1999.- №9.

ӨОЖ 378.147

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ САБАҒЫНДА ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ЕНГІЗУДІҢ ТИІМДІ ЖАҚТАРЫ

Сугуров Ж.Ж., Мукалимов А.Т.

Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Білім саласындағы жаңа технология аса қажетті педагогикалық мәселелердің шешімдерін табуға, ой еңбегін арттыруға, оқу процесін тиімді басқаруды қамтамасыз етеді. Жаңа технологияларды оқыту үрдісінде қолданудың негізгі ерекшелігі ол оқытушылар мен оқушыларға өз бетімен және бірлесіп шығармашылық жұмыс жасауға көп мүмкіндік береді және оны педагогикалық мақсатта пайдалану оқушылардың зердесіне, сезіміне, көзқарасына әсер ете отырып оның интеллектуалдық мүмкіншіліктерін арттыруға көмектеседі.

Дене тәрбиесінің әлеуметтік жүйе және қоғамдық құбылыс есебінде дене тәрбиесі жүйесін, оның қалыптасуы мен дамуының негізгі заңдылықтарын, оның қызметі мен

құрылымын танып, білудің қажеттілігі білім мен тәрбие талаптарына сәйкес өсіп келе жатқан ұрпақтың дене тәрбиесін қамтамасыз ету үшін керек.

Дене тәрбиесі тек мектептегі дене шынықтыру сабағы ғана емес, олснымен қатар ЖОО-да және сабақтан тыс, денсаулыққа байланысты шаралар жүйесі екенін ескерсек, қазіргі кезеңдегі білім беру орындарындағы дене тәрбиесінің жүйесі жастардың денсаулықтарын нығайтумен қоса, тұлға бойындағы биологиялық-психологиялық қажеттіліктердің жан-жақты жетілуіне, өмірге белсенді ұстаным мен ізгілікті қатынастарын дамытуды меңзейді.

Мұндай маңызды әдістеме ғылыми және оқу пәні ретінде жетекші рөл атқаратын, дене тәрбиесі саласындағы кәсіптік бағытта болашақ мұғалімдерді дайындауды жүзеге асыратын жоғары оқу орындарындағы оқыту жүйесіне тікелей байланысты.

Қазіргі кезеңде жалпы орта мектептердегі оқу бағдарламаларын құрастыру бағыт-бағдары өзгерді. Алайда, бұлардың бәрінде мектеп оқушыларын қайда оқитындығы ескерілмейді, олардың меңгеруі тиіс негізгі дағдылар мен қабілеттер, оқу нормасын тапсыруға арналған шарттар көрсетілген.

Денені шынықтыру жаттығуларының орындалуы қозғалыс дайындығының деңгейі туралы мәлімет береді. Дегенмен, бұл бағдарламалар базалық, үлгілік сипатқа ие, сондықтан оларды әрбір педагог жергілікті жағдай мен салт-дәстүрлерге орай өзгертулер мен толықтырулар енгізіп, өзгерте алады.

Дене тәрбиесі мәселелерін шығармашылық тұрғыда шешуге, өзгермелі өмір жағдайында инновациялық процестер мен жаңашыл бағыттарды дер кезінде меңгере отырып, тәжірибеге сын көзбен қарап, дене тәрбиесі міндеттерін жүзеге асыруға белсенді, салауаттылық пен дене мәдениетін меңгерген маман даярлаудың маңыздылығы артуда.

Дене тәрбиесін, жаңа технология мен озат тәжірибені ұлттық және жалпыадамзаттық құндылық қағидаларымен сабақтастыра зерттеу – бүгінгі күн талабынан туындап отырған педагогика ғылымының міндеттерінің бірі. Дене тәрбиесінің мәнін бүгінгі жаңа заман талабына сәйкес қарастыру – бұл адамды өзі өмір сүрген ортаның жемісі ғана емес, сол ортадағы дене мәдениеті, адамгершілік қарым-қатынасы әрекетімен көрінетін субъект деп танылуымен айқындалады.

Қоғамның елеулі өзгерістерге түсуі, адамның мақсат-мұраттарына, тұрмыс-тіршілігі мен мінез-құлқына, сондай-ақ өзінің жеке басына да субъект ретінде өзгеріс енгізуде. Оның үстіне қоғамдағы салауаттылық, дене мәдениеті мен рухани құндылықтардың табиғаты, мәні, шығу тегі және атқаратын қызметтері туралы жан-жақты зерттеу, оқушылардың дене тәрбиесін салауаттылық дене мәдениеті мәселесімен байланыста қарастыру қажеттігі біздің тақырыбымыздың өзектілігін айқындай түседі.

Елімізде бәсекеге қабілетті білім – білім беру саласының ең басты міндеті болып отыр. Білім – қоғамды тұрақтандыратын, рухани мұраны сақтайтын, ұрпақты ұрпаққа сабақтастыратын құрал. Қолда бар мүмкіндікті пайдаланып оқытудың жаңа әдіс-тәсілдерін тиімді қолдану, жаңа технологияны әркімнің өз сабағында пайдалану арқылы оқушы жастарды халықтың дәстүр үрдісінде адамгершілікке, салауатты өмір сүруге баулу дені сау ұрпақ тәрбиелеу дене шынықтыру пәні оқытушыларының басты міндеті.

Дамудың алдыңғы қатарындағы елдердің білім дәрежесімен теңесу – еліміздің біліми саясатының негізгі көздегені. Дамыған елу елдің қатарына енудің алғышарттарының бірі де осы сапалы да бәсекеге қабілетті білім.

Сондықтан да еліміздегі мектептердегі, ЖОО мен білім берудің басты ұстанымдары мен міндеттері, әрекеттері, жолдары осы мақсатқа орай ұйымдастырылады.

Мақсатқа жетудің түрлі жолдары бар. Солардың бірі де бірегейі оқытудың жаңа технологияларын пайдалану. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының (Астана, 2000 жыл) 18-бабының 8-тармағында: «Оқытудың жаңа технологияларын сынақтан өткізу, білім берудің жаңа мазмұнын енгізу үшін білім беру ұйымдарында эксперимент тәртібімен іске асырылатын білім беру бағдарламалары әзірлену мүмкіндігі», - атап көрсетілген [1].

Осыған орай қазір еліміздегі көптеген ЖОО, мектептерде білім берудің жаңа жүйесі енгізіліп, әлемдік білім беру кеңістігіне бет алуда. Білімі мен ғылымы өз дәрежесінде дамыған елдер көш бастап, қашан да елдік дамудың кез келген саласында озық тұрары сөзсіз. Бізде осы көштен қалмаудың қамын жасап бағудамыз.

Жалпы орта мектептердегі «Дене тәрбиесі» пәнінің мақсаты әлі күнге дейін толықтыруды қажет етеді, осыған орай оның ғылыми негізделген бағыт-бағдарын жасау қажеттілігі

туындайды. Осы бағыттағы ізденістердің тиімдісі дене тәрбиесі сабағында дәстүрлі емес оқыту құралдарын қолдануды зерттеу болып табылады.

Дене тәрбиесі өсіп келе жатқан жас ұрпаққа білім мен тәрбие беру саласының бір тармағы болып табылады және ол жеке тұлғаның жан-жақты дамуына, күшті де қуатты болып өсуіне, ұзақ уақыт шығармашылық еңбекке жарамды адамды қалыптастыруға, оны Отан сүйгіштікке дайындауға қызмет етеді.

Республикамыздағы білім беру саласында және әртүрлі қолдану салаларына байланысты жаңа бағыттағы спорт, дене тәрбиесі жүйесі бойынша мамандарға деген сұраныстардың артуы, оларды дайындаудағы білімділігі мен қабілеттілігі, біліктіліктің қазіргі талаптарға сай болуы өте үлкен маңызды жұмыстарды атқаруды талап етеді және болашақ педагогтардың кәсіби даярлығын, білім стандартына, мазмұнына сай жетілдіру мәселелері көкейкесті мәселе болып отыр.

Көрсетілген міндеттерді толық жүзеге асыру дене тәрбиесі жүйесіне тікелей байланысты. Дене тәрбиесін жүзеге асыру – денсаулықты нығайту, білім беру, дамыту, тәрбиелеу міндеттерін шешуге арналған педагогикалық жұмыстардың бірі бола отырып, жеке тұлғаның денсаулық деңгейін арттыру, табиғи күш-қуатын нығайту, дене мүшелерін гигиеналық негіздері мен дене- қозғалыс қабілеті мүмкіндіктеріне сай, өз бетінше қимыл-қозғалыс жаттығуларын орындап, өзін- өзі үнемі дамытып, көңілді де сергек жүруге баулиды.

Болашақ ұрпағымыздың денсаулығының мықтылығы, салауатты өмір сүруі мектеп мұғалімінің жеке басымен оның жоғары оқу орнындағы теориялық жеке тәжірибелік дайындығының дәрежесіне тікелей байланысты. Осыған орай оқушылардың дене тәрбиесі жүйесін жүзеге асыру жұмыстарын ұйымдастыруға болашақ мұғалімдерді даярлау ісін кәсіби дайындықтың ажырамас бөлігі ретінде қарастыру керек.

Дене тәрбиесі және спорт мамандары күрделі әлеуметтік міндеттерді шешуге араласумен бірге оқушылардың психологиялық ерекшеліктеріне сай, оқу-тәрбие міндеттерін шешуде олардың рухани жетекшісі де болуы тиіс.

Оқушыларға дене шынықтыру сабақтарында жаңа технологияны пайдалану оқыту мен тәрбиелеудің жалпы заңдылықтарына бағынған. Сондықтан оны іске асыру барысында дене тәрбиесінің жас және жыныстық ерекшеліктерін ескере отырып, осы заңдылықтарды көрсететін жалпы педагогикалық ұстанымдарды басшылыққа алу қажет. Ол ұстанымдарға жататындар: жан- жақтылық, саналылық пен белсенділік, бірте-бірте жасалатын әрекет, қайталамалық, көрнекілік, жеке даралық.

Оқу үдерісінің үздіксіздігі негізгі үш қағидаларда көрініс тапқан:

- а) оқу-тәрбие үдерісі көп жылғы және жыл бойындағы сипатқа ие болуы тиіс;
- ә) сабақ барысында әрбір келесі сабақтың әсері алдыңғы сабақтың ізінше қатпарлы әсер қалдыруы тиіс, себебі жас оқушының ағзасында алдыңғы сабақтардың әсерінен пайда болған жағымды өзгерістер беки түсуі және жетіле түсуі қажет;
- б) демалыс жұмыс қабілетін қалпына келтірудің арта түсуі үшін жеткілікті болуы тиіс.

Дене жүктемелерін бірте-бірте және жоғары деңгейге арттыру ұстанымы олардың көлемі мен қарқындылығының, оқушыны дайындауға қойылатын талаптардың бірте-бірте күрделенуінің үздіксіз арта түсуімен байланысты болып келеді.

Сабақтарды бір-бірте күрделендіру оқушыны дайындаудың мүмкіндіктері мен деңгейлеріне сәйкес келіп, олардың спорттық жетістіктерінің үздіксіз арта түсуін қамтамасыз етуі тиіс. Дене жүктемелерінің толқынды түрде өзгеру ұстанымы олардың динамикасының толқынды сипатын көрсетеді, себебі ол салыстырмалы алғанда оқу – тәрбие үдерісінің кіші-гірім үзіндісіне, немесе сабақтардың кезеңдері мен тұтас бір дәуіріне де тән болуы мүмкін.

Спорттық техника мен оны жаңа тұрғыда жетілдіруге үйрету әдістерінің кез-келген түрінің жағымды жақтары бар, бірақ ол жеке қалпында шапшаң әрі тиімді үйретуді толық қамтамасыз ете алмайды, сондықтан спорттық техниканы меңгеру барысында барлық әдістер бірін-бірі толықтыратын түрде қолданылады.

Олар жиірек бір уақытта пайдаланылады. Қимыл-қозғалыстарды белгілі реттілікте игеру. Атап айтқанда: дайындалып жүрген оқушылардың оқуға деген жағымды ынтасын қалыптастыру; қозғалыс қимылының мәні туралы білімді қалыптастыру; әрбір спорт түрлері бойынша үйренетін қозғалыстар туралы толық түсінікті қалыптастыру; үйренетін қозғалыс қимылын тұтастай игеру. Сөйтіп, қимылға үйрету дегеніміз - бұл білім алу, қозғалыс икемділігін қалыптастыру және тиісті дене жағынан қалыптасудың қасиеттерін тәрбиелеу.

Талдау, жалпы білім беру мектептерінде оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастыру мен басқаруға білім беру мен спорттық мекемелерге тән құрылымдар - мақсат, жалпы және арнайы (арнайылық) міндеттер, әдістер мен қағидалар, оқу кеңістігінде жүзеге асатын, нақты бағыттылығы бар, оқу материалының теориялық және тәжірибелік мазмұны кіретінін көрсетті.

Дене тәрбиесі сабағында оқытудың дәстүрлі емес құралдарын қолдану барсында оқушылардың дене тәрбиесін дамыту технологияларын жетілдіруге; дене тәрбиесі сабақтарында оқушыларды адамгершілікке тәрбиелеуге, дене тәрбиесі арқылы жеке тұлғаның психофизиологиясын өзгеруге: өзін-өзі реттеуін қалыптастыру; дене тәрбиесі сабақтарын пәнаралық байланыс арқылы жетілдіру; дене қабілетін рухани құндылықтар арқылы дамыту; релаксация арқылы жеке тұлғаның психофизиологиялық қабілеттерін дамыту; психикалық қуат мүмкіндіктері мен дене тәрбиесін сабақтастырып дамытуға т.б. қол жеткізуге болады.

Пайдаланған әдебиеттер

1. ҚР Президентінің «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы
2. Жаманқұл П.Қ., Муфтибекова З., Орынбаева Н.Н. Оқулықтағы көркем шығармаларды оқытудың әдіс-тәсілдері. 2010.-13 б.
3. Қазақстан Республикасы білім беруді дамыту тұжырымдамасы
4. Тайжанова С., Қарақов А. Дене тәрбиесі. Оқулық. Алматы, ССК 2019. 400 бет. (Өңделіп, толықтырылып екінші басылуы)
5. Мұхамеджанова Ұ. Дене шынықтыру пәнін оқыту әдістемесі. Астана. Фолиант-2017.

ӘОЖ 903

ТАҢБАЛАР МЕН БЕЛГІЛЕР ТАРИХЫ

Серік Аружан., студент

*Ғылыми жетекшісі: Рысбекова Г.Е., п.ғ.к., қауымд. профессор
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан*

Кіріспе. Адамдар ежелден белгілі бір табиғат құбылыстарының себептерін іздеп, оларды сипаттап, түсіндіру үшін әртүрлі белгілерді пайдаланған. Біздің заманымыздағы символдардың көпшілігі ғаламның мәндері мен заңдылықтарын түсінуге арналған құралдар болып қала береді.

Адамзат тарихында негізінен әмбебап белгілер жүйесі қалыптасты. Ол мүсін, құрбан шалу таңбалар, белгілер түрінде бізге жетті. Қарапайым тілмен айтсақ, таңба (грек тілінен аударғанда symbolon – белгі, анықтайтын айырмашылық) адам өзінің заттар туралы ойын жеңілдетілген белгілер түрінде білдіргенде пайда болып қалыптасты.

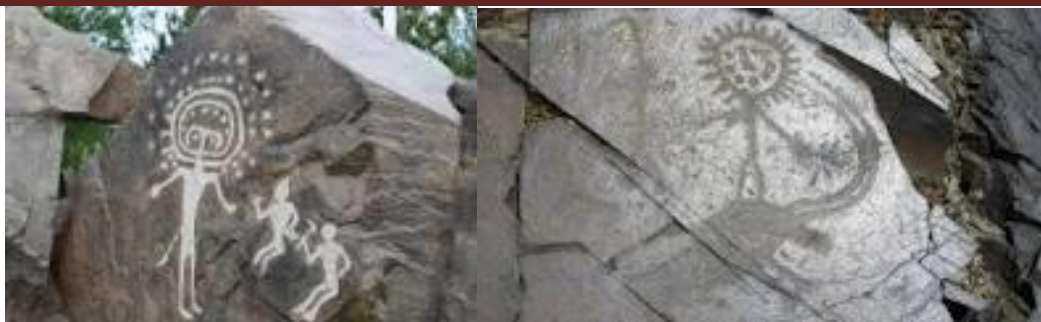
Уақыт өте келе бұл таңбалар мен белгілер барған сайын көп қырлы болып, жаңа байланыстарды тудырады, нәтижесінде таңба әлемді терең түсінуден бірге жүреді. Таңба белгісі – адамға құбылыстардың жасырын мағынасын түсіндіретін қолтаңба және жол болып есептелінді.

Негізгі бөлім. Әрқайсысына дерлік әр уақытта белгілі болған бірнеше іргелі тарихи архетиптерді еске түсірейік.

Шеңбер – кеңістік пен уақыт тұтастығының, оның шекарасынан тыс мәңгілік бастаудың түсініксіздігінің ең көне және жұмбақ нышандарының бірі. Шар түрінде ол өмірді қамтамасыз ететін күнді бейнелейді. Күн өмірді бере алатын және алатын күн культтері бар.

Күннің орнын анықтайтын тас дөңгелектерді, мысалы, Сиу тайпасы күн биі сияқты салт-жораларды жоспарлау кезінде пайдаланған. Шеңбер уақыттың шексіз қозғалысын бейнеледі.

Күн адам бейнесі.

Еуразия кеңістігінде тарихта «прототүрк» деп танылған ата-бабаларымыздың тілдік деректері, жазулы мәтіндері бізге жетпеді. Қазірге дейін тілі мен жазуына қатысты айғақтар анықталынбаған. Өйткені ол кезеңдерде жазу-сызудың болмауына байланысты, оның ілкі формалары - алғашқы қарапайым суреттер, петроглифтер, пиктограммалар, идеограммалар, жартас суреттері, символдар, таңбалар көптеп қолданыла бастады. Ол сызба суреттерде күн, ай, жұлдыздар, жылқылар, жыртқыш аңдар, бұғылар, адамдар, арба көлік құралдары, қару-жарақтары сияқты алуан түрлі семантикалық көріністер болатын. Демек, аталмыш артефактілердің барлығы дерлік жазудың, жазба мәтіндердің алғашқы көріністері деуге болады.

Таңбалытас.

Көптеген халықтардың белгілері мен таңбалары бір-біріне ұқсастығы бар.

Пирамидалық ғибадат орындары тау шыңдарында ғана емес, сонымен қатар селвада да тұрғызылған. Аспанға бағытталған алаң мен құрбандық үстелі пирамиданы құрайды, жасанды қорған орталықтағы биіктікпен әлемнің төрт жағының байланысын білдіреді. Құрбандық үстелі – киелі таудың, аспан мен жердің тоғысқан жері, жоғарыда құдайлар, төменде адамдар тұрады деп есептелді.

Пирамида

Біздің дәуірімізге дейінгі VIII-III ғасырларға жататын Сақ қорымында 47 қорған бар. Оның 20-сы ірі қорымдарға жатады. Мұнда сақ пен үйсін тайпасының ақсүйектері жерленген. Диаметрі 80-159 м болатын, ал биіктігі 10-14 метр болатын қорғандарда ақсүйектер тұқымы түгел жерленетін болған.

Сақ қорған дала пирамидалары

Төрт түлікті қолға үйреткенге дейін, палеолит дәуірінде жылқы бейнелері культтік мәнге ие болды, адамдар олардың жерден өмір беретін бұлақтарды қағып, тіпті Күнді жылжыту қабілеті бар леп сенген.

Келттердің арасында ақ атты таңбалық күшті культі болды; немістер арасында бұл Вотан құдайының символы; троялық соғыстың атақты оқиғалары Посейдон культінің жылқысымен байланысты; ал гректер ақ аттар, Посейдонға құрбандық шалып, теңізге лақтырылды.

Тұлпарлар

Бүгінгі тарихшылар әлемінде болып жатқан жаңалыққа үңілсек, жылқы алғаш рет Еуропа жерінде қолға үйретілген деп санап келген. Тек Ботай мәдениеті ашылғаннан кейін жылқының алғаш рет Солтүстік Қазақстанның аумағында қолға үйретілгені ғылыми түрде дәлелденді. Ботайлықтар тек жылқыны қолға үйретіп қана қоймай, тұғыш болып қымыз ашытуды да ойлап тапқан. Олардың қымыз ашыта білгендігінің дәлелелі табылған қыш ыдыстың қабырғасындағы май қышқылдарының дағымен байланысты. Ал ыдыс қабырғасындағы дақтар бие сүтінің ізі екені анықталған. Американ археологы Дэвид Энтони 2007 жылы жарық көрген «Жылқы, дөңгелек және тілдер» атты кітабында бұл аймақтағы жылқының қолға үйретілу мезгілі шамамен біздің дәуірімізге дейінгі 2500 жыл деп жазады. Яғни жылқының қолға үйретілгеніне шамамен кем дегенде 4500 жыл болды деген сөз. Ботай мәдениетін зерттеушілер тұрақтың 6 мың жыл бұрын құрылғанын айтады.

Көне заманда бабаларымыз байлықты жылқы санымен өлшеген. Бірнеше үйір жылқысы бар дәулетті кісілер өз жылқыларын баран топ (қара), қылаң топ (ақ) деп екіге бөліп ұстапты. Жылқының ең жақсы түсі – "қаракөк", ал жаманы – "ала" деген түсінік бар. Жалпы көшпенді қазақтар жылқының түсін 300-ге жуық атаумен атаған екен.

Тасқа салынған сурет

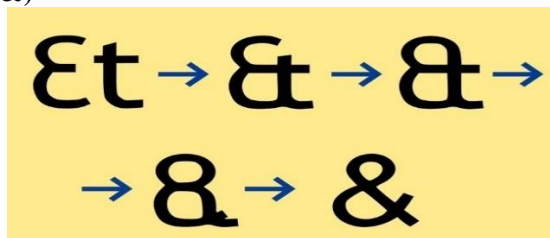

Келесі біздің зерттеуіміздің бағыты бүгінгі қолданыста жүрген таңбалар мен белгілер тарихы туралы.

Бүгінде біз мындаған белгілер мен таңбаларды көреміз. Біз тіпті олардың кейбірін сөз таба алмаған кезде ең күшті сезімдерді білдіру үшін қолданамыз. Бірақ сіз олардың қайдан келгенін ойлап көрдіңіз бе? Ал біз оларды дұрыс пайдаланамыз ба?

Амперсанд (таңба &)

Амперсанд белгісі (&) латынның et (немесе ағылшын және) одағын, яғни «және» дегенді білдіреді. Мұндай лигатура Ежелгі Римде ойлап табылған. Цицеронның жеке хатшысы болған Тиро жазуды тездету үшін «Тирондық белгілер» деп аталатын өзінің қысқарту жүйесін ойлап тапты.

Кейіннен бұл белгі Еуропа мен Америкада тамыр жайғаны сонша, ол ұзақ уақыт бойы ағылшын алфавитінде соңғы орында болды және ол 20 ғасырдың басында ғана жойыла бастады. «Амперсанд» сөзінің өзі And per se and сөзінің аббревиатурасы. Уақыт өте келе et әріптерінен таңбаның пішіні өзгерді, сондықтан мұндай белгі пайда болды.

Жүрек

Мұнда бәрі күрделірек, себебі, «Махаббат жүректе өмір сүреді» дегеніне қарамастан, жүрек символының шынайы жүрекпен көп ұқсастығы жоқ екенін бәрі біледі. Бірақ оның шығу тегі туралы бірнеше гипотеза бар.

Бір-біріне қарай жүзген жұп аққулар жанасу сәтінде жүрек пішінін құрайды. Көптеген халықтардың мәдениетінде бұл құстар махаббаттың, адалдықтың және берілгендіктің символы болып табылады, өйткені қалыптасқан жұп өмір бойы бірге қалады. Аққуды қазақ халқы ежелден қастерлеп, бақыттың бастамасы, жақсылықтың жаршысы, пәктіктің, сұлулықтың белгісі деп есептейді, әрі киелі құс төресі санап, оған еш уақытта оқ атпайды. Аққудың аталығын “саһар”, балапанын “көгілдір”, мойнын “сұңғақ” деп дәріптейді.

Тағы бір гипотеза бойынша жүрек белгісі бастапқыда әйел символы болғанын айтады. Оның өзі әйел жамбастың пішінін бейнелейді. Ежелгі гректер тіпті Афродитаға арнайы ғибадатхана салды. Бұл жерде әйел бөксесіне табынатын жалғыз ғибадатхана болған.

Жүрек белгісі шырмауық жапырағының пішіні деген нұсқа бар. Гректер арасында құмырада ол әдетте шарап жасау құдайы, құмараның меценаты Диониспен бірге бейнеленген.

Дәрігерлік белгі

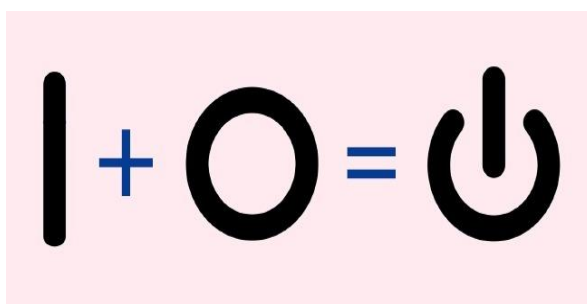
Көптеген халықтар арасындағы жылан - жаңарудың, қайта туудың, емдеудің, білімнің, құмарлылықтың таңбасы. Серпентиндік сызықтар басқа әлемге жол көрсетеді. Ұлы жылан қорғаны (Огайо) жерінде - ұзындығы шамамен 405 метр, ені 6 метр, биіктігі 1,5 метр, біздің эрамызға дейінгі I ғасырда жасалған топырақ қорғаны болып табылады. Хопи тұрғындарының бұл жыландарға арналған ескерткіші әлемдегі ең үлкен ғимарат деп саналады және олардың қоныстарын жылан қорғайды деп сенген.

Тағы бір аңыз бойынша, Герместің (римдіктер - Меркурий) дәл осылай көрінетін сиқырлы кадукей таяқшасы болған. Кадукей кез келген дауды тоқтатып, жауларды татуластыру қабілеті бар деп есептеген, бірақ медицинаға ешқандай қатысы жоқ.

100 жылдан астам уақыт бұрын АҚШ-тың әскери дәрігерлері оны қанаттары жоқ, бір ғана жылан болатын Асклепийді белгі ретінде пайданған. Асклепий ежелгі гректердің емдік және медицина құдайы болды. Кейіннен бұл белгі тамыр алды және қазір медициналық құпияның символы ретінде қолданылады.

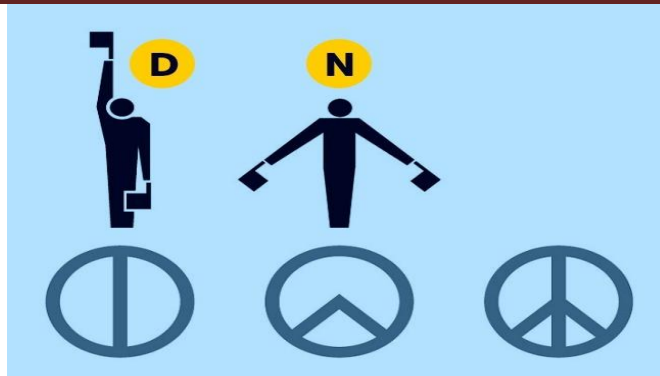
Қуат белгісі (Power)

«Қуат» немесе Қуат белгісін кез келген құрылғыда дерлік табуға болады, бірақ оның қайдан келгенін аз адамдар біледі.

1940 жылдары инженерлер екілік жүйені жеке қосқыштарды белгілеу үшін пайдаланды, 1 «қосу» және 0 «өшіру» дегенді білдіреді. Кейіннен бұл шеңбер түріндегі белгіге, яғни нөлге және таяқшаларға - бірліктерге айналды.

Битшілік белгісі

Тынық мұхиты немесе оны бейбітшілік белгісі деп те атайды, 1958 жылы ядролық қаруды қолдануға қарсы наразылық шеруіне арналған. Бейбітшілік белгісі N және D семафорлық сигналдарының қосындысы болып табылады, бұл «ядролық қарусыздану» (ағылшынша nuclear disarmament) дегенді білдіреді.

Семафорлы әліпбиінде N әрпі инверттелген V түрінде екі жалауша ұстау арқылы беріледі, ал D әрпі - бір жалауша жоғары, екіншісі төмен. Бір-біріне салынған бұл екі сигнал бейбітшілік белгісінің пішінін құрайды.

"О.К." белгісі

Көптеген адамдар «О.К.» деген қол қимылын қабылдайды. «бәрі дұрыс» немесе «дұрыс» деген сөздер сияқты. Дегенмен, ол барлық жерде оң деп қабылданбайды. Мысалы, Францияда ол бағытталған адам «нөл» деп есептеледі. Бұл қимылдың қайдан шыққаны туралы бірнеше нұсқалар бар.

«Жарайды» деген пікір бар. АҚШ президенті Мартин Ван Бюреннің туған жерінің қысқартылған жерінен келді, яғни - Олд Киндерхук, Нью-Йорк. Ван Буурен өзінің туған жеріне астыртын жасырын ат таңдады және оның сайлаудағы ұраны «Ескі Киндерхук жақсы». Ал плакатта - бұл қимылды көрсетіп тұрған адам қолы болды.

Осыған ұқсас тағы бір гипотеза АҚШ президенті Джексонның шешім қабылдау кезінде белгіні қолданған. Ол неміс тілінде барлығын : oll korrekt немесе қысқаша «О.К.» жазды.

Тағы бір нұсқа - «О.К. - даналықтан басқа ештеңе емес». Мудра ритуалы - буддизм мен индуизмдегі салттық қимылы болып табылады. Белгі оқуды білдіреді және көптеген буддистік экспонаттар Будданы осы қимылмен бейнелейді.

Қорытынды. Таңбалар мен белгілер жүйесі туралы ғылым, яғни семиотика – кез келген ауқымдағы гуманитарлық ізденістердің өзіндік ерекшеліктері айқын көрініс тапқан әрі бір ізге түсірілген ғылым. Семиотиктер бүкіл жаратылысты таңбалардың жиынтығы деп қарайды. Сөз де бір таңба, өмір де бір таңба, мәдениет, ауа, жер, ақиқат бәрі өз алдына бір таңба. Әлбетте, бұл ғылым жоқ жерден пайда болған жоқ. Көне ойшылдар мұның алғышарттарын сөз қылған болатын. Таңбаның табиғатын діни, сонымен қатар материалистік тұрғыдан қарастырған ғалымдар да болды. Бұл тұрғыдан алғанда мәдениет адамзат тарихының күрделі және кең ұғымдарының бірі болып саналады. Сондықтан да, бұл бағыттағы ғылыми-зерттеуімізді дизайн саласымен байланыстыра отырып зерттеуімізді жалғастырамыз. Қазіргі таңда дизайн бағытта символдық, таңбалық, белгілік дүниесінде логотиптер бағыты дамуда.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Бычков В.В. Византийская эстетика. – М.: Наука, 1977. – 199 с.
2. Игошев В.В. Типология и символика серебряной басмы XV–XVII вв. // Художественный металл в России. – М.: Изд-во РГГУ, 2001. – С. 61–79.
3. Цивилизации. – М.: Наука, 1995. – Вып. 3. – 234 с.
4. https://allatravesti.com/drevnie_znaki_i_simvolny_neznanie_ne_osvobozhdaet_ot_ih_vozdeystviya.
5. Ұлан ЕРКІНБАЙ, А.Байтұрсынұлы Білім академиясының директоры, филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор «Таңбалар әлеміндегі мәдени жарылыс». Алматы, 2015ж

ӘОЖ 001(063)

ЖАСТАРДЫҢ ҒЫЛЫМҒА ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТАРЫНЫҢ МОТИВАЦИЯСЫ

Бигали Ақнұр, студент

*Ғылыми жетекші: Рысбекова Г.Е., п.ғ.к., қауымд.профессор
Еуразия технологиялық университеті, Алматы қ., Қазақстан*

Кіріспе. Ғылымды кадрлармен қамтамасыз етудің ең маңызды міндеті – зерттеушілердің құрамын жаңарту. Соңғы жылдары жастарды тартуға бағытталған бірқатар нақты шаралардың арқасында олардың ғылымға ағылуы арта түсті. Дегенмен, жастарды тартуды жалғастыру мүмкін бе, қазірдің өзінде жұмыс істеп жатқандардан қандай өмірлік стратегияны таңдайды және олардың жұмысы нәтижелі бола ма, бұл белгісіз.

Бұл сұрақтарға жауап беру үшін, жастарды не қызықтыратынын, олардың мінез-құлқын анықтайтын мотивациялары, көзқарастары қандай екенін түсіну қажет. Бұл әлеуметтануда қабылданған сапалы әдістерді қолдану арқылы жақсы зерттеледі [1].

Қазіргі заманғы білім беру жүйесі елеулі өзгерістерге ұшырады: әлемдік білім беру интеграциясы кеңістік, үздіксіз білім беру тұжырымдамасын енгізу, жетекші білім беру парадигмасының өзгеруі, құрылымдағы өзгерістер және білім беру мазмұны, жаңасын дамыту тәрбие әдістемесі және т.б. Бұл процестер жаңа әлеуметтік-экономикалық жағдайлардың көріну формалары ретінде алға қойылған білім берудің жаңа талаптары және болашақ мамандардың тұлғасын дамыту, соның арқасында мемлекеттің интеллектуалдық әлеуеті қалыптасады. Осыған байланысты студенттің оқу іс-әрекетін ынталандыру мәселесіне көңіл бөлу талап етіледі.

Зерттеудің мақсаты – студенттің жеке басындағы мотивацияны зерттеу, студенттердің оқу жүйесіне мотивациялық көзқарастарын белсендірудің психологиялық-педагогикалық факторларын анықтау процесінде студенттердің мотивациясының өзгеруінен белсенділік пен динамиканы бақылау [2].

Негізгі бөлім. Қазіргі таңда педагогиканың маңызды міндеттерінің бірі студенттердің қысқа мерзімде меңгеруіне жағдай жасау болып табылады. Білімнің максималды көлемі және қабілетті болуы, практикалық есептерді шешуде оларды шығармашылықпен ынталандыруы. Бүгінде білім беру жүйесі жастардың бойына сіңіруге тиіс жаңа белестердің табалдырығында тұру, білімге деген құштарлық, үздіксіз өзін-өзі тәрбиелеу, кәсіби даму дағдысын қалыптастыруға ықпал етеді. Бұл өмірде жетістікке жетуге және тиісті әлеуметтік позицияға ұмтылумен байланысты [3].

Оқуға деген қызығушылық – ең маңызды фактор, себебі, білім беруді белсендіруді ынталандыру процесі және оқушылардың танымдық қабілеттерінің артуына әсер етеді. Осыған байланысты жоғарғы оқу орындарының қазіргі педагогикасын ынталандыруға жағдай жасау, студенттердің танымдық және оқу іс-әрекетін дамытуына әсер ететін маңызды нәрселердің бірі болып табылады.

Мотивация оқудың жетістігі, сонымен қатар жастардың жалпы әлеуметтенуі, қалыптасуы, дүниетанымдық ұстанымдары, адамгершілік, құндылық бағдарлары, өзін-өзі дамытуда да анықтайтын жеке қасиеттердің тұтас кешенін қамтиды.

Мотивация мотивтерге негізделген, яғни тілек, белгілі мүдделер, мақсаттар, қажеттіліктер, жастардың мінез-құлық, шешім қабылдау, олардың қызметін бағалау саласында таңдау жасайтын идеалдар. Оқу мотивациясы туралы айтатын болсақ, нақты мотивтерді есте ұстау керек, олар танымдық белсенділікке, ассимиляцияға, кәсіби-ғылыми білім және олардың практикада қолданылуына әсер етеді [4].

Студенттік кезең өте маңызды, себебі ол интенсивті болатын тұлғаның қалыптасуы және қалыптасу кезеңі, интеллектуалдық дамуы, болашақ мамандығының дағдыларының қалыптасуы, құндылық бағдарларын дамыту және болашаққа деген көзқарастарын қалыптастырады. Студенттер оптимизмге толы жастар, олар үшін мүмкіндігінше тезірек көрсетуге ұмтылу олардың қабілеттері мен таланттары.

Жоғарғы оқу орындарының міндеті – оқуға деген ынтасын қалыптастыру, студенттің қуана оқитын, қай жерде оқитыны үшін жағдай жасау. Осыған орай оқу процесінің өзінен қанағат алады, белсенді болады.

Жас адамды бір нәрсені үйренуге, жаңа пәндерді, тақырыптарды меңгеруге, көп жеке уақытыңызды өткізген кезде мотивацияның негізі неде? Оқыту мен оқуға ынталандыру, белсенділік мақұлдауға ұмтылдыру, өзінді тұлға ретінде, табысқа жету, қоғамда танылу, тәуелсіз, сауатты, білімнің практикалық маңызын талап ету.

Университетке түскен жас адам кәсіби білім, жоғары білім және білікті мамн дипломын алуды күтеді. Оқу әрекетіне негізделген мотивтердің ауқымы бірін-бірі толықтырады. Мотивацияны дамытуда жастардың әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктері үлкен рөл атқарады, олардың қызығушылықтары, өткен тәжірибеге, тұлғааралық қарым-қатынасқа өзіндік ойлары, олардың қоршаған ортасы және жастық шабыт [5].

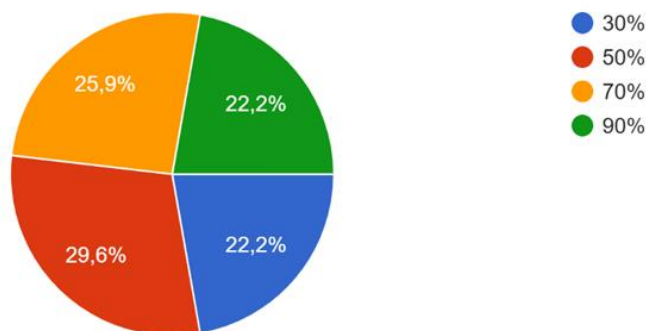
Болашақтың кәсіби және тұлғалық дамуының табыстылығын анықтайтын ең маңызды фактор – болашақ мамандық таңдау. Дұрыс және ойластырылған мамандық мамандық таңдау адамның тағдырына байланысты, бұл өте күрделі әрі жауапты жас талапкердің өміріндегі сәт. Барлығы мақсаттан басталады: кім болу керек, қандай деңгейге жету керек, қажет нәрсені қайдан алу керек және білім мен дағды, оқу орнын таңдау және т.б.

Мақсаттар әрқашан нақты болуы керек және шынайы, мысалы: фармацевт, хирург, оператор, журналист болу. Болашақ мамандығын таңдау кезінде мотивация адамды мақсатты етеді. Болашақ мамандыққа кәсіби мотивация үшін қызығушылықтар, бейімділіктер және қабілеттер үлкен мәнге ие.

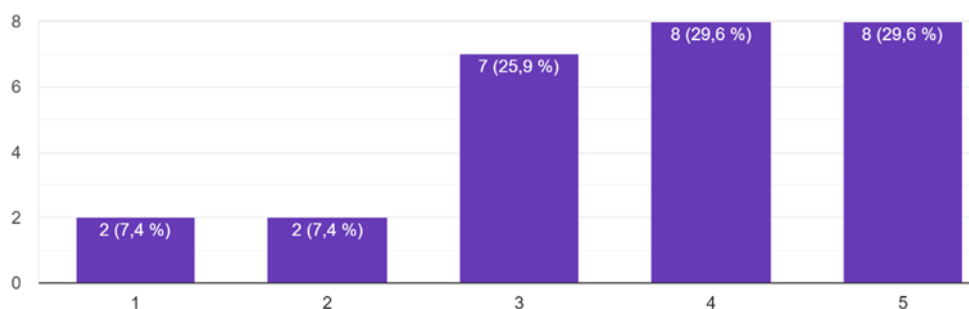
Қызығушылық білімге құштарлық, ой-өрісін кеңейту, қиындықтарды жеңу сияқты мотивтерді көрсетеді. Студент таңдау жасаған болса өзінің болашақ мамандығына саналы түрде қарайды және оны жеке әлеуметтік тұрғыдан өзі үшін қарастырады ол мағыналы болса, нәтижелі болады. Оқу процесінің өзі одан жоғары мотивация болады және білімді жинақтау мен өз бетінше кәсіби қызметке ынталандырады. Бұл студенттердің оқу әрекетін ынталандырудың бірінші және маңызды кезеңі. Студенттердің кәсіби дамуы жоғары оқу орындарының білім беру қызметі аясында жүзеге асырылады. Қызықты зерттеулер студенттердің университетте оқу барысындағы мотивтерін өзгертуге септігін тигізеді [6].

Зерттеу әдісі. Пікір алу үшін тақырыпқа байланысты 10 сұрақтық сауалнама жүргізілді. Бұл сандық зерттеуге 85 адам кері байланыс берді.

Зерттеу нәтижесі

1 сурет – Студенттердің ғылымға деген қызығушылығы ЖОО-на байланысты

3. сурет - Студенттің хоббиі ғылымға деген мотивациясын дамыту үшін қандай деңгейде маңызды?

3 сурет – Сабақ беру барысында оқытушының жас ерекшелігі сіз үшін маңызды ма?

Талқылау. Талқылайтын болсақ, жастар қатарына 30 жасқа дейінгі ғылыми дәрежесі жоқ қызметкерлер, 35 жасқа дейінгі ғылым кандидаттары және 40 жасқа дейінгі ғылым докторлары жатады. Сауалнама барысында осы категориялар қамтылды:

- оқу орындарына жұмысқа орналасу уәждері;
- жұмыс (жұмыста не және кім көмектеседі, қиындықтар және оларды жеңу жолдары, институт өміріне қатысу, болашаққа жоспарлар);
- өмір салты (уақыт бюджеті, хоббиі, «дұрыс» бейнені бейнелеу өмірі, киім-кешек қалауы, көлікке ие болу ниеті және т.б.);
- нақты қаржылық жағдай және «қажетті және жеткілікті» туралы идеялар.

Басшылар арасында жүргізілген сауалнамаға келсек, ең алдымен олардың жас қызметкерлерге берген бағасы, олармен жұмыс істеудің қиындықтары мен артықшылықтары, жастарды тартудың мүмкіндіктері мен жолдары айқындалды.

1 сурет бойынша, респонденттердің көпшілігінің жауабы пайыз бойынша алатын болсақ тұжырыммен 50%-ға яғни жартылай ғана келіседі.

2 суретте студенттердің хоббиі ғылымға деген мотивациясын дамыту үшін маңыздылығы ең төмен шкала бойынша – 7,4% жинады ал жоғарғысы – 29,6% болды.

Зерттеу нәтижесінде көрсетілген суреттен мынадай сандық көрсеткіштерді байқауға болады. Жауап берушілердің басым көпшілігінің таңдауы

- ✓ жоқ, білім алу тәлімгердің өзіне байланысты – жауабы болса, екінші орында
- ✓ иә, қарт кісілердің тәжірибесі мол – жауабы болды.

Қорытынды. Сонымен, мотивация оқу үдерісі мен оқу нәтижелеріне әсер етудің тиімді әдістерінің бірі екенін атап өтуге болады. Мамандықты саналы таңдау – табысты оқудың және өз бетінше кәсіби қызметке мотивацияның кепілі. Жоғары оқу орындарында кәсіптік білім алуға мотивацияны арттырудың негізгі міндеті – студенттің ішкі мүмкіндіктерін ашуға бағытталған оқу-тәрбие процесін ұйымдастыру, оның кәсіби дамуы үшін барынша қолайлы жағдай жасау. Оқу мотивациясына жастардың психологиялық ерекшеліктері, сонымен қатар оқу-тәрбие процестерін ұйымдастыру формалары, оқу пәнінің ерекшеліктері, қолданылатын әдістер мен технологиялар, мұғалімнің жеке қасиеттері, педагогикалық іс-әрекет стилі және басқа факторлар әсер етеді.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Крылова М.Н. ЖОО студенттерінің оқу қызметін ынталандыру тәсілдері // Ғылым және білім перспективалары. - 2013. – 160 – 163 ББ.
2. Мормужева Н.В. кәсіби мекемелердің студенттерін оқыту мотивациясы // Педагогика: дәстүрлер мен инновациялар. – 2013. – 160 – 163 ББ.
3. Доронина Н.Н., Ткачев В.Н. университет студенттерінің оқу мотивациясын салыстырмалы талдау // Журналистика, педагогика, тіл білімі мәселелері. – 2014. – Т. 23. – №.20 (191). – 217-224 ББ.
4. Винокурова Н.А. Ғылымдағы жастар: мотивациялар, көзқарастар, өмірлік стратегиялар // халық. – 2016. – №. 4 (74). – 113-122 ББ.
5. Дежина И. Ғылымдағы жастар [электрондық ресурс] қол жеткізу режимі: <http://www.vevivi.ru/best/Molodezh-v-nauke-ref78191.html>.
6. Щегулина О.В. Ғылыми-білім беру саласындағы жас мамандардың еңбек өмірінің сапасы // басқару. -2013. №. 1 (1). – 44-47 ББ.

УДК 371.3

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ С ПРИМЕНЕНИЕМ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Сеитов Б.Р., преподаватель

Евразийский Технологический Университет, г. Алматы, Казахстан

Основная часть

В статье рассматриваются особенности преподавания иностранных языков в условиях глобализации и применение цифровых технологий. “Технологии могут стать” крыльями”, которые позволят миру образования летать дальше и быстрее, чем когда-либо прежде; если мы позволим это”. (Дженни Арледж). Люди не понимают потрясающих возможностей разумного использования технологий. (Жак Фреско).

Сегодня наиболее продвинутая часть молодежи имеет возможность использовать влияние глобализации для своего развития, менее продвинутая часть из-за разного рода причин остается невостребованной, и как правило, проигрывает конкуренцию, и это современное бедствие глобального масштаба.

«Цифровизация — это не следование модной тенденции, а ключевой инструмент достижения национальной конкурентоспособности. Прежде всего, предстоит устранить цифровое неравенство, обеспечить максимальный доступ к интернету и качественной связи для всех граждан. Сегодня это такая же базовая потребность, как дороги и электричество». (Касым-Жомарт Токаев)

Внедрение цифровизации на должном государственном уровне и применение инструментов цифровизации в сфере образования, и особенно ВУЗах, это необходимость в современном мире для получения качественного образования, самостоятельного развития, и достойной жизни в обществе.

Введение

Цель исследования – рассмотреть вопросы образования, в частности преподавания студентам иностранных языков с применением цифровых технологий и инструментов в эпоху глобализации в ВУЗах.

Данная тема исследуется, не только с точки зрения преподавателя, но и учитывая мнение студентов. Задача не в том, чтобы однобоко подходить к данной теме, но расширенно рассматривать в разрезе эффективности цифровизации и применения данной технологии в образовании, в частности в изучении иностранного языка, можно ли получить положительный результат и каков потенциал такого подхода. Наша страна стремительно развивается в сфере цифровизации, несмотря на развитость экономики и стремление руководства страны, на этом пути все еще существуют проблемы, но они преодолимы.

Наше молодое поколение видит успехи и возможности применения технологий в разных сферах жизнедеятельности и стараются повысить свой уровень образования и культуры, раскрыть свой богатый интеллектуальный и научный потенциал. И задачей старшего

поколения, в лице преподавателей ВУЗов, помочь молодому поколению в получении квалифицированного образования, и активном участии в общественной жизни, становлении и уверенном росте своего потенциала во благо развития страны.

Предмет исследования. Всем известно, что в нашем глобализованном обществе своим ходом идут быстрыми темпами процессы, которые имеют огромное влияние на нашу жизнедеятельность. Одним из важнейших процессов можно с уверенностью назвать процесс, называемый цифровизацией, который проник во все сферы нашего общества. Несомненно, цифровизация повлияла не только на развитие государства, экономики, социальные отношения, но и на систему образования в широком смысле этого слова.

Современное образование развивается также в унисон с процессами внедрения новых технологий и технологий, которые напрямую влияют на процесс эволюции с точки зрения взаимосвязи передачи знаний с применением средств новых и усовершенствованных коммуникаций. Процессы цифровизации несомненно охватывают всю систему начального и среднего образования, но и высшего образования в любой стране мира. И говоря об этом, мы понимаем насколько важна эффективность применяемого метода преподавания гуманитарных наук.

Преподаватели, используя свои знания, опыт и навыки обязаны и стараются серьезно подходить к вопросам формы подачи материалов, понимания и обсуждения материала, а также соответствующего восприятия материала. И с точки зрения преподавания отмечается, что применение различных способов онлайн преподавания способствует получению неограниченных возможностей для обмена информацией между преподавателями и студентами. В данной статье рассмотрены важность процесса цифровизации в современном обществе, взаимосвязь, а также влияние цифровизации на образование в разрезе гуманитарных дисциплин.

В настоящее время непрерывное развитие информационных, коммуникационных технологий, а также развитие онлайн технологий в сфере образования оказывают огромное воздействие на процесс обучения и воспитания студентов. И в этом смысле, используя имеющиеся средства онлайн, мы постепенно и постоянно меняем свою подачу знаний и методов для эффективного обучения студентов. Конечно же, начиная со второй половины XX века, общество стремительно развивалось, и уже в 90-е годы, постепенно мы начали осознавать, что цифровые технологии могут помочь человеку не только в других сферах, но и в образовании. Имеющиеся уже к началу XXI века, усовершенствованные информационно-коммуникационные технологии, средства связи, и ПК, появление и становление сети Интернет и мобильных устройств стали неотъемлемой частью нашей жизни. И сейчас мы не можем себя представить без онлайн связи и обучения, наряду с традиционной формой обучения.

Традиционная форма обучения важна в самом изначальном пути получения знаний и навыков обучаемыми. Но, в дальнейшем, по мере интенсивности получаемых знаний использование Интернета, мобильных средств связи и цифровых инструментов, особенно стало важным при обучении иностранному языку. Необходимо учесть не только само предоставление материалов обучения со стороны преподавателей, но освоение студентами материалов, учитывая и осознавая ответственность и самостоятельность освоения предоставляемых материалов.

Широко известно, что преподаватели неязыковых ВУЗов активно используют цифровые технологии в педагогической практике. Начиная с различных видов связи, как видеотелефонной связи и видеоконференций, такие как Google Meet, Zoom, Teams и другие, преподаватели широко используют различные удобные мобильные приложения для проведения проверок знаний и тестов.

Наряду с традиционными формами контроля знаний студентов (тестирование, контрольные работы, интервью, дискуссия, написание эссе) применяются и инновационные формы оценивания знаний, такие как игровые технологии, технологии использования компьютерных программ, интернет технологии. Т.н. геймификация - процесс включения игровых элементов в обучение. Такая практика повышает вовлеченность и мотивацию обучающихся, позволяет более эффективно усваивать материал. Ранее данная технология использовалась преимущественно в обучении детей дошкольного и младшего школьного возрастов. Но, актуальность геймификации в ВУЗах это факт.

Среди множества разнообразных форм и средств контроля, оценивающих сформированность коммуникативных компетенций при проверке знания лексических и

грамматических единиц, широко применяются тестовые методы, несмотря на разные оценки этих методов для заинтересованных в знании студентов, такие методы являются необходимостью для повышения аналитического отношения к материалам преподавания иностранных языков.

Согласно мнению специалистов, используемые компьютерные технологии - это сочетание эффективных методов с применением интернет-ресурсов с целью развития устной и письменной речи студентов, изучающих иностранные языки: цифровые приложения для студентов, электронные учебники, мультимедийные презентации, видео для использования при обучении. Современные технологии в образовании требуют необходимости создания наиболее прогрессивных форм контроля и оценки студентов.

Но, есть и разные точки зрения. К примеру, одно из точек зрения констатирует, что использование инструментов оценивания качества обучения иностранному языку с использованием тестов в тестовых программах оценивается как эффективные, объективные и экономичные формы контроля.

С другой точки зрения есть настороженность к таким нововведениям, и есть мнения, что тестирование применяется из-за недоверия и усовершенствования традиционности выставления оценок преподавателем. Но, несомненно, то что тестирование является многофункциональным инструментом для контроля и прослеживания, чтобы можно было оценить эффективность обучения.

Надо признать, что у студентов, при изучении иностранных языков, подготовка доклада и презентации могут вызвать противоположные мнения. Это можно понять. Владующие иностранным языком студенты выполняют такие задания с легкостью и интересом, и это связано с развитой свободной устной речью у студентов. И есть студенты с низким уровнем развития коммуникации, и они не могут свободно выражать свои мысли, когда задаются дополнительные вопросы. Также есть студенты, кто испытывает страх перед аудиторией вообще, и это является барьером при выражении своих мыслей, несмотря на то, что студенты хорошо знают изучаемый иностранный язык.

Самое главная задача для преподавателя ВУЗа, это эффективность предоставления материала, а для студента понимание, освоение и дальнейшее применение полученного материала, не только для формального получения приемлемых оценок, но осмысленного самостоятельного развития навыков в изучении иностранных языков. И в этом отмечается, что важны изучение лексики, грамматики, и разносторонний подход в развитии речевых навыков и умений в современном образовательном процессе с применением цифровых технологий.

Результаты и обсуждение. Анализируя современное общество и образование в ВУЗах и в частности отношение студентов к развитию коммуникативных навыков и возможности повышения уровня владения иностранным языком, преподаватель является ключевым звеном и проводником для студента, чтобы дать понять, что изучение и знание иностранного языка позволит добиться успеха в профессиональной деятельности, расширит кругозор студента, способствует повышению качества жизни в дальнейшем и стать полноправным членом социума. И в настоящее время, в нашей стране не только преподаватель, но и студент задает тон предъявляя все более высокие требования к уровню подготовки и преподавания иностранного языка, включая качество образовательного процесса в ВУЗах.

Новые подходы в менеджменте в ВУЗах и образовательном процессе в ВУЗах способствуют Win-Win стратегии для всех участников образовательного процесса, и особенно в преподавании иностранного языка с применением цифровых технологий и онлайн методов обучения. В ЕТУ, благодаря новым подходам и требованиям к преподавателям и студентам, в настоящее время происходит трансформация, которая безусловно усовершенствует систему взаимодействия преподаватель-студент и задача преподавателя является квалифицированной подачей материала для соответствующего освоения студентом.

Закключение. Цифровизация образования, использование современных информационных технологий, интернета в изучении иностранных языков – это не только локальное явление, но и глобальный тренд, и это вызов для профессорско-преподавательского состава ВУЗов. И здесь преподаватели ВУЗов постоянно должны улучшать и пересматривать принципы и формы работы с аудиторией, методов и средств обучения студентов, учитывая цифровые технологии.

Цифровая образовательная среда в изучении иностранных языков дает возможности для успешного освоения материала и развивает профессиональные качества и коммуникационные навыки, а также разносторонне подходит к требованиям, относительно развития цифровых

компетенций студента и преподавателя. Поскольку, участники образовательного процесса, как преподаватель, так и студент, должны иметь возможность полноценного использования образовательных платформ, цифровых сервисов и различных онлайн инструментов, постоянно улучшать и осваивать на уровне уверенного пользователя. И это очень важно для любого современного конкурентоспособного ВУЗа, в условиях глобальности образования, широко применять цифровые компетентности и обмениваться опытом применения различных цифровых инструментов в процессе преподавания иностранных языков.

Постоянное улучшение и освоение возможностей цифровизации в образовании в ВУЗах, не только обеспечивает высокое качество образования для студентов, и востребованность на рынке образовательных услуг, но также послужит адаптации и широкого применения в каждодневной деятельности и развития общества.

ӘОЖ 665.7

ЖАРАТЫЛЫСТАНУ- МАТЕМАТИКА БАҒЫТЫНДАҒЫ ЖОҒАРҒЫ СЫНЫП ИНФОРМАТИКА КУРСЫ БОЙЫНША «ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ» БӨЛІМІН ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ

Сәбет А.М., студент

Ғылыми жетекші: Исабаева Д.Н. п.ғ.к., қауымд.профессор

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан

Қазіргі уақытта бағдарламашының жұмысының сапасы смарт жүктеудің көп бөлігі компьютерлермен орындалған кезде ғана жоғары болады. Осы салада максималды прогреске жету үшін жасанды интеллект әдісі қолданылады, мұнда компьютер бірдей және қайталанған операцияларды ғана емес, сонымен қатар, жасанды интеллект құру адамзатқа дамудың жаңа деңгейлерін ашады және толығымен қанағаттандырады.

Жасанды интеллект бөлімі бойынша жасанды нейрондық желі, биологиялық нейрон, нейрондық желілер, синапстар ұғымдарымен танысып, бір фазалы нейрондық желілер, көп қабатты нейрондық желілер, тікелей немесе бір бағытты желілер, кері байланыс желілері немесе қайталанатын желілер сияқты нейрондық желілердің түрлерін қарастырады. [1].

Жалпы орта білім берудің жалпы білім беру бағдарламалары жаратылыстану-математикалық және әлеуметтік ғылымдар бойынша мамандандырылған оқытуды енгізе отырып, білім беру мазмұнын талдау, интеграциялау және кәсіптік бағдарлау негізінде жасалады. Жаратылыстану-математикалық пәндердің мазмұнын бағдарлаушы пән ретінде анықтау кезінде олар осы сыныптарда оқушылардың оқу-танымдық іс-әрекетінің ерекшеліктері мен мүдделерін, жаратылыстану-ғылыми пәндерді оқытудың жалпы және арнайы мақсаттарын, пәннің мазмұнын құру принциптері мен оларға сәйкес оқу материалын іріктеу критерийлерін, оқу материалын таңдаудың арнайы компоненттерін ескеруі керек [2].

Информатиканы оқытудың жаңа функционалдық міндеттері бар, олар оқушылардың ақпараттық құзыреттілігін қалыптастыруға, қоғамдағы ақпараттық технологиялардың орнын білуге, оқушылардың ақпараттық мәдениетін қалыптастыруға бағытталған.

Соңғы жылдары компьютерлік телекоммуникациялық техника технологияның рөлі мен орны түбегейлі өзгерді. Ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды игеру бүгінде барлық адамдар үшін өте маңызды керек. Қазіргі заманғы технологияның даму деңгейі және оны қолдану материалдық базаның дамуымен ғана емес, сонымен бірге жаңа білімнің құрылуымен де, иелену және қолдану қабілетін мен де анықтаймын. Болашақта оқу процесіне компьютер, электронды оқулық қосылды, мультимедиа, Интернет сияқты жаңа ақпараттық коммуникациялар дидактика және технологияны кеңінен қолдану технологиясы әрекет етуші, деп хабарлайды.

XX ғасырдың екінші жартысында басталды. Жасанды интеллект негізгі теориялық ережелер сол күндері тұрақты болды деп айта аламыз. Қазіргі уақытта жасанды интеллект біздің күнделікті өмірімізге терең еніп келеді, оның әсері күн сайын сезіледі. Роботталған машиналар енді ғана оқып жатқандарға нұсқаушы қызметін көрсете алады.

Жасанды интеллект (Artificial intelligence (AI) – компьютердің немесе роботтың адамдарға тән зияткерлік процестермен байланысты міндеттерді орындау қабілеті. Бұл алдыңғы тәжірибе негізінде ойлау, түсіну, жалпылау немесе үйрену қабілеті осы тақырыптың өзектілігі болып табылады.[3].

Жасанды интеллекттің негізгі бағыттарын, атап айтқанда медицина, өндіріс және ауыл шаруашылығы, білім беру, ойын өнеркәсіпте, қоғамда жасанды интеллектті қолдану, жасанды интеллекттің артықшылықтары мен кемшіліктерін талдау болып табылады. Жасанды интеллектті жобалауды жүзеге асыру кезінде нейрондық желілердің құрамымен жұмыс ережелермен, қолдану салаларын, егер уақыт өте келе адамзаттың жансыз заттармен бәсекелестігі орын алса, жасанды интеллектке сенуге бола ма деген мәселені шешуде осы жұмыстың өзектілігі болып табылады.

Жаратылыстану-математика бағытындағы «Жасанды интеллект» бөлімін оқыту түрлері, әдістері мен құралдары:

«Жасанды интеллект» бөлімінде келесідегідей тақырыптар қамтылып, оқушылар түрлі тапсырмалар мен жобалар беріледі:

–Машиналық оқыту, нейрондық желілердің (нейрондар мен синапстар) принциптерін түсіндіру);

–сандық интеллекттің өнеркәсіпте, білім беруде, ойын индустриясында, қоғамда қолданылу аясын сипаттау;

–электрондық кестелердегі математикалық модельдеу;

–бағдарламалардағы нейрондық желілерді жобалау;

–жасанды интеллектті дамыту кезінде мұғаліммен оқыту әдісін қолданылуын сипаттау [4].

Жасанды интеллект (ЖИ) адамдардың құзыреті ерекше шығармашылық әрекеттерді орындайтын интеллектуалды машина. Сондай-ақ жасанды интеллект термині зияткерлік машиналарды жасау ғылымдары мен технологиялары. Бұл алғаш рет 1956 жылы американдық анықтама ғалым Джон Маккарти ұсынды. Artificial intelligence сөзі деген сөз intelligence бұл сөз тіркесі ойлау қабілеті саналы түрде білік. 1950 жылы ағылшын ғалымы Алан Тюринг адамға тең уақытты анықтауға саналы түрде болатын рәсімін ұсынды. Жасанды интеллект адамның интеллектуалды ойлауы және талқылау әрекетін қайталайтын машина жасау жолы ашады. Машиналар бағдарламалық жасақтамамен басқарылатындықтан, ЖИ машинаның әрекетін басқарады интеллектуалды бағдарламалармен ортақ функциялары бар [5].

Машиналық оқыту интеллектуалды жүйенің өз қызметі барысында білімді өздігінен алу мәселелерімен айналысатын жасанды интеллекттің негізі, негізгі бөлімдерінің бірі. Бұл бағыт ХХ ғасырдың ортасында дүниеге келді, бірақ жақында осындай желілер үшін тиімді оқыту алгоритмдерін ойлап тапқаннан кейін, нейрондық желілерге маманданған математика саласының айтарлықтай дамуына қызығушылық күрт өсті. Жасанды жүйке желілерін құру идеясы табиғаттан алынды. Мысал және аналог ретінде жануарлардың да, адамдардың да жүйке жүйесі қолданылды. Жасанды жүйке желісінің жұмыс істеу принципі биологиялық нейрондардың алгоритміне сәйкес келеді. Машиналық оқытудың міндеттері мұғаліммен оқыту (teaching with a teacher) және мұғалімсіз оқыту (teaching without a teacher) екі түрге бөлуге болады. Мұнда мұғалім дегеніміз ақпарат айналымы бұл процесс адамның шешімі. Мұғаліммен оқу кезінде бізде алдын-ала болжанатын нәрсе болды шешім қабылдауға көмектесетін ақпарат болады. Мысалы, әр түрлі медициналық көрсеткіштер негізінде (жөтел, жоғары қарқын, әлсіздік) науқаста белгілі бір ауру пайда болады (бұл жұлдыру ауруы немесе тұмау). Мұғалімсіз оқу кезінде бізде тек мәліметтер бар деректерге сәйкес, белгілі бір қасиеттер анықталады. Мысалы, адамның киім мөлшеріне өсуі және өсуі туралы деректер байланысты топтарға бөлінеді. Машиналық оқыту технологиясын жақсы меңгеру үшін математикалық талдау, сызықтық алгебра және әдістеме сияқты пәндер бойынша білімдерін толықтыру қажет. Сонымен қатар R, Python немесе Matlab сияқты бағдарламалау тілдерді білу міндетті.[6].

Нейрон ақпаратты қабылдайтын және осы ақпарат бойынша кез-келген есептеулер жүргізетін есептеу бірлігі. Нейрондар кез-келген жүйке желісінің, олардың жиынтығының, қандай да бір жолмен қабаттарға реттелген, ең соңында бүкіл желіге ең қарапайым құрылымдық бірлігі, барлық желілер тұрады. Барлық нейрондар шамамен бірдей жұмыс істейді, бірақ белгілі бір функцияларды орындайтын нейрондардың ерекше жағдайлары бар.

Нейрондық желілер барған сайын танымал болып, оларды қолдану аясы кеңейіп келеді. Ақпаратты енгізу және өңдеу. Фотосуреттердегі және әртүрлі құжаттардағы мәтіндерді тану, дауыстық командаларды тану, дауыстық мәтін енгізу.

Қауіпсіздік. Бейнені тану және әртүрлі биометриялық мәліметтер, желілік трафикті талдау, контрафактілерді анықтау.

Интернет. Жарнаманы тарату, жаңалықтар лентасын құру, спамға тыйым салу, ассоциативті ақпаратты іздеу.

Байланыс. Пакеттік маршруттау, бейнені сығымдау, ақпаратты кодтау және декодтау жылдамдығын арттыру.

Бұл салаларға қосымша нейрондық желілер робототехника, компьютерлік және үстел ойындары, медицина, экономика, бизнес және әртүрлі саяси-әлеуметтік салаларда қолданылады. технологиялар, қаржылық-экономикалық талдау.

ЖИ аласындағы жұмыстар адам миының қасиеттерін зерттеумен тығыз байланысты. Ғалымдар мидың жұмыс принципін түсінген кезде, ЖИ құру міндетті кәсіпке айналды. Оқыту, ойлау және шешім қабылдау кезінде адам миында болатын әрекеттерді қайталайтын машина біз жинай аламыз. Мұндай машина-оқытуға қабілетті жүйе жасауға мүмкіндік береді.

Машиналық оқыту-жасанды интеллекттің бір саласы. Машиналық оқыту жүйесі адамдарды, дыбысты, объектілерді тану, аударма және т. б. сияқты мәселелерді шешуге көмектеседі тануға және болжауға мүмкіндік береді. Жаңа интеллект және нейрондық желілер қазіргі уақытта өте жоғары өзекті. Себебі пайдаланушылардың көпшілігі нейрондық желілерді пайдаланады олар қалай жұмыс істейді, олардың құрылымы мен әрекеті принцип қызықтырады [7].

Жасанды интеллект (ЖИ) интеллектуалды компьютерлік бағдарламалық жасақтама және машина жасау ғылымы мен технологиясы.

Жасанды интеллект бұл компьютерде адамның ойынын модельдейтін бағдарламалық жасақтама. Мұндай жүйені құру үшін белгілі бір салада шешім қабылдайтын немесе нақты мәселелерді шешетін адамның ойлау процесін зерттеп, сонымен қатар осы процестің негізгі кезеңдерін анықтап, оларды компьютерде жүзеге асыратын бағдарламалық жасақтама жасау қажет.

Бейіндік 10-11 сыныптарда информатиканы оқытудың мақсаты қазіргі заманғы ақпараттық технологиялардың теориялық негіздері бойынша базалық білім жүйесін игеру, оқушылардың ақпараттық мәдениетін қалыптастыру, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар құралдарымен жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру, оқушыларға жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологияларды тұрақты пайдалану дағдыларын үйрету, танымдық және зияткерлік қабілеттерін дамыту болып табылады [8].

Оқыту міндеттері:

– заманауи ақпараттық қоғам, жеке тұлға мен мемлекеттің ақпараттық қауіпсіздігі туралы ақпарат;

– мәтін мен кескінді сканерлеу, тану дағдыларын қалыптастыру;

– ақпараттық және коммуникациялық технологиялар құралдарымен жұмыс кезінде қауіпсіздік техникасы ережелерін сақтау;

– жобалау қызметінде ақпараттық-коммуникациялық технологиялар құралдарын пайдалану;

– мәтіндік, цифрлық, графикалық және дыбыстық ақпаратты өңдеу бойынша ақпараттық технологиялар құралдарымен жұмыс істеу дағдыларын дамыту;

– оқушылардың ақпараттық мәдениетін тәрбиелеу.[9].

Информатиканы оқыту кезінде жобалау әдісіне ерекше назар аудару керек, өйткені ол информатика курсына тікелей қызығушылық тудырады. Жобалау технологияларын қолдану информатиканы оқыту сапасын арттырып қана қоймай, пәнаралық байланыстар жасайды және жоба әзірленетін оқу пәндерін оқытудың тиімділігін арттырады.

«Эксперттік жүйе» (Expert system) қолданушылар ұсынатын жасанды интеллект әдістері мен деректері негізінде анықтауға, диагностикалауға, болжам жасауға, шешімдерді өзгертуге, іс-әрекеттерді таңдауға, ұсыныстар беруге қабілетті білімді қамтитын бағдарламалық-техникалық құрал жүйесі.

Сараптама жүйесі әдетте кейбір пәндерге бейімделеді (мысалы, жүрек-қан тамырлары ауруларын диагностикалау және емдеу бойынша сараптама жүйесі) және сізге осы саладағы білімді алуға, жинақтауға, түзетулер енгізуге, жаңа білімді қалыптастыруға мүмкіндік береді.

белгілі білім, осы білімге негізделген практикалық тапсырмаларды шешу. шешім мен шешім қабылдау процесін түсіндіре алады. Деректер базасынан, сақталған мәліметтерден, заңдар мен ережелерден басқа, сараптамалық жүйеге бағдарламашылар, жоспарлаушылар, мәселелерді шешетін мамандар, толық және анық емес білімге негізделген логикалық пайымдаулар кіреді. Сараптамалық жүйені құру эксперттік жүйенің түпнұсқасы - бірінші нұсқасын дайындаудан басталады. Содан кейін ол ұзақ уақыт бойы тексеріліп, жетілдіріледі. Lisp, Prolog, C тілдері негізінен сараптамалық жүйелерді бағдарламалау үшін қолданылады [10].

Жасанды интеллект (ЖИ) интеллектуалды компьютерлік бағдарламалық жасақтама және машина жасау ғылымы мен технологиясы.

Жасанды интеллект бұл компьютерде адамның ойынын модельдейтін бағдарламалық жасақтама. Мұндай жүйені құру үшін белгілі бір салада шешім қабылдайтын немесе нақты мәселелерді шешетін адамның ойлау процесін зерттеп, сонымен қатар осы процестің негізгі кезеңдерін анықтап, оларды компьютерде жүзеге асыратын бағдарламалық жасақтама жасау қажет.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Исабаева Д.Н., Абдулкаримова Г.А., Рахимжанова Л.Б, Аубекова М.А. Информатика. Жалпы білім беретін мектептің жаратылыстану-математикалық бағытының 11-сыныбына арналған оқулық. А.: Атамұра баспасы, 2020. – 221 б.
2. Г.И.Салғараева, Ж.Б.Базаева, А.С. Маханова, Информатика. Жалпы білім беретін мектептің жаратылыстану-математика бағытының 11-сыныбына арналған оқулық.- Нұр-Сұлтан: Арман-ПВ баспасы, 2019
3. Қойбағарова Т.Қ., Ельтинова Р.А. Информатиканы оқыту әдістемесі: Оқу құралы. I-II бөлім. Павлодар: ПМПИ, 2012. – I-бөлім. 195 бет. II -бөлім. 214 бет.
4. Бидайбеков Е. Ы., Нұрбекова Ж. Қ., Мұхамбетжанова С. Т., Сағымбаева А. Е. Жалпы білім беретін мектептің Жаратылыстану-математикалық бағыттағы 10-11 сыныптарына арналған «Информатика» оқу бағдарламасы. – Астана, 2010. – 13 б. ҚР БЖҒМ, 2010. Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім беру академиясы, 2010.
5. Т.Х.Хакимова.Жасанды интеллекті іс жүзінде пайдалану. ИНФОРМАТИКА НЕГІЗДЕРІ. Республикалық- ғылыми әдістемелік журнал.№1,Алматы,2012ж,9-13бет.
6. Т.Х.Хакимова. Жасанды интеллект негіздері.(Оқу құралы)ISBN 978-9965-830-686"NURPRESS" баспасы Алматы,2014ж.106 бет.
7. Ахметова М. Функционалдық-логикалық программалау және жасанды зерде жүйелері: Оқу құралы. - Алматы: «Бастау» баспасы. – 2012.- 330 б.
8. Ахметова М. Сарапшы жүйе және оның құрамы: Оқу құралы. – Алматы, ҚазҰТУ, 2014,- 100 б.
9. Шекербекова Ш.Т., Бейсенбек Н. Мектеп информатика курсында ақпараттық технологиялар бөлімін оқытуға әдістемелік ұсыныстар. Материалы ежегодной IV Республиканской научно-практической конференции молодых ученых на тему «Конкурентно способный учитель как основополагающее звено мирового информационного образовательного пространства». Алматы.-57-60. 2013
10. Лапчик М.П. и др. Методика преподавания информатики. Учебное пособие.-М., 2011.

УДК 378

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЦИОНАЛЬНЫХ ГРУППАХ

Исабекова Б.Б., ст.преподаватель

Евразийский технологический университет, г.Алматы, Казахстан

Сегодня Казахстан, как и другие государства мира, применяет цифровые технологии. Они применяются во всех сферах жизнедеятельности человека: в быту, на производстве, в образовании, в государственных структурах, в бизнесе. Цифровые технологии, дают возможность для хранения и передачи большого количества информации, обеспечивают

высокую скорость вычислений, передаваемая информация всегда максимально точная. Цифровые технологии – это различные электронные устройства, программы, интернет-сайты, образовательные системы нового поколения, электронные библиотеки, онлайн-тренажеры, образовательные веб-сервисы и т.д. В Республике Казахстан данное направление закреплено в Государственной программе «Цифровой Казахстан». Программа была направлена на развитие цифровой экосистемы и повышения конкурентоспособности казахстанской экономики [1].

В настоящее время внедрение цифровых технологий в системе образования имеет доминирующее значение в методике преподавания учебных дисциплин, в связи с этим каждому образовательному учреждению необходимо иметь свою технологическую платформу. Цифровизация при этом должна стать одной из главных частей инфраструктуры учебного заведения.

В образовании в настоящее время используются, разработанные программы для дистанционного обучения, подготовки и выполнения домашних заданий, составления презентаций, программирования и творческих задач. Искусственно созданная и дополненная реальность помогают лучше воспринимать материал и делают обучение более эффективным и обеспечивают элемент взаимодействия со студентами. Цифровая трансформация делает образование более доступным, полным и экономичным, но только в условиях тщательного планирования и аккуратного внедрения, для того чтобы избежать различных недостатков.

В Евразийском технологическом университете русский язык в национальных группах ведется по уровням в течение двух семестров. В группы включены студенты, закончившие обучение в школах на казахском языке, а также студенты, приехавшие из различных республик СНГ.

Процесс обучения русскому языку проводится согласно рабочей учебной программе, составленной преподавателями русского. Целью учебных программ по дисциплине «Русский язык» является формирование грамотной личности через развитие практических навыков, применения языковых единиц в четырех видах речевой деятельности: говорении, аудировании, чтении, письме; улучшении языковой компетенции обучающихся [2]. Она включает в себя описание дисциплины, цель изучения курса, ожидаемые результаты обучения, структуру и содержание дисциплины, график самостоятельных работ обучающегося и их критерии оценивания; форма контроля знаний обучающегося; алгоритмы подсчета баллов РК1 и РК2; критериальные оценки работы на занятиях, тематика монологов и критерии оценки, порядок формирования итоговой оценки дисциплины.

В условиях современного развития общества на уроках русского языка мы используем наиболее популярные цифровые технологии для организации качественного образовательного процесса. Новое время требует от нас владения цифровыми технологиями и активного применения их на уроках.

При изучении каждой темы занятий, например «Моя малая родина», «Государственные праздники», «Город моей мечты» и др. применяются цифровые технологии: электронные тексты, презентации, образовательные системы, грамматический материал в таблицах и схемах, дидактический материал, геймификации, которые используются при объяснении содержания нового грамматического материала, в работа над текстом и новой лексикой, для закрепления и повторения его студентами, для контроля полученных знаний, обеспечения умений и навыков. Использование преподавателем цифровых технологий повышает у студентов интерес к занятиям, активизирует познавательную деятельность и, конечно, развивает их творческий потенциал.

Преподаватели - практики (Баймухамбетова А.Т., Савельева Ю.И., Марисеева И.В., Рябинкина Ю.В. и др.) в своих работах показывают, что данные электронные образовательные ресурсы можно использовать на каждом этапе урока русского языка при изучении любой темы. Правильное, осмысленное использование цифровых технологий – это одно из эффективных средств повышения качества обучения [3].

Авторы учебно-методического пособия «Современные образовательные технологии в рамках реализации Федерального проекта «Цифровая образовательная среда» Блохина Н.Ю., Кобылева Г.А. считают, что важной составной частью перехода к цифровой образовательной среде являются изменения педагогической практики, которые делают возможным её внедрение в учебный процесс. В зависимости от степени изменений, ими выделены четыре уровня: «замещение» традиционных педагогических инструментов и их «улучшение», «изменение» и

«преобразование» педагогической практики (4). На первом уровне, замещение, изменения функциональности цифрового инструмента оказывается минимальным, не меняется (замещение работы над текстом в бумажном варианте на текст в электронном варианте на экране компьютера). Выделенные уровни 1-2 облегчают работу преподавателя, но не меняют образовательный процесс. Внедрение цифровой трансформации на уровнях 3-4 предполагает изменение образовательного процесса [4].

Использование цифровых образовательных ресурсов на уроках русского языка помогает повысить качество учебного процесса, осуществить индивидуализацию и дифференциацию обучения, создавать положительный эмоциональный фон в аудитории, осуществлять контроль.

К современным педагогическим технологиям относятся:

1. Технология дифференцированного обучения;
2. Технология эвристического обучения;
3. Диалоговые технологии;
4. Игровые технологии;
5. Информационно-коммуникационные технологии.

Эти технологии мы, как и другие преподаватели – словесники, применяем на практике. Технология дифференцированного обучения предлагает всем студентам одинаковый объем знаний, но при этом возникает различные уровни его освоения, Это объясняется тем, что у студентов различные уровни обученности (студент, который закончил городскую школу. и студент, который приехал из отдаленного района), индивидуальные особенности развития, не каждый студент может сразу понять и усвоить материал темы. Естественно в этом случае наблюдаются различные оценки знаний студентов. Но при этом преподаватель должен способствовать повышению качества образования студентов, так как дифференцированный подход позволяет реализовывать творческие возможности всех обучающихся.

Технологии эвристического обучения. Данная технология обучения представляет собой прямую противоположность системы «готовых знаний», это непрерывное открытие нового. В этом случае студент должен создать собственный опыт в решении той или иной задачи. К методам данной технологии относятся эссе, беседы, различные проекты.

Диалоговые технологии. Этот метод обучения основан на диалоговом общении по схеме «вопрос-ответ». Технология диалогового обучения реализуется в умении студента вести диалог, выстраивать беседу, формулировать вопросы и ответы (учебные дискуссии, проблемные ситуации).

Игровые технологии. Сущность игровой технологии заключается в создании особых партнерских взаимоотношений между педагогом и студентом. В основе игровых методов лежат различные игры, которые создают комфортные, психологические ситуации. Игры бывают познавательные, воспитательные, творческие, диагностические контролирующего и обобщающего характера.

Информационно-коммуникационные технологии. Это процессы, использующие совокупность средств и методов сбора, обработки, накопления и передачи данных для получения информации нового качества о состоянии объекта, процесса, явления. Информационно-коммуникационные технологии расширяют возможности образовательной среды разнообразными программами и методами обучения, дают доступ к учебной, методической и научной информации. К информационно-коммуникационным технологиям относятся компьютеры, средства связи, локальные вычислительные системы, электронные библиотеки, электронные книги, электронные словари и т.д. Основная цель применения ИКТ является повышение интеллектуального уровня обучающихся и развитие их творческого мышления. [5].

При подготовке к занятиям мы используем следующие Интернет-ресурсы, которые также рекомендуем студентам:

- а) <http://www.gramota.ru> - Справочно-информационный портал «Русский язык».
- б) <http://www.slovesnik-oka.narod.ru> – Словесник.
- в) <http://www.rusedu.ru/> – Архив учебных программ содержит множество различных программ, презентаций, учебных пособий, рефератов.
- г) <http://www.school-collection.edu.ru> Единая коллекция цифровых образовательных ресурсов.
- д) <http://kid-mama.ru/category/trenazhery/onlajn-trenazhery-po-russkomu-yazyku/> - тренажеры, тесты по русскому языку для закрепления различных правил

ж) https://www.canva.com/ru_ru/ создавать любые виды презентаций прямо в браузере без установки какого-либо программного обеспечения на компьютер.

з) <https://gufo.me/> - словари, справочники.

Следует отметить, что диапазон информационных технологий очень широкий и его применение зависит от знаний самого преподавателя.

Цифровизация образования имеет свои плюсы и минусы. Основные плюсы цифровизации при обучении русскому языку:

1.Повышают интерес к урокам русского языка;

2.Повышают качество образования;

3.Позволяют эффективно организовать групповую и самостоятельную работу на занятии;

4. Возможность работать удаленно;

5.Формируют навыки и умения, доведенные до совершенства;

6.Достижение результата в обучении;

7.Активизируют познавательную деятельность студентов;

Недостатки онлайн-образования:

1.Достаточный доступ к Интернету для получения определенных сведений приводит к снижению умственной активности;

2.Дефицит общения;

3.Технические сбои в связи, что мешает эффективности обучения;

4. Нехватка развития навыков разговорной практики.

Таким образом, в данной статье перечислены цифровые технологии, которые используются при обучении русскому языку студентов национальных групп и перечень Интернет-ресурсов, обеспечивающие качество образования. Для цифровых технологий характерны: системность, воспроизводимость и результативность. Общей целью всех современных технологий является достижение результатов в обучении.

Образование республики продолжает совершенствовать использование цифровых технологий. Министр науки и высшего образования Саясат Нурбек представил на заседании правительства проект Концепции развития образования на 2022-2026 годы и рассказал о цифровизации высшего образования. Таким образом, вузы страны перейдут на модель smart-университетов, которая будет формировать цифровой профиль студента (student life track). Будет продолжена работа по внедрению обучения онлайн и внедрению должности цифрового офицера (CDO) в каждом вузе, а также будет разработан «Эталонный стандарт цифрового университета» [6].

Активное внедрение цифровых технологий во всех сферах жизнедеятельности человека позволит повысить конкурентоспособность экономики страны и качество жизни населения.

Использованная литература

1. Государственная программа «Цифровой Казахстан». Постановление правительства Казахстана от 12 декабря 2017 года № 827.

2. Типовая учебная программа общеобразовательной дисциплины «Русский язык» для организаций высшего и (или) послевузовского образования. Онлайн доступ: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017651>

3. Баймухамбетова А.Т. Использование Цифровых образовательных ресурсов на уроке русского языка. Материалы научно-практической конференции «Теория и практика преподавания русского языка и литературы в образовательных учреждениях Республики Казахстан на современном этапе» «7 марта 2020. с.48-50

4. Рябинкина Ю.В. «Цифровые технологии на уроках русского языка и литературы. .Онлайн доступ : <https://multiurok.ru/files/statia-na-temu-tsifrovye-tekhnologii-na-urokakh-ru.htm>

5. Савельева Ю.И. Цифровые технологии в практике учителя русского языка. Онлайн доступ: [elibrary.ru.](https://elibrary.ru/) [https://elibrary.ru.](https://elibrary.ru/),item

6. Марисеева И.В. Использование цифровых технологий на уроках русского языка и литературы. – Онлайн доступ: <https://multiurok.ru/files/ispolzovanie-tsifrovyykh-tekhnologii-na-urokakh-r-2.html>

7. Современные образовательные технологии в рамках реализации федерального проекта «Цифровая образовательная среда» [Текст]: Учебно-методическое пособие / Авт.-сост. Н.Ю. Блохина, Г.А. Кобелева, КОГОАУ ДПО «ИРО Кировской области». - Киров, 2020. - 70 с.

8. Довкаева Ф.М. Современные образовательные технологии на уроках русского языка и литературы. Онлайн доступ: <https://urok.1sept.ru/articles>

9. Вузы перейдут к модели smart-университетов. Онлайн доступ: <https://tengrinews.kz>

ӘОЖ 665.7

ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДЫ ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ СЫНЫП ЖЕТЕКШІЛЕРІНІҢ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ҚОЛДАНУ АЯСЫ

Карибаева Г.Ж. магистрант,

Ғылыми жетекші: Балабекова М., т.ғ.к., аға оқытушы

Академик Ә.Қуатбеков атындағы Халықтар достығы университеті, Шымкент қ., Қазақстан

Қазір елімізде барлық саланы цифрландыру жағдайында білім беру және тәрбиелеу процесіне ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) енгізу белсенді түрде жүзеге асырылуда. Оқытудың заманауи техникалық құралдарын шоғырландыру оқу-тәрбие процесін жаңғыртуға тікелей ықпал етумен қатар оқушылардың ойлау қызметін арттырады, педагогтердің шығармашылығын дамытуға тікелей ықпал етеді. Қазір мектептердігі бастауыш сыныптардың өзінде білім алуда және күнделікті өмірінде тиімді пайдалану үшін заманауи ақпараттық технологиялармен жұмыс істеудің жалпы базалық білімдерін қалыптастыратын АКТ пәні енгізілді. Сәйкесінше барлық мамандардың цифрлық дағдыларын дамыту және жаңа білімді игеру үшін жаңа цифрлық технологиялар бойынша тұрақты негізде ұстаздардың біліктіліктерін арттыру қамтамасыз етілетін болды.[1]

Білім беру және тәрбиелеу саласындағы АКТ ақпаратты қабылдау, жинау, ұсыну және сақтау, ұстаз бен оқушы арасында байланыс (оның ішінде қашықтан) орнату үшін пайдаланылады. Осыған байланысты әр ұстаз АКТ саласында өз қызметі бойынша қажетті дағдыларды меңгеруі және оларды өзінің жұмыс тәжірибесінде білікті қолдана білуі, күнделікті кәсіби қызметінде АКТ-ды пайдалану бойынша білімі мен дағдыларын ұдайы жетілдіріп отыруы маңызды. Себебі АКТ қазіргі уақытта оқыту мен тәрбиелеудің сапасын едәуір арттыратын тұтас білім беру процесінің ажырамас бөлігі болып табылады.

Қоғамның барлық топтарының білім беру қызметтерінің кең спектрін алу қажеттіліктерін қанағаттандыратын ақпараттық органы құру, сондай-ақ АКТ жетістіктерін күнделікті білім беру үдерісіне енгізу үшін тетіктер мен қажетті жағдайларды қалыптастыру ақпараттық қоғамға көшу жолындағы басты міндеттің бірі болып табылады. Қазақстандық білім беруді жаңғыртуда маңызды міндеттердің бірі өскелең ұрпақты тез өзгеретін ақпараттық қоғамдағы өмірге дайындау. Соңғы жылдары бүкіл әлем тез өзгеруде, ал ұстаздар болса қоғамның, ғылым мен техниканың қарқынды дамуынан артта қалмауы керек. Сол себепті де ұстаздар оқушыларға білім мен тәрбие беріп қана қоймастан өмір бойы өздерінің білімдері мен дағдыларын жетілдіріп отырады. Қазіргі сандық технология заманында ұстаздың жұмысының сапасын арттыруға көмектесетін жаңа АКТ дамып келеді. Мектеп оқушыларының барлығы дерлік АКТ өте жақсы меңгерген және оған аса қызығушылық танытады. Сондықтан ұстаздар, соның ішінде әсіресе сынып жетекшілері оқушылардың бұл қызығушылықтарын әрқашан дұрыс бағытқа бағыттауы және өз жұмысының тиімділігін арттыру мақсатында пайдалануы керек.

Білім беру ұйымындағы тәрбиелік қызметті барлық педагогикалық қызметкерлер орындағанымен, өскелең ұрпақты тәрбиелеу міндеттерін шешуде басты рөл сынып жетекшілеріне беріледі. Оқушылардың тәрбие деңгейі және сынып ұжымындағы тұлғааралық қатынастар дәл осы сынып жетекшісінің атқаратын жұмысының сапасына тікелей байланысты.[2] Сынып жетекшісі қызметінің басты мақсаты білім алушының өзін-өзі дамытуы және қоғамдағы өз орнын табуы үшін қажетті жағдайларды жасау. Бүгінгі таңда сынып жетекшісінің жұмысына заманауи АКТ көмекке келді. АКТ көмегімен сынып жетекшісі сынып сағатында, ата-аналар жиналысында, әдістемелік бірлестік пен педагогикалық кеңесте баяндама жасау үшін әртүрлі материалдарды көрнекілікпен дайындай алады. АКТ оқушылармен атқарылатын жұмыс түрлерін әртараптандыруға, оларды шығармашылық тұрғыдан дамытуға мүмкіндік береді. АКТ қолдану сынып жетекшісіне оқушылармен және олардың ата-

аналарымен қарым-қатынас процесін едәуір жеңілдетеді және жылдамдатады. АКТ қолдану сынып жетекшісінің құжаттамасын жүргізуде де еңбек шығындарын едәуір жеңілдетеді, яғни оқушылармен тікелей жеке жұмыс істеуге көп уақыты қалады. АКТ қолдана отырып әртүрлі тақырыптар бойынша сыныптан тыс іс-шараларды жоспарлауға және өткізуге арналған ақпаратты және сурет-бейнематериалдарды, іс-шараларды әзірлеуге дайын материалдарды табуға болады. Ғаламтор желісін, электрондық поштаны пайдалана отырып әріптестермен, басқа да білім беру мекемелерімен, ата-аналармен қатынас орнатуға болады. Сынып жетекшісі үшін интернет-конкурстарға, фестивальдерге қатысу, өз әзірлемелерін орналастыру үшін өз сайтың құру, біліктілікті арттыру курстарынан қашықтан өту мүмкіндігі бар. Сонымен қатар АКТ мүмкіндігінің арқасында сынып оқушыларының ағымдағы бағаларын жинақтау, электронды үлгерім журнал жүргізу, жарты жылдықтар мен бір жылдағы үлгерімдерін талдау, сауалнамаларды өңдеу және т.б. жұмыстар атқару жеңілдейді. Бұл жұмыстарды электрондық кестелер немесе интернет-серфингті қолдана отырып атқаруға болады.

Осылайша, сынып жетекшісі оқушылар туралы ақпаратты жедел пайдалануға, олардың жеке даму динамикасын бақылауға мүмкіндік алды. Бұл ақпарат тәрбиеленушінің портфолиосын рәсімдеу, бейіндік жұмыстың бағытын таңдау, ата-аналар жиналысында баяндама жасау үшін пайдаланылады. Сыныптан тыс іс-шараларды (жарыстар, конкурстар, сынып сағаттары және т.б.) ұйымдастыру үшін мультимедиялық презентацияларды пайдалану ұстаздардың ұжымдық шығармашылық іске қызығушылығын арттыруға ықпал етеді. АКТ қолданғанда көрнекі құралдардың компьютерлік нұсқаларын келесі қолданғанға дейін жақсы күйде сақтауға, оларды жыл сайын қажетінше толықтырып отыруға, сабақтарда және сабақтан тыс уақытта пайдалану мақсатында әдістемелік әзірлемелердің электрондық банкін құруға болады.

АКТ сынып жетекшісінің жұмысында барлық қажетті ақпаратты автоматты түрде өңдеудің жұмыс құралы ретінде пайдаланылады. Жаңа АКТ қолдану дағдылары, әрине, педагогикалық кеңесте, әдістемелік бірлестікте сөз сөйлеуді сүйемелдеу үшін, семинар немесе шығармашылық кеңес өткізу үшін, жұмыс тәжірибесін жинақтау үшін өте қолайлы болып табылады. Сынып жетекшісінің күнделікті жұмысында көбінесе оқушылардың сабақтан тыс уақытта жұмыспен қамтылуы және т.б. туралы көптеген мәліметтерді қолдану қажеттігі туындайды. Осы мақсатта компьютерде қажетті ақпараттың деректер базасы құрылып, ол қажетінше жаңартылып отырады. Ол үшін сынып жетекшісінің АКТ жетік меңгеруге деген шын қызығушылығы, оқушылармен атқаратын жұмысына деген сүйіспеншілігі қажет. Өйткені, қазіргі оқушыларды заманауи АКТ-сыз тәрбиелеу мүмкін емес. Ал ұстаз әрқашан қоғамдағы ең кішкентай өзгерістердің өзін уақтылы байқап, уақытпен бірге қалыспай жүруі керек. Егер сынып жетекшісінде барлық прогрессивті технологияларды қолдана алатын сауатты, заманауи адамды көрсе, балалар онымен оңай байланысқа түседі.

Дәл қазір білім беру мен тәрбие жұмысында жаңа АКТ белсенді қолданатын уақыт келді. Білім берудің басым бағыттарының бірі сынып жетекшісінің ролін күшейту болып табылатындықтан ол білім берудегі инновациялық қызметтің дәр ортасында болуы керек. Сынып жетекшісінен жаңа мазмұнды, оқу процесін жобалаудың жаңа технологияларымен толықтырылған жұмыстар күтілуде. Заманауи ақпараттық технологиялар ұстазға ақпараттың шексіз ағынын басқаруға және ең бастысы құнды уақытын үнемдеуге көмектеседі. Сондықтан кез-келген заманауи сынып жетекшісі ең алдымен цифрлық технологияны меңгеріп, компьютерлік сауаттылыққа ие болуы керек.

Сынып жетекшісінің жұмысына АКТ енгізудің негізгі мақсаттары:

- оқушылардың бойында ашық ақпараттық қоғамның дүниетанымын қалыптастыру, ақпараттық қоғамның толыққанды мүшелерін даярлау;
- қарым-қатынас, оқу, өзін-өзі көрсету, шығармашылық құралы ретінде АКТ деген оң көзқарасты қалыптастыру;
- оқушылардың танымдық және шығармашылық белсенділігін дамыту;
- оқушылардың зияткерлік-шығармашылық қызметке тұрақты танымдық қызығушылығын қалыптастыру;
- сабақтан тыс жұмыстың барлық түрлерінің тәрбиелік әсерін арттыру;
- ұстаздардың, оқушылар мен ата-аналардың тиімді ақпараттық өзара іс-қимылын ұйымдастыру;
- АКТ барлық мүмкіндігін әлеуметтік-тәрбие жұмысына енгізу;
- оқушылардың жеке басының жан-жақты дамуына ықпал ету;

- оқушылардың бос уақытын мазмұнды және мәнді ұйымдастыру.

Мектепті АКТ қамтамасыздандыру оның барлық салаларына, соның ішінде әсіресе оқушыларды тәрбиелеуде сынып жетекшісінің жұмысына тікелей оң әсер етеді. Қоғамда ақпараттық мәдениеттің жоғары деңгейін қалыптастыру осы салада сынып жетекшісінің даму қажеттілігін талап етеді. Ұстаздың ақпараттық мәдениеті ақпараттық-компьютерлік сауаттылыққа негізделі отырып кәсіби маңызды ақпаратты алу, өңдеу, сақтау және ұсынудың қажетті деңгейін қамтамасыз ететін компьютерлік білім мен дағдылар жүйесін білдіреді.[3] Сынып жетекшісі компьютерді, Microsoft Word бағдарламаларын, Microsoft Excel, Microsoft Access және басқаларын игере отырып сынып сағатын, сыныптан тыс іс-шараны тартымды өткізуге қол жеткізеді. Осылайша АКТ қолдану сынып жетекшісінің жұмысын қызықты және шығармашылық процеске айналдырады. Ұстаз бен оқушының қарым-қатынасы АКТ мүмкіндіктерімен толықтырылған өзара әрекеттесу түріне көшеді. Қазір компьютерсіз, интерактивті тақтасыз, бейнекамерасыз, сандық камерасыз кез-келген іс-шараны, түрлі зияткерлік және шығармашылық байқауларды, сынып сағаттарын және т.б. көзге елестету қиын. Бұл аудиовизуалды құралдар күшті назар аударатын хаб ретінде жүргізіліп жатқан жұмысты тәрбие тұрғысынан тиімдірек, оқушылар үшін қызықты және тартымды етеді. Сонымен қатар, егер сынып сағатын өткізу кезінде проектор немесе интерактивті тақта қолданылса, онда оны оқушылар жақсы жадында сақтайды және бойына сіңіреді. АКТ қолдану сынып жетекшісінің жұмысының тиімділігін арттырып ғана қоймастан оқушылардың мұндай іс-шараларға қатысуға деген қызығушылығын бірнеше есеге арттырады.

Мектептегі сынып жетекшілері жұмыс барысында көптеген құжаттарды толтырады (сыныптың әлеуметтік төлқұжаты, тәрбие жұмысының жоспары, балалармен жұмыс туралы әртүрлі есептер, ата-аналармен жұмыс және т.б.) Осы деректерді жинау және ұйымдастыру үшін Microsoft Access дерекқорын тиімді пайдалануға болады. Сынып жетекшісінің жұмысына АКТ енгізудің негізгі мақсатының бірі оқушылардың танымдық және шығармашылық белсенділігін дамыту, зияткерлік және шығармашылық жұмысқа тұрақты танымдық қызығушылығын қалыптастыру болып табылады. Шындығында оқушылармен және олардың ата-аналарымен тікелей қарым-қатынас жасау үшін ғаламтор үлкен мүмкіндіктер береді. Ұжымдық (топтық) байланыс үшін чаттар мен форумдарды пайдалануға болады. Байланыс білім беру ұйымы сайтының кері байланысы арқылы да мүмкін болады. Жеке байланыс үшін электрондық поштаны пайдалануға болады.

Кейде ата-аналар жиналысын өткізуде де бірқатар қиындықтар туындайды (ата-аналардың көпшілігі уақыттың тапшылығына және басқа да себептерге байланысты мектептегі жиналысқа уақыт тауып бара бермейді). Бұл мәселені шешудің оңтайлы әдістерінің ең қолайлысы АКТ қолдану. АКТ қолдану арқылы сынып оқушыларының үлгерімінің немесе білім сапасының динамикасы, оқушылардың денсаулық деңгейінің өзгеруі, сабақтан тыс уақытта оқушылардың жұмыспен қамтылу деңгейін бақылап отыруға қол жеткізіледі. Сонымен қатар цифрлық ақпараттандыру барысында ұстаз, сынып жетекшісі, оқушылар мен ата-аналар ортақ ақпараттарға теңдей және жылдам қол жеткізу мүмкіндігіне ие болады. Нәтижесінде уақыт үнемделіп, балаларға білім беру мен тәрбиелеуге қатысты жұмыстарды бірлесіп жоспарлауға және оң нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндіктер туындайды.

Осылайша, мектептегі тәрбие процесі қазіргі заманғы цифрландыру үдерісіне үйлесе отырып жүзеге асырылуы үшін сынып жетекшісінің жұмысы да қоғам өмірінің барлық басқа тұспалдарын дамытумен қатар жүруі керек. Мектептегі сынып жетекшілерінің заманауи АКТ мүмкіндіктерін оқушылардың тәрбие жұмысында тиімді және білікті қолдана білуі өскелең ұрпақты тәрбиелеуде өте маңызды.

Пайдаланған әдебиеттер

1. «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы №827 қаулысы.
2. Демакова И.Д. Воспитательная деятельность педагога в современных условиях. СПб. КАРО, 2007, С.56
3. Зеленецкая Л.П. Применение информационно-коммуникационных технологий в образовании /Л.П.Зеленецкая. Текст: непосредственный // Молодой ученый. 2020. №18 (308). С.498

ИНФОРМАТИЗАЦИЯ ОСНОВ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Базарбекова А., Максымбаев М.С.

*Докторанты кафедры «Информатика» Евразийского национального университета
им. Л.Гумилева, г. Астана, Казахстан*

На современном этапе важным средством, влияющим на модернизацию образования, является информатизация, которая стала движущей силой всех общественных процессов. Сегодня информационная технология занимают центральное место в системе построения интеллектуального общества и в укреплении его материально-технической базы. Общеизвестно, что важным условием благосостояния государств и становления их правовым, также развития образования и культуры этих стран, стала информатизация всей человеческой деятельности в обществе.

Широкое использование компьютерных технологий в самых различных сферах общества диктует целесообразность системного и оптимального ознакомления с ними, начиная с ранних этапов обучения. Наука и образование с одной стороны, являются одними из объектов информационного общества, с другой стороны, они выступают главным фактором усовершенствования компьютерной техники, необходимой для развития общества в духовном, правовом и материальном плане.

На современном этапе отечественная система образования развивается с учетом мировых тенденций информационного обновления сферы образовательных услуг. Необходимо сделать школу нашей страны по содержанию, методам и организационным формам образовательной деятельности адекватной потребностям информационного общества. Это стратегическая задача системы образования страны, значимость решения которой для нашей страны трудно переоценить. От эффективного решения проблемы информатизации страны зависит не только качество образования и также благосостояние народа в целом. Широкое использование в образовательной деятельности компьютерной техники обеспечит новое качество учащейся молодежи – качество, которое поможет нашему государству стать конкурентноспособным на мировом рынке труда, товаров и услуг, успешно «встроиться» в глобальную экономическую систему, основанную на знаниях.

На современном этапе эти задачи активно решаются педагогической наукой. Сегодня важными стали вопросы, касающиеся интеграции информатики с другими науками. Актуальность процесса информатизации образования определяется тенденциями развития современной науки, прежде всего, глубокими междисциплинарными интеграционными процессами и информатизацией научных исследований. Процессы информатизации всей человеческой деятельности коснулись как естественных, так и гуманитарных наук. Теория информации, что является фундаментом междисциплинарной интеграции всех наук, стала ускоренно развиваться в условиях цифровизации науки и общества.

Интеграция наук, ставшая одной из ведущих тенденций развития научного мировоззрения в XXI столетии, привела к пониманию необходимости междисциплинарного подхода к гуманитарному образованию, который можно рассматривать как на уровне теории и методологии, так и на уровне практики. Следствием этого стало как привлечение данных и инструментария других наук, так и возникновение новых научных дисциплин на стыке разных наук.

Развитие научных дисциплин на стыке информатики с другими науками привело к возникновению, с одной стороны, таких явлений, как педагогическая и социальная информатика, занимающихся исследованием влияния информатики на социальные процессы в обществе и на развитие гуманитарных наук и образования, с другой – «отраслевых информатик» (лингвистической, исторической, правовой и пр.), которые адаптируют методы и алгоритмы общей информатики, технологии компьютерной обработки данных применительно к особенностям отдельных отраслей человеческого знания. При этом происходит не только дальнейшая компьютеризация науки в целом, отмеченная как одна из ведущих тенденций ее развития еще в прошлом столетии, но и обратное влияние отдельных наук на информатику:

работа с данными из различных отраслей науки, в том числе гуманитарными, расширяет возможности и инструментарий самой информатики как науки.

Междисциплинарный подход к исследованию, относящемуся к гуманитарному образованию, как следствие интеграции наук, все больше пробивает себе дорогу в современной педагогике. Система образования все прочнее встает на твердую почву полноправных научных изысканий с применением методов и подходов как смежных гуманитарных, так и естественных наук. Здесь одним из самых плодотворных является интеграция гуманитарного образования и информатики, что было образно подчеркнуто А.М.Берлянтом так: «Информатика «дышит в затылок» всем наукам, догоняя и увлекая их за собой, а порой и поработавшая в стремлении к бесконечному компьютерному совершенствованию» [1]. Сегодня уже практически ни у кого не вызывает сомнений необходимость перехода на новый этап более глубокого интегрирования возможностей информатики в гуманитарном образовании.

Информатизация образования, содействуя повышению качества гуманитарного образования, выступает главным условием становления и развития информационного общества. Про чрезвычайную важность процесса информатизации в общественной жизни и человеческой деятельности академик А.П.Ершов сказал так: «Информатизация – это организация жизни общества на основе полного использования достоверного, исчерпывающего и своевременного знания во всех общественно значимых видах человеческой деятельности. При такой организации информация, т.е. совокупность всех знаний и фактических данных, становится стратегическим ресурсом общества в целом, предопределяющим его способность к успешному развитию. Техническим средством использования этого ресурса все в большей степени становятся электронные вычислительные машины и средства связи» [2].

В заключении отметим, что внедрение информационных технологий в процесс обучения гуманитарным дисциплинам способствует, во-первых, формированию у них самостоятельного теоретического мышления. Во-вторых, информатизация гуманитарного образования создает благоприятное условие для осуществления междисциплинарного подхода к изучению гуманитарных наук и информатики, что может формировать у обучающихся обобщенный интегративный стиль научного мышления.

Использованная литература

1. Берлянт А.М. Геоиконика. -М., 1996.– 208 с.
2. Ершов А.П. Информатизация: от компьютерной грамотности учащихся к информационной культуре общества // Коммунист. – 1988. – № 2. – С. 82–90.

УДК 378:147;37.018.43

ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА ОНЛАЙН В РАМКАХ COVID 2019: ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ

Кардашова Т., студентка

Научный руководитель: Курманова Ж.Б., магистр культурологии

Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск, Казахстан

На сегодняшний день Интернет и возможности телекоммуникации широко используются не только в профессиональной сфере, но и в повседневной жизни. Обучение иностранным языкам не остается в стороне, и популярность дистанционных программ лишь набирает обороты.

Наблюдаемые изменения в содержательной стороне англоязычного дискурса, как, впрочем, и в дискурсе на других языках, вызваны к жизни значительными переменами, происходящими в настоящий период в условиях существования каждого человека и связанными с необходимостью противостоять смертоносному вирусу COVID 2019. Легко можно заметить, что большая часть публикаций в СМИ, новостных передач и ток-шоу и даже частных бесед посвящены в той или иной мере темам здоровья, симптомов заболевания, санитарных норм, ограничений социальных контактов и т. п. Лингводидактика как составная часть прикладной лингвистики не может оставаться в стороне от происходящих в языке

явлений и должна соответствовать текущему моменту, вырабатывая новые подходы к оценке языкового материала и его методического потенциала [1].

Мотивация обучающихся, как известно, считается одним из ключевых факторов, влияющих на успех в изучении иностранного языка при этом данное утверждение одинаково справедливо и в отношении студентов-филологов, и в отношении будущих специалистов в самых разных областях науки и техники, изучающих так называемый «английский для специальных целей» (ESP). Без достаточно высокого уровня мотивированности студентов невозможно хоть сколько-нибудь приблизиться к достижению целей современного университетского образования, к которым в развитых европейских странах относят, помимо получения комплекса собственно профессиональных знаний и умений, создание широкой общеобразовательной платформы, подготовку к активному участию в жизни общества, всестороннее развитие личности, выработку исследовательских навыков и готовности к инновациям. С началом периода пандемии академическое сообщество подчёркивает роль учреждений высшего образования в воспитании у молодого поколения чувства гражданского долга и выступает с предложениями считать формирование у студентов демократических ценностей, готовности к сотрудничеству и преданности идеям всеобщего блага одним из основных направлений деятельности. В самом деле, необходимо признать, что в условиях небезопасной эпидемиологической обстановки, а также частичного и / или периодического карантина, когда привычные социальные (дружеские, коллегиальные и даже родственные) связи становится трудно поддерживать, а ритм жизни и её событийное наполнение нарушаются, целеполагания в области обучения также могут претерпеть существенные изменения [2].

Повышение мотивации обучающихся прежде всего необходимо проводить анализ потребностей обучаемых, включающий определение и оценку целей обучения, уровня владения иностранным языком, ожиданий, обучающихся от изучения иностранного языка в вузе и предыдущего опыта овладения им. Таким образом, именно потребности студентов должны находиться в центре внимания как при составлении программы учебной дисциплины, так и при разработке лингводидактических материалов и методов [Brown, 2013]. Не вызывает сомнения предположение, что в период повышенного внимания к медицинским темам и соответствующей реструктуризации языкового дискурса потребности изучающих иностранный язык включают способность понимать тексты и умение общаться на темы, связанные с COVID 2019 [3].

Более того, анализ потребностей должен характеризоваться непрерывностью, осуществляться на протяжении всего курса обучения [Бадмаева, Семенова, 2017] и, следовательно, при изменении условий обучения обеспечивать необходимую адаптацию стратегий преподавания. Текущий момент как раз и требует определённых модификаций учебных планов и методических материалов, для обеспечения соответствия содержательной стороны изучаемой дисциплины, претерпевшей изменения содержательной стороне языкового дискурса, а также изменившимся условиям жизни и отличительным чертам образовательного процесса в условиях пандемии [4]. Это в особенности касается изучения английского языка, в связи с его ролью языка глобального, универсального lingua franca, основного средства межъязыкового и межкультурного общения. Именно владение английским языком в той или иной степени может стать инструментом связи с внешним миром за пределами ограниченной карантинной локации, позволяющим вливаться в мировое культурное пространство, оставаться в курсе событий не только внутри страны, но и на мировой арене, и способствующим становлению гуманитарного мировоззрения, способным объединить человечество перед лицом эпидемиологической опасности. В соответствии с этими соображениями, представляется необходимым расширение тем, предлагаемых к обсуждению на занятиях по английскому языку для студентов, обучающихся по всем направлениям, с тем, чтобы они включали описание и анализ текущей ситуации с COVID 2019, а также её экономических, социальных и культурных аспектов. Особое значение в настоящее время приобретают также хорошо знакомые опытным преподавателям способы привлечения внимания и повышения мотивации, такие как использование ярких визуальных стимулов, элементов развлекательности, юмористического контента, игровых методик и т. п. [5].

Дистанционный формат обучения не только не противоречит, но и дополняет процесс изучения иностранных языков новыми возможностями. Итак, цель обучения иностранным

языкам – это формирования вторичной языковой личности, готовой к общению на межкультурном уровне.

Обучение иностранным языкам предполагает реализацию четырех целей: практической, образовательной, воспитательной и развивающей. Особый интерес представляет формирование у обучающихся практической цели, а именно коммуникативной компетенции, которая подразумевает способность к использованию иностранного языка как средства устного и письменного общения. Коммуникативная компетенция включает в себя шесть компонентов, которые необходимо сформировать для полноценного межкультурного общения. При дистанционном обучении эти компоненты будут, на мой взгляд, более или менее успешно сформированы. Так, например, лингвистическая компетенция. При наличии быстрого доступа к электронным словарям и справочникам обучаемый в гораздо меньший срок познакомится с большим количеством словарных единиц и грамматических правил, а также быстрее научится правильно их использовать [6].

Дистанционное обучение чаще всего происходит в паре ученик-учитель, что помогает учителю в полной мере учитывать индивидуально – психологические особенности обучающегося. Благодаря полной реализации этого принципа, а также принципа положительного эмоционального фона, дистанционная форма широко используется для обучения детей-инвалидов, к которым требуется индивидуальный подход и которые комфортно ощущают себя в привычной среде своего дома. Так как урок проходит при непосредственном внимании учителя к одному ученику становится возможным полная реализация принципа активности.

Преимущества обучения в онлайн формате:

1. Обучение в спокойной обстановке;
2. Возможность обучаться в любое время, и в любом месте;
3. Высокие результаты обучения;
4. Доступность учебных материалов;
5. Удобство планирования времени; и мн.др

Говоря о недостатках обучения в онлайн формате можно отметить:

1. Недостаток практических знаний;
2. Возрастает нагрузка на преподавателя;
3. Иногда происходит сбой сети или интернета;
4. Цифровая интоксикация;
5. Длительное нахождение в сидячем положении; и мн.др [7].

Язык, вообще говоря, чутко реагирует на все изменения в обществе: политические, экономические, культурные, и потому важнейшее средство коммуникации не мог не отразить происходящие во всем мире события, вызванные распространением вируса COVID19 [8]. Изменения, происходящие в англоязычном дискурсе, должны с необходимостью найти отражение в используемых лингводидактических материалах, а то, в свою очередь, повышает ответственность преподавателя за подготовку таких материалов и за постоянное внимание к процессам функционирования и развития языка [9].

Я считаю, что знания надо получать в очном формате обучения, тем более изучать английский язык в дистанционном формате не легко. Поэтому правительство в январе 2021 года приняло решение сделать комбинированный формат обучение. То есть в определенные дни онлайн формат, а в другие очный формат обучения. И мы с надеждой можем сказать, комбинированное обучение даст возможность получить больше информации и соответственно знаний.

Использованная литература

1. Андреев А.А. Введение в дистанционное обучение: учебно-методическое пособие. - М.: ВУ, 1997.
2. Ахаян А. А. Виртуальный педагогический вуз. Теория становления. - СПб.: Корифей, 2001. - 170 с.
3. Зайченко Т.П. Основы дистанционного обучения: теоретико-практический базис: учебное пособие. - СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2004. — 167 с.
4. Зайченко Т.П. Инвариантная организационно-дидактическая система дистанционного обучения: монография. - СПб.: Астерион, 2004. — 188 с.
5. Иванченко Д.А. Системный анализ дистанционного обучения: монография. - М.: Союз, 2005. - 192 с.

6. Малитиков Е.М. Актуальные проблемы развития дистанционного образования в Российской Федерации и странах СНГ/Е. М. Малитиков, М. П. Карпенко, В. П. Колмогоров // Право и образование. - 2000. - № 1(2). - С.42-54.

7. Полат Е.С. Педагогические технологии дистанционного обучения / Е. С. Полат, М. В. Моисеева, А.Е. Петров; под ред. [Е. С. Полат](#). - М.: Академия, 2006.

8. Shamina, E., Besedina, E., Kuzmich, I. (1991). On Meeting Challenges on the Doorstep: Curriculum Development during the Pandemic. ICERI2020 Proceedings, November 2020, Seville. (In print). Ur,P. A. (1991). Course in Language Teaching: Practice and Theory. Cambridge: Cambridge Univ. Press.

9. Badmaeva, E.S., Semenova, M.V. (2017). Metod analiza potrebnostey obuchaemykh pri izuchenii inostrannogo yazyka v vuze [Method of learner's needs analysis in the process of foreign language acquisition at university]. Mir nauki [World of science. Pedagogy and Psychology], 5 (2), 1–13.

УДК 378. 004.9

ИНФОРМАТИЗАЦИЯ ОСНОВ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

*Базарбекова А., Максымбаев М.С., докторанты кафедры «Информатика»
Евразийский Национальный университет им. Л.Гумилева, г. Астана, Казахстан*

На современном этапе важным средством, влияющим на модернизацию образования, является информатизация, которая стала движущей силой всех общественных процессов. Сегодня информационная технология занимают центральное место в системе построения интеллектуального общества и в укреплении его материально-технической базы. Общеизвестно, что важным условием благосостояния государств и становления их правовым, также развития образования и культуры этих стран, стала информатизация всей человеческой деятельности в обществе.

Широкое использование компьютерных технологий в самых различных сферах общества диктует целесообразность системного и оптимального ознакомления с ними, начиная с ранних этапов обучения. Наука и образование с одной стороны, являются одними из объектов информационного общества, с другой стороны, они выступают главным фактором усовершенствования компьютерной техники, необходимой для развития общества в духовном, правовом и материальном плане.

На современно этапе отечественная система образования развивается с учетом мировых тенденций информационного обновления сферы образовательных услуг. Необходимо сделать школу нашей страны по содержанию, методам и организационным формам образовательной деятельности адекватной потребностям информационного общества. Это стратегическая задача системы образования страны, значимость решения которой для нашей страны трудно переоценить. От эффективного решения проблемы информатизации страны зависит не только качество образования и также благосостояние народа в целом. Широкое использование в образовательной деятельности компьютерной техники обеспечит новое качество учащейся молодежи – качество, которое поможет нашему государству стать конкурентноспособным на мировом рынке труда, товаров и услуг, успешно «встроиться» в глобальную экономическую систему, основанную на знаниях.

На современном этапе эти задачи активно решаются педагогической наукой. Сегодня важными стали вопросы, касающиеся интеграции информатики с другими науками. Актуальность процесса информатизации образования определяется тенденциями развития современной науки, прежде всего, глубокими междисциплинарными интеграционными процессами и информатизацией научных исследований. Процессы информатизации всей человеческой деятельности коснулись как естественных, так и гуманитарных наук. Теория информации, что является фундаментом междисциплинарной интеграции всех наук, стала ускоренно развиваться в условиях цифровизации науки и общества.

Интеграция наук, ставшая одной из ведущих тенденций развития научного мировоззрения в XXI столетии, привела к пониманию необходимости междисциплинарного подхода к гуманитарному образованию, который можно рассматривать как на уровне теории и методологии, так и на уровне практики. Следствием этого стало как привлечение данных и инструментария других наук, так и возникновение новых научных дисциплин на стыке разных наук.

Развитие научных дисциплин на стыке информатики с другими науками привело к возникновению, с одной стороны, таких явлений, как педагогическая и социальная информатика, занимающихся исследованием влияния информатики на социальные процессы в обществе и на развитие гуманитарных наук и образования, с другой – «отраслевых информатик» (лингвистической, исторической, правовой и пр.), которые адаптируют методы и алгоритмы общей информатики, технологии компьютерной обработки данных применительно к особенностям отдельных отраслей человеческого знания. При этом происходит не только дальнейшая компьютеризация науки в целом, отмеченная как одна из ведущих тенденций ее развития еще в прошлом столетии, но и обратное влияние отдельных наук на информатику: работа с данными из различных отраслей науки, в том числе гуманитарными, расширяет возможности и инструментарий самой информатики как науки.

Междисциплинарный подход к исследованию, относящемуся к гуманитарному образованию, как следствие интеграции наук, все больше пробивает себе дорогу в современной педагогике. Система образования все прочнее встает на твердую почву полноправных научных изысканий с применением методов и подходов как смежных гуманитарных, так и естественных наук. Здесь одним из самых плодотворных является интеграция гуманитарного образования и информатики, что было образно подчеркнуто А.М.Берлянтом так: «Информатика «дышит в затылок» всем наукам, догоняя и увлекая их за собой, а порой и поработавшая в стремлении к бесконечному компьютерному совершенствованию» [1]. Сегодня уже практически ни у кого не вызывает сомнений необходимость перехода на новый этап более глубокого интегрирования возможностей информатики в гуманитарном образовании.

Информатизация образования, содействуя повышению качества гуманитарного образования, выступает главным условием становления и развития информационного общества. Про чрезвычайную важность процесса информатизации в общественной жизни и человеческой деятельности академик А.П.Ершов сказал так: «Информатизация – это организация жизни общества на основе полного использования достоверного, исчерпывающего и своевременного знания во всех общественно значимых видах человеческой деятельности. При такой организации информация, т.е. совокупность всех знаний и фактических данных, становится стратегическим ресурсом общества в целом, предопределяющим его способность к успешному развитию. Техническим средством использования этого ресурса все в большей степени становятся электронные вычислительные машины и средства связи» [2].

В заключении отметим, что внедрение информационных технологий в процесс обучения гуманитарным дисциплинам способствует, во-первых, формированию у них самостоятельного теоретического мышления. Во-вторых, информатизация гуманитарного образования создает благоприятное условие для осуществления междисциплинарного подхода к изучению гуманитарных наук и информатики, что может формировать у обучающихся обобщенный интегративный стиль научного мышления.

Использованная литература

1. Берлянт А.М. Геоиконика. -М., 1996.– 208 с.
2. Ершов А.П. Информатизация: от компьютерной грамотности учащихся к информационной культуре общества // Коммунист. – 1988. – № 2. – С. 82–90.

MODERN METHOD OF LEARNING ENGLISH IN A SECONDARY SCHOOL UNDER DISTANCE LEARNING CONDITIONS

A. Ainabekova, English teacher

School lyceum №7 named after A. Baytursynuly, Talgar, Republic of Kazakhstan

Abstract: This article is about current methods of studying English in secondary school through distance learning. The use of information and communication technology in the process of teaching English, as well as the difficulty of developing new strategies and methods to improve motivation to learn other languages, are discussed. The article includes a quick review of sites for teaching English as well as student experience with their use in independent work.

Keywords: English, distance learning, teaching, Internet, foreign language, independent work, information and communication technologies.

Currently, significant changes in pedagogical instruction are taking place, affecting practically every facet of the educational process. The use of remote educational tools in foreign language instruction is becoming increasingly popular. New ways and forms of learning are evolving, which in turn reflect various technologies for the interchange and transmission of information, which are used to carry out the educational process and a system of teaching methods targeted at developing and refining speaking abilities. The hunt for innovative pedagogical technology is linked to students' lack of motivation to study a foreign language through distant learning. If a few years ago distance learning involved sending training materials via mail, but nowadays, thanks to the development of technology, this process takes place via the Internet, via e-mail, Skype, zoom. This approach has many positive aspects, the main one of which is the ability of the student to study at a convenient time for him in any place where there is access to the Internet.

It is very convenient for an English teacher to conduct full-fledged distance classes using video and audio demonstration, presentations, text files, combining various forms of work: paired, individual, group. The lesson takes place in the mode of live communication, discussion of the topic, performance of practical tasks [1, p.13].

Electronic educational platforms, such as Bilim Land, Sky Eng, and British Council E-School materials, offer a distinct benefit in the application of distant learning. On such sites, you may discover ready-made courses from foreign language teachers, activities, audio recordings, even illegible grammar explanations. Sites include a wide range of audio texts and movies of varying difficulty. This information can also be used in the classroom by English teachers. You may test your knowledge of English grammar and vocabulary and pinpoint your deficiencies with the activities accessible on these platforms. Various Internet portals have a large number of applications that allow you to create your own exercises in blocks. The applications consist of sections, in each of which there are templates for creating exercises that have a feedback function, thanks to this, an instant check of the correctness of the task is carried out.

English distance learning courses can include a video explanation and a block with tasks. Block tasks are growing increasingly complex. Students respond to questions while viewing a video in which the teacher explains the content. Simultaneously, pupils who have not grasped the subject of the previous session for whatever reason might take notes on it, while the remainder consolidate the material received in the previous lesson [4, p.60]. Students work out their knowledge through performing assignments in blocks, gaining abilities in applying grammatical and lexical units on the topic in full-time sessions. Blocks containing duties are presented in a humorous manner, such as the game "Who Wants to Be a Millionaire," "Puzzles," and "Horse Racing."

If we consider the work of primary school students, it is difficult to say that their activities correspond to the principle of communicative orientation. This is due to the fact that, due to age characteristics, lack of experience of communication in English, synchronous work at the computer for younger schoolchildren is a difficult moment [5 p. 89]. Therefore, remote work on teaching a foreign language, which is aimed at fixing vocabulary, can be called a simulator and a kind of preparation for communication in the classroom. Completing tasks, in turn, leads to the formation of lexical and grammatical skills in the student. For younger students, remote tasks can be presented in a playful way, which makes it possible to create motivational conditions for students aimed at completing tasks.

The effectiveness of the formation of lexical skills in younger schoolchildren is increased through the use of a specially developed computer program, which is based on a system of lexical exercises, built taking into account the stages of vocabulary acquisition and the operational structure of the lexical skill. The main theoretical provisions, the computer program and the developed system of lexical exercises can be used in primary and secondary schools, including in educational institutions of various types [2 p. 256].

When implementing distance learning, lectures, discussions, analysis and analysis of problem situations, study of texts, testing, practical tasks are now widely used. [3 p. 31].

Thus, it is currently impossible to imagine the educational process without the use of innovative pedagogical technologies. Such technologies are firmly established in the modern education system. To date, a foreign language teacher has a lot of opportunities, which helps to conduct their classes more interesting, informative. These opportunities contribute to more active student activity. All the achievements of computer technology and software are used for distance learning: audiobooks, online webinars and personal communication via Skype and other online video chats. Language portals and the latest technologies offer the widest opportunities for students: you can study in small groups or individually, without leaving your home, receiving all the necessary materials to your email address or to your personal account.

References

1. Davydova E.A. Methodological support of distance learning [text] // scientific journal of OGBU DPO KIRO. 2019.-Issue No. 7.-pp.13-15.
2. Ingilevich V.V. Methodological support of distance learning. // POIPKRO Library. – 2018. – No. 2. – pp. 56-59. Access mode: <http://poipkro.pskovedu.ru/>
3. Mirolubov A.A. Methods of teaching foreign languages: traditions and modernity/Edited by A.A.Mirolubov. Obninsk: Titul, 2010. - 464 p. 3. Myakisheva T.V. Modern methods of remote learning of the English language [text] / T.V. Myakisheva // Scientific electronic library "CyberLeninka"/ MESI.- Moscow, 2018.- Issue 5 – pp.28-32.
4. Suleimenova O. Ya., Elenova A. K., Lozenko I. V. Distance learning of a foreign language [text] // Bulletin of KazNMU. 2011.-Issue No. 2.-pp.58- 62
5. Shatunovsky V.L., Shatunovskaya E.A. Once again about distance learning (organization and provision of distance learning) // Bulletin of Science and Education. 2020. Issue No. 9.- pp. 87-90.

ӘОЖ 381

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ АЯСЫНДА МАТЕМАТИКА ПӘНІН САПАЛЫ ОҚЫТУ

Шалбай Ж.Е., математика пәні мұғалімі, педагог -зерттеуші

№9 орта мектебі, Тараз қ., Қазақстан

«Сабақ беру – үйреншікті жай ғана шеберлік емес, ол үнемі жаңадан жаңаны табатын өнер»
Жүсіпбек Аймауытов

Тәуелсіз ел Жаңа Қазақстанның тірегі - білімді ұрпақ десек, жаңа дәуірдің күн тәртібінде тұрған мәселе – нәтижелі білім беру, білім сапасын арттыру және рухани дүниесі бай,көкірегі ояу жан – жақты, білімді,нарықтық экономикалық бәсекеге жеке тұлға қалыптастырып тәрбиелеу мен оқытудың жаңа технологиясын енгізу,білім беруді ақпараттандыру болып табылады. Бүгінгі динамикалық дамыған заманда білім алушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту білім беретін оқу орындарының ең жоғарғы мақсаттарының бірі болып отыр.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңының 8 – бабында «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен іс - тәжірибе жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау» деп атап көрсетілген.

Білім мен ғылымды өз дәрежесінде меңгерген елдер ғана әлемдік дамудың алдында болады. Ендеше білім беру және ғылымды дамыту, оларды реформалау ісін қарқынды жолға қою басты міндеттердің бірі. Біз осы пікірдің өзінен-ақ білім беру жүйесінің әдіс-тәсілдеріне жаңаша құрылыммен келу керектігін көреміз. Маңызды мәселелерді шешуде, жас ұрпаққа сапалы да, саналы ой еңбегіне тәрбиелеуде Математика пәнінің алатын орны ерекше. Қазіргі заманауи – математика ғылымының қолдану саласы бар өте кең, жан-жақты көп зерттелген кезеңдерден өтіп жатыр. Ал, талапқа сай математикалық білім берудің басты шарты – математикалық мәдениеттіліктің деңгейін көтеру болып табылады.

Математика ең алдымен оқушылардың дұрыс ойлау мәдениетін қалыптастырады, дамытады және шындай түседі. Математика әлемде болып жатқан түрлі құбылыстарды, жаңалықтарды дұрыс қабылдап түсінуге көмектеседі. Математиканың болашақ жеке тұлғаның қалыптасуына моральдық, эстетикалық және этикалық тұрғыдан да тәрбиелеуде маңызы зор.

Қазіргі қоғамымызда болып жатқан өзгерістерге байланысты әрбір мұғалім оқытудың қилы әдіс-тәсілдері мен оқыту технологияларын меңгеріп білуі қажет.

Әдіс дегеніміз – мұғалімнің белгілі бір мақсатқа жетудегі іс - әрекеті, ал технология – көптеген әдістердің жиынтығы.

Білім беру саласында болып жатқан реформалардың басты мақсаты: еліміздегі білім беруді әлемдік стандартқа сай деңгейге жеткізу. Сондықтан бұрынғы дәстүрлі білім беруде білім беруші мұғалім болып саналса, бүгінгі білім саласына енгізіліп жатқан сындарлы оқыту ол білім алушының дамуы мен білім алуына өзара тығыз ықпалдастық пен бірлескен жұмыстар арқылы жүзеге асырылады. Мұғалім өзін сабақта бағыт беруші ретінде ұстанады. «Сындарлы оқытудың мақсаты – оқушының пәнді терең түсіну қабілетін дамыту, алған білімдерін өмірде, кез- келген жағдайда тиімді пайдалана білуін қамтамасыз ету айтылғандай оқушының дамуы мен есте сақтауына ықпал ететін білім алатын ортасы мен сабақта қолданатын инновациялық тиімді әдіс-тәсілдер. Ол үшін ең алдымен өз пәнін жетік меңгерген, 40 минуттық сабағының 20-25 минутында өзі сөйлеп, өзі түсіндіріп, өзі бағалайтын мұғалімнің ұстанымын өзгерту, сындарлы оқытудың теориялық негіздерінің мақсат-міндеттері мен маңызын түсінетін, ұстанымын өзгерткен мұғалім болуы қажетті. Мұғалімнің ұстанымы оның критериялды көзқарастарын қалыптастыру барысына зор ықпал етеді, ал көзқарасы белгілі бір шешімдердің қабылдануы мен сыныптағы іс-әрекеттерді түсіндіру көзі болып табылады. Сондықтан кез-келген мұғалімнің оқыту құралдары оның өз болжамдарының, білімі мен ұстанымының, көзқарастарының жиынтығынан тұруға тиіс және де заман талабына сай білім қажет. Қазақстанды дамыған мемлекеттер қатарына жеткізетін, терезесін тең ететін – білім. Еліміздің болашағы мен оның дамуына үлес қосам деген әрбір патриот мұғалім сындарлы оқытудың теориялық негіздерін оқып-үйреніп, өз бетінше ізденіп, жаңашыл оқыту технологияларды сабақтарында тиімді қолдануы табысты оқытудың негізі болып саналады. Кәсіби түсінік, оқытудың тәжірибелік дағдылары, кәсіби-адамгершілік тұтастық қасиеттерін бойына сіңіруі қажет. «Сапалы оқыту – мұғалім бейнесімен танылатын сан алуан элементтер арасындағы байланыс болып табылады, ол өзі белгілі бір деңгейде тәуелді жағдайлар жасалынған кезде жүзеге асырылады. Сапалы оқыту оқушылардың, қоршаған ортасы, күнделікті өмірмен байланысы жағдайы және білім алу мүмкіндіктерінің бірлігі ретінде қарастырылады.

Педагогтар қауымы қоғамның алға дамуы үшін ақпараттық технологияның өмірімізге қарыштап енуі оқытудың да өзгеріске ұшырауымен үнемі ілгері даму деңгей бағдарламасы бойынша кәсіби білімді жетілдіріп, қосымша білім деңгейін көтеру бағытында жұмыстар жүргізіп, ерінбей ізденіспен шығармашылық жұмыстар жасап отыруымыз қажет. Өз тәжірибемді жетілдіру мақсатында алдымен жаңартылған білім мазмұны аясында деректермен жұмыс жасаудан бастап, дереккөздермен танысып, дәрістерді жақсартуға ықпал етуші біліктілікті арттыру курстарынан жылда өз кезеңімен өтіп отырдым. Басты мәселе : оқушыларға күнделікті сабақта білім деңгейін бағалайтын балдық жүйенің дамуына, сабаққа ынтасы мен қызығушылығының артуына ықпалының зор екені белгілі. Енді осы кедергіден шығудың жолы - сындарлы оқытудағы бағалау критерилерін дұрыс бағытта қою және оқу үдерісінде бағалауды сабақтарда енгізу арқылы білім берудің сапасын арттыру жолдарын қарастыру қажет.

Математика пәнінен оқылатын тақырыптардың маңыздылығын ескере отырып, білім алушыларды топқа бөліп, топтық, жұптық жұмыс жасау сабақтардың мақсатына жетуіне көмектеседі, міндеттері айқындалады. Әр сабақты тиімді және қызықты етіп, шығармашылықпен табысты өтуді мақсат етіп алуымыз шарт. Өз тәжірибемде дәріс

оқылатын топтарда бастапқы білімінің көрсеткіш мониторингі кестесін, яғни білім сапасы мен үлгерім пайыздарын жасап алдым.

Осы көрсеткішті көтеру мақсатында оқу жылының басынан бастап білім сапасын ғылыми негізде көтеру тұжырымдама негізінде әр сабақты әр түрлі әдіс-тәсілді қолданып қызықты және тиімді өткізуге тырыстым. Бұл оқушылардың математика пәніне деген қызығушылығына оң әсерін тигізуде. Мысалы, математика сабағында «Ойлан, жұптас, бөліс» әдісін қолдану өте тиімді екенін байқадым.

Білім сапасын арттыру мақсатында мектепте әдістемелік бірлестікте іс-тәжірибе алмасу мақсатында «Оқыту үдерісінде білім алушының іс- әрекетін зерттеуде «Lesson Study» тәсілі арқылы үйрену» тақырыбында коучинг-сессия, пікір алмасу жиі өткізіледі. Басқа пән мұғалімдерімен және сынып жетекшілермен үнемі тығыз байланыс жасап отырамыз. Бірлесе көтерген жүк жеңіл дегендей, әр уақытта ата-аналарға кеңес көмек көрсетіледі. Әр сабақты тиімді және табысты өткізу үшін сабақтың өтуіне оң ықпалын тигізетін әдіс-тәсілдерді көбірек қолдануға кеңес беремін, нәтижесінде білім сапасының жоғары көрсеткіші болатынын сенуге болады.

Қалыптастырушы бағалау тек қана техникалық тәсіл емес. Мұғалімдер жазбаша немесе ауызша түрде баға қою жолымен бағалайды. Олар қолданатын кез келген нысанның артында объективті немесе жеткілікті дәрежеде объективті емес нормалар мен стандарттар ғана емес, сондай-ақ баланың дамуы, оқуы және ынтасы туралы түсінік, сонымен қатар өзін-өзі бағалау, қабілеттілік және күш-жігер сияқты ұғымдарға қатысты құндылықтар жатады (Александр, 2001).

Бағалау – одан арғы оқу туралы шешімді қабылдау мақсатымен оқытудың нәтижелерін жүйелі түрде жиынтықтауға бағытталған қызметті белгілеу үшін қолданылатын термин. Қалыптастырушы бағалау әрбір сабақта оқушының тақырыпты меңгертуге, білім дамытуға ықпал ететін оқу мен оқытуды жетілдіреді. Олар қалыптастырушы бағалаудың түрлі әдіс-тәсілдері мен кері байланыстың түрлері. 6 сыныппен математика пәнінде сабақтарымда жүргізілетін зерттеу сұрағым: «Топтық және жеке жұмыстарда қалыптастырушы бағалауды тиімді қолдану қалай ықпал етеді? » Ең алдымен бағалау түрлерін әрбір сабағымда тиімді қолдана алуды назарға алдым. Бағалау түрлері : бақылау, интерпретация, қорытынды. Әрбір сабақта жаңа сабаққа кіріспе, жаңа сабақты меңгерту, жаңа сабақты бекіту кезеңдерінде қолданылатын әдіс- тәсілдер қалыптастырушы бағалаудың түрлерін қамтиды. Топтық немесе жұптық жұмыстар берілгенде, оқушылардың бірлескен жұмысы кезінде оқушыларымның тапсырманы қаншалықты түсінгенін, оны ортада талқылауын: оқушы оқушыға түсіндіруі, топтың кедергіге тап болуы немесе мұғалімнен көмек сұрауы , мұғалімнің топтық жұмыстың алға жылжуына бағыт беруі барлығы жіті бақылау арқылы тиімді іске асырылып отырды. Бақылау арқылы сабақтың бір кезеңінің сәтті өтуіне кері байланыс жасалады. Ендігі кезең студенттердің бірлескен жұмыс нәтижесін ортада қорғау интерпретация немесе жеке өздігінен логикалық қорытынды жасауы. Бұл кезеңде оқушы сабағымды қаншалықты игере алғанын, оны оқулық немесе ресурстағы нақты мәліметтер ғана арқылы көрсетпей өзіндік танымы мен көзқарастары, интернет материалдары, логикалық ойының нәтижесін көрсете алады. Білім алушы оқушыларымның сыни ойлауы дамиды. «Мерсер сыныпта талқылаудағы дәлелдің үш түрін анықтады,

Олар:

— пікірталастық әңгіме, оқушылар бәсекеге қабілетті, басқа адамдардың көзқарасын қабылдауды қаламайды;

— кумулятивтік әңгіме, мұнда оқушылар бір-бірінің үлесін сынамайды және сындарлылыққа негізделеді;

— зерттеушілік әңгіме, ұсыныстар жайында күмән туып, қарсы дау айтылып, негізделген дәлел мен сыни тұрғыдан ойлау арқылы жалғасады (Mercer, 2000)» . Осы әңгіменің үш түріндегі зерттеушілік әңгіме есеп шартын оқып, оның шешу жолдарын бірлесіп талқылау барысында жиі орын олады. Осы жерде алынған мәліметтерге интерпретация жасау арқылы шешу жолдарын анықтап, бірлесе отырып, шешуге бағытталады. Оқушыларыма берілген міндеттер (тапсырмалар) есте сақталып, оқушының қызығушылығын арттыру үшін олардың қабылдауы мен дағдыларына сай тапсырмалар қарастырамын. Олай болмаған кезде «Мұғалім оқушыларда Чиксентмихайи (2008) «өзіндік мақсат» деп атайтын және Райан мен Деки (2009) «ішкі уәж» деп атайтын қасиеттердің болуына жағдай жасауға тырысуға тиіс. Басқаша айтқанда, оқушылар өзін-өзі ынталандыра алады және осыған орай, оларда ұмтылыс пен

қызығушылық пайда болады. Оқушылардың жұмыстары бақыланып, олардың жұмысқа тиімді немесе логикалық ой қорытынды жасауына мен емес енді оқушылардың өзі баға беріп, қорытынды жасайды».Топтарға бірінген тапсырма топ мүшелерінің қорғауының нәтижесінде, енді өзара кері байланысқа ұласады. «Оқушының білім алуын қолдау үшін сұрақ қоюдың түрткі болу, сынақтан өткізу және қайта бағыттау сияқты әртүрлі техникаларын пайдалануға болады» . Оқушылар арасында бірін- бірі жақсы тыңдау мен түсінудің нәтижесінде енді көкейде туындаған сұрақтар қойылады.(Еркін микрофон әдісі) Бұл оқушылардың қаншалықты сабақты меңгеруге ұмтылысын, танымын, өзара бағалауына ықпал етеді. Блум токсономиясы ойлау деңгейінің алты сатысы білу, түсіну, қолдану, талдау, жинақтау, бағалау бөлімдері бойынша қойылған сұрақтар оқушының даму деңгейі мен білімді қалыптастыруға , білімді ары қарай дамытуға қалай ықпал етемін деген сұрақтарыма жауап аламын. Топтық жұмыстар барысында көбіне білу, түсіну, қолдану, талдау сұрақтары қойылып, сол сұрақтар төңірегінде пікірлесіп, ортақ шешімге келсе, ал жинақтау мен бағалау сұрақтары топтық жұмысты қорғау, жұмыс нәтижесінің бағалануы кезінде топтар арасында қойылады.

«Оқытуды диалогтік тәсілмен дамытудағы сұрақтардың маңызын қарастыратын болсақ, сұрақ қою арқылы мұғалім:

- тақырып бойынша және сындарлы сөйлеуге ынталандырады;
- шынайы қызығушылығы мен сезімдерін анықтайды;
- білімге құштарлықты дамытады және зерттеуге ынталандырады;
- білімін қалыптастыруға және вербалдандыруға көмектеседі;
- сыни тұрғыдан ойлауына ықпал етеді;
- есте сақтау қабілеттерін дамытуға көмектеседі;
- бір-бірінен үйренуіне, басқа оқушының ойы мен идеяларын құрметтеуіне және бағалауына ықпал етеді;
- әңгімелесу және ой елегінен өткізу көмегімен ойын жинақтауға көмек береді, іс-әрекеттерін тереңдетеді және шоғырландырады;
- оқытудағы қиындықтар мен түсінбестіктерді анықтайды».

Математика сабағындағы білім беру сапасын арттыру мақсатында жүргізілетін іс-шаралар негізгі бағыты осындай теориялар мен оқыту мен оқуды жақсатудың жолдарына негізделген. Сындарлы оқытудың теориялық негіздеріне сүйене отырып әрбір сабақ- сыни ойлана отырып, оқушылардың білімінің қалыптасуына ықпал ететін әдістерді қолдана отырып өту нәтижесінде, айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізіледі. Оқушылар ортақ проблеманы шешуде бірлесіп жұмыс істей алды, әдіс-тәсілдерді қолданып, ойлау дағдыларын, оны жеткізу, түсіндіру дағдылары қалыптастырады.«Автор орындығында» ой қорытса, «Алты қалпақ», «кубизм» , «балық қаңқасы», «Болжау кестесі», «Фрайер», «температура өлшеу» т.б әдістер арқылы тапсырмаға логикалық қорытынды, интерпретациялар жасап, «Соңғы бес минут», «Тарсия», «Сэнгвич», «Плюс, минус, қызықты», «Білдім, білгім келеді, үйрендім» т.б тәсілдер арқылы сабақты меңгеру деңгейіне кері байланыстар жасап, «Блоб ағашы» , «Табыс сатысы» , «Күн, бұлт, жауын» т.б кері байланыс түрлеріне дағдыланып, өздерін өздері бағалай алды. Білім беру сапасын арттыруда үй тапсырмасын берудегі «төңкерілген әдіс» түрін қолдану дұрыс. Білім алушыларға келесі жаңа сабақ материалы үйден оқуға немесе сол тақырып пен өткен тақырыпты байланыстыратын тапсырмалар беріледі. Өздері ізденіп, оқып келсе, жаңа сабақта берілген ресурсты оңай қабылдап және тобындағы достарына да түсіндіре алып, топпен бірге берілген тапсырмаларды өз деңгейінде орындап, сәтті қорғай алады. Үйден жақсы дайындықпен келген оқушылар топтардың да жұмысын ыждақатты тындап, өзіндік сұрақтарын қойып, дұрыс баға бере алады. Математикалық сөйлеу дағдысының төмен болуы елімізде болып жатқан карантиндік шаралар, онлайн оқыту кезеңінде білім сапасының түскендігімен түсіндіруге болады.. Негізі математикалық есептер үнсіз тыныштыққа отырып, яғни жеке ойлануына әкеледі. Сондықтан сол жеке ойлауға дағдыланған оқушы ортақ пікірлесу мен талқылауға келгенде түсінді. Бірақ ылғи сөйлеуге, белсенді оқушыны ғана тартпай, үнсіз ойлану мен есептеуге топта қалыптастырушы бағалауға арналған тапсырмалар арқылы ортаға тартып, аз ғана жетістігі мен талпынысын көтермелеп, мадақтап отыру арқылы кейбір білім алушылардың белсенділігін арттыруға болады.

Білім беруде негізгі математикалық терминдердің үш тілді мағынасын ашып көрсетіп, үйретсек, өмірде қолданысқа енгізуде, ізденуіне пайдасын тигізери сөзсіз.

Жаңа бағдарламаның мәні, баланың функционалды сапаттылығын қалыптастыру. Математика пәнінен алған теориялық білімін өмірінде пайдалана білуі керек. Сол үшін де бұл жаңартылған білім беру бағдарламаның негізі «Өмір бойы білім алу құндылықтарымен құрылған. Ұстаздарға үлкен жауапкершілік міндеттелді.

Болашаққа жастармен тың біліммен ХХІ ғасырда өмірдің барлық салаларында табысты болу үшін, қажетті дағдыларды дарыту үшін, мұғалімдер тынымсыз, үздіксіз еңбектенуіміз керек.

Жаңартылған оқу бағдарламасы бойынша математика пәніне қызығушылығы бар, өз Отанын шексіз сүйетін, оқушы үшін аянбай еңбек етіп, заманауи жаңа оқыту технологиялары мен біліммен қаруланған ұстаздары - қоғамның интелегенциясының алдағы атқаратын шығармашылық жұмыстары шексіз.

Пайдаланған әдебиеттер

1. Мұғалімге арналған нұсқаулық. Бірінші ілгері деңгей. Екінші басылы
2. Мұғалімге арналған нұсқаулық. Үшінші деңгей
3. Білім туралы Заң. Астана. Ақорда. 2007ж. 27 шілде. №319-III ҚР
4. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» Н.Назарбаев 13.04.2017 жыл

УДК 371.333

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА

Сабянин М.М., магистрант

Научный руководитель: Пащенко Г.Н. ассоц. проф., к.т.н.

Международный университет информационных технологий, г. Алматы, Казахстан

Аннотация. В статье рассматривается применение онлайн-ресурсов и информационных технологий, способствующих улучшению качества и сокращению времени в обучении гуманитарных дисциплин. В текущее время в условиях глобализации и ускоряющимися темпами развития, цифровизация внедрились во все процессы сферы управления государства, экономики и общества. Цифровые технологии не оставили в стороне и систему образования, а выступили для него драйвером для создания инновационных методов педагогики. Цифровизация в образовании — уже реальность, а для преподавания гуманитарных наук это одновременно ещё и вызов. Ведь для эффективности высшего образования в особенности гуманитарной её части кардинально меняются требования к форме подачи как лекционного, так и дискуссионного материала, где особое значение приобретают методы интерактивного обучения и средства визуализации. Для современного преподавания и повышение его качества возникла острая необходимость адаптировать образование с применением качественного цифрового материала в целях обеспечения разнообразия методов обучения, развития информационных навыков и компетенций, научных исследований. В статье предпринимаются попытки осмысления процессов цифровизации современного общества и их влияния на образовательный процесс в контексте гуманитарных дисциплин.

Ключевые слова: цифровые технологии, гуманитарные науки, цифровая компетентность, цифровизации, онлайн-сервисы, онлайн образование, проблемы преподавания, государственная программа «Цифровой Казахстан», информатизация образования, интерактивное обучение.

Цель статьи заключается в выявлении особенностей преподавания гуманитарных наук в условиях цифровизации современного общества.

За годы независимости Казахстану удалось внедрить множество новейших технологий в образовательный процесс, с 2018 года в полном ходом осуществляется программа «Цифровой Казахстан» которая должна охватить все возможные сферы жизни. В данной программе были указаны приоритетные направления, среди которых располагается «Развитие человеческого капитала» с пояснением о повышении цифровой грамотности в образовании. Эти направления преобразований должны привести к формированию инновационного общества для обеспечения перехода к новым реальностям – экономике знаний. В этом контексте актуализируется проблема

цифровизации сферы образования [1] [2]. В рамках цифровизации системы образования реализуются ряд мероприятий, нацеленных на усовершенствование образовательного процесса с применением передовых цифровых технологий, содержащиеся в себя модернизацию информационно-коммуникационной инфраструктуры, внедрение интернета, цифрового образовательного контента [3]. Инновационные методологии это новый подход организации научно-образовательной деятельности, меняющий и методы передачи знаний, и тип освоения ими. Задача таких методологий - стимулировать процесс познания. Инновационное обучение предполагает непременно включение обучающихся в процесс, и взаимообмен мнениями. [4]

Опыт применения цифровых технологий в реализации гуманитарных дисциплин в условиях цифровизации, позволил согласиться с современными исследователями, указывающими на то, что цифровизация образовательной деятельности способна улучшить качество передачи материала и достигнуть максимальной заинтересованности в процессе обучения, благодаря таким качествам как: интерактивность, визуализация, доступность, непрерывность и мультимедийность. Данный способ преподавания позволяет сокращать время на изучения дисциплин и эффективно усваивать материал. В случае не усвоения материала, есть возможность закрепить путём пересмотра и повторным прохождением.

Интерактивные элементы методы могут помочь реализовать практических занятий как при дистанционном обучении, так и при традиционном. Интерактивными элементы выступают помощниками и нацеленная на формирование системы оперативного взаимодействия между обучающимися и преподавателями в виде модулей форума, чата, вебинары, конференции, глоссарий, а также позволяют проверить усвоенные знания с помощью тестов, электронных заданий, онлайн-игры. [5] В процессе обучения необходимость взаимодействия в интерактивном режиме образовывается тогда, когда преподаватель требует от обучающихся осмысливать, анализировать, находить свойства и их отличия, характеристику, систематизировать полученную информация. Этот навык повышает интерес к обучению и стимулирует мышление студентов, учит умению ориентироваться в информационном потоке. В современное время это является основой подготовки профессионала, работающего в социальной сфере, которые могут благоприятствовать существенному улучшению результативности самостоятельной научно-познавательной жизнедеятельности и повышению творческого усвоения. Необходимо уделять внимание исследовательской работе, работе с данными первоисточника, которые будут формировать научные представления о развитии социальной жизни, социальных проблем, проблем личности и т.п.[6][7][8]

Конечно же, цифровизация в области образования имеет и свои недочёты, так как для преподавателей гуманитарных дисциплин значительно увеличивается нагрузка, вместо традиционного проведения семинаров и лекций, появляется необходимость разработке контента для интерактивного обучения, появляется необходимость в оцифровке имеющегося материала, и заполнять ими онлайн курсы, организовывать видео собрания. Существенное изменение содержания и методики обучения порождает утрату академической свободы. Отсутствие полноценного живого общения отодвигает на задний план личность преподавателя, в связи с чем, может пострадать процесс воспитания; наличие коммуникативных и психологических барьеров в установлении онлайн-контактов с преподавателем, может привести к искажению смыслового содержания информации; отсутствие мотивации у студентов снижает общий уровень подготовки будущего специалиста; отсутствие элементарных навыков работы с цифровыми устройствами может повлиять на количество и качество выполненных заданий; возможная зависимость от цифровых устройств, способствующая уходу от реальности или агрессии; формировать клиповое мышление, которая в свою очередь уже может считаться проблемой аж целого поколения

Следовательно, цифровизация образования в частности гуманитарных наук порождает как новые возможности для развития образовательной деятельности, так и риски. Опыт применения цифровых технологий в образовательном процессе продемонстрировал, что не следует надеяться на весь потенциал цифровизации, необходимо формировать такую модель воспитания и обучения, основанной на единстве традиций и инноваций, отвечающих требованиям цифровой экономики.

Использованная литература

1. Об утверждении Государственной программы "Цифровой Казахстан", Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года №827 Он-лайн доступ: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>
2. Государственная программа «Цифровой Казахстан». Постановление Правительства Республики Казахстан № 827 от 12 декабря 2017 года Он-лайн доступ: <https://zerde.gov.kz/activity/management-programs/the-state-program-digital-kazakhstan/>
3. Цифровизация Системы Образования Восточно-Казахстанской Области. Он-лайн доступ: <https://digitaleast.kz/page/shygys-kazakstan-oblysynda-bilim-berudi-cifrandyru>
4. Махмудова Н.Р. Использование инновационных технологий в преподавании социально-гуманитарных дисциплин.
5. Буряк В.А., Лысенко Н.А. Особенности преподавания гуманитарных дисциплин в условиях цифровизации современного общества
6. Артюхина А.И., Чумаков В.И. Интерактивные методы обучения в медицинском вузе: учебное пособие / А.И. Артюхина, В.И. Чумаков. - Волгоград: Изд-во ВолГМУ, 2012.- 212 с.
7. Н.С. Хворова, Ю.В. Забродская Инновационные образовательные технологии в преподавании социально-гуманитарных дисциплин
8. Данильян С.Б. Положительные и отрицательные тенденции в процессах цифровизации образовательной среды высшей школы / Данильян С.Б. Актуальные проблемы гуманитарных и социально - экономических наук.- 2020. -№3. -С. 27-31.

UDC 81

SPEAKING AS AN ORAL FORM OF COMMUNICATION

Otegen Ayimzhan, master, senior lecturer

Eurasia Technological University, Almaty, Kazakhstan

A human language is an attempt by people to communicate with other people through language. Speech is a personal act of an individual that manifests it in conveying our thoughts to another person.

Therefore, there is a style of speech that is adapted to different communicative situations. The style of speech is also becoming more common. Thus, in the case of (individual) speech, the peculiarities of each person, the peculiarities of word combinations and sentences, arise from the need for the speaker to express his thoughts effectively or express himself individually. The development of language, the development of speech is based on creativity.

Speech is a person's use of language in the process of communication. Word perception and comprehension are closely related. You can't understand it until you get it right. Accepting individual words requires understanding them. Perception and understanding go hand in hand, one - you - one does not happen. A person must have character. The first is the content of speech, its expressiveness. The expressiveness of a word is closely related to the intonation of speech and the articulation apparatus. And if a word has no content, it loses its lexical meaning. Prolonged meaning is the clarity of thought conveyed to another person. A person with a shallow mind will feel empty, and his words will not be clear and pure.

When perceiving the intonation of speech, a person's expressive speech with the articulation apparatus causes different reactions. For example, the order is expressed in order to regulate the intonation of the work performed on the intonation. In the Kazakh language, the sentence means informed, eloquent, inquiring, and commanding, depending on the intended purpose of agreeing or disagreeing with the intonation of the wish. And by saying them, a person has feelings, desires, regrets, joys, commands. Different mental states are felt. The ability of a person who is able to speak eloquently to find the right words and phrases with a stable intonation and pause (pause between words) is a characteristic feature of some of the accompanying expressions [1].

Speech activity is the result of the analysis and accumulation of the cerebral hemispheres. If the mother is fluent in Sur, it is clear that the anatomical function of the brain depends on the ability to speak. This structure is called aphasia. There are two ways to do this. One of them, although his speech organs are completely preserved, he speaks with difficulty and does not understand words. It is

difficult to sound. The most important issue in the educational process is the psychological readiness of the teacher.

The training will need to master the following psychological features: first, the specifics of the speech process, and secondly, the ability of the individual student to master the native language takes into account the cutlet. Therefore, depending on its specifics, it is necessary to have a good knowledge of psychology. The perception of child psychology refers to unity. Without it, it is impossible to distinguish between the most general pedagogical and personal upbringing. To know the age and personality of the child means to find a way to his feelings, to determine the methods and techniques of work that contribute to his education and upbringing.

Comenius divides the child's psyche into three parts:

1. Clever or forgetful
2. A passionate child
3. A child of upright character

Now shows this in six ways:

1. A knowledgeable, intelligent child.
2. Enthusiastic, but shepherd, meek children.

If they are not whipped, if they are not constantly monitored, they are less likely to be listened to.

3. Agile, upright character, stubborn child. They do neither good nor bad.
4. A child who wants to dance, who wants to learn, but who is just a child. They should be constantly praised and supported.
5. Ability is slow, nothing interesting.
6. Misbehaving, naughty children.

It is known that linguistic communication is not in the form of individual units, but in the form of conscious actions that communicate with each other. It was determined that the content and needs of the knowledge provided in the teaching of modern languages to the methods of modernization of the society.

Its purpose is to teach students not only to express themselves freely, but also to communicate, because the main purpose of general secondary education is to improve students' ability to speak a foreign language. [2]

The official language is the language of the papers when learning about the world and the environment. In teaching the subject, students are familiar with the names and phenomena of the English language. The written form includes the ability to use or write the written form of the language and to read the text written in English. Language is a means of communication, which is carried out orally and in writing. Crossing the threshold of the XXI century with the aim of developing education and science in the direction of innovative technologies is the main symbol of great hopes.

Conscious, meaningful, moral upbringing and education of the younger generation is a requirement of today. Over time, it is planned to introduce a curriculum for all. In the process of learning a new lesson, time is spent, and the results of learning are not checked. [3]

Oral speech - there are active and passive words. Active words are hierarchical because they are often used on a daily basis. Passive sense is rarely used in, it is a word that is not used every day, although it understands the meaning, so it is found only in creative tasks, scientific and technical names, linguistic, phonetic. A special form of speech is the written word. It is mastered by special methods after entering the school. Written speech occurs only when a person's speech is more developed. It starts after learning to hold a pen and paper.

Speech is a separate internal speech. This is a manifestation of the ability to speak silently on the basis of language materials. Although each ethnic group thinks about something, it first thinks in its own language

First of all, for the development of language, the child must be able to communicate with adults.

Second, in order to understand what an adult is saying, a child must have a reaction and be perceived emotionally.

Third, the child's process is formed too late to understand other people's words, so it is important to take this into account [4].

Fourth, the development of the child's speech is the correct use of grammatical and syntactic forms of language in his speech. One of the most valuable works on teaching speech is the work of

V.L. Skalkin "The basis of teaching oral language to another nation." This work consists of two sections. Knowledge is devoted to the communicative, psychological and linguistic basis of the development of the language, which considers the components and categories of the development of oral bilingualism .The work discusses the general principles of oral speech, the linguistic and methodological basis and provides a selection of teaching materials, methods of its organization, teaching, as well as a system of speech and exercises. In particular, these exercises are divided into a) training exercises and b) communication exercises, each of which offers individual thematic exercises.

In order to speak a certain language, a person must be able to use language tools consciously and correctly. When working to improve speech, it is accomplished through visual, auditory, and brain thinking. As a result of the thinking system, communication is important.

References

1. Rogova G.B. , Vereshchagina M. “Methods of teaching English” M., “Enlightenment” 2018
2. Milrud R.P. Some ways of teaching an independent foreign language expression -2015
3. Rabinovich F.M. On the problem of support in the development to expert forms of speech , 2016.
4. Nesterova N.B. Optimization of teaching speech in 4 to 5 classes of secondary schools , 2013.

**"ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯ ДӘУІРІНДЕГІ ЭКОНОМИКА МЕН
МЕНЕДЖМЕНТТІҢ ДАМУЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТӘСІЛДЕРІ " СЕКЦИЯСЫ**

**СЕКЦИЯ «ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ И
УПРАВЛЕНИЯ В ЭПОХУ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ»**

**SECTION " INNOVATIVE APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF ECONOMICS
AND MANAGEMENT IN THE ERA OF DIGITAL TRANSFORMATION "**

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОЛОЖЕНИЯ КАЗАХСТАНА ПО ГЛОБАЛЬНЫМ ИНДИКАТОРАМ РАЗВИТИЯ	6-11
<i>Иманбердиев Б. Ж.</i>	
ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ-ДРАЙВЕР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА НОВОГО КАЗАХСТАНА	11-13
<i>Азаматова А.Б.</i>	
ӨНДІРІСТЕГІ ЖАЗАТАЙЫМ ОҚИҒАЛАРДАН САҚТАНДЫРУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ	13-17
<i>Джумагулова Н.Г., Абдрахманова Н.Б.</i>	
ЭКОНОМИКАНЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ НЕГІЗГІ КӨЗІ ҰЙЫМДА ПЕРСОНАЛДЫ ҒЫЛЫМ АРҚАУЫ БІТІЛДІРІЛДІ	17-19
<i>Қаиркеш А., Ғылыми жетекші: Азаматова А. Б.</i>	
INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE DIGITAL ECONOMY	19-23
<i>Садуақасова К. Г., Сабидуллина А. Е.</i>	
ҚР ЕКІНШІ ДЕНГЕЙЛІ БАНКТЕРДЕГІ ИННОВАЦИЯЛАР	23-26
<i>Рахман Асқарұлы, Ғылыми жетекші: Бекбосынова А.С.</i>	
БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТІҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ДАМУ ТҰЖЫРЫМДАМАСЫ	26-29
<i>Қаржауова А. Ғылыми жетекші: Чимгентбаева Г.К.</i>	
БАНКТЕН АВТОКӨЛІКТІ НЕСИЕГЕ АЛУ: САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ	30-32
<i>Рахман Асқарұлы, Ғылыми жетекшісі: Жантаева А.А.</i>	
БИРЖАДА ЖҰМЫС: ТАРИХ АҚПАРАТТАРЫНА СҮЙЕНЕ ОТЫРЫП, ИНВЕСТИЦИЯ ЖАСАУ	32-35
<i>Ерланұлы Дінмұхамед, Ғылыми жетекші: Абсеметова Д.А.</i>	
THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE MODERN ECONOMY	35-39
<i>Демеев Д., Научный руководитель: Қунуркульжаева Г.Т.</i>	
ЖЫЛЫЖАЙ КЕШЕНДЕРІН ҚАШЫҚТЫҚТАН БАСҚАРУДЫҢ АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕСІН ЗЕРТТЕУ	39-41
<i>Аханқызы Акбота, Ғылыми жетекші: Байшоланова Қ.С.</i>	
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙДЫ СТАТИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ	42-47
<i>Жолшы Арайлым, Еркінқызы Аяулым, Ғылыми жетекшісі: Иматаева Әлия Ерсайынқызы</i>	
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ НЕКЕЛЕСУДІҢ ЖАЛПЫ КОЭФФИЦИЕНТІНЕ СТАТИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ ЖАСАУ	47-52

Рахымжан Г., Ғылыми жетекшісі: Иматаева Ә. Е.

РАЗРАБОТКА И ВНЕДРЕНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ В ЛОГИСТИЧЕСКИХ ФИРМАХ НА ПРИМЕРЕ ПРЕДПРИЯТИЯ <i>Панкратова А. Е., Научный руководитель: Конырбеков М.Ж.</i>	53-57
ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ЭЛЕКТРОНДЫҚ БИЗНЕС <i>Баярова Асель, Ғылыми жетекшісі: Боранбай А.А.</i>	57-59
АУДИТ ЭКСПОРТНОЙ И ИМПОРТНОЙ ОПЕРАЦИИ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ <i>Каинбай Жанель, Научный руководитель: Макишева Ж.А.</i>	60-62
ОПТИМИЗАЦИЯ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ <i>Нұрбердиев Жасулан, Научный руководитель: Кенжебаева Г.Б.</i>	62-66
HOSPITALITY HUMAN RESOURCE MANAGEMENT SYSTEM: TECHNOLOGICAL ADVANCES IN RECRUITING <i>Ziyada Nazkerim Ertazakzy, Scientific adviser: Krylova V.S.</i>	66-70
ПРИМЕНЕНИЕ ИНОВАЦИОННОГО ПОДХОДА В МОДЕРНИЗАЦИИ МАШИН НЕПРЕРЫВНОГО ЛИТЬЯ ЗАГОТОВКИ И ЕГО ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ <i>Валентир В.И., Научный руководитель: Кунуркульжаева Г.Т.</i>	70-73
ЦИФРОВОЙ-МАРКЕТИНГ КАК ИНСТРУМЕНТ ПРОДВИЖЕНИЯ ПРОДУКЦИИ НА РЫНКЕ <i>Мукашева К.Е.</i>	73-78
БИЗНЕС СУБЪЕКТІЛЕРІНІҢ ЕСЕБІ ЖӘНЕ ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫ ЦИФРЛАНДЫРУ <i>Серікова А., Қуантаева А., Ғылыми жетекшісі: Жантаева А. Ә.</i>	78-81
ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ НА РЫНОК ТРУДА В КАЗАХСТАНЕ <i>Наурызбекова М., Власова Д., Научный руководитель Кунуркульжаева Г.Т.</i>	82-86
ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К РАБОТЕ С КЛЮЧЕВЫМИ КЛИЕНТАМИ КОМПАНИИ SEMA INTERNATIONAL TRADE <i>Акабек-Заде Д., Научный руководитель: Кренгауз И.Н.</i>	86-90
ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БИЛІК ПЕН БИЗНЕСТІҢ ӨЗАРА ІС ҚИМЫЛЫНЫҢ БАҒЫТТАРЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ <i>Алдабосын С., Ғылыми жетекшісі: Оспанова Ж.Б.</i>	90-94
COVID-19 БАНКТІК ИННОВАЦИЯЛАРДЫҢ ДАМУЫНА ӘСЕРІ <i>Бекбосинова А.С.</i>	94-97
РЕГУЛИРОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЕСТЕСВЕННЫХ МОНОПОЛИЙ В КАЗАХСТАНЕ <i>Ким А., Гвоздева Т., Научный руководитель: Бижанова Б.М.</i>	97-100
ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОРГАНИЧЕСКОМ СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ <i>Джумашова А.А., Нурсейтова Г.Б., к.э.н.</i>	100-104
ПРИМЕНЕНИЕ СКОРИНГОВЫХ СИСТЕМ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ ДЛЯ БАНКОВ ВТОРОГО УРОВНЯ	108-112

Есенаман Д.Д., Научные руководители: Алимжанова Л.М., Сарбасова А.К.	
ҚР ЖЕКЕ ТҰЛҒАНЫҢ БАКРОТТЫЛЫҒЫ: АЛҒЫШАРТТАРЫ, ТАЛДАУ ЖӘНЕ БОЛЖАУ <i>Рахман Асқарұлы, Жетекші: Анесова А.Ф.</i>	112-116
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДОВ ИНТЕРНЕТ ПРОДВИЖЕНИЯ НА РЫНКЕ В2С УСЛУГ (НА ПРИМЕРЕ ТОО «ORCHESTRA.KZ» <i>Жакупова Н., Научный руководитель: Кренгауз И.Н.</i>	116-121
АНАЛИЗ ВИДОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНЕ <i>Кадырова Д.Т., Гайнидинова С.Ю., Научный руководитель: Бижанова Б.М.</i>	121-124
ВЛИЯНИЕ КОНКУРЕНЦИИ НА РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНЕ <i>Осман Д.М., Ремизова Д.В., Научный руководитель: Бижанова Б.М.</i>	124-128
СТАРТАПЫ: МИРОВОЙ ОПЫТ И РАЗВИТИЕ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН <i>Риндик Л.Д., Вишнякова Б.А., Научный руководитель: Бижанова Б.М.</i>	128-131
ASSESSMENT OF THE COMPETITIVENESS OF AN INDUSTRIAL ENTERPRISE IN KAZAKHSTAN <i>Tursunova A.R., Scientific adviser: Dinara Yermekbayeva , Kenzhegali Sagadiyev</i>	132-136
ЭКСТРЕМАЛДЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ МОДЕЛЬДЕРІН ҚҰРУ <i>Шералиева Р.А.</i>	136-139
МИРОВОЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА <i>Шманова А., Алашбаева З., Сатаев Е., Научный руководитель: Бижанова Б. М.</i>	139-144
ПОСТРОЕНИЕ МОДЕЛИ ЗАВИСИМОСТИ ВВП РК ОТ МЕЖДУНАРОДНЫХ ЦЕН НА НЕФТЬ И ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ <i>Шманова А., Научный руководитель: Иманбердиев Б.Д.</i>	144-150
ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ БИЗНЕСА И ИМИДЖА ТУРИСТИЧЕСКОЙ ФИРМЫ В КАЗАХСТАНЕ <i>Кубниязова А., Научный руководитель: Алиева А.К.</i>	150-151
ҚР ЭКСПОРТЫ МЕН ТІКЕЛЕЙ ШЕТ ЕЛДЕРДЕН КЕЛГЕН ИНВЕСТИЦИЯНЫҢ ҚР ІЖӨ-НЕ ӨСЕРІНІҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ МОДЕЛІ <i>Ділда Асыл, Ғылыми жетекші: Иманбердиев Б.Д.</i>	151-156
РАЗВИТИЕ СТРАХОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ <i>Абибова Р., Ибраева К., Ли Ю., Сафина Р., Научный руководитель: Анесова А.Г.</i>	157-160
COVID-19 ЕЛ АЙМАҒЫНЫҢ ДАМУЫНА ӨСЕРІ: ПРОБЛЕМАЛАРЫ МЕН ШЕШУ ЖОЛДАРЫ <i>Джакишева Л., Балтабай А., Шалабек М.Б.</i>	160-164
ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНДА ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСІМ ЖАҒДАЙЫНЫҢ ӨЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕР ТАЛДАУЫ <i>Джакишева Л. К., Қырықбай А. Ғ., Ахметов Р.О.</i>	164-167
АНАЛИЗ ЗАВИСИМОСТИ ВВП РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН ОТ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭКСПОРТА И ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ	168-171

Кузубоева М.Ш., Научный руководитель: Иманбердиев Б.Д.

ИННОВАЦИИ В ВАЛЮТНЫХ ОПЕРАЦИЯХ 171-173

Кумарова М. Р., Научный руководитель: Макишева Ж.А.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ РК В УСЛОВИЯХ
МИРОВОГО КРИЗИСА 173-176

Абибова Р.Б., Ибраева К.А., Научный руководитель: Абсеметова Д.А.

ПОСТРОЕНИЕ МОДЕЛИ ЗАВИСИМОСТИ ВВП РК ОТ ПОКАЗАТЕЛЕЙ
ЭКСПОРТА И УРОВНЯ ИНФЛЯЦИИ 176-180

Вишнякова Б.А., Руководитель: Иманбердиев Б.Д.

ЦИФРЛАНДЫРУ БҮГІНГІ КҮННІҢ БАСТЫ МАҚСАТЫ 180-181

Толенов Р., Икетаев Б., Ғылыми жетекшісі: Азаматова А.Б.

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ МОТИВАЦИИ ПЕРСОНАЛА 182-184

Ахметжанова А.Р., Научный руководитель: Тасмаганбетова С.Ж.

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В
КАЗАХСТАНЕ 184-186

Добрынина Е., Кононцева С., Научный руководитель: Бижанова Б.М.

МЕТОДЫ И СРЕДСТВА SMM НА B2B РЫНКЕ 186-189

Божко К.М., Научный руководитель: Круенгауз И.Н.

ЭКОНОМИКАНЫ ЖЕТІЛДІРУДІҢ НЕГІЗГІ КӨЗІ: ҰЙЫМДА ПЕРСОНАЛДЫ
ЫНТАЛАНДЫРУ 190-192

Қаиркеш А.О., Ғылыми жетекшісі: Азаматова А.Б.

SAP SAPHIRE IT ТЕХНОЛОГИИ ДЛЯ ОПТИМИЗАЦИИ ЗАДАЧ В БИЗНЕСЕ 193-195

Жарылқапова Диана, Научный руководитель: Кенжебаева Г.Б.

**" ЗАҢ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ТҮРЛІ САЛАЛАРЫНДАҒЫ ҒЫЛЫМ МЕН ТӘЖІРИБЕСІНІҢ
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ " СЕКЦИЯСЫ**

**СЕКЦИЯ «АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ НАУКИ И ПРАКТИКИ В РАЗЛИЧНЫХ
ОТРАСЛЯХ ЮРИСПРУДЕНЦИИ»**

**SECTION " ACTUAL PROBLEMS OF SCIENCE AND PRACTICE IN VARIOUS
BRANCHES OF JURISPRUDENCE "**

САҚТАНДЫРУ ШАРТТАРЫНАН ТУЫНДАЙТЫН ДАУЛАР БОЙЫНША СОТ
ТӘЖІРИБЕСІ 196-199

Усенбаева А. У.

ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ БУЛЛИНГА И КИБЕРБУЛЛИНГА
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН 199-201

Оспанова Ж. Б.

ЮРИДИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ЕВРАЗИЙСКОМ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОМ
УНИВЕРСИТЕТЕ 201-205

Иманбердиева Э. Б.

ШЕШЕНДІК ӨНЕР 205-209

Серікқызы Б., Тлеулес М., Ғылыми жетекшісі: Иманбердиева Э.Б.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ КӨМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ БОЙЫНША ҚОҒАМ МЕН МЕМЛЕКЕТТІҢ ЖҮРГІЗЕТІН САЯСАТЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН МАҢЫЗЫ	209-212
<i>Жолжасқинаева Л.Р., Ғылыми жетекші: Батырбекова Б.К.</i>	
АЛАЯҚТЫҚ ҮШІН ҚЫЛЫМЫСТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІКТІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	212-216
<i>Серікқызы Бақытгүл, Ғылыми жетекші: Султанов С.И.</i>	
МҮЛІКТІ ЖАЛДАУ ШАРТЫ	217-219
<i>Нишанбаева А. К., Ғылыми жетекші: Батырбекова Б.К.</i>	
КӨМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРБИЕЛЕУДЕ АЙНАЛАСЫНДАҒЫЛАРДЫҢ, ОНЫҢ ІШІНДЕ АТА-АНАСЫНЫҢ, ДОСТАРЫНЫҢ, ТАНЫСТАРЫНЫҢ ЫҚПАЛЫ	220-224
<i>Бекболат Фатима, Ғылыми жетекші: Батырбекова Б.К.</i>	
ҚҰҚЫҚТЫҚ НИГИЛИЗМ: ТҮСІНІГІ, ҚАЙНАР КӨЗДЕРІ ЖӘНЕ КӨРІНІС ТАБУ НЫСАНДАРЫ	224-227
<i>Тохташова Н.А., Ғылыми жетекші: Құлажанова А.Н.</i>	
СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚПЕН КҮРЕС	227-229
<i>Алимқожа А., Ғылыми жетекші: Усенбаева А.У.</i>	
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТ САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛЫМЫСТАР	230-232
<i>Сатыбалдиева А., Ғылыми жетекші: Усенбаева А.У.</i>	
МІНДЕТТІ ӘЛЕУМЕТТІК САҚТАНДЫРУ ТУРАЛЫ ЖАЛПЫ СИПАТТАМА	232-236
<i>Нұрғали А., Ғылыми жетекші: Усенбаева А.У.</i>	
СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ МӘДЕНИЕТТІҢ МАҒЫНАСЫ	236-238
<i>Еренші Е., Ғылыми жетекші: Усенбаева А.У.</i>	
УВАЖИТЕЛЬНОЕ ОТНОШЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ К ЗАКОНУ И ПРЕДСТАВИТЕЛЯМ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ КАК ФАКТОР ПРОЦВЕТАЮЩЕГО-ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА	238-242
<i>Изатова Ж., Научный руководитель: Еринбетова Л.К.</i>	
БЫТОВОЕ НАСИЛИЕ И МЕТОДЫ БОРЬБЫ С НЕЙ	242-244
<i>Сейфатова Я., Научный руководитель: Еринбетова Л.К.</i>	
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҮШІНШІ ЖАҢҒЫРУЫ АЯСЫНДАҒЫ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚЫЛЫМЫСТАРЫНЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫН ТАЛДАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	244-247
<i>Айтқұрман М., Ғылыми жетекші: Құлажанова А.Н.</i>	
БИЗНЕС КАК СУБЪЕКТ ПОЛИТИКИ: ВОПРОСЫ ИЗБИРАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСТАНА И ПРОБЛЕМЫ УЧАСТИЯ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ БИЗНЕСА В СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ	247-250
<i>Мухамадиева Рамиля Булатовна, Научный руководитель: Оспанова Ж.Б.</i>	
ИНТЕРНЕТ И ПРОБЛЕМЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА И ГОСУДАРСТВА	250-252
<i>Қанаев Айдын Ратханұлы, Научный руководитель: Оспанова Ж.Б.</i>	

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БИЛІК ПЕН БИЗНЕСТІҢ ӨЗАРА ІС ҚИМЫЛЫНЫҢ БАҒЫТТАРЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ <i>Алдабосын С., Ғылыми жетекші: Ғылыми жетекшісі Оспанова Ж.Б.</i>	252-256
ҚАЙРЫМДЫЛЫҚ ЖАСАУ АРҚЫЛЫ ЗАҢ БҰЗУШЫЛЫҚТАН САҚТАУ <i>Турдымуратова У., Ғылыми жетекші: Нурмухамбетов А.А.</i>	256-258
КАЗАХСТАН НА ПУТИ СТАНОВЛЕНИЯ ВЫСОКО-ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА <i>Изатова Жанель, Научный руководитель: Сагалбаева Р.Е.</i>	258-263
ПРАВОСОЗНАНИЕ КАК ЭЛЕМЕНТ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ <i>Козлова А. А., Болатова А. А., Научный руководитель: Иманбердиева Э.Б.</i>	263-265
ПАРТИСИПАТИВАЯ ПРОЦЕДУРА КАК АЛЬТЕРНАТИВНЫЙ СПОСОБ РАЗРЕШЕНИЯ СПОРОВ <i>Кульмаметова К.Р., Научный руководитель: Иманбердиева Э.Б.</i>	265-268
ЗАҢГЕРДІҢ КӘСІБИ ЭТИКАСЫ <i>Нұрғалиқызы Н., Жумабеков А., Ғылыми жетекшісі: Иманбердиева Э.Б.</i>	268-272
СУДЕБНОЕ ПРИМИРЕНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО И ПРАВОПРИМЕНЕНИЕ <i>Рахимжанова Д., Якупова М., Научный руководитель: Иманбердиева Э.Б.</i>	272-276
ПОНЯТИЕ ИНВЕСТИЦИОННЫХ СПОРОВ И ПРОЦЕДУРЫ ИХ РАЗРЕШЕНИЯ <i>Болатова А.А., Квасков А., Научный руководитель: Иманбердиева Э.Б.</i>	276-281
ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СФЕРЕ ТРУДА <i>Чингисбаева А.Е.</i>	281-285
ОТБАСЫ МҮШЕЛЕРІНІҢ АЛИМЕНТТІК ҚАТЫНАСТАРЫ <i>Батырбекова Б. К.</i>	285-292
ПОНЯТИЕ, СИСТЕМА, ПРЕДМЕТ И МЕТОД ГРАЖДАНСКОГО (БИЗНЕС) И КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА <i>Рамазанов Б.Д., Научный руководитель: Сагынбекова Г.М.</i>	293-296
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ НОРМАЛАРЫНЫҢ ПРАКТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ТЕОРИЯЛЫҚ ӨЗАРА ӨРЕКЕТТЕСУІ <i>Рамазанов Б.Д., Ғылыми жетекші: Сагынбекова Г.М.</i>	296-299
АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСКЕ ҚАТЫСУШЫЛАРДЫҢ ЗАМАНАУИ ЖІКТЕЛУІ <i>Алдабосын С., Ғылыми жетекші: Сагынбекова Г.М.</i>	299-302
ПОДРОСТКОВЫЕ САМОУБИЙСТВА В КАЗАХСТАНЕ <i>Адилгереев А., Научный руководитель: Ермаханова М.А.</i>	302-305
ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДА БАЛАНЫҢ ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ <i>Қулажанова А.Н., Қалелқызы Т.</i>	306-310
ЖАЛДАМАЛЫ ТҮРҒЫН ҮЙДІ ИЕЛЕНУДЕГІ ҚҰҚЫҚТАР МЕН МІНДЕТТЕРДІ ЕСКЕРУ <i>Серікқызы Б., Ғылыми жетекші: Қулажанова А.Н.</i>	310-315
ҚАЗАҚСТАНДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТУРИЗМНІҢ ДАМУЫ	315-318

Ережепова А.Х., Ғылыми жетекші: Иманкулова Б.Б.

АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚОРҒАУ 318-322
Каскенова А.Р.

ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ БУЛЛИНГА И КИБЕРБУЛЛИНГА 322-325
В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН
Оспанова Ж.Б.

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ БЫТОВОМУ НАСИЛИЮ В ОТНОШЕНИИ ЖЕНЩИН В 325-328
РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН
Сагалбаева Р.Е.

АДАМ ӨЛТІРУ МЕН ҚАРАҚШЫЛЫҚ ҚЫЛМЫСТАРЫН САРАЛАУДЫҢ 325-331
КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ
Султанов С.И.

НОВЫЕ ПОДХОДЫ К ПРИМЕНЕНИЮ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В 332-334
УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ
Закирова Р.Р., Научный руководитель: Тлебаева Г.М.

LEGAL REGULATION OF THE DIGITAL ASSETS MARKET 335-337
Туякбайева А.С.

БЫТОВОЕ НАСИЛИЕ И МЕТОДЫ БОРЬБЫ С НЕЙ 337-340
Сейфатова. Я.Ш., Научный руководитель: Еринбетова Л.К.

**" ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДЫ ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ГУМАНИТАРЛЫҚ
ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ " СЕКЦИЯСЫ**

**СЕКЦИЯ «ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК В
УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА»**

**SECTION " FEATURES OF TEACHING THE HUMANITIES IN THE DIGITALIZATION
OF MODERN SOCIETY "**

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ПРОГРАММНЫХ 341-344
СРЕДСТВ ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ
Торгаева Ш.А.

ЮРИДИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ЕВРАЗИЙСКОМ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОМ 345-348
УНИВЕРСИТЕТЕ
Иманбердиева Э. Б.

ВОЗМОЖНОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В 348-350
УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ
Дюсембиева Ж. А.

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК В УСЛОВИЯХ 350-355
ЦИФРОВИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА
Найзагараева А. А.

ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ САБАҒЫНДА ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН 355-358
ЕНГІЗУДІҢ ТИІМДІ ЖАҚТАРЫ
Сугуров Ж.Ж.

ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫНДАҒЫ ТАҢБАЛАР <i>Серік Аружан, Ғылыми жетекші: Рысбекова Г.Е.</i>	358-364
ЖАСТАРДЫҢ ҒЫЛЫМҒА ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТАРЫНЫҢ МОТИВАЦИЯСЫ <i>Бигали Ақнұр, Қуанышбай Ұлан, Ғылыми жетекші: Рысбекова Г.Е.</i>	364-367
ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ С ПРИМЕНЕНИЕМ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ <i>Сеитов Б. Р.</i>	367-370
ЖАРАТЫЛЫСТАНУ-МАТЕМАТИКА БАҒЫТЫНДАҒЫ ЖОҒАРҒЫ СЫНЫП ИНФОРМАТИКА КУРСЫ БОЙЫНША «ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ» БӨЛІМІН ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ <i>Сәбет Арай Мұхтарқызы</i>	371-373
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЦИОНАЛЬНЫХ ГРУППАХ <i>Исабекова Б.Б.</i>	373-377
СФЕРА ПРИМЕНЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ КЛАССНЫМИ РУКОВОДИТЕЛЯМИ С УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА <i>Карибаева Г. Ж., Қуатбекова А., Научный руководитель: Балабекова М.У.</i>	377-379
ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА ОНЛАЙН В РАМКАХ COVID 2019: ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ <i>Кардашова Т.</i>	381-384
ИНФОРМАТИЗАЦИЯ ОСНОВ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ <i>Базарбекова А., Максымбаев М.С.</i>	384-385
MODERN METHOD OF LEARNING ENGLISH IN A SECONDARY SCHOOL UNDER DISTANCE LEARNING CONDITIONS <i>Ainabekova A.</i>	386-387
ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ АЯСЫНДА МАТЕМАТИКА ПӘНІН САПАЛЫ ОҚЫТУ <i>Шалбай Ж.Е.</i>	387-391
ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ОБЩЕСТВА <i>Сабянин М.М., Научный руководитель: Пащенко Г.Н.</i>	391-393
SPEAKING AS AN ORAL FORM OF COMMUNICATION <i>Otegen Ayimzhan</i>	393-395

**«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ, БІЛІМІ ЖӘНЕ
ӨНДІРІСІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛАР»
Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының
МАТЕРИАЛДАРЫ
2022 жылдың 25 қарашасы**

**МАТЕРИАЛЫ
Международной научно-практической конференции
«ИННОВАЦИИ В НАУКЕ, ОБРАЗОВАНИИ
И ПРОИЗВОДСТВЕ КАЗАХСТАНА»
25 ноября 2022 года**

**MATERIALS
Of International Scientific and Practical Conference
"INNOVATIONS IN SCIENCE, EDUCATION AND
PRODUCTION OF KAZAKHSTAN"
November 25, 2022**

За стиль и орфографию авторов редакция ответственности не несет